

Ministry of Education and Science of Ukraine

**MUNICIPAL ESTABLISHMENT
«KHARKIV HUMANITARIAN-PEDAGOGICAL ACADEMY»
OF KHARKIV REGIONAL COUNCIL**

**ENRICHMENT OF THE PEDAGOGICAL CLUSTER
OF EDUCATIONAL SERVICES**

International collective monograph

ISBN 978-80-88415-99-2 (E-book)

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17

**Kharkiv-Praha
2022**

UDC 378.014.542-049.36]:005/942(02/064)

E61

*Recommended for publication by the Academic Council
Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy»
of Kharkiv Regional Council
(Minutes № 4 of November 16, 2022)*

Reviewers:

Arne Verhaegen, director of the educational foundation EduFuture, Hämeenküre, Finland.

Axana Pozdnyakova, head of Belgian Education Council.

Oksana Stupak, DrS, asistent of Department of Educational Sciences of Masaryk University

E61 Enrichment of the pedagogical cluster of educational services : international collective monograph / edited by G. F. Ponomarova, A.A. Kharkivska, L.O. Petrychenko and other; Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council. – Publishing house OKTAN PRINT s.r.o., 2022. – 556 p.

ISBN 978-80-88415-99-2 (E-book)

Within the framework of the study, the group of authors analysed the main issues of development and enrichment of the pedagogical cluster of educational services in Ukraine and proved that the pedagogical process of professional training of future teachers in higher education institutions needs constant modernization. In accordance with modern requirements (world trends, democratic values, principles of a market economy, modern scientific and technical achievements; updating of methodological tools, expansion of innovative approaches to the training of teaching staff, etc.) and the realities of today (organization of the educational process in conditions of quarantine restrictions, martial law, etc.) new systems appear. They provide conceptual ideas, innovative theories and approaches to the strategy and main areas of improvement of national education. Therefore, the aim of the collective monograph is an analytical review of the theory and practice of education, the determination of the nature and dynamics of institutional changes in the educational paradigm in general and its individual directions or components in particular, the expansion of pedagogical experience and the enrichment of the pedagogical cluster of educational services in Ukraine. Awareness of the conclusions made in the collective monograph will contribute to the renewal of the pedagogical system of education in institutions of higher education, comprehensive development of future teachers and their digital literacy in accordance with today's conditions; will contribute to the modernization of the educational paradigm and overcoming the digital divide in the field of higher education; will contribute to an effective increase in the quality of their training, an increase in the number of competitive specialists in the market of educational services in the system of improving their qualifications, and an increase in the competitiveness of domestic institutions of higher education in the international labour market.

UDC 378.014.542-049.36]:005/942(02/064)

The publication is assigned with a DOI number: <https://doi.org/10.46489/EOTPCOES-17>

The paper version of the publication is the original version. The publication is available in electronic version on the website:

ISBN 978-80-88415-99-2 (E-book)

© G. F. Ponomarova, A.A. Kharkivska,
L.O. Petrychenko and other, 2022

© ME «KhHPA», 2022

CONTENT

FOREWORD	9
Die euro integrations ausbildungs prozesse in der Ukraine: die geschichte des entstehens (<i>Halyna PONOMAROVA</i>)	11
Merkmale der Ausbildung des individuellen Stils der beruflichen Kommunikation von zukünftigen Lehrern unter Kriegsrecht (<i>Larysa PETRYCHENKO, Alla KHARKIVSKA, Maryna ROGANOVA</i>)	35
Current issues of monitoring theory and practice in pedagogical higher educational institutions as a factor of the quality of education (<i>Inna REPKO, Ivan STEPANETS, Veronika ODARCHENKO</i>)	55
Features of the educational process organization in the Kharkiv pedagogical college of the Municipal establishment «Kharkiv humanitarian and pedagogical academy» of the Kharkiv regional council (<i>Iryna POLYAKOVA, Olga SOKOLIUK, Tetiana BAKUMENKO</i>)	81
Training future managers in education to make management decisions (<i>Olena AKIMOVA, Oksana KUZNETSOVA, Tetiana MOCHAN</i>)	96
Areas of socio-educational work with internally displaced persons (<i>Tetiana HLADUN, Valentyna ANHOLENKO, Nataliia PECHERYTSIA</i>) ...	123
Formation of research skills in the process of independent work among the students of professional pre-higher education institutions (<i>Oksana ABASALIIEVA, Liudmyla HAZHA, Svitlana SLABYNSKA</i>)	133
Preparation of professional junior bachelors for pedagogical activities in the context of modern challenges (<i>Serhii RIABOKIN, Olena MONASTYRSKA, Olena BOBKOVA</i>)	163
Modern theories of moral education of students in the american school (<i>Yaroslava BELMAZ</i>)	180
A role of t'yutorskikh of competences teacher is in forming of valued orientiriv of students in the context of development of socialemotional intellect (<i>Julia HARIUNOVA</i>)	204
Formation of professional tolerance of future teachers as a socially significant value (<i>Yulia BLUDOVA, Olena VASYLENKO, Olena ILYINA</i>)	218

Communicative activities of students (<i>Nadiya ZVORSKA, Nataliya GURYANOVA, Olha ROSCHENKO</i>)	245
Components of modern teacher`s readiness to person oriented training and the ways of their forming (<i>Yuliia SHAPOVAL</i>)	258
Features of the formation of spiritually oriented competences of higher education acquires (<i>Virtoria BESKORSA, Eleonora MARAKHOVSKA</i>)	276
Future bachelors of biology environmental thinking formation (<i>Iryna UPATOVA, Olena DEKHTIAROVA, Olena BORZYK</i>)	290
Active case technologies as a means of forming the professional competence of future speech therapist teachers (<i>Natalia SAVINOVA, Kateryna KUTERZHYNska</i>)	312
Information and educational environment of higher education institutions as a foundation for the formation of the information and communication culture of future specialists (<i>Anna KLIEBA, Iryna SHCHERBAK, Alina TUPYTSIA</i>)	348
Project technology as a key element of the formation of competence of an educational institution graduate (<i>Tetiana BHAN, Tamara OTROSHKO, Iryna SHYSHKO</i>)	362
Advantages and risks of using the google meet service for the conduct of online lessons (<i>Olesia KYSELOVA, Nataliia KHMIL, Liudmyla CHETAIEVA</i>)....	379
Organizational and pedagogical conditions creation of a new online school in Ukraine (<i>Anton BRILLIANTOV</i>)	393
Certain aspects of the master of preschool education training for social and pedagogical work (<i>Iryna APRIELIEVA, Liudmyla BALLA, Alina KLEBANIVSKA</i>)	404
Components of button accordion art in the system of professional musical and pedagogical education (based on the works of ukrainian composers) (<i>Vadym TYSHCHYK, Ryslan ZHOGA, Oleksandr SPIVAK</i>)	418
Pedagogical conditions of forming the professional culture of future music teachers in the course of instrumental and performing training (<i>Oksana TSURANOVA, Olga SHUMSKA, Vitaly SMORODSKYI</i>)	429

Musical genre as a cultural category (<i>Olena KHALEIEVA, Maryna SMORODSKA</i>)	443
Development of creative abilities in children of senior school age by means of stage and plastic expression (<i>Maxym YAKYMENKO</i>)	458
Features of legal regulation of labor relations of pedagogical workers in Ukraine (<i>Stanislav VASILIEV, Eduard KHRYAPIN</i>)	470
Patriotic education of future social workers as a philosophical, social, psychological and pedagogical problem (<i>Pavlo BABAK, Kateryna DMYTRENKO</i>)	489
Physical activity as the main component of human life activity (<i>Olena SHKOLA, Olena FOMENKO, Ihor PELESHENKO</i>)	506
Adaptive physical culture (<i>Tetyana LAVRINENKO, Kateryna DMYTRENKO</i>)	519
Physical and sports activities as a necessary condition for the harmonious development of youth students (<i>Viacheslav IVAKHNENKO, Svitlana LUKIANCHENKO, Oleksandr VASIUTIAK</i>)	536
AFTERWORD	554

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	9
Євроінтеграційні освітні процеси в Україні: історія зародження (Галина ПОНОМАРЬОВА)	11
Особливості становлення індивідуального стилю професійної комунікації майбутніх учителів в умовах воєнного стану (Лариса ПЕТРИЧЕНКО, Алла ХАРКІВСЬКА, Марина РОГАНОВА) ...	35
Актуальні питання теорії і практики моніторингу у педагогічних ЗВО як чинника якості освіти (Інна РЕПКО, Іван СТЕПАНЕЦЬ, Вероніка ОДАРЧЕНКО)	55
Особливості організації освітнього процесу у ХАРКІВСЬКОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ ФАХОВОМУ КОЛЕДЖІ КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ (Ірина ПОЛЯКОВА, Ольга СОКОЛЮК, Тетяна БАКУМЕНКО)	81
Підготовка майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень (Олена АКІМОВА, Оксана КУЗНЕЦОВА, Тетяна МОЧАН)	96
Напрями соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними особами (Тетяна ГЛАДУН, Валентина АНГОЛЕНКО, Наталія ПЕЧЕРИЦЯ)	123
Формування у здобувачів освіти ЗФПО дослідницьких умінь у процесі самостійної роботи (Оксана АБАСАЛІЄВА, Людмила ГАЖА, Світлана Слабинська)	133
Підготовка фахового молодшого бакалавра до педагогічної діяльності у світлі сучасних викликів (Сергій РЯБОКІНЬ, Олена МОНАСТИРСЬКА, Олена БОБКОВА)	163
Сучасні теорії морального виховання учнів у американській школі (Ярослава БЕЛЬМАЗ)	180
Роль тьюторських компетентностей викладача у формуванні ціннісних орієнтирів здобувачів вищої освіти у контексті розвитку соціально-емоційного інтелекту (Юлія ГАРЮНОВА)	204

Формування професійної толерантності майбутніх учителів як соціально значимої цінності (<i>Юлія Блудова, Олена ВАСИЛЕНКО, Олена ІЛЬІНА</i>)	218
Комунікативна діяльність здобувачів вищої освіти (<i>Надя ЗВОРСЬКА, Наталія ГУРЬЯНОВА, Ольга РОЩЕНКО</i>)	245
Складові готовності сучасного педагога до особистісно орієнтованої професійної діяльності у новій українській школі та шляхи їх формування (<i>Юлія ШАПОВАЛ</i>)	258
Особливості формування духовно орієнтованих компетенцій здобувачів вищої освіти (<i>Вікторія БЕСКОРСА, Елеонора МАРАХОВСЬКА</i>)	276
Формування екологічного мислення в майбутніх бакалаврів біологів (<i>Ірина УПАТОВА, Олена ДЕХТЯРЬОВА, Олена БОРЗИК</i>)	290
Активні кейс-технології як засіб формування професійної компетентності майбутніх учителів-логопедів (<i>Наталія САВІНОВА, Катерина КУТЕРЖИНСЬКА</i>)	312
Інформаційно-освітнє середовище ЗВО як фундамент формування інформаційно-комунікаційної культури майбутніх фахівців (<i>Анна КЛЄБА, Ірина ЩЕРБАК, Аліна ТУПИЦЯ</i>)	348
Проектна технологія як ключовий елемент формування компетентностей випускника (<i>Тетяна БГАН, Тамара ОТРОШКО, Ірина ШИШКО</i>)	362
Переваги та ризики використання сервісу Google Meet для проведення онлайн-занять (<i>Олеся КИСЕЛЬОВА, Наталія ХМІЛЬ, Людмила ЧЕТАЄВА</i>)	379
Організаційно-педагогічні умови створення нової онлайн школи України (<i>Антон БРІЛЛІАНТОВ</i>)	393
Окремі аспекти підготовки магістра дошкільної освіти до соціально-педагогічної роботи (<i>Ірина АПРЕЛЄВА, Людмила БАЛЛА, Аліна КЛЕБАНІВСЬКА</i>)	404
Складові баянного мистецтва в системі фахової музично-педагогічної освіти (на матеріалі творчості українських композиторів) (<i>Вадим ТИЩИК, Руслан Жога, Олександр СПІВАК</i>)	418

Педагогічні умови формування професійної культури майбутніх учителів музичного мистецтва у процесі інструментально-виконавської підготовки (<i>Оксана ЦУРАНОВА, Ольга ШУМСЬКА, Віталій СМОРОДСЬКИЙ</i>)	429
Музичний жанр як культурологічна категорія (<i>Олена ХАЛЕСЬВА, Марина СМОРОДСЬКА</i>)	443
Розвиток креативних здібностей у дітей старшого шкільного віку засобами сценічно-пластичного вираження (<i>Максим ЯКИМЕНКО</i>) ...	458
Особливості правового регулювання трудових відносин педагогічних працівників в Україні (<i>Станіслав ВАСИЛЬЄВ, Едуард ХРЯПІН</i>)	470
Патріотичне виховання майбутніх соціальних працівників як філософська, соціальна та психолого-педагогічна проблема (<i>Павло БАБАК, Катерина ДМИТРЕНКО</i>)	489
Фізична активність як головна складова життєдіяльності людини (<i>Олена ШКОЛА, Олена ФОМЕНКО, Ігор ПЕЛЕШЕНКО</i>)	506
Адаптивна фізична культура (<i>Тетяна ЛАВРІНЕНКО, Катерина ДМИТРЕНКО</i>)	519
Фізкультурно-спортивна діяльність – необхідна умова гармонійного розвитку студентської молоді (<i>Вячеслав ІВАХНЕНКО, Світлана ЛУК'ЯНЧЕНКО, Олександр ВАСЮТЯК</i>)	536
ПІСЛЯМОВА	554

FOREWORD

A quite dynamic development of the national educational policy in Ukraine is observed every year, which is accompanied by significant changes in the pedagogical theory and practice of the educational process. The formation of new educational paradigms is taking place, which are determined in particular by a system of conceptual ideas, innovative theories and views on the strategy and main processes of improvement and reorganization of national education. The corresponding process focuses on the entry of Ukraine into the world educational environment and the European educational space, while the differentiation of education is becoming more and more relevant.

A characteristic feature of the development of the education system in Ukraine in accordance with the challenges of modernity and real critical problems (quarantine restrictions, distance education, military aggression by neighboring states and the full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, etc.) remains the implementation of the principle of variability in education, which allows pedagogical and scientific and pedagogical teams of educational institutions, other educational institutions or organizations to choose and organize the educational process, using any models, including author's models. We find confirmation of this in the development by scientists of various options for the content of education, the implementation of scientific developments and the practical use of new pedagogical ideas and technologies.

Accordingly, this process leads to an urgent need to conduct psychological-pedagogical and managerial fundamental research in the field of education and generalize the results to implement the strategic goal of developing the education system as a whole; in finding optimal ways and determining the forms and methods of improving the educational paradigm.

Therefore, the formed collective monograph considers various aspects of such important problems as the development of national education in real conditions; problems of education, the solution of which scientists associate with the definition,

substantiation and implementation of the theoretical-methodological, methodical and practical foundations of the formation and improvement of educational activities in various educational institutions. The researched aspects are related, in particular, to a critical understanding of the process of management and organization of the educational process, etc.

The scientific publication presents an analytical understanding of the theory and practical experience of education, in particular, the nature and dynamics of institutional changes in the educational system in general and its individual spheres or components in particular, which contributes to the enrichment of the pedagogical cluster of educational services in Ukraine and beyond.

**DIE EURO INTEGRATIONS AUSBILDUNGS PROZESSE
IN DER UKRAINE: DIE GESCHICHTE DES ENTSTEHENS**

© Ponomarova H.

Information about the author:

Halyna Ponomarova: ORCID ID 000-0002-8585-9740; rector-hgpa@kharkov.com;
Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, Rector.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-01

Dieser Artikel befasst sich mit dem Problem der Bildungsgeschichte in der Ukraine, ihren Besonderheiten, Voraussetzungen für ihre Entstehung. Der Artikel analysiert die Entwicklung der Bildung in der Ukraine in verschiedenen Epochen der Geschichte: ihre Entstehung in der antiken Pädagogik aus der Zeit von Wolodymyr dem Großen und Jaroslaw dem Weisen, die Gründung und Tätigkeit von Bruderschulen, die Entstehung von Universitäten auf dem ukrainischen Territorium waren österreichisch-ungarischen Imperium, die Gründung Ende des 19. Jahrhunderts technischer, medizinischer, pädagogischer und anderer spezialisierter Hochschulen, die Änderung im 20. Jahrhundert und ihre Entwicklung unter den gegenwärtigen Bedingungen, insbesondere der Beitritt der Ukraine bis zum Bologna-Prozess, die Integration des ukrainischen Hochschulsystems in das gesamteuropäische System. Der Autor kam nach einer gründlichen Analyse der psychologisch-pädagogischen und historischen Literatur zu dem Schluss, dass die vorrangige Aufgabe der ukrainischen Hochschulbildung heute die schnelle Anpassung an europäische Bildungskriterien und -standards ist. Die moderne Entwicklung der Ukraine wird im allgemeinen Kontext der europäischen Integration mit einer Orientierung an universellen Grundwerten bestimmt: Menschenrechte, Rechte nationaler Minderheiten, Liberalisierung, Freizügigkeit, Bildungsfreiheit auf allen Ebenen usw., was ein Merkmal ist der bürgerlichen Demokratie usw.

Schlüsselwörter: Bildung, Geschichte, Institution, Ukraine, Bologna-Prozess.

Пономарьова Г. Ф. «Євроінтеграційні освітні процеси в Україні: історія зародження».

У статті розглядається проблема історії освіти в Україні, її особливості, передумови її виникнення. Проаналізовано розвиток освіти в Україні в різні періоди історії: її зародження в давній педагогіці часів Володимира Великого та Ярослава Мудрого, створення та діяльність братських шкіл, поява на території України університетів, які входили до складу Австро-Угорської імперії, створення наприкінці XIX ст. технічних, медичних, педагогічних та інших спеціалізованих закладів вищої освіти, модифікація у XX ст. та її розвиток у сучасних умовах, зокрема приєднання України до Болонського процесу, інтеграція української системи вищої освіти в загальноєвропейську. Автор, здійснивши ґрунтовний аналіз психолого-педагогічної та історичної літератури, дійшов висновку, що пріоритетним завданням української вищої освіти сьогодні є швидке пристосування до загальноєвропейських освітніх критеріїв і стандартів. Сучасний розвиток України визначається в загальному контексті європейської інтеграції з орієнтацією на базові загальнолюдські цінності: права людини, права національних меншин, лібералізацію, свободу пересування, свободу освіти на всіх рівнях тощо, що є особливістю буржуазної демократії тощо.

Ключові слова: освіта, історія, установа, Україна, Болонський процес.

Relevanz der Forschung. Die Außenpolitik eines beliebigen Staates soll mehrvektoriell sein. Eine eigenartige Bedeutung für die Ukraine hat die europäische Richtung von Anfang der Bildung der Grundlagen ihrer Außenpolitik bekommen. Sie stellt die lebenswichtigen Interessen der Ukraine dar, ist eine Untersuchung der vorhergehenden Geschichte des ukrainischen Volkes, seiner Mentalität und demokratischer Traditionen. Die europäische Auswahl ist vom Begreifen der Integration als Faktor der staatlichen Unabhängigkeit, Sicherheit, politischer Stabilität und wirtschaftlicher Entwicklung, dem intellektuellen Prozess vorherbestimmt, das ist die Bewegung zu den Standards der realen geltenden Demokratie, das ist ein begriffenes Modell der gesellschaftlichen Entwicklung, die Auswahl der menschlichen Lebensweise, der Weg zur Erweiterung seiner Möglichkeiten.

Analyse letzter Forschungen und Publikationen. Während der Entwicklungsphase der neuen sozial-politischen und wirtschaftlichen Realien entsteht in der Ukraine das scharfe Bedürfnis nach der Vervollkommnung des modernen Bildungssystems. Man fordert die Berücksichtigung der vielseitigen historischen Erfahrung, die Forschung des Zustandes moderner pädagogischen Komparativistik, sowie der schöpferischen Aneignung und der praktischen Anwendung, was zum Staatsschatz des einheimischen und weltweiten pädagogischen Gedankens gehört.

Die Prozesse der europäischen Integration als eine Erscheinungsform der vorherbestimmten Globalisierung auf unserem Kontinent erfassen alle Sphären der Lebenstätigkeit, besonders die Bildung. Ein wichtiger Schritt im Laufe der Eurointegration ist der Eintritt der Ukraine in die Bologna-Prozess-Gemeinschaft. Der Bologna-Prozess ist ein Mittel der Integration und der Demokratisierung der Bildung, des Eintrittes in den Ausbildungsraum Europas und der Welt [2].

Zur Zeit ist die Anpassung zu den gemeinsamen europäischen Kriterien und Standards die vorrangige Aufgabe der ukrainischen Bildung. Die Ausbildungstransformationen sind vor allem die neue Philosophie der Ausbildungstätigkeit, die neuen Prinzipien der Organisation des Ausbildungsprozesses, die neuen Technologien der Beherrschung vom Wissen.

Die Ukraine hat von der Sowjetunion das mächtige verzweigte Ausbildungssystem mit der progressiven zu seiner Zeit Infrastruktur geerbt. Aber zur Zeit braucht es Modernisierung, da es nicht immer dem europäischen Bildungsniveau qualitativ und quantitativ entspricht, da es den überholten Inhalt, Formen und Methoden des Studiums, als auch andere Hindernisse und Probleme hat.

Damit die moderne ukrainische Bildung konkurrenzfähig war, das weltweite Niveau erreichte, muss man diese Hindernisse und Probleme lösen, sowie, die allseitige Analyse der Vergangenheit durchführen, die Erfahrung der historischen Entwicklung der Bildung in der Ukraine wissen. Nur das Beherrschen der vorhergehenden Systeme der Bildung, ihrer negativen und positiven Seiten lässt das moderne ukrainische System der Bildung zweckmässig und vollkommen sein.

Ziel des Artikels ist es, die Bildungsprozesse der europäischen Integration in der Ukraine gründlich zu untersuchen und ihre Entstehungsgeschichte zu begründen.

Hauptteil. *Die Bildung während der Kiewer Rus.* Die ukrainische Bildung hat eine lange einzigartige Geschichte unter den Bedingungen verschiedener politischer Regimes, Gesellschaftsordnungen, mehrfacher revolutionären Veränderungen, Wirtschaftsrückgänge und Aufstiege, Reformen, Umgestaltungen und Modernisierungen. Ein wichtiges Bestandteil der Bildung des modernen ukrainischen Staates ist die Zeit Kiewer Rus. Ihre Meisterwerke überraschen die Welt bis jetzt mit seiner Originalität der Formen, dem humanistischen philosophisch-ethischen Inhalt und dem Pathos.

Die Existenz Kiewer Rus erfasst die Periode ab dem IX bis 40er Jahre des XIII Jahrhunderts. Unter der wirtschaftlichen und kulturellen Blüte nahm der altrussische Staat das Territorium von Baltikum und dem Nord-Polarozean bis zum Schwarzen Meer, von Wolga-Oka-Zwischenstromland bis zu den Karpaten ein. Die ethnische Grundlage des Staates bildeten die östlichen Slawen, die in die großen Interstammbündnisse vereinigt waren. In der altrussischen Chronik «Erzählung der vorigen Jahre» wird angewiesen, dass es vierzehn Bündnisse gab [4].

Die Entwicklung der Bildung in Kiewer Rus wurde sich auf eigenen nationalen Traditionen und Nutzung der antiken und bolgaro-byzantinischen Erfahrung des

Schulstudiums gegründet. Zur Verbreitung der Schriftkundigkeit trug die Einführung des Christentums bei. Nach der kirchlichen Reform Wladimir des Großen wurde das Bedürfnis nach dem Studium und nach der Erziehung der gebildeten Menschen entstanden. Es war nicht nur für die Einführung des neuen christlichen Kultes, sondern auch für das Funktionieren der Staatsverwaltungsorgane und der Entwicklung des Handels nötig. Deshalb wurde die Schulbildung während der Regierung Wladimir des Großen und Jaroslaw des Weisen eine staatliche Wichtigkeit.

Man entstand zwei Schularten. In einigen Schulen bei den Klöstern bereiteten die Geistlichen vor, man unterrichtete dort Lektüre, Schreiben, Gesang und Theologie. Die Schulen des obersten Typs für «die Kinder der besten Menschen» entwickelten das Wissen in Philosophie, Rhetorik und Grammatik. Die Hochschulbildung bestimmten Philosophie und Rhetorik. Die Zentren der Bildung waren die Städte Kiew, Nowgorod, Polazk, Tschernigow, Galitsch und Wladimir-Susdal.

Die Schule für die Vorbereitung der gebildeten Geistlichen wurde von Jaroslaw Wladimirowitch in Nowgorod geöffnet. 1086 hat die Tochter von Vsevolod Jaroslawitch und die Schwester von Wladimir Monomach Anna eine Schule für Mädchen beim Andreas-Kloster gegründet. Noch früher schafft Jaroslaw 1037 die Schule des neuen Typs in der neugebauten Sofienkathedrale, die tatsächlich die erste Einrichtung der Hochschulbildung in Rus wurde. Man studierte in dieser Bildungseinrichtung solche Wissenschaften, wie Theologie, Philosophie, Rhetorik, Grammatik, Geschichte, Griechisch, Erdkunde, Naturwissenschaften. Metropolit Illarion, die Kinder von Jaroslaw des Weisen, sowie einige edlen Ausländer hatten diese Einrichtung absolviert.

Lange existierte der Gedanke über die kulturelle Rückständigkeit unserer Heimat, über allgemeines Analphabetentum der Bevölkerung. Dieser Fehler wurde nach 1951 vertrieben, wenn die Archäologen die ersten Birkenrindetexte gefunden haben. Heute findet man sie auf den ostslawischen Erden in Tschernigow, Nowgorod, Polazk, Kiew und in anderen Städten. «Fenster in die Welt, die verlorengegangen ist»

haben die Gelehrten diese Schreiben aus der Vergangenheit genannt. Unter den Autoren der Birkenrindetexte sind Bürger, Händler und Handwerker, Frauen und sogar Kinder. Die neuen Beweise der Schriftsprache waren während der Sanierungsarbeiten in der Sophienkathedrale in Kiew bekommen, an deren Wänden vielfältige Aufschriften (Graffiti) aus dem XI Jahrhundert waren [9].

Die Entstehung der Bibliotheken förderte die Verbreitung der Schriftsprache. Die ersten Bibliotheken entstanden bei den Kirchen und Klöstern. Die größte (gegr. von Jaroslaw der Weisen) befand sich in der Sophienkathedrale. Man zählte dort ungefähr 1000 Exemplare. Hier wurde das Umschreiben der Bücher organisiert. Dank dieser Arbeit bildete der Bücherbestand von Kiewer Rus mindestens 130-140 Tausende Bände. Ein handschriftliches Buch aus dem Pergament kostete sehr teuer, ungefähr ebensoviel, wie ein kleines Schloss oder ein Landhaus [5].

Während des Kiewer Staates hat der grundsätzlich wichtige Prozess der Absonderung der Wissenschaft in den selbständigen Zweig der geistigen Kultur angefangen. Sehr wichtig war der Zusammenhang mit Byzanz, das der Hauptbeschützer des antiken Erbes war. Die einzelnen Fragmente aus den Werken von Platon, Aristoteles und Johann Damaskin (der byzantinische religiöse Schriftsteller) haben die Popularität bekommen.

Das Wissen über die Natur gaben die Lehrbücher, die aus dem Griechischen übersetzt waren. «Der Physiologe» war das populäre Lehrbuch in Zoologie, das auf den realistischen und phantastischen Beschreibungen der Tiere gegründet war. «Schestidnew» ist eine Erläuterung von 6 Tagen der Weltschöpfung, der Angaben aus der Bibel in den bildlichen märchenhaften Formen. Die Gelehrten waren meistens gleichzeitig die religiösen Persönlichkeiten. Der berühmte Schriftsteller und Philosoph Illarion war Metropolit, der bekannte Schriftsteller und Arzt Agapit war ein Mönch, der Philosoph und Redner Klimenti Smoljatich war Metropolit, der Schriftsteller und Prediger Kirill Turowski war Bischof.

Die praktische Tätigkeit der Menschen hat das Studium vier Rechnungsarten, der Brüche, der Berechnung der Prozente und der Kreisfläche bedingt. Dabei ist in Betracht zu ziehen, dass bei den Messungen die Mittel verwendet wurden, die dem

Menschen von der Natur gegeben sind: die Handfläche ist die Spanne (die Entfernung zwischen dem Daumen und dem Mittelfinger); der Ellbogen ist der Klafter (die Entfernung zwischen den ausgedehnten Händen).

Also während Kiewer Rus hat die Bildung das hohe Niveau erreicht und konnte zu Byzanz und vielen Ländern Europas wetteifern. Die Analyse der Literatur ermöglicht zu behaupten, dass der Bildung Kiewer Rus solche Züge wie Offenheit zur Welt, aktive Entlehnung und Nutzung des Wissens anderer Völker charakteristisch waren.

Die Lehranstalten des XIII–XVIII Jahrhunderts. Die Gründung der Hochschulen in der Ukraine. Im XIII Jahrhundert ist der Kiewer Staat infolge ständiger Kriege und zerstörender Schläge nomadischen Asiens zerfallen worden. Jedoch ist der Ukrainische Staat war nicht verfallen, ihre Grundeinheit wurde der Galitsch Wolhynien Staat. Die nahe Nachbarschaft mit dem Westen hat in der ukrainischen Pädagogik die Orientierung auf Europa verstärkt [6]. 1340 ist das Galitsch Wolhynien Fürstentum verfallen. Die Polen haben Galitsch ergriffen und Kijewschtschina, Tschernigowschtschina, Perejaslawschtschina, Podillja und der große Teil von Wolhynien sind in die Hände der Litauer geraten. Im Litauischen Staat wurde die ukrainische Bildung, Schulen und Pädagogik erfolgreich entwickelten, aber polnische Schljachta leistete Widerstand. Unter Polens Druck trat das litauische Fürstentum zusammen mit den polnischen Königen gegen die Ukraine auf. Die ukrainischen Magnaten waren erzwungen, die Kinder für das Studium in die polnischen Schulen und Hochschulen zu schicken. Ungeachtet aller negativen Momente hatte diese Situation ihre Vorteile. Die Zuwanderer aus der Ukraine studierten an den besten Universitäten Europas, wo eine eigenartige Tradition war, die Studenten nach Namen und nach ihrer Herkunft zu registrieren [6].

Die zweite Hälfte des XVI. Jahrhunderts wird mit der Nachsicht des Großen Litauischen Fürstentums und der Errichtung auf allen ukrainischen Erden der Herrschaft von polnischen Magnaten charakterisiert. Das hat zur nachfolgenden Entwicklung der Städte, dem Entstehen des nationalen Marktes und der Entwicklung der ukrainischen Kultur gebracht. Unter den Bedingungen der ausländischen

Unterdrückung waren Ende des XVI Anfang des XVII Jahrhunderts die Bruderschaften organisiert. Das sind nationalreligiöse Organisationen, deren Mitglieder Handwerker, Bauer, Saporoger Kosaken, Kaufmänner und ukrainischen Magnaten waren. Die Bruderschaften forderten Eröffnung der ersten Hochschule (die Ostroger Akademie 1576), der Schulen in Lemberg (1585), Kiew (1615), Lutzk (1620), Winnyzja, Nemirow, Kamjanez-Podolski und in einigen anderen Städten.

Als die erste Hochschule bei Ostslawen gilt Ostroger Akademie (1576 – 1636). Sie hat 1576 Wolhyner Magnat Fürst Konstantin von Ostrog gegründet. In der Akademie unterrichteten hervorragende ukrainische und ausländische hochqualifizierte Experten: Mönchpriester aus Ostrog Kuprijan, der in Padua und Venedig ausbildung bekommen hat, Jow Knjaginizki, Wassilij Suraschski, Klirik Ostroschski, Demjan Naliwajko, Kirill Lukaris, Dionissi Paleolog und Jan Ljatos [6].

Hier, wie auch in anderen europäischen Hochschulen, unterrichteten «Die Sieben Freie Künste», das heißt die Fächer des «Triwiums» (Grammatik, Rhetorik, Dialektik), und «Kwadriwiums» (Arithmetik, Geometrie, Astronomie) und drei Sprachen Altrussisch, Griechisch und Lateinisch. Die Ostroger Akademie unterscheidete sich wesentlich von den westeuropäischen Hochschulen. «Hier beachtete man am meisten die griechisch-byzantinische und altslawische Sprache und auch die nationale Tradition» [6].

Die brüderliche Schule zu Lemberg wurde die zweite orthodoxe Schule in der Ukraine. Man unterrichtete auf der damaligen literarischen Sprache. Man studierte Slawisch, Griechisch, Latein (Rhetorik, Grammatik und Piitik), Dialektik, sowie Arithmetik, Geometrie, Astronomie, Philosophie, Theologie und Musik. In der Schule entwickelte man auch Chorgesang und ukrainisches Schultheater. Die Forschungen von Katalogen der brüderlichen Bibliothek zeigen, dass die Aufmerksamkeit im Ausbildungsprozess den Werken von klassischen Autoren geschenkt wurde. Hier waren die Bücher von Aristotele, Ovidius, Vergilius, Walerij Maksim und andere. 1591 war die griechisch-slawische Grammatik «Adelfotes» gedruckt, die von den Schülern und vom Lehrer Arsenij Jelassonski verfasst wurde [10].

Aber den Weltruf hat Kiewer brüderliche Schule bekommen, die gleichzeitig mit der Eröffnung von Druckerei des Kiewer Höhlenklosters im Jahr 1615 entstanden ist. Einer der Rektoren dieser Schule war Meletius Smotrycki (1575 – 1633), der seine Bildung in Ostroger Schule und an der Universitas Vlnensis bekommen hat. Er studierte auch an der Universität Vrotslav, an der protestantischen Universität Leipzig. Kiew-Mohyla-Akademie ist das hervorragende Kultur- und Ausbildungszentrum der Ukraine. Sie wurde 1632 als Ergebnis der Verschmelzung von zwei Schulen der Kiewer brüderlichen Schule mit der Schule des Kiewer Höhlenklosters von Petro Mohyla gegründet. Die Akademie war nach dem Vorbild der westeuropäischen Universitäten gestaltet. Das Studium dauerte 12 Jahre und erfasste «Die Sieben Freie Künste», sowie die Sprachen: Altrussisch, Kirchlich-Slawisch, Griechisch, Polnisch, Latein, Hebräisch, Deutsch und Französisch. Zum Lehrplan gehörten auch Geschichte und Erdkunde. In die Akademien studierten die Studenten aus verschiedenen Städten der Ukraine, was zur Einigkeit der ukrainischen Länder beitrug. Jährlich bekamen hier die Ausbildung bis zu 2000 Studenten. Es gab keine Altersbeschränkungen. Für die armen Schüler existierte bei der Akademie eine Bursa. die Studenten der Kiew-Mohyla-Akademie fuhren regelmässig ins Ausland. Einer der Absolventen dieser Hochschule war Grigorij Savich Skovoroda (1722 – 1794), der hervorragende ukrainische Philosoph und Aufklärer. 1819 war Kiew-Mohyla-Akademie in die geistige Bildungsinstitution neugestaltet. Wenn die Bolschewiks an die macht kamen, wurde es eine Militärkasernen.

Ende des XVII Anfang des XVIII Jahrhunderts wächst die Zahl der Kollegien in der Ukraine, die den wichtigen Beitrag zur Geschichte der Ausbildung geleistet haben. Die bekanntesten waren Tschernigower (1689) und Charkower (1727) Kollegium. Bis zum 1805 war das Charkower Kollegium ein Ausbildungszentrum der Sloboda Ukraine. Hier unterrichtete man Grammatik, Piitik, Rhetorik, Philosophie und Theologie. Im Kollegium existierten die Klassen der französischen und deutschen Sprachen, Mathematik, Artillerie, Geodäsie, des Gesangs und der Instrumentalmusik [7].

Im XVII–XVIII Jahrhundert wurde die Entwicklung des Hochschulwesens in der Ukraine von zwei Faktoren behindert, und zwar die Entwicklung der Hochschulen im russischen Teil des Landes geschah unter den harten Bedingungen der absoluten russifizierung. Und in den Regionen, die zu Polen, Österreich-Ungarn und Rumänien gehörten, sprach man meistens Polnisch, Deutsch und Rumänisch.

Die Entwicklung der Hochschulbildung im 19. und 20. Jahrhundert.

Die Entwicklung der Gesellschaft und der Kampf der progressiven Öffentlichkeit führten zu einem weiteren Ausbau der Hochschulbildung. In der Ukraine sind die Universitäten von Charkiw, Kiew und Noworosijsk (Odessa), Institut für Geschichte und Philologie Nizhyn (1875), in den westlichen ukrainischen Ländern – Universitäten von Lwiw und Tschernivzi als Zentren des wissenschaftlichen Denkens, der Ausbildung von Wissenschaftlern, Lehrern für Mittelschulen, Ärzten, Juristen und anderen Fachleuten geworden.

Fachleuten für Industrie und Landwirtschaft wurden am Veterinärinstitut Charkiw (1851), dem Technologischen Institut Charkiw (1885), dem Polytechnischen Institut Kiew (1898), der Höheren Bergschule Jekaterynoslawsk (1899), dem Polytechnischen Institut Lwiw (1844), der Akademie für Veterinärmedizin in Lwiw (1897) und anderen vorbereitet. Es gab höhere Frauenkurse in Kiew (1878), Odessa (1906), Charkiw (1913), Frauenmedizinisches Institut in Kiew (1907) [11]. Die Grundlagerforschung sowie Ausbildung von Fachleuten wurden eine der Hauptaufgaben der Universitäten.

Im Jahre 1805 wurde die Universität Charkiw auf Initiative des bekannten Wissenschaftlers Wasyl Karazin eröffnet. Die Universität bestand aus 4 Fakultäten: physikalische und mathematische, historisch-philologische, medizinische und juristische, 8 wissenschaftliche Gesellschaften und astronomisches Observatorium.

An der Universität arbeiteten Philologe Alexander Potebnja, Historiker und öffentliche Persönlichkeit Dmitro Bagalij, hervorragender Ethnograph Mykola Sumtsov, Historiker der Zaporischja-Kosaken Dmitro Jawornytskyj.

Die Universität Charkiw war die einzige in der Ukraine, an der drei Nobelpreisträger – der Biologe Ilya Mechnikow, der Ökonom Simon Kusnez und der Physiker Lew Landau studierten und arbeiteten [9].

Die Universität war die Wurzel der gesamten Hochschulbildung der Region Charkiw. Dazu gehören die Nationale Rechtsakademie, die Nationale pharmazeutische Akademie, die Medizinische Universität Charkiw, die Pädagogische Universität Charkiw, die Veterinärmedizinische Akademie Charkiw, Akademie für Kultur Charkiw, Wirtschaftsuniversität Charkiw und andere Hochschulen.

Die Universität Kiew wurde durch Erlass von Nikolai I. (8. November 1833) als Kaiserliche St. Volodymyr-Universität Kiew gegründet. Eine der Hauptaufgaben der Universität war zunächst der Kampf mit der polonisierten Kiew Intelligenz, die nach der Niederlage des polnischen Aufstands von 1830-1831 strafrechtlich verfolgt wurde. Der erste Unterricht an der Universität begann am 15. Juli 1834.

Zu dieser Zeit gab es nur eine Fakultät an der Universität – eine philosophische mit zwei Richtungen – eine historisch-philologische und physikalisch-mathematische, an der 62 Studenten studierten. 1835 wurde die juristische Fakultät eröffnet, 1841 wurde die medizinische Fakultät eröffnet (später wurde die medizinische Fakultät getrennt und die heutige medizinische Universität Kyjiw gebildet). Die Philosophische Fakultät wurde 1850 in historisch-philologische und physikalisch-mathematische Fakultäten unterteilt. Mit diesen vier Fakultäten funktionierte die Universität bis 1918. Am 1. Mai 1865 wurde in Odessa die Universität Noworosijsk an der Basis des Richelieu-Lyzeum eröffnet.

Das erste akademische Jahr begann am 7. September 1865 an drei Fakultäten: mathematische, historisch-philologische und zahlreichste juristische. Die vierte medizinische Fakultät wurde 1900 eröffnet. Der erste Rektor der Universität war Professor Iwan Sokolow.

Nach 1917 wurde die Universität in mehrere unabhängige Hochschulen reorganisiert und 1933 wurde sie Universität Odesa genannt.

Die Nationaluniversität Tschernivzi wurde am 4. Oktober 1875 durch Erlass des österreichisch-ungarischen Kaisers Franz Josef gegründet. Zur Universität gehörten

theologische, philosophische und rechtliche Fakultäten. Der erste Rektor war der berühmte Wissenschaftler und Vertreter des öffentlichen Lebens Konstantin Tomaschtschuk. Gelehrte aus Europa und Welt unterrichteten und forschten hier: Ökonom Joseph Schumpeter, Rechtsanwalt Hans Gross, Historiker Reimund Keindl, Ukrainist Stepan Smal-Stotsky, Komponist Sydir Worobkewytsch und andere.

Nach dem Zusammenbruch der österreichisch-ungarischen Monarchie im Jahr 1918 und dem Beitritt der nördlichen Bukowina zum Königreich Rumänien war die Universität bis 1940 als rumänische Hochschule.

Am Anfang des 19. Jahrhunderts wurden Hochschulen und Mittelschulen zu einer Richtung zusammengefasst. Es entstanden neue Hochschularten: im Jahre 1809 wurde das Gymnasium Kyjiw gegründet; später (1811) wurde es Hochschule, Lyzeum Kremenez (1803), Richelieu-Lyzeum in Odessa (1817), Gymnasium der höheren Wissenschaften von Prinz I. A. Bezborodko in Nizhyn (1820) zugeschrieben.

Es wurde Hochschulen für Frauen eröffnet – Institut der Adligen Charkiw (1812), Poltawa (1817), Odessa (1828), Kertsch (1835), Kyjiw (1838). Das Lehrergymnasium für Männer wurde 1870 in Tschernivzi eröffnet. Das Bedürfnis der Gesellschaft hat zur Bildung eines Lehrerausbildungssystems geführt. Zu diesem Zweck wurden dreijährige Lehrerseminare, die auf der Basis von Zwei-Klassen-Schulen handeln, gegründet.

Die ersten Lehrerseminare waren in Korostyschiw (1869), Cherson (1871), Akerman (1872), Perejaslawl (1878).

Lwiw, Tschernivzi, Mukatschewo, Uzhgorod und andere Seminare wurden Lehrer für Volksschulen in westukrainischen Ländern ausgebildet. Das erste Pädagogische Institut wurde in Gluchow gegründet (1874). Und schon 1914 gab es in der Ukraine 26 Pädagogische Seminare und 6 Pädagogische Institute.

Für die Vorbereitung der Lehrer der klassischen Sprachen, Sprache und Geschichte wurde 1875 Historisch-philologisches Institut Nishyn auf der Basis des Lyzeums Nishyn gegründet. Im Institut konnten Vertretern von Bauern, Bürgern und anderen Bevölkerungsschichten ausgebildet werden. 1920 wurde die dieses Institut zum Volksinstitut für Volksbildung reorganisiert.

In der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde das Konzept der staatlichen Bildung formuliert. Die vorrangige Aufgabe des nationalen Gymnasiums war die Ausbildung von hochqualifizierten Mitarbeitern für die Staatsapparatbedienung. 1809 wurde ein Dekret erlassen, wonach Kandidaten für den Rang eines Hochschulprüfers an der Universität eine Prüfung ablegen müssen. Die Funktionen der Universitäten wurden verändert. Die Verwaltung des Volkssystem, der Ausbildung der pädagogischen Mitarbeiter, der intellektuellen und der staatlichen Elite traten in den Vordergrund.

Dank den Universitäten wächst ein Netzwerk von Gymnasien, Lyzeums, kommerziellen Fachschulen und Schulen. Wissenschaftler und führende Universitätsprofessoren unterstützen aktiv die Schule, die Bildung und den Volk. An Universitäten werden Kurse für Lehrer der Gymnasien, bei denen die ersten Lehrerkongresse stattgefunden werden, organisiert.

Zu den Wissenschaftlichen Gemeinschaften, die von Universitätswissenschaftlern gegründet wurden, gehörten nicht nur Hochschullehrer, sondern auch Lehrer und eine pädagogische Gemeinschaft. Vorrevolutionäre Hochschulbildung hatte kein Fernstudium. Pädagogische Institute haben das Problem der Lehrerausbildung im Kontext des externen Systems gelöst. Infolgedessen stieg die Anzahl der Studenten an Universitäten. Die Kinder der städtischen und ländlichen Bourgeoisie hatten Möglichkeit, eine Ausbildung zu bekommen. Für den Arbeitern und Bauern war es unmöglich, an den Hochschulen zu studieren. Die Frauen bekamen die Möglichkeit, zu studieren.

Zwischen 1906 und 1917 wurden die Hochschulkurse für Frauen in Kiew mit der Fakultät für Geschichte und Philologie sowie Physik und Mathematik eröffnet, später wurden Fakultäten für Rechts-, Medizin-, Wirtschafts- und gegründet, in Charkiw. Es wurde medizinisches Institut für Frauen eröffnet. Bis 1917 gab es insgesamt in der Ukraine 27 Hochschularten, an denen mehr als 35 Tausend Studenten studierten.

Bildung des modernen Hochschulsystems im 20. und 21. Jahrhundert.
1917 wurde ein Wendepunkt für das ganze Land und für die Bildung. Das neue

Sozialsystem sah neue Anforderungen für die Vorbereitung der nationalen pädagogischen Mitarbeiter vor. Die Deklaration des Generalsekretariats vom 26. Juni 1917 wurde zum Programmdokument für die Entwicklung der nationalen Schule und die Ausbildung ihrer Mitarbeiter. Es begann die Bildung des ukrainischen Hochschulsystems und die intensive Entwicklung des pädagogischen Hochschulsystems.

Für Hochschulen wurden drei Aktivitätsrichtungen bestimmt: wissenschaftliche, pädagogische und erzieherische. Jede Institution bekam die Möglichkeit, am besten geeignete wissenschaftliche Potenzial für wissenschaftliche oder pädagogische Aktivitäten zu wählen.

«Provisorische Bestimmung ... für die Verwaltung von Hochschuleinrichtungen» (1919) änderten die Verwaltungart durch Hochschuleinrichtungen. Die Funktionen des Rektors und des Vizerektors wurden von Kommissaren mit außerordentlichen Befugnissen übernommen. Die Hochschularten wurden nach dem Modell der Berufsschulen geändert. Wegen der schwierigen wirtschaftlichen Situation wurden mehrere Hochschulen geschlossen. Das Bildungskommissariat bestand auf die Beseitigung der Universitäten. 1920 löste das Volkskommissariat der Ukraine die Universitäten in Kiew, Charkiw, Odesa, Jekaterinoslaw und Simferopol aus. Das Verwalten der Hochschulbildung wurde zu einem militärisch-kommunistischen Stil.

Mitglieder des Bildungskommissariats waren der Ansicht, dass die alten Universitäten von ihrem Leben getrennt worden waren und die Hochschulen ihren Studenten gründliches theoretisches Wissen vermittelt haben, nicht aber den Erwerb spezifischer beruflicher Fähigkeiten sicherten. Nach Meinung der Bildungsleiter bereiten Universitäten Fachleuten mit einer bestimmten Richtung nicht. Als Ausnahmen wurden nur Studenten der medizinischen und juristischen Fakultäten. Besonders kritisiert wurde Bildungssystem an den Fakultäten für Geschichtsphilologie, Physik und Mathematik. Die Absolventen dieser Fakultäten wurden Lehrer für Schulen, Berufsschulen und Fachschulen. In den frühen Jahren der Sowjetmacht gab es ursprüngliche Formen der Integration von Wissenschaft,

Hochschulbildung und Erzeugung. Eines von Beispielen für eine solche Integration wurden Institute von Elektrotechniker. Studenten solcher Institute arbeiteten eine gewisse Zeit in den Werken und wurden als Mitglieder des Erzeugungsprozesses gegolten.

Vier Tagen in der Woche arbeiteten die Studenten im Werk, zwei Tage lang für 10 Stunden studierten sie im Institut. Es gab keine Prüfungssessionen, die Fachprüfungen wurden sofort abgelegt [11].

Seit 1921 auf der Basis der alten Universitäten wurden Volksinstitute Kyjiw, Charkiw, Odessa, Jekaterinoslawsk gegründet. Seit 1930 begannen die entsprechenden Fakultäten der Volksinstitute Lehrern für Fachschulen, und Arbeitskräfte absolvieren.

Auf der Grundlage der Fakultäten für soziale Bildung wurden Sozialbildungsinstitute gebildet. In diesen Institute wurde Lehrkräfte für allgemeinbildende Sekundarschulen, Arbeiter außerhalb der Schule und andere gebildet. Bald wurden die Sozialpädagogischen Institute in pädagogische Institute reorganisiert.

Ab dem 1. September 1932 wurden Universitäten in Charkiw, Kyjiw, Odesa und Dnipropetrowsk eröffnet. Kurzfristig wurden sie zu den Wissenschafts- und Bildungszentren der Ukraine.

Die derzeitigen Fakultäten waren durch neue Fakultäten ergänzt. Es wurde Abend- und Fernabteilungen, die zu einem positiven Ergebnis führten, gebildet.

Damalige Nationalsystem der Hochschulausbildung wurde bis 1939 gebildet. Nach dem Anschluss der westukrainischen Länder zu der Ukraine, wurden die Universitäten von Lwiw und Tscherniwzi als Teile dieses Systems. Für alle Universitäten des Landes wurden die gleichen Arten von Lehrplänen genehmigt.

Eine breite wissenschaftliche und theoretische Grundlage gehörten zu ihrer Besonderheiten. Schließlich wurde die Struktur des Lehrplans festgelegt: allgemeine theoretische Ausbildung, allgemeine Ausbildung und in den letzten Studienjahren war die Ausbildung in einem bestimmten Fachgebiet. Die Lehrpläne hatten Kurse zur

Auswahl. Um die Entwicklung der wissenschaftlichen Forschung anzuregen, wurde neue Regeln der Grad- und Titelvergabe eingeführt.

Am Vorabend des Krieges gab es in der Ukraine ein Universitätssystem, das aus sechs klassischen Universitäten bestand – Kiew, Charkiw, Lwiw, Odesa, Dnipropetrowsk und Tschernivzi. Während des Zweiten Weltkrieges wurde die Ausbildung von Fachkräften in evakuierten Hochschulen in reduzierten Ausbildungszeiten durchgeführt: dreieinhalb Jahre – an Universitäten und drei Jahre – an Instituten.

Nach dem Krieg begannen der Wiederherstellung und die Entwicklung der Hochschulbildung in der Ukraine. In den Universitäten bestand ein deutlicher Bedarf, die Spezialgebiete zu wiederherstellen und die Ausbildungsrichtungen zu erweitern. Infolge des Anstiegs der Hochschulen von 1950 bis 1960 sank ihre Zahl in der Ukraine von 160 auf 135, wobei sich gleichzeitig die Zahl der Studenten mehr als verdoppelte: von 201,5 Tausend auf 417,7 Tausend.

Die Entwicklung des Staates erforderte eine Erhöhung der Anzahl technischer Fachkräfte für die Entwicklung der Industrie. Daher bestand die Aufgabe vor der Ausbildung darin, die Hochschulen in der Ukraine der Werke näher zu bringen und die Ausbildungsstrukturen zu verbessern.

1958 wurde in der Stadt Woroschylyowsk das Bergbau- und Metallurgieinstitut eröffnet. Änderungen in der geografischen Lage der Hochschulen haben dazu beigetragen, die Hochschulbildung der Einwohner aller Regionen besser zu erfassen und die Studienbedingungen den Arbeitsbedingungen zukünftiger Fachkräfte näher zu bringen. Die berufliche Ausbildung begann bereits in Mittelschulen. Charkiw, Kiew, Odesa und Lwiw blieben die wichtigsten Hochschulzentren in der Ukraine.

Im Jahre 1958 gab es in diesen Städten 70 von 140 Hochschulen, wobei 59 % der Gesamtzahl der Studenten studierten. In Charkiw gab es 24 Hochschulen, 18 in Kiew, 16 in Odesa und 12 in Lwiw.

Hochqualifizierte Wissenschaftlern und Pädagogen, deren Zahl für zehn Jahre (1950–1960) von 14,5 Tausend auf 24,7 Tausend stieg, unterrichteten in den Hochschulen auf hohem Niveau. Berühmte Wissenschaftler, die an Hochschulen

unterrichteten, trugen dazu bei, die wissenschaftliche Arbeit der Studenten zu intensivieren.

Die Aufgabe der Berufsausbildung in der zweiten Hälfte der 50er Jahre erfordern eine Umstrukturierung der Lehre von Hochschullehrern. Die Lehrpläne und Programme für die Studenten pädagogischer Fachrichtungen an den Universitäten wurden dahingehend geändert, dass die Unterrichtsstunden für pädagogische, psychologische und methodologische Disziplinen erhöht werden. Die praktische Ausbildung von den Studenten für die Arbeit in allgemeinbildenden Sekundarschulen wurde verstärkt. Die Anzahl der Stunden für die praktische Ausbildung der künftigen Lehrer hat sich verdreifacht. Es wurden drei Arten von pädagogischen Praxis unterschieden: Einmal in der Woche wurde die Praxis praktiziert, ohne sich von den schulischen Aktivitäten an den Schulen und außerschulischen Bildungseinrichtungen zu trennen, dass mit einer Mondpraxis in Sommer-Langzeitlagern endete; die Praxis mit einer Trennung vom Unterricht, die hauptsächlich in den städtischen Schulen stattfand, und das Praktikum während des Monats, hauptsächlich in den ländlichen Schulen.

Die großen pädagogischen Instituten (in Donezk, Simferopol) wurden Universitäten, die pädagogisches Personal ausbildeten. Die Ausbildung hochqualifizierter Fachkräfte mit tiefen theoretischen Kenntnissen und praktischen Fertigkeiten ist zur Hauptaufgabe von Einrichtungen der höheren pädagogischen Ausbildung geworden. Folgende Aufgaben erscheinen von der Hochschule: die Qualität der Ausbildung von den Fachleuten unter Berücksichtigung der Anforderungen moderner Produktion, Wissenschaft, Technologie und Kultur und der Perspektiven ihrer Entwicklung ständig zu verbessern, Forschungsarbeiten durchzuführen, um wissenschaftliche Errungenschaften in den verschiedenen Bereichen der Produktion zu setzen, die Erstellung von den Lehrbüchern und den Lehrmitteln, die Vorbereitung wissenschaftlichpädagogisches Personal und auch der Fachkräfte mit höherer Ausbildung.

In den 1960er und 1970er Jahren leistete wissenschaftliches und pädagogisches Personal einen wissenschaftlichen und technologischen Fortschritt. Die weitere

Entwicklung der Gesellschaft erforderte eine größere Autonomie und Verantwortung der Produktionsleiter bei der Entscheidungsfindung. Daher wurde die Zeit für die selbstständige Arbeit der Studenten aus jeder akademische Disziplin erhöht. Erhöhte Komplexität der Schulung, ihre Arbeitsintensität und Bedeutung für Spezialisten in diesem Profil.

Die komplizierten technologischen Prozesse in den Unternehmen erforderten die professionelle Anpassung der Absolventen. Daher wurde seit 1972 Jahre die jährliche Ausbildung junger Fachkräfte in den Unternehmen eingeführt. Die Hochschulen unterstützten die Verbindung mit der Produktion in aller Richtungen (industrielle Praxis und Praktikum, Organisation der Niederlassungen von Profilstühlen in der Produktion, Labors, Bildungs-, Forschungs- und Produktionsverbände usw.) Die Vermittlung von Wissenschaft und Praxis trug zur Verbesserung der fachlichen Ausbildung von Spezialisten bei. Das rasante Wachstum wissenschaftsintensiver Technologien erforderte die Entwicklung wissenschaftlicher Forschung und die Steigerung der Rolle der wissenschaftlichen Tätigkeit der Hochschulbildung auf nationaler Ebene [3].

Die Ausbildung hatte eine allgemeine theoretische Richtung und bildete Spezialisten mit breitem Profil aus, aber die Produktion erforderte fertigte, fachlich orientierte Spezialisten. Die Lehrpläne umfassten allgemeine wissenschaftliche, spezielle und berufliche Disziplinen, wobei die theoretischen Disziplinen einen vorrangigen Platz einnahmen: sozialpolitische, militärmedizinische, die in keiner Weise mit der zukünftigen beruflichen Tätigkeit verbunden waren. Die Bildung ist für alle Bevölkerungsgruppen zunehmend zugänglich geworden. Das Netzwerk der Hochschuleinrichtungen wurde erweitert.

Zwischen 1960 und 1980 wurden mehrere Hochschulen reorganisiert und neue eröffnet. Auf der Grundlage des Pädagogischen Instituts von Donetsk wurde die Donetsk-Universität auf der Grundlage der abendlichen Zweigstelle des Polytechnischen Instituts von Kharkiv – Voroschilowgrad-Abendinstitut von Maschinenbau – gegründet.

In der 1984 Jahre gab es in der USSR 146 Hochschuleinrichtungen, darunter Universitäten – 9, technische Hochschulen – 50, Landwirtschaftshochschulen – 17, Wirtschaftshochschulen und Rechtshochschulen – 10, pädagogische Hochschulen – 30, Gesundheitswesenhochschulen – 15, Hochschulen für Sport und Turnen – 3, Kultur und Kunst – 12. Das Netzwerk der Hochschulen wurde durch 25 Niederlassungen, 7 Fachabteilungen und 12 allgemeine technische Abteilungen ergänzt [11].

Mit dem Ausbau des Netzwerks von Hochschuleinrichtungen war es notwendig, den zukünftigen Beruf junger Menschen selbst während des Studiums in allgemeinbildenden Sekundarschulen zu definieren. Das System der Vorbereitung auf die Hochschulbildung und die Auswahl der Bewerber begann sich allmählich zu entwickeln. In den Universitäten gab es Jugendfachschulen, die Klein-Akademie der Wissenschaften, die Fakultäten für die Vorbereitung auf Hochschuleinrichtungen, die Wettbewerbe in den Bereichen Soziales, Humanitäres und Naturwissenschaften.

Im Prozess der Bildung eines unabhängigen Staates der Ukraine werden neue Bildungskonzepte formuliert. Das ist das staatliche nationale Programm «Bildung. Ukraine des 21. Jahrhunderts» (1992), das Gesetz der Ukraine «Über Bildung» (1993), das neue Gesetz der Ukraine «Über Bildung» (2017), das Gesetz der Ukraine «Über Hochschulbildung» (2002), das neue Gesetz der Ukraine «Über Hochschulbildung» (2014), Nationale Strategie für die Bildungsentwicklung in der Ukraine für 2012-2021 Jahre und andere.

Folglich sind die wichtigsten Bestimmungen des Konzepts im Gesetz der Ukraine «Über Bildung» niedergeschrieben: «Bildung ist die Grundlage für die intellektuelle, spirituelle, körperliche und kulturelle Entwicklung der Persönlichkeit, ihre erfolgreiche Sozialisation, ihren wirtschaftlichen Wohlstand, der Schlüssel zur Entwicklung der Gesellschaft, die durch gemeinsame Werte und Kultur verbunden ist, und des Staates.

Der Zweck der Bildung ist die umfassende Entwicklung des Menschen als Persönlichkeit und des höchsten Wertes der Gesellschaft, seiner Talente, seiner intellektuellen, kreativen und körperlichen Fähigkeiten, die Bildung von Werten und

von für die erfolgreiche Selbstverwirklichung Kompetenzen, die Erziehung der verantwortungsbewusster Bürger, die zu einer bewussten sozialen Entscheidung und Ausrichtung ihrer Aktivitäten zu Gunsten anderer Menschen und der Gesellschaft fähig sind, die Bereicherung auf dieser Grundlage das intellektuelle, wirtschaftliche, kreative und kulturelle Potenzial der ukrainischen Bevölkerung, die Erhöhung des Bildungsniveaus der Bürger für nachhaltige Entwicklung der Ukraine und ihrer europäischen Wahl» [12].

Voraussetzungen und Richtungen der Modernisierung der Hochschulbildung.

XXI. Jahrhundert ist die Zeit bedeutender Veränderungen, einer neuen Kultur, der Einführung neuer Technologien, der Anforderungen auf der Ebene des aktualisierten Bewusstseins, Verständnis der neuen Möglichkeiten für die Persönlichkeit. Neue Bedingungen für die Entwicklung der Gesellschaft betreffen in erster Linie die wichtigste soziale Einrichtung – ein Bildungssystem, das nicht nur die tatsächlichen sozialen Beziehungen reguliert, sondern auch die zukünftigen schafft. Diese Besonderheit erlaubt es, von ihm eine gewisse Voraussicht auf die Richtung der sozialen Entwicklung zu erwarten und verpflichtet, die Institution der Zukunft zu sein.

Einige Wissenschaftler betonen die wichtigsten Prinzipien der Entwicklung der modernen Hochschulbildung in der Ukraine im Kontext der europäischen Integration, nämlich Demokratisierung und die Variabilität der Hochschulbildung; Universalität der Hochschulbildung; Endsprechung der Hochschulbildung mit Weltstandards; Freiwilligkeit und Dialog; harmonische Organisation des pädagogischen Umfelds; Anregung der Studenten zur Selbstachtung, zum Nachdenken, zum Philosophieren, zur Selbsterkenntnis usw [8].

Gleichzeitig ist der Übergang der Ukraine zum Entwicklungsweg Eurointegration besonders wichtig. Für die erfolgreiche Umsetzung der Modernisierungsprozesse im Bildungsbereich hat die gesetzliche Regelung dieses Bereichs große Bedeutung, die zu einem echten Instrument der Entwicklung der nationalen Bildung wird. Die Beteiligung des nationalen Hochschulsystems an den europäischen Integrationsprozessen sollte nur auf die Entwicklung und den Erwerb

neuer qualitativer Merkmale abzielen. Das ist nur durch die Modernisierung der normativen und rechtlichen Grundlagen der nationalen Hochschulbildung und die Schaffung eines Programms zur schrittweisen Annäherung an den europäischen Bildungs- und wissenschaftlichen Raum möglich.

Also, die Voraussetzungen für eine erfolgreiche Modernisierung der Hochschulbildung sind folglich:

- hoher Entwicklungsstand der pädagogischen Wissenschaften, Bildung der psychologischen und pädagogischen Gemeinschaft, ihre Wechselwirkung mit Vertretern verwandter Wissenschaften, humanistischer Charakter und praktische Ausrichtung des Bildungsgedankens, Fokussierung auf die Sicherstellung der Einheit von Bildung und Erziehung, positiver Einfluss der inländischen Bildungstraditionen;

- die Entwicklung der wissenschaftlichen Forschung in den Hochschulen, erfolgreiche Methodik der Ausbildung des wissenschaftlichen Personals, Verfügbarkeit begründeter Formen der Integration von Bildungs- und wissenschaftlichen Prozessen;

- das Vorhandensein in den Hochschulen zahlreicher erfolgreicher Neuerungen inhaltlicher, methodischer und organisatorischer Art sowie die grundsätzliche Möglichkeit ihrer Verbreitung durch staatliche Programme und das System der Lehrerbildung.

Gleichzeitig sieht die Umsetzung der geplanten Aktivitäten zur Modernisierung der Hochschulbildung in der Ukraine die Lösung einer Reihe von Schlüsselthemen [1] vor, darunter:

- die Einführung einer umfassenden langfristigen Strategie der Systemmodernisierung des gesamten Bildungssystems;

- die Notwendigkeit, die zweistufige Struktur der Hochschulbildung zu verbessern;

- die Unvereinbarkeit der bestehenden Rechtsvorschriften mit den Zielen der Entwicklung der Hochschulbildung in einer Marktwirtschaft, nämlich Verfügbarkeit von Beschränkungen für die Verwendung außerplanmäßiger Mittel, Umsetzung

wirksamer Formen der Integration mit Wissenschaft und Produktion, Entwicklung von Innovationstätigkeiten;

- unzureichende Entwicklung von Schutzmechanismen für geistiges Eigentum;
- unzureichende Flexibilität der Bildungsprogramme in Bezug auf die tatsächlichen Bedürfnisse des Arbeitsmarktes, Unterentwicklung aktiver Bildungsformen, dass die Bildung der erforderlichen Kompetenzen der Absolventen zur Lösung praktischer Aufgaben im Bereich der beruflichen Tätigkeit erschwert;

- Widersprüchlichkeit der Struktur der Bildungseinrichtungen und der Nomenklatur der Spezialgebiete mit den Erfordernissen der wirtschaftlichen und sozialen Entwicklung, der Ungleichheit zwischen den Lehrplänen der staatlichen Hochschuleinrichtungen, das unkontrollierten Wachstum der Zahl privater Hochschulen sowie der Zweigstellen und ihrer Vertretungen in den Regionen;

- das Fehlen der Bildung wirksamer Qualitätsmanagementsysteme für die Ausbildung von Fachkräften und deren Bewertung sowohl im Bildungssystem als auch außerhalb davon;

- unzureichende Unterstützung und Entwicklung europäischer Bildungsstandards;

- Einführung gesetzlich gestärkter Bedingungen für die Erleichterung der Beschäftigung ukrainischer Bürger in Europa und die Förderung der internationalen Wettbewerbsfähigkeit des Hochschulsystems der Ukraine;

- ein Rückgang des Niveaus des Lehrpersonals, eine beträchtliche Anzahl von Lehrern, die in Teilzeit arbeiten;

- administrative Einschränkungen bei akademischen und finanzwirtschaftlichen Aktivitäten, die die Bildung von wirksamem Hochschulmanagement, strategischen Planung und die Bereitstellung der Entwicklung von Hochschulen zumindest mittelfristig behindern.

Die Reform der Hochschulbildung in der Ukraine hängt in erster Linie mit der Umsetzung der Grundsätze des Bologna-Prozesses zusammen. Es werden verschiedene Bildungsebenen eingeführt, das System der Wissensbewertung wird «europäisiert» und kompliziert.

In erster Linie sollte den im Rahmen des Bologna-Prozesses von 1988 bis 1989 und 2003 angenommenen Dokumenten Aufmerksamkeit gewidmet werden, die für das Verständnis des Themas entscheidend sind.

Also, entsprechend der «Großen Charta der Universitäten» wurden daher vier Grundprinzipien für die Entwicklung der Hochschulbildung festgelegt:

- Autonomie der Universitäten;
- Untrennbarkeit von Lehr- und Forschungsarbeit;
- Freiheit in Lehre, Forschung und Ausbildung;
- Universalität der Kenntnisse.

In der «Gemeinsamen Erklärung der europäischen Bildungsminister» (Bologna, 1989) wurden sechs Aufgaben des Bologna-Prozesses festgelegt:

- Annahme eines Systems transparenter und vergleichender Bildungsniveaus;
- Einführung von zwei Hauptzyklen der Hochschulbildung;
- Einführung eines Kreditsystems (Kreditmodulsystem);
- Erleichterung der Mobilität von Studenten und Lehrern;
- Förderung der europäischen Zusammenarbeit zur Sicherung der Bildungsqualität;
- Förderung der Zusammenarbeit zwischen europäischen Hochschuleinrichtungen.

In einem Dokument mit dem Titel «Auf dem Weg zum europäischen Hochschulraum» (Prager Gipfel, 2003) betonten die Minister die Bedeutung der drei Aspekte der Reform der Hochschulbildung:

- Diskussion von Problemen des lebenslangen Lernens;
- Diskussion von Problemen der Rolle der Hochschulen und der Studenten im Kontext des Bologna-Prozesses;
- Diskussion von Problemen der Förderung der Attraktivität des europäischen Hochschulraums.

Die Ukraine ist seit 2005 Jahre ein direkter Teilnehmer an diesem Prozess nach der Unterzeichnung des Gesetzes der Bologna-Prozess in Europaministerkonferenz, die die Verantwortung für die Hochschulbildung hat.

Während des dreizehnjährigen Aufenthalts im europäischen Bildungsrechtsbereich wurden viele Veranstaltungen getan. Zu den wichtigsten Erreichungen in diesem Fall gehören die Harmonisierung der Struktur der Hochschuleinrichtungen, die Einführung eines zweistufigen Systems für die Ausbildung von Fachkräften (Bachelor → Master), die Entwicklung eines einheitlichen Rechnungsführungssystems, die Einführung des Kreditmodulsystems der Bewertung, die Vorbereitung von Regelungen für die gegenseitige Anerkennung von Qualifikationen in der Hochschulbildung, die Einführung in den Hochschuleinrichtungen das System der ständigen Weiterbildung.

Schlussfolgerungen. Eine Analyse der inhaltlichen Stufen der Bildungsentwicklung in der Ukraine trug zum Verständnis der Notwendigkeit von Reformen in der gegenwärtigen nationalen Bildung bei. Es wird begründet, dass die Kenntnisse der Besonderheiten der Entwicklung des Hochschulsystems der Ukraine berücksichtigt werden muss, um ihre weitere und innovative Entwicklung sicherzustellen. Die durchgeführte historische und pädagogische Analyse erlaubt die Schlussfolgerungen zu machen, dass die vorrangige Aufgabe der ukrainischen Hochschulbildung heute die schnelle Anpassung an die gemeinsamen europäischen Bildungskriterien und Standards ist. Die derzeitige Entwicklung der Ukraine wird im allgemeinen Kontext der europäischen Integration mit einer Ausrichtung auf grundlegende universelle Werte bestimmt: Menschenrechte, Rechte der nationalen Minderheiten, Liberalisierung, Bewegungsfreiheit, Bildungsfreiheit auf jeder Stufe usw., dass ein Merkmal einer bürgerlichen Demokratie ist.

References:

1. Andrushchenko V., *Modernizatsiia pedahohichnoi osvity Ukrainy v konteksti Bolonskoho protsesu* [Modernisierung der pädagogischen Ausbildung in der Ukraine im Rahmen des Bologna-Prozesses], «Vyshcha osvita Ukrainy», 2004. [ukr]
2. Charkiwska A. A., *Modernizatsiia vyshchoi pedahohichnoi osvity v umovakh yevrointehratsii* [Modernisierung der höheren pädagogischen Ausbildung unter den Bedingungen der europäischen Integration], «Naukovyi chasopys NPU

imeni M. P. Drahomanova. Serii 13: Problemy trudovoi ta profesiinoi pidhotovky», 2009, S. 207–214. [ukr]

3. Istoriiia ukrainskoi kultury [Geschichte der ukrainischen Kultur] / Für co. Ed. G. Krypyakevich. Kiew: Lybid, 1994. [ukr]

4. *Kulturolohiia: navch. posib.* [Kulturwissenschaften: Lehrwerk]. Ausgabe 2 / T. B. Gritsenko, S. P. Gritsenko, A. Yu. Kondratyuk u.a.; bearbeitet von T. B. Gritsenko. Kiew, Zentrum für Bildungsliteratur, 2009. [ukr]

5. Kovalchuk O. V., *Ukrainske narodoznavstvo* [Ukrainische Ethnologie], Kiew, Bildung, 1992. [ukr]

6. Levkovsky M. V., *Istoriiia pedahohiky: navch.-metod. posibnyk* [Geschichte der Pädagogik: pädag.-meth. lehrwerk]. Ausgabe 3, ergänzt, Kiew, Zentrum für Bildungsliteratur, 2008, S. 123. [ukr]

7. Loboda S., Dyskusiia «Iakym maie buty pedahohichniyi zhurnal» na storinkakh chasopysu «Shliakh osvity» (1920–1930 rr.) [Diskussion «Was sollte eine pädagogische Zeitschrift sein» auf den Seiten der Zeitschrift «Bildungsweg» (1920–1930)], «Shliakh osvity», 2007, S. 45–50. [ukr]

8. Ovsyankina L. A., *Perspektyvy rozvytku suchasnoi osvity u konteksti yevrointehratsii* [Perspektiven der Entwicklung der modernen Bildung im Kontext der europäischen Integration], «Vyshcha osvita Ukrainy», 2011. [ukr]

9. Ponomareva G. F., Charkiwska A. A., Babakina O. O., *Vyshcha osvita i Bolonskyi protses: pidruch* [Hochschulbildung und Bologna-Prozess: Lehrbuch]. Ausgabe 2, ergänzt / Khark. humanitärer pädag. Akademie, Odessa national maritime Universität. Charkiw, HGPA, 2011. [ukr]

10. *Radianska entsyklopediia istorii Ukrainy* [Sowjetische Enzyklopädie der Geschichte der Ukraine], Kiew, 1971, Band 3. [ukr]

11. *Vyshcha osvita Ukrainy i Bolonskyi protses: navchalnyi posibnyk* [Hochschulbildung in der Ukraine und der Bologna-Prozess: Bildungshandbuch] / M. F. Stepko und andere, herausgegeben von V. G. Kremenya. Ternopil, Lehrbuch – Bogdan, 2004. [ukr]

12. Über Bildung: Gesetz der Ukraine vom 5. September 2017 № 2145-VIII. <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>> (Bewerbungs datum: 15.09.2022). [ukr]

UDC 378:005.57-027.561]:355.4(045)

**EINIGE BESONDERHEITEN BEI DER ENTSTEHUNG
DES INDIVIDUELLEN STILS DER BERUFSKOMMUNIKATION VON
KÜNFTIGEN LEHRERN WÄHREND DES KRIEGSZUSTANDS**

© Petrychenko L., Kharkivska A., Roganowa M.

Angaben zum Autor:

Larysa Petrychenko: ORCID ID 0000-0002-3250-4321; larisa-petrichenko@ukr.net; Doktor der Pädagogischen Wissenschaften, Professor, Erster Prorektor, Professor des Fachbereichs Pädagogik, Psychologie, Grundschulpädagogik und Bildungsmanagement.

Alla Kharkivska: ORCID ID 0000-0003-4782-1079; kharkivska_hgpa@ukr.net; Doktor der Pädagogischen Wissenschaften, Professor, Prorektor für wissenschaftliche und pädagogische Arbeit.

Marina Roganowa: ORCID ID 0000-0001-5985-4033; marinavik@ukr.net; Doktor der Pädagogischen Wissenschaften, Professor, Leiter der Abteilung für Theorie und Methodik der Vorschulerziehung.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-02

Im Artikel wurden die Hauptbesonderheiten bei der Entstehung des individuellen Stils der Berufskommunikation von künftigen Lehrern während des kriegszustands analysiert. Es wurde Phasen der pädagogischen Tätigkeit der Lehrer definiert. Die charakteristischen Besonderheiten der pädagogischen Fähigkeiten von Lehrern und künftigen Lehrern wurden begründet. Im Prozess der Forschung wurden drei Phasen der Tätigkeit des Lehrers ausgegliedert. Man betrachtet die Hauptfunktionen der Lehrtätigkeit, die verschiedene Aspekte der pädagogischen Tätigkeit bestimmen, und zwar Planungs-, Verwaltungs-, Wirtschaftsfunktion, als auch verwaltungsorganisatorische, zukunftsorientierte, bildungsaufklärerische und erzieherische Funktion. Während der wissenschaftlichen Forschung werden die Stile der pädagogischen Tätigkeit des Lehrers definiert, die in drei Arten aufgeteilt sind. Das sind demokratische, autoritäre und liberale Stile. Es wurde herausgefunden, dass in der modernen Psychologie individuelle Tätigkeitsstile unterschieden werden, d. h. Systeme der effektivsten Techniken und Möglichkeiten, ihre eigene Arbeit von einem Individuum zu organisieren. Es wurde die Hauptvarianten einzelner Stile definiert (emotional-improvisatorischer, emotional-methodischer, gemessen-improvisatorischer, gemessen-methodischer Stil) und ihre Besonderheiten charakterisiert. Dabei werden die Bestandteile des Konzepts „kommunikative Komponente“ betrachtet. Im Artikel wurden die Hauptanforderungen für die Aktivitäten des künftigen Lehrers definiert. Es wurde die Besonderheiten der pädagogischen und fachlich-pädagogischen Kommunikation beschrieben. Man versuchte, individueller Stil der pädagogischen Kommunikation als Bestandteil der pädagogischen Fähigkeiten des Lehrers hervorzuheben.

Schlagwörter: individueller Stil, pädagogische Tätigkeit, pädagogische Kommunikation, Kommunikationen, Berufskommunikation, künftiger Lehrer.

Петриченко Л. О., Харківська А. А., Роганова М. В. «Особливості становлення індивідуального стилю професійної комунікації майбутніх учителів в умовах воєнного стану».

У статті проаналізовано основні особливості формування індивідуального стилю професійної комунікації майбутніх учителів в умовах воєнного стану. Визначено етапи педагогічної діяльності вчителів. Обґрунтовано характерні особливості педагогічної майстерності педагогів та майбутніх педагогів. У процесі вивчення проблематики дослідження було виділено три етапи діяльності вчителя. Розглянуто основні функції навчання, які визначають різні сторони педагогічної діяльності, а саме проєктувальну, адміністративно-господарську, а також управлінсько-організаторську, прогностично-орієнтовну, освітньо-просвітницьку та виховну функції. Під час наукового дослідження визначено стилі педагогічної діяльності вчителя, які поділяються на три види – демократичний, авторитарний і ліберальний стилі. З'ясовано, що в сучасній психології розрізняють індивідуальні стилі діяльності, тобто системи найбільш ефективних прийомів і способів організації власної роботи окремою людиною. Визначено основні різновиди індивідуальних стилів (емоційно-імпровізаційний, емоційно-методичний, розмірковано-імпровізаційний, розмірковано-методичний стилі) та охарактеризовано їх особливості. Розглянуто складові поняття «комунікативний компонент». У статті визначено основні вимоги до діяльності майбутнього вчителя. Охарактеризовано особливості педагогічного та професійно-педагогічного спілкування. Зроблено спробу підкреслити індивідуальний стиль педагогічного спілкування як компонента педагогічної майстерності вчителя.

Ключові слова: індивідуальний стиль, педагогічна діяльність, педагогічне спілкування, комунікації, професійні комунікації, майбутній учитель.

Relevanz der Forschung. Der Prozess der Ausbildungshumanisierung unter den gegenwärtigen Bedingungen führt zu einem grundlegenden Wechsel der Subjekt-Objekt-Interaktion, wenn die Studierenden Objekte des direkten Einflusses von pädagogischen und wissenschaftlich-pädagogischen Lehrkräften werden, gegen das Subjekt-Subjekt-Paradigma, wo die Studierenden direkt als gleichberechtigte Partner im Prozess der Kommunikation auftreten. Darüber hinaus ist es äußerst wichtig, die externen Faktoren zu berücksichtigen, die nicht nur die Ukraine, sondern auch die ganze Welt betreffen, und die immer wichtiger werden. Insbesondere geht es darum, die wissenschaftlichen Ideen in Richtung der wesentlichen Entwicklung der Persönlichkeit des künftigen Lehrers zu verbessern und sie sich mit den in der modernen Welt ablaufenden Prozessen in Verbindung zu setzen, was wissenschaftliche Begründung erfordert, die zur Entstehung einer neuen Vision von zwischenmenschlichen Interaktion in einem sicheren Bildungsumfeld beitragen würde. Eine der Entwicklung solcher Interaktion wird als individueller Stil der Berufskommunikation von künftigen Lehrern betrachtet. Solche Persönlichkeitseigenschaft gilt als äußerst wichtiges und integrales Merkmal des

künftigen Lehrers, was zweifellos Wirkung auf die Qualität und Leistung des Bildungsprozesses hat.

Die Entstehung des individuellen Stils der Berufskommunikation von künftigen Lehrern ist im Kontext der Feindseligkeit wichtig, weil alles, was während des Kriegszustands geschieht und friedliche Bevölkerung erfasst, beeinflusst zunächst negativ die psychische Gesundheit und den emotionalen Zustand der Menschen, ihre psychische Instabilität usw.

Das Entstehungsproblem des individuellen Stils der Berufskommunikation von künftigen Lehrkräften war und bleibt eines der aktuellen Probleme der pädagogischen Wissenschaft in den Bedingungen der modernen Entwicklung der Ausbildung. Derzeit wird die Lösung dieses Problems nicht nur durch die Aufgaben moderner Bildungseinrichtungen der Ukraine, sondern auch durch die Bedürfnisse der Ausbildung, sowie durch die Herausforderungen der Gegenwart (insbesondere das Bildungsprozess während des Kriegszustands) diktiert.

Die Entwicklung des Problems des individuellen Stils der Berufskommunikation von künftigen Lehrkräften während des Kriegszustands enthält eine starke Reserve der Verbesserung ihrer beruflichen Fähigkeiten, pädagogischen Tätigkeit und Erweiterung der beruflichen Kommunikationsfähigkeit unter Berücksichtigung ihrer eigenen psychologischen Eigenschaften und Eigenschaften anderer Teilnehmer des Bildungsprozesses; da jeder während des Kriegszustands sehr sorgfältiges und tolerantes Verhältnis erfordert.

Die Forschung dieses Problems hilft dieses Phänomen auf den Punkt zu bringen, Probleme zu lösen, die bei der Interaktion auftreten und negative oder sogar fatale Folgen haben können, nicht nur psychologischer und pädagogischer, sondern auch soziokultureller Art.

Die Relevanz des Forschungsproblems erhöht sich wesentlich in den Bedingungen der Orientierung der Ukraine an die europäische Dimension. Deshalb ist die Suche nach pädagogischen Bedingungen und Mitteln zur Gestaltung eines individuellen Stils der professionellen Kommunikation künftiger Lehrer während des Kriegszustands von besonderer Bedeutung. Der entsprechende Prozess sollte den

modernen Anforderungen an eine professionelle Ausbildung gerecht werden, die hochqualifizierte und konkurrenzfähige Fachkräfte ausbildet, ihre persönliche kreative Stellung und ihr konzeptionelles Denken entwickelt, psychologische und emotionale Stabilität in verschiedenen Notfällen erweitert und an verschiedene soziale Umstände und Bedingungen anpasst.

Das gewählte Thema der wissenschaftlichen Forschung hat einen wichtigen Platz in der pädagogischen Forschung, das Problem bleibt offen, unbegründet und durchaus relevant zu jeder Zeit.

Analyse letzter Forschungen und Publikationen. In der psychologischen und pädagogischen Forschung gibt es entweder die Probleme des individuellen Stils *der beruflichen Tätigkeit der Lehrer*, oder die Probleme des individuellen Stils *der pädagogischen Kommunikation*. Die Forscher dieser Fragen haben erhebliches empirisches Material gesammelt.

Zum Beispiel wurden theoretische und methodische Fragen der Stile der beruflichen Tätigkeit des Lehrers in den Werken von E. Ilyin, Ya. Kolominsky, V. Kutjev, N. Levandovsky, L. Mitina, O. Petunin, E. Rogova, I. Rydanova, M. Schulz widerspiegelt.

Das Funktionieren des pädagogischen Systems spiegelt sich in der psychologischen Struktur der pädagogischen Tätigkeit wider, deren Analyse in den Werken von N. Kuzmina, A. Shadrikov, T. Polyakova, N. Talanchuk, L. Sacharowa, L. Mitina und anderen dargestellt wird.

In unserer psychologischen Wissenschaft und psychologischen und pädagogischen Literatur werden Aktivitäten traditionell in Einheit und im Zusammenhang mit Kommunikation studiert (B. Ananjew, A. Leontjew, S. Rubinstein und andere). Der Betrachtung der pädagogischen Aktivitäten als ein System der Interaktion zwischen Lehrern und Lernenden auf der Grundlage der Kommunikation sind die Werke von A. Bodalev, N. Dobizhi, V. Kan-Kalika, G. Kovaleva, S. Kondratieva, A. Leontjew, G. Murray, A. Petrowski, L. Petrowskaja, A. Sokolova gewidmet.

Eine Reihe von Werken in- und ausländischer Autoren ist der Forschung des individuellen Stils der pädagogischen Kommunikation im Allgemeinen und seiner individuellen Aspekte gewidmet. So untersuchten sie beispielsweise die Schwerpunkte und Klassifizierung von Stilen der pädagogischen Kommunikation (M. Berezovin, V. Sectoral, I. Kolyminsky, T. Malkovskaya, N. Maslova, A. Rusalina, S. Shein und andere), Probleme ihrer Effizienz und Folgen (R. Burns, O. Uvarova und andere) und die Wege ihrer Entstehung (V. Sectoral, V. Kan-Kalika, G. Kovalev, G. Kolomiets, L. Petrovskaya).

Übrigens wurden bisher keine Untersuchungen durchgeführt, um die Besonderheiten der Entstehung eines individuellen Stils der Berufskommunikation künftiger Lehrer während des Kriegszustands zu identifizieren. Man muss betonen, dass eine genauere Betrachtung der Besonderheiten der Bildung einzelner Stile des untersuchten Phänomens erforderlich ist.

Ziel des Artikels. Man versucht, die Besonderheiten der Entstehung eines individuellen Stils der Berufskommunikation der künftigen Lehrer während des Kriegszustands zu betrachten. Man bestimmt die Phasen der Tätigkeit der künftigen Lehrer. Man beschreibt die funktionalen Besonderheiten der pädagogischen Tätigkeit künftiger Lehrer. Man definiert die Stile der pädagogischen Tätigkeit. Man bestimmt die wichtigsten Sorten der einzelnen Stile und charakterisiert ihre Besonderheiten. Man identifiziert die Hauptprobleme für Studierende, die im Laufe des Bildungsprozesses während des Kriegszustands auftreten.

Hauptteil. Nach dem 24. Februar 2022 hat sich das Leben jedes Ukrainers, von Babys bis zu älteren Menschen, dramatisch verändert. Niemand konnte sich vorstellen, dass der Bildungsprozess in allen Bildungseinrichtungen der Ukraine unter dem Kriegszustand durchgeführt wird: unter den Signalen von Luftalarmen und den Artilleriebeschüssen, in Kellern und Bunkern, aus dem Ausland oder in U-Bahn-Stationen. Leider ist das aber gar kein Traum, sondern unsere traurige Realität. So hat der Krieg seine Änderungen vorgenommen und gezwungen, die Ansichten jedes Ukrainers nicht nur über das Leben, sondern auch über die Priorität der Wahl zu ändern. In Bezug auf Lehrer sprechen wir über die Wahl der richtigen Richtung für

die Fortsetzung des Bildungsprozesses, der Bedingungen für die Durchführung von Bildungsprojekten und des Einsatzes von Methoden, Formen und Lernmitteln, über die Wahl des Online- oder Offline-Studiums im Aus- oder Inland. Diese Wahl ist jedoch kein Hindernis, die Lehrer unterrichten weiter und die Studierenden erwerben neues Wissen, trotz der schwierigen und schrecklichen Bedingungen und ihrer eigenen Emotionen, und führen mit leidenschaftlichem Glauben in ihren Herzen die Ukraine an das glückliche Ende des Krieges heran.

Die Organisation des Bildungsprozesses unter dem Kriegszustand erfordert sowohl eine völlig andere pädagogische Vision und Methoden, als auch Veränderung der Ziele und Erwartungen des Lernens. Denn «neue Bedingungen sind ein neues Leistungsmaß» [12]. Daher müssen wichtige Werte in der pädagogischen Tätigkeit entsprechend den Bedingungen der Gegenwart überdacht werden.

Professionalität bei der Erledigung pädagogischer Aufgaben, Erfolg bei der Durchführung pädagogischer Tätigkeit und Entwicklung optimaler Wege und Methoden ihrer Umsetzung, nämlich die Produktivität der Interaktion zwischen pädagogischen, wissenschaftlich-pädagogischen Lehrkräften und Studierenden, zuallererst liegt es an der Bildung eines Systems ihrer beruflichen Eigenschaften, insbesondere beruflichen Fähigkeiten.

Pädagogische Fähigkeit als höchstes Niveau der Entwicklung der Lehrersprofessionalität ist das Ergebnis seiner pädagogischen Erfahrung und kreativen Selbstentwicklung. Und um bestimmte Höhe in der beruflichen Fähigkeit zu erreichen, ist es notwendig, im Prozess der pädagogischen Tätigkeit einen individuellen Stil der Berufskommunikation zu bilden und zu schaffen, der zur Verbesserung der pädagogischen Fähigkeit beiträgt.

Von besonderer Bedeutung für die Studierenden als künftige Lehrer ist das System der prioritären Werte in der Struktur der beruflichen Fähigkeiten des Lehrers, unter denen sozio-humanistische Werte sind. Was aber die Leistung des Lehrers betrifft, so wird sie durch das Niveau der Leistungen von Lernenden gemäß dem Bildungsprogramm bestimmt, durch das Interesse der Lernenden an das Bildungsfach, durch die Erziehung patriotischer Werte, durch die Dynamik der

Bildungsergebnisse, durch die wissenschaftlichen Werke, durch die Gewinner der Olympiaden usw.

Im Laufe der beruflichen Tätigkeit müssen künftige Lehrer Motive, Interessen, Bedürfnisse der Lernenden richtig verstehen und berücksichtigen. Tiefes Wissen, Fähigkeiten, Wille, Ausdauer, Ruhe, Vertrauen, Taktgefühl helfen dem Lehrer, die Aufgaben erfolgreich zu lösen. Der Lehrer ist gezwungen die Schüler im Geiste der Überwindung von Schwierigkeiten zu erziehen, sie auf dem Weg „vom Einfachen zum Komplexen“ zu führen, von gelernt bis unerforscht. Das heißt, die ganze Zeit ein System zukunftsorientierter Richtungen im Streben nach Selbstverbesserung für die Lernenden zu schaffen [6].

E. Ilyin identifiziert drei Phasen bei der Tätigkeit des Lehrers: die Vorbereitungsphase besteht darin, einen Plan zur Zielerreichung zu entwickeln und Erreichungswege zu wählen; Erfüllungsphase - im Zusammenhang mit der praktischen Umsetzung des Geplantes, mit der Evaluation der Lernenden, mit der Überwindung der Schwierigkeiten während des Unterrichts, mit der Veränderung des Unterrichtsplans nach der Situation. Diese Phase ist durch die geistige Intensität des Lehrers gekennzeichnet, bestimmt ständige Aufmerksamkeitseinteilung; Evaluations- und Veränderungsphase ist mit der Bewertung der Leistungen, mit der Ermittlung der Ursachen von Fehlern im Unterricht und mit der Veränderung des Unterrichtsplans verbunden [3].

Die Lösung der Aufgaben, die dem Lehrer ins Gesicht sehen, bestimmt die Vielfalt von ihm erfüllten Funktionen, welche verschiedene Aspekte seiner pädagogischen Tätigkeit definieren: Planungs-, Verwaltungs-, Wirtschaftsfunktion, als auch verwaltungsorganisatorische, zukunftsorientierte, bildungsaufklärerische und erzieherische Funktion [3].

Die Planungsfunktion bedeutet Perspektivplanung und Ablaufplanung von Bildungsaktivitäten der Studierenden, von Zielerreichung der Lernenden. Gleichzeitig muss der Lehrer das Entwicklungstempo der Lernenden kontrollieren und seine Pläne entsprechend den Ergebnissen ändern.

Eine wichtige Rolle bei der Tätigkeit des Lehrers liegt in der Planungsarbeit (Auswahl des Unterrichtsmaterials entsprechend den Unterrichtsaufgaben, dem Alter der Lernenden, der Spezifik der Klasse).

Die verwaltungsorganisatorische Funktion des Lehrers im Primar- und Sekundarstufe besteht in der praktischen Organisation des Unterrichts und in der Durchführung von Wettbewerben, Olympiaden usw.

Die zukunftsorientierte Funktion des Lehrers besteht darin, Fähigkeiten und Neigungen bei Lernenden zu erkennen, Lernenden bei der Berufswahl zu helfen, den Lebensweg zu bestimmen.

Die bildungsaufklärerische Funktion besteht in der Vermittlung von Wissen, Fähigkeiten und bestimmten Kompetenzen.

Die erzieherische Funktion des Lehrers besteht darin, die moralische und ethische Seite der Persönlichkeit des Studierenden aufzubauen.

Man unterscheidet auch Stile der pädagogischen Tätigkeit. Sie sind hauptsächlich in drei Arten unterteilt [10]: demokratischer, autoritärer, liberaler.

Beim demokratischen Stil gilt der Lernende als gleichberechtigter Partner in der Kommunikation. Der Lehrer zieht die Lernenden zur Entscheidungsfindung zu, stimmt ihren Gedanken zu, fördert die Meinungsunabhängigkeit von Lernenden. Für den Lehrer sind nicht nur der Erfolg der Lernenden, sondern auch persönliche Eigenschaften wichtig. Die Haupteinflussmethoden sind Impulse zur Bildungsaktivität, Bitte, Rat. Im Laufe des pädagogischen Prozesses haben die Lehrer mit dem demokratischen Stil erhöhte Anforderungen an sich selbst, an ihre eigenen geistigen und beruflichen Eigenschaften. Sie sind immer mit ihrem Beruf zufrieden.

Der autoritäre Stil charakterisiert sich dadurch, dass der Lernende das Objekt pädagogisches Einflusses des Lehrers ist, der alles allein entscheidet, eine strenge Kontrolle über die Erfüllung der an die Schüler gestellten Anforderungen festlegt, ohne pädagogische Situation und die Meinung der Lernenden zu berücksichtigen. Der Lehrer begründet seine Handlungen und Entscheidungen fast nie. Während des pädagogischen Prozesses zeigen die Lernenden Aggression, haben ein geringes Selbstwertgefühl und verlieren die Lernaktivität. Alle ihre Kräfte sind auf

psychologische Selbstverteidigung ausgerichtet. Die Haupteinflussmethoden des Lehrers sind Befehl, Erbauung oder Verordnung. Die Lehrer mit autoritärem Stil sind oft mit ihrem Beruf nicht zufrieden. Sie achten besonders auf die methodische Seite der pädagogischen Tätigkeit, so dass sie oft eine führende Position im pädagogischen Team einnehmen.

Der liberale Stil, dabei versucht der Lehrer, sich von der persönlichen Entscheidungen zu entfernen, die Initiative an Kollegen, und im Laufe des Unterrichts an Lernenden weiterzugeben, Organisation und Kontrolle über die Lernaktivitäten von Schulkindern sind spontan. In den Handlungen eines solchen Lehrers kommen Unentschlossenheit und häufige Schwankungen zum Ausdruck. Versteckte Konflikte werden unter Schülern beobachtet, ein instabiles Mikroklima herrscht im Klassenzimmer, und der fehlende pädagogische Einfluss des Lehrers auf die Lernenden ist spürbar.

In der modernen Psychologie werden individuelle Tätigkeitsstile unterschieden, d.h. Systeme der effektivsten Techniken und Methoden, ihre eigene Arbeit von einem Individuum zu organisieren.

Dank der Forschungstätigkeit von V. Merlin und seinen Schülern wurden die Hauptgründe für die Erscheinung dieses oder jenes individuellen Stils der Tätigkeit aufgezeigt. Die Entstehung eines individuellen Aktivitätsstils wird in der Regel durch die Neigung einer Person zur Vorgehensweise verursacht, die eine Folge seines Temperaments ist. Eine solche Art, einen Tätigkeitsstil zu bilden, nennt man spontane Art [9].

Gleichzeitig gibt es eine bewusste, aufgabenbezogene Art, einen individuellen Tätigkeitsstil zu bilden. Sie basiert sich auch auf den Stärken und Schwächen des Individuums, seinen typologischen Besonderheiten, die entweder durch tiefe Selbsterkenntnis oder zielorientierten Einfluss von außen bestimmt werden (zum Beispiel die Hilfe eines erfahreneren Lehrers). Eine bewusste Art, einen Tätigkeitsstil zu bilden, wird auf die Anpassung einer Person, die Anpassung ihrer geistigen Eigenschaften auf eine bestimmte berufliche Tätigkeit zurückgeführt, sie erfordert hochqualifizierte Arbeitsweise von der Person. In diesem Sinne ist es möglich, einen

Aktivitätsstil auf der Grundlage einer bestimmten Autorität, auf der Basis des Urmaßes einer bestimmten Person, zu bilden.

In der pädagogischen Psychologie gibt es vier Arten von individuellem Stil der pädagogischen Tätigkeit:

1. Emotional-improvisatorischer Stil. In diesem Fall konzentriert sich der Lehrer auf den Lernprozess. Seine Erklärung des neuen Lehrstoffs ist logisch und interessant aufgebaut, aber im Laufe der Erklärung fehlt oft Feedback von Lernenden. Während der Befragung wendet sich der Lehrer an eine große Anzahl von Lernenden. Bei der Befragung verwendet der Lehrer viele informelle Fragen und erlaubt den Lernenden, fast keine Antwort zu formulieren. Er beteiligt sich selbst aktiv an den Antworten der Lernenden.

Um den pädagogischen Prozess durchzuführen, verwendet solcher Lehrer hauptsächlich den interessantesten Lehrstoff, und den uninteressanten, aber wichtigen lässt er selbstständig lernen. Seine Aktivitäten sind sehr schnell. Er verwendet ein großes Arsenal an Lehrmethoden, übt kollektive Diskussionen, regt spontane Aussagen an. Ein Lehrer mit dem emotional-improvisatorischen Stil der individuellen pädagogischen Tätigkeit ist durch Bauchgefühl, durch zu wenig ernsthafte Einstellung zum Prozess der Verankerung und Wiederholung des Lehrstoffs und durch den Mangel an Kontrolle gekennzeichnet.

2. Emotional-methodischer Stil. Mit seiner Hilfe konzentriert sich der Lehrer auf den Lernprozess und das Ergebnis des Lernens, was eine angemessene Planung des Bildungsprozesses, Effizienz der Aktivitäten und das Vorherrschen der Intuition gegenüber der Reflexivität erfordert.

Ein solcher Lehrer überwacht sorgfältig den Wissensstand der Schüler, indem er ständig Elemente der Wiederholung und Konsolidierung des gelernten Materials sowie Kontrollmethoden für die Erlernung von Wissen, Fähigkeiten und Fertigkeiten in den Lernprozess einbezieht. Er wechselt oft die Arbeitsformen im Unterricht, organisiert die gemeinsame Diskussion des Themas im Unterricht, versucht, die Bildungsaktivitäten aller Mitglieder der Gruppe zu aktivieren, sie für die Besonderheiten seines Fachs zu interessieren.

3. Gemessen-improvisatorischer Stil. Es ist auch charakteristisch für einen Lehrer, der sich auf den Lernprozess und das Ergebnis des Lernens konzentriert. Er zeichnet sich durch eine angemessene Planung des Bildungsprozesses aus, zeigt aber gleichzeitig weniger Einfallsreichtum im Vergleich zu Vertretern der ersten beiden Stile. Ein solcher Lehrer ist nicht immer in der Lage, ein hohes Arbeitstempo sicherzustellen, organisiert keine kollektiven Diskussionen. Bei der Befragung der Lernenden spricht er lieber wenig, aber analysiert ihre Antworten sorgfältig. Er beeinflusst Schüler gerne indirekt (Hinweise, Klarstellungen) und gibt in der Regel jedem Lernenden Gelegenheit, seine Aussagen detailliert zu formulieren.

4. Gemessen-methodischer Stil zeichnet einen Lehrer aus, der sich hauptsächlich auf Lernergebnisse konzentriert. Ein solcher Lehrer plant den Bildungsprozess angemessen und zeigt Konservatismus im Einsatz von Mitteln und Methoden der pädagogischen Tätigkeit. Er achtet sehr auf die Unterrichtsmethodik (Systematisierung, Befestigung und Wiederholung des Lernstoffes, Durchführung von Maßnahmen, die die Erwerbung von Wissen, Fähigkeiten und Fertigkeiten der Schüler kontrollieren). Kollektivgespräche führt er selten. Bei der Befragung wendet er sich an eine kleine Anzahl von Schülern und lässt jedem von ihnen viel Zeit für die Beantwortung. Ein Lehrer mit einem überlegten und methodischen Handlungsstil achtet besonders auf schwache Schüler. Es zeichnet sich durch Reflektivität aus.

Als Ergebnis der Selbstdiagnostik und auf der Grundlage der Erfahrung pädagogischen Handelns treten die Funktionen der Lehrerarbeit in einer Beziehung zueinander. Einige von ihnen erscheinen sich jedoch häufiger auf als andere. So entsteht ein individueller Arbeitsstil, ein individueller Kommunikationsstil, das heißt ein bevorzugtes System entwickelter Methoden und Techniken, die die Besonderheiten pädagogischen Handelns charakterisieren [6].

Die Tätigkeiten künftiger Lehrkräfte müssen folgende Anforderungen erfüllen:

- während des Unterrichts soll ein konkretes Programm Ihrer Arbeits- und Schüleraktivitäten in Form eines Plans oder Rahmenplans bereitgehalten sein. Eine zuvor entwickelter Aktionsalgorithmus soll nicht immer gefolgt werden. Bei Bedarf kann davon abgewichen und ein anderes Interaktionsprogramm gewählt werden, das

den spezifischen Bedingungen der gemeinsamen Aktivität von Lehrer und Schüler entspricht. Bei Bedarf kann davon abgewichen und ein anderes Interaktionsprogramm gewählt werden, das den spezifischen Bedingungen der gemeinsamen Aktivität von Lehrer und Schüler entspricht;

- angemessene Initiative soll gezeigt werden und gleichzeitig nützliche Ideen und Aktionen der Klasse, der Schülergruppe oder einzelner Schüler sollten unterstützt werden;

- sowohl Ihr Handeln als auch das Handeln der Studierenden soll nicht gescheut werden, kritisch zu hinterfragen. Die Kritik an Ihrem Handeln darf gelasst werden, man darf selbstkritisch sein;

- anzeichen eines unausgegorenen Konflikts zwischen Lehrer und Schüler rechtzeitig erkennen, rechtzeitig neutralisieren können;

- vorhandensein der gültigen und informelle Autorität unter den Schülern, die auch im außerschulischen Rahmen erhalten bleiben sollte [6].

Dieser Aktivitätsstil der künftigen Lehrer trägt zur Bildung des angemessenen Aktivitätsstils der Schüler im Prozess der didaktischen Interaktion und auch nach deren Abschluss bei.

Der Stil der Interaktion des Lehrers mit den Schülern wird im Lernprozess in einer Bildungseinrichtung und in der pädagogischen Praxis auf der Grundlage eines tiefen Verständnisses der Grundgesetze der Entwicklung und Bildung des Systems menschlicher Beziehungen gebildet.

Die Analyse der wissenschaftlichen Literatur zeigte, dass, obwohl bestimmte psychologische Aspekte der kommunikativen Komponente in den Arbeiten von O. Akimova, O. Bezkorovaina, N. Vasylenko, V. Galuziak, R. Gurevich, I. Zyazyun, N. Kuzmina, M Lvov, S. Sysoeva, N. Shumarova und andere betrachtet wurden, aber diese Arbeiten verfolgen nicht die Beziehung zwischen dem individuellen Aktivitätsstil der künftigen Lehrer und der kommunikativen Komponente.

Vor allem fungiert die Kommunikation in der Lehrertätigkeit nicht nur als Mittel der wissenschaftlichen und pädagogischen Kommunikation, sondern auch als Bedingung für die Verbesserung der pädagogischen Fähigkeiten, der Professionalität

der pädagogischen Tätigkeit und als Quelle der Persönlichkeitsentwicklung des Lehrers und Mittel, Studenten zu künftigen Lehrern auszubilden.

Zu den Kommunikationsfähigkeiten gehören: «die Fähigkeit, einen Person-Partner in der Kommunikation umfassend und objektiv wahrzunehmen; die Fähigkeit, Vertrauen in ihn zu wecken, Empathie in gemeinsamen Aktivitäten; die Fähigkeit, Konflikte zu antizipieren und zu beseitigen; kritisieren Sie Ihren Kollegen fair, konstruktiv und taktvoll; Kritik wahrzunehmen und zu berücksichtigen, sein Verhalten und Handeln entsprechend umzustrukturieren» [5].

Gleichzeitig bestehen die kommunikativen Fähigkeiten des Lehrers nicht nur in der Sprechfähigkeit, sondern auch in der Fähigkeit, pädagogische Aktivitäten mit Hilfe dieser Sprechfähigkeit richtig und effektiv zu gestalten, direkten Einfluss auf Schüler zu nehmen, Konfliktsituationen zu vermeiden, sicherzustellen zwischenmenschliche Interaktion und die Schaffung günstiger und komfortabler Kommunikationsbedingungen für beide Seiten.

Ohne das Thema der wissenschaftlichen Forschung zu verlassen, betrachten wir die Merkmale der Berufskommunikation der Lehrer, die untrennbar mit dem Prozess der Entwicklung ihrer beruflichen Tätigkeit verbunden ist, genauer.

Erstens ist Kommunikation ein wesentlicher, bedeutungsvoller und Aspekt sozialer Interaktion, Kommunikation (F. Bacevich) [1, p. 79; 7, p. 203]; eine bestimmte Art der Kommunikation, bei der der Prozess des Informationsaustauschs zwischen Menschen unter Verwendung von Symbolen und Zeichen stattfindet, bei der die Informationsübertragung zielgerichtet und systematisch erfolgt, die Informationen selektiv wahrgenommen werden und die Interaktion nach festgelegten Regeln erfolgt und Normen [4, p. 185; 8, p. 203].

Zweitens wurde es festgestellt, dass die berufliche Tätigkeit eines Lehrers auf eine qualitativ hochwertige Vorbereitung (Ausbildung, Erziehung und Entwicklung) von Studierenden oder Spezialisten abzielt und die Ebene der Ausbildung beruflicher und psychologisch-pädagogischer Kompetenzen umfasst; bestimmt durch beruflich bedeutsame persönliche Qualitäten, Fähigkeiten, psychophysische Eigenschaften des pädagogischen Mitarbeiters. Das oben Genannte sollte auch die Ebene der

Ausbildung der Berufskommunikation des Lehrers umfassen, die die wichtigste und integrale Form des pädagogischen Prozesses ist, «dessen Produktivität durch die Ziele und Werte der Kommunikation bedingt ist, die von allen seinen Fächern als akzeptiert werden Norm individuellen Verhaltens» [2, p. 7–8].

Und dieser Prozess findet während der Subjekt-Subjekt-Interaktion statt, d.h. der gemeinsamen kommunikativen Aktivität von Menschen, die auf den gegenseitigen Informationsaustausch ausgerichtet ist, «während der jeder seiner Teilnehmer universelle menschliche Erfahrung, soziale, pädagogische, kommunikative, moralische und andere Werte, Wissen lernt und Methoden kommunikativen Handelns, entdeckt, offenbart und entwickelt die eigenen seelischen Qualitäten, wird als Person und als Kommunikationssubjekt geformt» [2, p. 8]. Berufskommunikation wird so zu einem wichtigen Faktor in der geistigen und emotionalen Entwicklung eines Menschen.

In pädagogischen und publizistischen Veröffentlichungen finden wir meist den Begriff «fachlich-pädagogische Kommunikation».

Laut der Definition von N. Volkova ist «pädagogisch professionelle Kommunikation (lat. communicatio – Verbindung, Nachricht) – ein System direkter oder vermittelter Verbindungen, Interaktionen des Lehrers, die mit Hilfe verbaler und nonverbaler Mittel umgesetzt werden der Computerkommunikation zum Zweck des gegenseitigen Informationsaustausches, Modellierung und Steuerung des Kommunikationsprozesses, Regelung der pädagogischen Beziehungen» [2, p. 8].

Die Struktur der pädagogisch professionellen Kommunikation umfasst die folgenden Komponenten: pädagogische Kommunikation; emotionales und sozialpsychologisches Klima im Lehrkörper.

Den wichtigsten Platz in der Berufskommunikation von Lehrern nimmt die pädagogische Kommunikation ein, die eine der wichtigsten Bedingungen für die Vereinigung von Menschen für gemeinsame Aktivitäten darstellt, von der insbesondere die kommunikative Interaktion zwischen Lehrer und Schüler abhängt es.

Ein unbestreitbarer Garant für die Produktivität Berufskommunikation ist der Fokus auf den Lernenden als Subjekt der Interaktion, die berufliche Beherrschung der kommunikativen Fähigkeiten und des Verhaltens, die Fähigkeit, kommunikative Komplikationen zu antizipieren, Kommunikationsprobleme zu lösen und Kommunikationsbarrieren zu überwinden.

Im Prozess der pädagogischen Kommunikation werden nicht nur die Professionalität des Lehrers, sein inneres pädagogisches Potenzial, seine Fähigkeit und pädagogische Kunstfertigkeit, Kreativität und Organisation, sondern auch die persönlichen Qualitäten des Lehrers - Menschlichkeit, Aufrichtigkeit, Einfachheit, Aufrichtigkeit, Freundlichkeit, Objektivität, Toleranz, usw. werden aufgedeckt. Genau das, was unter dem Begriff „Menschlichkeit“ zu definieren ist.

In einer ziemlich schwierigen Zeit, insbesondere unter den Bedingungen des Ausnahmezustand, in der moralische Prinzipien «dem Erdboden gleichgemacht» werden und geistige Verarmung an ihre Stelle treten wird, müssen solche Eigenschaften für jeden Lehrer als geistigen Mentor unbedingt Priorität haben. Der Lehrer ist eine Person, mit der eine beträchtliche Anzahl von Stunden die Schüler verbringen. Schließlich ist jeder Schüler ein intelligenter Mensch, eine einzigartige Persönlichkeit, ein Individuum, das sein eigenes «Ich», seine eigene Weltanschauung, seine eigenen Interessen und seinen Wunsch hat, gehört zu werden [7, p. 205].

Erinnern wir uns an den berühmten Satz von Sokrates, den er zu einem Studierenden sagte, der zu ihm kam, um die Kunst der Rhetorik zu studieren: «Sprich, dass ich dich gesehen habe». Dies ist ein Beweis dafür, dass «Kommunikation nicht nur eine Fertigkeit, sondern eine Kunst ist. Pädagogische Kommunikation ist die Kunst, mit der der Lehrer eine Persönlichkeit bildet, die in der Lage ist, Wissen in praktischen Aktivitäten anzuwenden, in der Gesellschaft zu denken und zu handeln, was unabhängige, proaktive und verantwortliche, hochgebildete Menschen erfordert» [7, p. 205].

Aufgrund der Probleme unserer Forschung ist es notwendig, die Besonderheiten der Bildung des individuellen Stils der Berufskommunikation künftiger Lehrer während des Kriegszustand zu bestimmen.

Die Besonderheit des individuellen pädagogischen Kommunikationsstils im Verhältnis zum Kommunikationsstil im Allgemeinen sollte durch die Merkmale und Bedingungen der beruflichen und pädagogischen Tätigkeit des Lehrers bestimmt werden.

Unter dem individuellen Stil der pädagogischen Kommunikation verstehen wir nicht nur die Gesamtheit der zeitstabilen, situationsübergreifenden Methoden, Techniken und Ausdrucksformen der Lehrerkommunikation, sondern auch sein persönliches Eigentum, das das Ergebnis beruflicher Selbstbestimmung ist. «Vor diesem Hintergrund lohnt es sich, über die Möglichkeit zu sprechen, bestimmte Komponenten des pädagogischen Kommunikationsstils nicht nur im Prozess der beruflichen Tätigkeit des Lehrers zu bilden» [11, p. 8], sondern auch während der berufspädagogischen Ausbildung von Hochschulstudierenden an Pädagogischen Hochschulen.

Gegenwärtig war unter den Bedingungen des Krieges in der Ukraine jeder Teilnehmer am Bildungsprozess Stress ausgesetzt. Unter solchen Bedingungen nimmt die Rolle nicht nur der psychologischen Dienste im Bildungssystem, sondern natürlich auch der pädagogischen Unterstützung erheblich zu. Da der emotionale Zustand des Lehrers die Psychologie der Schüler erheblich beeinflussen kann. Daher läuft die Rolle sowohl des psychologischen Dienstes als auch der Lehrer in erster Linie darauf hinaus, allen Teilnehmern am Bildungsprozess rechtzeitig und systematisch psychologische, psychologische und pädagogische Unterstützung auf der Grundlage der Ziele des nationalen Bildungssystems zu gewährleisten. Es ist wichtig, die Tatsache zu berücksichtigen, dass die Bereitstellung einer psychologisch und emotional angenehmen Umgebung für alle Schüler zu einer Priorität wird. Und wenn sich die Schüler wohlfühlen, wird die pädagogische Tätigkeit des Lehrers als hochwertig angesehen.

Jeder Lehrer sollte die Bedeutung und die Kompetenzen der Arbeit mit Kindern mit psychologischem Trauma oder emotionaler Instabilität verstehen. Dies gilt insbesondere für angehende Lehrkräfte. Derzeit ist die Ausbildung künftiger Lehrer in den Sprachen des Ausnahmezustands eine ziemlich mühsame und gleichzeitig

schwierige Arbeit, die außerordentliche Anstrengungen erfordert, um diese oder jene Kompetenz zu beherrschen.

In der von S. Shkarlet herausgegebenen wissenschaftlichen und methodologischen Sammlung wird geschrieben: «Mit Beginn der Aggression der russischen föderation gegen die Ukraine können wir feststellen, dass es viele Anfragen nach psychologischer Unterstützung für Kinder unter Kriegsbedingungen gibt, die psychologische Hilfe leisten, insbesondere Kriegszustand, Stressbewältigung, Verlust, Trauer, Traurigkeit und Leid erfahren, psychotherapeutische Arbeit mit Kindern, die ihre Eltern, ihr Zuhause, ihre Gesundheit verloren und Verletzungen erlitten haben, Bombenangriffe überlebt haben, zu Flüchtlingen oder Binnenvertriebene wurden» [8, p. 13–14].

Daher ist das Funktionieren des einheimischen Bildungssystems beim Ausnahmezustand durch eine intensive Suche nach neuen Ansätzen für die Umsetzung des Bildungsprozesses, innovativen Methoden, Formen und Mitteln zur Organisation des Bildungsprozesses sowie effektiven pädagogischen und Informations- und Kommunikationstechnologien kennzeichnend. Und mit dem Ziel, einen emotional stabilen Hintergrund in der Bildung zu schaffen und «der Bevölkerung während des Krieges psycho-emotionale Unterstützung zu bieten, pädagogische Fähigkeiten für die Arbeit mit Kindern zu entwickeln, mit der Unterstützung der First Lady der Ukraine, Olena Zelenska, wurde das Nationale Programm für psychische Gesundheit und psychosoziale Unterstützung ins Leben gerufen» [8, p. 8].

Die Tatsache, dass «wertvoller als Wissen die Fähigkeit ist, schnell zu reagieren und eine neue Situation einzuschätzen, nach notwendigen Informationen zu suchen, sich mit anderen zusammenzuschließen und schnell Entscheidungen zu treffen. Neben Eigenschaften wie Verantwortungsbewusstsein, Ausdauer und Fleiß sind ... die Fähigkeit zu kritischem Denken, die Fähigkeit zum effektiven Kommunikationsaufbau, ein kreativer Ansatz zur Problemlösung (Kreativität) und die Fähigkeit, harmonisch im Team zu arbeiten immer mehr an Bedeutung gewinnen» [8, p. 57].

Und in unserem Fall nimmt die Kommunikation einen wichtigen Platz ein, nämlich die Berufskommunikation als kommunikative Kompetenz des Lehrers. Denn bei der Kriegsoperationen ist die Kommunikation eines der wichtigsten Elemente der Therapie. Im Kommunikationsprozess drücken sowohl Erwachsene als auch Schüler, Studenten ihre inneren Gefühle aus, es kommt zu einem «Ausbruch von Emotionen», und auf diese Weise scheint sich eine Person von negativen Emotionen und dem, was sie gesehen oder erlebt hat, zu befreien.

Es ist notwendig zu betonen, dass in einer solchen Zeit nicht nur künftige Lehrer als Studenten an Hochschulen, sondern auch Lehrer selbst, da sie ebenfalls «Opfer» militärischer Aggression sind, eine tolerante, äußerst behutsame und vorsichtige Haltung benötigen. Daher ist es in diesem Fall äußerst wichtig zu lernen, die Interessen, den psychischen und emotionalen Zustand, das Ausmaß des psychischen Traumas, die Schädigung des Nervensystems, das Ausmaß der Angst und die emotionale Instabilität jedes Erziehers zu berücksichtigen und vor allem zu nehmen, all dies bei der weiteren Organisation des Bildungsprozesses berücksichtigen. Und der individuelle Stil der Berufskommunikation von künftigen Lehrern während des Kriegszustands wird dabei helfen, als eine der wichtigsten Voraussetzungen für die Überwindung der aufgetretenen Probleme. Gemeinsam, in einem stabilen Team und mit gegenseitigem Verständnis lässt sich jedes Übel überwinden.

Schlussfolgerungen. Die künftigen Lehrer müssen in ihrer beruflichen Tätigkeit die Motive und Interessen der Schüler richtig verstehen und berücksichtigen. Tiefes Wissen, Können, Wille, Ausdauer, Ruhe, Vertrauen, Fingerspitzengefühl und natürlich eine tolerante Einstellung gegenüber anderen helfen, die Aufgaben erfolgreich zu lösen. Jeder Lehrer übt seine pädagogische Tätigkeit mithilfe bestimmter wirksamer Techniken und Methoden aus, die gemeinsam verschiedene Stile seiner individuellen Tätigkeit bestimmen.

In der pädagogischen Psychologie werden vier Arten individueller Stile pädagogischen Handelns unterschieden: emotional-improvisationaler Stil, emotional-methodischer Stil, gemessen-improvisationaler Stil, gemessen-methodischer Stil. Es gibt drei Phasen in der Tätigkeit des Lehrers: vorbereitend, ausführend und

evaluierend-korrigierend. Die Aufgaben, denen der künftige Lehrer gegenübersteht, bestimmen die Vielfalt der wahrgenommenen Funktionen: gestalterisch, verwaltungsorganisatorisch, prognostisch-orientierend, pädagogisch-erzieherisch, pädagogisch, administrativ-ökonomisch und bestimmen verschiedene Aspekte seiner pädagogischen Tätigkeit. Die künftigen Lehrer, die ihre pädagogische Tätigkeit analysieren, befreien von negativen Charakterzügen, formen ihres Image, indem sie solche Persönlichkeitseigenschaften entwickeln, die für die besten Lehrer charakteristisch sind.

Daher helfen ihm die Besonderheiten der Bildung des individuellen Stils von künftigen Lehrern, sich zu verbessern und ihre Fächer effektiver zu unterrichten. Die berufliche Tätigkeit und die Bildung des individuellen Stils der Berufskommunikation von künftigen Lehrern während des Kriegszustands ist ein äußerst wichtiges Problem, da es den gesamten Kreis der Bildungsgemeinschaft umfasst und zur Sicherung der Qualität der vaterländischen Bildung unter den Bedingungen des Kriegszustandes beiträgt. Die Berufskommunikation künftiger Lehrkräfte ist ein wichtiger Baustein zur Verbesserung der beruflichen Kompetenzen sowohl der Lehrenden als auch der Studierenden selbst.

Die Forschungsperspektive ist eine detaillierte Begründung der Besonderheiten der Bildung des individuellen Stils der Berufskommunikation von künftigen Lehrern während des Kriegszustandes als Faktor für die Sicherung der Qualität der Hochschulbildung in der Ukraine.

References:

1. Batsevych F. S. Slovyk terminiv mizhkulturnoi komunikatsii. Kyiv : Dovira, 2007. 205 s. [ukr]
2. Volkova N. P. Profesiino-pedahohichna komunikatsiia : navch. posib. Kyiv : Akademiia, 2006. 256 s.
3. Ylyn E. P. Psykhohohyia vospytanyia. SPb. : Yzd-vo RHPU ym. A. Y. Hertseny, 2000. 486 s. [ukr]

4. Komponenty profesiinykh zdibnostei vykladacha vuzu : referat. Osvita.ua. 2012. URL : <https://cutt.ly/EX1iTYi> (data zvernennia: 20.08.2022). [ukr]
5. Kravchenia A. O., Kharkivska A. A. Osoblyvosti individualnogo stylu diialnosti vchytelia informatyky. Visnyk zaporizkoho natsionalnogo universytetu. Pedahohichni nauky. 2013. № 3 (21). S. 80–87. [ukr]
6. Kovalchuk L. O. Osnovy pedahohichnoi maisternosti : navch. posibnyk. Lviv : Vyd. tsentr LNU, 2007. 608 s. [ukr]
7. Nadimianova T. Osoblyvosti profesiino-pedahohichnoi komunikatsii u diialnosti uchytelia pochatkovoï shkoly. Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri. 2018. S. 200–211. [ukr]
8. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsiina ta proiektna diialnist : naukovo-metodychnyi zbirnyk / za zahalnoiu red. S. M. Shkarleta. Kyiv-Chernivtsi : Bukrek. 2022. 140 s. [ukr]
9. Sosina V. Yu. Psykholohichna kharakterystyka typiv temperamentu : leksiia / Lvivskyi derzhavnyi universytet fizychnoi kultury im. Ivana Boberskoho. Lviv, 2019. 18 s. [ukr]
11. Starosta V. I. Styl pedahohichnoi diialnosti vchyteliv pochatkovoï shkoly: diahnostyka formuvannia ta rozvytku / V. I. Starosta, O. I. Khymych / Naukovi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: «Pedahohika». [red. kol. : Serhii Pryima (hol.red.) ta in.]. Melitopol : Melitopolskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho. 2016. Vyp. 1 (16). S. 116–121. [ukr]
12. Uvarova Yu. V. Osobystisni determinanty forsuvannia stylu pedahohichnoho spilkuvannia u maibutnikh uchyteliv : avtoref. dys. ... kand. psykol. nauk : 19.00.07 / Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. Kyiv, 2005. 25 s. [ukr]
13. Iak orhanizuvaty efektyvnu vzaiemodiiu pid chas viiny: praktychni porady ta korysnyi dosvid. Psykholohiia : zhurnal. 2022. URL : <https://cutt.ly/r1WQnCX> (data zvernennia: 17.08.2022). [ukr]

**CURRENT ISSUES OF MONITORING THEORY AND PRACTICE
IN PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS
AS A FACTOR OF THE QUALITY OF EDUCATION**

© Repko I., Stepanets I., Odarchenko V.

Information about the author:

Inna Repko: ORCID ID 0000-0001-8501-4097; inna.repko.hgpa@gmail.com;
Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Assistant Professor
of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management.

Ivan Stepanets: ORCID ID 0000-0003-0600-4389; i.o.stepanets28@gmail.com;
Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Professor, Assistant Professor of the Department
of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management.

Veronika Odarchenko: ORCID ID 0000-0003-1268-0309; nika.odarchenko@gmail.com;
Candidate of Pedagogical Sciences (PhD), Associate Professor, Assistant Professor
of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-03

The article attempts to generalize the results of scientific investigations of domestic scientists and the experience of the staff of the MUNICIPAL ESTABLISHMENT «KHARKIV HUMANITARIAN-PEDAGOGICAL ACADEMY» of KHARKIV REGIONAL COUNCIL regarding the monitoring in pedagogical institutions of higher education as a factor of improving the quality of the educational process.

The issue of the theory and practice of monitoring research in pedagogical higher educational institutions was considered, in particular: common theoretical regulations characterizing the unity of the authors' approaches to the consideration of the monitoring phenomenon were established, its essential characteristics were highlighted; the place, role and advantages of monitoring in the higher education system and its direct impact on ensuring the quality of the educational process are defined; the objects of monitoring at the university, faculty and departmental levels are named; aspects of monitoring studies are characterized; the criterion base characterizing the essential aspects of pedagogical education and the corresponding parameters for individual criteria are determined.

Based on the results of generalization of experience, an annual cyclogram of educational monitoring in higher educational institutions was formed.

The analysis of the array of scientific research results made it possible to determine the prospects for further research on the problem of monitoring in pedagogical higher educational institutions.

Keywords: pedagogical higher educational institution, monitoring, objects of monitoring, the quality of pedagogical education, levels and aspects of monitoring, directions and criterion base for evaluating the quality of pedagogical education.

Репко І. П., Степанець І. О., Одарчернко В. І. «Актуальні питання теорії і практики моніторингу у педагогічних ЗВО як чинника якості освіти».

У статті здійснено спробу узагальнення результатів наукових розвідок вітчизняних учених та досвіду колективу КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ щодо

моніторингу у педагогічних закладах вищої освіти як чинника підвищення якості освітнього процесу.

Розглянуто питання теорії і практики моніторингових досліджень у педагогічних ЗВО, зокрема: встановлено спільні теоретичні положення, що характеризують єдність підходів авторів до розгляду феномена моніторингу, висвітлено його сутнісні характеристики; визначено місце, роль і переваги моніторингу в системі освіти ЗВО і безпосередньо його вплив на забезпечення якості освітнього процесу; названо об'єкти моніторингу на загальноузівському, факультетському та кафедральному рівні; схарактеризовано аспекти моніторингових досліджень; визначено критеріальну базу, що характеризує істотні аспекти педагогічної освіти і відповідні параметри щодо окремих критеріїв.

За результатами узагальнення досвіду сформовано річну циклограму освітнього моніторингу у ЗВО.

Аналіз масиву результатів наукових досліджень дозволив визначити перспективи подальших досліджень проблеми моніторингу у педагогічних ЗВО.

Ключові слова: заклад вищої педагогічної освіти, моніторинг, об'єкти моніторингу, якість педагогічної освіти, рівні та аспекти моніторингу, напрями та критеріальна база оцінювання якості педагогічної освіти.

Relevance of research. Solving the task of improving the quality, in particular, of higher pedagogical education, as evidenced by educational practice, is impossible without the management of monitoring studies.

Research conducted on the basis of the MUNICIPAL ESTABLISHMENT «KHARKIV HUMANITARIAN-PEDAGOGICAL ACADEMY» OF KHARKIV REGIONAL COUNCIL testifies that, on the one hand, the clients of such research are various participants in the educational process: teachers (100 % of respondents); educational management bodies (100 %); employers (98,9 %); students (87,7 %); parents (84,6 %). In particular, teachers are interested in receiving objective information about the quality of educational activity and its compliance with the requirements of educational standards and educational programs; managers in the field of education need the confirmation of the effectiveness of the functioning of the education system; employers want to be convinced of the compliance of educational programs for the training of specialists with real industrial needs; those students for various reasons (the level of education obtained, their own prestige, authority, the desire to meet the requirements of higher educational institution (HEI), etc.) are aware of the need to correlate the quality and level of their professional training with the relevant criteria; parents, in their choice of higher educational

institution, want to consciously orient themselves in information about specifics; character, content, level of activity of the subjects of the educational process in it.

On the other hand, the educational institution itself (administration, scientific and teaching staff) needs objective information about various directions of the institution's activities in order to make adequate management decisions and implement optimal management actions.

Educational monitoring at the current stage is the most important component of the quality of training of pedagogical specialists.

Analysis of recent research and publications. The generalization of the results of theoretical and empirical studies illustrates the conclusion that in recent decades, monitoring in education has acquired the status of scientific research, which scientists consider as a system of procedures for monitoring the development of pedagogical processes, factors, conditions, etc., related to the functioning of the education system (T. Borova, N. Khatsaiuk, O. Lokshena, O. Luniachyk, T. Svyrydiuk H. Yelnykova, O. Zhernova, etc.). At the same time, in scientific works we find different interpretations regarding the actual phenomenon of monitoring, since the scientific investigations carried out by scientists are related to various aspects (purpose, objects, forms, methods) of monitoring.

For example, scientists V. Bepalko, S. Shyshov and V. Kalnei studied the monitoring of the quality of education at school; A. Maiorov analyzed monitoring in education as a scientific and practical phenomenon, in part: monitoring as a form of cognitive activity; A. Dakhin investigated the monitoring of the success and effectiveness of educational work; H. Yelnykova studied the monitoring of the activities of subjects and objects of the educational process; S. Podmazin considered the general issues of pedagogical monitoring.

In particular, H. Yelnykova understands this concept as follows: monitoring is an accompanying assessment and current regulation of any process in education. This is a system that consists of indicators combined into a standard, methods of their development and constant observation of these indicators (standards) on the state and dynamics of the managed object for the purpose of its operational diagnosis,

anticipatory determination of disparities, development and correction of management decisions [1].

A fairly broad definition of educational monitoring is offered by T. Lukina, calling it a means of collecting, processing, storing and disseminating information about the education system, or its individual elements. At the same time, the scientist notes that monitoring in education is both a pedagogical and managerial category, since it does not copy the general provisions of information theory, but translates them into the language of pedagogy, psychology and management. The social essence of educational monitoring is determined by the fact that it serves as the main means of control and exchange of the transfer of social experience (the content of education) to the younger generation [4].

V. Horb considers pedagogical monitoring of the educational process as a factor in increasing its level and results [3].

According to the scientist O. Lokshyna, monitoring in education is a system of activities related to the collection, processing, analysis and dissemination of information for the purpose of studying and evaluating the state of functioning of a certain subject, educational activity or the education system in general and forecasting their development based on the analysis of the received data and identifying trends and regularities [6, p. 26].

However, analyzing the mentioned interpretations of this concept, we can distinguish the common positions of their authors. First, monitoring is an information system that is purposefully updated; secondly, monitoring is a process that involves a mandatory comparison of the results of monitoring studies of an object, phenomenon, etc., with a certain set standard; thirdly, a component of monitoring is the development of a certain benchmark of a phenomenon, object, etc. and criteria for its evaluation.

Researchers also note that the lack of an effective higher education monitoring system is one of the reasons for the impossibility of building an effective financing system and making management decisions in the higher education system [12].

In the conditions of desire for quality education, the main goal of the development of monitoring of higher pedagogical education in Ukraine is the improvement of education management mechanisms at the state and regional levels, in particular by developing criteria for assessing the availability, quality and efficiency of education, as well as developing procedures for collecting, processing, analyzing and presenting statistics regarding the state of higher education in Ukraine.

The purpose of the article. The purpose of the article is to generalize scientific approaches and pedagogical experience to justify monitoring as an effective factor in improving the quality of education in pedagogical institutions of higher education.

Presenting main material. Educational practice proves that the conditions for monitoring the quality of training of pedagogical specialists are the integration of monitoring activities of all structural divisions of the higher educational institution and the active participation of all subjects of the educational process in improving the quality of pedagogical education in the higher institution.

The main objects of monitoring the quality of higher pedagogical education as a whole in a higher educational institution are:

- level of educational training of applicants;
- general characteristics of the student contingent according to various criteria characterizing it as a socio-pedagogical phenomenon;
- quality and level of general scientific and educational training of applicants (graduates);
- compliance of training of graduates with the industrial needs of the corresponding level of education;
- the quality of the educational process and the level of education;
- general scientific, general cultural and professional training in higher educational institutions;
- value orientations and level of moral culture of student youth;
- general culture and health of students;
- quality of management activity;

- content of higher pedagogical education for all training cycles;
- quality of educational technologies;
- perfection of the system of control and evaluation of the quality of education;
- organization and quality of research work;
- results of passing state exams, defense of scientific works;
- library work, publishing activity;
- the level of material and technical base;
- funding volumes and effectiveness of scientific research, technological support of the educational process;
- the development of the regulatory and legal framework for quality management of higher pedagogical education;
- the demand for graduates of higher educational institutions in the labor market [9].

Monitoring of the quality of education is carried out throughout the academic year, and the results are discussed and analyzed, as a rule, at the end of a certain period (cycle) [2]. Experience shows that in order to determine the level of quality of education, it is advisable to assign a certain value to each indicator, which determines the degree of its compliance with the requirements of the specified standard. The quality indicators characterizing this or that object of monitoring research in a higher educational institution are placed in the table where:

- lines (entries) correspond to the name of the indicator;
- columns (fields) express significant properties of this object.

In our opinion, the advantages of the tabular form are that it can be used for computer processing of the results of monitoring the quality of educational activities.

Responsibility for conducting monitoring studies and summarizing their results rests, as a rule, on the dean of the faculty, who supervises the implementation of the relevant educational program. To obtain the necessary information, all units engaged to ensure the implementation of the educational program are involved. The responsibility for the analysis and interpretation of the received

information and filling in the tables of quality indicators rests with the heads of the departments.

The internal system of monitoring the quality of education is based on a systematic assessment of objective indicators of the quality of education. The information obtained in this way is used directly for the preparation and adoption of management decisions at the following levels: higher educational institution, faculty, department.

Advantages of monitoring the educational process in pedagogical higher education institution:

- obtaining objective information based on facts;
- systematic approach to improving the efficiency of education;
- identification and analysis of individual processes that can be improved;
- implementation of various initiatives to improve quality management in the daily activities of the HEI;
- development and use of a single set of criteria in assessing their activities and results;
- the ability to compare with the best results of approaches, standards for;
- training of staff in the use of the principles of total quality management in education;
- identification of the dynamics of changes that have occurred since the previous self-assessment of educational activities.

Levels of monitoring:

1. University level. At the level of HEI, quality control of training is carried out as a result of coordinated activities of existing structural units to achieve educational indicators according to the criteria of state accreditation. The effectiveness of such control is periodically analyzed at the meetings of the Academic Council, in the dynamics of 3 – 5 years in accordance with the specified conditions.

The practice of educational activities and regulatory documents that regulate it in higher educational institutions, as objects of monitoring to establish the current level of quality of education determine the following:

- quality of organizational and legal support of educational activities;
- formation of the management system of the HEI and its effectiveness;
- perfection of the structure of training;
- the content of training of specialists in each specialty (quality of scientific, educational and methodological and information support, including the library fund and access to the Internet, etc.);
- quality of training (final certification of graduates, current and periodic control of knowledge of students, etc.);
- quality of staffing (percentage of teachers with academic degrees and academic titles, rating of teachers, etc.);
- availability of conditions and organization of teachers' professional development, age composition of the teaching staff, etc.;
- effectiveness of scientific research and scientific and methodological activities;
- quality of material and technical equipment in general and, accordingly to the declared levels of training;
- availability of an effective system of educational work;
- social and living conditions for students, postgraduate students, teachers, and staff;
- financial condition of the HEI;
- development of the intra-university mechanism of the education quality management system;
- availability of a quality control system for graduate training; effectiveness of the current system of education quality management.

Among the many aspects of the activities of educational institutions, the study of which involves monitoring, it is necessary to distinguish a number of systemic aspects.

Systemically important aspects of intra-university monitoring are: economic, pedagogical, social and managerial (see Table 1).

The economic aspect involves control over the optimal use of financial and material resources to ensure quality training of qualified personnel.

In economic indicators it is advisable to distinguish the following:

Current expenses – aimed at direct provision of educational and support processes.

Table 1

Aspects of monitoring

Economic	Pedagogical	Social	Managerial
1	2	3	4
Current expenses	Professional competence	Attitude of young people	At the regional level: Creating conditions for interaction
	Properties of the personality	Attitude of managers of HEI	
Prospective expenses	Information, communication and social competence		Attitude of the authorities

Prospective expenses – investments in the educational and material equipment, which do not give an immediate effect, but provide for the development of the educational institution as a key component of the potential of the educational environment, since the work of those institutions that do not carry them out cannot be considered effective.

The pedagogical aspect involves tracking the results of the activities of teaching staff in the training and education of students, in the formation of their readiness for professional activity and solving urgent problems in the system of real socio-economic relations.

The main components:

- professional training of students in a particular specialty (field of study) in accordance with the requirements of the state educational standard;
- professional pedagogical outlook of future specialists, their ability to apply existing professional knowledge in various fields of activity, to master new educational technologies;
- socialization of students, that is, mastering various social roles.

To assess the pedagogical effectiveness of the educational process, indicators of the demand for graduates in the labor market and their readiness (ability) for professional growth are also important.

The social aspect reflects the adequacy of the functioning of the system of professional (pedagogical) higher education to the requirements of society. This adequacy is characterized by the attitude of different social groups to higher education and the relevant profession, namely:

- young people who not only choose a profession, but also determine the way to acquire it;
- managers in the field of education, who in the future will not only hire graduates, but also form orders for staffing the education system;
- authorities competent to provide real legal, economic and other support to higher education institutions.

The social aspect characterizes the image of the educational institution, its place in the structure of social relations.

The managerial aspect involves monitoring the effectiveness of the management of the higher education system. It covers the area of assessing the effectiveness of management support of the education system at different levels.

At the level of the educational institution, the study of managerial effectiveness can be carried out both on the basis of the overall performance of the establishment, and on the basis of the analysis of indirect data, such as scientific and methodological support of the educational process, readiness of teams to solve urgent pedagogical problems, staffing of the educational process by scientific and pedagogical workers, etc.

2. Faculty level. At the faculty level, the quality of the educational process is ensured and controlled at all its stages, from entrance examinations to state certification.

The faculty and the admission committee annually conduct a comparative analysis of the level of requirements for applicants for certain specialties, namely:

- the presence of competition (when applying and entering the HEI);

- the structure of competitive exams and their level (complexity, adaptation to the requirements of higher education, comprehensiveness of the educational background of applicants);

- effectiveness of career guidance work on the formation of motivation for the pedagogical profession, etc.

The most important task of the faculty is the preparation (revision) of the relevant educational program, learning and teaching support materials and forms of control over the compliance of the educational process with the requirements of state educational standards of higher education.

The Faculty systematically collects and uses information on the success of graduates' employment, the process of training under contracts, taking into account:

- the share of graduates who are employed according to the directions of educational institutions;

- targeted contract training (the share of graduates who study under contracts with educational institutions);

- the share of graduates registered at the labor exchange;

- the number of reviews and suggestions from the place of work of graduates on the quality of their training.

The relevant regulatory documents governing the organization and content of the educational process in the pedagogical higher educational institution is collected.

3. Departmental level. The department, as the main unit of the HEI, is directly responsible for ensuring the modern content and quality of education, in accordance with the trends in the development of educational science and practice in Europe and the world.

In the activities of the staff of the department, the issues of quality of content, methods, technologies in education are everyday. Their consideration is accompanied by a discussion of the concepts of the structure of disciplines, ensuring interdisciplinary links, conducting and analyzing open classes and mutual visits

to borrow the best practices, creating a bank of the best lecture courses on electronic media, etc.

An important indicator of the quality of the teacher's activity is the compliance of the developed program of the discipline and a set of teaching materials with state educational standards and the needs of students. The effectiveness of the teachers' professional work necessitates the discussion of this issue at the meetings of the department. Particular attention is paid to updating the specialization of the disciplines and elective disciplines with the participation of students and stakeholders in order to most quickly reflect the latest scientific achievements, taking into account the needs and requirements of the labor market.

The department organizes regular checks (by semesters) of the effectiveness of the system of current and intermediate control of each discipline of the curriculum, namely:

- optimality of forms of control and their compliance with the requirements of educational programs;
- level of requirements for the effectiveness of current and intermediate control (analysis and adjustment of test programs, control and homework, content of examination cards, etc.);
- qualitative indicators of academic performance in each discipline of the curriculum for all courses, which will allow to trace its dynamics;
- creation and use of control tasks of varying degrees of complexity both for comprehensive testing for each cycle of disciplines, as well as for individual disciplines of the curriculum, in particular for the purpose of self-testing or for accreditation of educational programs.

A necessary component of monitoring activities at the departments is a systematic analysis of the results of the final certification of graduates (state exams and defense of graduation works), namely:

- analysis of the content of examination cards and the results of the work of the attestation commission regarding their compliance with qualification requirements;

- analysis of the quality of graduation qualification works regarding the level of their scientificity, independence, academic integrity;
- the level of protection of qualification works (logic of presentation, content, persuasiveness, argumentation, integrity of speeches, scientific and clear presentation of theoretical positions);
- study of the topics of final qualification works, reviews of supervisors and external reviewers, reports of the heads of attestation commissions in order to identify shortcomings and ways to overcome them;
- general assessment of the quality of training of specialists according to the requirements of educational programs (competence, level of development and culture).

The definition of the criterion base that characterizes the essential criteria for assessing the quality of higher pedagogical education, both in the process of functioning and for future development, is presented in Table 2.

Table 2

Criterion base characterizing the essential criteria for assessing the quality of higher pedagogical education

№	Criterion	Criteria Base
1	2	3
1.	Procedural	Achievement of educational results with the help of socially selected methods, techniques, technologies, means.
2.	Social	Education of personal qualities necessary for graduates to live in a rapidly socially changing environment of a democratic society; formation of the need and readiness for self-development, social and economic responsibility, independent life choices, humanistic orientation of their own professional activities; fulfillment of the «social order» of the state.
3.	Prognostic	Prospects for personal and professional growth, determining the directions of development of higher education or its individual components.
4.	Regulatory and legal	Compliance of the most important aspects of higher education functioning with the state educational standards.
5.	Competitiveness	Achieve better results of educational activities under equal conditions.

The general correlation of the above criteria for monitoring the quality of higher education can be presented as follows:

1. Basic criteria: procedural; social; prognostic.
2. Criteria of service: regulatory and legal; competitiveness.

Educational practicality makes it expedient to define both basic and service criteria for application.

Since monitoring studies require quantitative assessments, it is necessary to provide parameters illustrating each of the proposed criteria for the functioning of higher education (see Table 3).

It is advisable to present the proposed set of parameters in a «folded» form in relation to three integral indices that allow for express research: index of balanced supply and demand of graduates in the labor market; index of economic adequacy; index of satisfaction of educational needs of the individual.

Table 3

Compliance of parameters with the selected monitoring criteria

№	Criterion	Parameters
1	2	3
1.	Procedural	<ul style="list-style-type: none"> • Use of modern and developing pedagogical technologies. • Ability to develop students' individuality. • Satisfaction in the relations of the subjects of the educational process. • Absence of destructive conflicts in the team.
2.	Social	<ul style="list-style-type: none"> • Actual possession of professionally determined knowledge, skills and abilities. • Awareness and ability to act in various spheres of life and future professional activity. • Ability of students to find the most effective methods and means of professional activity in the system of social relations. • Readiness of students for social self-realization and self-defense.
3.	Prognostic	<ul style="list-style-type: none"> • The ability of the staff to work in self-development mode. • The focus of management on solving the most significant problems related to the HEI and the teaching staff in particular.
4.	Regulatory and legal	<ul style="list-style-type: none"> • Compliance of the content of training with the educational standard. • Professional qualification structure (direction of training).
5.	Competitiveness	<ul style="list-style-type: none"> • Economic stability. • Economic independence. • Social status. • The level of remuneration of employees. • Demand for graduates in the labor market.

The graduate supply and demand balance index is a quantitative indicator that reflects the correlation between the real needs for educational services (characteristics of the needs of the educational market of the region, orders for training, competition during admission) and the real employment of graduates in the specialty. The purpose of introducing this indicator is to track the dynamics of quantitative characteristics of the provision of educational services that determine the competitiveness of both individual graduates, educational institutions and the higher education system as a whole.

The index of economic adequacy is an integral indicator that reflects the compliance of the parameters of financial and economic activity in the educational institution with the conditions of its functioning: stability of functioning; functioning with positive dynamics (development); functioning with negative dynamics.

The purpose of introducing the economic adequacy index is to track the economic condition of the educational institution, its viability and development prospects.

The index of satisfaction of personal educational needs reflects the level of professional adaptation and mobility in higher educational institutions, their provision at almost all educational levels on the basis of differentiation and individualization.

One of the goals of monitoring studies here is to determine the dynamics of satisfaction of educational needs, that is, the demand for quality educational services among potential applicants for higher education.

All these indicators, due to their complexity (integrity), require the allocation of appropriate subparameters for the named indices that meet the requirements of simplicity of definition, objectivity, accessibility, and the possibility of quantitative measurement (see Table 4).

Scientific achievements and experience show that the effectiveness of monitoring is based on the fact that the main directions of improving educational

services are the systematization of the information received, increasing its effectiveness, objectivity and accessibility. At the same time, models of monitoring studies that provide for the study of only the result or only the process, as well as based on the study of the educational process according to the “meta-result” scheme, can lead to erroneous conclusions.

We tend to follow the world experience of developing and implementing different but equally effective approaches to monitoring in education. The objectivity of such approaches shows a general pattern: monitoring in education is an objective necessity for the development of any modern social system, the effectiveness of scientific and educational processes, economic and scientific-methodological activities in their unity, focused on the effectiveness and quality of professional training, in particular for educational institutions.

Table 4

**Compliance of subparameters for determining indices
in the education quality monitoring system**

№	Indexes	Subparameters
1	2	3
1.	Index of balanced supply and demand of graduates in the labor market	Competition for admission to the HEI. Safety of the contingent during training. Employment after graduation.
2.	Index of economic adequacy	Economic stability of the HEI. Economic self-sufficiency of the HEI. The optimal cost of training one student per year. The level of remuneration of scientific and pedagogical staff.
3.	Index of satisfaction of educational needs of the individual	Correspondence of the fact of entering the HEI to the professional interests of young people. Disadaptation of students due to disappointment with the profession. Employment of graduates in their specialty. Positive changes in the professional career of graduates during the first five years of work after graduation.

Monitoring reveals discrepancies between the real and demanded educational results, and therefore, for the effective functioning of the educational mechanism, appropriate information support is needed, the source of which is

monitoring studies on the quality of education [7]. In turn, it should be noted that the effectiveness of monitoring is determined by the degree of development and optimization of methods and technologies of monitoring research, with the help of which such tasks are solved:

- Systematic clarification of indicators of the state of the education system in the HEI, obtaining prompt, systematic and objective information about it.
- Timely identification of changes in the education system of the HEI and the factors that cause them.
- Warning based on the results of diagnosing negative trends in the education system of the HEI.
- Implementation of short-term and medium-term forecasting of the development of the most important processes in the educational practice of the HEI.
- Evaluation of the efficiency and effectiveness of the implementation of scientific and methodological support of the educational process in the HEI.

Summarizing the experience of monitoring studies of the MUNICIPAL ESTABLISHMENT «KHARKIV HUMANITARIAN-PEDAGOGICAL ACADEMY» OF KHARKIV REGIONAL COUNCIL allows us to draw conclusions that monitoring should be carried out in accordance with the following organizational and methodological requirements:

- the list and content of monitoring indicators should be clearly defined and constant for a given period of time (year, semester, etc.);
- indicators, if possible, should be recorded in relation to such objects of the educational process that are sufficiently deeply studied in the scientific sense and adequately reflect the level of quality of education;
- indicators should be relevant and meaningful for effective management of the quality of education;
- the indicators used should be periodically (at least once a year) adjusted;
- educational monitoring should be based on statistical data on the national higher education system, the results of periodic expert surveys and surveys of pedagogical and administrative staff, students, as well as surveys of stakeholders and

parents. At the same time, it is advisable to conduct, in particular, a standardized survey that allows conditionally programming the desired information.

In some cases, the monitoring results can be significantly supplemented by the use of content analysis methods, focus groups, etc.

The survey of scientific and pedagogical staff and students shows that the results of monitoring form the basis of innovative activities of all participants (subjects) of the educational process. The degree of their involvement is different, but teachers, students, parents and the public have to analyze, interpret and use the information for further actions. For example, the society receives information about the state of the educational process in the educational institution, on the basis of which it forms public opinion. A student of higher education, having an idea of the progress and results of their educational activity, builds an individual trajectory of their own learning.

The educational trajectory is the whole complex of steps taken by individuals and social groups to meet their educational needs [10].

In turn, each subject of education acts as an object for other educational structures of different levels that deal with education.

The analysis of the practice of educational activity allows us to conclude that the development and testing of the educational monitoring system should go through several stages, from the development and justification of the theoretical model to the construction of a real mechanism. When creating an organizational monitoring system and establishing the process of its functioning, it is extremely important to use a system-process approach. According to our findings, the essence of the system-process approach is expressed in the perception of the education system under study as interrelated components – phenomena, processes, results of educational activities, etc.

The educational system, like any other system, is a set of interconnected elements (subsystems) that form a certain integrity, unity, which includes teachers, students, curricula, teaching materials, didactic tools, subsystems of material, technical and financial support, infrastructure, as well as management systems of

different levels. As our experience shows, the quality of these components of the system determines the quality of learning outcomes.

The result of the functioning of the education system of the HEI is to obtain quality education, which materializes, first of all, in the quality of results.

Another component of the quality of education is the processes that implement it. Without proper organization and reasonable implementation of educational processes, it is impossible to obtain the desired results.

To ensure the quality of these processes, each employee of the educational authority, educational institution, teacher, head of the unit must clearly understand: what processes are taking place; what are the goals of these processes; how these processes are interconnected, whether they are focused on the strategic goal of the educational system; how they are regulated; what should be done to improve educational processes.

If a manager does not have objective information about the course of a process, they do not have proper grounds for making adequate decisions, and therefore do not have a clear idea of how to act and for what purpose.

The processes of functioning of education systems should be divided into basic, supporting and management, the characteristics of which are presented in Table 5.

Table 5

Processes of education systems functioning

№	Processes	Process characteristics
1	2	3
1.	Main	Educational process, which is a unity of processes of education and development of students.
2.	Support	Information, scientific and methodological, material and technical, financial, personnel support.
3.	Administrative	Planning, organization, management, control, accounting, analysis of educational and financial and economic activities.

The quality of processes is usually characterized by their efficiency.

Process efficiency expresses the degree of relationship between the achieved result and the resources used (organizational, material, financial, etc.).

Under the effectiveness of the process, we understand such a property that characterizes its ability to achieve the set goals of functioning.

In this regard, it is appropriate to note that if the term “quality” is used mainly in relation to systems and results, the quality of processes is characterized by efficiency and effectiveness.

Own experience of management activity in the academy prevails that it is advisable to use various indicators of quality and efficiency in evaluation practice. A reliable comprehensive assessment of the activities of an educational institution involves the use of a system of generalized (integral) and partial indicators.

An indicator of quality or efficiency is understood as a quantitative or qualitative characteristic of a system, object, process, etc. An example of a quality indicator is the level of mastering educational programs based on the results of intermediate or final certification of students, which shows the effectiveness. In relation to a particular student, it is a partial, individual indicator, and for the institution as a whole it is generalized (integral). Another example: the number of students per computer is a partial indicator that characterizes the level of computer equipment, and the indicator of the development of informatization of the educational process is an integral one.

Quantitative or qualitative indicators are usually measured using certain scales. Qualitative indicators are often defined by experts according to certain criteria.

Criteria are the defining rules by which the value of indicators is assessed, in particular:

1. Eligibility criterion. This criterion is specific numerical values. Thus, in order for the student to receive a “satisfactory” grade, it is necessary to assimilate at least 50% of the educational information.

2. Maximum criterion. For example, providing the maximum possible number of computers or achieving one hundred percent success in the educational institution.

3. Criterion of excellence. It is used for comparative assessments.

In some cases, the term “criterion” is used in a generalized sense, as an indicator and a rule for assessing its implementation.

Thus, the choice of indicators solves the task of forming the most complete and accurate description of the educational system, process, phenomenon or result, and the choice and use of criteria is the task of determining the compliance of indicator values with the requirements, identifying strengths and weaknesses of the activity, detecting the best and worst objects, comparing with the best samples («benchmarking»).

In the process of practical organization of intra-HEI monitoring, both the rational choice of complexes of evaluation indicators and the use of criteria adequate to the evaluation tasks are significant.

It is important to develop a model of the monitoring system. In this case, such a model is inextricably linked to the models of the educational system and the processes of its functioning.

The components of the monitoring system are grouped according to the following criteria:

Group I – control of the level of results of students, their knowledge, skills, competencies, professionally important personal qualities.

The main purpose is to control the dynamics of results, to assess the effectiveness of the educational process.

Group II – monitoring studies related to the direct accumulation and structuring of information about the education system (dynamics of the composition and qualifications of teachers, material and technical support, curricula, educational programs);

Group III – monitoring studies based on the «input – output» model, analysis of the characteristics of students at the beginning and at the end of training;

Group IV – monitoring studies on the processes in the educational institution. According to their results, attempts are made to assess the effectiveness of a particular teaching technology, to identify factors affecting the quality of education, to find the relationship between the qualifications of teachers and learning outcomes [5].

Objects, directions and methods of monitoring studies in HEI for each basic group are shown in Table 6.

Table 6

Components of the monitoring research system in HEI

Group	Objects of monitoring research	Methods, directions of monitoring research
1	2	3
I	Efficiency of the educational process	Testing (test tasks and measuring materials of the final certification); analysis of the level of student's preparation and training ; information map of the current progress and attendance of the student.
II	Accumulation and structuring of information about teachers, material and technical equipment of the educational process	Teachers, their qualifications; general indicators of educational activity, material and technical equipment; comprehensive scientific and methodological support of the educational process; efficiency of the educational process; innovative activity; quality and effectiveness of the educational institution.
III	«Input – output» model	Psychological and pedagogical characteristics of students (and in particular, the level of adaptation of first-year students); level of general training and education of students for education; study of the development of key professional competencies of students (observation and assessment card); graduate model; admission to the next educational levels; communication with stakeholders regarding employment, educational programs.
IV	Monitoring of the academic processes	Monitoring of educational, auxiliary and supporting processes; analysis of training classes; rating assessment of the activities of the teacher, supervisor; analysis of the processes and effectiveness of self-improvement of teachers, managers; analysis of the dynamics of the needs of participants in the educational process.

It seems constructive to structure the components of monitoring in accordance with generalized and specific indicators of quality and efficiency, based on the principles of universal quality management and standards of the International Organization for Standardization (ISO) [11].

In the proposed model of the monitoring system, we distinguish six important areas of assessing the quality of educational systems and the results of the effectiveness of the main and auxiliary processes. These macro blocks are the result of generalization of quality indicators: organization, implementation and management

of the educational process; content of education; participants of the educational process and their relations in educational and socio-cultural environments; resource support of the educational process; management of the development of educational systems; social and pedagogical results of the educational process.

In our opinion, such a model correlates well with international experience and takes into account the peculiarities of the formation of the assessment base, since in the practical implementation of monitoring of education in higher educational institutions and the conditions of its effectiveness, a number of key generalized indicators are identified and analyzed in the monitoring process:

- level of educational achievements of students;
- psychological comfort of the educational process;
- level of intellectual development;
- effectiveness of the conditions for the implementation of educational programs.

The presented vision of this approach reflects the system-functional aspect of monitoring the quality of education, which, in turn, illustrates the quality management procedure, is its integral part.

It is especially important to study the issue of ensuring the necessary discreteness of monitoring, the development of appropriate cyclograms, an example of which is given in the table below (see Table 7).

Table 7

Annual cyclogram of educational monitoring in HEI

Objects and subjects of monitoring	Monitoring objectives	Frequency of monitoring	Result
1	2	3	4
General indicators on the subjects of the educational process and the state of the material and technical equipment of the educational	Collection of statistical data on the equipment of the educational process, the level of qualification of teachers and the dynamics of changes in the composition of students.	Twice a year	Analytical notes, diagrams
Learning and teaching support materials	Collection of information on learning and teaching support materials of the educational process, visualization tools, etc.	Once a year	Summary tables, diagrams

Continued from table 7

Scientific and methodological work	Creation of a data bank on scientific and methodological activities, creation of conditions for its systematic analysis.	Twice a year	Analytical report including graphs and charts
Activities of teachers	Collecting information on the level of professionalism of teachers, areas of work on their professional development and improvement; compiling a rating of teachers.	Monthly	Tables, references, ratings
Activities of heads of structural units	Determining the level of professional competence of managers, the effectiveness of management activities.	Monthly	References, tables, ratings
Normative educational documentation	Analysis of the quality of work programs and thematic planning.	Twice a year	Records
Activities of students	Determining the level of quality of training of students.	Monthly	Analytical reports, tables, records

The results of monitoring studies, which make it possible to increase the objectivity of the evaluation of the teaching staff, are positively reflected in the practice of holding various competitions and ratings. The following competitions are traditional for higher education institutions, which are regulated by the relevant provisions on:

- the best teacher;
- the best structural unit of the HEI;
- the best head of the structural unit;
- the best student, etc.

Conclusion. Summarizing the different approaches to defining the essence of the phenomenon of monitoring of educational activities, higher educational institutions, based on the results of scientific research and experience, create their own models of such monitoring system, adapted to the type of institution and traditions of monitoring research.

The main objects of monitoring the quality of higher pedagogical education in general in HEI are:

- level of educational training of students;
- general characteristics of the student contingent according to various criteria that characterize it as a socio-pedagogical phenomenon;
- quality and level of general scientific and educational training of students (graduates);
- compliance of graduates' training with the production needs of the relevant level of education;
- quality of the educational process and level of education;
- general scientific, cultural and professional training in higher educational institutions;
- value orientations and level of moral culture of students;
- general culture and health of students;
- quality of management activities;
- content of higher pedagogical education for all cycles of training;
- quality of educational technologies;
- perfection of the system of control and evaluation of the quality of education;
- organization and quality of research work;
- results of state examinations, defense of scientific works;
- library work, publishing activities;
- level of material and technical equipment;
- amount of funding and effectiveness of scientific research, technological support of the educational process;
- development of the regulatory framework for quality management of higher pedagogical education;
- demand for graduates in the labor market.

Levels of monitoring the quality of higher education:

- university level;
- faculty level;
- departmental level.

The formation of an integrated model of the monitoring system in higher educational institutions involves the definition of research areas and specific parameters for assessing the quality of education that will be monitored.

Further development of theoretical and methodological approaches to monitoring the quality of professional training of graduates in their practical application will make it possible to more clearly explain its essence and features, to determine the place of monitoring in the management activities of higher educational institutions, to determine its directions, optimal content and technological prospects for conducting it in order to ensure the quality of the educational process.

References:

1. Jeljnykovoji Gh. V. *Aktyvne upravlinnja: sutnistj, kharakterystyka, monitorynghovi systemy*. Chernivci : Tekhnodruk, 2009. [ukr]
2. Ghrynevych L. M. Monitoryngh jakosti osvity na nacionaljnomu rivni: dosvid SShA. *Suchasni informacijni tekhnologhiji ta innovacijni metodyky navchannja v pidghotovci fakhivciv : metodologhija, teorija, dosvid, problem*. 2010. Vol. 23. pp. 165–175. URL : <https://cutt.ly/21Wm7TB> (accessed: 19 September 2022). [ukr]
3. Kulinenko L. B. Pedagoghichnyj monitoryngh jak instrument upravlinnja jakistju orghanizaciji ta provedennja pedagoghichnoji praktyky. *Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference Coventry*. United Kingdom : European Scientific Platform, 2021. Vol. 2. pp. 36–40. URL : <https://cutt.ly/T1Wm6IW> (accessed 20 September 2022). [ukr]
4. Lukina T. O. Monitoryngh jakosti osvity : teorija i praktyka. Kyjiv : Vyd. dim “Shk. svit” : Vyd. L. Ghalicyna, 2006. [ukr]
5. Derzhavna sluzhba jakosti osvity Ukrainy. Monitorynghovi doslidzhennja. 2021. URL : <https://cutt.ly/e1WQwX8> (accessed 20 September 2022). [ukr]
6. Lokshynoji O.I. Monitoryngh jakosti osvity: svitovi dosjaghnennja ta ukrajinsjki perspektyvy. Kyjiv : K.I.S, 2004. [ukr]
7. Jeghorova I. V. Monitoryngh ta ocinjuvannja jakosti osvity: navchaljno-metodychnyj posibnyk do kursu. Ivano-Frankivs'jk : DVNZ “Prykarpats'kij nacional'nyj universytet imeni Vasylja Stefanyka”. 2021. [ukr]

8. Oleksenko R. I., Lopushansjka Ju. O. Jakistj – zaporuka pidvyshhennja konkurentospromozhnosti produkciji. *Efektivna ekonomika*. 2012. Vol. 12. URL : <https://cutt.ly/21WQr6Y> (accessed: 10 September 2022). [ukr]

9. Olendr T. M., Stepanjuk A. V. Monitoryngh jakosti pryrodnychoji osvity v universytetakh SShA. Ternopilj : TNPU im. V. Ghnatjuka, 2018. [ukr]

10. Tarasenkova N. A., Lov'janova I. V. (2017) Realizacija indyvidualnykh osvitnikh trajektorij uchniv v osvitnjomu seredovyshhi baghatopofiljnoji shkoly. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Vol. (54). pp.47–52. URL : <https://cutt.ly/71WQutG> (accessed: 19 September 2022). [ukr]

11. Borysevyh Je. Gh., Burjak V. Gh. Stankevych I. V., Streljchuk Je. M. (2010) Upravlinnja jakistju infokomunikacijnykh poslugh: Navchaljnyj posibnyk *Management of the quality of information communication services: Study guide*. Odesa : ONAZ. [ukr]

12. Cvjetkova Gh. Gh. Monitoryngh jakosti pidghotovky maghistriv pedaghoghichnogho profilju: Metodychni rekomendaciji. *Monitoring the quality of teaching master's training: methodological recommendations*. Kyjiv, 2018. [ukr]

UDC 377.8.091.2(045)

**FEATURES OF THE EDUCATIONAL PROCESS ORGANIZATION
IN THE KHARKIV PEDAGOGICAL COLLEGE
OF THE MUNICIPAL ESTABLISHMENT «KHARKIV
HUMANITARIAN AND PEDAGOGICAL ACADEMY»
OF THE KHARKIV REGIONAL COUNCIL**

© Polyakova I., Sokoliuk O., Bakumenko T.

Information about the authors:

Iryna Polyakova: ORCID ID 0000-0002-4931-2203; irypolyakova@gmail.com;
Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Linguistics,
Literature and Teaching Methods.

Olga Sokoliuk: ORCID ID 0000-0002-7471-4589; olyanas@ukr.net; Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department.

Tetiana Bakumenko: ORCID ID 0000-0001-5596-6572; tanya020365@ukr.net; Doctor of Philosophy, Senior Lecturer of the Department of Theory and Methodology of Preschool Education.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-04

The article presents an analysis of the educational activities of the KHARKIV PEDAGOGICAL COLLEGE of the MUNICIPAL ESTABLISHMENT «KHARKIV HUMANITARIAN-PEDAGOGICAL ACADEMY» OF THE KHARKIV REGIONAL COUNCIL. The scientists emphasize that the educational activity of the College is aimed at providing training of highly qualified and competitive specialists in the labor market in a multidisciplinary environment on the basis of a systematic, personality-oriented, competence-based approach and by creating an innovative environment for the development of each participant in the educational process. The authors of the article note that the purpose of the educational process at the College is the implementation of intellectual, creative activity in the field of professional higher education and science through a system of scientific, methodological and pedagogical measures aimed at transferring, assimilating, multiplying and using knowledge, skills and other competencies of students, providing their professional training in accordance with their own vocations, interests, abilities. In general, it was found out that the educational process in the field of professional higher education is an intellectual, creative activity carried out in a professional higher education institution and aimed at the transfer, assimilation, multiplication and use of knowledge, skills and other competencies of students, as well as the formation of a harmoniously developed personality. The authors of the study also characterized different types of practice in the College and Academy, analyzed the features of student self-government, characterized the process of organizing the scientific and methodological council of the educational institution, etc.

Keywords: educational process, higher education applicant, future teachers, college, academy.

Полякова І. В., Соколюк О. В., Бакуменко Т. К. «Особливості організації освітнього процесу у Харківському педагогічному фаховому коледжі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради».

У статті представлений аналіз провадження освітньої діяльності ХАРКІВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ФАХОВОГО КОЛЕДЖУ КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ. Науковці наголошують, що освітня діяльність Коледжу спрямована на забезпечення підготовки висококваліфікованих і конкурентоспроможних на ринку праці фахівців в умовах багатопрофільності на основі системного, особистісно орієнтованого, компетентнісного підходів та шляхом створення інноваційного середовища для розвитку кожного учасника освітнього процесу. Авторами статті зазначено, що метою освітнього процесу в Коледжі є реалізація інтелектуальної, творчої діяльності у сфері фахової передвищої освіти і науки через систему науково-методичних та педагогічних заходів, що спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей в осіб, які навчаються, забезпечення їх професійної підготовки відповідно до власних покликань, інтересів, здібностей. Загалом з'ясовано, що освітній процес у сфері фахової передвищої освіти – це інтелектуальна, творча діяльність, що провадиться у закладі фахової передвищої освіти та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей у осіб, які здобувають освіту, а також на формування гармонійно розвиненої особистості. Також авторами дослідження схарактеризовано різні види практики у Коледжі та Академії, проаналізовано особливості студентського самоврядування, схарактеризовано процес організації науково-методичної ради освітнього закладу тощо.

Ключові слова: освітній процес, здобувач вищої освіти, майбутні педагоги, коледж, академія.

Relevance of research. At the present stage of development of society, there is a need to reorient the goals and objectives of the educational process and increase the competitiveness of graduates, future teachers and educators are no exception. Professional self-development is a priority direction of their professional training, as evidenced by the normative legal documents – the Laws of Ukraine «On Education», «On Higher Education», «On Professional Higher Education», etc.

The fundamentally new social situation that has developed in Ukraine has led to reform processes in the field of vocational education in general and in the professional training of future specialists in the field of education in general. In recent years, significant steps have been made in reforming education in Ukraine. The Concept of the New Ukrainian School was adopted, which significantly changed the role of the teacher, the system of administration of general secondary education institutions, etc.

It's updating is dictated, on the one hand, by the general trends of modernization of modern higher education in Ukraine in the context of European educational integration and globalization processes, which is carried out in accordance with the National Doctrine of Education Development in Ukraine, the Bologna Declaration.

Analysis of the main researches and publications. The analysis of publications related to the organization of the educational process makes it possible to conclude that most scientists consider certain theoretical and methodological aspects of training and the formation of professional (professional) competencies of future teachers and educators. In particular, the problem of forming professional competencies in future teachers was studied by such scientists as G. Ponomaryova, A. Kharkivska, L. Petrychenko. The problems of professional training of future preschool teachers were studied by V. Yatsenko, S. Pekhareva and others. A number of scientific studies are devoted to certain

aspects of the organization of the educational process in the conditions of distance and blended learning.

The purpose of the article is to reveal all aspects of the process of acquiring relevant knowledge, skills and abilities by applicants for professional higher education and, directly, the formation of a personality – a future teacher. Based on the rational combination of all forms and methods of teaching and upbringing, it is in the institution of professional higher education, in our opinion, the development and formation of the personality of future specialists is carried out, which is relevant today.

Research methods: theoretical analysis and generalization of literary sources, analysis of documentary materials, experience of professional work of scientific and pedagogical workers.

Presenting main material. In the theory and practice of pedagogical and vocational education, the worldview of the teacher as a carrier of value orientations, capable of acting innovatively in solving standard and non-standard situations of professional work, is affirmed.

The requirements for the professional training of future specialists, the levels of formation of professionally significant qualities of primary education teachers, music teachers and physical education teachers are changing. Public demands on pedagogical workers focus on the harmonious synthesis of their professional and individual characteristics, and cause changes in the system of subject-subject interaction: «teacherstudent», «teacher-students», «student-teacher-students», «student-students-teacherteacher». Therefore, the importance of the problem of «self-development of the personality as a special type of social activity of the individual» [1] becomes clear. Therefore, in updating the traditional system of training future teachers, it is important to take into account the potential of professional self-development as a complex psychological and pedagogical process, which results in the improvement of professionally significant qualities that ensure the readiness of creatively and responsibly to carry out professional activities in the context of reforming the education sector.

The educational activity of the College is based on the conceptual principles defined by the National Strategy for the Development of Higher Education in Ukraine for the period 2022–2032, the Laws of Ukraine «On Education», «On Higher Education», «On Complete General Secondary Education», «On Professional Higher Education», state education standards, other acts of legislation of Ukraine on higher and professional higher education, the Statute of the MUNICIPAL ESTABLISHMENT «KHARKIV HUMANITARIAN-PEDAGOGICAL ACADEMY» OF THE KHARKIV REGIONAL COUNCIL» (hereinafter referred to as «KhHPA»), the Regulations of the KHARKIV PEDAGOGICAL PROFESSIONAL COLLEGE of the KhHPA (hereinafter referred to as the College), the Regulations on the organization of the educational process and other documents of the Academy and the College.

The educational activity of the College is aimed at ensuring the training of highly qualified and competitive specialists in the labor market in a multidisciplinary environment on the basis of a systematic, personality-oriented, competence-based approach and by creating an innovative environment for the development of each participant in the educational process. The peculiarity of the educational activity of the College in comparison with other educational and scientific structural subdivisions of the Academy, providing higher education, is to provide professional higher education, including in combination with specialized general secondary education. The College also has the right to provide professional and academic secondary education in accordance with licenses.

Thus, the educational process in the field of professional higher education is an intellectual, creative activity carried out in the institution of professional higher education and aimed at the transfer, assimilation, multiplication and use of knowledge, skills and other competencies of persons receiving education, as well as the formation of a harmoniously developed personality.

The purpose of the educational process at the College is the implementation of intellectual, creative activity in the field of professional higher education and science through a system of scientific, methodological and pedagogical activities

aimed at transferring, assimilating, multiplying and using knowledge, skills and other competencies of students, providing their professional training in accordance with their own vocations, interests, abilities.

The main principles of the institution are:

- compliance with the current legislation of Ukraine;
- respect for every person, ensuring their rights and freedoms, including the right to education;
- organic combination of educational, methodological, research and educational activities to ensure the advanced innovative development of education;
- ensuring the competitiveness of the college due to the high guaranteed quality of educational services;
- step-by-step, continuity, continuity of training;
- compliance of the OPP with the needs of the individual and society, the best world standards;
- democratization of the education system, its transparency and openness;
- partnership and social responsibility of participants in educational activities.

The College provides training of junior specialist and professional junior bachelor. Obtaining higher and professional higher education at each level of education involves the successful completion of the relevant OPP by a person, which is the basis for awarding the appropriate degree of higher and professional higher education (educational qualification level, educational and professional degree).

The content of the SPP, in addition to professional training, should ensure the formation of key competencies necessary for self-realization, active citizenship, social harmony and employability in the knowledge society, in particular:

- formation of spiritual and moral values at a level that will facilitate their integration into society and the formation of active citizenship;
- formation of a picture of the world that is adequate to the current level of scientific knowledge (in accordance with the level of higher education), basic competencies in the field of science and technology;

- communicative competence, cultural awareness, ability to integrate into national and world culture;

- promoting the multifaceted development of the individual, including the formation of the ability to learn with an appropriate level of independence, critical thinking, creativity, initiative, the ability to solve problems using the acquired knowledge and skills, risk assessment, determination and constructive management of feelings, entrepreneurship.

The procedure for the development, review and approval of the PPM, compliance with the principles and procedures of quality assurance (monitoring, evaluation, periodic review, termination procedure) are determined by a separate provision of the KHPA.

The structure of the OPP provides for a rational distribution of credits for the study of a certain educational component, both compulsory and elective, which allows students to determine their personal educational trajectory.

The educational process at the College is carried out on a full-time basis in the following forms:

- 1) training sessions, including individual training sessions;
- 2) independent work, including individual tasks;
- 3) practical training;
- 4) control measures, including certification of applicants for professional higher education.

The main types of classes in institutions of professional higher education are: lecture; laboratory, practical, seminar, individual classes; lesson (according to the educational program of specialized secondary education); consultation.

The main purpose of the strategic management of the system of scientific and methodological work (SMW) in the academy and college is to ensure the quality of the developed educational and methodological complexes, in accordance with the changes and development of both the entire system of the educational institution and its individual links (colleges, faculties, departments, etc.); solving important issues of the educational process; exchange of experience in pedagogical work; development

of recommendations for the introduction of new educational technologies; organization of effective communication with secondary education institutions and educational authorities; organization of the educational process; organization of the educational process; organization of the educational process. The organization of strategic management of the system of scientific and methodological work in its content should be directly related to the specific profile of training. It should be borne in mind that the training of junior specialists (bachelors) involves both the study of the general fundamentals of science (subjects of senior secondary school), fundamental sciences in the profile of training, and practical training carried out in the college, which is a separate structural unit of the academy, as well as in laboratories, workshops, etc. and during the period of practical training. Therefore, special attention should be paid to the development of scientific and methodological support for the organization and conduct of practices in production conditions aimed at the gradual adaptation of future specialists to specific conditions of professional activity. Equally important at the present stage of development of the management of the system of scientific and methodological work is the improvement of curricula and programs that would take into account the intellectual interests and personal needs of students - future specialists as much as possible [4].

Pedagogical and scientific-pedagogical workers provide teaching of educational components in accordance with all requirements. The use of traditional and innovative pedagogical technologies of teaching and upbringing, computerization of the educational process, intensification of research work of teachers, search-creative and independent work of students, deepening of creative ties with other educational institutions, which in general improves the quality of professional training of a specialist by modernizing the entire educational process.

Thus, the active use of technology in the educational process expands the possibilities for choosing more effective ways to solve educational, educational, health problems, guarantees high learning outcomes and improves the pedagogical skills of teachers.

The following requirements are put forward for educational technologies:

- it is necessary to combine different forms, methods and means of teaching in accordance with the tasks and content: only the best combination of various forms, methods and means of teaching and upbringing in the educational process can ensure its educational effectiveness;

- it is necessary to ensure the consciousness and activity of students: the activity of students should be focused not so much on the mechanical memorization of attention, but on the process of independent acquisition of new knowledge, when the student independently assimilates this knowledge, analyzing the information received and making available conclusions and generalizations, specifying their knowledge, identifying and correcting errors, outlining a plan for new actions to master knowledge;

- it is necessary to create the necessary conditions for learning: the essence of the requirement is to create an educational institution of normative educational, material, hygienic and aesthetic conditions for the successful implementation of educational programs;

- it is necessary to ensure the durability, consciousness and effectiveness of the results of education, upbringing and development of the individual: as a result of the educational process it is necessary to form: stable knowledge, skills and abilities; morality of beliefs; habits of socially acceptable behavior; the desire for self-realization in life, etc.

The current level of development of computer technology and various software provides ample opportunities to improve the effectiveness of training, but in martial law, the use of computer technology is significantly complicated. Distance learning is one of the forms of education that emerged and improved along with the development of Internet technologies, and today has clear characteristics, principles and certain methodological developments.

Distance learning is carried out by teachers in synchronous and asynchronous modes using electronic educational platforms (Google Workspace, Google Classroom) and online communication services and tools (Zoom, Skype, Team,

basic Google services: Gmail, Calendar, Meet, Jamboard, Chat, Hangouts, YouTube and others).

Practical training is a mandatory component of the educational and professional program for obtaining an educational and professional level and aims to acquire professional skills and abilities by the student.

The activity of students during internships is analogous to the professional work of a teacher, adequate to the content and structure of pedagogical activity, organized in real conditions of educational institutions. It is characterized by the same variety of relationships (with students, parents, teachers) and functions as the teacher's activity, so this work should be based on professional knowledge, based on a certain theoretical foundation. Formation of professional skills and abilities is carried out at training sessions on all components and in the process of practice.

It is the pedagogical practice that makes it possible to combine the theoretical knowledge that the applicant received while studying at a professional pedagogical college and their practical activities with the performance of the duties of a teacher in preschool and general secondary education institutions.

It is conducted in practical classes and during internships. The main types of practice are: educational and industrial. Educational practice (training, excursion and review, introductory, educational and production and others), during which a student, under the constant guidance of a teacher in a group or individually solves educational problems.

In practice, students develop professional skills and acquire practical skills. The practice is aimed at ensuring the continuity and consistency of mastering by future teachers and educators of professional activities in accordance with the requirements for the level of graduate training and the formation of general cultural competencies. The complexity of the pedagogical practice lies in its multiplicity. Applicants for professional higher education will need to combine knowledge and skills in the disciplines studied at the educational institution, learn to apply them effectively in various pedagogical situations.

Thus, the purpose of pedagogical practice is to apply the knowledge, skills and competencies acquired in the process of studying the disciplines of the professional cycle in the practical activities of the teacher in solving educational, educational and health problems, conducting various activities in general secondary education institutions; mastering the methods of analysis and evaluation of teacher's activities in the classroom; developing the ability to set tasks and select technologies for their solution in accordance with the age, psychophysical, gender, individual characteristics of students, work in a team, and to work in a collective. During the entire period of various pedagogical practices, future teachers need to keep working documentation, and upon completion, prepare an appropriate set of reporting documentation to obtain a final grade. According to the «Regulations on the practice of students of higher educational institutions of Ukraine» [2].

The list of types of educational practices in the educational program of training future teachers is determined by the higher education institution. The educational practice of future teachers in general secondary education institutions can include practice in extracurricular educational work (involves familiarization with the algorithm for preparing and conducting educational activities in primary and basic schools; formation of skills to plan and conduct extracurricular educational activities to preserve and promote children's health) and trial lessons (involves familiarization with the algorithm for preparing and conducting lessons in primary and basic schools; formation of skills to plan and conduct lessons, etc.) At the beginning of the pedagogical practice, students under the guidance of a teacher of a general secondary education institution make an individual plan of practice. The plan defines specific activities to be carried out in due time, taking into account the conditions of the educational institution. For the entire period of educational practice in extracurricular educational work, several students are assigned to one of the classes as classroom assistants; educational practice in trial lessons – as teacher assistants. Industrial practice, which is carried out at the final stage of training future teachers, is the main part of pedagogical practice, where applicants for higher education perform the duties of primary school teachers, music teachers, physical education teachers. This practice

provides for the consolidation of theoretical knowledge gained during lectures, seminars, practical classes and training practices through direct participation in the activities of the production organization to acquire professional skills and experience in professional activities.

Another type of educational practice is summer pedagogical practice. Applicants for higher education of all specialties have a summer pedagogical practice for 6 weeks in the 6th semester. Three weeks (one shift) is allocated for direct stay in a children's health and recreation institution and three weeks – for the preparation and execution of reporting documentation. The purpose of the summer pedagogical practice is to form the ability of higher education applicants to independently apply knowledge from the cycle of professional and practical training in practical work with children of different ages. The bases of practice are children's health and recreation institutions, school summer camps with which an agreement on practice is concluded. Applicants for higher education who have reached the age of 18, if there are vacancies, can be appointed to full-time positions of educators, counselors. Minor applicants for higher education are practicing as teachers' assistants in school summer camps. Applicants appointed to fulltime positions during the practice are subject to the general labor legislation. Summer pedagogical practice of higher education students is carried out in state institutions. Applicants for higher education can independently, but with the permission of the deans of the faculties, relevant departments and the internship department, choose the place of internship [3].

Industrial practice (pedagogical, pre-diploma) during which the applicant fully or partially performs the functional duties of an employee of the relevant specialty and level and solves real problems. The structure of industrial practice depends on the content of practical training and should ensure the performance of the main professional functions of those positions for which the applicant for higher education can apply after obtaining the appropriate educational degree. Industrial practice is carried out at the practice bases, according to the agreements on conducting practices by applicants for higher education of the ME «KhHPA». Practical training

is carried out under the organizational and methodological guidance of teachers of the KhHPA. The type of practical training and the time of its implementation is determined by the curriculum. The organization of practical training is regulated by plans for the practice of higher education applicants.

Another important component of the organization of the educational process is student self-government. Student self-government is the right and opportunity of higher education students to solve issues of education and life, protection of the rights and interests of higher education students, as well as to participate in the management of the Academy.

Powers of student self-government bodies:

- participate in the management of the Academy in accordance with the procedure established by the Law of Ukraine «On Higher Education», the Charter of the Academy, the Regulations on Kharkiv College and these Regulations;

- participate in discussing and solving issues of improving the educational process, research work, scholarships, leisure, recreation, life and nutrition of higher education students;

- conduct organizational, educational, scientific, sports, recreational and other activities;

- participate in activities (processes) to ensure the quality of education;

- protect the rights and interests of higher education students who study at the Academy and Kharkiv College;

- delegate their representatives to the working and advisory bodies of the Academy;

- adopt acts regulating their organization and activities;

- participate in solving the issues of ensuring proper living conditions in dormitories and catering for higher education students;

- dispose of property for the full functioning of student self-government bodies;

- use the material and technical base of the Academy and other property;

- make proposals for the development of the material base, including issues related to the life and recreation of higher education (students);

- make proposals on the content of curricula and educational programs;
- conduct organizational, educational, scientific, sports, recreational and other activities;
- delegate their representatives to the working and advisory bodies of the Academy;
- adopt acts regulating their organization and activities;
- manage the property of the Academy for the full functioning of student selfgovernment bodies;
- perform other functions provided by the Law of Ukraine «On Higher Education» and the Regulations on Student Self-Government of the Academy and Kharkiv College.

Student self-government gives an opportunity to realize in practice the creative potential of future teachers and educators. After all, they, students, independently make adjustments to the educational process, in particular, to extracurricular activities. This gives an opportunity to improve their professional skills and form their pedagogical skills.

We pay special attention to the fact that in today's conditions the educational institution should become a center of satisfaction of expectations of safety not only public, but also intellectual, emotional, personal. In this context, the task of the psychological service was to create an environment of psychological comfort, an atmosphere of trust, sensitivity, psychological assistance in overcoming stress and anxiety in the educational institution. Qualified psychologists are constantly in touch and, if necessary, provide advice. They also constantly keep in touch with the mentors of college groups, know the characteristics and needs of each student.

Conclusions. The scientifically based innovative activity of an educational institution, which is carried out purposefully according to pre-developed stages, contributes to the intensification of the gradual self-development of the teacher, raises the prestige of the teacher in his own eyes. The teacher's participation in the innovative activities of the educational institution is a kind of mechanism

that acts as a catalyst for his professional self-development. The purpose of the innovative activity of the teaching staff of an educational institution is, as a rule, to improve the educational process through the introduction of pedagogical innovations, as well as to improve the professional skills of teachers. In the conditions of innovative activity of an educational institution, its management is faced with the task of stimulating the professional self-development of members of the teaching staff, since the quality of its innovative work directly depends on the desire (motivation of the need) and focus of each teacher on professional self-development. But creating an innovative educational environment is a long and costly process. In view of this, attention should be focused on pedagogical support of the desire of higher education students for professional self-development of students, the construction of an individual self-development program of a higher education student.

References:

1. Dubaseniuk O. A. Profesiino-pedahohichna osvita: suchasni kontseptualni modeli ta tendentsii rozvytku : monohrafiia / O. A. Dubaseniuk [ta in.]; Zhytomyr. derzh. un- t im. Ivana Franka. Zhytomyr : ZhDU im. I. Franka, 2006. 396 s. [ukr]
2. Polozhennia pro provedennia praktyky studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv Ukrainy (Zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity Ukrainy vid 8.04.1993 № 93 zi zminamy, vnesenymy zghidno z nakazom Ministerstva osvity vid 20.12.1994 № 351) / Zbirnyk zakonodavchykh ta normatyvnykh aktiv pro osvitu. Kyiv. 1994. Vyp. 1. 153 s. [ukr]
3. Kharkivska A. A. Orhanizatsiia ta kontrol prokhodzhennia praktyky maibutnimy pedahohamy v zakladakh osvity. Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky. 2018. № 2. S. 294–299. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2018_2_57(data zvernennia: 19.10.2022). [ukr]
4. Kharkivska A. Stratehichne upravlinnia systemoiu naukovo-metodychnoi roboty VNZ. Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity. 2017. № 54–55. S. 47–54. [ukr]

5. Kharkivska A. Teoretyko-metodolohichni aspekty vykhovannia kreatyvnoho stavlennia do profesiinoi pidhotovky maibutnikh pedahohiv pochatkovoї osvity. Teoriia i metodyka profesiinoi osvity: elektronne naukove fakhove vyd. 2018. Vyp. 14. URL : <https://ivetscienceip.to.wixsite.com/tmpo/kopiya-13-2017> (data zvernennia: 19.10.2022). [ukr]

6. Kharkivska A. A. Teoretychni osnovy rozvytku fakhovoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv. Suchasni naukovy doslidzhennia ta rozrobky: teoretychna tsinnist ta praktychni rezultaty. 2016. S. 15–18. [ukr]

УДК 378.011.3-057.177.4:005.642(045)

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ СФЕРИ ОСВІТИ

ДО ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

© Акімова О. М., Кузнецова О. В., Мочан Т. М.

Інформація про авторів:

Акімова Олена Михайлівна: ORCID ID 0000-0002-0776-1908; elenkaakimova@ukr.net; кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту.

Кузнецова Оксана Вікторівна: ORCID ID 0000-0002-0776-1908; OksanaKharkov08@gmail.com; кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту.

Мочан Тетяна Михайлівна: ORCID ID 0000-0002-7598-1988; tsybar1975@gmail.com; кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти; Мукачівський державний університет.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-05

У статті проаналізовано та уточнено зміст поняття «управлінське рішення», схарактеризована класифікація управлінських рішень за різноманітними ознаками. Зміст професійної підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття рішень схарактеризовано на засадах управлінської та професійної деонтології, значення поняття яких проаналізовано у вітчизняних та закордонних розвідках дослідників. Представлено модель професійної підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень на прикладі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, що складається із: змістовного (складається із загальної мету та зовнішніх чинників впливу), методологічного (основні підходи, що характеризують принципи процесу підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень), організаційного (створення відповідних умов, дидактичних технологій, методів, форм, засобів, інструментів та ресурсів для формування компетентностей щодо прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології) та діагностичного блоків (чинники, критерії, рівні сформованості компетентностей прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології).

Ключові слова: управлінські рішення, професійна деонтологія, майбутні менеджери сфери освіти, модель професійної підготовки до прийняття управлінських рішень, заклад вищої освіти, сфера освіти.

Olena Akimova, Oksana Kuznetsova, Tetiana Mochan «Training future managers in education to make management decisions».

The article analyzes and clarifies the meaning of «management decision» concept, provides the classification of management decisions according to various characteristics. The content of the professional training of future managers in education for decision-making is characterized on the basis of management and professional deontology, the content of which have been analyzed in domestic and foreign research.

The model of professional training of future managers in education for making management decisions is shown on the example of the Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of the Kharkiv Regional Council, which consists of the following blocks: content (consists of the general goal and external impact factors), methodological (main approaches characterizing principles of the process of training future managers in education to make management decisions), organizational (creating appropriate conditions, didactic technologies, methods, forms, means, tools and resources to form competences for making management decisions based on management deontology).

Keywords: management decisions, professional deontology, future managers in education, model of professional training for making management decisions, higher education establishment, education.

Актуальність дослідження. Наукові розвідки щодо управління в освіті запровадили в обіг сучасні аспекти теорії, передбачили виникнення нових управлінських функцій та обов'язків, формування нових видів мислення, шляхом висунення нових вимог до деонтології всіх учасників освітнього процесу і особливо освітніх менеджерів, що зумовило оновлення вимог професійної підготовки до прийняття управлінських рішень.

Сучасний запит держави на конкурентоспроможних фахівців, які характеризуються високим рівнем управлінської культури, управлінської майстерності, менеджерів, здатних забезпечити реалізацію прав здобувачів на освіту на всіх рівнях та забезпечити розвиток освіти незважаючи на невизначеність та плинність умов, покликані розв'язати завдання із запровадження моделі підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень.

Теоретичне та практичне значення змісту професійної підготовки до прийняття управлінських рішень, наявність існуючих суперечностей, зумовили актуальність дослідження основних аспектів підготовки майбутніх менеджерів

сфери освіти до прийняття управлінських рішень в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Сучасний стан управління та адміністрування в сфері освіти має на меті розв'язання певних завдань, реалізація яких обумовлюється якістю та ефективністю формування організаційних процесів, що відбувається через прийняття і впровадження управлінських рішень різного рівня, які передбачають вибір єдиної або кількох стратегій та напрямів із множини різновидів управлінських дій, спрямованих на досягнення окресленої мети.

Ми поділяємо наукову позицію А. Харківської, що прийняття і впровадження управлінських рішень ззовні ми бачимо як єдиний процес, який реалізується у процесі управління у сфері освіти та розкриває дії, які цілеспрямовані на досягнення заздалегідь визначених завдань в певній управлінській ситуації [23].

В. Крижко характеризує зміст поняття «процес» як рішення, що може мати місце поетапної реалізації, цікаво, що етап практичного схвалення рішення можна прирівняти з дією вибору, а зафіксоване в письмовій або усній формі рішення починає виступати результатом [7].

М. Бутко зауважує увагу на двох підходах до визначення змісту поняття «прийняття рішення», а саме [2020]:

- розширене визначення змісту поняття «прийняття рішення» ототожнюється з усім процесом управління;
- вузьке визначення змісту поняття «прийняття рішення» ототожнюється з вибором найкращого варіанту із сукупності множин варіантів.

Зазначимо, що в освітньому середовищі всю увагу зосереджено на прийнятті управлінських рішень безпосередньо стосовно організації самого процесу та результатів. Зміст таких управлінських та організаційних рішень змістовно відрізняється від рішень, які приймаються особистістю на побутовому рівні.

Сучасні наукові розвідки теорії управління пропонують різноманітні трактування змісту поняття «управлінське рішення». Охарактеризуємо їх більш докладно.

Науковці І. Гевко, Н. Карданська, М. Новікова, Н. Кондратенко, М. Боровик зміст поняття «управлінське рішення» розкривають через певну суспільну дію, яку розроблено на засадах різноманітного аналізу та припустимої у заздалегідь визначеній системі оцінки, що містить директивну функцію, визначення мети і обґрунтування напрямів здійснення, організовує прикладну практику для суб'єктів управління із орієнтуванням на досягнення зазначеної мети [21].

А. Дегтяр розкриває зміст поняття «управлінське рішення» як результат розумової діяльності особистості, що приводить до різноманітного умовиводу або до потрібних вчинків [2].

Є Хриков зміст поняття «управлінське рішення» розкриває як вибір єдиної або кількох найкращих та найвірогідніших напрямів, цілеспрямованих на розв'язання визначеної управлінської проблеми або досягнення управлінської цілі [25].

Окреслений вибір має місце головним чином із урахуванням можливостей існуючих перспектив, чіткої сукупності внутрішніх і зовнішніх чинників.

Виходячи з вище зазначеного, зміст поняття «управлінське рішення» найчастіше використовують як обміркований задум, запит трансформувати щось на засадах усвідомлення і визначення завдань та напрямів їх досягнення.

О. Моїсеєнко, П. Супрун, А. Марахова розглядають управлінське рішення у сфері освіти як соціальний акт, підґрунтям підготовки якого виступає всебічний аналіз потенціальних варіантів, прийнятих у визначеному порядку, котрий включає мету, реєстр інструментів для досягнення, основу для практичної діяльності суб'єктів та об'єктів процесу управління у сфері освіти [9].

Ми поділяємо наукову думку В. Крижка, який зміст поняття «управлінське рішення» у сфері освіти характеризує як вибір рішення, тобто сам процес

з усіма його складовими частинами аж до затвердження його керівником або колегіальним органом. Безпосередньо процес прийняття рішення розуміє як результат дій, які є законом для освітньої установи і підлягає обов'язковому виконанню [7].

О. Коберник, М. Гагарін управлінське рішення у сфері освіти вважають соціальним актом, що започатковує і направляє в певне русло діяльність колективу та водночас реалізовує функцію прийому, який сприяє досягненню мети, визначеної перед закладом освіти чи освітньою організацією [6].

Виходячи з вище зазначеного, науковці розуміють зміст управлінського рішення як вибір альтернативи, акт, дію, яка цілеспрямована на розв'язання проблемної ситуації у сфері освіти, що усвідомлюється виконавцями як основний вид управлінської праці, ураховує взаємозв'язки послідовних, логічно систематизованих управлінських дій, які забезпечують реальність виконання управлінських завдань та виступає результатом управлінської діяльності.

Із метою характеристики загальних та специфічних підходів до розробки, виконання й оцінювання, підвищення результативності, послідовності та експертизи управлінських рішень менеджери всіх рівнів застосовують їх певну класифікацію. Класифікація управлінських рішень відбувається за різноманітними ознаками. Охарактеризуємо їх більш докладно.

С. Немченко, В. Крижко управлінські рішення розрізняють за [10; 7]:

1) за строком виконання:

- оперативні рішення, які упроваджуються у наближеному часі, за години, добу, тижні;
- тактичні рішення, які упроваджуються упродовж року;
- стратегічні рішення, які реалізуються упродовж кількох років чи більше відповідно до прийнятого стратегічного плану розвитку закладу освіти, освітньої установи, організації;

2) за ступенем цінності прийнятого управлінського рішення для колективу;

3) за розміром цінності, тобто кількості різноманітних аспектів, на які потрібно зважати при прийнятті та реалізації управлінського рішення;

4) за ступенем визначеності: управлінські рішення, що прийняті в умовах визначеності та всебічно поданої інформації чи прийняті в умовах ризику, невизначеності, обмеженості поданої інформації;

5) за ступенем унікальності прийнятого «управлінського рішення» розрізняють: шаблонні, щоденні; нетворчі; унікальні, творчі, креативні;

6) за кількістю осіб, які приймають рішення: індивідуальні чи колективні;

7) за типом використаних критеріїв і швидкості прийняття управлінського рішення: «автоматичні», «бліц рішення», «експрес-рішення», «лонгіровані рішення».

Ю. Петруні управлінські рішення класифікує за ознаками [18]:

1) за результатами прийняття управлінського рішення: імовірні, детерміновані;

2) за мірою жорсткості прийнятого управлінського рішення: нормативні, рекомендувальні, орієнтуючі;

3) за функціональним змістом прийнятого управлінського рішення: організуючі, координуючі, активізуючі, регулюючі, контролюючі;

4) за широтою охоплення прийнятого управлінського рішення: вибіркові, систематичні, загальні;

5) за об'єктами прийнятого управлінського рішення: виробничі, фінансові, кадрові, освітні тощо;

6) за ступенем універсальності прийнятого управлінського рішення: загальні, спеціальні;

7) за наслідками прийнятого управлінського рішення: ризикові, поза ризикові.

Управлінські рішення класифікуються С. Немченко за причинами їх виникнення, що з'являються [10]: відповідно до ситуації; відповідно за розпорядженням управлінців, організацій, установ вищого рівня; відповідно до необхідності включення певного об'єкта управління в структуру програмно-цільових зв'язків, заходів; відповідно до вираження ініціативи

учасників системи освіти; відповідно до періодичності відтворювальних процесів у системі освіти.

Отже, єдиного підходу до характеристики змісту поняття «управлінське рішення» на сучасному етапі розвитку науки не визначено, тому українським необхідним виступають дослідження, що аналізують не лише загальний зміст, а і визначають специфічні ознаки підготовки майбутніх фахівців до прийняття та виконання рішень.

Мета статті полягає в обґрунтуванні моделі професійної підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень на прикладі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Виклад основного матеріалу. Реформування системи освіти на сучасному етапі обумовлено стійким процесом глобалізації та інтеграції різних вітчизняних платформ у європейський політичний, економічний, соціальний, ринковий, освітній простір.

Підтримуємо наукову позицію Л. Петриченко, що сучасні тенденції та вимоги ринку праці вимагають проєктування нових освітньо-професійних програм підготовки здобувачів освіти, які забезпечать повноцінну підготовку фахівців у розв'язанні завдань щодо розвитку нових технологій та упровадження в управлінську практику результатів досліджень. У зв'язку з цим актуальності набуває професійна підготовка освітніх менеджерів, які динамічно зможуть реагувати на швидко змінювані умови освітньої політики [13]. Основні аспекти професійної підготовки майбутніх освітніх менеджерів у наукових джерелах досліджується у різних напрямках.

Дослідники Ю. Забіяко, Н. Мачинська, О. Пономарьов зауважують, що професійна підготовка здобувачів освіти має бути побудована як цілісна та нерозривна система сучасних дидактичних методів і прийомів, передбачати побудову індивідуальної освітньої траєкторії відповідно до особистісних рис майбутнього фахівця; окреслювати структуру та специфіку обраної спеціальності. Професійна підготовка майбутніх освітніх менеджерів

упроваджує наскрізно на практиці діяльнісний підхід, згідно якого здобувачів освіти поєднують різні види управлінської діяльності [16, 17].

Дослідниця А. Харківська [23], досліджуючи методологічні основи та концептуальні підходи підготовки фахівців, зауважує на сучасності проблеми здобуття освіти для майбутніх освітніх менеджерів та виокремлює вагомість запровадження міждисциплінарного підходу у професійну освіту, модель якого значно ширша, чим отримання управлінських та педагогічних знань, навиків, компетентностей.

Дослідниця О. Баніт зазначає, що для якісної підготовки майбутніх менеджерів, зокрема й у галузі освіти, необхідно урахувати сучасні дослідження проблеми підготовки менеджерів у філософському, психологічному, педагогічному та інших напрямках досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців [1].

Г. Єльнікова зауважує, що незважаючи на велику кількість праць із формування компетентності та підготовки керівних управлінських кадрів, проблема виокремлення та систематизації науково обумовленого змісту, визначення раціональної структури, освітніх компонентів, методів викладання у ході підготовки освітніх менеджерів не мають достатньо повного теоретичного обґрунтування [4].

Міжнародний простір менеджменту пропонує ієрархічні рівні управління, а саме [8]:

- 1) рівень – топ-менеджери головного закладу, установи, організації;
- 2) рівень – менеджери структурних підрозділів головного закладу, установи, організації;
- 3) рівень – менеджери структурних підрозділів одиниць закладів, установ, організацій.

Наукові розвідки дослідників визначають такі складові елементи професійної підготовки майбутніх освітніх менеджерів у закладах вищої освіти:

базова професійна освіта, здобута в освітніх закладах вищої освіти;

дуальна форма навчання; неформальна освіта; самоосвіта та саморозвиток.

Професійна підготовка майбутніх освітніх менеджерів може включати за бажанням здобувачів освіти короткострокове додаткове навчання, що здійснюється поза межами закладу освіти, та впливає із стратегічних завдань певного закладу, установи, організації, та має на меті здобути додаткові професійні компетентності, які майбутній освітній менеджер отримує відповідно до того напрямку роботи, в якому планує використовувати його в подальшій управлінській діяльності, наприклад: оперативна зміна підрозділу управлінської діяльності, як форма самостійного навчання з метою набуття нових компетентностей; професійна перепідготовка з присвоєнням додаткової спеціалізації; участь майбутніх освітніх менеджерів у дженералістських програмах бізнес шкіл з або без спеціалізації управлінської діяльності.

Професійна підготовка майбутніх освітніх менеджерів на базі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради передбачає наступні напрями [12]:

- роботу у складі ради молодих фахівців, метою якого є організація й координація практичної, креативної, наукової діяльності майбутніх фахівців;
- організація, проведення, участь у тематичних наукових виставках, конференціях, ознайомлення із сучасними досягненнями галузі управління та адміністрування;
- отримання індивідуальних консультацій;
- коучинг;
- участь у наукових гуртках та співтовариствах за професійними інтересами, тощо.

Зазначимо, що висока майбутня якість професійної роботи взаємопов'язана із здобутими результатами професійного саморозвитку освітнього менеджера.

Професійна підготовка майбутніх освітніх менеджерів на базі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради передбачає реалізацію інтегральної мети, однією із складових завдань якої визначено упровадження системного стратегічного

навчання майбутніх фахівців, які зможуть розв'язувати управлінські задачі на стратегічному, тактичному, оперативному рівнях.

Професійна підготовка майбутніх освітніх менеджерів на базі Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради передбачає: своєчасне оновлення освітньо-професійних програм, що враховують перспективні запити економіки та освіти; підготовку до діяльності на міжнародному просторі системи освіти Європи та світу; всебічний розвиток майбутніх освітніх менеджерів; мотивацію майбутніх освітніх менеджерів до самостійності, ініціативності, активності; викладання на освітній програмі із залученням стейкхолдерів та викладачів, які є найкращими фахівцями; оволодіння загальними та спеціальними компетентностями щодо організації, управління, економіки, фінансів, маркетингу, психології для прийняття управлінських рішень; формування управлінських та лідерських рис характеру; оволодіння компетентностями щодо узагальнення, обробки, управління інформацією; формування вмій і навичок використання Інтернет ресурсів в управлінській діяльності; оволодіння компетентностями щодо самовдосконалення освітніх менеджерів упродовж усього життя.

Грунтовне оновлення функцій менеджера освіти сфери змінили роль та зміст управлінця як лідера, коуча, фасилітатора, тьютора, модератора. Змінились акценти із загальної на особисту відповідальність керівників закладів та менеджерів у контексті трансформаційних процесів у сфері освіти, що наскрізно поставили питання професійної підготовки майбутніх менеджерів галузі до прийняття рішень на засадах управлінської деонтології.

Спираючись на дослідження Д. Плинокоса, підготовка до формулювання управлінських цілей супроводжуватися розробкою критеріїв оцінки їх досягнення та відповідністю SMART принципам [14].

Наукові нароби В. Грибова та О. Гайдамаки дають підстави дійти висновку, що вперше використання SMART – критеріїв під час формулювання цілей у процесі управління Пітер Друкер, який характеризував їх як складовий

елемент та детально розкрив 1954 року в науковій праці «The practice of Management» [2].

Джордж Т. Доран першим 1981 року скористався поняттям SMART у своїй праці «Management Review», у якій позначав про існування різноманітних варіантів розкриття вище зазначеної аббревіатури [26].

Охарактеризуємо найбільш поширену розшифровку концепції принципів SMART за І. Олексієм, яка містить критерії [11, 27]: Specific – принцип передбачає, що управлінське рішення бути конкретним; Measurable – принцип передбачає, що управлінське рішення бути вимірним; Achievable – принцип передбачає, що управлінське рішення бути реальним; Relevant – принцип передбачає, що управлінське рішення бути релевантним; Mimed – принцип передбачає, що управлінське рішення бути узгодженим у часі.

Виконання як обов'язкове та неухильне менеджерами норм закону та загально визнаних етичних та професійних норм поведінки, політичну нейтральність, неупередженість, компетентність та ефективність, нерозголошення інформації, утримання від виконання протизаконних рішень чи завдань розкривають тези Антикорупційної стратегії [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Розглянемо зміст «управлінської деонтології» як науки для підготовки майбутніх освітніх менеджерів до прийняття управлінських рішень. Дослідниця Л. Задорожна-Княгницька, характеризуючи необхідність управлінської деонтології як науки, наводить зміст поняття, як соціально-філософського обґрунтування в галузі освіти, яке представлене у роботах В. Андрущенко, Ю. Бега, Л. Даниленко, І. Зязюна, В. Крижка, В. Луначка, О. Мармази та інших авторів [22].

Зазначені науковці розглядають зміст управлінської деонтології у взаємозалежності із процесами демократизації процесу управління, прийняття управлінських рішень та посиленням положень морального, національного, трудового виховання через формування норм патріотизму, моральності, власної відповідальності, розуміння індивідуальної цінності

себе та оточуючих, опанування та сприйняття власної спадщини та надбань інших народів світу. Узагальнені визначення науковців поняття «професійна деонтологія» подані в таблиці 1.

Таблиця 1.

Загальна характеристика поняття «професійна деонтологія»

№ з / п	Автор	Зміст поняття
1.	Ю.Кусий	Розкриває зміст поняття як систему етичних знань про моральні, фахові та юридичні обов'язки і правила поведінки спеціалістів по відношенню до осіб, з якими перебувають в площині виробничих і суспільних відношень.
2.	С. Гончаренко, І. Фролов	Розкриває зміст поняття як складову частину етики, що досліджує питання обов'язку, форм моральних вимог та їх взаємозв'язків.
3.	А. Белкін, Г. Кертаєва, М. Комлев	Розкриває зміст поняття як наука про фахову поведінку особистості.
4.	М. Васильєва	Розкриває зміст поняття як прикладний розділ фахової етики, що вивчає питання професійних обов'язків, вимог, нормативів в різноманітних системах відносин.
5.	С. Ніколаєнко	Розкриває зміст поняття як світоглядно-ідеологічний аспект параметру якості менеджменту освіти, що спирається на сформованість в індивіда компетентності щодо самоорганізації, суспільної відповідальності, перед собою та громадою.
6.	Д. Коваленко	Розкриває зміст поняття як узагальнений компонент що визначає формулювання вимоги щодо реалізації індивідуального обов'язку, професійної поведінки та їх відповідність окресленим моральним нормам та принципам в сфері освіти.
7.	Г. Кертаєва, Л.Чумак	Розкриває зміст поняття як компетентність, толерантність по взаємовідношенню до інших людей, ідей, моральна обов'язкова відповідальність за прийняті рішення.

Незважаючи на присутність у науковому просторі різноманітних поглядів щодо самостійності професійної деонтології як науки, вона містить такі категоріальні ознаки [16]: виказує систему змістовних знань; виступає галуззю людської діяльності, складним соціальним інститутом, що виник у процесі розподілу праці; має власний об'єкт – професійна діяльність, предмет – фахову поведінку менеджера в межах професійної діяльності, містить систему принципів, норм, вимог.

Сучасні освітні тенденції включають узгодження загальних і фахових компетентностей із вимогами громади, яка створює соціальний запит на особистісні, професійні риси та компетентності менеджера сфери освіти.

Упроваджуючи в життя принцип автономії, заклад вищої освіти незалежно та самостійно реалізує право розробляти освітньо-професійні програми підготовки спеціалістів в межах зазначеної спеціальності, узгоджуючи їх зміст із рекомендаціями для розроблення профілів ступеневих програм, включаючи програмні компетентності та програмні результати навчання, які запропоновані членам проєктних груп у документі «Орієнтири для розробки стандартом або проєктом вищої освіти відповідної спеціальності, і впровадження ступеневих програм у галузі освіти» (Reference Points for the Design and Delivery of Degree Programmes in Education), розробленому як компоненту Проєкту TUNING [8] за підтримки Європейської комісії.

Освітньо-професійна програма підготовки менеджерів сфери освіти в Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради орієнтується на площину сучасних освітніх послуг, ураховуючи потреби ринку праці, принципи конкурентоспроможності та відповідності сучасним запитам держави.

Підготовка сучасних менеджерів сфери освіти здійснюється відповідно вимог до наявності системи внутрішнього забезпечення якості вищої освіти, систематичного моніторингу, перегляду і оновлення освітньо-професійної програми підготовки менеджерів сфери освіти з метою забезпечення високого рівня представлення освітніх послуг, побудови сприятливого та ефективного освітнього середовища, характеристика яких детально представлено на сайті академії в змісті освітньо-професійної програми «Менеджмент».

Зауважимо, що регулярний перегляд та оновлення освітньо-професійної програми передбачає участь всіх зацікавлених осіб: внутрішніх стейкхолдерів академії, здобувачів освіти, зовнішніх стейкхолдерів, таких як роботодавців, випускників програми та інших партнерів закладу вищої освіти.

Виходячи з вище зазначеного, проблеми щодо використання сучасних освітніх технологій, побудови педагогічних моделей та застосування інноваційних підходів під час професійної підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень потребують узагальнення та систематизації.

Дослідники Г. Єльнікова, О. Зайченко, В. Маслов характеризують термін «модель», посилаючись на переклад з латинської мови, як «образ, зменшений варіант, спрощений опис складного явища чи процесу», що й розуміється авторами як зразок, що відтворює, імітує будову та функціонування будь-якого об'єкта дійсності і використовується для отримання нових знань про об'єкт **[Ошибка! Неизвестный аргумент ключа.]**.

Т. Погорелова, аналізуючи процес моделювання, визначає філософський аспект, який розкриває його, як непрямий метод пізнання об'єктів чи явищ, безпосереднє вивчення котрих визначається ускладненням або неможливим. Дослідниця зауважує, що прийоми презентації результатів моделювання можуть бути як матеріальними, так і інформаційними, що передбачає уявлюваний, знаковий, матеріальний образ об'єкта та явища що моделюється представленим у вигляді описів, теорій, схем, креслень, графіків, таблиць, діаграм тощо [15].

Модель професійної підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень можна визначити як процес моделювання методів пізнання, що створює можливості досліджувати загальні закономірності, допомагає з'ясувати зміст накопичених фактів навіть тоді, коли сама теоретична частина моделі не розроблена. Моделювання виступає в сучасних дослідженнях методом пізнавальної та управлінської діяльності, що робить опис і цілісне відображення в модельних уявленнях суті окресленого дослідником явища, у нашому дослідженні це процес торкається проблем підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень.

Так, процес моделювання процесу професійної підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень розуміється нами як систематизований процес, який об'єднує підходи, принципи, умови із чинниками, що сприяють їх втіленню. Основними загальними завданнями можна визначити [24]:

- планомірне методичне забезпечення процесу формування у здобувачів вищої освіти прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології;

- планомірне методичне забезпечення напрямів та принципів формування прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології у майбутніх менеджерів сфер освіти;

- планомірне методичне забезпечення шляхів, ресурсів, інструментів системного забезпечення прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології в умовах закладу вищої освіти.

Модель професійної підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень у Комунальному закладі «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради можна представити як комплекс психолого-педагогічних дій та впливів, що супроводжують освітній процес формуванням морально-психологічних рис, потрібних для досягнення визначеної мети освітньо-професійної програми, передбачають обґрунтування алгоритмів та інструментів щодо формування компетентностей для прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології як під час освітнього процесу, так і на засадах саморозвитку та самоорганізації.

Наведемо характеристику структурних блоків моделі підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології.

1. Змістовний блок складається із загальної мети та зовнішніх чинників впливу, а саме: рекомендації роботодавців та зміст нормативних документів: Національної рамки кваліфікацій, Національної доктрини розвитку освіти

України у XXI столітті, Концепції національного виховання та Закон України «Про освіту», котрі зазначають про важливість професійної відповідальності, сформованості поважних рис та компетентностей у майбутніх менеджерів сфери освіти. Змістовний блок складається із складових елементів прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології: мотиваційного, ціннісного, діяльнісного, особистісного. Охарактеризуємо їх більш докладно.

Мотиваційний складовий елемент передбачає усвідомлення ролі мотиваційно-ціннісних засад управлінської деонтології, які мають слугувати підґрунтям прийняття управлінських рішень; розкриває загальні аспекти уявлення про матерію мотивів професійної діяльності майбутніх менеджерів сфери освіти.

Ціннісний складовий елемент передбачає усвідомлення ролі формування основних засад управлінської деонтології через опанування сукупності етичних знань, що сприяє розумінню значення, змісту цінностей, зразків, принципів поведінки та спілкування в сфері освіти управлінця; розкриває зміст засвоєння знань про ціннісні орієнтири, моральні норми, направляючи майбутнього фахівця на відповідальну управлінську діяльність.

Діяльнісний складовий елемент передбачає формування у здобувачів вищої освіти умінь та навичок здійснення ефективної управлінської практики на підвалинах командної роботи, норм управлінської деонтології.

Особистісний складовий елемент передбачає формування у здобувачів вищої освіти морально-особистісних рис, необхідних для успішного прийняття управлінських рішень: організованості, емоційної стійкості, толерантності, прагнення до само рефлексії, самоконтролю, самокорекції, самоудосконалення.

2. Методологічний блок складається із основних підходів, що характеризують принципи процесу підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень. Охарактеризуємо головні методологічні підходи до його упровадження.

Аксіологічний підхід підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень використовується шляхом розвитку

системи освіти, зазначається її наскрізна гуманізація, звернення до духовних, національних, моральних цінностей нашої держави та людства, відповідно до яких має будуватися індивідуальна освітня траєкторія щодо формування професійних ціннісних орієнтацій особистості в процесі фахової підготовки [5].

Діалогічний підхід передбачає формування компетентностей щодо прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології через відмовлення від авторитарного утиску на індивідуальність здобувача вищої освіти та переходом до швидкоплинного розвитку особистості. За умов реалізації діалогічного підходу світній процес наскрізно використовує позиції щодо компромісу та гармонії, сполучає антитези громади і індивідуальності майбутнього фахівця. Психолого-педагогічний вплив практикує принципи взаємодії, співробітництва, партнерства, свободи. Діалогічний підхід передбачає побудову ефективного спілкування та взаємодію професорсько-викладацького складу, роботодавців освітньо-професійної програми підготовки та здобувачів вищої освіти.

Особистісно-орієнтований підхід передбачає усвідомлення та прийняття прав кожного з учасників освітнього процесу, визнає особистісні риси здобувачів вищої освіти, розкриває здатність до самовизначення, саморефлексії, вільного вибору життєвих орієнтації, реалізації власних мотивів і цінностей по відношенню до себе, інших особистостей, явищ та подій навколишньої дійсності [19].

Діяльнісний підхід передбачає підготовку до прийняття управлінських рішень у межах освітнього процесу із формуванням провідних компетентностей і наскрізних вмінь майбутнього менеджера сфери освіти щодо використання теоретичних знань у власній професійній діяльності, розвиток здатності до самоосвіти, роботи в команді, успішного включення в соціум, професійну самореалізацію та інші аспекти «м'яких навичок».

Синергетичний підхід передбачає дефініцію та дослідження загальних закономірностей процесів самоорганізації у різних системах, зокрема в системі

управління у сфері освіти. Визначає підхід і рівень здатності суб'єкта або об'єкта до власної самоорганізації, самовідновлення, самозміни.

До основних принципів упровадження зазначених підходів у підготовці майбутніх менеджерів до прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології можна віднести [24]:

- принцип визнання корисних дій для інших людей на засадах справедливості;
- принцип усвідомлення наслідків та результатів управлінських дій;
- принцип сталого розвитку закладу освіти, передбачає усвідомлення взаємозалежності всіх учасників освітнього процесу;
- принцип мотивації управлінської практики, передбачає мотивування до навчання, пошуку нових знань, здобуття власного управлінського досвіду;
- принцип співробітництва, передбачає співпрацю всіх учасників освітнього процесу на засадах суб'єкт-суб'єктних стосунків;
- принцип адаптивності, передбачає урахування впливів внутрішніх чинників середовища, що визначається певними критеріями, а саме: існуючий досвід, щабель розвитку ціннісно-мотиваційної сфери, професійний креативний тощо;
- принцип саморефлексії, передбачає орієнтацію на формування у здобувача вищої освіти здатності до самоаналізу та самокорекції власної управлінської діяльності.

3. Організаційний блок складається із організації упровадження відповідних умов, дидактичних технологій, методів, форм, засобів, інструментів та ресурсів для формування компетентностей щодо прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології. Педагогічними та організаційними умовами такого процесу у майбутніх менеджерів сфери освіти О. Пономарьов визначає [16]:

- скерованість змісту освітніх компонентів на формування у здобувачів вищої освіти системи цінностей управлінської деонтології, знань та вмінь їх використовувати на практиці;

- організаційно-методична підготовка майбутніх менеджерів сфери освіти в межах освітніх компонентів до формування цінностей управлінської деонтології;

- організація освітнього середовища підготовки із створенням ситуацій демонстрації сформованості цінностей управлінської деонтології;

- формування цінностей управлінської деонтології у майбутніх менеджерів за допомогою використання дидактично-професійних завдань і інтерактивних методів навчання, що стимулюють розвиток критичного мислення, сприяють формуванню м'яких навичок;

- організація рефлексивної практики щодо індивідуальної та групової роботи здобувачів вищої освіти для формування компетентностей щодо прийняття управлінських рішень.

Дидактичними технологіями в межах організаційного блоку формування компетентностей щодо прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології можна визначити: освітні технології формування засад управлінської деонтології, використання технології розвиваючого, проблемного, проектного навчання; використання технології моніторингу якості освіти тощо.

Модель підготовки передбачає використання наступних методів навчання з метою формування компетентностей щодо прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології: евристичні та дослідницькі.

Підготовка майбутніх менеджерів у діапазоні проблеми дослідження реалізується у навчальних формах, що забезпечують формування компетентностей прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології, а саме: аудиторні та позааудиторні заняття; наукові хаби закладу вищої освіти; навчальні екскурсії; тренінги; конференції; навчальні курси на освітніх платформах; індивідуальні консультації науково-педагогічними працівниками; вебінари, майстер-класи; самостійна робота; практика здобувачів вищої освіти тощо.

Засобами формування компетентностей прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології виступають: навчальні посібники, фахова література, авторське навчально-методичне забезпечення, аудіо та відео матеріали, засоби мультимедіа, освітні платформи тощо.

4. Діагностичний блок складається із чинників, критеріїв, характеристик рівнів сформованості компетентностей прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології.

Визначення рівнів сформованості компетентностей прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології обумовлює визначення наступних чинників впливу:

- мотиваційного, що характеризує рівень мотивування майбутнього менеджера сфери освіти до прийняття управлінських рішень, де критеріями є усвідомлення ролі управлінської деонтології у професійній практиці, наявність інтересу до змісту прийняття управлінських рішень. Показниками мотиваційного чинника виступають сформованість почуття незалежності та неупередженості управлінської позиції, відповідальне відношення до прийняття управлінських рішень, ентузіазм, прагнення досягнути найкращого результату;

- ціннісного, що характеризує рівень сформованості цінностей управлінської деонтології, необхідних для ефективного прийняття управлінських рішень. Показниками ціннісного чинника виступають цілісність знань про ціннісну основу управлінської деонтології та усвідомлення ролі управлінських деонтологічних цінностей у професійній діяльності менеджера сфери освіти;

- діяльнісного, що характеризує рівень готовності взяти на себе відповідальність упроваджувати засади управлінської деонтології у процесі прийняття управлінських рішень. Показниками діяльнісного чинника виступає здатність майбутніх менеджерів до прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології.

У межах визначених чинників критеріїв ефективності моделі виступає здатність, бажання та навички роботи в команді, усвідомлення ролі засад управлінської деонтології у процесі прийняття управлінських рішень.

Отже, модель професійної підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень у КОМУНАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ можна презентувати як чітку систему, що відображає єдність теоретичного і емпіричного підходів до її побудови. Помітною рисою моделі виступає системність, наступність, перспективність змістовного, методологічного, організаційного діагностичного блоків та етапність формування компетентностей щодо прийняття управлінських рішень на засадах управлінської деонтології. Представлена модель визначає провідні характеристики процесу формування компетентностей щодо прийняття управлінських рішень майбутніх менеджерів сфери освіти. Наслідком впровадження моделі виступає позитивна динаміка формування компетентностей щодо прийняття управлінських рішень майбутніх менеджерів сфери освіти, високий рівень працевлаштування за фахом.

Висновки. Сучасний стан управління та адміністрування у сфері освіти має на меті розв'язання завдань, реалізація яких обумовлюється якістю та ефективністю процесів організаційного формування, що відбувається через прийняття і впровадження управлінських рішень різного рівня, що передбачають вибір єдиної або кількох стратегій та напрямів із множини різновидів управлінських дій, спрямованих на досягнення окресленої мети.

Із метою характеристики загальних та специфічних підходів до розробки, виконання й оцінювання, підвищення результативності, послідовності та експертизи управлінських рішень менеджери всіх рівнів застосовують їх певну класифікацію. Класифікація управлінських рішень відбувається за різноманітними ознаками, а саме: за результатом наукових розвідок багатьох вчених, що класифікуються; строком виконання; ступенем цінності прийнятого управлінського рішення для колективу; за розміром цінності; ступенем

визначеності; ступенем унікальності; типом використаних критеріїв і швидкості прийняття; кількістю осіб, які приймають рішення; причинами їх виникнення; методами розробки тощо. Сучасні умови прийняття управлінського рішення у сфері освіти потребують: наукових ноу-хау; нормативної, інструктивної, правової та іншої інформація, яка має відповідати концепції принципів SMART, що упроваджується в освітньому процесі КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ. Подальшими напрямками дослідження виступають теоретичні та практичні аспекти підготовки майбутніх менеджерів сфери освіти до прийняття управлінських рішень щодо розробки ринкової моделі функціонування, бренду, портфоліо закладу освіти; упровадження підготовки до здійснення управління на принципах екологічного та антикризового менеджменту.

Перелік використаних джерел:

1. Баніт О. В. Професійний розвиток управлінського персоналу в транснаціональних корпораціях: навч.-метод. посібник. Київ: ДКС-Центр, 2017. 122 с.
2. Гайдамака О. М. Інноваційний менеджмент : навч. посіб. / Луганський національний педагогічний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ : Альма-матер, 2005. 184 с.
3. Дегтяр А. О. Системний підхід до прийняття державно-управлінських рішень. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 20. С. 192–196.
4. Єльнікова Г. В. Основи адаптивного управління (тексти лекцій). Харків : Основа, 2004. 128 с.
5. Задорожна-Княгницька, Л. В. Управлінська деонтологія у сфері освіти: науково-педагогічний дискурс. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 16: Творча особистість учителя : проблеми теорії і практики*: зб. наук. праць. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 28(38). С. 15–22.

6. Менеджмент в освіті: навч. посібник / уклад. : О. М. Коберник, М. І. Гагарін. Умань : ВПЦ «Візаві». 2017. 242 с.
7. Менеджмент в освіті : підручник / за ред. проф. В. Крижка. Київ : Освіта України, 2020. 465 с.
8. Методичні рекомендації для розроблення профілів ступеневих програм, включаючи програмні компетентності та програмні результати навчання / пер. з англ. Нац. експерта з реформування вищої освіти Програми Еразмус+, д-ра техн. наук, проф. Ю. М. Рашкевича. Київ : ТОВ «Поліграф плюс», 2016. 80 с.
9. Моїсеєнко О. П. Оцінка показників діяльності вищого закладу освіти в процесах прийняття управлінських рішень. *Праці Одеського політехнічного університету*. 2011. № 3. С. 255–258.
10. Немченко С. Г. Рефлексивне управління загальноосвітньою школою : навч. посібник. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2010. 230 с.
11. Олексів І. Б. Метод прийняття управлінських рішень на засадах компромісного розв'язання. *Актуальні проблеми економіки*. 2004. № 12 (42). С. 142–149.
12. Освітньо-професійна програма «Менеджмент». URL : <https://cutt.ly/6КА4уЕО> (дата звернення: 27.09.2022).
13. Петриченко Л. О. Теоретико-методологічні засади управління якістю освіти у вищому педагогічному навчальному закладі : монографія / Комунал. закл. «Харків. гуманітар.-пед. акад.» Харків. облради. Харків : Компанія СМІТ, 2013. 519 с.
14. Плинокос Д. Д. Використання технології постановки цілей «SMART» в управлінні ВНЗ. *Ефективні моделі управління в сучасних умовах: теорія і практика* : зб. тез доп. Міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 черв. 2016 р. Кіровоград : Ексклюзив-Систем, 2016. С. 128–129.
15. Погорелова Т. Ю. Модель управління процесом формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Сер. 5* :

Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2018. Вип. 65. С. 65–69. URL : <https://cutt.ly/RKXmXxE> (дата звернення: 30.06.2022).

16. Пономарьов О. С., Чеботарьов М. К. Відповідальність в системі професійної компетентності фахівця : навч.-метод. посібник. Харків : НТУ «ХП», 2012. 220 с.

17. Пономарьова Г. Ф., Харківська А. А., Бабакіна О. О. Вища освіта і Болонський процес: підручник / Харків.гуманітар.-пед. акад., Одеський нац. морський ун- т. Вид. 2- ге, допов. Харків, 2011. 304 с.

18. Прийняття управлінських рішень : навч. посібник / за ред. Ю. Є. Петруні. 3-тє вид., перероб. і допов. Дніпропетровськ : Ун-т митної справи та фінансів, 2015. 209 с.

19. Теоретичні і методичні засади моделювання фахової компетентності керівників закладів освіти : монографія / за ред. Г. В. Єльнікової. Київ ; Чернівці : Книги ХХІ, 2010. 460 с.

20. Теорія прийняття рішень : підручник / за заг. ред. М. П. Бутка Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 360 с.

21. Управління закладом освіти: підруч. для здобувачів другого рівня вищ. освіти пед. ун-тів / С. Г. Немченко та ін. 2-е вид. перероб. і допов. Бердянськ : БДПУ, 2020. 603 с.

22. Управлінська деонтологія : навч. посібник / Л. В. Задорожна-Княгницька. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 248 с.

23. Харківська А. А. Теоретичні та методичні засади управління інноваційним розвитком вищого навчального педагогічного закладу : монографія. Харків : КЗ «ХГПА»ХОР, 2011. 364 с.

24. Хриков Є. М. Управління закладом освіти : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 365 с.

25. Хриков Є. М., Козлова О. Г., Козлов Д. О. Менеджмент організації : навч.-метод. посібник. Суми: Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. 382 с.

26. Doran, G. T. There's a S.M.A.R.T. way to write management's goals and objectives. Архівовано 6 серпня 2019 у Wayback Machine. *Management Review*. 1981. Vol. 70. Issue 11 (AMA FORUM). P. 35–36.

27. SMART Goals. How to Make Your Goals Achievable. *Mind Tools* : website. URL : <https://cutt.ly/nLz5uPm> (date of application: 29.08.2022).

References:

1. Banit O. V. Profesiyni rozvytok upravlianskoho personalu v transnatsionalnykh korporatsiiakh: navch.-metod. posibnyk. Kyiv: DKS-Tsentr, 2017. 122 s. [ukr]

2. Haidamaka O. M. Innovatsiyni menedzhment : navch. posib. / Luhanskyi natsionalnyi pedahohichnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. Luhansk : Alma-mater, 2005. 184 s. [ukr]

3. Diehtiar A. O. Systemnyi pidkhid do pryiniattia derzhavno-upravlianskykh rishen. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav. 2002. Vyp. 20. S. 192–196. [ukr]

4. Ielnykova H. V. Osnovy adaptivnoho upravlinnia (teksty leksii). Kharkiv : Osnova, 2004. 128 s. [ukr]

5. Zadorozhna-Kniahnytska, L. V. Upravlianska deontolohiia u sferi osvity: naukovy-pedahohichnyi dyskurs. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Ser. 16: Tvorchia osobystist uchytelia : problemy teorii i praktyky: zb. nauk. prats. Kyiv : NPU imeni M. P. Drahomanova, 2017. Vyp. 28(38). S. 15–22. [ukr]

6. Menedzhment v osviti: navch. posibnyk / uklad. : O. M. Kobernyk, M. I. Haharin. Uman : VPTs «Vizavi». 2017. 242 s. [ukr]

7. Menedzhment v osviti : pidruchnyk / za red. prof. V. Kryzhka. Kyiv : Osvita Ukrainy, 2020. 465 s. [ukr]

8. Metodychni rekomendatsii dlia rozroblennia profiliv stupenevykh proham, vkluchaiuchy prohamni kompetentnosti ta prohamni rezultaty navchannia / per. z anhl. Nats. eksperta z reformuvannia vyshchoi osvity Prohamy

Erazmus+, d-ra tekhn. nauk, prof. Yu. M. Rashkevycha. Kyiv : TOV «Polihraf plus», 2016. 80 s. [ukr]

9. Moiseienko O. P. Otsinka pokaznykiv diialnosti vyshchoho zakladu osvityv protsesakh pryiniattia upravlinskykh rishen. Pratsi Odeskoho politekhnichnoho universytetu. 2011. № 3. S. 255–258. [ukr]

10. Nemchenko S. H. Refleksyvne upravlinnia zahalnoosvitnoi shkoloiu : navch. posibnyk. Donetsk : LANDON-KhKhI, 2010. 230 s. [ukr]

11. Oleksiv I. B. Metod pryiniattia upravlinskykh rishen na zasadakh kompromisnoho rozviazannia. Aktualni problemy ekonomiky. 2004. № 12 (42). S. 142–149. [ukr]

12. Osvitno-profesiina prohrama «Menedzhment». URL : <https://cutt.ly/6KA4yEO> (data zvernennia: 27.09.2022). [ukr]

13. Petrychenko L. O. Teoretyko-metodolohichni zasady upravlinnia yakistiu osvity u vyshchomu pedahohichnomu navchalnomu zakladi : monohrafiia / Komun. zakl. «Kharkiv. humanitar.-ped. akad.» Kharkiv. oblrady. Kharkiv : Kompaniia SMIT, 2013. 519 s. [ukr]

14. Plynokos D. D. Vykorystannia tekhnolohii postanovky tsilei «SMART» v upravlinni VNZ. Efektyvni modeli upravlinnia v suchasnykh umovakh: teoriia i praktyka : zb. tez dop. Mizhnar. nauk.-prakt.konf., 10–11 cherv. 2016 r. Kirovohrad : Ekskliuzyv-System, 2016. S. 128–129. [ukr]

15. Pohorielova T. Yu. Model upravlinnia protsesom formuvannia profesiinoi vidpovidalnosti maibutnikh menedzheriv. Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M. P. Drahomanova. Ser. 5 : Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy. 2018. Vyp. 65. S. 65–69. URL : <https://cutt.ly/RKXmXxE> (data zvernennia: 30.06.2022). [ukr]

16. Ponomarov O. S., Chebotarov M. K. Vidpovidalnist v systemi profesiinoi kompetentnosti fakhivtsia : navch.-metod. posibnyk. Kharkiv : NTU «KhPI», 2012. 220 s. [ukr]

17. Ponomarova H. F., Kharkivska A. A., Babakina O. O. Vyshcha osvita i Bolonskyi protses: pidruchnyk / Kharkiv.humanitar.-ped. akad., Odeskyi nats. morskyy un- t. Vyd. 2- he, dopov. Kharkiv, 2011. 304 s. [ukr]
18. Pryiniattia upravlinskykh rishen : navch. posibnyk / za red. Yu. Ye. Petruni. 3-tie vyd., pererob. i dopov. Dnipropetrovsk : Un-t mytnoi spravy ta finansiv, 2015. 209 s. [ukr]
19. Teoretychni i metodychni zasady modeliuvannia fakhovoi kompetentnosti kerivnykiv zakladiv osvity : monohrafiia / za red. H. V. Yelnykovoii. Kyiv ; Chernivtsi : Knyhy KhKhI, 2010. 460 s. [ukr]
20. Teoriia pryiniattia rishen : pidruchnyk / za zah. red. M. P. Butka Kyiv : «Tsentri uchbovnoi literatury», 2015. 360 s. [ukr]
21. Upravlinnia zakladom osvity: pidruch. dlia zdobuvachiv drugoho rivnia vyshch. osvity ped. un-tiv / S. H. Nemchenko ta in. 2-e vyd. pererob. i dopov. Berdiansk : BDPU, 2020. 603 c. [ukr]
22. Upravlinska deontolohiia : navch. posibnyk / L. V. Zadorozhna-Kniahnytska. Kherson : OLDI-PLIuS, 2020. 248 s. [ukr]
23. Kharkivska A. A. Teoretychni ta metodychni zasady upravlinnia innovatsiinym rozvytkom vyshchoho navchalnoho pedahohichnoho zakladu : monohrafiia. Kharkiv : KZ «KhHPA»KhOR, 2011. 364 s. [ukr]
24. Khrykov Ye. M. Upravlinnia zakladom osvity : navch. posib. Kyiv : Znannia, 2006. 365 s. [ukr]
25. Khrykov Ye. M., Kozlova O. H., Kozlov D. O. Menedzhment orhanizatsii : navch.-metod. posibnyk. Sumy: Sum DPU imeni A. S. Makarenka, 2017. 382 s. [ukr]
26. Doran, G. T. Theres a S.M.A.R.T. way to write managements goals and objectives.Arkhivovano 6 serpnia 2019 u Wayback Machine.Management Review.1981. Vol. 70. Issue 11(AMA FORUM). R. 35–36. [eng]
27. SMART Goals. How to Make Your Goals Achievable. Mind Tools : website. URL : <https://cutt.ly/nLz5uPm> (date of application: 29.08.2022). [eng]

**AREAS OF SOCIO-EDUCATIONAL WORK
WITH INTERNALLY DISPLACED PERSONS**

© **Hladun T., Anholenko V., Pecherytsia N.**

Information about the authors:

Tetiana Hladun: ORCID ID 0000-0002-5652-9523; tatanagladun4@gmail.com;
Candidate of pedagogical sciences, Lecturer of the Department of Social Work.

Valentyna Anholenko: ORCID ID 0000-0001-6673-4494; v_angolenko@ukr.net;
Candidate of pedagogical sciences, Lecturer of the Department of Social Work.

Nataliia Pecherytsia: ORCID ID 0000-0002-9219-2294; natalapecerica8@gmail.com;
Candidate of pedagogical sciences, Lecturer of the Department of Social Work.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-06

The article considers areas of socio-educational work with internally displaced persons. The concept of «internally displaced person» is characterized, according to international and domestic legislation. Established a legal framework, in accordance with which the rights of internally displaced persons in Ukraine are implemented. Special socio-pedagogical work as a practice-oriented field of knowledge (direction to the study of social services, socio-pedagogical assistance and support for assessment in the socio-cultural environment, adaptation in various areas of consumption, etc.). Scientific studies are analyzed and the most common problems faced by displaced persons are identified. The main functions of a social worker in the socio-pedagogical work with internally displaced persons are considered, namely: socio-household, socio-medical, socio-pedagogical, socio-psychological. The article describes the areas of social support for internally displaced persons in state institutions. The areas of socio-pedagogical work with internally displaced persons (social-psychological, socio-pedagogical, socio-cultural, human rights direction, taking into account a gender-sensitive approach, career-guidance-professional, social-everyday) are defined and characterized in detail. The subjects of activity are determined in accordance with each direction of social and pedagogical work with internally displaced persons.

Keywords: areas of socio-pedagogical work, internally displaced person, socio-psychological direction, socio-pedagogical direction, socio-cultural direction, human rights direction taking into account a gender-sensitive approach, career-guidance-professional direction, socio-household direction.

Гладун Т. О., Анголенко В. В., Печериця Н. М. «Напрями соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними особами».

У статті розглянуто напрями соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними особами. Схарактеризоване поняття «внутрішньо переміщена особа» з урахуванням міжнародного та вітчизняного законодавства. Розглянуто нормативно-правову базу відповідно до якої реалізуються права внутрішньо переміщених осіб в Україні. Визначено соціально-педагогічну роботу як практико-орієнтовану галузь знань (спрямована на надання якісних соціальних послуг, соціально-педагогічної допомоги та підтримки щодо інтеграції в соціокультурне середовище, адаптації у різних сферах життєдіяльності тощо). Проаналізовано наукові дослідження та визначено найбільш розповсюджені проблеми з якими зіткаються переміщені особи. Розглянуто основні функції соціального працівника під час соціально-педагогічної роботи з вимушеними переселенцями, а саме: соціально-побутова, соціально-медична, соціально-педагогічна, соціально-психологічна. У статті охарактеризовано напрями соціальної підтримки вимушених переселенців у державних

установах. Визначено та детально схарактеризовано напрями соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними особами (соціально-психологічний, соціально-педагогічний, соціокультурний, правозахисний напрям з урахуванням гендерночутливого підходу, профорієнтаційно-професійний, соціально-побутовий). Визначено суб'єктів діяльності відповідно до кожного напрямку соціально-педагогічної роботи з внутрішньо переміщеними особами.

Ключові слова: напрями соціально-педагогічної роботи, внутрішньо переміщена особа, соціально-психологічний напрям, соціально-педагогічний напрям, соціокультурний напрям, правозахисний напрям з урахуванням гендерночутливого підходу, профорієнтаційно-професійний напрям, соціально-побутовий напрям.

The relevance of research. Today, there is a difficult vital socio-political situation in our country, which negatively affects the well-being and life of citizens. Under the conditions of martial law in Ukraine, most people were forced to leave their homes and seek refuge in other regions of the country. On the official website of the Ministry for the Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine, the number of internally displaced persons is more than 8 million [1]. Due to forced displacement, most people are in a particularly vulnerable state, since they were forced to change their permanent place of residence, their usual social circle, and often the sphere of their activities. This leads to the fact that they have additional specific problems, and hence the needs that must be answered by the state. In particular, these are problems associated with the loss and recovery of identification documents, lack of housing, work, peculiarities of the right to social protection, restrictions on the exercise of voting rights, etc.

Most of those who emigrated to safer regions of the country need to normalize their socio-psychological state. Internally displaced persons need not only material, financial, psychological support, but in most cases also socio-psychological assistance. As a result, the problem of theoretical understanding of the directions and practical implementation of comprehensive measures of socio-psychological assistance for displaced persons acquires relevance.

Analysis of major studies and publications. Ukrainian scientists and academics issues related to the problems of internal migrants are considered in a multidisciplinary approach, in particular in the social, psychological, socio-psychological and legal aspects: T. Alekseenko, D. Bybik, V. Bondarovskaya,

N. Bochkor, O. Voziyanova, A. Grigorenko, L. Gonchar, A. Dubrovskaya, A. Zalesskaya, A. Kalashnik, N. Kvitko, L. Kovalchuk, T. Kunitsa, T. Lyakh, N. Maksimova, I. Savenets and others.

Issues related to monitoring and social and legal protection of displaced persons are dealt with not only by scientists, but also by relevant organizations (UNHCR in Ukraine, UNICEF, IOM, «Restoration of Kharkiv», «Crimea-SOS», «Donbass-SOS» and others). They organize numerous communication and educational events dedicated to certain topics.

Also, in a significant way, the effectiveness of solving the social problems of internally displaced persons depends on the existing legislative framework in Ukraine, which is constantly updated and improved according to the needs of such persons.

Despite thorough scientific research, the legal framework, constant monitoring of the needs of displaced persons, issues related to the generalization and justification of the areas of socio-pedagogical work with internally displaced persons still remain extremely relevant, in particular in martial law.

The purpose of the article is to generalize and characterize the areas of socio-pedagogical work with internally displaced persons in Ukraine.

The presentation of the main material. In 2014, a new object of social policy appears in Ukrainian legislation – an internally displaced person associated with the forced displacement of about a million Ukrainians who were forced to leave their places of residence as a result of Russian aggression in the territory of Donetsk and Lugansk regions and the annexation of the Crimean Peninsula.

The term «внутрішньо переміщена особа» used in official documents is synchronized with the English term «internally displaced person» [6]. This definition is also enshrined in the United Nations Guiding Principles on Internally Displaced Persons: «Internally displaced persons are persons or groups of persons who have been forced or obliged to flee or to leave their homes or places of habitual residence, in particular as a result of or in order to avoid the effects of armed conflict, situations of generalized violence, violations of human rights

or natural or human-made disasters, and who have not crossed an internationally recognized State border» [7].

In accordance with the Law of Ukraine «On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons» (part 1, article 1), an internally displaced person is a citizen of Ukraine, a foreigner or a stateless person who is legally located on the territory of Ukraine and has the right to permanent residence in Ukraine, who was forced to leave or leave their place of residence as a result of or in order to avoid the negative consequences of armed conflict, temporary occupation, widespread violence, human rights violations and natural or man-made emergencies [8].

The Realization of the rights of internally displaced persons is regulated by legislative and international documents (ratified by Ukraine), in particular, the Constitution of Ukraine, the Convention on the Rights of the Child, the European Social Charter, the Laws of Ukraine «On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons», «On Social Services», «On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine», Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Procedure for issuing and issuing a certificate of registration of a displaced person from the temporarily occupied territory of Ukraine or the area of the anti-terrorist operation», «Some issues of payment of assistance for internal living displaced persons», etc. It should be noted that, according to the current legislation of Ukraine, internally displaced persons have equal rights with other citizens of the country.

Despite the above, internally displaced persons face difficulties that they cannot overcome on their own and turn to social specialists for help. Socio-pedagogical work is first of all understood as a practice-oriented field of knowledge aimed at providing social-pedagogical assistance and support to persons belonging to the group of "forcefully displaced persons". The provision of such a category of quality social services will contribute to their integration into the socio-cultural environment, adaptation in various spheres of life, since it is necessary to provide social support to forced migrants in various directions in accordance with existing problems.

Scientists I. Grigorenko, N. Savelyeva, exploring the issues of social and pedagogical work with internally displaced persons, identify the following most common problems: socio-economic problems (living conditions, marital status, unsettled education, work, housing problems, registration; legal problems) (In fact, there is no legal regulation of their lives), psychological problems (instability of personality, disruption of social ties due to a change in place of residence, mental disorders) [3, c. 14].

Scientists I. Trubavin and I. Kuratchenko, in turn, define the following problems: psychological - are divided into: general, inherent in all family members; men's; women's; children's; economic - lack of work, difficulties with finding employment in a new place, problems of lack of time and money for retraining for a new job, lack of family economic skills in extreme conditions; material – lack of own housing, problems of acquiring housing or rent, processing payments for children in the absence of parents who can legally represent their interests, etc.; social – lack of housing, overcrowding of families, sometimes aggression, problems of placing children in kindergarten due to a shortage of places in kindergartens, schools, post-secondary education, a change in the urban environment to a rural one, or the stress of a big city, lack of everyday skills for living in a rural area, problems of integration into a new society; socio-pedagogical - the formation of a new family lifestyle in new living conditions, the inability to determine development priorities for one's own family, key problems that need to be addressed in the first place, the family members' lack of life skills in extreme conditions, the lack of subjectivity in their lives; socio-medical - observed mainly in people with chronic diseases (delivery of drugs for patients with diabetes mellitus, cystic fibrosis, hemodialysis, etc.); legal - lack of migrant status, the desire to have it to restore all lost property, the inability to compensate for losses by the aggressor state, non-recognition of education documents issued in the LPR, DPR in Ukraine, registration of children at a new place of residence who left with grandparents, and parents stayed to protect the house from looting [5, p. 6–11].

So, based on the analysis of the problems of this category and the functions of a social worker in the socio-pedagogical work with displaced persons, we will consider the main directions of their support.

Scientist A. Mikheeva notes that among the main areas of social support for internally displaced persons in state institutions are:

- 1) social patronage of families;
- 2) consulting on socio-legal issues;
- 3) assistance in obtaining benefits, allowances, compensations and other payments, material and in-kind assistance;
- 4) consulting on self-sufficiency issues;
- 5) assistance in solving employment issues, placement in retraining courses, etc [2, p. 89].

The group of authors S. Mitina, S. Belavin, O. Orlovskaya, O. Zhuravel, O. Steblyako in their scientific work distinguish the following areas of social and pedagogical work with internally displaced persons:

- 1) labor and professional adaptation (employment of displaced persons, taking into account their qualifications and the needs of the labor market in their places of residence, the development of self-employment and the organization of a system of vocational training and retraining);
- 2) solving the problems of material compensation for the damage suffered by the displaced persons (provision of housing, medical care, appointment of social payments, etc.);
- 3) formation and further development of a harmonious system of relationships with the locals (support and adaptation of displaced persons to the traditions, lifestyle and rules of life characteristic of the new region);
- 4) the formation and development of a system of legal protection of displaced persons, the cessation and prevention of all forms of discrimination (legal problems are solved with the help of educational, *enlightenment*, informational and other measures);

5) psychological adaptation and rehabilitation (overcoming negative mental and psychological consequences, causes, etc.);

6) creating the conditions necessary for the successful integration of displaced persons into a new society for them (taking measures to achieve social equality between migrants and the local population, creating a system of intercultural communications, etc.) [9, p. 217–218].

Analyzing the above-mentioned scientific studies on the problems of internally displaced persons and their families, we come to the conclusion that the problems are complex in nature, associated with the presence of both objective and subjective factors, and thus socio-pedagogical work with this category of the population should be of an integrative nature, include the entire set of necessary measures and ensure the effective implementation of the main functions in a harmonious combination. Therefore, we highlight the most meaningful, in our opinion, areas of social and pedagogical work with internally displaced persons:

1) Socio-psychological direction. Social specialists, together with a psychologist, provide assistance in psychological support (acute crisis conditions, after traumatic stress and other personal, psychological problems, family therapy, etc.), as well as social assistance for the integration of the individual and the formation of positive opportunities for a further active full life in conditions of war. With the help of this direction, it is possible to provide new information and new security skills during military conflicts, in particular mine safety, first aid and psychosocial stability, to increase the ability of people to positively exit from a crisis situation.

Subjects can be psychologists, coordinators of psychological care centers, traumatology institutes, volunteer organizations, social services, psychotherapists, art therapists, coach trainers and clinics.

2) Socio-pedagogical direction. This area of activity of social specialists is carried out in cooperation with educational institutions, health authorities and other specialists for consultations on the specifics of raising children in a family in war conditions, the disruption of social ties due to a forced change of residence,

carrying out diagnostic, preventive and corrective activities with children, parents, youth and adolescents who need it, strengthening and activating the adaptive potential and positive socialization of internally displaced persons. It is the socio-pedagogical direction that helps to correctly form a civic position, value orientations and social roles with which forced migrants will identify themselves.

The main subjects in this direction are specialists in the social sphere.

3) Socio-cultural direction. Social work specialists provide information assistance on the social culture of the respective locality, the availability of educational institutions, leisure activities, the development of a system of social protection of the population, etc. This direction is aimed at forming a positive perception of the new place of residence of internally displaced persons, which is reflected in harmonious relationships with local residents, groups, communities, traditions, culture, lifestyle and rules of life in a certain region of the country, mastering by internally displaced persons new ways of behavior, skills, norms in changing the social environment (for example: urban to rural and vice versa), etc.

The subjects of cooperation with social specialists are local residents, educational institutions, public associations, cultures, leisure, social services, volunteers and charitable organizations.

4) Human rights direction taking into account a gender-sensitive approach is implemented in accordance with the legal framework and international acts and takes into account aspects of legal support for this category based on a gender-sensitive approach. This area is responsible for: protecting the rights of displaced persons and their families, providing information about their rights and obligations, social and legal counseling, assistance in obtaining social benefits and restoring documents, raising awareness of human rights issues and awareness of the general public about the problems of IDP youth, improving the internal policy on non-discrimination in this category. It should be noted that gender sensitivity should be manifested in the ability of social and human rights specialists to see, feel, determine the presence and be able to resolve all manifestations

of discrimination against internally displaced persons. Gender-sensitive social work should demonstrate to others that there is no difference in relation to internally displaced persons in terms of employment, property status, financial status.

The subjects of assistance can be judicial and law enforcement agencies, volunteer, non-governmental organizations, government agencies, local governments and others.

5) Career-guidance-professional direction. Social specialists provide informative assistance to internally displaced persons on the possibility of employment, taking into account their qualifications and the needs of the modern labor market, retraining, self-education, non-formal education, etc., and also inform employers providing work to internally displaced persons about the possibility of social support from the state.

The subjects of cooperation with social specialists in this area can be: the state employment service, city employment services, pension fund, social services, online non-formal education platforms, and others.

6) The socio-household direction is characterized by providing the necessary assistance in improving housing conditions, organizing a normal life, disease prevention work, cooperation with health care institutions in providing medical care, social exclusivity of displaced persons, etc.

The subjects of support are state institutions, healthcare institutions, non-governmental organizations and others.

It should be noted that the separate directions are closely interconnected and complement each other, since it is important to start socio-pedagogical work from the socio-psychological direction in order to harmonize the psychological state, then it is important to stabilize social favorable conditions for further social development even in such difficult conditions. and then to form a positive perception of the new place of residence of internally displaced persons, to provide human rights assistance, necessarily taking into account a gender-sensitive approach, and then to provide relevant information about employment opportunities, retraining, self-

education, non-formal education, etc., and then provide the necessary assistance in improving living conditions, organization of normal life, etc.

Conclusion. The difficult situation with internally displaced persons in Ukraine is of a complex and integrative nature and needs qualified assistance not only from the state, but also from social specialists. After analyzing the activities of the state, the problems of IDPs and various ways to solve the identified problems, we can single out the main most important areas of socio-pedagogical assistance to this category of people: socio-psychological, socio-pedagogical, socio-cultural, human rights, taking into account a gender-sensitive approach, professional and vocational guidance. The indicated areas of socio-pedagogical work in the realities of modern events are not exhaustive, since the problems of this category are growing, therefore it is important to perceive IDPs as full-fledged citizens of our society, and not as a social burden and try to quickly and efficiently solve their problems on the basis of equality and non-discrimination, since the majority of IDPs that are a powerful resource for the social development of our country.

We see the prospects for further work in the fact that the issue of areas of socio-pedagogical work with internally displaced persons remains incompletely disclosed, this is due to the need to improve the legal framework and socio-pedagogical approaches to solving problems in this category.

References:

1. Ministerstvo z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy. URL : <https://cutt.ly/D1WW4gK> (data zvernennia: 20.08.2022). [ukr]
2. Mikhieeva O. Sotsialno-pravova pidtrymka simei vymushenykh pereselentsiv. Seriia 11. Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika. S. 88–95. [ukr]
3. Sotsialna robota z vnutrishno peremishchenymy osobamy v suchasnykh umovakh: navch. posib. dlia stud. i mahistr. spets-tei «Sots. robota» i «Sots. pedahohika» / I.O. Hryhorenko, N. M. Savelieva. Poltava : PNPU, 2017. 100 s. [ukr]
4. Trubavina I.M., Kuratchenko I.Ie. Spriyannia sotsialnii roboti v umovakh humanitarnoi kryzy : metodychni rekomendatsii. Kharkiv : KhNPU, 2017. 28 s. [ukr]

5. Kapska A.I. Sotsialna robota : Navchalnyi posibnyk. Kyiv : Tsentr navchalnoi literatury, 2005. 328 s. [ukr]

6. Vnutrishno peremishcheni osoby: sotsialna ta ekonomichna intehtatsiia v pryimaiuchykh hromadakh / Valentyna Smal, Oleksii Pozniak. Kyiv, 2016. URL : <https://cutt.ly/v1WEeyn> (data zvernennia: 20.08.2022). [ukr]

7. Rozpochavsia proekt «Polipshennia umov zhyttia vnutrishno peremishchenykh osib i naseleattia, yake zaznalo naslidkiv konfliktu v Ukraini». 2016. URL : <https://cutt.ly/G1WEtHv> (data zvernennia: 20.08.2022). [ukr]

8. Zakon Ukrainy «Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib». URL : <https://cutt.ly/S1WEaYK> (data zvernennia: 22.08.2022). [ukr]

9. Sotsialna robota z riznymy katehoriiami kliientiv : navchalnyi posibnyk / za red. S.V. Mitinoi. Kyiv : Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2021. 436 s. [ukr]

UDC 377.8.091.322:001.891]-047.37(045)

**FORMATION OF RESEARCH SKILLS IN THE PROCESS
OF INDEPENDENT WORK AMONG THE STUDENTS
OF PROFESSIONAL PRE-HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS**

© Abasaliieva O., Hazha L., Slabynska S.

Information about the authors:

Oksana Abasaliieva: ORCID ID 0000-0002-4324-5222; oksi10.00@ukr.net;
Candidate of Psychological Sciences; Teacher of Psychology.

Liudmyla Hazha: ORCID ID 0000-0003-0581-3847; luda2581@ukr.net; Teacher
of the Basics of Pedagogical Skills.

Svitlana Slabynska: ORCID ID 0000-0001-6476-2918; svetik1515151515@gmail.com;
Teacher of Pedagogy.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-07

It has been studied that the growth of the rate of scientific progress and the development of the information society determine the need for the formation of a number of competencies, understanding of the logic of scientific research, and the development of research abilities and skills in those who acquire professional preliminary higher education. Thus, it was found that research skills are a set of systematized knowledge, abilities and skills of the individual, views and beliefs, which determine the functional readiness for creative searching solution of cognitive problems.

The authors justified the following pedagogical conditions: formation of motivation in future specialists to implement research skills during independent work; execution of research tasks by future specialists in the process of independent work. The criteria with the corresponding indicators,

which are logically related to the selected components of the structure of research skills of future specialists, have been defined: motivational and value criterion; cognitive; technological; reflexive. A comparative analysis of the results of the diagnosis of the students of professional higher education in the experimental and control groups regarding the formation of research skills before and after the experimental work allowed us to come to the conclusion that in the experimental group its formation took place more effectively than in the control group.

Keywords: future primary school teacher, research skills, independent work, pedagogical conditions, professional pre-higher education institutions.

Абасалієва О. М., Гажа Л. В., Слабинська С. А. «Формування у здобувачів освіти ЗФПО дослідницьких умінь у процесі самостійної роботи».

Досліджено, що зростання темпів наукового прогресу та розвиток інформаційного суспільства визначають необхідність формування в здобувачів фахової передвищої освіти низки компетенцій, розуміння логіки наукового дослідження, розвитку дослідницьких умінь та навичок. Так, з'ясовано, що дослідницькі вміння постають сукупністю систематизованих знань, умінь і навичок особистості, поглядів і переконань, які визначають функціональну готовність до творчого пошукового розв'язання пізнавальних задач.

Авторами обгрунтовано наступні педагогічні умови: формування мотивації в майбутніх фахівців до реалізації дослідницьких умінь під час самостійної роботи; виконання майбутніми фахівцями дослідницьких завдань у процесі самостійної роботи. Визначено критерії з відповідними показниками, які логічно пов'язані з виокремленими компонентами структури дослідницьких умінь майбутніх фахівців: мотиваційно-ціннісний критерій; когнітивний; технологічний; рефлексивний. Порівняльний аналіз результатів діагностування здобувачів фахової передвищої освіти експериментальної і контрольної груп щодо сформованості дослідницьких умінь до та після експериментальної роботи дозволив дійти висновку, що в експериментальній групі її формування відбувалося більш ефективно, ніж у контрольних.

Ключові слова: майбутній вчитель початкової школи, дослідницькі вміння, самостійна робота, педагогічні умови, заклад фахової передвищої освіти.

Relevance of research. The education of Ukraine in the modern context requires the transition of professional pre-higher education institutions to a new concept of training future specialists, improving its quality, integration, increasing the level of competence, intellectual culture of the future specialist. Distance learning, which gained relevance during the global pandemic, also significantly affects the existing priorities and values of education, which requires a review of the established approaches to the formation of its content, affecting its composition and structure.

The analysis of scientific and pedagogical achievements shows that the educational process should be aimed at the implementation of specific tasks provided for by the education reform. In line with pan-European trends in the development of education, in particular the Bologna Declaration, the national education system of Ukraine is being reoriented towards the final result, expressed in terms of the

competence approach, as well as the formation of a national system of qualifications, coordinated with the European system of qualifications. According to this system, the minimum list of requirements includes the skills corresponding to research activities, in particular: «develop strategic and creative approaches in the study of clearly defined concrete and abstract problems»; «demonstrate mastery of methods..., demonstrate innovation in the use of methods...»; «form diagnostic solutions to problems based on research...»; «research, develop and adapt projects that lead to new knowledge and new solutions». Exactly therefore, the system of higher education should be aimed at the formation of non just a professional performer, but a professional researcher who can easily adapt to modern challenges, find solutions to emerging problems through the possession of research skills .

Analysis of the main researches and publications. Problems of improving the educational process, in particular professional pre-higher education institutions, dedicated to the work of A. Aleksiuk, A. Bohush, S. Honcharenko, I. Ziaziun, L. Koval, V. Kozakova, H. Ponomaryova, M. Yarmachenko and others. Directions of educational and research activities of higher education students were studied by N. Amelina, V. Borysova, N. Kuzmina, V. Litovenko, V. Namazov, O. Ostrianska, I. Stepanets, A. Kharkivska. The problem of organizing independent work of students of higher education took a leading place in the research of many teachers: A. Aleksiuk, V. Bospalko, O. Moroz, P. Pidkasisty, M. Soldatenko.

However, there are certain contradictions between the features of the formation of the creative personality of the future specialist, capable of self-development, innovative activity, and the existing ways of transferring knowledge in a ready form from the teacher to the student of professional preliminary higher education.

The purpose of the article is to theoretically substantiate and experimentally verify the pedagogical conditions for the formation of students research skills of professional pre-higher education readiness for organizing independent work.

Presenting main material. While studying at an institution of professional pre-higher education, a citizen of Ukraine realizes his constitutional right to education, which should include the formation of his personality, free in beliefs and actions,

spiritually rich, intellectual, creative, independent and self-employed, internally harmoniously developed, and on the other hand, his preparation for the implementation of outlined tasks in practice. One of the aspects of such training is the creation of conditions for the realization by each student of professional preliminary higher education of his own individual educational trajectory of development, the realization of academic freedom determined by his opportunities, requests, interests, aptitudes and abilities.

In this connection, there is a need for such an organization of education, which will ensure the formation of research skills in the future specialist, the organization and formation of cognitive interest in learning, the desire to carry out one's own search through scientific and research activities. At the same time, research skills act as a set of systematized knowledge, abilities and skills of the individual, views and beliefs, which determine the functional readiness of the future specialist for creative searching solutions to cognitive problems. The training of a professional researcher requires the purposeful formation of the research competence of students of professional preliminary higher education, as a result of which there is a need to study the theoretical aspects of such a phenomenon as «research activity», «research skills» of the future specialist.

Therefore, skills in a broad sense are considered as actions that allow to generalize the experience of an individual in the process of practical activity, since it is the result of mastering experience based on knowledge and its use in the process of solving complex tasks; readiness for their conscious resolution; involves the ability to navigate in new conditions, the use of elements of creativity in the process of activity.

The concept of «research skills», according to I. Volynets, acts on the one hand as a property of the individual that characterizes the ability of the individual to search and transform activities in the educational process, and on the other hand, as the ability of the individual to acquire new knowledge, abilities and skills, which contribute to professional development and self-development [3]. Among the leading motives that reflect the focus of the future specialist on research activity, we single out curiosity and interest in solving a pedagogical problem. Among the personal

qualities that contribute to his successful research activities are diligence, willingness to take intellectual risks, determination and perseverance.

The problem of developing primary school teacher's research skills has always been relevant. It appears especially sharply in the conditions of the implementation of the new educational paradigm and determines the focus on the creative development of the teacher's personality. According to V. Sukhomlynskyi, the work of a teacher is creativity, and not the usual «pushing» of children's ready-made knowledge and therefore pedagogical activity is impossible without elements of research, because it already has a creative character according to its logic and philosophical basis [6].

O. Ostrianska and S. Bryzghalova, depending on the logic of scientific research, distinguish scientific-informational, methodological, theoretical, empirical, written-linguistic, communicative-linguistic research skills [3].

According to V. Lytovchenko, operational research skills exist; organizational research skills; practical research skills; communicative research skills.

L. Khomych notes that the modern theory and practice of education of future teachers is based on a system of methodological, general pedagogical, didactic and psychological principles [8]. The increase in the pace of scientific progress and the development of the information society determine the need for the formation of a number of competencies, understanding the logic of scientific research, and the development of research abilities and skills in those who acquire professional preliminary higher education. As noted by R. Vernydub, the content of pedagogical education today is defined as a system of generalized, special, psychological-pedagogical and methodical knowledge, research skills and methods of activity [1]. The process of forming the research skills of future primary school teachers involves the implementation of experimental research in their own pedagogical activities; objective determination of the results of pedagogical research; the ability to form research skills in students of vocational institutions before higher education, modeling and conducting lessons in various elementary school subjects.

H. Ponomaryova, A. Kharkivska, L. Petrychenko, O. Molchaniuk, I. Kadenko, A. Kravchenia note that, among the general characteristics of the education

of a specialist, the skills of mastering modern methods of searching, processing and using information, the ability to interpret and adapt it in one's professional activity [13]. It is also important to be ready for pedagogical reflection, to consider complex objects of pedagogical reality as integral phenomena, to coordinate the goals of teaching one's subject with the goals of the student's personality development, trends in the functioning of educational institution on the basis of taking into account integrative changes in the tools of pedagogical activity.

O. Kozyrieva defines the research competence of a teacher as a characteristic that involves the possession of skills and methods of research activity at the level of technology in order to find knowledge for solving educational problems, building the educational process in accordance with the research skills of future specialists: motivational, self-affirmation, personal activity and creative self-realization .

Therefore, research skills are a set of knowledge, intellectual, practical and organizational skills aimed at performing activities of a research and innovation nature [6].

In the psychological and pedagogical literature, at different times and with different activity, the issue of developing such organizational and pedagogical conditions and means of stimulating the professional self-improvement of teachers, which would contribute to the increase of pedagogical skill, awakening the need for self-realization, self-affirmation, self-development, and independence, was raised.

The teachers of professional pre-higher education institutions face an important task – the formation of students of professional pre-higher education independence as a trait of character, as the basis of professional competence. Independence is a leading feature of a primary school teacher, which is manifested in the ability to use the formed professional competence, life experience, value system; to clearly set goals and tasks for oneself, to achieve them by one's own efforts; the ability to have one's own position in the process of performing all types of independent work [7].

We will reveal the main approaches to defining the concept of «self-employment». R. Nizamov and S. Honcharenko characterize it as a specific type of

educational and cognitive activity, which is carried out individually or in groups during classroom classes or at home according to the task, methodical instructions of the teacher, but without his direct participation [14].

P. Pidkasystyi distinguishes between independent work and independent activity of education seekers. He understands independent work «as a didactic means of learning, an artificial pedagogical construction» [3], with the help of which the teacher organizes the activities of subjects of study both in class and in the process of completing homework. In addition, students participate in multi-level processes of educational cognition during the implementation of that or other type and type of independent work. Independent activity is considered by the author as «a purposeful process that is organized and carried out in structure of training for the expansion of specific educational and cognitive tasks» [9]. An interesting opinion about the essence of independent work is expressed by V. Buriak. He believes that revealing the characteristic features of independent work is possible only with a single analysis of its external and internal aspects. The external side is determined by the educational functions of the teacher, and the internal – by the cognitive functions of the students, and the task of the latter is much more difficult than the task of the teacher [8]. V. Kozakov also considers the independent work of students of professional pre-higher education to be a specific type of educational activity, the main goal of which is the formation of the subject's independence, and the formation of his abilities, knowledge and skills occurs indirectly through the content and methods of all types of educational classes [5].

So, the difficulty of studying the problem is connected with the fact that there is no single opinion regarding the independent work of applicants of professional pre-higher education institutions of the pedagogical profile.

The relevance of preparation for self-education activities of the future specialist should occupy one of the central places in educational process. According to such scientists as M. Rohozina and V. Chaika, who investigate the issue of self-education of a future specialist, independent, individual work and self-education of an individual are complex types of activities that can be related to each other, coincide at

certain stages of development or in general. Independent and individual work, provided that students have a positive attitude and a full understanding of their goals, can become a self-educational activity .

Independent work is necessary not only for mastering the content of a certain educational component, but also for the formation of the ability to take responsibility, independently solve problems, find constructive solutions and ways out of problematic situations, etc. It allows you to master the skills of educational, scientific and professional activities, contributes to the deepening and expansion of knowledge, the awakening of interest in cognitive activity, mastering the techniques of the process of cognition, the development of cognitive abilities. The purpose of independent work by students of professional pre-higher education is to help in the formation of independence as a personality trait and an important professional quality of a young person, the essence of which is the ability to systematize, plan, control and regulate one's activities without the help and control of a teacher.

The tasks of independent work can be assimilation of certain abilities, skills, consolidation and systematization of the acquired knowledge, their application for solving practical tasks and performing creative works.

Independent work of students of professional preliminary higher education from each educational component the curriculum should ensure: systematization of knowledge and learning tools; mastery of mental processes; mobility and critical thinking; possession of information processing means; ability to creative work.

In modern pedagogical literature, four types of independent activity in the learning process are distinguished, each of which differs in the specifics of planning and goal setting, namely: goal setting and activity planning with the help of a teacher; only goal setting occurs with the help of a teacher, work planning is carried out by the subject of education independently; setting the goal and planning is carried out by the subject of education independently within the limits of the task set by the teacher; the work is carried out by the subject of study on his own initiative: he determines the content, goal , plan of the work himself, without the help of the teacher, and performs it independently.

Of course, methodically planned independent work can help students of professional pre-higher education to achieve certain opportunities, namely: to obtain knowledge from newer sources; working with various sources of information will allow you to expand your horizons and improve your worldview; to acquire the skills of independent planning and organization of one's education process; to deepen and expand knowledge of various educational components, which will contribute to the improvement of mental potential; to form and develop cognitive interest, to master the methods of learning about the environment; to reduce the negative impact of certain psychological and physiological individual characteristics of higher education students and to make maximum use of the positive aspects of the personality due to the independent choice of time and methods of working on educational material, etc.; in the process of independent work, the skill of creative search activity is formed and developed, which is one of the main properties of a modern person.

To determine the peculiarities of the formation of research skills in future specialists in the process of independent work, an experimental study was conducted on the basis of the KRASNOHRAD PEDAGOGICAL COLLEGE of the MUNICIPAL ESTABLISHMENT «KHARKIV HUMANITARIAN AND PEDAGOGICAL ACADEMY» OF KHARKIV REGIONAL COUNCIL.

The formative experiment was conducted under normal conditions with students of the KRASNOHRAD PEDAGOGICAL COLLEGE of the MUNICIPAL ESTABLISHMENT «KHARKIV HUMANITARIAN AND PEDAGOGICAL ACADEMY» OF KHARKIV REGIONAL COUNCIL, without violating the logic and sequence educational process: 27 students of the experimental group and 23 students of higher education of the control group.

Based on the analysis of the state of the research problem in pedagogical theory and practice, taking into account the purpose, the subject of the proposed research, as well as the specific features of research skills, the following criteria and indicators of the formation of research skills in applicants of professional preliminary higher education in the process independent work :

- motivational and value criterion (indicators: the presence of positive motivation for the realization of research skills; the presence of a need for research activities in the learning process; the presence of value orientations in research activities);
- cognitive (indicators: familiarity with the field of research activity, knowledge of methods of scientific knowledge in the psychological and pedagogical field; familiarity with the field of scientific communications);
- technological (indicators: ability for analytical and prognostic activity; ability to organize and conduct research; ability to reach reasoned conclusions conclusions);
- reflexive (indicators: awareness of the essence and prospects of one's own research skills; ability to creatively solve professional tasks; ability to scientific communication).

Within the scope of the research, we used methods that allowed to measure research skills .

When selecting and characterizing the levels of development of research skills, the following requirements were taken into account: the levels should act as clearly defined indicators of the subject's development in the subject under consideration; the transition from one level to another must reflect the subject's level of development, while each level must interact both with the previous one and with the next one, which is either a condition or a result of the subject's development from the subject under consideration.

Due to the fact that the measurement was carried out on an ordinal scale, the intervals corresponding to high, medium and low levels were chosen according to the qualitative characteristics of these levels (A. Orlov).

Each level provided for a specific characteristic, which was determined by the indicators of the selected criteria. For example, the level of research skills meant that the vast majority of indicators of all criteria were expressed strongly or very strongly, that is, almost all indicators of the identified criteria were proportionally pronounced expressed

Based on the analysis of scientific research, we present a qualitative description of the levels of formation of the research skills of the students of professional pre-higher education.

High level of development of research skills applicants of professional pre-higher education of this level are characterized by positive motivation, stable knowledge in the field of research activity, methods of solving research tasks. He has an objective assessment of his actual and potential research abilities, an adequate self-assessment. The acquirer of professional preliminary higher education of this level is satisfied with the process of organizing the implementation of research skills, participation in the implementation of research, and the effectiveness of research activities. It shows interest and initiative in the field of educational and professional research, is fluent in the methods of scientific knowledge, means of scientific communication, and actively presents the results of research. The future specialist realizes the importance of research skills for successful professional activity.

Average level. This level testifies to the unstable positive motivation of students of professional pre-higher education institutions in conducting research, their interest and research activity is situational in nature. Applicants of professional pre-higher education of this level have knowledge, ideas about the organization and methods of solving research tasks, in some cases of educational and professional activity, it shows research abilities, activity, and initiative. The acquirer of professional pre-higher education institutions possesses traditional means scientific communications, simultaneously does not initiate presentation of own research results. Graduates of professional pre-higher education of this level selectively consider research competence as a factor of successful professional activity, they are not sure of the feasibility of considering research skills as a key characteristic of the professional activity of graduates of professional pre-higher education.

The low level of professional pre-higher education graduates is characterized by a lack of positive motivation to conduct research, he has fragmentary knowledge in the field of research activities, methods of solving research tasks. Applicants of professional pre-higher education of this level lack interest in research activity and

satisfaction with it, lack initiative and independence in organizing and solving research tasks, low self-esteem of research abilities. The student of professional pre-higher education does not have sufficient knowledge of scientific communication tools. The ideas about the profession of the students of professional pre-higher education, which is based on professional and research activities, are chaotic. The student of professional pre-higher education of this level does not realize the importance of research skills for successful professional activity.

The determined evaluation criteria and the level of development of the research skills of the students of professional preliminary higher education in independent work became the basis of studying their condition at the ascertaining stage of the pedagogical experiment.

Let us characterize the obtained in more detail the results research. As the trigger for the implementation of research activity if there is a motivational component, it was clarified first of all availability positive motivation of research activity. The test "Motivation of scientific activity" developed by Yu. Medvedeva and T. Ohorodova was used to identify the levels of formation of research skills of students of professional preliminary higher education according to the indicator of the motivational and value criterion «Availability of motivation for research activity» [4]. For results testing respondents of the control group, it was found that 22 % of those who obtained higher education believe that engaging in scientific and research activities allows you to feel useful and significant for society; 25 % answered that research activity allows working with people close in terms of interests and status; 3 % – research activity allows to have good working conditions; 11 % – to realize creative abilities; 12 % – to reach a high professional level; 7 % – to enrich knowledge and skills in the professional field sphere

For results testing of the respondents of the experimental group revealed that 20 % of those obtaining higher education believe that engaging in scientific and research activities allows you to feel useful and significant for society; 27 % answered that research activities allow working with people close in interests and status; 4 % – research activity allows to have good working

conditions; 10 % – to realize creative abilities; 15 % – to reach a high professional level; 4 % – to enrich knowledge and skills in the professional field sphere

The results of the testing showed that the respondents do not associate their career growth with research skills, with a decent salary, with the transfer of experience and knowledge. Obviously, students of professional pre-higher education do not quite clearly understand what research skills are, because they do not yet have experience in professional research activities. It should be noted that the presence of a positive attitude towards research activities is mostly combined with the external motivation of the professional choice of the applicants of professional pre-higher education.

Quantitative data of diagnostics of levels of formation of research skills of students of professional preliminary higher education according to the indicator of motivational value criterion «Availability of positive motivation of research skills». The average level was found in 64.37 % of the students of the experimental group and 66.06 % of the control group. 10.94 % of the experimental group and 9.84 % of the control group were at a low level. A high level of formation was found in 24.69 % of higher education students of the experimental group and 24.10 % of the control group. The results show that most of the students of the experimental group have an adaptive personality level.

To identify the levels of formation of research skills of students of professional pre-higher education according to the indicator of the cognitive criterion «Awareness of the field of research activity», the questionnaire for students of higher education «Research activity of a pedagogic worker» was used [6].

The results of the obtained data proved a certain ignorance of the majority of students of higher education with the essence of the concepts «research activity», «research skills». 43 % of the students of professional pre-higher education understood the essence of the research skills of the students of professional pre-higher education.

Analysis of answers to the question: «What kind of research work do you prefer?» It turned out that the majority (47 %) of students professional pre-higher

education preferred written work (message, report, abstract). Participation in scientific and practical seminars and conferences attracted 8 % of respondents. This is explained by the fact that students of higher education are not ready to participate in events that involve the release of research results to the general public. 18 % of higher education students were attracted to participation in conducting practical research, surveys, and 24 % believed that participation in round tables and subject groups is an interesting type of research activity where you can discuss a relevant pedagogical topic.

The average level was found in 56.56 % of the students of professional pre-higher education in the experimental group, 61.15 % in the control group. 15.63 % of the experimental group and 12.29 % of the control group were at a low level. A high level was found in 27.81 % of the experimental group and 26.56 % of the control group.

To measure the research skills of future specialists according to the indicator of the cognitive criterion «Knowledge of methods of scientific knowledge in the field of psychology and pedagogy», the test tasks «Methodology of psychological and pedagogy research» were used.

It turned out that the vast majority of vocational pre-higher education graduates could not define the concept of «scientific research» – 83 %; did not understand what an object, a subject of scientific research is, 87 % of students of vocational pre-higher education. The process of scientific research was understood by 21 % of the survey participants. The applicant of higher education is not familiar with the concept of «creation of new information», what is its essence, all attempts to provide an answer were incorrect. 23 % of professional pre-higher education students identified empirical methods of learning, and 20 % – theoretical ones. We assume that these students of higher education had some experience in educational and research activities acquired in school

Generalized results of diagnostics of the levels of formation of research skills of future teachers according to the cognitive criterion. 58.91 % of the students of higher

education in the experimental group had an average level of development of research skills according to this criterion, 17.19 % – low, 23.90 % – high.

The distribution of the control group among those who obtained higher education was as follows: average was in 59.51 %, low – in 17.21 %, high – in 23.28 % of those who obtained higher education.

The results show that the vast majority of higher education students in the experimental group were at an average level of research skills formation according to the cognitive criterion.

To identify the levels of formation of research skills applicants of professional pre-higher education according to the indicator of the technological criterion «Ability for analytical and prognostic activity» the control task «Analytical and prognostic activity of a pedagogical worker» was used.

The measurement showed that the overwhelming number of professional pre-higher education graduates are unable to predict the result of the proposed task (development of a child with SEN), instead they tried to reproduce educational information, such higher education graduates were 38.4 % of the experimental group and 40.9 % of the control group. At the same time, 12.7 % of the experimental group and 14.4 % of the control group offered false predictions of personality development, guided by their own experience, while other pre-higher education students did not make such attempts. Similar results were obtained when analyzing other tasks.

To measure the research skills of future specialists according to the indicator of the technological criterion «Ability to organize and conduct research», the developed tasks «Organization of pedagogical observation» were used, which provided for the determination of the presence of relevant skills of the students of education. Respondents were asked to define an algorithm for monitoring. The majority of vocational pre-higher education students of both groups correctly identified the observation algorithm (74 % of students of the experimental group and 72 % of the control group).

Generalized results of diagnostics of levels of development of research skills of applicants of professional pre-higher education according to the technological

criterion. 68.28 % of the professional pre-higher education students of the experimental group have an average level, 10.16 % have a low level, and 21.56 % have a high level. In the control group, the distribution is as follows: average –64.43 %, low –14.75 %, high – 20.82 % of those who obtained professional pre-higher education.

To measure the research skills of future specialists of the reflexive criterion «Ability to creatively solve professional tasks», the test «Self-assessment of the creative potential of the individual» developed by V. Andrieiev was used.

It was established that a small number of those who obtained professional pre-higher education are able to bring the started work to the end professional pre-higher education 11.6 % of those obtaining professional pre-higher education in the experimental group and 10.7 % in the control group. 7 % of the experimental group and 8 % of the control group identified themselves as idea generators. The position of implementation of projects in life was slightly higher – 15 % of the students of professional pre-higher education of the experimental group and 14 % – of the control group. The assessment of the position regarding the presence of an unexpected decision, a fundamentally new case, was 18 % among the students of professional preliminary higher education in the experimental group and 16.3 % in the control group. 12 % of respondents of the experimental group and 11 % of control group.

Self-assessment map «Intensity of Scientific Communication» was used to identify the levels of development of the research skills of future specialists based on the reflective criterion «Ability to Scientific Communication».

According to the obtained results, the majority of professional pre-higher education graduates (71 %) at the time of the diagnosis performed in front of the audience rarely (less than 1 time per month), explaining this by the lack of time for preparation (43 %); lack of public speaking skills (57 %); fear of the audience (59 %). This type of activity is not of interest to 17 % of professional pre-higher education students. In Ukraine, 27 % of respondents rarely spoke in front of an audience (1–2 times per semester) and only 12 % of professional pre-higher

education students, who are interested in the learning process and are interested in receiving a credit, the exam spoke in front of an audience often (weekly). The average level of 64.37 % of professional pre-university graduates of the experimental group and 66.07 % of the control group. At a low level, 11.72 % of the experimental group and 11.47 % of the control group obtained professional pre-higher education. A high level was found in 23.91 % of professional pre-university graduates of the experimental group and 22.46 % of the control group. The vast majority of professional pre-university graduates of the experimental group were in secondary education levels

Quantitative diagnostic data of the levels of development of research skills of students of professional pre-higher education according to the indicator of the reflexive criterion. Therefore, 84.38 % of the students of the experimental group had an average level of development of research skills according to this criterion, 13.28 % – low, 22.34 % – high in the control group, the distribution is as follows: average – 65.25 % of professional pre-higher education graduates; low – 12.29 %; high – 22.46 % applicants of professional pre-higher education.

The vast majority of students in the experimental group were at an average level of development of research skills according to the reflective criterion.

Diagnosing the results of the manifestation of indicators according to all criteria made it possible to systematize data on the generalized characteristics of the level of formation of research skills of students of professional pre-higher education in the process of independent work on ascertainment stage pedagogical experiment.

According to the results of the levels of development of research skills, 61.25 % of the experimental group and 62.79 % of the students of the experimental group received professional preliminary education, that is, they are at the average level of development of research skills. A low level was found in 17.19 % of higher education students of the experimental group and 16.39 % of the control group. 21.56 % of the experimental group and 20.82 % of the control group were at a high level.

Let's turn to the principles of learning, on the basis of which the strategy of the formative stage of the pedagogical experiment is built.

According to V. Slastonin, knowledge of the principles of education enables organize educational process in accordance with its regularities, reasonably determine the goals and choose the content of the educational material, appropriate forms and methods of education. At the same time, they allow the participants of the educational process to follow the stages of the learning process, to interact and cooperate.

In the proposed study, the characteristic principles were: the principle of scientificity; practice-oriented training; personally directed training; creative activity applicants of professional pre-higher education.

The principle of scientificity provides for the mastering of professional pre-higher education graduates in the understanding of research activities, the performance of professional research-oriented tasks at the interdisciplinary level [11]. Understanding of generalized concepts contributed to the development of internal stimulation of the learning process, increased interest in cognitive activity, creative activity of students of professional preliminary higher education .

According to V. Bepalko, all general education subjects should be oriented towards creating ideas about the scientific foundations of professional activity [8].

The organization of the process of formation of research skills was based on a practice-oriented principle on the basis of the activity-competency paradigm (Ye. Ohanesian, V. Yahupov), according to which practice-oriented training along with the acquisition of research knowledge and skills is aimed at gaining experience in practical activities in the performance of professional role functions [4].

Note that according to O. Humeniuk [12], H. Ponomaryova [14] and other scientists, the principle of practice-oriented learning is connected with the formation of professional experience of those who acquire professional preliminary higher education in the process various types of practical independent work

The practically-oriented principle provided for the inclusion in the independent research activity of the students of professional pre-higher education as professionally significant fundamental knowledge and means of activity, the analogues of which graduates will have to carry out in their future professional activities; orienting students of higher education to take into account the peculiarities

of research activity, characteristic of students of professional pre-higher education in primary school (diagnostics, personality development plan, future planning, etc.).

According to the principle, it was required to stimulate the acquirers of professional pre-higher education to apply the acquired research knowledge and skills in solving professional tasks in practice, by creating conditions for the transition in the process of education and upbringing from concrete-practical thinking to abstract-theoretical thinking, by forming the understanding that practice is the basis of true acquisition of knowledge [5].

The implementation of the specified principle ensured the integrity of the pedagogical process, which made it possible to develop research skills in students of higher education. Implementation of this principle involved: integration of knowledge, professional methods of psychological and pedagogical sciences and practice; gaining experience in solving professional research tasks, the complexity of which increased in the process study of pedagogical educational components and extracurricular project – research activities of professional pre-higher education graduates who worked independently: individually, in small groups according to interest

Adherence to the practice-oriented principle of education ensured the formation of research skills of future teachers, stable professional interests, which ultimately ensures the competitiveness of professional pre-higher education graduates in the modern labor market.

The main premise of the rethinking of the essence of education is the principle of personal orientation, which provides for the preparation of each student of professional pre-higher education based on and taking into account his personal educational goals. (I. Ziaziun, V. Kremen). According to the stated principle, subjectivity is provided, which takes into account the abilities of the students of professional pre-higher education, their motivational and value structure, professional interests, reveals a personal way of regulating professional activity.

Without a developed subjectivity, it is impossible to actively form the research competence of students of professional pre-higher education through the assimilation

of professional values, norms, rules, principles, awareness of the interdependence of research skills and future professional activity, understanding of the goals and objectives of professional and personal development, adequate assessment of one's own opportunities for mastering the profession , own abilities, self-control of the development of research skills .

Along with this, the analysis of scientific works (I. Zymnia, O. Leontiev, S. Rubinshtein) showed that the expressiveness of subjectivity is manifested in human activity at a certain moment of activity, which was taken into account at the formative stage study [2].

At the formative stage of the experiment, subjectivity was ensured on the basis of attention and respect for the opinion of students of professional preliminary higher education, providing an opportunity to independently reflect on the knowledge acquired during educational and extracurricular research activities.

At the formative stage of the experiment, it was supposed to stimulate the creative activity of the students of professional pre-higher education. The principle of creative activity of students of professional pre-higher education is understood as organization, stimulation self-organization, self-development of students of higher education in the process of research activity. The principle of creative activity makes it possible to consider students of professional pre-higher education as active participants in the research process.

The principle of creative activity is particularly relevant, because students of professional pre-higher education must process a significant amount of educational and professional information, master the methods and techniques of professional thinking and diagnostics, in connection with which it is necessary to form pedagogical and scientific thinking, cognitive, professional, social activity and creative potential.

The implementation of the principle of creative activity consists in the organization of the educational process on the basis of the personally oriented development interaction of the participants of this process – the teacher and the students of professional pre-higher education. The main way of implementing

the principle defined in the KRASNOHRAD PEDAGOGICAL COLLEGE of the MUNICIPAL ESTABLISHMENT «KHARKIV HUMANITARIAN AND PEDAGOGICAL ACADEMY» OF KHARKIV REGIONAL COUNCIL. is defined as: awareness of the acquirer of professional pre-higher education as a subject and object of creative activity and the development of the need for creative activity. An important factor of creative activity is its multi-contextuality. The context determines an adequate or, on the contrary, an illusory display of objects and phenomena of objective reality, their personal meaning. Objects and phenomena are given to the subject not by themselves, but in one or another subject or social context, which largely determines their content.

Without the creative activity of an individual, the process of formation of his research skills is impossible, since the creative activity of the individual stimulates (encourages) the acquirers of professional preliminary higher education to its active formation.

Taking into account the specified scientific and pedagogical principles, ways of forming research skills of students of vocational pre-higher education have been developed .

The need for the formation of research skills of students of professional preliminary higher education in the process of independent study of pedagogical educational components determined by the need for practice, selection of basic components, monitoring of results, obtaining information about the possibilities of their improvement.

It should be noted that the activity of the graduates of the institution of professional preliminary higher education in the research activity mostly depends on its organization, which forms and methods of stimulating the activity of the participants are practiced. A number of specialists (M. Aleksieiev, Z. Apazaova, N. Belych, S. Bielykh, Yu. Bieliaiev, S. Bondarenko, O. Elbrekht, K. Zadorozhnii, D. Zyhler, I. Zymnia, T. Ivochkina, A. Khutorskyi, P. Hjelle, V. Shadrikov and others) rightly consider the phenomenon of educational and research activity as the basis of the development of scientific and research and project-research

activity of students of professional pre-higher education [2, 9, 13]. This is due to the fact that the development of cognitive processes is included in the goal of educational activities, along with knowledge, skills and skills, makes the entire learning process more effective and meaningful for students of professional pre-higher education, promotes the development of their abilities and by favorable conditions, leads to a positive result. Association of educational process at different levels of professional training with research activities and solving practical and theoretical tasks create a bipolar system of professional training for applicants of professional pre-higher education, which is aimed at training a competitive specialist.

The implementation of pedagogical conditions is possible when selecting the tools of the organizational and technological block, which includes a number of methods, means, and forms of educational process

Within the framework of the study, the classification of teaching methods by I. Lerner and M. Skatkin [12] was used. According to the concept of the content of education, scientists divide teaching methods into information-receptive, reproductive, problem-based, heuristic, and research methods. The authors believe that each element of the content of education corresponds to its own teaching methods. They define them as a system of sequential actions of the teacher, which organize and condition the cognitive and practical activity of those who are taught in terms of learning everyone elements content education for achievement goals teaching [12].

In the context of the study, the use of interactive teaching methods was envisaged as a highly effective interaction of the subjects of the educational process with the aim of forming research skills. Interactive learning methods are sufficiently developed in research on the technology of organizing the educational process in the field of professional education (A. Verbytskyi, H. Trosheva, M. Frolova and others [3]). The educational process, according to the researchers, should include both educational and elements of future professional activity. In it, knowledge is acquired not in the form of sign systems, but in the process of design and development. Graduates of professional preliminary higher education

develop: a critical approach to obtaining ready-made knowledge; the acquisition by the students of professional pre-higher education of the ability to independently solve various problem situations. Modeling of activity, its content and conditions of implementation is built into the context of the future profession. At the same time, knowledge is not only a means of mastering a profession, but also a means of personal development [2].

In connection with this, a special place in the creation of pedagogical conditions for the formation of research skills of students of professional pre-higher education was assigned to professional situations of the research direction, as an interactive teaching method. According to O. Kriukova [4], professional situations constitute a certain space-time continuum of human existence, which triggers the mechanism of personal development. They include situations of: value-meaningful choice aimed at the awareness of higher education seekers the personal meaning of the chosen field of professional education; with oriented and aimed at ensuring the acceptance by the students of professional pre-higher education of a dialogic form of interaction; analytical, aimed at making students of higher education aware of the contradictions between the requirements for specialists and their available abilities; critical analysis of information, which provides stimulation of the ability to determine and justify one's own approach to solving certain professional problems; assessment aimed at self-knowledge, self-regulation of higher education seekers through interaction in a study group. O. Kriukova singles out professional situations on actualization of the development of professional and personal qualities; situations of self-presentation that ensure the formation and manifestation of an individual style of professional activity; examinations that develop the skills of higher education seekers to take another's position, to understand another's logic; group scientific and experimental activities aimed at creating joint projects of professional activity; correctional and modeling, which contribute to the awareness of difficulties and contradictions in mastering the personally necessary set of professional competencies [7]. So, it was used:

- methods that shape the scientific outlook of students of professional pre-higher education and exchange information: conversation, dispute;
- methods that organize the research activity of students of professional pre-higher education and stimulate its motives: search, research (experiment, observation, research), game, project, case method);
- methods that help students of professional pre-higher education to reflect on their research activities: individual conversation, testing, self-assessment.

For the effective formation of research skills of students of professional pre-higher education in the process of studying psychological and pedagogical educational components , guided by educational work programs, the main forms of organization of education were selected, namely: lecture, seminar-discussion, round table, research class, Olympiad, conference, independent work, practice, subject circle, individual consultation [5].

The results of modern research are taken into account when developing methods and means of forming the research skills of students of professional pre-higher education.

Graduates of professional pre-higher education are involved in extracurricular project-research activities, student conferences, practice, which made it possible to conduct a multi-faceted study of the problem of the formation of research skills of future graduates of professional advanced education , coordination of experimental methods, means, gradual complication of educational research tasks.

The formation of research skills of students of professional pre-higher education involved familiarization of students of professional pre-higher education with the value-semantic content of research activity in the structure of professional activity, awareness of the significance, acceptance by students of professional pre-higher education research skills as one of the conditions for the competitiveness of a modern specialist, through the implementation of professional research activities in the process of not only studying medical biology, but also in active extracurricular, practical activities, accumulation of reflective experience in the professional

field associated with the formation of the need for self-improvement of one's own research activities .

It should be noted that it is especially important for students of professional pre-higher education to believe in the practical significance and value of their own, albeit insignificant, contribution to science, therefore, the results of research activities of students of professional pre-higher education are presented at scientific and practical conferences of regional and all-Ukrainian level.

In the experimental group, the work was carried out according to the developed experimental method of pedagogical conditions for the formation of research skills of students of professional pre-higher education, and in the control group – according to traditional methods.

Because content work on orientational stage not could full in order to ensure the formation of research competence of students of professional pre-higher education, the experimental work continued on to the next stage of the formative experiment. At this stage, the emphasis was placed on the implementation of the pedagogical condition "the formation of motivation in students of professional pre-higher education to mastery research skills during independent work.

The purpose of this stage was to develop the ability to use a creative approach to develop new original ideas and methods; choose research methods, process results using modern information technologies and technical means, using standard software packages.

At the 2nd stage of formation of research skills, students of professional pre-higher education were motivated to active research activities by such interactive learning methods as: case method, project method, business games, which contributed to the manifestation of creative activity of students of higher education in the educational process. Students of professional pre-higher education were involved in interaction with each other, as such training helped to establish emotional contacts between students of professional pre-higher education, taught to work in a team, listen to the opinions of colleagues, provided positive motivation, strength of knowledge, creativity, communication, etc.

Training at this stage was based on the formed initial experience of research activity at the orientation stage of training, in connection with which the quasi-professional stage was characterized by: independence of choice and use by students of higher education of appropriate equipment, tools and research methods, depending on their capabilities and limitations.

At the evaluation stage (stage of application of research knowledge, skills in practical activity according to M. Skatkin). At this stage, emphasis was placed on the implementation of the pedagogical condition "Awareness by future primary school teachers at the level of beliefs of the interdependence of research skills and successful professional activity", it was proposed to solve atypical tasks of a scientific and research nature during practicals.

The goal of this stage was to help students of professional pre-higher education realize the interdependence of research skills and successful professional activity, to provide students with professional pre-higher education, the ability to independently integrate research into professional activity, in the initiation of reflection acquirer am professional pre-higher education.

At the final stage of the formative experiment, in order to determine the changes that occurred in the levels of formation of research skills, a re-diagnosis was carried out according to the methodology used at the ascertainment stage of the pedagogical experiment.

Quantitative diagnostic data of the levels of development of the research skills of the applicants of professional pre-higher education according to the indicator of the motivational and value criterion. The average level was found in 54.37 % of students of professional pre-higher education in the experimental group and 60.06 % in the control group. 10.94% of the experimental group and 9.84% of the control group were at a low level. A high level of formation was found in 39.69 % of professional pre-university students of the experimental group and 30.10 % of the control group.

Generalized results of diagnostics of the levels of formation of research skills of future teachers according to the cognitive criterion. According to this criterion,

48.91 % of the students of higher education in the experimental group had an average level of development of research skills, 17.19 % – low, and 40.90 % – high.

Among those who obtained professional pre-higher education in the control group, the distribution was as follows: average was in 61.51%, low in 15.21 %, high – in 28.28 % of those who obtained professional preliminary higher education.

These tables show that the vast majority of students of the experimental group were at an average level of development of research skills according to the cognitive criterion.

Generalized results of diagnostics of levels of development of research skills of applicants of professional preliminary higher education according to the technological criterion. 63.28 % of the professional pre-university students of the experimental group have an average level, 5.16 % have a low level, and 31.56 % have a high level. In the control group, the distribution is as follows: 64.43 % have an average level, 10.75 % have a low level, and 24.82 % have a high level .

Quantitative diagnostic data of the levels of development of research skills of students of professional pre-higher education according to the indicator of the reflexive criterion. In 69.37 % of the students of professional pre-higher education of the experimental group, an average level of formation of research skills according to this criterion was found, 5.72 % – low, 23.34 % – high. In the control group, the distribution is as follows: average – 66.07 % of those who obtained professional pre-higher education; low – 11.47 %; high – 2.46 % of those who obtained professional pre-higher education.

The results show that the vast majority of students in the experimental group were at an average level of development of research skills according to the reflective criterion.

A comparative analysis of the results of diagnosing the students of professional pre-higher education in the experimental and control groups regarding the formation of research competence before and after the experimental work led to the conclusion

that in the experimental group its formation was more effective than in the control group.

Conclusions. The problem of forming the research skills of the future specialist has always been relevant. It appears especially sharply in the conditions of the implementation of a new educational paradigm and determines the dominant influence on the creative development of the teacher's personality. The increase in the pace of scientific progress and the development of the information society determine the need for the formation of a number of competencies, understanding the logic of scientific research, and the development of research abilities and skills in those who acquire professional pre-higher education.

Research skills are characterized as the ability to apply certain techniques of the scientific method of cognition in the conditions of solving an educational problem, in the process of performing an educational and research task. This requires the development of the ability to independent observations, experiments, which are acquired in the process of solving research problems, which, in turn, involves the ability to carry out analysis, synthesis, isolate essential features, make comparisons, generalizations and conclusions. Research skills appear as a set of systematized knowledge, abilities and skills of the individual, views and beliefs, which determine the functional readiness for creative search solution of cognitive problems.

Independent work of students of professional pre-higher education is the main means of mastering educational material in the time free from compulsory classes. This is an integration activity that allows students of higher education to achieve professional competence with the partner participation of the teacher in its planning and assessment of the achievement of a specific result.

We substantiated the following pedagogical conditions: formation of motivation in future specialists to implement research skills during independent work; execution of research tasks by future specialists in process independent work.

As a result of the analytical work, criteria with corresponding indicators were defined, which are logically related to the selected components of the structure of research skills of future specialists: motivational and value criterion; cognitive;

technological; reflexive According to the criteria and indicators, the levels of development of research skills are characterized .

A pedagogical experiment was organized and conducted.

At the first stage, 61.25 % of students of the experimental group and 62.79 % of the control group were at average level of development of research skills. Low level –17.19 % of students of the experimental group and 16.39 % – control group. 21.56 was at a high level % of students of the experimental group and 20.82 % control group.

A comparative analysis of the results of the diagnosis of the students of professional pre-higher education in the experimental and control groups regarding the formation of research skills before and after the experimental work allowed us to come to the conclusion that in the experimental group its formation took place more effectively than in the control group. We see the prospect of further scientific research in the study of research skills as a factor in the teacher's professional competence.

References:

1. Akimova O.M. Napriamy ta formy s amoosvity v protsesi pidhotovky maibutnikh vchyteliv pochatkovoii shkoly. Visnyk Luhansk National University named after T. Shevchenko. Pedagogichna i nauka. Luhansk: 2014. Vyp. No. 2(285) sichen. S. 15–22. [ukr]
2. Akimova O.M., Kryvonos T.V. Samostiina robota yak faktor upravlinnia yakistiu umin ta navykiv pedagogichnoho kharakteru. Teoriia i praktyka upravlinnia suchasnymy osvitynymy systemamy. Materi aly Reh. nauk.-prakt. konf., 25 kvitnia 2018r. Kharkiv: FOP Petrov VV, 2018. S. 14–17. [ukr]
3. Balashova S.P. Formuvannia doslidnytskykh umin u studentiv pedagogichnoho koledzhu v protsesi vyvchennia pryrodoznavchykh dystsyplin : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kyiv, 2016. 27 p. [ukr]
4. Ball H.O. Suchasnyi humanizm i osvita : Sotsialno-filosofski ta psykholoho-pedagogichni aspekty. Rivne: Lista-M, 2003. 184 p. [ukr]

5. Bieliayev Yu. I., Stetsenko NM Naukovo – doslidna diialnist studentiv u struktur roboty universytetu. Pedahohichniy almanakh. 2010. Vyp. 6. S. 188–191. [ukr]
6. Vernydub R. Naukovo-doslidnytska diialnist u struktur zabezpechennia profesiinoi pidhotovky vchytelia. Vyscha osvita Ukrainy. 2012. №. 1. S. 49–55. [ukr]
7. Ostrianska O.A. Formuvannia kom pleksnykh pedahohichnykh umin u maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kyiv, 2002. 259 p. [ukr]
8. Pometun O. I. Dyskusia ukrainskykh pedahohiv navkolo pytan zaprovadzhennia kompetentnisnogo pidkходу v ukrainskii osviti. Elementary school. 2005. No. 3/4. S. 51–52. [ukr]
9. Pedahohichni tekhnolohii: teoriia i praktyka / za ed. prof. M.V. Hrynovoi. Poltava, 2006. 230 p. [ukr]
10. Potapova N.V., Otroshko T.F. Pedahohichni umovy orhanizatsii samostiinoi navchalnoi diialnosti maibutnikh uchyteliv Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia: zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny. Uman : Vizavi, 2019. Vyp. 1 (19). S. 111–117. [ukr]
11. Ponomarova H.F., Kharkivska A.A., Petrychenko L.O., Molchaniuk O.V. Intehratsiini aspekty rozvytku pedahohichnoi osvity: realii ta perspectivky : monohrafiia / Komunalnyi zaklad «Kharkivska humanitarianno-pedahohichna akademiia» Kharkivskoi oblasnoi rady. Kharkiv, 2018. 368 p. [ukr]
12. Ponomarova H.F. Teoretychni zazady samovykhovannia maibutnikh pedahohiv u protsesi modernizatsii vyshchoi pedahohichnoi osvity. Problemy samorozvytku ta samovdoskonalennia osobystosti v umovakh modernizatsii pedahohichnoi osvity (Kharkiv, 22 lystopada 2017 roku) / KZ «Kharkivska humanitarianno-pedahohichna akademiia» KhOR; for zah. ed. HF Ponomarovoi. Kharkiv: FOP Petrov VV, 2017. S. 229–232. [ukr]

13. Puzyrova N.V. Teoriia i praktyka naukovo-doslidnoi roboty studentiv (na materialy universytetiv Ukrainy XIX st.): avtoref. dys. ... kand. ped.n. : 13.00.01 / Khark. nats. un-t im. VN Karazin. Kharkiv, 2012. 19 p. [ukr]
14. Solovei M.I. Metodolohiia ta tekhnolohiia naukovo-pedahohichnykh doslidzhen. Kyiv: Lenvit, 2019. 192 p. [ukr]
15. Sorochan T.M. Uchytel novoi shkoly. Pidhotovka treneriv dlia navchannia vchyteliv novoi ukrainskoi shkoly. Hazeta «Upravlinnia osvitoiu». 2018. No. 3. S. 22–28. [ukr]
16. Stepanets I. Istoriia i restrospektyva orhanizatsii ta zmistu y zahalni osnovy naukovo-doslidnytskoi diialnosti v systemi vyshchoi pedahohichnoi osvity. Naukovi zapysky kafedry pedahohiky. Kharkiv. 2011. Vyp. XX V. [ukr]

UDC 377.8.011.3-051:355.4(045)

**PREPARATION OF PROFESSIONAL JUNIOR BACHELORS
FOR PEDAGOGICAL ACTIVITIES IN THE CONTEXT
OF MODERN CHALLENGES**

© Riabokin S., Monastyrskya O., Bobkova O.

Information about authors:

Serhii Riabokin: ORCID ID 0000-0002-6576-6352; ssryabokin@ukr.net;
Law Teacher, Specialist of the Highest Category.

Olena Monastyrskya: ORCID ID 0000-0003-0546-8959; kkproforg@gmail.com;
Teacher of the Basics of Scientific Research, Specialist of the Highest Category, Senior Teacher.

Olena Bobkova: ORCID ID 0000-0002-1981-1140; bobkova072020@gmail.com;
Methodologist, Specialist of the Highest Category.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-08

The article analyses the actual approaches of training a professional junior bachelor for pedagogical activities in the context of social changes and crisis phenomena. The paper considers the necessity for comprehensive development of the future teacher's personality in the conditions of a change in the educational paradigm, a decisive transition to a student-oriented organization of the educational process. The article looks at the importance of turning future specialists to the inner world as a personal factor affecting all spheres of life.

The authors investigate the dependence of the successful professional activity of a pedagogical worker, competitiveness in the modern labour market on personal potential, professional competence, and the presence of developed professional abilities. The article provides the peculiarities of the study of the phenomenon of «emotional intelligence», which is currently considered a necessary condition for the professional and personal success of a teacher. The authors

conclude that the development of emotional intelligence is an important task that should be included in the educational process of professional pre-tertiary higher education establishments.

Keywords: preparation of a professional junior bachelor, comprehensive personality development, professional development, intelligence, emotional intelligence, flexible skills of a teacher.

Рябокін С. С., Монастирська О. В., Бобкова О. І. «Підготовка фахового молодшого бакалавра до педагогічної діяльності у світлі сучасних викликів».

У статті проаналізовано актуальні питання підготовки фахового молодшого бакалавра до педагогічної діяльності в контексті суспільних змін, кризових явищ. Авторами обґрунтовано необхідність всебічного розвитку особистості майбутнього педагога в умовах зміни освітньої парадигми, рішучого переходу до студентоорієнтованої організації освітнього процесу. З'ясовано важливість звернення майбутніх фахівців до внутрішнього світу як особистісного чинника, що впливає на усі сфери життєдіяльності.

У науковому дослідженні яскраво висвітлено залежність успішної професійної діяльності педагогічного працівника, конкурентоздатності на сучасному ринку праці від особистісного потенціалу, фахової компетентності, наявності розвинених фахових здібностей. Авторами виокремлено головні особливості дослідження феномену «емоційний інтелект», який наразі розглядається необхідною умовою професійної та особистісної успішності сучасного педагога. З'ясовано, що роль емоційного інтелекту постійно зростає, адже це впливає на організацію якісного освітнього процесу, успішне налагодження взаємостосунків у соціумі. Розвиток емоційного інтелекту є важливим завданням, яке має бути включеним до освітнього процесу закладів фахової передвищої освіти.

Ключові слова: підготовка фахового молодшого бакалавра, всебічний розвиток особистості, професійний розвиток, інтелект, емоційний інтелект, гнучкі навички педагога.

Relevance of research. Development of personality, its ability to interact with the outside world every year is becoming increasingly relevant due to social, economic, natural challenges and crisis phenomena. In the conditions of European integration, social transformations, the manifestation of military aggression, the growth of civic consciousness and activity, the need to train highly qualified, competitive personnel is quite understandable. The challenges facing the education system of Ukraine require new approaches to the training of teachers, particularly in the context of psychological and pedagogical support for their personal and professional development.

The personal component of the junior bachelor's professional training remains an important problem of pedagogical science and practice. Formation of readiness for professional-pedagogical activity determined by subject-subject relationships, student-oriented learning, distinguishes the concept of emotional intelligence, which ensures successful social adaptation, productive functioning in personal and professional spheres. Quarantine restrictions due to the incidence of COVID-19,

the introduction of martial law in Ukraine led to a flexible transformation of educational activities, namely the wide use of distance learning, increased academic mobility, and the development of new approaches to training specialists. Education in Ukraine found itself in new realities of functioning, and teachers faced questions that no one had solved until today.

Among the long-term priorities of education in Ukraine are the support of democratic values, the development of a specialist's personality, the formation of psychological stability, mobility. The main direction of the work of vocational higher education institutions is the adaptation of education to European standards, the training of in-demand specialists and successful individuals.

Analysis of the main researches and publications. A number of works by such scientists as V. Andrushchenko, V. Bakumenko, V. Yevdokymov, I. Ziaziun, V. Kremen, V. Luhovyi, O. Molchaniuk, V. Palamarchuk, O. Pehota are devoted to the study of the training of future specialists for pedagogical activity. L. Petrychenko, I. Pidlasyi, H. Ponomaryova, A. Prokopenko, A. Kharkivska and others. Modern society needs specialists with a deep awareness of responsibility for the results of their activities, a high level of theoretical knowledge, professional skills, abilities for self-knowledge, self-improvement, lifelong learning, successful interaction with students, parents, colleagues. I. Hlazkov, V. Semychenko, O. Moroz, H. Ponomaryova and other researchers covered the aspects of personality formation of the future teacher in their works. Among the personal qualities of a teacher that are in demand today, special attention from scientists focuses on the characteristics summarized by the concept of «emotional intelligence». The problems of the development of emotional intelligence, the essence of which is connected with the professional and individual and personal success of a person, are presented in the works of such foreign scientists as: D. Goleman, J. Meyer, P. Salovey, D. Caruso, R. Bar-On, R. Roberts, J. Matthews, M. Zeidner. In Ukraine, the study of emotional intelligence gained impetus in connection with the research of O. Vlasova, S. Derevianko, N. Kovryha, A. Kostiuk, O. Nosenko, A. Kharkivska, and others.

The purpose of the article is to analyze the trends of changes in the training of specialists for pedagogical activities, to determine the importance of the development of emotional intelligence as a personal factor in the professional development of a future teacher.

Presenting main material. Education in the context of modern challenges against the background of the global pandemic, martial law in Ukraine, remains one of the main values for the further development of society. The growing role of pedagogical educational institutions in the preparation of professional junior bachelors is updated. There is a demand to learn throughout life in order to preserve professional competence, competitiveness, or to radically change the professional training of a junior bachelor for a successful life, professional self-realization.

The magnitude of changes in the training of future teachers covers a wide range of scientists, teachers, and the public. The improvement of the content and forms of education occurs with adaptation to the development trends of modern Europe. Globalization of social, economic, cultural processes, technological and communication changes require the correlation of the educational and scientific space with the processes taking place in the educational systems of different countries. Preservation of the essence of pedagogical heritage, understanding of priority directions under the conditions of European integration aims at qualitative transformations in the very idea of personality formation, which is determined by social processes in Ukraine and throughout the world. One of the factors that are prerequisites for the modernization of the training of future teachers in connection with European integration, scientists single out the development of skills and the ability to independently make responsible decisions in conditions of uncertainty, in critical situations, in cases when they encounter new, quite complex natural and social phenomena; strengthening the future teachers' awareness of responsibility for the fate of the nation [10]. The demands of time clearly demonstrate the importance of such skills for professional junior bachelors. The pandemic of the coronavirus disease COVID-19 forced educators to transfer education to a distance format. The war in Ukraine brought new challenges –

the destruction of schools, the forced resettlement of education seekers and teachers, the implementation of the educational process from different parts of Ukraine and beyond. The variability of the modern world causes the rapid aging of system developments, dogmas and requires new forms and models of education. Dynamism has become the main feature of the times. Preparing for life in a fast-moving world means moving away from fixed reproductive knowledge, equipping learners with the ability to learn and constantly update their understanding with flexible skills and knowledge.

The effectiveness of pedagogical activity depends not only on knowledge, but on the ability to use information in a pedagogical situation in various ways and at a fast pace [15]. The emergence of new types of educational tasks, materials, verification systems, the creation of integrated programs provide for the constant development of specialists [5]. Scientists H. Ponomaryova, A. Kharkivska, L. Petrychenko, O. Molchaniuk note that the processes of modernization of the content of education in pedagogical institutions are characterized by high speed, which practically affects the adaptation of the entire system to the proposed changes [5].

The functions of the educational process in institutions of vocational pre-higher education are changing, which is a response to today's challenges. The priorities are:

- preparation for the perception of the variability of the world, the formation of psychological stability;
- adaptation to integrated learning;
- formation of partner interaction skills, personal adjustment to the result;
- ensuring understanding of individual success, personalization of learning and the ability to define specific personal goals and objectives;
- formation of the skill of permanent self-improvement through conscious selection and processing of information [18].

The implementation of such functions requires an increase in the requirements for teaching staff of institutions of vocational pre-higher education: a new level of consciousness, rejection of authoritarianism. The ethics of acceptance should

allow each teacher to perceive the learner as a unique individual and creatively choose specific methods of implementing the educational process. It is important to create such pedagogic conditions so that students can experience the specifics of professional activity as much as possible.

The theoretical analysis of the problem of preparing the future professional junior bachelor for pedagogical activities has proven that the modern development of the educational system is impossible without strengthening the humanistic orientation, the general cultural component of education. This determines the prerequisites for updating the content and technologies of education, in the process of which the formation of the future teacher as a successful personality takes place.

Information overload, fluctuations between values and worldview paradigms require today's recipients of education to be able to find unusual and most successful ways to solve problems in uncertain conditions; analyze complex social situations, think strategically, adapt to new things for success; develop your intelligence, which is an indicator of the holistic personal development of an individual. Achieving life and professional success of a specialist, the direction and attitudes of a person, the formation of a value system are connected precisely with intelligence.

According to the conceptual provisions of the Law of Ukraine «On Education», education is the basis of the intellectual, spiritual, physical and cultural development of the individual, its successful socialization [3]. In the field of professional pre-higher education, the educational process is an intellectual, creative activity aimed at the transfer, assimilation, multiplication and use of knowledge, as well as the formation of a developed personality [4].

The academic explanatory dictionary of the Ukrainian language interprets the concept of «intelligence» as a person's ability to think; level of mental development [12]. This is a multifaceted construct, the general ability to learn and solve problems, the basis of other abilities. Psychological and pedagogical studies of intelligence and its development are proposed in the works of H. Eysenck, G. Gardner, J. Guilford, J. Piaget, S. Rubinstein, M. Smulson and other scientists.

For some time, the concept of intelligence was considered in close connection with cognitive functions. Over time, scientists proved the existence of unrecognizable aspects of it. The unique capabilities of human intelligence are associated with the production of innovations and the effective use of technologies. Taking into account the trends in the development of the knowledge-oriented economy, the reduction of dependence on natural resources in favor of the potential of human intelligence, there is a growing demand for the formation of educational components of human resources, their effective use on an innovative basis.

The large-scale war unleashed by the Russian Federation on the territory of Ukraine forces educators to make quick, non-standard, often innovative decisions. The intensive search for new approaches requires new pedagogical thinking. The training of specialists changes in the context of the realization of creative and cognitive abilities, unique personal properties in accordance with social challenges.

Academic intelligence of a person affects the level of academic success in regulated conditions (educational institutions, etc.), however, a person's success in various spheres of life, career growth depends on the development of emotional intelligence.

Considering the fact that the purpose of education is the comprehensive development of a person as a personality, the formation of values and necessary qualities for successful self-realization, we can say that the development of the emotional intelligence of a student of professional vocational higher education is a necessary condition for his preparation for successful pedagogical activities.

Emotional intelligence is a complex of individual traits that provide the ability to manage the emotional sphere through the constructive or destructive influence of emotional phenomena on human behavior [6].

Emotional intelligence is considered at two levels: directed at oneself and directed at others [14]. It correlates with academic intelligence, but can predict life success. According to D. Goleman, this is due to such qualities as flexibility, perseverance, empathy, etc. [1].

The identification of emotional intelligence as a personal factor in the training of a professional junior bachelor is explained by the orientations of modern national education towards anthropocentrism, people-centrism. The educational process has moved to new dimensions of human spirituality, the development of its creative potential, which is based on self-awareness, personal feeling. The pedagogical process consists of new, often unpredictable situations and requires a heightened emotional response, emotional stress from the teacher.

There are several theories that explain emotional intelligence as a phenomenon through a set of components: cognitive (J. Meyer, P. Salovey, D. Caruso), emotional (D. Goleman), adaptive (R. Bar-On), etc. The set of abilities defined by each theory help individuals understand and control their own and other people's emotions.

In scientific works, emotional intelligence is often considered as a component of social intelligence, which is acquired through daily life experience and is a broader concept [6; 8; 16]. Social intelligence is evidenced by abilities that determine success in interaction with other people (at work, in public life, in social networks, in a team when working on joint projects, etc.). Emotional intelligence includes the ability to perceive, evaluate, control one's own and others' emotional reactions, identify them and analyze the reasons for their manifestation, helps to make decisions in a specific situation, while social intelligence helps to make decisions for the future.

The components of the model of emotional intelligence, proposed by J. Mayer, P. Salovey, D. Caruso, are the following abilities [8; 16]:

- perception (depends on the level of emotional literacy and is determined by the ability to recognize emotions, control one's feelings);
- use (awakening of creativity to stimulate thinking, getting ready for work, solving emotional problems);
- understanding (the ability to determine the reasons for the appearance of a certain emotion in oneself and others, to analyze thoughts and behavior, to determine the values of emotions);
- management (the ability to restrain emotions, awaken and direct one's own and other people's feelings to achieve goals).

Within the limits of his theory, D. Goleman combined cognitive abilities with personal characteristics and added enthusiasm, persistence, and social skills to the proposed model. The scientist described intrapersonal and interpersonal intelligence, substantiated the importance of emotional intelligence for successful educational, professional, communicative, research activities of an individual, drew the attention of researchers to the practical study of emotional intelligence. D. Goleman's hierarchical structure of emotional intelligence includes: identification of emotional states; management of emotions; the ability to enter the desired emotional states in order to achieve success; the ability to identify other people's emotions; the ability to successfully interact with other people [1].

The professional activity of a teacher is highly emotional. It is obvious that emotions affect the quality of a teacher's life, his well-being, motivation, creativity, social relations, the desire for self-development, and the general mood of establishing educational activities. Developed emotional intelligence helps the teacher understand his emotions, control them, predict the behavior and emotional states of students, and respond to problems accordingly.

The models proposed by D. Goleman and R. Bar-On combine emotions and social skills, therefore, in our opinion, they are the most appropriate for the teaching profession. D. Goleman considers the personal aspect (self-awareness and self-control) with the interpersonal (social understanding, relationship management). R. Bar-On complements personal (self-analysis, self-awareness, self-realization) and interpersonal (empathy, social responsibility) areas with adaptability (flexibility, ability to solve problems), stress resistance (stress management) and general mood (optimism, satisfaction with life, professions).

Common in determining the components of emotional intelligence in relation to pedagogical activity is its understanding as an integrative, dynamic formation that combines emotional, cognitive, and behavioral components and provides the humanistic essence of the profession.

A significant contribution to the study of the problems of the development of emotional intelligence was made by Ukrainian scientists: N. Kovryha, O. Nosenko, S. Derevianko, O. Vlasova, V. Morhun, V. Pysarenko, A. Cherniavska and others.

The content of the concept of «emotional intelligence» is considered by O. Nosenko within the framework of the theory of emotional intelligence. Having proposed an emotional-transformative model, the researcher defines three levels of emotional intelligence formation: low, medium, and high. These levels are differentiated depending on the nature of emotional and intellectual components: levels of determination, situational conditioning of activity, nature of action, signs of the emotional process accompanying activity in stressful situations, forms of manifestation of the affective component of activity, levels of mental reflection by the subject of activity [9]. Researcher A. Cherniavska notes that emotional intelligence determines the success of interpersonal interaction, adequate self-esteem, positive thinking and leadership skills [17].

Common to various definitions are the characteristics of a high level of formed emotional intelligence, namely the ability to understand one's own emotions and those of other people, manage emotions for effective interpersonal interaction; high adaptability and professional success. The level of emotional intelligence depends on the efforts and settings of the person himself. Awareness of one's own emotions is the starting point for managing and using them.

Scientists have recognized that intellectual processes cannot be higher than emotional ones. L. Vyhotskyi claimed that intellectual and emotional processes are important components of a person's life, his relationships with reality, through which personality is formed [11]. Separation of the intellectual side of an individual's consciousness from the affective, volitional one is a defect of pedagogical psychology [11]. Intense emotional experiences often cause exclusion of behavior regulation. The study of the content of people's practical activities, in particular, the ambiguity of the influence of emotions on the

expediency of behavior and the productivity of human activity has become one of the main directions of practical psychology. Differences between people are clearly visible in the emotional sphere of the individual [6]. Emotionally sensitive people easily, quickly and flexibly react to social events, communication, peculiarities of interlocutors, colleagues, etc. A personality with lability of emotions (mobility, ability to switch), quickly reacts to a change in the situation, circumstances, freely moves from one emotional state to another. An emotionally stable person can maintain a certain orientation of actions, adequate functioning and control over the expression of emotions. Such a personality property is characterized by the interaction of emotional, role, intellectual and motivational components of an individual's mental activity, which ensure optimal, successful achievement of the goal of activity in difficult emotional circumstances [6]. Indicators of emotional stability are a person's optimistic mood, lack of fear, depression, confusion, which ensures good well-being, preservation of the specialist's thinking abilities. According to V. Pysarenko [6], emotional stability, complemented by high-quality management of the emotional state, is an important condition for ensuring reliability in activities, preservation of health, high mental and physical performance in stressful conditions. Self-control, self-regulation and empathy are the ingredients of a stable and happy society.

Tension and anxiety are currently almost the biggest problem of specialists. During the coronavirus disease pandemic and martial law in Ukraine, the skills of maintaining balance, well-being, anxiety management, and stress resistance gained special value . It is critically important for a specialist to be able to remain calm, cope with anxiety, and increase awareness. People with a developed sense of empathy are stress-resistant and adaptable. They have no problems in organizing communication, therefore modern successful companies and organizations require employees to have emotional intelligence.

Emotions, thanks to their expressiveness, influence the establishment, maintenance and development of contacts with other people in the process of communication. Often, emotional intelligence is called a skill that is based on empathic abilities and helps to feel the emotions of interlocutors. Empathy (as defined by V. Labunska) is a socio-psychological property of an individual, consisting of the ability to emotionally react and respond to other people's experiences; recognize emotional states and give an adequate response to their experiences [6]. When relations between people, team cohesion, unity of ideas in the team become the main criterion of work, joint decisions are more effective. Synergy (the process of forming a creative team, a state of cohesion) has advantages and is able to show advantages in the most difficult, critical situations. The best ideas always come from those who are able to listen. The skills of empathic listening allow you to understand the interlocutor both with the heart and with the mind, while not losing your position. A common solution can be found when both parties understand each other.

Effective methods of developing the emotional intelligence of teachers are [8]:

- development of self-awareness in order to understand other people's emotions and choose the right model of behavior in specific situations;
- formation of the ability to realize and evaluate the intensity of one's own emotions, to perceive the surrounding world in various ways;
- mastering the skills to determine the source of emotions and the degree of their intensity;
- expanding the range of emotions;
- participation in events (trainings, classes, discussions, consultations, etc.) related to the techniques of socio-psychological reflection and perception – understanding one's own experiences and the experiences of other people in the process of communicative interaction.

When choosing pedagogical strategies that will contribute to the development of emotional intelligence, one should take into account their focus

on the development of certain qualities of future specialists: openness to new experiences, inner freedom, emotional stability, adequate self-esteem, reflexivity. Constant expansion of the role space of education seekers, inclusion in various types of activities create opportunities for creative self-realization and accumulation of social experience. Situations of choice give a sense of freedom and at the same time form the responsibility of the individual. An important factor of successful activity is the ability to carry out an emotional exchange during communication in different groups of society, to think positively, to analyze one's own actions. Problem-based learning, which brings the process of cognition closer to search, research activity, can solve a number of tasks related to the formation of skills for solving problems of interpersonal relations, conflict resolution. During the performance of specific tasks of a practical direction, future specialists reveal personal qualities, learn to work in a team. Dialogic interaction involves not only taking into account the life experience of each student of education, his educational opportunities, but also the acquisition of professional competences, an emotional and personal attitude towards the surrounding world, himself and his activities.

For easy perception of new educational challenges, self-improvement, we consider it important for future teachers to develop flexible skills (soft skills), which are related to emotional intelligence and are a kind of list of personal characteristics related to the establishment of effective interaction between people. Flexible (soft) personal skills are special skills that improve social communication and do not relate to a certain professional field of activity.

The problem of teachers' soft skills is studied by such domestic researchers as: N. Zinukova, Yu. Drozdova, Yu. Nemchenko, T. Smahina, O. Shunevych and others are engaged in teaching skills.

Conditionally soft skills can be divided into several groups [13]:

- communicative (predispose to successful interaction with other people, establishment of partnership relations);
- leadership skills (ability to speak in front of an audience, convince, make decisions, resolve conflict situations);

- strong-willed (result orientation, stress resistance , initiative, self-motivation);
- intellectual (lead to permanent professional development: critical thinking, creativity, ability to work with information).

People with developed flexible skills, as a rule, have emotional intelligence, which allows them to quickly adapt to the requirements of the employer, to achieve professional mastery. External stakeholders emphasize the qualities that are a priority in the professional activity of a teacher: sociability, inclination to teamwork, ability to act in force majeure conditions. The degree of manifestation of such skills often depends on the characteristics of the character, temperament of the individual, and one's own setting for their development.

There is a reorientation of the educational process on the emotional component, the development of the emotional intelligence of the students of education, the manifestation of their own potential, which requires the ability of teachers to carry out the educational process with a positive emotional setting.

The development of soft skills and emotional intelligence is declared in the Concept of the New Ukrainian School [7]. A modern school needs a teacher who is a consultant, an advisor, a researcher, and an innovator, who has additional communication skills, a complex of soft skills.

Researchers T. Smahina and O. Shunevych conducted an analysis of the professional standard "Teacher of primary classes of a general secondary education institution" and discovered a number of flexible qualities that should be formed in accordance with the teacher's work functions [13].

At the same time, scientists attach special importance to communication. Creating an educational environment, ensuring the educational process, reflection and self-development, socialization of students of primary education, provision of methodical assistance, exchange of experience are impossible without the communicative skills of the teacher.

The requirements of national labor markets under the influence of information processes in the economy and society aim at the introduction of soft skills in educational programs of educational institutions.

The excess of information, the development of information technologies, the urgent need for constant updating of knowledge cause the need, in addition to the professional competences of a professional junior bachelor, to include a whole set of extra -professional skills (soft skills). In the training programs of junior bachelors of countries with a market economy, the inclusion of soft skills have become a significant reference point. In order to be ready to implement educational tasks, implement the latest technologies, understand their value, consciously create subject-subject relationships, the future teacher must be ready to actively improve flexible skills.

Conclusions. In view of the above, note that today's labor market requires comprehensive development from an individual, which would ensure the competitiveness of a specialist already at the beginning of his professional activity.

Vocational higher education institutions must respond to these requirements.

To prepare an education seeker for a successful life in the future means to help him realize the meaning of changes that bring a new era to the political, economic, cultural, and social life of the state and society, to realize himself and feel his value as a specialist, as an individual.

A specialist who understands that changes in the internal world lead to changes in the external world will be successful, he does not wait for someone else's decision, but solves problems himself, is able to show initiative and perseverance.

Scientific investigations made it possible to establish that emotional intelligence is an important component of the professional training of a professional junior bachelor, which ensures his mobility, competitiveness in the modern labor market, and allows him to fully reveal his personal and professional potential, based on general and professional (special) competencies.

The role of emotional intelligence is constantly growing, because it affects the organization of a high-quality educational process, the successful establishment of relationships in society.

Global trends in the development of humanity increasingly include an understanding of the importance of humanism, people-centeredness, the quality and well-being of society's life. And education is no exception. By opening the space of freedom and opportunities, teachers of pre-higher education institutions form the intellectual potential of Ukraine, namely gifted youth, successful professionals.

References:

1. Houlman D. Emotsiinyi intellect / per . z anhl . S. Humetskoi. Kharkiv : Vivat, 2018. 512 p. [ukr]
2. Yefimenko S. Intelktualno-tvorchyi potential pedahoha : structure, zmist, shliakhy diahnostyky she rozvytku. URL : file:///C:/Users/User/Downloads/293%20(1).pdf (data zvernennia: 02.09.2022). [ukr]
3. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 № 2145-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (data zvernennia: 09/01/2022). [ukr]
4. Pro fakhovu peredvyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 06.06 . 2019 № 2745. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text> (data zvernennia: 09/01/2022). [ukr]
5. Intehratsin aspects rozvytku pedahohichnoi osvity : realii she perspective : monohrafiia / H. Ponomarova , A. Kharkivska , L. Petrychenko. Kharkiv, 2018. 368 p. [ukr]
6. Kyrylenko T. Psykholohiia : emotsiina sphere osobystosti : navch . possible. Kyiv : «Lybid», 2007. 256 p. [ukr]
7. Kontseptsiiia Novoi ukrainian school. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (data zvernennia : 09/01/2022). [ukr]
8. Kostiuk A. Emotsiinyi intellect she shliakhy yoho rozvytku _ Naukovyi Visnyk Khersonskoho derzhavnoho university. Kherson , 2014. Vyp . 2 (1). S. 85–89. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_2\(1\)__17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkhp_2014_2(1)__17). (data zvernennia : 31.08.2022). [ukr]

9. Nosenko E., Kovryha N. Emotions intellect : kontseptualizatsiia fenomenu , basic funktsii _ Kyiv : Vyshcha school , 2003. 126 p. [ukr]
10. Prokopenko I., Yevdokymov V. Suchasni pedahohichni tekhnolohii v pidhotovtsi vchyteliv : navch . possible _ Kharkiv : Kolehium , 2008. 344 p. [ukr]
11. Psykholohiia liudyny : LS Vyhotskyi she suchasna science : zb . statei / za red . M. Papuchi . Nizhyn : NDU imeni M. Hoholia , 2018. Vyp . 1. 127 s. URL: <https://cutt.ly/KCrimJv> (data zvernennia : 31.08.2022). [ukr]
12. Intelekt. *Slovnyk ukrainskoi movy*. URL: <http://sum.in.ua/s/intelekt> (data zvernennia : 17.08.2022). [ukr]
13. Smahina T., Shunevych O. Umovy rozvytku hnuchkykh navychok (soft skills) pedahohiv u protsesi navchannia on kursakh pidvyshchennia qualification _ URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2019-2-73-80> (data zvernennia: 09/01/2022). [ukr]
14. Smulson M. Intelektualnyi rozvytok yak meta distances navchannia _ URL : https://lib.iitta.gov.ua/1563/1/Smulson_Maryna_L_intelektualnyi_rozvytok_yak_meta_dystantsiynogo_navchannya.pdf (data zvernennia: 25.08.2022). [ukr]
15. Technology rozvytku creative zdibnostei maibutnikh uchyteliv : monohrafiia / H. Ponomarova , L. Petrychenko , I. Poliakova , A. Kharkivska ; Communal zaklad «Kharkivska humanitarian-pedahohichna Akademiia» Kharkivskoi oblasnoi advice _ Kharkiv : Vydavets OA Myroshnychenko , 2019. 272 p. [ukr]
16. Kharkivska A. Formuvannia emotsiinoho intelektu u maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi sphere . URL: <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-19> (data zvernennia : 07.09.2022). [ukr]
17. Cherniavska A. Emotsiinyi intellect is the key uspishnoho navchannia _ Molod i rynek . 2012. No. 12. S. 136-139. URL: <https://cutt.ly/vCnx0E8> (data zvernennia : 17.08.2022). [ukr]
18. Shabanova Yu. Osvita u dobu nevyznachenosti. URL : <file:///C:/Users/User/Desktop/%D0%B7%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf> (data zvernennia : 17.08.2022). [ukr]

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ У АМЕРИКАНСЬКІЙ ШКОЛІ

© Бельмаз Я. М.

Інформація про автора

Бельмаз Ярослава Миколаївна: ORCID ID 0000-0002-8823-640X; yaroslava_belmaz@ukr.net; доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-09

Робота присвячена проблемі дослідження зарубіжного досвіду в галузі морального виховання. Автором розглядаються основні сучасні теорії морального виховання в США. З огляду на актуальність морального виховання, американськими педагогами розробляються різні підходи та теорії щодо ефективного вирішення зазначеної проблеми.

У роботі було проаналізовано основні теорії морального виховання, які практикуються в американських школах, як традиційні («виховання характеру»), так і альтернативні (теорія «виявлення власних моральних цінностей» (Г. Кіршенбаум, Л. Ратс, С. Сімон, М. Хармін, Х. Хоув), підхід «аналіз моральних вчинків» (Р. Енніс, Л. Меткалф), теорія когнітивно-морального розвитку (Л. Кольберг, Е. Хігінс, Ф. Пауер), виховання моральних та соціальних цінностей (Е. Тюріел).

Було встановлено, що наявність різних, інколи протилежних теорій, призводить до розбіжностей стосовно багатьох питань теорії і практики морального виховання (природа моральної людини, засоби і методи морального виховання, джерела формування моральності, термінологія, зміст морального виховання). «Проект розвитку дитини» представлено як одну з комплексних програм морального виховання, яка поєднує в собі риси як традиційних, так і альтернативних теорій морального виховання. Одним із завдань подальшого розвитку теорії морального виховання є подолання цих протиріччя.

Ключові слова: моральне виховання, американська школа, виховання характеру, моральні цінності, моральні вчинки, когнітивно-моральний розвиток.

Yaroslava Belmaz «Modern theories of moral education of students in the american school».

The research paper deals with the problem of researching foreign experience in the field of moral education. The author considers the main modern theories of moral education in the USA. Given the relevance of moral education, American educators have been developing various approaches and theories to solve this problem effectively.

The main theories of moral education practiced in American schools, both traditional («character education») and alternative (the theory of «discovering one's own moral values» (G. Kirshenbaum, L. Raths, S. Simon, M. Harmin, H. Hove), the «analysis of moral actions» approach (R. Ennis, L. Metcalfe), the theory of cognitive and moral development (L. Kohlberg, E. Higgins, F. Power), education of moral and social values (E. Turiel) are analyzed.

It was established that the existence of different, sometimes opposing theories leads to disagreements regarding many issues of the theory and practice of moral education (the nature of a moral person, means and methods of moral education, sources of the formation of morality, terminology, the content of moral education etc.). «Child Development Project" is presented as one of the complex programs of moral education, which combines the features of both traditional and alternative theories of moral education.

One of the tasks of the further development of the theory of moral education is to overcome these contradictions.

Keywords: moral education, American school, character education, moral values, moral actions, cognitive and moral development.

Актуальність дослідження. Моральність вихованості підростаючого покоління серйозно хвилює сьогодні батьків, педагогів, громадськість, уряди багатьох країн. Проблема підвищення ефективності морального виховання є стрижневою у світовій педагогічній практиці. Вона активно розробляється і педагогічною наукою США. Наука і освіта в цій країні розвиваються в досить сприятливих умовах, не перебуваючи під контролем держави або будь-якої партії. Американська педагогіка відзначається своєю практичною спрямованістю та експериментальною базою. У багатьох американських школах накопичено достатній досвід морального виховання учнів, що базується на таких основних принципах американського суспільства, як повага до особистості, її прав, до її самостійного і вільного вибору, індивідуалізм, вільний саморозвиток тощо. Тому врахування багаторічного досвіду практичної реалізації принципів демократії і гуманізму у вихованні учнів у цілому, і в моральному вихованні зокрема, має важливе значення для процесу гуманізації і демократизації освіти України.

У той же час в організації морального виховання в школах США є серйозні й складні проблеми. Деякі з них співзвучні з відповідними проблемами української школи. В умовах глибокої кризи духовності й моралі значної частини американської молоді проблема морального виховання в загальноосвітніх школах США перетворилася у національну. Зростання підліткової злочинності, наркоманії стимулювало проведення різних досліджень у сфері оптимізації морального виховання, морального розвитку особистості, виховання цінностей тощо [1, с. 3–4].

Мета цієї роботи полягає в аналізі сучасних теорій морального виховання в американській педагогіці.

Розглядаючи основні психологічні та філософські засади виховання в США, не посилаючись на якусь конкретну теорію, М. Красовицький зазначає,

що значну роль у дослідженнях з проблем виховання відіграє характеристика Е. Еріксона стадій психологічного розвитку людини та визначення психологічної стратегії щодо кожної з них [3, с. 31].

Особливістю американської педагогіки є те, що у своїх дослідженнях та практичних рекомендаціях американські педагоги виходять із пануючих у психології принципів становлення будь-яких форм поведінки людини та умов педагогічного впливу на цей процес. Найбільш поширені є поступова зміна поведінки під впливом досвіду; соціальна імітація, тобто побудова поведінки внаслідок спостереження за поведінкою інших; стимулювання замість стримування і гальмування; поведінка як наслідок екзистенціальних внутрішніх процесів тощо.

На думку М. Красовицького, виховання в США базується на філософських засадах, які розкриваються в книзі Е. Фрома «Втеча від свободи»:

а) Людина є соціальною істотою, її природа зумовлена головним чином історичними, культурними факторами, проте не слід заперечувати роль біологічних факторів, які теж впливають на її розвиток. Незважаючи на те, що особистість формується умовами життя і не існує біологічно зумовленої природи людини, все ж – зазначає Е. Фромм, – вона має власну динаміку, яка в свою чергу, є активним фактором соціального процесу [5, с. 240].

б) Розвиток особистості можливий лише за умови поваги до її особливостей. Культурвання унікальності кожної людини – найбільш цінне досягнення людської культури. «Реалізація особистості передбачає безумовне визнання унікальності індивіда. Люди народжуються рівними, але різними... Дійсний розвиток особистості завжди полягає у розвитку саме індивідуальної основи. Протиприродний розвиток втискує індивідуальну основу у форму псевдоособистості, яка складається з зовнішніх шаблонів мислення та відчуття» [5, с. 219–220].

в) Система виховання зумовлена вимогами, що впливають із соціально-економічної структури суспільства. Тому виховання полягає в тому,

щоб підготувати індивіда до виконання тієї ролі, яку йому належить відіграти в суспільстві; сформувати його характер так, щоб його власні прагнення збігалися з вимогами його соціальної ролі [5, с. 237].

Розглядаючи основні теорії і напрямки морального виховання наприкінці ХХ – початку ХХІ сторіччя, необхідно зазначити, що єдиної теорії немає, проте продовжують вдосконалюватися традиційні підходи до морального виховання та розробляються нові.

Згідно з дослідженнями В. Хьюїтта [23], існують альтернативні підходи до морального виховання в загальноосвітніх школах США. По-перше, це так зване ігнорування виховання характеру, тобто коли проблеми морального виховання знаходяться поза основною програмою. Але такий підхід є досить неактуальним на фоні всебічної зацікавленості у підвищенні моральності підлітків та молоді.

Другий підхід – це теорія «роз'яснення власних цінностей», або теорія «виявлення власних моральних цінностей» («values clarification»). Ця теорія набула популярності ще у 1970-х роках. Її суть полягала у тому, щоб відмовитися від виховання традиційних цінностей американського суспільства. Прибічники цієї теорії (Е.Кіршенбаум, С. Сімон, Х. Хоув (Howe), Л. Разс (Ratts), М. Хармін) припускають, що немає цінностей або рис характеру, які були б більш бажаними для суспільства, не слід визначати їх як «кращі». Вони заперечували існування комплексу об'єктивних і універсальних цінностей та підкреслювали, що кожна людина (особистість) має власну систему цінностей і саме ці, власні цінності учнів (а не цінності спільноти, у якій вони живуть або цінності Західної культури) необхідно допомогти розкрити учням. Прихильники цієї концепції, як і прогресивісти, підкреслювали ситуативний характер цінностей зокрема і морального виховання взагалі: «У такому мінливому світі діти мусять засвоювати не комплекс незмінних цінностей, а сам процес оцінювання» [2, с. 79; 20, с. 16].

Безумовно, техніка, яка використовується в цьому підході, має свої переваги, але коли педагоги та громадськість досягають певного консенсусу

щодо вартості певних цінностей, здається доцільно навчати здобувачів саме цьому набору цінностей [23]. Навчаючи дітей набору правил, що входять до загальновідомих «вічних» істин, педагоги висувають перед собою завдання відкрити індивідові його внутрішній світ та здійснювати постійний тренінг у сфері морального виховання. З точки зору цього підходу, важливо змусити учнів до самоаналізу і постійного перегляду власних вчинків, власної самооцінки з позиції загальнолюдських моральних цінностей. Для реалізації саме таких завдань домінують такі форми роботи: обрати цінності з переліку запропонованих, відповісти на так звані відкриті запитання, вести щоденник, записувати звіти про події, що відбулися з учнем [4, с. 15].

За допомогою специфічних ігор та стратегій учнів навчають оцінювати свої власні цінності. Роль учителя полягає у тому, щоб залучити учнів до таких видів діяльності, які б спонукали їх вирішувати питання, пов'язані з аналізом подій, взаємин між людьми тощо. Дискусії стосовно таких питань, коли обговорюються проблеми, а не вивчається те, що було встановлене суспільством раніше з цього приводу, набули досить великої популярності серед студентів. Щодо технік, які використовуються вчителями, які наслідували цей підхід, то вони прості й не вимагають багато від учителів – можливо, головне – це залишатися нейтральними у дискусіях. Прибічники концепції «Роз'яснення власних цінностей» закликають учителів тільки очолювати дискусії. Отже, концепція «Роз'яснення власних цінностей» стала першою відповіддю освітян та вчителів-практиків на «кризу цінностей» 1960-70-х років [19].

Третій підхід, що використовується у вихованні цінностей – це підхід аналізу моральних вчинків (Е. Маш, Р. Беркли, Дж. Гаулд) [9; 15]. Згідно з цим підходом, моральні рішення приймаються раціонально, тому підхід аналізу полягає у навчанні учнів саме процесу прийняття, а потім і застосування морального рішення в дії. Інший когнітивно зорієнтований підхід – це теорія морально-когнітивного розвитку Лоуренса Кольберга, професора Гарвардського університету, яка була заснована на ґрунті

положень когнітивного розвитку Жана Піаже та набула поширення у 1970-і роки. Вона є досить поширеною і на сучасному етапі розвитку морального виховання.

Основні положення цієї теорії було сформульовано раніше Ж. Піаже. А у 1970-ті роки цю теорію було детально розроблено і вдосконалено Л. Кольбергом та покладено в основу його фундаментальної праці «Підхід Л. Кольберга до морального виховання». Наслідуючи Ж. Піаже, він стояв на позиції, що у дітей формується засіб мислення за допомогою їхнього досвіду, до складу якого входить розуміння моральних понять, таких, як справедливість, право, добробут людини. По суті, тут спостерігається вплив екзистенціалізму, що проповідував власний моральний досвід особистості в якості головної цінності [16].

Теорія називається когнітивною тому, що її основа – стимулювання активного мислення у дітей в процесі вирішення ними моральних протиріч. У той же час вона є й еволюційною, тому що розглядає моральний розвиток людини, як рух у напрямку моральної зрілості, який людина проходить при будь-якому соціальному ладі. Л. Кольберг стверджував, що існують універсальні цінності, головною з яких є справедливість. На різних етапах свого розвитку людина по-різному розуміє сутність цього поняття.

На основі досліджень Ж. Піаже, автор теорії когнітивно-морального розвитку виділив 6 стадій морального розвитку людини і згрупував їх у три рівні [17]. У процесі морального розвитку людина долає шлях від аморальності, або доморальності, до моральних принципів. Кожен рівень являє собою фундаментальну зміну соціо-моральних перспектив індивіда. По своїй суті 6 стадій є структурно нероздільними і цілісними, вони являють собою інваріативну послідовність, незалежно від статі, раси або віросповідання. Для того, щоб досягнути певної стадії, необхідна низка когнітивних передумов. Рівні морального розвитку мають такі назви: передумовний, умовний, післяумовний.

На першому, передумовному, рівні моральні судження людини характеризуються конкретними індивідуальними поглядами. На першій стадії увага сфокусована на униканні порушень правил для того, щоб уникнути покарань, тобто слухняність заради власного спасіння. Ж. Піаже у своїй системі назвав цю стадію егоцентричною. На другій стадії з'являється моральна взаємність: «Ти допоможеш мені, а я допоможу тобі». Це правило діє, коли це дійсно в інтересах особистості. На цій стадії правильним є те, що є справедливим у сенсі рівного обміну, договору тощо. На другій стадії приходиться розуміння, що у кожного є свої інтереси і це може привести до конфлікту, тобто розуміння, що те, що «правильне», «позитивне» є відносними категоріями (у конкретному індивідуальному сенсі).

Другий рівень – це орієнтація на найближче оточення та безумовне підкорення його вимогам. На цьому рівні особистість вже має уявлення про умовності моралі й розуміє, що такі норми і умовності є необхідними, щоб захищати суспільство. На третій стадії очікувані найближчим оточенням почуття ставляться вище за свої власні інтереси. Правильне розуміється як те, що очікують люди з найближчого оточення. Особистості усвідомлюють стереотипні ролі, такі, як хороший брат, хороша мати, хороший вчитель тощо. Бути хорошим означає підтримувати такі відношення, як повага, довіра тощо. На цій стадії головним є правила сім'ї, а узагальнена соціальна система ще не береться до уваги. На четвертій стадії вже приходиться розуміння законів і норм, які прийняті більшою соціальною системою. Це вже погляд «члена суспільства», який розуміє моральність як виконання певних обов'язків, яких вимагає суспільство. Головним на цьому етапі є закон. Підкорення закону розглядається необхідним, щоб зберегти цей закон, який захищає кожного.

І нарешті, післяумовний рівень, який характеризується міркуваннями, що ґрунтуються на принципах, які лежать в основі правил та норм, але відкидають їх однорідне застосування. З двох стадій цього рівня лише

п'ята отримала емпіричне підтвердження. Шоста стадія залишається теоретичним кінцевим пунктом, який логічно виходить з п'ятої стадії. На останньому рівні моральні судження мають своєю основою етичні принципи справедливості, з яких і повинні виходити закони. Закони оцінюються у термінах узгодженості з основними принципами справедливості, а не з позиції існування соціального порядку, тобто універсальні норми моралі стають внутрішніми переконаннями [17].

Л. Кольберг та його послідовники (К. Пауер, М. Блеш, Е. Хіггінс) вивчають структуру самого процесу морального розвитку учнів, становлення колективних норм і цінностей. Вони вважають, що в кожній школі (класі) виникає своєрідна «моральна культура», яка значною мірою визначає моральний розвиток особистості. Моральна культура, – за їх визначенням, – це синтез групових норм і цінностей, на основі яких діють члени групи, приймаються рішення і детермінується активність групи в цілому [3, с. 33; 12, с. 115]. Дослідження процесу розвитку моральної культури колективу здійснюється шляхом проведення групових дискусій і простеження динаміки групових норм та цінностей, які виявились у ставленні учнів до тих чи інших конкретних проблем шкільного життя.

Одиницею виміру й аналізу моральної культури вважається моральне судження як окремий моральний аргумент, що складається з двох частин: а) норми, які відбивають розуміння певних цінностей членами певної групи; б) елементи змісту цих норм, які відповідають кінцевим цінностям [3, с.33].

Необхідно відрізнити цінності від норм. Норми розглядаються як очікування конкретних дій у специфічних, конкретних обставинах. Поняття ж цінностей стосуються намірів або мотиваційних аспектів чекань. Тому американські дослідники працюють над проблемою зближення моральних цінностей із нормами спільноти.

Роль учителів, які наслідують цей підхід, є відносно нейтральною, яка полягає в тому, щоб презентувати дилему для дискусії та допомогти здобувачам вищої освіти вести цю дискусію. Вчитель не вирішує,

що є правильним, а що – неправильним, вся активність очікується від учнів, які за допомогою таких дискусій просуваються у своєму моральному розвитку.

Свої винаходи Л. Кольберг використав, щоб заперечити (спростувати) традиційну практику виховання характеру. Він критикував традиційні підходи до морального виховання за відсутність консенсусу щодо чеснот та цінностей, яким необхідно навчати підлітків [18].

Важливо зазначити і той факт, що Л. Кольберг прийшов висновку, що розвиток особистості, формування її моральності є найбільш ефективним в умовах, максимально наближених до ідеальної демократичної спільноти людей. Саме тому він закликав до створення шкіл «справедливі спільноти» (Just Community). З початку 1970-х років такі школи стали створюватись у якості експериментальної програми [18].

На основі когнітивного підходу до морального виховання учениця Л. Кольберга, професор кафедри психології Фордхемського університету (Нью-Йорк) Е. Хіггінс створила на базі державної школи у місті Сіредейлі, штат Нью-Йорк, так звану «Спільноту справедливості» (Just Community), де головною метою є розвиток кожного учня через активну участь у діяльності колективу та демократичному управлінні. Культурою у таких спільнотах є справедливість і доброзичливість, де кожен учень відчуває себе захищеним, улюбленим і бажаним, тому що саме в такій атмосфері вдосконалюються моральні погляди й переконання, виробляється досвід моральної поведінки [3, с. 35; 53, с. 16].

В. Кілпатрік критикував Л. Кольберга за те, що він розглядав раціональний ґрунт як найкращий ґрунт для розвитку моральності. Він (Л. Кольберг) помилково (на думку В. Кілпатріка) вважав, що діти та підлітки зможуть досягти універсальних етичних принципів за допомогою мотивації, і коли вони відкриють для себе ці принципи, то будуть діяти саме згідно з ними. Але Л. Кольберг ігнорував дві речі: волю і уяву. Треба визнати, що діти, навіть визначивши для себе, що є правильним, можуть не мати сили

волі діяти згідно з тим чи іншим моральним принципом. Саме тому у дітей необхідно виховувати волю [13].

Проте частина педагогів все ще стояла на позиції, що моральне виховання можливе лише у рамках традиційного підходу. Вони вважали, що безпідставно боятися обвинувачень у нав'язуванні цінностей тому, що існують універсальні цінності, які не є суперечливими і саме вони повинні стати основою морального виховання [2, с.79].

Ще однієї критики теорія Л. Кольберга зазнала з боку Еліота Тюріела (Eliot Turiel) та його «теорії сфер» (Domain Theory). Еліот Тюріел пропонує проводити межу між сферою моральності, сферою соціальних знань і умовностей. Моральна сфера обов'язково пов'язана з такими поняттями, як справедливість, добробут тощо. Соціальна ж сфера ґрунтується на соціально прийнятих нормах і правилах. І хоча порушення норм соціальної сфери не загрожує життю, проте вони важливі для функціонування будь-якої соціальної групи. Умовності забезпечують членів соціальної групи можливістю координувати свої дії.

На думку Е. Тюріела, ці дві сфери, сфера моральності і сфера соціальних умовностей, розвиваються паралельно, а не як єдина система, як вважав Л. Кольберг.

На деяких положеннях теорії сфер Е. Тюріела ґрунтується виховання моральних та соціальних цінностей (Moral and social values education). По-перше, це визнання сфери моральних цінностей і як результат цього – можливість морального виховання бути поза умовностей та звичаїв певної спільноти, групи або школи, тобто моральне виховання ґрунтується на універсальних поняттях справедливості, людського добробуту тощо. Отже, публічні школи виховують моральність, з одного боку, не спираючись на якусь конкретну релігію, а з іншого – не відкидаючи універсальні цінності будь-якої релігійної системи. І по-друге, теорія сфер надає низку рекомендацій щодо проблем, які можуть бути розглянуті на уроках [16].

1977 року Керол Джиліген (Carol Gilligan) вперше представила свою приголомшливу критику теорії поетапного когнітивно-морального розвитку Л. Кольберга в своєму есе «Інша думка: жіночі концепції особистості і моральності» («In a Different Voice: Women`s Conceptions of Self and Morality»), яке стало основою для її популярної книги «Інша думка: психологічна теорія і розвиток жінок» («In a Different Voice: Psychological Theory and Women`s Development»). Л. Кольберга було звинувачено в тому, що його теорія має упередження проти жінок, тому що він у своїх експериментах використовував представників тільки чоловічої статі. У той же час К. Джиліген сформувала «жіночу» теорію турботи та відповідальності в якості протиставлення теорії Л. Кольберга справедливості та прав. На думку К. Джиліген, турбота і справедливість, моральність відповідальності й моральність прав є «в корені відмінні засоби досвіду людей, які в решті решт об'єднуються» [11, с. 174]. Згідно з її теорією, моральність турботи і відповідальності ґрунтується на ненасиллі, у той час як моральність справедливості і прав ґрунтується на рівності. Відмінності можна також спостерігати, розглядаючи приписи цих двох різновидів моральності – припис не поводитися з іншими несправедливо (справедливість) і припис не відвертатися від будь-кого у біді (турбота). К. Джиліген не відкидає важливість будь-якої моральності, але розглядає їх як окремі погляди, які повинні переплестись. На думку Л. Кольберга, турбота і справедливість не є дві моральності, які об'єднуються згодом протягом життя, а це є аспекти одної і той же моральності. Дійсне цінування Л. Кольбергом такої цінності як турбота видно з того, що всі члени «справедливої спільноти» обов'язково мусять турбуватися один про одного. У «справедливій спільноті» її члени приділяють багато часу і зусиль для вдосконалення якості їхнього спільного життя; і цей інтенсивний соціальний досвід є родючим ґрунтом для розвитку підлітків [17].

К. Джиліген, а пізніше і сам Л. Кольберг відзначали, що принципова різниця між турботою і справедливістю полягає в тому, що вони за звичай

простежуються в різних сферах життя. Турбота є більш підходящою для приватного світу сім'ї і друзів. Це чеснота тривалих й інтимних стосунків, яка характеризується уважливою чуйністю. Справедливість найкраще підходить до публічного (суспільного) світу політики та праці. Це чеснота безособового соціального порядку, яка характеризується чесністю. Розглядаючи турботу і справедливість як відповідні реакції на різні види соціальних ситуацій, можна прийти висновку, що вони є конкуруючими або протилежними моральними цінностями із зовсім різними психологічними процесами. Але з іншого боку, у своєму дослідженні підходу «справедливі спільноти» Ф. Пауер, Е. Хіггінс і Л. Кольберг [17] визначають, що турботу і справедливість використовують різні види судження з різними мотиваційними підтекстами (сенсами). Турбота виходить із усвідомлення стосунків з іншою людиною, і ці стосунки розглядаються у спеціальному світлі відповідальності за добробут інших; справедливість виходить з усвідомлення іншої людини як індивідуальності й з усвідомлення необхідності поваги до прав цієї людини. К. Джиліген підкреслювала більш вирішальну різницю між турботою і справедливістю, наприклад, вона стверджувала, що турбота є гнучкою, зацікавленою і сфокусованою на особистостях, а справедливість є суворою, абстрактною і сфокусованою на правилах. Проте, Л. Кольберг постійно уникає такого розуміння справедливості [17].

У своїй першій роботі К. Джиліген підкреслювала статеву різницю стосовно прийняття моралі турботи або справедливості. Моральність турботи зосереджується на взаємозв'язку і, вірогідно, більшою частиною проявляється серед дівчат завдяки їхньому тісному зв'язку з матір'ю. Моральність справедливості проявляється в контексті координації взаємодії автономних особистостей. Моральна орієнтація, що ґрунтується на справедливості, розглядається як превалююча серед хлопців. Це пов'язане з їхнім раннім відокремленням від матері. Для хлопців це відокремлення підвищує їхнє усвідомлення різниці в правах дорослих і дітей і як наслідок –

породжує інтерес до справедливості. Проте подальші дослідження спростували такий розподіл моральних суджень та мотивацій за статтю.

Освітні підходи, що ґрунтуються на роботах К. Джиліген, зосереджують увагу на вихованні у здобувачів вищої освіти таких якостей, як емпатія і турбота [16].

П'ятий підхід – це традиційний підхід у США до морального виховання – «виховання характеру». Він полягає в тому, щоб навчити школярів певному набору цінностей і відповідним діям. Ця позиція використовується у підході навіювання (насадження) цінностей [21; 24; 25; 26]. Сьогодні виховання характеру – це проповіді та зовнішні стимули, які використовуються для того, щоб змусити дітей працювати наполегливіше та виконувати те, що їм кажуть. І навіть коли проголошуються інші цінності, наприклад, чесність або турбота, перевагу віддають таким методам, як інструкція, що дуже часто подібна навіюванню [14, с. 429]. Головним завданням є тренування учнів у певній поведінці, а не спонукати їх до більш глибокого, критичного міркування з приводу тієї чи іншої поведінки.

Стратегії, що використовуються прихильниками виховання характеру, іноді здаються сумнівними. Наприклад, коли президент Б. Клінтон у своєму зверненні до народу та Конгресу 1996 року зауважив важливість виховання характеру, єдине, що він запропонував, було введення шкільної форми.

Інститут виховання характеру (Character Education Institute) рекомендує вчителям «заохочувати студентів до дискусій», але дискусій певного різновиду: «На уроці, що збудований таким чином, щоб привести учня до вірної відповіді, вчитель дозволяє учням робити свої висновки. Однак, якщо учні приходять до невірної відповіді, вчителю слід пояснити йому, чому ця відповідь є невірною» [14]. Учням указують, що вони повинні думати і робити, але часто це здійснюється за допомогою навчальних історій, постерів, фресок тощо. Учнів, які виконують всі інструкції, нагороджують.

Виникає питання: «Чи не ведуть до індокрінації стратегії та прийоми, що використовуються прибічниками виховання характеру?» – «Звісно, що

так», – вважає Е. Вайнн, який проголошує, що «школа є, буде і повинна бути осередком індокрінації» [27, с. 9]. І навіть якщо прихильники виховання характеру намагаються не використовувати слово «індокрінація», певні цінності та риси характеру передаються або навіюються учням. «Ми вирощуємо ідеї чеснот, позитивних рис характеру в молоді», – зазначає Вільям Беннетт [7, с. 12–13].

Прихильники виховання характеру зосереджують увагу на звичках, тобто на розвитку такої системи поведінки, яка спонукає діяти за певними правилами, не аналізуючи конкретної ситуації. Критикуючи такий підхід до морального виховання, Альфі Кон зауважує, що техніки, які використовуються прибічниками виховання характеру, є успішними у тимчасовому досягненні певної поведінки, але навряд чи вони зможуть змусити діяти таким чином у майбутньому [14].

У той же час традиціоналісти вважають конструктивістський підхід марно згаяним часом. Як зазначає В. Беннетт, «якщо цінності, традиції та історії вже існують, навіщо треба винаходити колесо» [7, с. 11]. Такої ж думки дотримується ще один педагог-«традиціоналіст» Е. Вайнн: «Чи повинно кожне покоління заново будувати суспільство?» Традиціоналісти висувають ще одне обвинувачення конструктивістському підходу, що зводиться до слова «релятивізм».

Виховання характеру ґрунтується на трьох ідеологічних основах: біхевіоризмі, консерватизмі та релігії.

Отже, традиційний підхід передбачає передачу набору цінностей, що схвалені суспільством, не змінюються і використовуються у всіх ситуаціях. Аналіз В. Хьюїтта швидких змін у суспільстві за останні сто років дає підставу вважати, що даний підхід сам по собі не завжди веде до бажаного результату в розвитку характеру [23].

Наступний підхід використовує усі вище згадані підходи відповідно до доцільності, а потім учні використовують свої думки і почуття в різних соціальних ситуаціях, як пропонує підхід «навчання в дії»

(«action learning») [8, с. 54–58; 10] або «практичне навчання» («service learning»). Ця комбінація підходів найбільш впливає на 2 важливих аспекти особистості – вольовий та дійовий.

З позиції перспективності системи, яка найбільш сумісна з підходом «навчання в дії», характер визначається таким чином: 3 компоненти розуму (когнітивний, емоційний, вольовий) і компонент поведінки [23]. Пізнавальний компонент особистості (характеру) складається як з бази знань, що є добре, а що – ні, так і з раціональних та творчих процесів, які необхідні, щоб на ґрунті цих знань приймати морально доцільні рішення. Існує схожа система цінностей, яка визначає, до чого індивідуум почуває більшу повагу або до чого він схиляється. Це критерії, які учні використовують, щоб зробити моральні та етичні судження. Учні вчать оцінювати свої базові знання; вони також зможуть глибше оцінити те, про що вони критично і творчо розмірковують. Ці два компоненти впливають на те, що студенти хочуть зробити, для чого вони це планують і прикладають зусиль. Коли учні побудують плани та з'ясують причини і обов'язки, це стане доповненням до їхніх знань і посилить їх вміння думати та оцінювати. Ці три компоненти потім впливають на останній компонент, тобто на відкриту поведінку. Поведінка має 2 аспекти: особисті позитивні якості, такі, наприклад, як бути мужнім, самодисциплінованим і соціальні позитивні якості, такі як бути благодійним, ввічливим, гідним довіри [23].

На поведінку можна впливати безпосередньо через застосування наслідків, як це описано теорією оперантної обумовленості, і через спостереження та моделювання, як це описано теорією соціального навчання. Основний принцип цієї моделі полягає в тому, що більша частина знань та цінностей, якими володіють учні, не виражені явно і отримані завдяки спостереженню, моделюванню і застосуванню наслідків. Це важливо як для розвитку відкритої моральної поведінки, так і для того, щоб допомогти учням зробити більш очевидними свої знання, систему цінностей, процес планування і здійснення дій, а також зробити цю поведінку більш

умисною і обміркованою. Такий багатогранний погляд на розвиток характеру більш схожий на соціально-пізнавальну теорію Бандури з його наголошенням на взаємному детермінізмі, ніж на біхевіористичний (поведінковий), когнітивний (пізнавальний) чи гуманістичний погляд, кожен з яких зосереджується на одному компоненті, обмежуючи інші.

Отже, як вже було зазначено, не існує єдиної теорії, але спостерігаються спроби створення програм, які ґрунтувалися б на декількох теоріях, використовуючи їх найкращі надбання та досягнення. Одним із прикладів таких програм є «Проект розвитку дитини» («Child Development Project»). ПРД був створений для того, щоб допомогти вчителям і батькам розвивати просоціальну поведінку дітей. Програма «Проект розвитку дитини» ґрунтується на базі трьох тверджень:

- 1) дорослі відіграють активну і важливу роль у формуванні та розвитку характеру дитини;
- 2) характер розвивається на ґрунті особистих міркувань та досвіду дитини;
- 3) діти, яким надали адекватне оточення в сім'ї, будуть схилитися до турботливого ставлення як до себе, так і до інших [22, с. 36–54].

Проект впливає на три різні, але взаємопов'язані системи – емоційну, пізнавальну і поведінкову. Згідно з ПРД, існує 5 видів досвіду, які вважаються важливими для розвитку просоціальних орієнтацій дітей:

- 1) взаємини з дорослими формують ставлення дитини до навколишнього середовища; діти схильні наслідувати дорослих, з якими у них позитивні стосунки;
- 2) знайомство з соціальними звичаями і умовами, а також зі всією моральною мудрістю суспільства дорослих; знайомство дітей із просоціальними моделями і пояснення причин моральних дій;
- 3) можливості взаємодії ровесників і просоціальної дії – допомагає дітям розвинути самоконтроль, підвищити їх моральне та соціальне розуміння та турботу про товаришів;

4) можливості обміркувати і обговорити моральні проблеми – робота з структурального розвитку показує, що діти бажають створити ясну моральну систему, і це заохочується наданням можливості обговорити і обміркувати моральні ситуації; коли діти стають підлітками, їх довіра до влади дорослих слабшає і вони жадають незалежності; на цьому етапі їм потрібно мати причини моральних дій, які вони сприймають як свої особисті;

5) досвід, що допомагає зрозуміти інших – вміння обрати перспективу для інших було запропоновано представниками теорії когнітивного розвитку як центральний компонент просоціальної дії.

ПРД було розроблено як одну з освітніх програм, що дійсно працюють (the Educational Programs That Work). Результати використання цієї програми на практиці показують, що студенти, які брали в ній участь, більш схильні допомагати, більш згуртовані і частіше виявляють прихильність, симпатію, турботу, підтримку, схвалення по відношенню один до одного. Вони показують кращі когнітивні вміння і стратегію вирішення соціальних проблем і взагалі більш схильні до певних демократичних цінностей. Такі діти більш схильні до віри у рівність усіх членів групи, у те, що всі члени групи мають право брати участь у обговоренні проблем, прийнятті рішень, діяльності. Вчителів вчать дітей, як бути чесними, турботливими і відповідальними у класі. Вони також надають дітям можливість обміркувати і обговорити значення та важливість фундаментальних просоціальних цінностей і втілити ці цінності в дію прямо в класі або в школі, дома або в громаді.

Програма ПРД продемонструвала, що комбінація інструкцій, практики і обміркувань (рефлексії) є дійовим і результативним способом виховання дітей [23].

Проект розвитку дитини – це підхід реструктуризації школи, яка прагне змінити викладання, навчання, шкільну організацію, шкільний клімат. Для учнів мета ПРД – допомогти школі стати спільнотою, в якій вони почували б, що про них турбуються, і самі навчались би турбуватися про

інших, спільнотою, у якій їм би допомогли розвинути практичні вміння, які необхідні для продуктивного функціонування в суспільстві, етичні та інтелектуальні поняття, що необхідні для того, щоб діяти гуманно і мудро. Для вчителів метою ПРД є створення такої школи, яка стане спільнотою, яку поважають, спільнотою, яка підтримує їхню подальшу освіту та забезпечує можливість для співпраці один із одним.

Програма включає в себе 5 компонентів:

- 1) читання літературних джерел та мовленнєве мистецтво;
- 2) навчання в класі на основі співпраці;
- 3) розвиток дисципліни;
- 4) залучення батьків;
- 5) шкільна діяльність.

Ці 5 компонентів оснований на 4-х взаємопов'язаних принципах: 1) будуй теплі, стійкі, що ґрунтуються на підтримці відносини; 2) приділяйте увагу соціальним та етичним аспектам навчання; 3) шляхетна внутрішня мотивація; 4) викладання в стилі підтримки активності здобувачів вищої освіти.

Отже, три компоненти програми сфокусовані безпосередньо на роботі в класі, один – на роботі з батьками і один – на шкільній діяльності [6].

Висновок. Таким чином, в американській педагогічній думці існує ціла низка теорій морального виховання, що призводить до виникнення чимало проблем та полемічних питань. Американські педагоги та науковці, які займаються дослідженнями в галузі морального виховання, такі як М. Берковіц (M. W. Berkowitz), Хьюїтт (W. Huitt), А. Кон (A. Kohn), М. Красовицький, Л. Нуччі (L. Nucci) та інші звертають увагу на ці проблеми. Одна із них пов'язана з плутаниною у термінології. Часто науковці та педагоги-практики не помічають, що мова, а точніше сказати, термінологія, є одною з найменш помічених і більш значущих перешкод будь-якої інтегрованої моделі виховання. Проблемаами моральної освіти в американській педагогіці займаються такі галузі, як виховання цінностей

(values education), виховання характеру (character education), моральна освіта (moral education), виховання особистості й соціальне виховання (personal and social education), громадянське виховання (citizenship education), релігійне виховання (religious education), етика (morality), демократичне виховання (democratic education). Педагоги, що займаються проблемами морального ставлення особистості до інших, ще самі не визначилися остаточно, який термін краще використовувати. Наприклад, М. Берковіц пише, що протягом ХХ-початку ХХІ століття пріоритети змінювалися з «виховання характеру» на «виховання цінностей», потім на «моральну освіту» і нарешті знову превалюючим терміном став термін «виховання характеру». І далі М. Берковіц зазначає: «Я вживаю термін «виховання характеру» просто тому, що цьому терміну віддається перевага на сучасному етапі розвитку педагогічної думки США» [16]. Спостерігаючи таке розмаїття термінів, можна побачити, що одне поняття часто підмінюється іншим. Але всі ці терміни не є взаємозамінними.

Наприклад, цінності і характер – різні поняття. Цінності – орієнтації і схильності, у той час характер включає у себе ще й дії чи способи застосування знань та цінностей. З цього погляду цінності розглядаються як одна з підвалин характеру. У контексті моделі поведінки людини цінності включають два компоненти: когнітивний (пізнавальний) і афективний (емоційний), але обов'язково вольовий і поведінковий.

Характер же включає усі 4 компоненти [23]. У той же час цінності не є еквівалентом моралі. Більш того, можна казати про моральні і аморальні цінності. Необхідно також розрізняти поняття «цінності» і «норми». У практиці та аналізі моральної культури ці поняття часто ототожнюються. Згідно з поглядами Л. Кольберга та його прихильників, норми і цінності не є еквівалентами. Цінності можуть бути проголошеними, декларованими, але норми поведінки можуть їм не відповідати

. Тому американські дослідники працюють над максимальним зближенням тих норм, що реально спостерігаються в якійсь спільноті, та еталонних моральних цінностей [3, с. 33].

Педагоги-теоретики зосереджують увагу на вирішенні основних теоретичних проблем, особливо важливим з яких є винахід так званої гран-теорії, яка допоможе подолати розбіжності різних підходів до морального виховання та найбільш ефективно використовувати теоретичні надбання на практиці.

Перелік використаних джерел:

1. Бельмаз Я. М. Моральне виховання учнів у загальноосвітніх школах США : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов. Горлівка, 2005. 191 с.

2. Жуковський В. М. Моральні цінності американської школи. *Рідна школа*. 2002. №11. С.78-80.

3. Красовицький М. Моральне виховання учнів у теорії та практиці американської школи. *Рідна школа*. 1998. №4. С. 30–52.

4. Софінська Г. Мета виховання в сучасній зарубіжній школі: загальні тенденції і національна специфіка. *Шлях освіти*. 1997. № 3. С. 14–18.

5. Фром Е. Втеча від свободи. Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2019. 288 с.

6. Battistich V., Solomon D., Watson M. Sense of Community as a Mediating Factor in Promoting Children's Social and Ethical Development. URL : <https://www.collaborativeclassroom.org/wp-content/uploads/2017/12/AERA98.pdf> (дата звернення: 29.01.2021).

7. Bennett W. The Book of Virtues. New York: Simon & Schuster, 1996. 832 p.

8. Cottom C. A Bold Experiment in Teaching Values. *Educational Leadership*. 1996. № 53(8). P. 54–58.

9. Erickson E. H. Childhood and Society. New York : W. W. Norton, 1985. 445 p.

10. Gauld J. *Character First: The Hyde School Difference*. San Francisco : ICS Press, 1993. 154 p.
11. Gilligan C. *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, MA : Harvard University Press, 1982. 365 p.
12. Higgins A. Teaching as Moral Activity : *Journal of Moral Education*. 1995. V. 24. № 2. P. 45–51.
13. Kilpatrick W. Experiments in Moral Education URL : <http://www.hi-ho.ne.jp/taku77/refer/kilpat.htm> (дата звернення: 26.09.2022).
14. Kohn A. How not to Teach Values. A critical Look at Character Education. *Phi Delta Kappan*. 1997. February. P. 429–439.
15. Mash E.L., Barkley R. A. *Treatment of Childhood disorder*. N.Y., L. : The Guilford Press, 1989. 185 p.
16. Moral Development and Moral Education: An Overview URL : <https://www.moraledk12.org/about-mde> (дата звернення : 26.09.2022).
17. Nucci L., Creane M. W. & Powers D. W. : Integrating moral and social development within middle school social studies: a social cognitive domain approach. *Journal of Moral Education*. 2015. URL : <http://dx.doi.org/10.1080/03057240.2015.1087391> (дата звернення: 26.09.2022).
18. Nucci L. Moral Development and Character Formation. *Psychology and Education Practice* / ed. H. J. Walberg, G. D. Haertel. Berkley : MacCarchan, 1997. P. 127-157
19. Ryan K. The New Moral Education. *Phi Delta Kappan*. 1986. V. 68. № 4. P. 228–233.
20. Simon S.B., Howe L.W., Kirschenbaum H. *Values Clarification: A Handbook of Strategies for Teachers and Students (Rev. ed.)*. New York : Hart Publishing Company, 1987. 409 p.
21. *Values and Character Education Implementation Guide*. Atlanta, GA : Georgia Department of Education. Office of Policy and Communications, 1997. 15 p.

22. Solomon D., Schaps E., Watson M., Battistich V. Creating Caring School and Classroom Communities for All Students. *From Restructuring for Caring Effective Education: An Administrative Guide to Creating Heterogeneous Schools* / R. Villa, J. Thousand, W. Stainback, S. Stainback. Baltimore, MD : Paul H. Brookes Publishing Co, 1992. P. 36–54.

23. Vessels, G., Huitt, W. (2005). Moral and character development. Paper presented at the National Youth at Risk Conference, Savannah, GA, March 8–10. 2005. URL : <http://www.edpsycinteractive.org/papers/chardev.pdf> (дата звернення: 26.09.2022).

24. Wynne E.A. Transmitting Traditional Values in Contemporary Schools. *A Dialogue*. L. Nucci. Berkley, CA : McCutchan, 1989.

25. Wynne E.A., Ryan K. Reclaiming Our Schools: A Handbook on Teaching Character, Academics and Discipline. New York : Merrill, 1993. 425 p.

26. Wynne E.A., Walberg H. Developing Character: Transmitting Knowledge. Posen, IL : ARL, 1984. 308 p.

27. Wynne E. A., Walberg H. The Complementary Goals of Character Development and Academic Excellence // Educational Leadership. 1985. № 43(4). P. 15–18.

References:

1. Belmaz Ya. M. Moralne vykhovannia uchniv u zahalnoosvitnikh shkolakh SShA : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / Horlivskyi derzhavnyi pedahohichnyi instytut inozemnykh mov. Horlivka, 2005.191 s. [ukr]

2. Zhukovskyi V. M. Moralni tsinnosti amerykanskoi shkoly. *Ridna shkola*. 2002. №11. S. 78–80. [ukr]

3. Krasovytskui M. Moralne vykhovannia uchniv u teorii ta praktytsi amerykanskoi shkoly. *Ridna shkola*. 1998. №4. S. 30–52. [ukr]

4. Sofinska H. Meta vykhovannia v suchasni zarubizhnii shkoli: zahalni tendentsi i natsionalna spetsyfika. *Shlakh osvity*. 1997. №3. S. 14–18. [ukr]

5. From E. Vtecha vid svobody. Knyzhkovyi klub “Klub simeinoho dozvillia”, 2019. 288 s. [ukr]

6. Battistich V., Solomon D., Watson M. Sense of Community as a Mediating Factor in Promoting Children's Social and Ethical Development URL : <https://www.collaborativeclassroom.org/wp-content/uploads/2017/12/AERA98.pdf> (date of application: 29.01.2021). [eng]
7. Bennett W. The Book of Virtues. New York: Simon & Schuster, 1996. 832 p. [eng]
8. Cottom C. A Bold Experiment in Teaching Values. *Educational Leadership*. 1996. № 53(8). P. 54–58. [eng]
9. Erickson E. H. Childhood and Society. New York : W. W. Norton, 1985. 445 p. [eng]
10. Gauld J. Character First: The Hyde School Difference. San Francisco : ICS Press, 1993. 154 p. [eng]
11. Gilligan C. In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1982. 365 p. [eng]
12. Higgins A. Teaching as Moral Activity : *Journal of Moral Education*. 1995. V. 24. № 2. P. 45–51. [eng]
13. Kilpatrick W. Experiments in Moral Education URL : <http://www.hi-ho.ne.jp/taku77/refer/kilpat.htm> (date of application: 26.09.2022). [eng]
14. Kohn A. How not to Teach Values. A critical Look at Character Education. *Phi Delta Kappan*. 1997. February. P. 429–439. [eng]
15. Mash E.L., Barkley R. A. Treatment of Childhood disorder. N.Y., L. : The Guilford Press, 1989. 185 p. [eng]
16. Moral Development and Moral Education: An Overview URL : <https://www.moraledk12.org/about-mde> (date of application: 26.09.2022) [eng]
17. Nucci L., Creane M. W. & Powers D. W. : Integrating moral and social development within middle school social studies: a social cognitive domain approach. *Journal of Moral Education*. 2015. URL : <http://dx.doi.org/10.1080/03057240.2015.1087391> (date of application: 26.09.2022). [eng]

18. Nucci L. Moral Development and Character Formation. *Psychology and Education Practice* / ed. H. J. Walberg, G. D. Haertel. Berkley : MacCarchan, 1997. P. 127–157. [eng]
19. Ryan K. The New Moral Education. *Phi Delta Kappan*. 1986. V. 68. № 4. P. 228–233. [eng]
20. Simon S.B., Howe L.W., Kirschenbaum H. Values Clarification: A Handbook of Strategies for Teachers and Students (Rev. ed.). New York : Hart Publishing Company, 1987. 409 p. [eng]
21. Values and Character Education Implementation Guide. Atlanta, GA : Georgia Department of Education. Office of Policy and Communications, 1997. 15 p. [eng]
22. Solomon D., Schaps E., Watson M., Battistich V. Creating Caring School and Classroom Communities for All Students. *From Restructuring for Caring Effective Education: An Administrative Guide to Creating Heterogeneous Schools*. MD : Paul H. Brookes Publishing Co, 1992. P. 36–54. [eng]
23. Vessels, G., Huitt, W. (2005). Moral and character development. Paper presented at the National Youth at Risk Conference, Savannah, GA, March 8-10. 2005. URL : <http://www.edpsycinteractive.org/papers/chardev.pdf> (date of application: 26.09.2022). [eng]
24. Wynne E.A. Transmitting Traditional Values in Contemporary Schools. *A Dialogue*. L. Nucci. Berkley, CA : McCutchan, 1989. [eng]
25. Wynne E.A., Ryan K. Reclaiming Our School s: A Handbook on Teaching Character, Academics and Discipline. New York : Merrill, 1993. 425 p. [eng]
26. Wynne E.A., Walberg H. Developing Character: Transmitting Knowledge. Posen, IL : ARL, 1984. 308 p. [eng]
27. Wynne E. A., Walberg H. The Complementary Goals of Character Development and Academic Excellence. *Educational Leadership*. 1985. № 43(4). P. 15–18. [eng]

**РОЛЬ ТЬЮТОРСЬКИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ВИКЛАДАЧА
У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ**

© Гарюнова Ю. О.

Інформація про автора:

Гарюнова Юлія Олегівна: ORCID ID 0000-0002-4695-9917; juliahariunova@gmail.com;
кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української лінгвістики, літератури
та методики навчання.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-10

У статті актуалізовано питання впливу тьюторського потенціалу на виховання здобувачів вищої освіти із розвиненим соціально-емоційним інтелектом і високими запитами до ціннісних орієнтирів. Ми акцентуємо на важливості упровадження індивідуалізованих освітніх практик, що відгукуються на запит представників сучасного суспільства й мають бути втілені освітянською спільнотою. Індивідуалізація як один із підходів у контексті тьюторського методу розглядається спосіб подолання суперечностей між тим, чого сучасність вимагає від прогресивної особистості, і тим, що можуть дати цій особистості традиційні практики в освіті. У дослідженні ми проаналізували найбільш ефективні умови, які можуть сприяти практичному втіленню індивідуалізованого підходу в освіті, що дозволяє врахувати ціннісні настанови здобувача вищої освіти й розвинути його потенціал у межах соціально-емоційного виховання. Ми приділили увагу практикам, які можуть бути ефективними в контексті впровадження індивідуалізованого підходу в середній і вищій школах. Акцентовано важливість аксіологічних настанов для здобувача в контексті сучасного підходу, що передбачає розвиток емпатичності особистості для її ефективної взаємодії із суспільством. Ми описали, як тьюторський підхід може сприяти втіленню пропонованої концепції.

Ключові слова: цінності, тьюторинг, тьюторська модель, освітнє середовище, соціально-емоційний інтелект.

Julia Hariunova «A role of t'yutorskikh of competences teacher is in forming of valued orientiriv of students in the context of development of socialemotional intellect».

The article discusses the impact of tutor potential on the upbringing of students with developed socio-emotional intelligence and high demands for value guidelines. We emphasize the importance of implementing individualized educational practices that respond to the request of members of modern society and must be embodied by the educational community. Individualization as one of the approaches in the context of the Tutor method is a way to overcome the contradictions between what modernity requires of a progressive personality and what traditional practices in education can give this personality. In the article, we analyzed the most effective conditions that can contribute to the practical implementation of an individualized approach in education, which allows to take into account the student's value guidelines and develop its potential within socio-emotional education. We have paid attention to practices that can be effective in the context of implementing an individualized approach in secondary and higher education. The importance of axiological guidelines for the student in the context of the modern approach, which involves the development of empathy of the individual

for its effective interaction with society, is emphasized. We described how the tutor approach can contribute to the implementation of the proposed concept.

Keywords: values, tutoring, tutor model, educational environment, socio-emotional intelligence.

Актуальність дослідження. Для українського суспільства останніх років актуалізувалося питання щодо якості освіти, як середньої, так і вищої, і цю проблему активно обговорюють на найвищих рівнях. Ідеться про змогу контролювати якість освіти й зробити цей процес контрольованим. Аби подальший розвиток суспільства набув позитивної динаміки, необхідно сконцентруватися на вихованні особистостей, які зможуть свідомо визначати життєву позицію й обирати ціннісні орієнтири. відповідальні за себе, своїх близьких, суспільство та державу в цілому, толерантні, ініціативні, зі стійкою громадянською позицією. Сьогодні ж існує суперечність між запитами суспільства та традиційними освітніми практиками.

У Концепції нової української школи констатовано, що українське учнівство в останні пів століття років «пересічні українські учні здобувають у школі застарілі знання, тому вони спроможні лише відтворювати фрагменти несистематизованих знань, проте часто не вміють застосовувати їх для вирішення життєвих проблем» [10, с. 4]. За такого стилю організації освітнього процесу майже не передбачається свобода вибору для учнів, адже вони мають незначні можливості самостійно визначати власні цілі, методи, форми, темп, а також зміст навчання. У зв'язку з цим ми вважаємо актуальним створення сприятливих умов для того, щоб формувати навички самостійної студентської діяльності. Такі завдання можна ефективно втілити за умови реалізації в закладі освіти практик індивідуалізації, що дозволить ефективніше спонукати ціннісні орієнтири для розвитку соціально-емоційного інтелекту. Індивідуалізація при цьому вимагає конструювання реальних можливостей для здобувача самому ставати ініціатором навчальної активності, а також творцем власного освітнього шляху, який він вибудовує всередині широкого освітнього процесу.

Мета статті – аналіз тьюторського підходу в реалізації індивідуалізованого вектору навчання в контексті розвитку ціннісних настанов здобувачів вищої освіти і їхнього соціально-емоційного інтелекту.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Оцінювання завжди залишалося значущим компонентом процесу пізнання. Без аксіологічної орієнтованості неможливі ані діяльність, ані саме життя людини як істоти, що має певні потреби й інтереси, адже, як зауважує Н. Арутюнова, «оцінюється те, що потрібно (фізично й духовно) людині та Людству» [2, с. 181].

Оцінка як широка лінгво-філософська має свої параметри, серед яких можемо окреслити універсальність, інваріантність, диференційованість, динамічність, креативність. Такі параметри, як зазначає Г. Приходько, є своєрідною компенсацією лімітованості людської пам'яті. Проте «сутність оцінки не вичерпується категорійними характеристиками, оскільки вона релятивна (операційна) за своєю природою» [13, с. 14], тобто встановлює «відповідність між світом та його ідеалізованою моделлю» [13, с. 14]. Принцип накладання оцінної сітки на факти й реалії нашої дійсності покладено в основу формування ставлення до всіх предметів і явищ як до корисних чи шкідливих, ефективних чи недієвих тощо.

Проблема визначення природи понять «добро», «зло», «краса», «істина», «благо», «користь» залишалася актуальною для всіх етапів розвитку суспільства. Так, термін «аксіологія» на початку ХХ століття увели французький філософ П. Лапі й німецький філософ Г. Гарман, що засвідчило появу нового напрямку у філософії [11]. А вже з другої половини ХІХ століття дослідження проблем цінностей поступово охопили різні сфери наукового пошуку, зокрема культурологію, психологію, лінгвістику, соціологію тощо, а на початку ХХ століття М. Гайдеггер назвав аксіологію культурофілософією сучасного світу. У 90-х рр. минулого століття вчення ціннісних настанов активно розвивається у зв'язку з тим, що соціум переорієнтовується на загальний ціннісний підхід у житті.

М. Монтень, представник епохи Ренесансу, звертався до першооснов, які свого часу заклали античні філософи щодо соціальної сутності людини та антропоцентризму, він наголошував на потребі формувати у дітей та молоді сприйняття як ідеалу свідомої соціальності та громадянськості кожної особистості. Такий підхід, на думку філософа, має становити стрижневу функцію педагогічного наставника. За таких умов виховання молодого покоління може бути перспективним щодо ціннісних настанов. Це також зумовило зростання соціальної мобільності, а також динамічну трансформацію європейського суспільства в бік зростання ролі соціальної значущості.

Якщо говорити про витoki сучасних підходів у тьюторстві у вітчизняній педагогічній науці, то варто акцентувати впровадження в практику освітнього процесу ідей педагогічної підтримки, індивідуалізації й гуманізації. Праці таких учених, як В. Шаталов, Ш. Амонашвілі, І. Зязюн, С. Соловейчик, М. Щетинін та інші, потреба зміни традиційної соціокультурної парадигми стала усвідомленою. Якщо раніше учнів варто було сприймати в освітньому процесі як об'єкт навчання, то тепер у зв'язку з переорієнтацією на антропологічний підхід студент сприймається як ключовий суб'єкт освітнього процесу. Такий підхід варто вважати дотьюторським, оскільки за тьюторського підходу учень стає основним архітектором власного вектору в навчальному процесі [8].

На сьогодні ми можемо засвідчити потужний розвиток освітнього потенціалу України, що дало такі позитивні результати: розвинувся плюралізм у педагогічних підходах; з'явилися нові методи й технології індивідуалізованого навчання; тьюторський супровід поступово перетворився на невід'ємний компонент освітнього середовища багатьох приватних навчальних закладів; технологія тьюторства засвідчила перспективність для використання в державних закладах освіти [1]. Саме в цьому контексті активно почали говорити про розширення функціоналу тьютора в контексті формування ціннісних орієнтирів здобувачів вищої освіти. Так, у педагогічних системах можуть запроваджуватися різновиди педагогічного наставництва, наприклад класичний тьюторинг (tutor), індивідуальний тьюторинг (face-to-face

tutor), коучинг (couch), менторство (mentor), репетиторство (private tutor), тьюторинг для тьюторів-новачків (novice-tutor), тьюторинг «рівний-рівному» (peer-tutor), електронний тьюторинг (e-tutor), автоматичний тьюторинг (autotutor) [1; 14].

На думку Т. Швець, фахівці у сферах педагогіки й соціології вважають, що результатом тьюторського супроводу має стати створення умов, які можуть стати сприятливими для поступового й ефективного формування особистості, орієнтованої на самостійний вибір значущих соціальних якостей та моральних чеснот [1; 14]. У такому контексті самостійність здобувача – це пріоритет відпрацьованих тьюторських механізмів та технік вирішення різноманітних життєвих ситуацій. При цьому варто пам'ятати, що пропоновані для розвитку ціннісні орієнтири сприяють розвитку соціально-емоційного інтелекту особистості, якій притаманні психологічні риси, які дозволяють діяти самостійно й відповідально.

Виклад основного матеріалу. У своєму дослідженні першочергово хочемо звернутися до такого ключового поняття, як «цінність». Цей термін у 60-х рр. XIX століття увів німецький науковець Г. Лотце, який зазначав, що «цінності – це те, що не існує, проте має значну силу, за допомогою якої людина створює новий світ культури» [13, с. 34]. Так, якщо говорити про філософську теорію цінностей, то варто акцентувати, що вона спиралася на твердження, що її предмет, тобто цінності, варто вважати абстрактними категоріями, які не залежать жодною мірою від носіїв та реального світу. У пізніших розробках теорії цінностей з'являється категорія суб'єкта, що значно змінює визначення й розуміння розглядуваного поняття: «всі предмети людської діяльності, суспільних відносин і природних явищ, що обмежені їх колом, почали розглядати як «предметні цінності» або об'єкти ціннісного сприйняття, такі, що можна оцінити як добро/зло, істину/ неістину, красу/ потворність, дозволене/ недозволене, справедливість/ несправедливість тощо» [2, с. 114].

При розвитку теорії аксіології особистісний складник поступово перетворився на визначальний для поняття «цінність», яке поступово почали називати особистісними смислами, особистісними нормами, смисловою сферою особистості [5, с. 26] тощо.

В. Тугаринов розглядав цінності як «предмети, явища та їхні властивості, що потрібні (необхідні, корисні, приємні) членам певного суспільства як засоби задоволення їхніх потреб та інтересів; як ідеї та спонуки, що можуть бути нормами, метою або ідеалом» [13, с. 45]. При цьому немає однакості щодо розуміння феномену «цінності» серед західних учених. Наприклад, М. Рокіч розглядає систему цінностей як стійку організацію переконань, пов'язану з найкращими моделями поведінки, а Ш. Шварц вважає, що цінності – це поняття, які можна порівнювати із очікуваними кінцевими результатами, які виходять за межі конкретних ситуацій, керують вибором або оцінкою поведінки й подій. Звичайно, на сьогодні існують різні аксіологічні концепції, проте переважно цінності розглядають як специфічні соціально значущі об'єкти та реалії навколишнього світу, які можна вважати сприятливими для людини й суспільства.

Поступово зміст поняття «оцінка» розширювався й відбулося визнання цінності базовою характеристикою діяльнісної роботи свідомості особистості. Поступово оцінку починають визначати як висловлювання про цінність об'єкта, тобто його корисність, як ставлення суб'єкта до зовнішнього середовища тощо.

Про поняття «цінність» потрібно говорити в контексті розвитку соціально-емоційного інтелекту особистості. Наприклад, Г. Приходько говорить про визначальний емоційний компонент значення слова, який варто співвідносити зі сферою емоційно-чуттєвого сприйняття. І це пов'язано із базовою характеристикою оцінки й оцінного сприйняття дійсності. Також у класифікації оцінних значень говорять про те, що поняття «добро» і «зло» завжди були пов'язані з етичними категоріями, з мораллю та її критеріями. Саме тому поняття оцінки є важливим в контексті розвитку

емпатії та соціально-емоційного інтелекту особистості, яка є частиною освітнього процесу.

У контексті розвитку соціально-емоційного інтелекту варто говорити й про виникнення певних стереотипів в контексті ціннісних орієнтирів. Аксіологічні орієнтири перетворюються на так звані точки відліку, що є значущими для педагогічних розробок.

У контексті ролі тьюторського підходу в розвитку соціально-емоційного інтелекту й ціннісних орієнтирів здобувачів вищої освіти варто докладніше зупинитися на впровадженні індивідуалізації навчання. Сутність цієї концепції пов'язана з визнанням факту, що кожен здобувач має індивідуальні пізнавальні інтереси, а також потреби й цілі освітнього вектору. Такі орієнтири здобувача необхідно враховувати в процесі організації навчання, що сприятиме розвитку й соціально-емоційного інтелекту особистості. Педагоги, що обстоюють такий підхід, акцентують, що розуміння потреб кожного здобувача вищої освіти є одним із провідних принципів педагогічного дизайну. Саме з такою метою варто ретельно вивчати потреби й орієнтири учнів перед створенням освітнього проєкту чи плануванням освітнього курсу в межах навчального процесу. Це питання суттєво вирішується за тьюторського підходу, який і передбачає індивідуалізацію, коли увага викладача зосереджується на кожному учневі досить конкретно. Результатом подібного тьюторського є розвиток індивідуальної особистості. Навчальний процес стає більш ефективним, якщо він спирається на сучасні концепції розвитку людини. Особистість при цьому вчиться керувати й користуватися своїми талантами й вчиться самовиховання.

Про важливість викладача-тьютора в освітньому процесі, що сприяє вихованню ціннісних настанов, розвитку соціально-емоційного інтелекту й емпатії говорить Б. Брей у праці «Зробіть навчання персональним». Так, науковиця підкреслює, що індивідуалізоване навчання організовується не самим викладачем, а отримує вектор спрямування від самого здобувача вищої освіти. За такого підходу роль і значущість викладача й функції учнів

суттєво змінюються: тільки здобувач самостійно визначає для себе темп навчального процесу, його стилі і провідні напрямки.

Узагальнюючи функції учнів в індивідуалізованому освітньому процесі, можемо акцентувати, що здобувач повинен виконувати такі завдання:

- самостійно регулювати власний освітній процес;
- чітко пов'язувати навчальний процес зі своїми інтересами;
- бере активну участь у процесі планування власного освітнього вектору;
- орієнтується на свободу вибору в освітньому процесі;
- окреслювати особисті цілі в навчанні;
- бере участь у конструюванні нетворку – спільноти вчителів, учнів, експертів, які цікавляться тією ж темою, яка цікава йому особисто;
- здатен самостійно здобувати нові освітні компетенції із використанням сучасних прогресивних технологій [6, 9, 12].

У контексті розвитку ціннісних орієнтирів і соціально-емоційного інтелекту також варто звернутися до форми дистанційного навчання, яка може стати ефективною в контексті втілення індивідуалізованого підходу. Так, підкреслимо, що онлайн-навчання учень може обрати самостійно зі згоди батьків. У такому випадку варто акцентувати, що інтереси студента повинні бути такими глибокими й усвідомленими, що школа за стандартної організації навчального процесу не може задовольнити такий запит. Онлайн-навчання актуальне в тих ситуаціях, коли здобувач вищої освіти вимагає підходу, який не може бути реалізований в стандартному класно-урочному процесі, тобто учню потрібні власні темп, місце, зміст навчального процесу.

За дистанційного навчання можливо скласти індивідуальний план, у чому може допомогти викладач-тьютор. У такому випадку освітні компоненти засвоюються в зручному для здобувача форматі. Учню надаються консультації, викладач створює критерії оцінювання кожної теми й усіх видів робіт.

Можна підбити підсумки, що варіативність і відкритість начального процесу дає більше можливостей для підвищення ефективності індивідуалізації

навчально-виховного процесу, у контексті якого стає можливим розвиток ціннісних орієнтирів особистостей.

Хочемо підкреслити, що роль тьютора за такого індивідуалізованого підходу може бути дещо варіативною:

- викладач-тьютор може використовувати психо- й соціодіагностичні підходи, наприклад, проводити анкетування, тестування, проводити індивідуальні й групові консультації, що допомагають розвивати таланти й проводити кар'єрну профілізацію;

- тьютор може звертатися до практикоорієнтованих методів, наприклад, впроваджувати тьюторські бесіди й години консультацій, звертатися до групових та індивідуальних сесій фасилітації;

- викладач із тьюторськими компетентностями має можливість використовувати методики проблемного навчання, наприклад вирішувати зі студентами проблему кейси щодо типових та нетипових життєвих ситуацій;

- тьюторські компетентності орієнтують викладача на звернення до методів аналізу й самоаналізу, наприклад до формування здатності у здобувачів вищої освіти здійснювати рефлексію й саморефлексію;

- тьютор маю можливість організовувати ефективну самостійну роботу, наприклад, індивідуальну чи групову роботу, пропонувати роботу з індивідуальними проектами [6, 9, 12].

Можемо окреслити певні алгоритми, які можуть стати актуальними для впровадження тьюторської підтримки за формування ціннісних орієнтирів здобувачів вищої освіти. Так, науковці говорять про п'ятиетапну модель реалізації тьюторського підходу. Це мотиваційний, когнітивно-аксіологічний, діяльнісно-поведінковий та рефлексивно-коригувальний етапи. Окреслимо кожний етап окремо.

Перший діагностичний етап передбачає визначення вхідних замірів для розуміння соціальних компетентностей здобувача, що визначаються в ціннісному й поведінковому вимірах. Другий етап передбачає визначення індивідуальних мотивів здобувача, що є своєрідним каталізатором процесу

соціального зростання. На третьому й четвертому етапах роботи актуальним є орієнтир на соціальний розвиток. Останні два етапи є найбільш тривалими. За використання усіх цих методик тьютор може створити ефективне освітнє середовище, яке сприяє формуванню ціннісних настанов здобувачів вищої освіти. П'ятий етап пов'язаний із рефлексією й коригуванням, за яких здобувач може самостійно проаналізувати досягнення в особистісному зростанні, зіставляє очікування та реальні результати.

Висновки. Підбиваючи підсумки, можемо підкреслити, що завданням авторської технології тьюторського супроводу в контексті соціального розвитку здобувача вищої освіти є формування сприятливого навчально-виховного середовища та такої збагачувальної взаємодії, результатом яких є якісна трансформація особистості через засвоєння провідних соціальних норм і цінностей. За таких умов формується соціальна спрямованість (ціннісні орієнтації та ціннісне ставлення до дійсності, до свого оточення і до себе). Важливо також говорити про готовність до налагодження колаборації, розвиток ініціативності й здатності до соціальної рефлексії.

Отже, у статті ми змогли актуалізувати питання впливу тьюторського потенціалу на виховання здобувачів із розвиненим соціально-емоційним інтелектом й високими запитами до ціннісних орієнтирів. Підкреслюємо, що безсумнівною є важливість використання індивідуалізованих освітніх практик, що відгукуються на запити представників сучасного прогресивного суспільства й мають бути реалізованими представниками освітянської спільноти.

У контексті тьюторської підтримки індивідуалізація як один із дієвих підходів, що допомагає подолати суперечності між тим, чого сучасний світ вимагає від прогресивної особистості, й тим, що можуть дати цій особистості традиційні практики в освіті. У статті ми також проаналізували найбільш ефективні умови, які можуть допомогти втілити на практиці індивідуалізований підхід в освіті як в онлайн-, так і офлайн-навчанні. За таких умов тьюторський підхід дозволяє врахувати аксіологічні настанови здобувача й розвинути його

потенціал у межах соціально-емоційного виховання. Ми зробили спробу приділити достатню увагу практикам, які можуть бути ефективними в контексті впровадження індивідуалізованого підходу, при цьому акцентували важливість аксіологічних настанов для здобувача вищої освіти в контексті сучасного підходу, що передбачає розвиток емпатичності особистості для її ефективної взаємодії із суспільством.

Підкреслимо, що для впровадження індивідуалізованого навчання можуть бути використані авторські моделі роботи зі здобувачами вищої освіти. За такого підходу розкривається потенціал здобувача, а також відкриваються його таланти, що також мотивує і в освітньому процесі, в побутових взаємодіях. Індивідуалізований підхід також дозволяє посилити позитивні риси характеру, а також ефективно спроектувати план особистісного розвитку. В учня ефективно формується самосвідомість, він учить автентичності у взаєминах та відповідальності за всі рішення.

Не варто применшувати значення тьюторського супроводу для становлення особистості з вираженим почуттям гідності. Особистість відчуває свою неповторність, що дає переконання о власній цінності як людини. Отже, можна констатувати, що завдяки варіативності, відкритості освітнього середовища за рахунок взаємодії між освітніми експертами й здобувачами вищої освіти реалізується залучення учнів до свідомого вибору й формування власного освітнього шляху.

Перспективи подальших наукових розробок пов'язані з вивченням питань підготовки майбутніх викладачів із тьюторськими компетентностями, які можуть ефективно впроваджувати новітні методики в умовах розвитку сучасного прогресивного освітнього простору.

Перелік використаних джерел:

1. Алексєєнко Т. Ф. Образ сучасного світу в соціальному досвіді й моделях поведінки дітей і молоді. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, 2017, № 10, с. 7–17.
2. Арутюнова Н. Д. Типи мовних значень. Оцінка. Подія. Факт. 1988. 341 с.

3. Бевзенко Л. Д. Соціальність в контексті парадигми складності. *Філософія. Людина. Сучасність*. 2017, с. 63–66.
4. Ветров С. Поняття та алгоритм тьюторської діяльності. *Інформаційний збірник МОНУ для директори школи і завідувача дитячим садком*. 2017. № 23–24 (69). С. 35–47.
5. Єрьоміна Л. Є., Познякова А. Роль тьютора у соціальному житті учнів. *Соціально-освітні домінанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції. 2019, С.. 182–184.
6. Загнітко А. П. Основи дискурсології : науково-навчальне видання. Донецьк : ДонНУ, 2008. 194 с.
7. Кавалеров А. А. Цінність у соціокультурній трансформації Одеса : Астропринт, 2001. 224 с.
8. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса : Астропринт, 2000. 342 с.
9. Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. 350 с.
10. Кравцова Т. Зміст та структура тьюторської компетентності майбутнього педагога. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. № 3 (31). С. 264–269.
11. Кравченко І. Тьюторство як універсальна педагогічна технологія. *Збірник наукових праць ЛОГОΣ*. 2020. С. 106–108.
12. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи: ухвалено рішенням Колегії МОН України 20.10.2016 р. URL : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html/> (дата звернення: 20.09.2022).
13. Онищенко І. В. Оцінний компонент у лексичному значенні слова. *Мандрівець*. 2004. № 2. С. 48–51.
14. Подпльота С. В. Тьюторська позиція вчителя як інноваційний ресурс Нової української школи. *Особистісно-професійний розвиток вчителя в*

умовах реалізації концепції Нової української школи : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з Міжнародною участю. 2018. С. 166–169.

15. Приходько Г. І. Оцінка і комунікація : посіб. для студентів та аспірантів. Вінниця : Нова Книга, 2013. 168 с.

16. Швець Т. Е. Тьюторинг. Практики впровадження. Київ. 2017, 120 с.

17. Budzyński M., Czekierda P., Zalewski Z., Zembrzuska A. Traczyński J., Tutoring w codzienności szkolnej uczniów, nauczycieli i rodziców ALA. *Tutoring w szkole. Między teorią a praktyką zmiany edukacyjnej*. Wrocław, 2009. 115 с.

18. Buljubašić-Kuzmanović V. Socijalna kompetencija i vršnjački odnosi u školi. *Pedagogijska istraživanja*. 2010. № 7(2). С. 191–20.

References:

1. Aliksieienko T. F. Obraz suchasnoho svitu v sotsialnomu dosvidi y modeliakh povedinky ditei i molodi. Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi, 2017, № 10, S. 7–17. [ukr]

2. Arutiunova N. D. Typy movnykh znachen. Otsinka. Podiia. Fakt. 1988. 341 s. [ukr]

3. Bevzenko L. D. Sotsialnist v konteksti paradyhmy skladnosti. *Filosofia. Liudyna. Suchasnist*. 2017, s. 63–66. [ukr]

4. Vietrov S. Poniattia ta alhorytm tiutorskoi diialnosti. Informatsiinyi zbirnyk MONU dlia dyrektory shkoly i zaviduvacha dytiachym sadkom. 2017. № 23–24 (69). S. 35–47. [ukr]

5. Yeromina L. Ye., & Pozniakova A. Rol tiutora u sotsialnomu zhytti uchniv. Sotsialno-osvitni dominanty profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv sotsialnoi sfery ta inkluzyvnoi osvity : materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi Internet-konferentsii. 2019, S. 182–184. [ukr]

6. Zahnitko A. P. Osnovy diskursolohii : naukovo-navchalne vydannia. Donetsk : DonNU, 2008. 194 s. [ukr]

7. Kavalеров А. А. Tsinnist u sotsiokulturnii transformatsii Odesa : Astroprynt, 2001. 224 s. [ukr]

8. Kovalevska T. Yu. Komunikatyvni aspekty neirolinhvistychnoho prohramuvannia. Odesa : Astroprynt, 2000. 342 s. [ukr]
9. Kosmeda T. Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky : formuvannia i rozvytok katehorii otsinky. Lviv : LNU im. Ivana Franka, 2000. 350 s. [ukr]
10. Kravtsova T. Zmist ta struktura tiutorskoi kompetentnosti maibutnoho pedahoha. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. 2020. № 3 (31). S. 264–269. [ukr]
11. Kravchenko I. Tiutorstvo yak universalna pedahohichna tekhnolohiia. Zbirnyk naukovykh prats ΛOHOΣ. 2020. S. 106–108. [ukr]
12. Nova ukrainska shkola: kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly: ukhvaleno rishenniam Kolehii MON Ukrainy 20.10.2016 r. URL : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/konczepczyia.html/> (data zvernennia: 20.09.2022). [ukr]
13. Onyshchenko I. V. Otsinni komponent u leksychnomu znachenni slova. Mandrivets. 2004. № 2. S. 48–51. [ukr]
14. Podplota S. V. Tiutorska pozytsiia vchytelia yak innovatsiinyi resurs Novoi ukrainskoi shkoly. *Osobystisno-profesiinyi rozvytok vchytelia v umovakh realizatsii kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly : materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z Mizhnarodnoiu uchastiu*. 2018. S. 166–169. [ukr]
15. Prykhodko H. I. Otsinka i komunikatsiia : posib. dlia studentiv ta aspirantiv. Vinnytsia : Nova Knyha, 2013. 168 s. [ukr]
16. Shvets T. E. Tiutorynh. Praktyky vprovadzhennia. Kyiv. 2017, 120 s. [ukr]
17. Budzyński M., Czekierda P., Zalewski Z., Zembrzuska A. Traczyński J., Tutoring w codzienności szkolnej uczniów, nauczycieli i rodziców ALA. Tutoring w szkole. Między teorią a praktyką zmiany edukacyjnej. Wrocław, 2009. 115 s. [pol]
18. Buljubašić-Kuzmanović V. Socijalna kompetencija i vršnjački odnosi u školi. *Pedagogijska istraživanja*. 2010. № 7(2). S. 191–20. [pol]

**FORMATION OF PROFESSIONAL TOLERANCE
OF FUTURE TEACHERS AS A SOCIALLY SIGNIFICANT VALUE**

© **Bludova Yu., Vasylenko O., Ilna O.**

Information about the authors:

Yulia Bludova: ORCID ID 0000-0001-6338-0571; julia_bludova@ukr.net; Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management.

Olena Vasylenko: ORCID ID 0000-0002-9846-3817; vasilekona@ukr.net; Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Preschool Education.

Olena Ilyina: ORCID ID 0000-0003-1951-4311; ilinahelen@ukr.net; Candidate of Pedagogical Sciences, Teacher of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-11

The article reveals the problem of creating a tolerant educational environment and the formation of professional tolerance of participants in the educational process in the context of higher education in some theoretical and practical aspects. The theoretical prerequisites for the formation of the main scientific definitions, such as «tolerance», «professional tolerance» and «tolerant educational environment» are considered. An attempt was made to formulate one's own well-founded understanding of the named categories.

The presented practical experience of activities, proposed methods and forms of involvement of education seekers of the MUNICIPAL ESTABLISHMENT «KHARKIV HUMANITARIAN-PEDAGOGICAL ACADEMY» OF KHARKIV REGIONAL COUNCIL to the culture of tolerance are the result of the use of various educational technologies in the educational process, which contribute to the gradual formation of professional tolerance of future teachers as a socially significant value. We conduct various types of classes: problem-based lectures, seminars, and practical classes with the aim of forming the professional tolerance of future teachers. On them, we used such methods as solving problem situations; technology «Unfinished sentence», «Discussion»; joint solution of pedagogical problems and pedagogic tasks.

Also, in the process of formation of pedagogical tolerance, we used variable forms of organization of tolerant interaction of participants in the educational process: trainings, role-playing games, etc.

The systematized material of the article allows us to draw a conclusion about the timeliness and expediency of disseminating the experience of activities on the formation of professional tolerance and involvement in the values of society.

Keywords: institution of higher pedagogical education, future teachers, tolerance, professional tolerance, intolerance, tolerant educational environment.

Блудова Ю. О., Василенко О. М., Ільїна О. О. «Формування професійної толерантності майбутніх учителів як соціально значимої цінності».

У статті розкривається проблема створення толерантного освітнього середовища та формування професійної толерантності учасників освітнього процесу в контексті вищої освіти у деяких теоретичних та практичних аспектах. Розглянуто теоретичні передумови становлення основних наукових дефініцій, як «толерантність», «професійна толерантність» та «толерантне освітнє середовище». Здійснено спробу сформулювати власне обґрунтоване розуміння названих категорій.

Представлений практичний досвід діяльності, запропоновані методи та форми залучення здобувачів освіти КОМУНАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ «ХАРКІВСЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ» ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ до культури толерантності, є результатом використання в освітньому процесі різноманітних освітніх технологій, що сприяють поетапному формуванню професійної толерантності майбутніх вчителів як соціально значимої цінності. Нами проводяться різного типу заняття: проблемно-лекційні, семінарські та практичні заняття з метою формування професійної толерантності майбутніх учителів. На них ми використовували такі методи, як розв'язання проблемних ситуацій; технологія «Незакінчене речення», «Дискусія»; спільне розв'язання педагогічних задач та завдань з педагогіки.

Також у процесі формування педагогічної толерантності ми використовували варіативні форм організації толерантної взаємодії учасників освітнього процесу: тренінги, рольові ігри тощо.

Систематизований матеріал статті дозволяє зробити висновок про своєчасність та доцільність дисемінації досвіду діяльності з формування професійної толерантності та залучення до цінностей суспільства.

Ключові слова: заклад вищої педагогічної освіти, майбутні вчителі, толерантність, професійна толерантність, інтолерантність, толерантне освітнє середовище.

Relevance of research. The modern stage of development of Ukrainian society is characterized by a pronounced multicultural nature of social processes. This is due to a number of factors; world trends, political, ideological, social and economic changes taking place in Ukraine. In terms of one of the priority tasks of the system of higher professional education is the preparation of a specialist for effective activity and constructive professional communication in a multicultural environment, which is connected with the awareness of the importance of tolerant attitudes of the individual. The formation of specialists' tolerance in the field of providing educational services is particular importance, since: the educational field plays a leading role in the field of regulation and stabilization of social processes; designed to ensure the proper material, social, cultural, and educational standard of living of citizens, to restore their ability to adapt in dynamically changing social and economic conditions; the specifics of activity in this field, presents increased requirements both for professional competence, for the presence of certain personal qualities and qualities necessary for the effective implementation of professional activity.

Due to its practical significance, the problem of tolerance is considered in the course of research as a personality quality that allows one to function successfully in society in general, regardless of specific spheres of activity. Speaking

about the study of tolerance as a professionally significant personality quality, it is possible to note a rather narrow coverage of professions that have attracted the attention of researchers. Meanwhile, tolerance occupies a significant place in the professional activity of specialists engaged in the field of «people – people». The specifics of professional activity and personal characteristics of specialists of one or another profession have a significant impact on the formation and manifestation of tolerance [7].

In the modern school, the role of the teacher's personality is growing significantly. The problems faced by the modern school – the complication of inter-ethnic relations, the stratification of the population into «rich and poor», intolerance towards people of a different faith, etc. – explain the practical interest in research in the field of tolerance. A tolerant teacher, thanks to a special tactic of building his behavior in relation to children, achieves greater effectiveness. In this, the role of the field of education, designed to develop a set of pedagogical conditions and methods of forming tolerance, is increasing [6].

The importance of tolerance in professional education is enshrined in legislation: the Law of Ukraine «On Higher Education», the Declaration of Principles of Tolerance, the Convention on the Rights of the Child, the Constitution of Ukraine, the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the period until 2021, the Sustainable Development Strategy «Ukraine – 2020», Concepts New Ukrainian school, Concept of development of pedagogical education, etc.

Analysis of basic research and publications. Tolerance and its formation have recently been the subject of numerous psychological and pedagogical studies. Thus, in the works of V. Andrushchenko, V. Kremen, V. Lutai, and V. Ognevyuk, the methodological foundations of the modern philosophy of education are presented; general aspects of pedagogy of tolerance are revealed by scientists M. Andreev, O. Bezkorovaina, O. Hryva, H. Kobernyk, L. Moskalyova; K. Bakhanov, O. Babakina, O. Bida, O. Budnyk, L. Koval, Ya. Kodlyuk, A. Kramarenko, O. Matvienko, L. Perminova, L. Petrychenko, L. Petukhova, G. Ponomarova, O. Fedii, A. Kharkivska, L. Khomych, L. Khoruzh, G. Shevchenko;

researchers analyze the psychological and pedagogical foundations of the formation of tolerance of future teachers: T. Atroshchenko, N. Birko, T. Varenko, Yu. Gordienko, A. Horyanska, Yu. Irkhina, E. Kaikova, O. Kondratieva, R. Kostruban, I. Krivoshapka, L. Matsyuk, M. Melnychuk, O. Ruda, A. Skok, O. Stolyarenko, I. Sukhopara [10].

At the same time, it should be noted positive trends that are gaining strength in modern Ukraine – the desire of peoples to revive their national cultures, turning to traditions and searching for the spiritual and moral foundations of life. Nowadays, the problem of forming a personality capable of choosing as a reference point socially significant norms and values, such as patriotism, citizenship, humanity, possessing social and cultural baggage and ethnic cultural experience, which allows it to successfully navigate and self-determine in a multicultural environment, to be tolerant towards representatives of other cultures and confessions. The interest shown by teachers in national cultural traditions is not accidental. National traditions have a significant pedagogical potential, which can serve as an effective means of spiritual and moral education. The educational space is characterized by the multi-ethnicity of the environment and the multinational composition of those seeking education. In such conditions, it is important to address the spiritual and moral potential of different cultures, which, despite their inherent essential differences, have a single spiritual and moral basis. Currently, it is especially relevant for pedagogical science to turn to this experience, which the people have accumulated over the centuries, to their cultural and historical memory, in order to understand the causes of negative phenomena and find a way to solve the questions that concern us about the national revival of the country. Therefore, it is important to turn to centuries-old folk wisdom, to the values of folk culture and folk pedagogy [6].

The purpose of the article. The purpose of the article is to generalize scientific approaches and pedagogical experience to substantiate the need for the formation of professional tolerance of future teachers as a socially significant value.

Presenting main material. Investing in human development, first of all, in education, which is able to ensure the competitiveness of our country in the

globalized world, is a fundamentally important direction of Ukraine's social policy. This involves solving the following tasks: eliminating the tradition of overloading with educational subjects that are not the foundation for new knowledge; increasing the share of training methods that form practical skills of professional activity, self-study; increasing the role of independent work of education seekers; restoration and strengthening of the connection between professional education and practical activity [2].

In the conditions of the modernization of the educational system in Ukraine, the requirements for the professional training and activity of primary school teachers are changing significantly, since the basis of all transformations in education should be real knowledge of the potential capabilities of children, forecasting of needs and models of personality development. The search for optimal ways of professional training of primary school teachers takes place in the context of modern educational paradigms (cultural, value, competence, etc.), the most relevant of which is personally oriented [10].

The theoretical and methodological foundations, purpose, tasks of the personally-oriented model of education and upbringing are determined by the processes of socio-cultural development, social order, those values and guidelines of the Ukrainian educational tradition, which interprets the educational process as intersubjective communication and pedagogical interaction. Satisfaction of this requirement is possible under the condition of high-quality professional training of the future teacher in the unity of theory and practice, assimilation of advanced pedagogical experience of the past and present, in Ukraine and abroad [9].

The analysis of the educational activities of vocational higher educational institutions of the pedagogical profile revealed a contradiction between the requirements of international standards of professional education, which dictate an increase in the number of hours of practical training, a change in the nature and content of educational and industrial practices in vocational higher education institutions, a closer connection between education and practice, and traditional approaches to the organization of practical training students of education, which

no longer provides the necessary level of development of professional skills of future teachers [8].

The first years spent by a child at school are extremely important for the formation of his value system. The personality of the first teacher, the quality of the educational environment largely determine the success and realization of the individual in the future [10].

A specific feature of the primary school teacher's work is multi-subject. He must possess the methodology of teaching linguistic and literary, mathematical, technological and other educational fields. All of this requires close attention to the practical training of the primary school teacher, the formation of his individual creative abilities, which will allow him to successfully carry out educational work with younger schoolchildren in modern educational institutions. It is an obvious fact that the formation of a specialist of the required level is possible when using mainly active forms and methods of training, which involve the inclusion of education seekers in specially organized situations that simulate life and professional problems [3].

The determining condition of the quality training of a modern competitive specialist is the level of competence of the teacher of the higher education institution, his ability to build the educational process in accordance with the educational situation. That is why the teachers of the academy maintain the closest connection with IGSE (institutions of general secondary education) and PEI (preschool education institutions): they are regular participants of practical seminars, round tables, methodical associations of educational institutions of the city and region, most of the employees are consultants of practicing teachers in their implementation of experimental programs, scientific research projects and individual measures [11].

It is accepted to distinguish between special competencies, which determine the possession of professional activities at the required level, readiness for innovation, and key (basic, universal) competencies, which can be characterized as general competencies necessary for the socially productive activity of any modern person [8].

The competence model of education has replaced the until recently dominant knowledge model, which involves passive assimilation of educational information. The key element of the content of education in the competence model is the experience of solving various, not exclusively typical tasks and performing proper professional functions based on the acquired universal knowledge, abilities and types of readiness that form various spheres of human activity. As we can see, the goals of education are being revised, the content of educational information, means of pedagogical communication are being improved, and the subject of pedagogical influence – students – is changing to a great extent. All this makes it absolutely necessary to raise the requirements for the level of professionalism of future teachers [9].

Due to its high social significance and, at the same time, the difficulty of mastering, pedagogical activity is a traditional object of research by teachers, psychologists, and philosophers. However, more and more new aspects of the teacher's professional activity and the peculiarities of his personality are becoming the subject of study by specialists. Thus, one of the important features of a future teacher is a tolerant attitude towards all participants in the educational process [6].

The essence of tolerance is, first of all, that it is a quality of the culture of every society, every citizen (moral, legal, political) regardless of gender, age, profession or ethnicity. Tolerance manifests itself in many different forms: personal, public and state. The fundamental requirements of a tolerant culture are respect by every society, citizen, social group of freely chosen moral, worldview, political and other social orientations, which should be supported by a tolerant, non-aggressive-conflict, respectful attitude towards similar choices of other social subjects. That is why understanding the habits, feelings, forms of behavior of other people is a necessary condition for tolerance [7].

Different types of tolerance are distinguished. The reason for changes in the nomenclature of types of tolerance among different specialists will undoubtedly be different subject-object relations of professional activity; here, the subject is a specialist, and the object is individuals, natural and artificial physical objects,

signs and artistic images – everything that makes up the specialist's professional environment [9].

With such a classification, it seems possible to reduce all the variety of types of professional activity to a certain minimum, which will allow to single out a specific component of tolerance of a specialist and create a uniform technology of its formation [3].

This technology consists of two parts:

- universal for any specialist (formation of basic tolerance, essential in everyday life);
- personal, depending on the object of professional activity (professional tolerance in the narrow sense) [3].

Based on the premise that basic tolerance (communicative, religious, political, ethnic, etc.) is a *conditio sine qua non* for any specialist, we will consider how the type of professional tolerance changes depending on the change in the object of the professional-subject environment. As mentioned above, subject-object relations can take the following forms (five types of professions identified by E. Klimov [2]): 1) technical specialist (machines); 2) specialist - nature; 3) specialist - person (client, customer, patient, etc.); 4) specialist - sign; 5) specialist - an artistic image.

A graduate of a pedagogical educational institution is seen today as a critical, benevolent, informed thinker who shares universal human values and principles of respect for cultural differences. Education means not only the acquisition of professional knowledge, skills and abilities, but also individual ethno-cultural identification [11].

It is necessary to adapt to the peculiarities of each student of education, bearing in mind that everyone is a «living knowledge», a «living universe», a unique representative of cultural customs and traditions. Rejection of such traditions gives rise to cases of discrimination and xenophobia.

Educators must be ready to overcome barriers in higher education institutions that prevent normal communication and development of students from different ethnic and cultural groups, and establish humane relations. In this regard, the

professorial teaching corps of higher education institutions faces significant difficulties that arise due to the lack of scientific and pedagogical developments, the fragmentation of educational work on multicultural education, the weak professional readiness of the teacher to work in a multiethnic and multicultural environment [6].

Thus, notable barriers on the way to multicultural education are: insufficient software and methodological support; weak elaboration of pedagogical technologies in educational classes; lack of experience in relevant extracurricular educational work; little attention to the implementation of multiculturalism within the framework of continuous education, etc.

In scientific studies on the problem of tolerance, this phenomenon is most often considered in terms of international, inter-ethnic relations between people, therefore a large number of scientific works are devoted to international and inter-ethnic tolerance, the justification of their content and structure, as well as the problems of their formation. However, the study of tolerance in the context of the pedagogical process, interpersonal relations and in relation to the professional sphere of activity are also relevant in modern conditions. All the more so since the modernization of the educational sector requires from its specialists the skills and abilities to build their professional activities in a multicultural environment, taking into account the peculiarities of the socio-cultural situation of the development of society, following the principles of tolerance, based on dialogue and cooperation, the ability and willingness to take into account the personal and social differences of the subjects of education [7].

Despite the fact that the term «tolerance» has recently been used quite widely in the research of teachers and psychologists, its meaning needs to be clarified.

In the Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language [4], three main meanings of tolerance are distinguished. The first meaning is purely medical, which is revealed through the description of the immunological resistance of the body. The other two meanings are closer to psychology, they describe tolerance as:

- the body's ability to tolerate adverse effects of one or another environmental factor.

- tolerance for other people's thoughts, beliefs, behavior [4].

In the psychological dictionary edited by A. Petrovskyi and G. Yaroshevskyi, tolerance is defined as «... absence or weakening of response to any adverse factor as a result of reduced sensitivity to its influence...» [8].

In the Great Explanatory Psychological Dictionary, translated into Ukrainian in 2000, three meanings of the concept of «tolerance» are also distinguished. Firstly, tolerance is considered as an attitude towards liberal acceptance of behavior patterns, beliefs and values of others, secondly – as the ability to endure stress, tension, pain, etc. without serious harm and, thirdly – as tolerability of medicines [5].

Today, the phenomenon of tolerance is widely studied by scientists belonging to various fields of science. The main premise and starting point for these studies is the opinion not only that tolerance is the basis of relations between different nations (ethnic tolerance), but also that without tolerance any productive and harmonious interpersonal relations are impossible at all [7].

Tolerance can be considered in two aspects: a broad and a narrow interpretation of this concept. A narrow, specific («technical») understanding of this phenomenon is characteristic of the natural sciences (immunology, pharmacology, toxicology), where the term «tolerance» has been used in a stable sense for a long time [9].

In the humanities, the concept of tolerance is more blurred. Thus, M. Walzer's work mentions five possible values characterizing tolerance. The first is a detached and humble attitude towards differences in the name of preserving peace; the second is a position of passivity, relaxation, gracious indifference to differences; the third stems from a kind of moral stoicism, a principled recognition that others have rights, even if their way of using these rights arouses dislike; the fourth value expresses openness to others, curiosity, perhaps even respect, willingness to listen and learn. Finally, the last, fifth type of tolerance, according to M. Walzer, is a diverse enthusiastic acceptance of differences [11].

The given definitions, however, do not take into account the specific conditions of possible manifestations of tolerance or intolerance, that is, exactly what needs to be described in order to create a holistic process of tolerance formation among specialists. It is correct that the working conditions, professional and subject environment of each specialist are unique. However, all existing conditions characterizing the professional activity of specialists can be reduced to some basic types [53]. Despite the great interest in the problem of tolerance from the humanities (there are studies of tolerance from the point of view of philosophy, linguistics, logic, rhetoric, psychology, ethnology, etc.), in pedagogical science in general, and in the theory and methodology of professional education, in particular, the problem of tolerance appears to be insufficiently developed. This is all the more paradoxical, since the problem of various kinds of labor conflicts (both external and internal) is the basis for the theory and methodology of professional activity. The requirements for the level of development of various types of professional tolerance of a specialist must be taken into account when building a specialist's professional profile [6].

O. Akimova in her report «Tolerance in pedagogical communication (before posing a problem)» says that the term «tolerance» itself has several cognitive layers and includes: everyday tolerance (tolerance to the behavior and expressions of the people around you, the ability to forgive their weaknesses and deviation from norms of behavior); religious tolerance (respectful attitude towards representatives of other faiths, recognizing them as equals); ethnic tolerance (respectful, non-hostile attitude towards representatives of other ethnic groups who are in contact with their own ethnic group); intellectual tolerance (recognition of pluralism of opinions on any political, social or scientific issue, absence of hostility to other people's opinion) [2].

Next, O. Akimova adds to the above-mentioned «basic» types of tolerance a professional-pedagogical variety, which should be taught to future teachers. In the collective monograph «Culture of tolerance: the experience of diplomacy to solve modern management problems», the collective of authors describes such types of tolerance as professional, communicative, political, intergenerational, interethnic and interreligious [2].

In both cases, we are talking about both «professional tolerance» and «professional-pedagogical tolerance of the teacher». Professional tolerance is defined here in a narrow sense – as a separate species, opposed to general, everyday tolerance. It is possible to understand the phrase «professional tolerance» in a broad sense – as a set of types of tolerance characteristic of a specialist as a competent professional. It is reasonable to assume that the tolerance requirements of specialists in other areas and the nomenclature of types of tolerance will change [6].

Modern education sets the main task of preserving and developing the individuality of each person, creating conditions for self-expression and self-realization, and the issue of pedagogical tolerance as a professional quality of a modern teacher is very significant.

The teacher is often called the soul of the educational process. Effectiveness, productivity of communication and joint activities depends on his personal potential, professional knowledge and skills, on his beliefs, views, worldview [1]. Unfortunately, in the work of a teacher, there is sometimes a very significant lack of respect and tolerance for subjects of pedagogical activity. In everyday pedagogical practice, pedagogical intolerance of varying degrees can be manifested – from indifference to the child to frank and harsh devaluation of the child, which is unacceptable.

Researchers interpret the essence of a teacher's tolerance in different ways: a tolerant attitude towards participants in the educational process (L. Zanina, N. Menshikova, N. Moreva, etc.); mental stability (L. Zanina, N. Menshikova, etc.); ability to dialogic form of interpersonal relations (H. Bezyulova, V. Chernyavska, G. Shelamova, etc.); the presence of an attitude towards the manifestation of tolerant forms of interaction with other people (E. Kleptsova, etc.); the ability and willingness to cooperate with the participants of the educational process based on understanding, recognition and acceptance of their individual socio-psychological features (G. Bezyuleva, M. Perepelitsina, O. Shavrina, G. Shelamova, etc.)

In the psychological and pedagogical literature, the concept of «tolerance» in relation to the teacher's personality began to be used recently, but such

a professionally important quality as «pedagogical tact» was traditionally studied [10]. This quality has many points of contact with tolerance, such as respect for the dignity of the child's personality, treating his personality as a value, taking into account the individual characteristics of the child for the implementation of educational influences. Pedagogical tact, like tolerance, is associated with pedagogical empathy. Pedagogical tolerance appears as an integrating form that carries the features of all types and levels of tolerance, which is determined by the goals, tasks and features of the teacher's pedagogical activity and all the variety of pedagogical situations encountered, it is a professional and personal quality of the teacher.

In the scientific literature, two types of teacher tolerance are defined: social and psychological. The presence of social tolerance allows the teacher to effectively interact with all participants of the educational process, and the formation of psychological tolerance ensures the high resistance of the teacher to numerous professional stresses and contributes to the effective construction of a professional career. Yu. Povarenkov proposes to distinguish structural components in social tolerance: dynamic and operational. The dynamic side of tolerance is determined by the content of the teacher's motivational sphere, the system of his values, interests, beliefs and social attitudes. The operative basis of social tolerance is concrete knowledge, skills and abilities [10].

The implementation of two main functions – education and training – requires a modern teacher of the National Academy of Sciences to have such an important professional quality as pedagogical tolerance. If the teacher has this quality, it manifests itself to all the subjects of the pedagogical reality without exception, which ensures the effectiveness of the process in general. A tolerant teacher calmly reacts to the appearance, personality qualities, behavior of children, parents, colleagues, etc., which may cause irritation in other people; able to accept people and their negative qualities, behavior as they are, to realize what should be changed and what should not be changed; if he decides to change, he does it gradually, non-violently, without harming others. Such a teacher reveals as the very fact of an act,

behavior, personality traits that can be annoying, as well as motives, factors, conditions that lead to this. If the teacher feels irritated by this or that child or colleague, then he is able to show endurance, patience, does not blame the person, other people who supposedly did not affect him, but tries to solve problems independently, using psychological and pedagogical tools, working as with the person himself, as well as with the people around him [6].

The formation of pedagogical tolerance is especially important at the initial stage of professionalization, when a choice is made and the foundations of future professional activity are laid.

S. Bondyreva considers the phenomenon of higher education as a special cultural space that introduces a person to the world of human culture through science as its greatest achievement and a necessary component. Pedagogical vocational training as a special cultural structure is the main center in which they accumulate, i.e. knowledge is integrated and transferred to new generations and their carrier is formed – an educated person [8].

As the organizers of the process of formation of pedagogical tolerance among students of higher education institutions, professors and teaching staff, distinctive features of their joint activity are the presence of an attitude to communicative interaction, subject-subject relations, which ensure an internal tendency to tolerant interaction.

The teacher's pedagogical communication with the students is an important source of the formation of pedagogical tolerance, when the former appears as a model, an example of the manifestation of this quality in a wide variety of situations: during classroom and extra-auditory informal communication; during the supervision of diploma, course, abstract works of students, during production practice, as well as debates, creative meetings and scientific conferences.

The following are the main conditions for the education of tolerance:

- increasing the level of awareness of teachers and students;
- formation of an attitude of tolerance (one must be ready for equal dialogue, understanding partners in communication);

- the formation of tolerance in the personal system of values and the transformation of tolerance into a regulatory principle of professional and non-professional activities;

- implementation of a personally oriented approach in educational activities [1].

Thus, one of the social institutions that contribute to the formation of pedagogical tolerance as a professional quality of a modern teacher is an institution of higher education, which fruitfully uses dialogue, cooperation, respect between all subjects of the educational process, as a result of which the future teacher is able to find an individual approach to of a child, able to behave adequately and humanely in relations with parents, tolerant and natural in dealing with various subjects of the educational process.

Below we will consider the specifics of measures for the formation of pedagogical tolerance in the educational process of the MUNICIPAL ESTABLISHMENT «KHARKIV HUMANITARIAN-PEDAGOGICAL ACADEMY» of KHARKIV REGIONAL COUNCIL.

In the educational process, we use various educational technologies that contribute to the gradual formation of professional tolerance of future teachers as a socially significant value.

We conduct various types of classes: lectures, seminars and practical classes with the aim of forming the professional tolerance of future teachers.

First of all, our work was aimed at mastering the system of professional and pedagogical knowledge, abilities and skills; intensive formation of professional value orientations based on the actualization of acquired knowledge, abilities and skills; clarification of life and professional meanings, goals and plans; formation of ideas about the teacher's pedagogical tolerance as an essential characteristic of professionalism; the desire to learn basic pedagogical concepts.

To this end, we promote the formation of a cultural and educational space and the skills of tolerant interaction in the educational environment of the academy. For example, we conducted the following problem-based lectures and one seminar on the topic «Conceptual ideas and principles of tolerance.» On them, we used such

methods as solving problem situations; technology «Unfinished sentence», «Discussion»; joint solution of pedagogical problems and tasks.

At this session, the students considered the following questions: tolerance as a social and pedagogical phenomenon of modern society and the education system; formation of the concept of «tolerance» in the philosophical concepts of domestic and foreign researchers; the history of the problematization of tolerance in the direction of psychology and pedagogy; modern state and interpretations of tolerance

At the end of the lecture, students were asked to answer a number of questions:

1. Reveal the scientific positions of the researchers, the methodological basis of the education of tolerance in modern society.

2. Consider approaches to the analysis of the problem of tolerance education as a worldview principle, as a principle of social activity and as a principle of social organization.

3. Justify the leading position of the education system in the process of overcoming the manifestations of intolerance in modern society.

4. Analyze the main theoretical arguments in favor of tolerance in the works of philosophers.

5. Describe the meanings of the concept of "tolerance" in the appendix to pedagogy.

6. Identify the state of the problem of education of tolerance in the logic of pedagogical anthropology.

7. Based on the presented material, analyze modern interpretations of the concept of «tolerance», compare it with the etymology of the term.

8. Define the meaning of the concept of «tolerance border».

9. Analyze the main trends in the development of interpretations of the concept of «tolerance»: identify positive and negative aspects.

10. Describe the possibilities of the education system in the process of involving students in the culture of tolerance.

The topic of another lecture is «Psychological and pedagogical support for building a tolerant educational environment». At this class, the winners got

acquainted with the issues of psychological mechanisms of formation and manifestations of interpersonal tolerance and the issue of age sensitivity in the process of education of tolerance.

During the class, students searched for answers to the following questions:

1. Describe the content of the structural-dynamic model of interpersonal tolerance by H. Kozhuhar.

2. Mark the psychological mechanisms that determine the manifestation of tolerance in the process of communication.

3. Reveal the content of the levels of existence and manifestations of tolerance in the personality structure.

4. Determine the affective and cognitive content of critical dialogue in the process of interpersonal interaction.

5. Give examples of possible contradictory life situations from the standpoint of the manifestation of tolerant and intolerant personality qualities and possible ways to overcome them.

6. Identify the shortcomings and advantages of the modern experience of tolerance education in the logic of psychological mechanisms of personality formation.

7. Argue the thesis that there are sensitive periods in the process of joining the culture of tolerance.

8. Formulate the main provisions of the concept of age sensitivity in the context of the problem of education of tolerance. Reveal patterns of age sensitivity.

The theme of the seminar was «Education of tolerance and creation of a tolerant educational environment».

Educators in groups prepared reports on one of the selected topics: the model and technology of education of tolerance of participants in the educational process and the implementation of the technology of creating a tolerant educational environment in the process of socio-pedagogical activity.

After listening to the reports, the winners determined that tolerance has a complex structure and its formation is a complex process, one of the main

components of which is education. In this regard, it is extremely important for the future teacher to understand that tolerance is necessary for professional education in a personal and professional sense. It is very important that students of pedagogical specialties not only know the psychological and pedagogical essence of tolerance, but also practically possess the technologies of tolerant education, know how to creatively apply them in the specific conditions of the educational institution.

In this regard, an important condition is the construction and modeling of a certain cultural and educational environment that meets the requirements of the implementation of the state task – the formation of tolerance as a general cultural competence of the personality of education seekers, becomes very relevant.

The study of the problem of the formation of tolerance of future teachers in the context of humanistic personality development shows the coincidence of the main constants of the humanistic worldview and the components of tolerant consciousness, which include:

- positive attitude towards other people;
- the ability to respect and objectively perceive the peculiarities and manifestations of people belonging to other nations and cultures;
- systematic development and enrichment of cultural experience;
- recognition of the unconditional value of every human life, etc.

Within the framework of an integrated approach to the formation of tolerance by education seekers, a topic was developed that can be implemented in various educational components (see Table 1)

Table 1

The content of education in higher education institutions aimed at forming the tolerance of future teachers

Educational components	Contents of topics
1	2
Science of law	Human rights, children's rights in ensuring personal safety. Law and order and public safety. Legal regulation of the fight against intolerance and bullying.
Philosophy	Philosophical and worldview approaches to tolerance and extremism
Culturology	Analysis of the influence of culture on destructive social phenomena in society. Cultural analysis of extremist attitudes caused by inter-confessional and international contradictions. Ideas for the formation of tolerant consciousness in a multicultural society. Ethnic tolerance

1	2
Life safety and labor protection	Preservation of life and health in dangerous and emergency situations of a social nature (extremism, terrorism). Ensuring the safety of the educational institution
History	History of social conflicts, extremism as a socio-political phenomenon
Sociology	Society and social institutions. Social groups and communities; community and personality. Social inequality. Social interaction. Social tolerance
Pedagogy (pedagogical theories, systems, technologies)	Modern ways, methods, techniques and means of teaching, education and development of students, including issues of prevention of antisocial behavior, formation of tolerance.
Psychology (general, age, pedagogical)	Motives of human behavior. Patterns of personality mental development at different age stages. Psychology of interaction. Psychology of conflict. Tolerance as a personality trait.

The content of humanitarian and psychological-pedagogical disciplines contributes to the formation of tolerance in students and prevention of the spread of intolerance and bullying. The relationship between the content of such disciplines expands and deepens knowledge in this direction, contributes to a better understanding of the value of security, develops creative activity, independence.

Table 1 presents educational components in which the connection between the content of the material and the possibility of using the acquired knowledge in the formation of tolerance in pedagogical education is traced.

Also, in the process of forming pedagogical tolerance, we used variable forms of organization of tolerant interaction of participants in the educational process.

We conducted the training «Education of tolerance begins with the teacher». Its purpose was to familiarize teachers with the concept of «tolerance», «tolerant personality»; to develop the teachers' professional self-awareness; to form a tolerant attitude towards other people; to harmonize relationships in the team [1].

Modern pedagogical science and practice have approached the moment when there is a need for the creation and active application of pedagogical technologies that ensure the development of the personality of each student of education, his activity. There is an increasing need to create such learning conditions so that the student seeks to obtain new results of his work and in the future can successfully apply them in practical activities. The goal of any educational activity is to be useful, to get

a positive result, to be effective for the participants. A means of learning that has such potential is a role-playing game. It is the role play that allows to improve the preparation of students for future professional activities. Students of education more easily understand the essence of the problem, master and remember the material, develop the ability to critically relate to reality [11].

We conducted a role play according to the problem of our research. The proposed scenario of the role-playing game «Judgment of Tolerance» is a preventive measure in the popularization of tolerance education activities, which represent a set of exercises for the development of stereotypical thinking and one-dimensional perception of reality. All roles and preparatory measures, as well as the conduct of the game, were carried out independently by the winners, with the coordinating and advisory support of the teacher.

Role-playing game «Court of Tolerance»

Host: Ladies and gentlemen, we are pleased to welcome you to the hearing of the case «Tolerance ... To be or not to be ...?!». I ask everyone present to speak on the merits of the case and proceed with the consideration of the case.

Participants express (optionally) their understanding of the essence of tolerance.

Presenter: I would like to congratulate the defense and the prosecution. I urge the jury to seriously and carefully consider the materials in order to make the only correct decision – whether or not there is tolerance in the modern world.

Prosecutor: Dear jurors, allow me to appeal to your reason and give several convincing arguments regarding the impossibility of promoting tolerance as a modern human value (personal arguments and arguments are given).

Lawyer: Dear jurors, the prosecution has presented its opinion, allow me to express my opinion on the merits of the case (personal arguments and arguments are presented, my own opinion).

And now I want to offer you, using the well-known theory of finding the ultimate meaning, to determine what is the true meaning and value of tolerance.

Exercise «33 Whies»

Participants are invited to say «Why is tolerance a good thing?», one by one.

Prosecutor: Well, let's continue to look for the ultimate meaning and answer the question «Why is tolerance evil?!»

Lawyer: Allow me to offer you video materials.

Viewing and discussing the cartoon «Balance»

Lawyer: This material demonstrates to us that if humanity does not learn to negotiate, find a compromise, live in balance, which can only be achieved with the help of tolerance, then exactly such an unenviable fate as the characters of the cartoon awaits you and us in the near future.

Prosecutor: Gentlemen of the jury, another video was presented to the investigation. Please pay attention.

Viewing and discussing the cartoon «Adagio»

Prosecutor: So, you see that humanity will always be heterogeneous and will never learn to appreciate charity and be grateful in its mass. And there will always be that one who will try to bring the light of care, understanding, morality, tolerance, and who, later, will still be lost by society itself and forgotten along with its values. Society is characterized by intolerance, intolerance of differences, uncriticalness of others, which makes all attempts to cultivate tolerance pointless.

Lawyer: Regardless of the persuasiveness of the arguments from the side of the accusation, I suggest you remember one well-known parable «Six Hats» and using its example, after analyzing the conflict situation, realize that there is always an alternative to confrontation – you just need to be able to look at the situation from one side.

Exercise «Six Hats»

The text of the parable: «Once upon a time, there lived a master hatter. He made such hats that made people attractive and confident. But when the Hatter died, six children inherited this workshop, where they discovered six different colored hats next to others. Thinking that it was someone's order, they waited a long time for the owner of these hats: time passed, but no one came for them. Then they decided to take them for themselves. It was then that incredible changes began to take place with the new owners of the hats. The one who put on the white hat learned well

to understand facts and figures, easily followed the chronicle of events, however, he lost all emotions forever. The one who put on the black hat began to question and criticize everything, to see flaws and negative consequences in everything. The owner of the red hat began to live under the power of emotions. She subtly felt what was happening, but she could not always control her emotions. The owner of the yellow hat saw only good in the surrounding world, nothing could upset the true optimist. The owner of the green hat discovered enormous creative abilities and lived in the power of art. The owner of the blue hat acquired the quality of a researcher and learned to extract life lessons for himself from various situations. When the hatter's children got together a few years later, they came to the conclusion that no hat can serve only one owner, and by wearing them alternately, you can become immensely rich, and, above all, not materially, but morally.

Conflict situation for discussion: A new student came to an ordinary average class group. This student was no different from his peers, but he had serious speech and reading disorders. The whole class understood this feature of the newcomer and only one student decided to make fun of the boy, and began to do it regularly and very actively. The teacher made a remark to the rude man. The boy complained to his parents and they came to the principal at the school with demands to punish the teacher who does not follow professional ethics.

Participants are asked to analyze this situation from the position of each of the six hats.

Lawyer: The ability to look at the situation from different angles, to find a conflict-free way out is the main indicator and result of the action of tolerance.

Prosecutor: Value is tested only by its practical embodiment, work in action. I suggest you discuss one more situation.

Exercise «Discussion of a moral dilemma»

Participants are divided into 3 groups. The leader reads aloud Heinz's dilemma and offers the 1st group to argue Heinz's behavior; 2nd group – pharmacist's behavior; The 3rd group – to find a compromise solution to this dilemma.

Time for intragroup work to develop a common position is 5–10 minutes. After the end of time, each group is invited to argue the position of its hero. The rest of the group can ask clarifying questions and put forward counterarguments.

Questions for discussion:

- Did Heinz have the right or duty to steal medicine?
- If Heinz did not love his wife, should he then steal medicine for her?
- Let's assume that Heinz's wife is not in a similar situation, but a complete stranger to him. Should Heinz steal the medicine then?
- Suppose his beloved dog dies, should he steal medicine for her?
- Is it important for a person to do everything to save another person's life?
- Theft is an illegal act. Is he immoral at the same time?
- Should people try to do everything in their power to obey the law?
- What is Heinz most responsible for?

Analysis of the role and position of the presenter in the process of discussing a moral dilemma:

Discussing the dilemma and tracking the thoughts of the participants in four areas: choice, value, social roles and justice.

This is what the answers to Heinz's problem look like, which serve as an indicator of the highest, sixth, level of moral development.

Choice. The action, of course, is illegal in itself. But from the standpoint of high morality and under the pressure of circumstances, it is justified and reasonable. I would do it too.

Value. This act is based on the recognition of human life as the main value.

Distribution of social roles. If this happened to my friend or acquaintance, I would do the same for them without a second thought.

Justice. In this case, justice is on Heinz's side, because the apothecary defiled the highest value – human life.

Prosecutor: Thus, you and I see the illusory nature of the category «tolerance» – where is tolerance, understanding, respect for others, for their grievances, concern for one's neighbor...? No matter how much he thought, the apothecary did as he thought was necessary and was not afraid to violate all the basic values of humanity.

Moderator: The floor is given to the defendant.

Tolerance: Ladies and gentlemen of the jury, everything that has been said here in this courtroom is correct. But let's think about what all this depends on, what our behavior and life depend on.

They also conducted the «Stereotypes» exercise. Participants were asked to form two groups and analyze the person depicted on the poster. One group, looking at a stranger, must find arguments in favor of the fact that he is a good person. Another group – on the contrary, gives arguments that this is a bad person. Installation is given to the host. Groups work in different rooms. Then they offer each other the results of their research. After exchanging evidence, the groups show each other a portrait of the man they argued was the same man!

Tolerance: We see that everything is decided by our stereotypes, superstitions, attitudes and beliefs. Lack of criticality will inevitably lead to disaster and the extinction of everything human in a person.

Host: Gentlemen of the jury, our hearing is coming to an end, and I ask you, before you go out to make a final decision, to form and voice the preliminary opinion of the panel.

Exercise «Cinquain «Tolerance»

Participants are invited to create a poetic work (cinquain) that generally reflects their opinion. Algorithm for creating a cinquain:

- 1st line – topic, 1 word – noun (what?);
- 2nd line – description of the topic, 2 words, adjectives (which one?);
- 3rd line describing the action, 3 words – verbs (what does he do?);
- 4th line – a phrase of 4 words, an expression of attitude to the topic;

- 5th line – 1 word, image, metaphor, philosophical generalization of the topic.

The jurors are removed to make a final decision, return and announce it.

We consider tolerance as an integral part of the complex of educational tasks, therefore we consider it necessary to introduce a holistic system of work on the education of tolerance of future teachers. Tolerance as a personal quality of future teachers should be formed in the process of learning, in research work, during production practice, in the process of education and self-education. The formation of a tolerant personality of the future teacher exists only in the presence of certain criteria: social activity; divergent behavior – the ability to solve ordinary problems in a non-standard way; mobility of behavior – the ability to quickly change strategy or tactics in the educational process, taking into account the circumstances; empathy – an adequate idea of what is happening in the inner world of another person; stability of the person – the formation of social and ethical motives of the teacher's behavior in the process of interaction with students, colleagues and parents.

The role-playing game that we conducted contributed to its participants mastering the basics of tolerance, techniques of effective communication thanks to the game components used during it and the technique of active listening.

As a result of the application of the specified forms and methods, the positive interaction of the participants of the educational process is manifested in cooperation (characterized by the equality of positions in communication, the «feeling of a partner», the ability to accept him as he is, the absence of stereotyping in the perception of others), compromise (implies a joint definition goals of the activity, its joint planning, distribution of forces and resources based on everyone's capabilities) and adaptation (predicted in those cases when the position of the partner is acceptable, characterized by attention to the partner, emotional stability in relation to the subject of interaction).

Conclusion. In the history of mankind, intolerance has always been present, giving rise to wars, religious persecutions and ideological confrontations, expressed in fanaticism, insults, violation of human rights. Gradually, people

came to the conclusion that in order to survive, it is necessary to change their way of life, their relationships with each other. In the world, education of tolerance among citizens has become one of the main goals of educational policy.

Tolerance can be considered as a unique world value that integrates not only a number of such world values as truth, goodness and beauty, justice and love, but also relies on them. It is tolerance that is the basis of modern global culture. Thus, for the formation of professional tolerance of a future teacher in the conditions of a pedagogical institution of higher education, mastering of real technologies of conflict resolution using non-violent methods, the ability to conduct a tolerant discussion, and the development of the ability to empathize are expected. Based on this, there is a need to create such an educational environment that will contribute to the formation of a new system of tolerant attitudes and behavior, which includes the skills of tolerance and mutual respect, readiness for empathy, compromise, conflict-free behavior in difficult situations, taking into account international, interreligious, and intercultural differences.

References:

1. Aliksieieva A. V. (2011) Zastosuvannia treninhovykh tekhnolohii u protsesi pidvyshchennia profesiinoi konkurentozdatnosti osobystosti [The application of training technologies in the process of increasing the professional competitiveness of an individual]. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. № 9. Pp. 34–42. [ukr]
2. Bekh I. D. (2008) Humanizatsiia vykhovnoho protsesu. *Entsyklopediia osvity* [Humanization of the educational process. Encyclopedia of education] / vidpovid. red. V. H. Kremen. Kyiv : Yurinkom Inter, Pp. 155–156. [ukr]
3. Bida O. A. (2017) Pidhotovka maibutnikh uchyteliv do formuvannia tolerantnosti v uchniv osnovnoi shkoly [Preparation of future teachers for the formation of tolerance in primary school students]. *Naukovi zapysky. Seriia : Pedahohichni nauky*. Kropyvnytskyi, 2017. Vyp.156. Pp. 25–29. [ukr]

4. Busel V. T. (2003) Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Irpin: VTF «Perun». 1087 p. [ukr]
5. Honcharenko S. U. (1997) Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk. [Ukrainian pedagogical dictionary] Kyiv: Lybid, 376 p. [ukr]
6. Hryva O.A. (2007) Tolerantnist molodi v polikulturnomu seredovysshchi: monohrafiia. [Tolerance of youth in a multicultural environment: monograph] Kyiv : Vyd-vo Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. 275 p. [ukr]
7. Kramareva, O. (2015) Suchasna kultura tolerantnoi osobystosti. [Modern culture of tolerant personality] Dyrektor shkoly. № 17. Pp. 26–30. [ukr]
8. Linenko A. F. (1996) Teoriia i praktyka formuvannia hotovnosti studentiv pedahohichnykh vuziv do profesiinoi diialnosti [Theory and practice of formation of readiness of students of pedagogical universities for professional activity] : avtoref. dys. ... dok. ped. nauk : 13.00.01. Kyiv. 44 p. [ukr]
9. Savchenko O. Ya. (2014) Tolerantnist yak tsinnist shkilnoi osvity: metodychnyi aspekt. [Tolerance as a value of school education: methodical aspect] Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V.O. Sukhomlynskoho. Ser. : Pedahohichni nauky. Vyp. 1. 46. Pp. 124–129. [ukr]
10. Sliusarenko O. S. (2017) Pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do vykhovannia mizhetnichnoi tolerantnosti molodshykh shkoliariv. [Preparation of future primary school teachers for education of inter-ethnic tolerance of younger schoolchildren] Molodyi vchenyi. № 2. Pp. 540–543. [ukr]
11. Todortseva Yu. V. (2016) Osoblyvosti protsesu formuvannia tolerantnosti u studentiv pry vyvchenni humanitarnykh dystsyplin. [Peculiarities of the process of forming tolerance in students when studying humanitarian disciplines] Visn. Cherkas. un-tu. № 9. Pp. 56–60. [ukr]

UDC 378.091.212:316.77(045)

COMMUNICATIVE ACTIVITIES OF STUDENTS

© Zvorska N., Guryanova N., Roschenko O.

Information about the authors:

Nadiya Zvorska: ORCID ID 0000-0002-1194-3800; Zvorskau@ukr.net; Teacher of the Department of Music and Instrumental Teacher Training.

Nataliya Guryanova: ORCID ID 0000-0001-8694-5248; natalyagur@gmail.com; Teacher of the Department of Musical Instrumental Teacher Training.

Olha Roschenko: ORCID ID 0000-0002-9767-7370; o.roshenko@gmail.com; Teacher of the Department of Musical Instrumental Teacher Training.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-11

Scientists have researched the topic of communicative communication of students of higher education, the formation of humane relationships in the team, the organization of cooperation and interaction in educational and cognitive activities, the formation of relations between the teacher and the student in the process of communication, the education of collectivism among young people. The article says about the high level of creative communication skills of students, needing to mastering communication skills, ability to manage emotions, to adequately perceive the communication partner, the ability to consider the components of the communicative situation and also about the need to form humane relationships in the team, organization of cooperation and interaction in educational and cognitive activities, formation of relations between teacher and student in the process of communication, education of collectivism among young people. The authors of the study found that the main criterion for the level of communication skills of a higher education student is an ideal level that meets the requirements set by society and is manifested in specific socially significant actions of the student's personality and in the corresponding communicative qualities.

Keywords: higher education student, communication skills, communications, arts, theatre.

Зворська Н. А., Гурьянова Н. М., Рощенко О. О. «Комунікативна діяльність здобувачів вищої освіти».

Науковцями досліджено тему комунікативного спілкування здобувачів вищої освіти, формування гуманних стосунків у колективі, організації співробітництва та взаємодії в навчально-пізнавальній діяльності, становлення відносин між викладачем та здобувачем у процесі спілкування, виховання колективізму у молоді. У статті йдеться про високий (творчий) рівень комунікативних умінь здобувачів вищої освіти, про необхідність оволодіння уміннями спілкування, вмінням самостійно здійснювати аналітичні операції в процесі комунікативних актів, умінням керувати своїми емоціями, адекватним сприйняттям партнера спілкування, умінням враховувати компоненти ситуації спілкування, а також про необхідність формування гуманних стосунків у колективі, організації співробітництва та взаємодії в навчально-пізнавальній діяльності, становлення відносин між викладачем та здобувачем вищої освіти у процесі спілкування, виховання колективізму в молоді. Авторами дослідження з'ясовано, що головним критерієм рівня комунікативних умінь здобувача вищої освіти є ідеальний рівень, що відповідає вимогам, які пред'являються суспільством і виявляється він у конкретних соціально значущих вчинках особистості здобувача й у відповідних їм комунікативних якостях.

Ключові слова: здобувач вищої освіти, комунікативні здібності, спілкування, мистецтво, театр.

Relevance of research. In the national doctrine of education development, among the prioritised directions of reforming the educational process, the formation of students' interpersonal communication skills and their preparation for life in the conditions of market relations is determined. This is connected not only with the desire of the Ukrainian state to join Western European civilization (as you know, the ability to communicate in Western culture is considered one of the key components of business and general culture), but also with the tendency to overcome the alienation of people caused by the spread of means of mass communication, computerization, putting the individual in the center of social life as the highest value with his initiative, dynamism and independence, implementing the principle of freedom and self-expression of the individual.

The socialization of an individual and the realization of their qualities and results of activity occurs through communication as an innate need of people. This evokes the attention paid to communication from ancient times to the present day.

Analysis of the recent researches and publications. The great role of communication in human development was noted even in antiquity. Ancient thinkers saw communication as a powerful means of personal self-knowledge. Such progressive figures and pedagogues of the 16th-19th centuries as A. Diesterweg, I. Kamenskyi, K. Ushinskyi and others paid considerable attention to the interaction between a mentor and his students.

Scientifically, the problem of communication has gained sufficient development in the works of philosophers and psychologists. In modern philosophical literature, a significant place is occupied by the development of the problems of communication activities in the formation and vital activities of the individual. These issues are covered most fully in the works of L. Bueva and M. Kagan. At the beginning of the 20th century psychologists carried out important experimental studies, as a result of which significant changes in the neuropsychological activity of individuals who jointly performed intellectual tasks were established. V. Bekhterev and M. Lange

proved that in the conditions of joint intellectual work, not the weak, but the strong partners win, because the team activates the mental activity of individuals.

In the 1920s and 1930s, the problem of communication was intensively researched and actively resolved in the works of P. Blonskyi, A. Makarenko and other pedagogues-researchers who emphasized the importance of communication in education.

In pedagogy of the 1940s and 1960s, communication was not a subject of special study, but its aspects were considered in the course of research into various problems: team building (M. Vinogradov, L. Gordin), moral education of students (O. Bogdanova, N. Boldyrev), pedagogical skill (V. Hrynyova, I. Zyazyun, N. Tarasevich, etc.), education of communicative culture in students (B. Busheleva, L. Pavlova, etc.). Directions were formed, within which, along with other phenomena of the educational process, the interaction of students was considered (N. Bibik, O. Bogdanova, B. Kobzar, L. Novikova, etc.).

Since the 1960s, the nature of communication, individual age-specific features of communication, and the mechanisms of its passage have become the subject of study by philosophers and sociologists (I. Kon, B. Parygin), psychologists (O. Leontiev), and social psychologists (H. Andreeva).

The purpose of the publication is to study the topic of students' communicative skills, the formation of humane relationships in the team, the organization of cooperation and interaction in educational and cognitive activities, the formation of relations between the teacher and the student in the process of communication, the education of collectivism among young people.

Presenting the main material. Communication is one of the main areas of human life and is a crucial condition for the development of each person as an individual. We can single out the influence of the overall environment and social surroundings, subjects of social and family education, self-education, subject-practical activities and communication as the main factors in this process. The development of society is ensured thanks to the physical and spiritual reproduction of its members.

Communication is a necessary condition for the formation of general and emotional intelligence and human will.

An important place in the teaching of communicative skills is held art, which actively forms a social-aesthetic ideal, presenting it in the form of artistic images, with the help of which social ideas, moral norms, aesthetic values of society are transformed into the personal property of a person, the formation of his character. The role of art in the formation and disclosure of creative potential lies, first of all, in the fact that it has a great transforming power.

V. Sukhomlynsky emphasized that art is a time and space in which the beauty of human spirit lives, just as gymnastics straightens the body and art straightens the soul. Theatrical arts, in which life is reproduced by live concrete action, is a particularly important way of revealing the formation of communicative skills. Students' participation in theatrical activities contributes to their assimilation of universal and national values, expands opportunities for self-discovery, develops initiative, nurtures a sense of beauty, and enables the best possible manifestation of their natural abilities.

Student theater is a path to self-discovery and harmonization of the relationship between a person and the world, in a socio-historical and social sense, possessing a rich figurative system of human life and spirit, actualizing them both for the viewer and the performer. Theater is not only a way of creative self-realization of students, but also a way to reveal the creative potential of an individual, which reflects great opportunities for the purposeful educational process, harmonious and spiritual development of a generation. Theater is one of the most visual, spectacular, bright and emotionally saturated forms of aesthetic reflection of reality, a living guardian of cultural traditions, «harmony of mind and feelings».

The peculiarity of theatrical art is that its nature is synthetic, it combines the art of speech, action, visual arts, music, and choreography. The theater group is an opportunity to express oneself in many ways. The main tasks of student development in the formation of such competencies:

- cognitive – mastering the basic concepts and their meanings related to theatrical art, theater history;

- practical – mastering the skills of acting, stage speech and vocals, stage movement, rhythm and choreography;
- creative – ensuring the formation and development of creative abilities of students in the process of mastering theatrical art;
- social – nurturing a caring attitude to the heritage of general and national culture, art, spiritual and material values of the native land, folk traditions, national consciousness, self-realization in society through the means of art, professional self-determination, popularization of theatrical art.

Immersion in the world of theater creates certain ideals in a person's mind, which later carry only positive energy, because they are not established forcibly, as it sometimes seems. Art brings people pleasure, and this is far from being equivalent to learning anything. Art education is less than bare moralizing, instructing, setting up examples worthy of imitation. Its educational mechanism is more subtle and not always so easily perceptible, however, it is very «tasty» for the perception of the spiritual world, because the game educates and life itself, its conditions, forms, moral atmosphere, created by a magical «as if».

Theater is one of the brightest ways of shaping a person's tastes and preferences. Theater acts on the imagination by various means: words, actions, visual arts, music. Whoever was lucky enough to immerse himself in the atmosphere of the theater's charms at an early age will perceive the world as beautiful all his life, his soul will not become hardened, will not be cruel, will not be spiritually impoverished.

The development of culture is an important component of a person's personal growth. Subject-wise, practical, game, and artistic activities depend on her experience of communication and her own cognitive activity. The level of development of creative abilities affects the character of his life, the products of his work, game roles, and artistic images.

According to many researchers: S. Obraztsova, V. Shcherbakov, L. Siviertseva, A. Leplyavskiy, E. Demeni, N. Smirnova, theatrical activity promotes the activation of interest in art, improves psychological atmosphere, positively affects the nature of

interpersonal communication, develops imagination, attention, sense of space and time, physical perfection.

One of the types of theatrical activity is the puppet theater, in which students participate. It is a huge special potential because students develop a sense of responsibility, self-confidence, the opportunity to express their personality, expand their worldview and improve verbal communication.

Puppet theater is an art that is a universal means of developing the emotional sphere, imaginative thinking, aesthetic consciousness and creative abilities of an individual. In addition, the puppet theater has great potential pedagogical opportunities, because this theater not only lays the foundations of aesthetic education, just as the sower gives the grain of the crop to preserve the land, so the actor of the puppet theater invests in the soul of the future citizen those moral and aesthetic norms that will later be rely on personality.

One of the important components of theatrical activity is a theatrical game. In many studies, theatrical games are classified according to the way the plot is implemented:

- Non-subject games (dramatization games) in which children themselves are in the image of an active person and perform the assumed role.
- Subject-based games (staged games) in which the actors are specific objects (toys, table puppets, finger puppets, etc.).

Play-dramatization is a synthetic type of activity. Its emergence is possible in the presence of solid knowledge of the literary text, expressive reading skills, the ability to move adequately, use facial expressions and gestures, and the ability to create a game environment by choosing the necessary attributes. Dramatization games are the reproduction of the plot of a literary work by the actors' own actions, their use of means of expression - intonation, facial expressions, pantomime. The dramatization is based on the personal actions of the actors.

Dramatic games include all kinds of theater. Here, the student is not an actor, he creates scenes, plays the role of a toy character, acts for him. The social functions of communication are actively explored in modern scientific literature. Researcher B. Lomov singled out two classes of functions. The first includes information-

communicative (transmission and reception of information), regulatory-communicative (formation of goals, motives, programs of behavior of individuals), affective-communicative (determination of emotional states of a person). The second class of functions is the organization of joint activities, people getting to know each other, shaping and development of interpersonal relations.

There are several approaches to defining the essence of «communication». Representatives of one of them (B. Ananiev, N. Yerastov, M. Kagan, O. Leontiev, M. Lisina, P. Yakobson, etc.) associate communication with activity. It is known that any form of communication acts as a form of joint activity. People always communicate in the process of certain activities. M.S. Kagan singles out activity as a leading feature in determining the nature of communication and substantiates that communication is a side of activity and a condition of other types of activity or its separate type, which are determined by him on the basis of a systemic analysis. The psychologist points out the difference between verbal communication and informational connections. Connecting people with information, practical actions in everyday life, sports, and work, he claims that in the process of informational connection there is not only an exchange of ideas, thoughts, but also the transformation of the state of each partner into their common property.

Calling speaking a "communicative activity", researchers (N. Yerastov, M. Lisina, etc.) emphasize that it is a type of activity, the subject of which is subjective relations, and the motive for such activity is one or another properties of sub of the object.

Proponents of another approach (O.Bodalov, L. Bueva, O. Kyriyuchuk, B. Lomov, A. Mudryk, V. Myasishchev, etc.) consider communication as the interaction of sub objects. The basis of this approach is the representation of communication as a system of mutually determined subjective relations. L.P.Buyeva substantiates her point of view and proves that the socio-practical aspect of communication is manifested in the formation of individual, group and collective subjects, the actions of individuals who are part of the group and solve its tasks.

Educators and psychologists (V. Kan-Kalik, A. Mudryk, L. Stolyarenko, O. Leontiev) distinguish several types of communication: social, business, interpersonal,

pedagogical, role, manipulative, primitive, secular, each of which performs certain functions. Interpersonal communication of students is implemented in the process of interaction of students with their communication circle: peers, teachers, which contributes to their socialization, mastery of certain communication skills. Role communication is carried out in the process of various types of activities organized by teachers. Students who study well, are offered friendship, are trusted with secrets, and are given special attention are the leaders in role-playing communication. Based on the provisions and conclusions of research on the social functions of communication, psychologists and educators consider the role of the phenomenon in the education and upbringing of students.

The merit of A. Mudryk is that he singled out and formulated the educational functions of students' communication: normative (reflects students' assimilation of norms of socially typical behavior), cognitive (reflects students' acquisition of social experience in the process of communication, that is, communication as a cognitive process), emotional (reflects communication as an affective process, that is, the realization in communication of typical and individual sides of the student's personality, and communication as a way and means of social affirmation of the personality).

One of the main ones is the emotional function of communication. After all, communication is an important determinant of a person's emotional state. The entire spectrum of human emotions arose and develops in the conditions of human communication. These conditions also determine emotional release. The emotional function is implemented both in the sphere of pure communication and in the process of communication related to other spheres of life. The intensity of its implementation is determined by many circumstances, the content of communication, the emotional closeness of partners, their emotional involvement in this process.

The first direction of studying the pedagogical functions of communication substantiates it as an effective way of learning. A high level of understanding and saving time can be noted in the free communication of students. During communication, practical assimilation of the world takes place, information is evaluated and receives new valuable content. Knowledge becomes personally meaningful. Depending on the

authority of the source of information, students change their attitude towards this or that phenomenon in life. So, communication is a powerful way to transform information. In this process, knowledge is brought into the system. Communication affects the perception of information and its assimilation by students. This is due to the fact that the closest circle of communication affects the selectivity of perception and assimilation of information by students.

The second direction in the study of the pedagogical functions of communication is related to its influence on the formation of new values, skills, and qualities in students.

It was established that communication is a factor that stimulates students' cognitive interest. Its influence occurs indirectly, through the emergence of relationships with fellow students and teachers. The current function of students' communication reflects the need for social affirmation, which appears in a person very early and is realized in various forms with varying degrees of intensity.

In the sphere of communication, independence is revealed, the desire for adulthood, mood and feelings are supported. In communication, every student wants to find his individual position. Finding your place in the environment is the first stage of finding yourself in life in general. The desire to find one's individual position does not oppose the collective, and the social nature of the individual's interests and goals does not include individual ways of their satisfaction.

The process of communication as a subject to subject interaction presents specific requirements to communicators: possession of communication abilities and skills presupposes the presence of certain qualitative characteristics of the person as a subject of communication. These are the characterological qualities that allow a person to successfully receive and transmit information, interact with other people.

To understand the topic under investigation, some components of communication should be considered, in particular: effective communication (Y. Zhukov, T. Ladyzhenska), communicative abilities (Y. Kasatkina, N. Klyuyeva), communicative competence (Y. Yemelyanov, Y. Zhukov), rules and postulates of normative communication (O. Voiskunskyi, E. Holovakha, Yu. Zhukov, V. Matveev, N. Panina, A. Panov, V. Semichenko), characterological qualities of the individual (R.

Paroshina). Under effective communication, T. Ladyzhenska promotes effective communication, in which the communicative intention or communicative task is realized both on a practical and spiritual level. Y. Zhukov believes that effective communication should be considered to be the one that ensures progress in solving problems using the most optimal means by achieving mutual understanding between partners».

Mutual understanding implies at least an understanding of the views of partners. According to scientists, the degree of knowledge of other people's positions determines the degree of objectivity of perception of reality. A person who does not see a position that is an alternative to his own does not see his own position either.

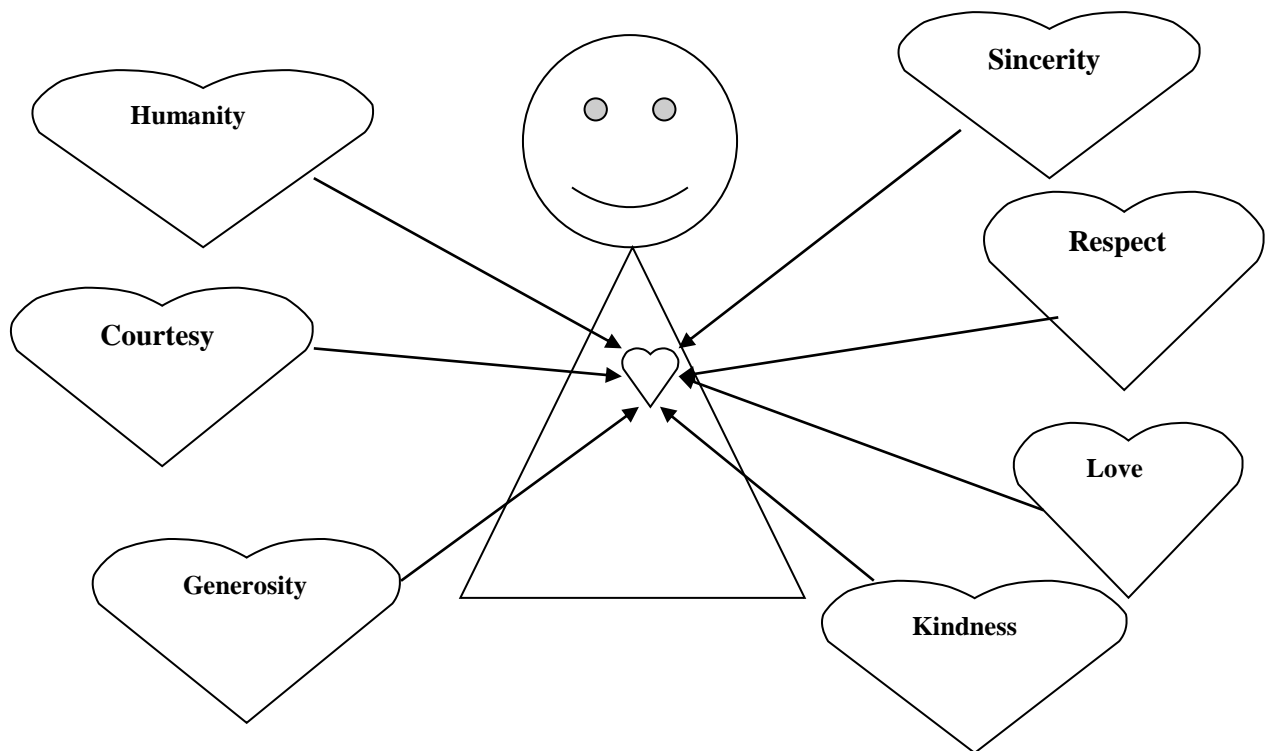
According to psychologists, in order to carry out effective communication, it is necessary to have communicative abilities, which scientists define as individual psychological features of a person that ensure the effectiveness of his communication and compatibility with other people. The ability to communicate includes:

- the desire to make contact with others;
- the ability to organize communication, which includes the ability to listen to the interlocutor, the ability to empathize emotionally, the ability to resolve conflict situations;
- knowledge of norms and rules that must be followed in communication with others.
- the concept of "characteristic qualities of a person" is closely related to communicative abilities, first of all, benevolence, friendliness, tact, frankness, readiness for empathy and compassion (pictures 1, 2).

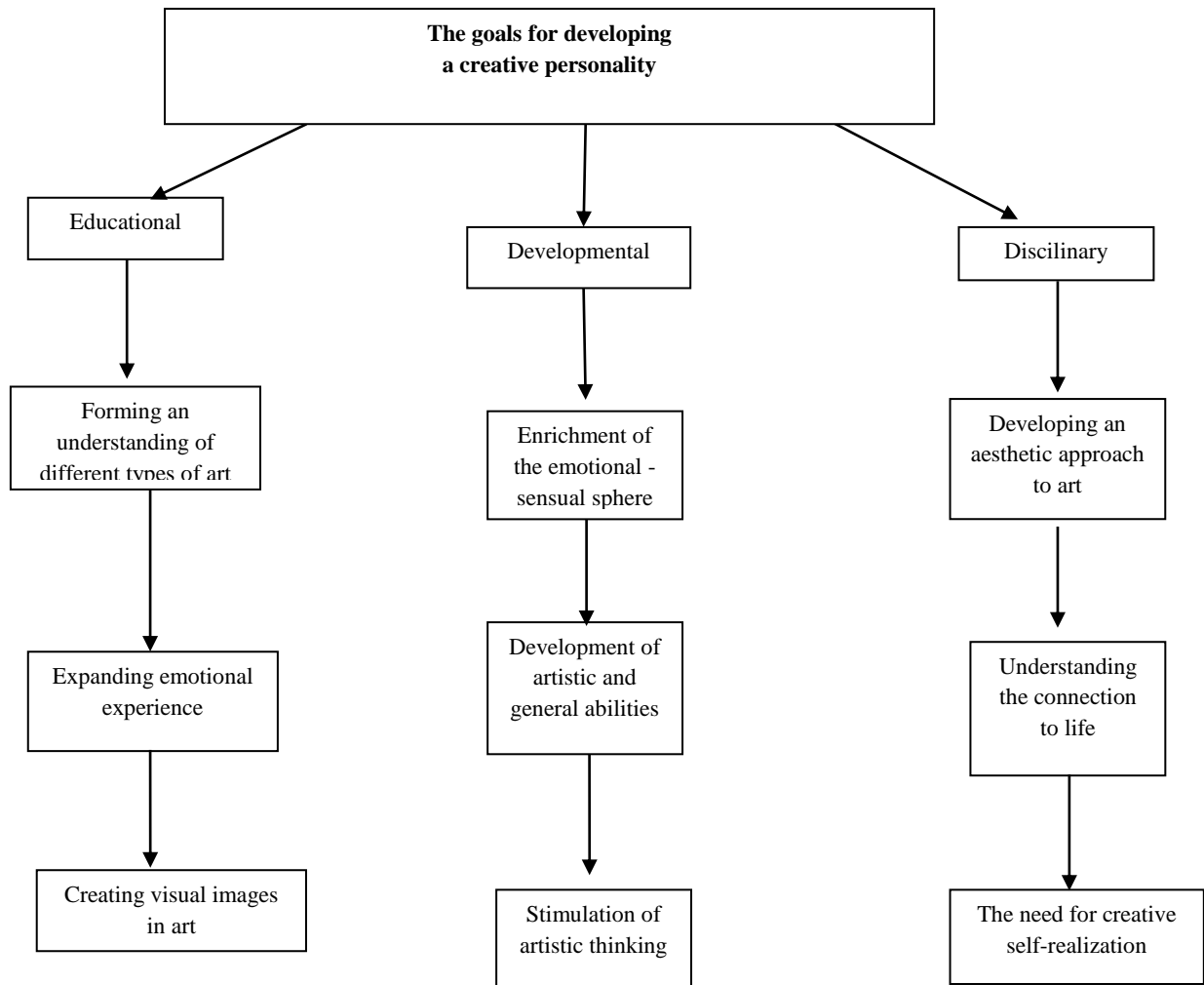
The main criteria used to evaluate the level of the student's communicative skills is the ideal level that meets the requirements set by society and is manifested in concrete socially significant actions of the student's personality and in the corresponding communicative qualities.

As you know, in reality, communication skills are manifested in the form of concrete actions, acts of behavior, and therefore their practical aspect should be subject to the most careful study in the formation of communication skills. It characterizes how the main components of communication skills are actualized in the process of real acts

of communication. With its help, the dependence of the effectiveness of a specific communicative act on the level of communicative knowledge, the orientation of the nature of motives and needs of the individual, his moral foundations, the peculiarities of intellectual and emotional processes is revealed; it is determined to what extent the needs of the individual under the influence of external factors and internal conditions are realized in the motives of specific actions, feelings that determine the specifics of subjective influence during communication. It reflects the presence and effectiveness of reliance on moral values, the expediency of their actualization depending on the nature of the latter; situations in which the emotional state of the individual at the time of their implementation, the goals of a specific manifestation of communication skills are revealed; the level of development of skills and habits of choosing and using the means of implementing communication skills in accordance with actualized cultural and moral and ethical values.

Fig. 1. Characterological qualities of personality

Fig. 2. The goals for developing a creative personality

Conclusions. Thus, the high (creative) level of students' communication skills is characterized by students' awareness of the need to master:

- communication skills;
- the ability to independently perform analytical operations in the process of communicative acts;
- the ability to manage one's emotions and adequately perceive the communication partner;
- the ability to take the components of the situation into account;
- the ability to set the goal of communication;
- evaluate one's own behavior and the behavior of a partner, a constant emotional expression in a communicative situation;

- concretization of attention during the communicative act.

Students practically do not experience difficulties in transferring the results of influence from one situation to another, and their behavior is characterized by the correspondence of the level of knowledge about communication to the level of communicative behavior. Such conformity is reflected in a caring, responsible, benevolent attitude towards partners in communication. Deviations in the implementation of rules, norms, and beliefs are observed very rarely, only in extreme situations.

References:

1. Honcharenko S. V. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk. Kyiv : Lybid, 1997. 489 s. [ukr]
2. Vlasova O. I. Pedahohichna psykholohiia : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. / O. I. Vlasova; holov. red. V. M. Kutsenko. Kyiv : Lybid, 2005. 398 s. [ukr]
3. Pedahohika u zapytanniakh i vidpovidiakh : navch. pos. / L. V. Kondrashova, O. A. Permiakov ta in. Kyiv : Znannia, 2006. 272 s. [ukr]
4. Psykholohiia spilkuвання : navch. posib. / L. O. Savenkova ta in. / M-vo osvity i nauky Ukrainy, DVNZ «Kyiv. nats. un-t im. Hetmana». Kyiv : KNEU, 2015. 289 s. [ukr]
5. Lozova V. I. Teoretychni osnovy vykhovannia i navchannia. Kharkiv : OVS, 2002. 400 s. [ukr]
6. Pedahohika : Khrestomatiia / uklad : A. I. Kuzminskyi, V. L. Omelianenko. 2-he vyd, ster. Kyiv : Znannia – Pres, 2003. 700 s. [ukr]
7. Ushynskyi K. D. Liudyna yak predmet vykhovannia. Sproba antropohichnoi antropohii : vybr. tvory. Kyiv : 1983. T. 1. 480 s. [ukr]
8. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy. Tom 4. V-Vor / Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Naukove tovarystvo im. Shevchenka, Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy ; red. : I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, O. M. Romaniv ta in. Kyiv : Polihrafknyha, 2005. 699 s. [ukr]

COMPONENTS OF MODERN TEACHER'S READINESS TO PERSON ORIENTED TRAINING AND THE WAYS OF THEIR FORMING

© Shapoval Yu.

Information about the author:

Yuliia Shapoval: ORCID ID 0000-0003-2033-5652; yuliashapoval@ukr.net;
Candidate of Pedagogical Sciences, Chairman of the Cycle Commission for theoretical
and practical training of the specialty 012 Preschool Education.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-12

The article is devoted to the issue of formulating the necessary conditions for the formation of the readiness of future teachers to implement the main provisions of the person oriented paradigm in teaching practice. The main professionally significant qualities and pedagogical values of a person oriented teacher are highlighted. The author of the article found out that the key role in the organization of person oriented training of future teachers is played by the possibility of choosing their own learning way. This contributes to the individualization of student learning according to their needs and capabilities. In the context of scientific research the mechanism of organizing professional teacher training is characterized and the necessity to change its main emphasis is emphasized. A factor-criterion model for assessing the teacher's readiness for person oriented learning and a qualitative characterization of the levels of readiness of future teachers for person oriented teaching are proposed. Five levels are defined: pre-professional, initial, basic, constructive and systemic. The author stated that the teacher, who implements personal oriented education, should gain such experience himself, feel the need to rethink the values of education in a new way.

Keywords: readiness, person oriented environment, personality, condition.

Шапoвал Ю. Д. «Складові готовності сучасного педагога до особистісно орієнтованої професійної діяльності у новій українській школі та шляхи їх формування».

Стаття присвячена питанням формування необхідних умов для формування готовності майбутніх викладачів до реалізації основних положень особистісно орієнтованої парадигми в практиці роботи. Виділено основні професійно значущі якості та педагогічні цінності особистісно орієнтованого педагога. Авторкою статті з'ясовано, що ключову роль в організації особистісно орієнтованої підготовки майбутніх учителів відіграє можливість вибору ними власної траєкторії навчання. Це сприяє індивідуалізації навчання здобувачів вищої освіти відповідно до їхніх потреб і можливостей. У контексті наукового дослідження охарактеризовано механізм організації професійної підготовки вчителя та наголошено на необхідності зміни основних його акцентів. Запропоновано факторно-критеріальну модель оцінки готовності вчителя до особистісно орієнтованого навчання та якісну характеристику рівнів готовності майбутніх педагогів до особистісно орієнтованого навчання. Визначено п'ять рівнів: допрофесійний, початковий, базовий, конструктивний і системний. Авторкою підсумовано, що педагог, покликаний реалізовувати особистісно орієнтовану освіту, має сам отримати такий досвід, відчуті потребу по-новому переосмислити цінності освіти.

Ключові слова: готовність, особистісно орієнтоване середовище, особистість, умова.

Modern Ukrainian society urgently needs the citizens who can quickly adapt to new changes and productively implement innovations, people who have non-standard

thinking, who know how to set and solve promising tasks. The modern legislative framework of higher education clearly reflects the trends aimed at the comprehensive development of such an individual. Taking this into account, we note that the methodology and theory of education in Ukraine have changed significantly. The traditional functional approach has been substituted for person oriented educational technologies.

The relevance of this study is determined by the need to eliminate the contradiction between the new social order for a teacher who is able to work successfully in a person oriented educational institution and the absence of a set of practical measures in the professional training system aimed at forming the readiness of those who acquire pedagogical education for further personally oriented activities.

Analysis of the main studies. Today, scientists pay considerable attention to solving issues related to the identification of the theoretical, methodological and methodical foundations of person oriented education and training of education seekers (I. Bekh, E. Bondarevska, S. Kulnevykh, S. Podmazin, O. Savchenko, O. Sukhomlynska , I. Yakymanska, O. Dubasenyuk, etc.). At the end of the 20th century the idea of humanizing the professional training of teachers was developed (Sh. Amonashvili, I. Zyazyun, V. Lugovoi, G. Ball, Yu. Malyovany, V. Zagvyazynskyi, E. Bondarevska, V. Syerikov, I. Pidlasy, V. Yevdokimov, S. Sysoeva , O. Pehota). Its idea was to provide for readiness not only to solve narrow-profile tasks, but also to be a subject of the educational process. Scientific works with the results of research on this problem cover such aspects of the issue as the essence, principles and trends of the development of modern person oriented educational technologies; practical experience of their implementation in educational activities; problems, pedagogical and psychological conditions of implementation.

The purpose of the research is the theoretical substantiation of the pedagogical conditions for the formation of the readiness of future teachers for person oriented training of education seekers, which are manifested in the holistic nature of the training of education seekers due to the inclusion of interrelated blocks-directions aimed at the formation of functional and personal components of readiness in the

content of the educational material; presenting the ways of creating such conditions; substantiating the levels and criteria of readiness of future teachers for professional activity in the conditions of a person oriented educational institution.

Presenting the material. Recently there has been a significant increasing interest in the person oriented approach in practical pedagogy, because it is much easier to declare yourself a supporter of the idea of humanism than to implement it in your own pedagogical activity. Many teachers, who have been working in an educational institution for more than one year and have nothing against the fact that the student has the right to his own way of solving the problem, the right to disagree, the right to his own time limits for completing the task, the right to his own learning trajectory etc., consider it to be quite difficult to abandon the usual process of managing the process of educational activity, the system of approvals and punishments formed over the years, the subjectivity of evaluation, the determination of deadlines for the completion of tasks, etc. But humanism is, first of all, the recognition of everyone`s right to individuality, to such behavior that is not conditioned by the fear of not meeting clearly established norms.

The research is aimed at finding possible ways of forming a positive attitude and practical ability of the students of pedagogical education to introduce a person oriented environment in educational institutions. The search and introduction of innovative methods and approaches to the training of a future specialist who possesses the appropriate professional and life competencies is today a priority task for both higher institutions and vocational pre-higher education institutions. The purpose of person oriented training of future teachers is not to transfer the experience of the past, but to help them create personal experience, which is focused on the construction of the latest approaches and pedagogical technologies in comparison with analogues known at the present stage, and accordingly, in the formation of their readiness for independent person oriented activity.

We assert that the attempt to «give» education seekers ready-made goals or knowledge in advance is doomed to failure, since abstract ideas do not affect a person`s motivational sphere until he finds personal meaning in them.

Within the limits of the personal approach, readiness for pedagogical activity is considered to be a complex personal formation containing a complex of interrelated professionally significant qualities, namely ideological and moral and professional and pedagogical views and beliefs, professional orientation of mental processes, pedagogical optimism, attitude to pedagogical work, the ability to overcome difficulties, to adequately self-assess the results of one's work, the need for professional self-education, etc. [3; 7].

Summarizing the views of the scientists who analyze the phenomenon of «readiness for pedagogical activity» from the point of view of a personal approach, we can claim that psychologists consider readiness to be a personal formation that includes motivational, mental and characteristic features of an individual, while practical teachers distinguish moral, psychological, practical, etc. components in it [3].

We suggest that the ability to perform constructive, organizational, communicative and gnostic functions be attributed to the functional components of readiness for pedagogical activity, and the motivational, informational, procedural-active and reflective components to the personal components [3,5,7].

The content of each component is disclosed in the form of a factor-criterion model for assessing the teacher`s readiness to implement person oriented training (see Table 1).

It is clear that each of the above-mentioned components requires a planned process of formation in the conditions of specially organized training in the context of achieving the final single goal, namely the formation of a modern teacher as a subject of professional activity of a humanistic direction, since only the teacher, who is a person capable of self-realization in professional activity and personal life, can raise a human oriented personality capable to implement successfully both his personal life and professional plans.

Table 1.

Factor-criterion model of assessment of teacher's readiness for person oriented learning

Factors			
Motivational readiness	Information readiness	Procedural and operational readiness	Ability to reflect
Criteria			
1	2	3	4
A positive attitude towards the process of modernization of the educational institution on the basis of the person oriented educational paradigm	Knowledge of the peculiarities of the educational process organization on the basis of a person oriented paradigm	Ability to draw up a plan-summary of a person oriented lesson, preparation of the necessary didactic materials	The ability to self-analyze and self-assess readiness for person oriented learning
A persistent desire to master the theory and technology of person oriented learning	Knowledge of age and individual characteristics of education seekers and their consideration in the educational process.	Ability to conduct separate stages of a person oriented lesson	The ability to use the results of self-analysis and self-assessment in the process of improving one`s own professional activity
Accepting the goals of personal oriented learning as personally meaningful	Understanding the provisions of person oriented education.	The ability to communicate according to the principles of a person oriented approach	
	Knowledge of the lesson peculiarities in the system of person oriented education.	The ability to analyze a person oriented lesson, to work with scientific information on issues of person oriented education	
	Knowledge of the theoretical foundations of the analysis of a person oriented lesson.		

Based on the above provisions, we determined the pedagogical conditions for the formation of the future teacher`s readiness for person oriented learning: a) training future teachers for person oriented learning on the basis of a technological approach thanks to the development and implementation of appropriate technology in the educational process; b) the holistic nature of training, which is ensured by the inclusion in the content of the technology of direction blocks aimed at the formation of functional and personal components of readiness in their organic unity and interconnection; c) the orientation of students` training to their formation as subjects of person oriented training, which is achieved thanks to the subject-subject nature of the participants` interaction in the educational process,

individualization of training, creation of conditions for their professional and personal self-realization; d) application of heuristic, interactive, project-problem, etc. teaching methods, methods of active cognitive activity, motivation to study; e) formation of self-organization and self-discipline of education seekers i.e. effective organization of independent scientific and research activity, which will contribute to the formation of skills of effective independent search, assimilation, processing and presentation of material, the ability to navigate in the flow of scientific and social information and motivation and readiness for constant self-education and the ability to live and work in the conditions of a dynamic information society; e) development of reflective skills and creative abilities.

We describe the ways of forming individual components of a modern teacher's readiness for personally oriented professional activity.

Justification of measures aimed at forming the teacher's motivational readiness for person oriented learning. Basing on the results of scientific research by O. Pehota, L. Podymova, and others we can make a conclusion that the pedagogical orientation of the teacher's personality is multifaceted. It consists of external motives, motives of prestige, motives of personal self-actualization, professional motives [6].

Professional motives, with universal values as a core, are dominant in professional activities of a humanistic orientation.

Educators who have formed internal motives for humanistic professional activity, despite external circumstances, work with innovative, person oriented educational technologies, take an active position in the teaching staff on issues of their implementation in the practice of the work of the educational institution.

Processes of transformation of external goals into internal ones in the conditions of specially organized pedagogical influences were the subject of I. Zaitseva and S. Zanyuk researches [1; 2].

According to the results of S. Zanyuk's scientific research, the process of a person's perception of social values as personally significant should be considered as a three-stage process. At the first stage, the so-called cognitive motives, which consist in the positive attitude of the individual to social values, in our case, to the

values of humanistic education, are formed. However, this attitude manifests itself only in the judgments of students, without prompting them to master the theory and technology of person oriented teaching. At the second stage, thanks to pedagogical stimulation, which is a set of measures aimed at the formation of socially significant motives for activity and behavior in the individual, the transformation of cognitive motives into effective motives takes place. Issues of pedagogical stimulation were the subject of a special study by I. Zaitseva and others. [1]. Summarizing the results of her scientific research made it possible to make the following conclusions:

- the stimulus in the theory of pedagogical stimulation is considered as a means that motivates people to activity, a kind of external push;

- the essence of pedagogical stimulation consists in exchanging the motive for the goal;

- stimuli acquire an effective character, become effective incentives for human activity only when they are transformed through an attitude, and are used together with other pedagogical means, creating a stimulating situation in which the personality attitude is formed and realized;

- it is necessary to distinguish the following groups of incentives: material incentives; incentives that ensure readiness for activity (stimuli of social and life-practical significance, interest, prospects, requirements, public opinion); incentives that contribute to the formation of value orientations of the individual (ideals, a positive example, disclosure of the social significance of this activity); incentives that change the status of the individual and the group (trust, encouragement, reliance on the student's and the group's own life experience, public opinion); emotional stimuli, which involve the conscious organization of activities by the teacher, which effectively affect the emotional sphere of the individual, evoking the appropriate motives in it.

At the third stage effective motives are transformed into internal ones. Its result is the student's acceptance of the values and goals of humanistic pedagogy as personally significant, which is manifested in the humanistic orientation of his personality; a firm belief in the need to abandon the authoritarian cognitive model of

education in favor of a child-centered one; in his purposeful, persistent independent work on the theory and practice of person oriented education; in an effort to get acquainted with the experience of teachers working with innovative technologies aimed at creating conditions for self-actualization, development and self-development of students` personalities [2].

In the context of the above-mentioned information, it is appropriate to determine the level of motivational readiness for person oriented learning according to three parameters:

- attitude to the process of primary education modernization on the basis of a person oriented educational paradigm;
- the formation of effective motives for carrying out professional activities based on the principles of a person oriented approach;
- the formation of internal motives for carrying out professional activity on the basis of a person oriented approach.

Justification of measures aimed at forming the teacher`s informational readiness for person oriented learning.

When determining the system of measures aimed at forming the information readiness of the teacher, we proceed from the understanding that the key task is mastering the system of knowledge regarding the essence and features of a person oriented lesson.

The studies of many foreign and domestic scientists contain definitions of the theoretical and methodological principles of conducting a person oriented lesson, justification of its stages, its differences from a traditional lesson, etc.

As we can see, in the system of person oriented education, the main component of the educational process is still the lesson. However, all its components, compared to the traditional lesson, undergo significant changes [9].

Justification of measures aimed at forming the procedural and operational readiness of future teachers for person oriented learning and the ability for professional reflection.

The third structural component of the readiness of future teachers for person oriented learning is a procedural one. It combines a system of methods, forms and means of preparing, conducting and analyzing a person oriented lesson. Its formation requires the teacher to acquire the following competencies:

- to specify the goals of each stage of a lesson; create conditions for their acceptance by students;
- to present the content of educational information in the form of problem tasks;
- to manage educational and cognitive activities taking into account the individual characteristics of the students` mental development;
- to create conditions for the internal motivation development to acquire knowledge, stimulate initiative, and activate cognitive processes;
- to create situations of choice in class;
- to provide constant feedback and monitor educational activities;
- to create conditions for reflective activity of education seekers, stimulation of their initiative and creativity [3].

At the same time, in the process of preparing future teachers for a person oriented lesson, we must form their ability to reflect and to implement the constructive, organizational, communicative and gnostic functions of humanistic professional activity [4,7,13]. Therefore, we see one of the most important tasks of forming future teachers` procedural and operational readiness for person oriented learning, pedagogical and methodical preparation of students to construct the content of a person oriented lesson.

When planning the process of assimilation of educational information selected for the lesson, it is necessary to take into account the following requirements: the teacher must not only determine the content and scope of knowledge, abilities and skills to be mastered by students, but also identify the system of cognitive actions that students should master and agree on its content with the subjective experience of students. It is important to provide time for the analysis of students` learning methods, their discussion and assessment. At the end of a person oriented lesson, the

teacher must not only summarize it, but also create the conditions for students to self-assess the degree of their personal goals achievement during the lesson [13].

The readiness of future teachers to perform the organizational function of humanistic professional activity presupposes that they have developed the skills to conduct a personally oriented lesson effectively.

The first substantiation of a person oriented lesson structure and the specification of the features of its stages was carried out by S. Podmazin in his monograph «Person oriented education»[8].

The scientist, relying on the main provisions of the person oriented paradigm, determined the following stages of a person oriented lesson: orientation, goal setting, design, organization of the implementation of the activity plan, control and evaluation stage, as well as the stage of determining and checking homework.

The future teachers readiness to perform the communicative function of humanistic professional activity is manifested in their ability to establish such relationships between participants of the educational process, which would contribute to the formation of students` ability to self-actualize their personality.

A person`s ability to self-actualize is a complex psychological formation, which is expressed in his ability to choose the activity goals, determine the ways to achieve them. One of the ways of forming such ability is to create a situation of choice, which in didactics is interpreted as designed by the teacher an element of the lesson, when students are faced with the necessity to give their preference to one of the options of educational tasks or methods of solving them in order to demonstrate their activity, independence and individual style of cognition. By offering the learner to make an informed choice, we realize his right to be the subject of his own educational activity.

The willingness of teachers to perform the gnostic function of humanistic professional activity is manifested in their ability to conduct a person oriented lesson, taking into account the developments of modern pedagogical science and practice and their own experience.

In the process of thinking over his\her own experience of giving a person oriented lesson, the teacher`s ability to professional reflection acquires special importance.

Reflection (from the Latin reflexio – turning to the past) in psychological reference literature is interpreted as a process of a person's self-cognition of his internal mental acts and states. This process has a complex structure and includes introspection (self-observation), self-criticism and the desire for self-improvement [11].

The formation of professional reflection is considered in professional pedagogy as a necessary condition for the professional development of a specialist. The importance of pedagogical reflection in a teacher's professional activity is significantly enhanced when moving from a traditional educational model to a person oriented one. And this is understandable, since only a teacher capable of reflection can help those whom he teaches to learn and realize themselves. Therefore, in the process of forming the ability for pedagogical reflection in the conditions of person oriented learning, a set of measures aimed at mastering the ability to analyze a person oriented lesson should be provided [5].

When determining the conceptual goal of preparing future teachers for person oriented learning, we understand that this is possible only when special conditions for the future teacher's own person oriented learning are created.

Available in the theory and practice of professional pedagogy, the experience of creating technologies aimed at the development of cognitive structures of the future teacher cannot be directly used in this case. A fundamentally new approach to the construction of the educational process in institutions of higher pedagogical education, which should also be carried out in accordance with the basic provisions of the person oriented approach is required.

The essential features of a person oriented educational environment, scientists include giving students the opportunity to work with material of different levels of complexity; creation of an atmosphere of benevolence in the educational institution; the ability of the teacher to flexibly and dynamically include each student in the work, based on his subjective experience; consideration of individual characteristics of future teachers; encouraging independence, initiative, and creativity of applicants regardless of their academic performance; recognition of everyone's right to make a

mistake, but with a mandatory analysis of its causes, determination of ways to overcome it; providing the applicant with the opportunity to choose an individual learning path; creation of conditions for creativity in independent and collective activities, etc. [7].

In the process of modernization of the pedagogical education system on the basis of person-oriented pedagogy, the nature of interpersonal interaction of the participants of the educational process requires a conceptual rethinking, which should be based on the understanding that the personality of a higher education student is a unique phenomenon, therefore he deserves respect (even if he is not a model), as he is not an object, but a subject of pedagogical training. In order to create a subject-subject nature of the interaction between the teacher and students, we recommend creating situations of success and conditions for cooperation and co-creation of all its.

As already mentioned, one of the system-forming principles of person oriented training of future teachers is freedom of choice. First of all, this principle concerns their determination of personally significant goals of professional training. Therefore, if we want students to be the subjects of their own educational and cognitive activity, we must give them the opportunity to determine its goals consciously. At the same time, in order to make the professional training of future teachers successful, students must be well aware not only of a certain subject (module, topic, etc.), but also regulatory requirements for the level of mastery of the educational material and the stages of its mastering.

A key role in the organization of person oriented training of future teachers is played by the possibility of choosing their own learning trajectory. This contributes to the individualization of higher education students` training according to their needs and capabilities. At the same time, given the opportunity to choose their own learning trajectory, students must be responsible for the made choice.

One of the most effective ways to implement these two conditions is the application of the modular rating technology of education. Its essence is that the material of the training course is divided into modules – independent sections or topics of the course with an appropriate system of training organization, methodical support, diagnostics and rating control of the training process. At the same time,

applicants have the right to choose the methods, forms and pace of processing the educational material.

Based on the well-founded position that a teacher who is to implement person oriented education should gain such experience by himself, we recommend that teachers of higher pedagogical institutions develop lessons based on the results of theoretical and experimental research by S. Podmazin [8]. We will briefly describe those of them that turned out to be system-forming for us during the students` training.

The orientation stage should include the following components: motivation of students, forming their positive attitude to work, explaining the place of the material in the complete educational course, section, topic; relying on personal experience from the problem of a specific lesson. S. Podmazin refers to the methods and means of implementing the tasks of this stage: actualization of basic knowledge, problem solving, intrigue, game situations, etc.

The aiming stage should permeate all stages of the lesson and perform the functions of motivation, structural stabilization of the educational process, and prediction of learning outcomes. The tasks of this stage include: determination of goals that are personally significant for students, diagnosis of the degree of their achievement; creation of conditions for the manifestation of their cognitive activity; determination of indicators of the set goals achievement; construction of individual technological lines of education; prediction of different levels of learning complexity, creation of conditions for the disclosure of students` personal qualities.

The design stage includes involving students in the design (planning) activities; developing their skills in planning activities; drawing up a simple plan of action for a separate operation; development of plan components for a lesson, topic, section. S. Podmazin refers to the methods and means of implementing the tasks of this stage: interactive forms and methods of work; making independent forms of obtaining new knowledge; initial consolidation of the studied material; selection of necessary examples to explain and confirm each of the theoretical provisions, etc.

The stage of organizing the implementation of the activity plan involves flexible organization of activities related to the lesson goal realization, variability in the

choice of methods of educational actions (oral, written, individual or in a group, etc.); students` choice of ways of writing down the explanation of new material (summary, a table, a plan, theses, etc.); stimulating students to express themselves; forming students` abilities to acquire knowledge independently and apply it in practice; evaluating students` achievements during the entire stage; organizing communication at the lesson in the form of dialogue and polylogue.

To the methods and means of psychological and pedagogical support of students at this stage, S. Podmazin includes: encouragement, creation of vivid visual representations, didactic games, creation of success situations, creation of problem situations, encouragement to find alternative solutions, performance of creative tasks, students cooperation, situations of mutual assistance, etc.

At this stage it is expedient to carry out reflection, which involves stopping the subject activity, the teacher`s analysis of the knowledge gained by the students; reproduction of the sequence of actions and their characteristics; formulation of conclusions; awareness of the achieving the goal situation; experiencing a situation of success; perception of different views; analysis of answers not only from the point of view of correctness, but also taking into account students` reasons; reinforcement of positive motivation.

The monitoring and evaluation stage includes involving students in monitoring the educational activities development (mutual monitoring, self-monitoring); reasoning of the current evaluation according to a number of parameters: correctness, independence, originality; students` participating in correcting mistakes, understanding their causes (mutual and self-analysis); comparison of the obtained results with the predicted ones, with the criteria of the standard based on the determined indicators; assessment not only of the final result, but also of the learning process. The purpose of the control and evaluation stage is to clarify the content of the work; to compare actual results with the expected results; to analyze why it happened one way or another; to draw conclusions; to consolidate or to correct what has been learned; outline new topics for consideration; make connections between what is known and what needs to be learned. The results of reflection involve the students` awareness of the results of

the lesson and the ways of achieving them. The set of components of this knowledge: «I know what», «I know how», «I know what for».

The specificity of a person oriented lesson is also revealed when determining and checking homework (unsupervised work). Thus, the main features of homework in the system of person oriented learning are its variability and differentiation according to the levels of complexity and methods of execution. While checking homework, the teacher is recommended to follow such provisions:

1. The priority in checking homework is the stimulating function of assessment. Therefore, when checking homework, it is necessary not only to evaluate the answer itself, but also to evaluate the educational achievements of students.

2. When evaluating homework: a) any doubt should be interpreted in favor of the student; b) an individually differentiated approach should be implemented; c) evaluation should be carried out taking into consideration the individual psychological qualities of students and the dynamics of their educational achievements; d) a subject-subject approach should be implemented (informing students about terms, goals, content, forms and evaluation criteria; argumentation of assessment based on known to students criteria; involving students in control process (mutual control, self-control); participating students in correcting mistakes; comparing the obtained results with the predicted ones, with the criteria of the standard based on the defined criteria) etc. [8].

There is no doubt that after the work carried out on the formation of future teachers readiness for person-oriented education, in accordance with the provisions listed above, the vast majority of future specialists will be able to name and characterize the principles that determine the uniqueness of the person-oriented approach, the main provisions of the paradigm of person-oriented education, implement a comparative characteristic of person oriented and traditional ways of teaching, to reveal the features of a person oriented lesson and its individual stages, etc.

In order to more accurately determine the level of readiness of future teachers for personally oriented training, we propose to define five levels: pre-professional,

initial, basic, constructive and systemic. Table 2 presents a qualitative description of possible levels of such readiness.

Table 2.

Qualitative characteristics of the readiness levels of future teachers

Stages	Qualitative characteristics of stages
1	2
Pre-professional	It is characterized by a negative attitude towards the modernization of the education system on the basis of personally oriented pedagogy. The student assesses the significance of this innovation based on external factors; does not have even basic knowledge of the theoretical and methodological foundations of personally oriented learning, does not know how to write a plan-summary of a personally oriented lesson, conduct a lesson in accordance with the basic provisions of the paradigm of personally oriented education. Self-assessment of readiness for personally oriented learning is significantly overestimated.
Primary	It is characterized by an indifferent attitude to innovative transformations in the general secondary education system of Ukraine. The student is able to reproduce only single elements of the technology of a personally oriented lesson. Knowledge about means of self-diagnosis of readiness for personally oriented learning is fragmentary in nature.
Basic	It is characterized by a positive attitude towards the introduction of personally-oriented educational technologies into work practice, but this attitude does not have an exciting function and does not cause the need to acquire the competencies necessary for professional activity. A student can prepare and conduct a personally oriented lesson based on a sample. Has basic knowledge of self-diagnosis tools. It is characterized by an adequate self-assessment of its readiness for personally oriented learning, but it turns out to be incapable of improving it.
Constructive	Characteristic for the future teacher is a positive attitude towards the implementation of personally oriented educational technology in work practice, as well as a persistent desire to master them practically; the presence of thorough knowledge of the theoretical and methodological foundations of personally oriented education, which are not yet systematic. A high level of professional reflection is formed, but at the same time there is a lack of self-correction skills taking into account the individual style of professional activity.
Systemic	Characteristic is a positive attitude towards the implementation of personally oriented educational technologies in work practice, as well as a persistent desire to master this technology in practice. The future teacher has a humanistic orientation, accepts the goals of personally oriented education as personally significant; has systematic knowledge of the theoretical and methodological foundations of personally oriented education; capable of self-analysis and objective self-evaluation and self-correction, taking into account the individual style of professional activity in the conditions of a personally oriented educational environment.

No doubt, we cannot help noting the existence of certain difficulties that arise when Ukrainian specialists try to solve the problem of forming the readiness of future teachers for person oriented training in practice. According to O. Pehota`s point of

view, with whom we fully agree, the problems of future teachers professional training for the implementation of person oriented education of students are low motivation for learning among the students who are not oriented towards personal development; declining interest in learning psychological and pedagogical subjects due to overloaded content, duplication of material and its disconnection from practical needs; the formal style of communication between teachers and students [6; 7]; lack of adequate self-assessment by students of their own abilities, which are often underestimated; insecurity and sensitivity to failure, which provokes a tendency to passivity, and not wishing to do as much as possible to achieve a good result; low level of orientation towards high-quality independent learning and low level of skills in working with various sources of information, lack of skills in analysis, systematization, classification of information, application of methods of analogy and abstraction; students` shyness and low speech culture. However, understanding and acknowledging the presence of these problematic points only opens up a wide field for further search and construction of practical implementation ways of the specified methodological problem.

Conclusions. Basing on a well-founded position, it can be stated that the teacher, who is to implement person oriented education, should gain such experience himself, feel the need to implement new ways of educating students, basing on the new values of education. Taking into consideration the proposed practical recommendations regarding the implementation of the specified technology components, we claim that the formation of motivational, informational, procedural and reflective components of future teachers` readiness will guarantee the presence of a qualitatively new generation of teachers, capable to achieve all the goals that will appear before them in a modern educational institution.

References:

1. Zaitseva I. V. Motyvatsiia uchinnia studentiv. Irpin : Red.-vyd. viddil ADPS Ukrainy, 2000. 191 s. [ukr]
2. Zaniuk S. Psykholohiia motyvatsyy. Kyiv : Nyka-Tsentr, 2001. 352 s. [ukr]

3. Kadchenko L. P. Formyrovanye hotovnosti studentov pedvuza k professyonalnoi deiatelnosti sredstvamy ynostrannoho yazyka : dys. kand. ped. nauk. Kharkiv, 1992. 173 s. [ukr]
4. Kondrashova L. V. Protsess obucheniya v vyssheii shkole. Kryvyi Rih : KHPU, 2000. 171 s. [ukr]
5. Osnovy profesiinoi refleksii u protsesi zahalnopedahohichnoi pidhotovky maibutnykh uchyteliv: navchalno-metodychnyi posibnyk / uklad. : H. F. Ponomarova, M. O. Andreieva, O. O. Babakina, O. M. Vasylenko, I. M. Tolmachova. Kharkiv : TOV «Fainyi format», 2019. 88 s. [ukr]
6. Piekhota O. M. Osobystisno oriientovana osvita i tekhnolohii. Naukovi pratsi MF NaUKMA. T. VII. Mykolaiv, 2000. S. 26–28. [ukr]
7. Pidhotovka maibutnoho vchytelia do vprovadzhennia pedahohichnykh tekhnolohii : navch. posibnyk / za red. A. I. Ziaziuna, O. M. Piekhoty. Kyiv : A.S.K., 2003. 240 s. [ukr]
8. Podmazyn S. Y. Lychnostno-oryentyrovannoe obrazovanye : sotsyalno-fylosofskoe yssledovanye. Zaporizhzhia : Prosvita, 2000. 250 s. [ukr]
9. Pometun O. Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia : nauk.-metod. prosibn. / za red. O. I. Pometun. K.: Vydavnytstvo A.S.K., 2003. 192 s. [ukr]
10. Ponomarova H. F. Vykhovannia maibutnoho pedahoha : teoriia i praktyka : monohrafiia. Kharkiv : Ranok, 2014. [ukr]
11. Psykholohichnyi slovnyk / za red. V. I. Voitka. Kyiv : Vyscha shkola, 1982. 367 s. [ukr]
12. Sysoieva S. O., Poiasok T. B. Psykholohiia ta pedahohika: pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv nepedahohichnoho profilu tradytsiinoi ta dystantsiinoi form navchannia. Kyiv : Milenium, 2005. 520 s. [ukr]
13. Teoretyko-metodychni zasady otsiniuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv / H. F. Ponomarova, A. A. Kharkivska, T. V. Otroshko. Kharkiv : KhHPI, 2010. [ukr]

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО ОРІЄНТОВАНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

© Бескорса В. М., Мараховська Е. В.

Інформація про авторів:

Бескорса Вікторія Миколаївна: ORCID ID 0000-0001-8494-9667; vika444bes@gmail.com; кандидат мистецтвознавства, доцент, професор кафедри культурологічних дисциплін та образотворчого мистецтва.

Мараховська Елеонора Владиславівна: ORCID ID 0000-0003-4737-175X; eleonora.de.diaz@gmail.com; кандидат філософських наук, доцент, старший викладач кафедри культурологічних дисциплін та образотворчого мистецтва.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-13

У статті розглянуто особливості формування духовно орієнтованих компетенцій здобувачів вищої освіти через викладання освітніх компонентів релігієзнавчо-теологічного напрямку. Означені компоненти репрезентуються як один із засобів формування та підвищення компетентнісного рівня здобувачів. В роботі розглянуто питання необхідності та значущості викладання освітніх компонентів релігієзнавчо-теологічного напрямку; фактори їх впливу на формування особистісних якостей, соціокультурного потенціалу та духовних цінностей людини; зв'язок рівня духовності людини та знань в означених галузях; трансформаційні процеси щодо впливу релігійного аспекту на особистісні якості людини. Проведено аналіз понять релігія, теологія, богослов'я в науковій літературі.

Схарактеризовано необхідність вивчення релігієзнавства й теології як сфери гуманітарного знання. Автори зазначають необхідність та доцільність вивчення освітніх компонентів релігієзнавчо-теологічного напрямку для формування та підвищенню духовно-орієнтованих компетенцій, що в свою чергу сприяє підвищенню компетентнісного рівня фахівця.

Зроблено висновок, що одним з ключових завдань освітньо-виховного процесу є формування у здобувачів освіти об'єктивних поглядів на релігію як духовну складову життя; розуміння соціально-культурної ролі релігії, етапів її історичного розвитку й значення релігії в житті людини (суспільства); осягнення різноманітних форм віросповідання та основних постулатів їх віровчень, особливостей духовних практик.

Наголошено на тому, що освітні компоненти релігієзнавчо-теологічного напрямку в системі підготовки повинні надавати можливість здобувачу знайомитися з різними науково-ідеологічними позиціями й теоріями стосовно феномену релігії й розвитку теологічних ідей; допомагати сформувати погляд на релігію як об'єкт наукового пізнання.

Ключові слова: освітні компоненти, компетентнісний рівень, духовно орієнтовані компетенції, релігієзнавчо-теологічний напрям, релігія, теологія, богослов'я.

Virtoria Beskorsa, Eleonora Marakhovska «Features of the formation of spiritually oriented competences of higher education acquires».

The article examines the peculiarities of the formation of spiritually oriented competencies of higher education students through the teaching of religious and theological educational components. The indicated components are represented as one of the means of formation and improvement of the competence level of applicants. The work examines the issue of the necessity and significance of teaching educational components of religious studies and theology; factors of their influence on the formation of personal qualities, socio-cultural potential and spiritual values of a person; the connection between a person's level of spirituality and knowledge in certain

fields; transformational processes regarding the influence of the religious aspect on the personal qualities of a person. An analysis of the concepts of religion, theology, theology in scientific literature was carried out.

The need to study religious studies and theology as a field of humanitarian knowledge is characterized. The authors point out the necessity and expediency of studying the disciplines of religious studies and theology for the formation and improvement of spiritually oriented competences, which in turn contributes to the increase of the competence level of a specialist.

It was concluded that one of the key tasks of the educational process is the formation of objective views of religion as a spiritual component of life among students; understanding of the socio-cultural role of religion, the stages of its historical development and the importance of religion in the life of a person (society); understanding of various forms of religion and the main postulates of their beliefs, features of spiritual practices.

It is emphasized that the educational components of the religiological and theological direction in the training system should provide an opportunity for the student to get acquainted with various scientific and ideological positions and theories regarding the phenomenon of religion and the development of theological ideas; to help form a view of religion as an object of scientific knowledge.

Keywords: educational components, competence level, spiritually oriented competencies, religious and theological direction, religion, theology.

Початку ХХІ ст. притаманне прискорення загальносвітових політичних, економічних, соціальних, культурних процесів, які визначають сучасний розвиток людства. Глобальні суспільні трансформації є швидкими, систематичними і, по суті, незворотними. Домінантами сьогоденного світового розвитку є прискорення науково-технічного прогресу, інформатизація, комп'ютеризація, усебічна демократизація громадського життя у більшості держав світу. В Україні вища освіта регламентується рядом Законів і Положень про освітню діяльність в Україні [7], при цьому культурно-освітній рівень кожної особистості стає показником рівня освіченості суспільства держави в цілому. Найвідповідальнішу роль у цих умовах відіграє освіта, адже саме цей інститут безпосередньо впливає на конкретну особистість зокрема й на суспільство загалом.

Актуальність дослідження. Через систему освіти проходить кожна людина, формуючи особистісні, професійні та громадські якості. Педагоги сприяють створенню інтелектуальних, духовних надбань нації, розвитку вітчизняної науки і техніки, забезпечують збереження і примноження культурної спадщини країни, а головне – формують людину майбутнього. У цьому процесі визначальну роль відіграє компетентнісний підхід, на сьогодні

він, по суті, визначає процес і методологію оновлення освітньої діяльності. Центральним поняттям компетентнісного підходу є ключова компетентність, яке поєднує професійні вміння, а також інтелектуальні знання здобувача вищої освіти, майбутнього фахівця. Метою формування фахових компетенцій є забезпечення належної професійної підготовки здобувачів вищої освіти, що підвищить їхню конкурентоздатність на ринку праці.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Чинники впливу релігії на формування особистісних якостей, соціокультурного потенціалу та духовних цінностей людини досконало вивчено та проаналізовано в ряді наукових праць. Так, значення релігії в сучасному світі, трансформаційні процеси щодо впливу релігійного аспекту на особистісні якості людини докладно проаналізовано в працях Т. Борозенець, Т. Гаврилюк. Реалістично висвітлюється місце й значення релігії в сучасному соціокультурному просторі в працях Л. Филипович і А. Колодного. Зокрема, необхідність вивчення релігії як складової духовної культури людства ґрунтовно проаналізовано відомим вітчизняним ученим-релігієзнавцем П. Яроцьким. Автор розглядає питання необхідності фахівцем оволодіння спеціальними знаннями для успішної професійної діяльності. Також автор наполягає на тому, що існує безліч понять, теорій та фактів, знання яких важливе для становлення розвиненої особистості як такої, для формування повноцінного громадянина й духовно багатой людини.

Термінологічні аспекти теології широко розкрито в роботах Ю. Чорноморця, українського дослідника християнства й православної думки. Дослідник надає ґрунтовний аналіз питань розвитку сучасного православного дискурсу, пояснюючи розбіжності між релігійною філософією (базувалася на православних ідеях) і православною теологією початку ХХ ст. Теологію не тільки як окрему наукову галузь, а й комплекс наук про релігію досліджує М. Грижанкова. Проблеми вивчення релігії на основі двох філософських аспектів (філософське релігієзнавство та філософська теологія) висвітлено в роботах сучасного релігієзнавця Ю. Кімельова. Автор наполягає

на тому, що філософія здатна конструктивно вирішувати широкомасштабні релігійні проблеми.

Мета статті. Формування духовно орієнтовних компетенцій майбутнього фахівця має свої особливості. Окрім усебічної психолого-педагогічної та культурно-освітньої підготовленості майбутній професіонал повинен сформувати особливе гуманістично-орієнтоване мислення, центральною складовою якого є оволодіння усіма здобутками духовної культури людства. Знання здобувачами вищої освіти основних засад духовної культури важливе, оскільки сприяє усебічному усвідомленню досягнень людської цивілізації, їх творчому засвоєнню і використанню у практичній діяльності. Такі знання допомагають сформувати світогляд окремої людини, визначити місце її у світі, життєву програму, а людським спільнотам – посісти належне місце в цивілізованому світі.

Виклад основного матеріалу. У формуванні духовно-орієнтованих компетенцій особистості важливу роль відіграють освітні компоненти релігієзнавчого напрямку. За результатами вивчення освітніх компонентів означеного напрямку здобувачі мають можливість сформувати програмні результати навчання, розвинути: інтегральні, загальні, фахові компетентності: сформувати здатність зберігати та примножувати моральні, культурні цінності й досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про суспільство; розвинути здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу; удосконалити здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

Важливим компонентом духовної культури, як відомо, є релігія. Поняття релігії не тотожне поняттю духовної культури, оскільки духовна культура більш змістовне широке поняття, одним з компонентів якого можна вважати релігію. Релігія визначається як особлива система світогляду та світосприйняття людини (групи людей), яка містить культурно-духовні та морально-етичні цінності, що обумовлюють й характеризують поведінковий формат людини (групи людей). Як суспільний інститут, релігія тлумачиться

як сукупність різноманітних вірувань і віровчень, що наявні в суспільстві, зокрема сукупність обрядів і звичаїв, правил життя й поведінки окремо взятої людини або групи людей.

Таким чином, релігія не охоплює усієї духовної культури людства, радше це особливий стан людини, який репрезентує винайдення в собі того, що єднає з сакральним, трансцендентним світом. Сучасна роль релігії – це не формування картини світу, а задоволення духовних, моральних, комунікативних потреб людини, виявлення цінності та сенсу людського життя, сприяння відходу від повсякденних проблем у сферу надприродного. Звичайно, що роль релігії у сучасному світі суттєво трансформувалася. Стосовно цієї ролі є принаймні дві точки зору. Перша – «В сучасному світі релігія відіграє не менш важливу роль ніж в усі попередні епохи існування людини» [2, с. 4]. Друга, зважаючи на поширення секуляризаційних процесів, більш реалістично висвітлює місце релігії у сучасності. Так, на думку Л. Филипович «Релігієзнавці, як, до речі, і богослови, звісно ж, не можуть призупинити секуляризаційні зміни. Навряд чи зусиллями всіх релігійних і політичних лідерів, освітян і діячів культури можливо повернути розвиток суспільства в інший бік, тобто «релігієзувати» все людське буття, але фіксувати певне повернення релігії в публічну сферу, сприяти рівноправному існуванню двох світів – релігійного і світського, а отже і позбутися невігластва, стереотипів, міфів і фанатизму в релігійних справах шанс є» [10, с. 125].

В іншій роботі Л. Филипович і А. Колодний зазначають, що «вже відходить у минуле те бачення релігії, яке сформувалося в епоху модерну. Релігія в її традиційних формах уже сама визнає свою непотрібність, неактуальність. Вона нині на периферії життя і свідомості вірянина. Він ще залишає її у своєму побуті – домашньому і почасти громадському, а в інші сфери просто не допускає, бо ж не знаходить там їй місця. Сьогодні домінує не вертикальне, а горизонтальне світобачення, при якому Бог не існує десь поза світом – він включається вірянином у контекст його життя» [5, с. 73]. Інакше кажучи, релігія не повинна й неспроможна нині претендувати на домінування,

а може посісти своє окреме місце у публічній сфері, оскільки через свої структури може інтегруватися у різні сфери життєдіяльності, освячуючи їх. Однак, чи потрібна така сакралізація життєвих сфер сучасній людині? Радше релігія може існувати й вивчатися як скарбниця (або музей) певного духовного досвіду людства. До речі, прогнози представників просвітницько-позитивістських напрямів про перехід релігії у сферу суто приватного життя людей не справдилися.

Необхідність вивчення релігійної складової духовної культури людства відомий вітчизняний учений-релігієзнавець П. Яроцький обґрунтовує так: «Потяг людини до пізнання Всесвіту, суспільства, самого себе, окремих явищ і процесів в оточуючому її світі невичерпний і вічний. Є знання, які необхідні спеціалісту для успішної діяльності у своїй професійній сфері. Але є й такі поняття, ідеї, теорії, факти, засвоєння яких важливе для становлення кожної людини як особистості, для формування її духовної культури» [11, с. 6].

Двома доволі різними, хоча й пов'язаними між собою, формами осягнення феномену духовного досвіду людства є релігієзнавство і теологія (богослов'я). Відмінність між ними полягає у площині дихотомії природне-надприродне. Так, усі положення релігієзнавства мають бути емпірично підтверджені і теоретично обґрунтовані, а теологічні постулати виводяться із сфери Одкровення, що втілене в сакральних текстах. Хоча існують окрім християнської принаймні ще два різновиди теології – юдаїстська і ісламська, ми будемо за умовчанням говорити про теологію християнську.

Мета релігієзнавства і теології різна – перше подає об'єктивне знання про релігію, теологія ж покликана обґрунтовувати ідейний і практичний сенс певного віровчення (релігійна етика), винаходити теоретичні механізми співпраці релігії із сучасним світом. Особливістю конфесійної теології є неможливість відходу від догматики певної конфесії. Історично склалося, що у вітчизняній науці терміном «теологія» позначають католицьку та протестантську богословську думку, а терміном «богослов'я» богословські

пошуки в православній традиції. Методологічним інструментарієм теології вважається раціональність, цей метод обґрунтував ще святий Василь Великий у своєму трактаті проти крайнього аріаніна Євномія. Перед Василем постало завдання спростувати аріанське вчення, це призвело до появи у творах християнського мислителя постулатів про необхідність формування раціоналістичних уявлень про буття Бога. Проте він визнавав, що пізнання як божественної сутності, так і світу має обмежений характер.

Отже, предмет теології – Бог та осмислення його буття у світлі божественного Одкровення за допомогою раціональності. Православ'я наголошує на непізнаності Бога, тому предметом богослов'я вважає тільки способи та шляхи його найкращого прославлення. Однак у цьому розмежуванні теології та богослов'я є певні аспекти, які необхідно виявити. По-перше, у мовному контексті «теологія» та «богослов'я» означають одне й те ж. Термін «богослов'я» є калькою з грецького слова «теологія», що означає знання (наука) про Бога. По-друге, це традиція уживання – у православній думці іншомовний термін теологія має присмак штучності й екзотичності. По-третє, в православній традиції існувала й досі існує лінія раціоналізму, що тяжіє до західного мислення. Вона генетично пов'язана зі схоластичним методом, що запанував в українському православ'ї з початку XVII ст.

Православна традиція не відкидає можливість раціонального осмислення Бога, тому можна було б і у православній думці використовувати термін «теологія». Проте цього не сталося, оскільки вже існував широко вживаний термін «богослов'я». Отже, проблема полягає в усталеності термінологічної традиції. Треба зазначити, що термін «теологія» (а не богослов'я) інколи вживається й стосовно православної думки. Так, автори відомого українського підручника «Академічне релігієзнавство» використовують термін в контексті характеристики православної філософії. Наведемо один з прикладів: «Після реформ Петра I, які призвели до різкого розмежування загальнокультурного та церковного життя, філософська православна теологія (підкреслено автором – Е. М.) набуває вульгарно-схоластичного характеру

і культивується в замкненому колі, за межами якого отримують поширення ідеї антиклерикального Просвітництва» [1, с. 423]. Термін «теологія» стосовно православної думки широко залучає також відомий український дослідник християнства Ю. Чорноморець. Його статті подають ґрунтовний матеріал з розвитку сучасного православного дискурсу, дослідник прояснює розбіжності між релігійною філософією початку ХХ ст. (базувалася на православних ідеях) і православною теологією.

Таким чином, терміни «теологія» та «богослов'я» фактично можуть вживатися як синоніми. Так, відомий сучасний український дослідник постмодерного християнства Роман Соловій завжди в своїх працях використовує термін «богослов'я» стосовно західної (зокрема протестантської) християнської думки [9].

Існує також доволі авторитетна думка, виказана сучасною дослідницею М. Грижанковою, що теологія не тільки окрема наука, але комплекс наук про релігію, який включає в себе богослов'я, церковну історію і право, християнську культуру тощо. Порівняно з релігієзнавством теологія вивчає релігію базуючись на наявності у людини релігійного досвіду, Богоспівкування. Якщо релігієзнавство тлумачить релігійний досвід як певний психологічний стан людини, її суб'єктивні переживання, то теологія наполягає на об'єктивності такого досвіду. В цьому комплексі наук богослов'я мислиться як молитовна сфера, де знання про Бога отримуються завдяки щирій молитві. Ця ідея, як відомо, базується на словах християнського філософа і богослова ІV ст. Єваґрія Понтійського: «Якщо ти богослов, то будеш правдиво молитися, якщо ти правдиво молишся, то ти богослов».

Загалом у науці термінологічне оформлення теологічної проблематики на сьогодні є досить строкатим. Так, зазвичай уживають поняття «філософська теологія», «природна теологія», «релігійна філософія», «релігійна метафізика», «християнська філософія», «християнська метафізика», «раціональна теологія». Однак усі ці поняття є певною мірою обмеженими. Зазвичай у філософів та теологів проблемне поле досліджень є синтетичним – у ньому органічно

поєднується філософська та теологічна думка. «Пульс життя прослуховується через складний ланцюг взаємозв'язків: філософія – філософська теологія – теологія», така думка виказується представниками українського академічного релігієзнавства [1, с. 414].

Відомий сучасний релігієзнавець Ю. Кімелюв розрізняє дві основні форми вивчення релігії у філософському аспекті: філософське релігієзнавство та філософську теологію. Принциповою позицією філософської теології як певного роду мислення є твердження про те, що філософія здатна конструктивно вирішувати різноманітні релігійні проблеми. Філософська теологія, поєднуючи в собі філософський та богословський інструментарій, значною мірою сприяє доведенню хибності думки про неспроможності філософії ставити та вирішувати теологічні проблеми. На думку відомого сучасного філософа В. Шохіна, філософська теологія має англо-американське походження, її основою є природна теологія. Фактично філософська теологія є розширеною версією природної теології.

Слід зазначити, поняття «природна теологія» та «філософська теологія» як різновиди раціональної теології не співпадають. Християнство демонструє наявність принаймні трьох рівнів теології – «природна теологія», «богооткровенна теологія», «філософська теологія». Між цими різновидами теології існує чітка межа, що і є здобутком саме християнства. Таких різновидів не існує в інших релігійних традиціях. Тільки в традиційному християнстві істини, які формує людський розум, були відділені від тих істин, що даються самим Богом (Богооткровення).

На істинах Богооткровення базується християнське віровчення, зокрема це догмати, що були сформульовані на Вселенських Соборах (тринітарний, христологічний). Прибічниками розмежування двох джерел богопізнання були ранньохристиянські мислителі Тертулліан (150-220), Іларій Піктавійський (320-367); зокрема, середньовічний мислитель Гуго Сен-Вікторський (1096-1141) виділяв «мирську теологію» – «*theologia divina*».

Наступна епоха розвитку уявлень про теологію та об'єкт її дослідження пов'язана з працями Фоми Аквінського (1225-1274). Він вважав, що є істини про Бога, що пізнаються природним розумом, а також ті істини, що перевищують можливості людського розуму. Фома Аквінський підкреслював, що обґрунтування існування Бога наявне і за межами Одкровення, а також в нехристиянських релігіях. А, наприклад, у коментарях до трактату Боеція «Про Трійцю», написаних у 1257–1258 рр., Аквінат уперше в християнській думці використовує поняття «філософська теологія» – «*theologia philosophica*». Це поняття є протилежним поняттю – «*theologia sacrae scripturae*», що дослівно можна перекласти як «теологія Святого Писання».

Православна традиція тлумачить богослов'я як серцевину духовного життя людини, а метою духовного життя, згідно православного вчення, є обоження, з'єднання з Богом. Так, святий Максим Сповідник навчає, що в стані обоження людина завдяки дії божественних енергій, має все те, що є в Бога, окрім тотожності з його природою. Тому богослов'я за визначенням має бути містичним. Тобто православ'я не знає західного розділення на схоластику і містику. У західнохристиянській традиції в добу Середньовіччя перемогло раціоналістичне розуміння теології, містичний досвід переходив у сферу індивідуального. Власне теологія з тих часів стала тлумачитися як раціональне дослідження Бога.

Таким чином, Захід однозначно репрезентував теологію як науку, науку у вищому сенсі цього слова. Бог за часи Середньовіччя вважався реальною, самоочевидною істотою, тому наука про нього була більш ніж доречна. Традиція раціоналістичного дослідження божественної сфери перейшла й у Новий час, проте вже тоді постало питання про розрізнення конфесійної й світської теології.

Нині актуальність світської теології настільки підвищилася, що в цілій низці українських вищих навчальних закладів створено магістерські спеціальності з теології, по закінченні яких здобувач вищої освіти отримує визнаний державою диплом магістра теології. У державних документах,

що регулюють це питання, використовується термін «богослов'я» як більш вживаний у вітчизняній науці.

На сьогодні постає нагальна потреба загального визначення теології, що дозволить розмежувати її з філософією, релігієзнавством та іншими науками. Спроби визначення теології у зв'язку з відкриттям спеціальності доволі активізувалися. Наведемо одне з визначень теології, яке ми вважаємо найвдалішим: «теологією має сенс називати науку, що ставить собі за мету пізнання Бога в теїстичному його розумінні, а також пізнання всього іншого (світу, людини, культури, суспільства, історії тощо) у співвідношенні з Богом», яке подає дослідник Ю. Вестель у статті «Теологія як наука і предмет викладання» [3].

У такому широкому розумінні теологія певним чином перетинається з культурологією, що теж вивчає світ людини, культури, розвиток суспільства тощо. Важливість теологічного дискурсу у гуманітаристиці полягає у тому, що через теологію можливо досягнути історію розвитку релігійних ідей, понять, принципів, що врешті-решт вплинули на культуру суспільства. Достатньо згадати, наприклад, про христологічний догмат, який був теологічно обґрунтований, прийнятий на Халкидонському соборі (451 р.) і про величезне значення, яке цей догмат мав у подальшому розвитку християнського світу, оскільки проводив ідею про можливість єднання божественного і людського в межах культури. Зокрема, католицька маріологічна догматика сприяла утвердженню в культурі уваги до жіночого начала, його певну реабілітацію завдяки постулату «Марія – нова Єва». А тринітарний догмат проголошував можливість утілення в культурі ідеї суспільної і міжособистісної гармонії, прообразом якої була Свята Трійця.

Теологію потрібно вивчати тому, зазначає Ю. Вестель, що багато поколінь «вірили в існування «теїстичного» Бога, надихалися цією вірою і будували в її світлі своє життя, суспільство, державу, культуру, науку. Інакше кажучи, для викладання і вивчення теології цілком достатньо факту існування Бога як ідеї, що зумовила такий значущий історико-культурний і соціально-

психологічний феномен, як християнство» [3]. Вивчати теологію, по суті, це досягнути досвід людей, які протягом століть створювали й розвивали християнську цивілізацію і європейську культуру.

Висновок. Отже, християнська теологія вплинула на ідеологічний і соціокультурний розвиток західного світу, будучи, по суті, концентрованим виразом процесу розвитку європейської інтелектуальної традиції. Постає питання про мотивацію вивчення теологічного дискурсу оскільки в Україні теологія включена не тільки в число освітніх компонентів вишів, а й в число спеціальностей за якими можна захищати кандидатські і докторські дисертації та отримувати ступінь доктора філософії (Philosophiæ Doctor, PhD) як освітнього й першого наукового ступеня за взірцем більшості держав світу [6, 8].

Відтак, завданням системи освіти можливе формування у здобувачів вищої освіти об'єктивних поглядів на релігію (як духовну складову людського життя), різноманітні віросповідання, основні постулати їх віровчення, особливості культової практики, історичний розвиток релігійних ідей і течій. Зважаючи на те, що релігійний розвиток людства тривалий час у вітчизняному науковому дискурсі трактувався з марксистських позицій, освітні компоненти з релігієзнавства і теології у системі підготовки здобувачів вищої освіти повинні дати змогу ознайомитися з іншими науковими та ідеологічними позиціями щодо феномену релігії й розвитку богословських ідей.

Перелік використаних джерел:

1. Академічне релігієзнавство. Підручник. / За науковою редакцією А. Колодного. К. : Світ Знань, 2000. 862 с.
2. Борозенець Т. А., Гаврилюк Т. В. Релігієзнавство. Навчальний посібник. К. : 2013. 185 с.
3. Вестель Ю. Теологія як наука і предмет викладання. URL : <https://cutt.ly/E1WUo3e> (дата звернення : 10.09.2022).
4. Колодний А. Релігієзнавство демократичної України. *Українське релігієзнавство*. 2001. № 20. С. 3-12.

5. Колодний А., Филипович Л. Актуальні проблеми і перспективи релігієзнавчої науки в Україні. *Українське релігієзнавство*. 2016. № 5. С. 68-80.

6. Про вищу освіту. Закон України. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37-38, ст. 2004). *Офіційний веб-портал парламенту України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення : 13.09.2022).

7. Про освіту : Закон України від 05.09.2017. Набрання чинності 28.09.2017. URL : <http://osvita.ua/legislation/law/2231/>; Про вищу освіту : Закон України від 01.06.2014, № 1556-VII. URL : <https://osvita.ua/legislation/law/2235/list/1/>; Деякі питання виконання статті 40 Закону України «Про вищу освіту» (Наказ МОН № 1/9-497 від 21.10.15 року). URL : https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/48187/; Деякі питання оприлюднення інформації про діяльність вищих навчальних закладів : Закон України (Наказ МОН № 166 від 19.02.15). URL : https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/46683/ (дата звернення : 04.09.2022).

8. Про проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. (Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 № 167). URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-mentu-z-prisudzhennya-stupenya-doktora-filosofiyi> (дата звернення : 13.09.2022).

9. Соловій Р. Феномен Виникаючої церкви у контексті теологічних та еkleзіологічних трансформацій у сучасному західному протестантизмі. Київ : Дух і Літера, 2016. 352 с.

10. Филипович Л. Чи має сучасне українське релігієзнавство стратегію иживання і розвитку? *Українське релігієзнавство*. № 90. 2020. С. 124-137.

11. Яроцький П. Л. Релігієзнавство : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2004. 308 с.

References:

1. Akademichne relihiieznavstvo. Pidruchnyk. / Za naukovoіu redaktsiіeu A. Kolodnoho. K. : Svit Znan, 2000. 862 s. [ukr]

2. Borozenets T. A., Havryliuk T. V. Relihiieznavstvo. Navchalnyi posibnyk. K. : 2013. 185 s. [ukr]
3. Vestel Yu. Teolohiia yak nauka i predmet vykladannia. URL : <https://cutt.ly/E1WUo3e> (data zvernennia : 10.09.2022). [ukr]
4. Kolodnyi A. Relihiieznavstvo demokratychnoi Ukrainy. Ukrainske relihiieznavstvo. 2001. № 20. S. 3-12. [ukr]
5. Kolodnyi A., Fylypovych L. Aktualni problemy i perspektyvy relihiieznavchoi nauky v Ukraini. Ukrainske relihiieznavstvo. 2016. № 5. S. 68–80. [ukr]
6. Pro vyshchu osvitu. Zakon Ukrainy. (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2014, № 37-38, st. 2004). Ofitsiyni veb-portal parlamentu Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (data zvernennia : 13.09.2022). [ukr]
7. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017. Nabrannia chynnosti 28.09.2017. URL : <http://osvita.ua/legislation/law/2231/>; Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 01.06.2014, № 1556-VII. URL : <https://osvita.ua/legislation/law/2235/list/1/>; Deiaki pytannia vykonannia statti 40 Zakonu Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» (Nakaz MON № 1/9-497 vid 21.10.15 roku). URL : https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/48187/; Deiaki pytannia opryliudnennia informatsii pro diialnist vyshchykh navchalnykh zakladiv : Zakon Ukrainy (Nakaz MON № 166 vid 19.02.15). URL : https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/46683/ (data zvernennia : 04.09.2022). [ukr]
8. Pro provedennia eksperymentu z prysudzhennia stupenia doktora filosofii. Uriadovyi portal. Yedyni veb-portal orhaniv vykonavchoi vlady Ukrainy. (Postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 06.03.2019 № 167). URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-mentu-z-prisudzhennya-stupenya-doktora-filosofiyi> (data zvernennia : 13.09.2022). [ukr]
9. Solovii R. Fenomen Vynykaiuchoi tserkvy u konteksti teolohichnykh ta ekleziolohichnykh transformatsii u suchasnomu zakhidnomu protestantyzmi. Kyiv : Dukh i Litera, 2016. 352 s. [ukr]

10. Fylypovych L. Chy maie suchasne ukrainske relihiieznavstvo stratehiuu yzhyvannia i rozvytku? Ukrainske relihiieznavstvo. № 90. 2020. S. 124-137. [ukr]

11. Iarotskyi P. L. Relihiieznavstvo. Navchalnyi posibnyk. K. : Kondor, 2004. 308 s. [ukr]

УДК 378.015.31:574]-047.37(045)

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ В МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ БІОЛОГІВ

© Упатова І. П., Дехтярьова О. О., Борзик О. Б.

Інформація про авторів:

Упатова Ірина Петрівна: ORCID ID 0000-0002-0060-1186; handiy63@gmail.com; доктор педагогічних наук, професор, виконуюча обов'язки завідувача кафедри природничих дисциплін.

Дехтярьова Олена Олександрівна: ORCID ID 0000-0001-9617-3333; elena.dekhtiarova@gmail.com; кандидат біологічних наук, доцент, доцент кафедри природничих дисциплін.

Борзик Олена Богданівна: ORCID ID 0000-0002-2394-9230; o.borzyk@gmail.com; доктор філософії, старший викладач кафедри природничих дисциплін.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-14

Актуальність проблеми дослідження зумовлена суперечністю між необхідністю реалізації екологічної освіти, яка є складовою підготовки майбутніх бакалаврів біології і забезпечує формування в них екологічного мислення під час освітнього процесу в закладі вищої освіти та недостатньою розробкою методики формуванням ціннісних екологічних орієнтацій здобувачів вищої освіти, що значно ускладнює процес формування екологічного мислення майбутніх бакалаврів біології.

Метою статті є теоретичне обґрунтування проблеми формування екологічного мислення майбутніх бакалаврів біології, розробка рівнів сформованості екологічного мислення майбутніх фахівців та перевірка ефективності формування екологічного мислення через систематичне впровадження методів розвитку критичного мислення у процесі професійної підготовки.

Методами дослідження було обрано анкетування, бесіди, аналіз продуктів діяльності здобувачів, спостереження за їх роботою, самооцінка, рефлексія, педагогічний експеримент.

Результати дослідження засвідчили, що рівень сформованості екологічного мислення майбутніх біологів (репродуктивний, реконструктивний, творчий) позитивно змінюється, якщо під час реалізації змісту освітніх компонентів впроваджуються методи, які сприяють формуванню в них критичного мислення, як базового для формування екологічного. При виявленні рівня сформованості екологічного мислення у майбутніх біології оцінюванню підлягали: відповіді здобувачів; здатність до мисленнєвих операцій вищого рівня; самостійність екологічних суджень; сформованість умінь критичного мислення (ставити запитання, висувати припущення, моделювати процес чи явище, лаконічно висловлювати та аргументувати власну думку, критично оцінювати інформацію, порівнювати та класифікувати, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, узагальнювати та робити висновки, оцінювати результати діяльності, а також здійснювати рефлексію).

Ключові слова: критичне мислення, екологічне мислення, рівні сформованості екологічного мислення, розумові операції, екологічні знання, екологічні вміння, майбутні бакалаври біології.

Iryna Upatova, Olena Dekhtiarova, Olena Borzyk «Future bachelors of biology environmental thinking formation».

This paper investigates the contradiction between the need to implement environmental education, which is an essential part of preparing future biology bachelor's degree candidates, and guarantees the development of ecological thinking in them throughout the educational process in a higher education institution and challenging the process of developing the ecological thinking of future biology bachelor's degree candidates is the insufficient development of the methodology for the formation of valuable ecological orientations in higher education students.

The aim of the article is the theoretical justification of the issue of future biology bachelor's degree candidates developing ecological thinking, the development of the levels of its formation, and the verification of its effectiveness through the systematic implementation of critical thinking development techniques during the process of professional training.

The methods of research were questionnaires, interviews, analysis of the products of the applicants' activities, observation of their work, self-assessment, reflection, and a pedagogical experiment.

The study's results showed that methods that encourage the development of critical thinking in future biologists, which is the basis for the development of ecological thinking, can positively affect how future biologists form their ecological thinking (reproductive, reconstructive, and creative). The following factors were assessed in order to evaluate the development of ecological thinking in prospective biology majors: the candidates' responses; their capacity for higher-order thought; their independence from outside influences; the development of critical thinking abilities (including asking questions, assuming, modeling a process or phenomenon, clearly expressing and defending one's own opinion, critically evaluating information, comparing and classifying, establishing cause-and-effect relationships, generalizing and drawing conclusions, evaluating activity results, as well as reflecting).

Keywords: critical thinking, ecological thinking, levels of formation of ecological thinking, mental operations, ecological knowledge, ecological skills, future bachelors of biology.

Актуальність дослідження. Інтенсивний розвиток технологічного виробництва на межі третього тисячоліття значно посилює антропогенний тиск на довкілля. На жаль, суспільство не усвідомлює, що «природа – не колыска людства, це його єдиний унікальний космічний дім й іншого не буде» [11] і своїм безвідповідальним і споживацьким ставленням, неусвідомленістю необхідності збереження природних умов задля існування людської цивілізації, безмежним бажанням збагачення будь-якою ціною спричиняє порушення природної рівноваги.

За результатами глобального дослідження, проведеного 2018 року фахівцями Єльсинського та Колумбійського університетів, на підставі оцінки 24-х показників, які відображають різноманітні аспекти стану природного

середовища, життєздатності екосистем і дієвості державної екологічної політики та права (The Environmental Performance Index – 2018), Україна в міжнародному рейтингу посідає 109 позицію з-поміж 180 країн світу.

Наукові дослідження щодо зазначеної проблеми засвідчують, що однією з причин критичної екологічної ситуації в Україні є неналежний рівень обізнаності громадян із питаннях збереження та примноження природних ресурсів, екологічного мислення, свідомості та культури, відсутність реалістичної стратегії та дієвого механізму щодо поетапного переходу країни на шлях сталого розвитку.

На сьогодні магістральною перспективою вирішення вищезазначених проблем в Україні є наскрізна екологізація змісту освіти на всіх її рівнях. І значну роль у цьому процесі відіграє формування екологічного мислення майбутніх фахівців [4; 9]. Зауважимо, що екологічна освіта, яка здійснюється в закладах вищої освіти, відрізняється академізмом та недостатнім формуванням ціннісних екологічних орієнтацій здобувачів вищої освіти, що значно ускладнює процес формування екологічного мислення, зокрема майбутніх бакалаврів біології.

Актуальність проблеми дослідження зумовлена суперечністю між необхідністю реалізації екологічної освіти, яка є складовою підготовки майбутніх бакалаврів біології і забезпечує формування в них екологічного мислення під час освітнього процесу в закладі вищої освіти та недостатньою розробкою методики формування ціннісних екологічних орієнтацій здобувачів вищої освіти, що значно ускладнює процес формування екологічного мислення майбутніх бакалаврів біології.

Відтак, перспективність пошуку шляхів формування особистості, здатної екологічно мислити, зумовлює доцільність здійснення досліджень у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різномасштабні питання формування екологічного мислення в освітньому процесі стали предметом досліджень багатьох науковців, зокрема Е. Ульріх фон Вайцекер

та А. Вайкман у книзі «Come On! Capitalism, Shorttermism, Population and the Destruction of the Planet» наголошують на тому, що «кращий спосіб вирішити екологічну проблему – це вирішити її першопричину», і такою альтернативою є формування у громадян реальних умінь та навичок бачити екологічну проблему, починаючи з раннього віку [14].

Так, Й. Петрушат у доповіді «Наміри щодо критики екологічного розуму» вказує на те, що для опанування норм екологічної етики необхідна всеосяжна критика екологічного розуму [13]; Л. Рибалко у статті «Формування екологічного мислення в учнів на засадах еколого-еволюційного підходу» охарактеризувала рівні та показники сформованості екологічного мислення у школярів відповідно до таксономії ієрархії мисленневих умінь Б. Блума [7, с. 32–36]; Н. Баюрко визначає слабку методологічну, теоретичну і практичну підготовку майбутніх учителів до системного формування екологічної компетентності учнів основної школи [1, с. 65–67]; вивчення стану реалізації екологічної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін та визначення перспективних орієнтирів для підвищення її ефективності було здійснено І. Сяською [8, с. 176–184].

О. Пруцакова, Н. Пустовіт досліджують проблему щодо методів гармонізації відносин з природою, до яких відносять кейси, дискусії, рольові ігри-експромти, графічні диктанти, які сприяють розвитку умінь обгрунтовувати власну думку, приймати рішення, ставити запитання, формулювати проблему та шукати шляхи її вирішення [2]. Зазначені методи є актуальними в процесі формування екологічного мислення майбутніх бакалаврів біології.

Хоча дослідження провідних наукоців (Н. Баюрко, В. Біда, Ю. Бойчук, Л. Лук'янова, В. Оніпко, С. Совгіра, С. Шмалей та ін.) значно збагачують теоретичне та методичне підґрунтя щодо шляхів формування екологічного мислення майбутніх фахівців, наразі спостерігається недостатня сформованості екологічного мислення та ціннісних орієнтацій.

Отже, проблема формування екологічно-мислячої особистості через розвиток критичного мислення у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців залишається недостатньо дослідженою.

Метою статті є теоретичне обґрунтування проблеми формування екологічного мислення майбутніх бакалаврів біології, розробка рівнів сформованості екологічного мислення майбутніх фахівців та перевірка ефективності формування екологічного мислення через систематичне впровадження методів розвитку критичного мислення у процесі професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Провідним завданням сучасної біологічної освіти є формування у здобувачів вищої освіти наукової картини світу, екологічної грамотності та культури, природовідповідної поведінки, що забезпечується через організацію спостереження, аналізу, синтезу, порівняння, класифікацію, систематизацію, узагальнення, і як результат – формування критичного мислення; осмислення та усвідомлення взаємозв'язків між еколого-біологічними об'єктами, явищами та процесами; максимальне поєднання нового досвіду з набутим раніше і його творче використання для розв'язання проблем еколого-біологічного характеру для сталого розвитку людства. Безумовно, формуванню екологічного мислення майбутніх фахівців сприяють методи наукового пізнання, такі, як: спостереження лабораторні та польові біологічні дослідження, статистична обробка експериментальних даних та інтерпретації результатів біологічних досліджень, інформаційні та комунікаційні технології тощо.

Ми виходимо з того, що ефективною умовою формування особистості майбутнього біолога з новим, екоцентричним типом мислення й свідомості, високим рівнем прояву екологічних вчинків та поведінки є розвиток в них навичок та вмінь критичного мислення. Саме розвинена здатність критично мислити забезпечить ефективне формування в студентів-біологів навичок та вмінь відокремлювати істотну інформацію від несуттєвої, бачити проблему та знаходити найоптимальніші шляхи її рішення, висувати гіпотези

й оцінювати альтернативи, бути підприємливими у швидкозмінних життєвих ситуаціях, мати власну думку й аргументовано відстоювати свою позицію, робити свідомий вибір тощо. Це, своєю чергою, покликане забезпечити формування відповідальної людини майбутнього з планетарним мисленням, що володіє ґрунтовними науковими знаннями про взаємозв'язок, взаємозалежність, взаємообумовленість природи та людства, усвідомлює значення природи для існування людських істот, приймає свідомі екологічні рішення, несе відповідальність за власні вчинки та поведінку у довкіллі, і як результат – нівелювання екологічних проблем людства та гармонійне співіснування людської цивілізації й природи.

Для уточнення сутності понять «критичне мислення» та «екологічне мислення» звернемося до розуміння природи самого мислення як розумового процесу.

У широкому сенсі феномен «мислення» трактують як психічний пізнавальний процес активності особистості; особлива форма відображення об'єктивної дійсності [3].

Відповідно до ієрархії розумових процесів, мислення включає такі операції як запам'ятовування, розуміння, застосування, аналіз, синтез та оцінювання.

На основі цього Б. Блумом була розроблена таксономія ієрархії розумових операцій навчальних цілей та результатів [10], що включає:

– знання (*knowledge*) – передбачає запам'ятовування та відтворення особистістю релевантних відомостей, включаючи факти, поняття, терміни й теорії;

– розуміння (*comprehension*) – передбачає сприймання інформації і передачу її іншій формі (своїми словами, іншою мовою, за допомогою графіків тощо); встановлення її смислового наповнення;

– застосування (*application*) – передбачає виконання поставленого завдання оперуючи раніше набутими знаннями; самостійне застосування отриманих знань у нетипових життєвих ситуаціях;

– аналіз (*analysis*) – розглядається як поділ інформації на окремі складові; виділення спільних та відмінних ознак; диференціацію структури об'єкту, процесу чи явища; класифікацію відповідно до заданого критерію;

– синтез (*synthesis*) – розумова операція передбачає встановлення взаємозв'язків окремих елементів; узагальнення та поєднання окремих частин у щось нове, оригінальне;

– оцінювання (*evaluation*) – забезпечується перевірка, контроль власної діяльності; здійснення кількісної або якісної оцінки, що базується на використанні критеріїв чи стандартів; формулювання ціннісного судження, рішення, висновки.

Отже, з таксономічної ієрархії розумових операцій навчальних цілей та результатів впливає, що мислення високого рівня і є критичним мисленням, яке охоплює сукупність розумових операцій вищого рівня, такі як, аналіз, синтез, класифікація, узагальнення та оцінювання. Однак, це не виключає необхідності розвитку розумових операцій нижчого порядку, так як останні є підґрунтям для формування перших. Слід зазначити, що аналіз, синтез та оцінювання, будучи розумовими операціями вищого рівня, є багатокомпонентними та складаються з низки розумових операцій більш простої організації.

Як стало лексему термін «критичне мислення» почали використовувати ще у 70–80-х роках ХХ століття, під яким розуміли покращене мислення, спрямоване на оцінку самого мисленнєвого процесу (процес міркувань, який спричинив формулювання саме такого логічного підсумку) та його результатів (наскільки вдало, правильно вирішено поставлене завдання чи ухвалено рішення) [12]. Однак, розвиток психологічної, педагогічної науки й освітніх технологій, розширення підходів до вивчення процесу мислення, нові виклики суспільства призводять до трансформації дефініції поняття «критичне мислення», яке трактується як органічний комплекс розумових операцій вищого рівня.

На сучасному етапі розвитку педагогічної науки, критичне мислення передбачає оволодіння особистістю наступними вміннями: застосовувати в суперечках аргументи; сприймати застарілі ідеї під новим кутом; відрізнити факти від припущень; проводити розмежування між обґрунтованим і необґрунтованим оціночним судженням; виділяти причинно наслідкові зв'язки; бачити невідповідності та виявляти помилки; встановлювати раціональні способи усунення цих помилок і невідповідностей; висловлювати власну точку зору та наводити докази.

Посилаючись на вищезазначене уточнимо суть поняття «критичне мислення майбутніх бакалаврів біології», яке розглядаємо як *комплексний розумовий процес*, що включає такі розумові операції, як вміння ставити запитання, висувати припущення, лаконічно висловлювати та аргументувати власну думку, моделювати процес чи явище, критично оцінювати інформацію, порівнювати та класифікувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, узагальнювати та робити висновки, оцінювати результати діяльності та здійснювати рефлексію.

Ураховуючи суть поняття та наукові погляди О. Пометун та І. Сущенко [6] пропонуємо основні показники сформованості критичного мислення майбутніх бакалаврів біології: самостійність мислення; система знань; уміння ставити запитання, виявляти і бачити проблему; уміння переконливо аргументувати; уміння здійснювати самоаналіз процесу та результатів діяльності, рефлексувати.

Щодо терміну «екологічне мислення», то у сучасній науковій літературі наявний широкий спектр його тлумачень. Якщо розглядати даний феномен крізь призму прямого значення поняття «мислення», то екологічне мислення – це невід'ємний процесуальний компонент екологічної культури особистості, інтелектуальне підґрунтя її формування та розвитку [5, с. 23]. Водночас, екологічне мислення є вирішальною умовою екологічної поведінки молодшої людини в довкіллі, що проявляється в раціональному використанні, збереженні та примноженні природних ресурсів.

Зазначимо, що екологічне мислення синтезує наукові знання та мораль, котра виходить за межі міжособистісних відносин і включає ставлення людини до природи; елементи історичної, громадянської, політичної, патріотичної, правової свідомості та філософське осмислення світу.

Для встановлення взаємозв'язку між критичним і екологічним мисленням адаптуємо таксономію Б. Блума й розглянемо відповідні рівні засвоєння екологічних знань, що передбачає виконання майбутніми бакалаврами біології таких розумових операцій, як: аналіз, синтез, порівняння, класифікація, систематизація, узагальнення, абстрагування, в основі формування яких знаходяться такі форми мислення: поняття, роздум, умовивід. Показники сформованості екологічного мислення особистості на кожному з рівнів зазначено в табл. 1. Як бачимо, критичне й екологічне мислення прямопропорційно залежні, що доводить ефективність формування екологічного мислення майбутніх біологів шляхом розвитку в них розумових операцій вищого рівня. Однією з важливих ознак засвоєння екологічних знань є перетворення їх у переконання, а через них – в екологічне мислення.

Таблиця 1.

**Рівні засвоєння та показники сформованості
екологічного мислення особистості майбутнього бакалавра біології**

Рівні засвоєння (елементи таксономії Блума)	Показники сформованості екологічного мислення
1	2
Знання (запам'ятовування та відтворення матеріалу)	Запам'ятовує та відтворює матеріал екологічного змісту (терміни, факти, методи, правила, принципи, закони, закономірності, теорії); оперує екологічними знаннями про об'єкти, процеси та явища природи, включаючи факти, терміни, теорії. Екологічні знання набуває завдяки здатності до ідентифікації, спостереження та аналізу фактів, явищ, інформації.
Розуміння (здатність встановлювати зв'язки між різними видами інформації, перетворювати її в різні форми)	Виявляє істотні ознаки та якості екологічних явищ, процесів, об'єктів, установлює між ними зв'язки; сприймає інформацію екологічного змісту, пояснює її своїми словами; установлює зав'язки та залежності у навколишньому середовищі; розпізнає екологічні проблеми; усвідомлює мету взаємодії людини зі світом природи; виявляє ціннісне ставлення до природи. Здійснює інтерпретацію матеріалу (пояснення, короткий виклад), прогнозує майбутні екологічні наслідки, що випливають із наявних даних.

1	2
Застосування (уміння використовувати знання в конкретних умовах і нестандартних ситуаціях)	Розв'язує поставлену екологічну проблему оперуючи раніше набутими знаннями чи самостійно; пропагує екологічні знання та здійснює природоохоронні дії. Застосовує правила, методи, закони, принципи, теорії, уміє розподіляти матеріал на складові.
Аналіз виділення частин цілого, виявлення взаємозв'язку між ними, осмислення принципів організації цілого	Аналізує екологічну проблему; порівнює, виділяючи спільні та відмінні ознаки, як було і як стало; розуміє структурну організацію об'єктів, процесів, явищ природи, класифікує їх на основі виділеного критерію; простежує взаємозв'язки у навколишньому світі; установлює причини та наслідки виникнення екологічних проблем; бачить різницю між фактами і наслідками, оцінює важливість екологічних даних
Синтез (комбінування елементів, з метою одержання цілого з новою системною властивістю)	Установлює взаємозв'язки між окремими компонентами навколишнього світу; вирішує екологічні проблеми шляхом узагальнення та синтезу наявних еколого-біологічних знань; робить висновки на основі проведених досліджень у природі; здатний генерувати нові оригінальні ідеї, моделі тощо
Оцінювання (вміння оцінювати значення тієї чи іншої інформації щодо конкретної мети)	Здійснює об'єктивну оцінку екологічної ситуації, загрози, проблеми, стану довкілля; чітко висловлює власну думку, аргументуючи її; обґрунтовує результати власної діяльності; виявляє помилки у припущеннях, дослідженнях чи інтерпретації результатів щодо шляхів вирішення екологічної ситуації; формулює чіткі ціннісні судження й умовиводи, які засновуються на чітких критеріях; оцінює логіку побудови матеріалу у вигляді письмового тексту, оцінює відповідність висновків.

Як відомо, на основі сформованої системи знань формуються відповідні навички та вміння. З огляду на це, конкретизуємо, як оволодіння майбутніми бакалаврами біології уміннями критичного мислення сприяє формуванню екологічного мислення (табл. 2).

На підставі вищевикладеного аналізу нами виокремлено рівні сформованості екологічного мислення майбутніх бакалаврів біології, а саме: *репродуктивний, реконструктивний та творчий*. Кожен наступний рівень відрізняється від попереднього якістю трансформації знань (від одиничних і фрагментарних до системних і цілісних) та умінь (від ситуативних до системних).

**Показники сформованості вмій екологічного мислення
у майбутніх бакалаврів біології**

Уміння	Показники сформованості вмій екологічного мислення у майбутніх бакалаврів біології
1	2
Уміння ставити запитання	Ставить запитання різних рівнів, виявляючи екологічні загрози, проблеми, дослідження; ставить запитання в ході дослідження, що спрямовує роботу в необхідному напрямі.
Уміння висувати припущення	Висуває припущення щодо причин та наслідків екологічних ситуацій; прогнозує процес дослідження та можливі результати.
Уміння моделювати процес чи явище	Установлює властивості об'єкта, процесу чи явища природи, закономірності його поведінки за різних зовнішніх умов; розуміє модель дослідження, структуру її організації; генерує та планує дослідження: формулює мету, завдання та очікувані результати дослідження.
Уміння лаконічно висловлювати та аргументувати власну думку	Інтерпретує екологічні положення послідовно, логічно, зрозуміло; відстоює власні погляди на екологічні ситуації, аргументуючи їх; з легкістю розповідає процес екологічного дослідження та його результати, оперуючи відповідними термінами; грамотно веде щоденник спостережень.
Уміння критично оцінювати інформацію	Орієнтується у потоці екологічної інформації; відрізняє істотну інформацію екологічного змісту від хибної; оперує екологічними літературними джерелами; здійснює об'єктивну якісну оцінку екологічної ситуації, загрози, проблеми, стану довкілля.
Уміння порівнювати та класифікувати	Простежує відмінності між екологічними фактами та неправдивою інформацією; порівнює реальні результати дослідження з очікуваними; бачить помилки й упущення в логіці судження щодо ходу дослідження, сформульованих висновків; співвідносить власні доводи з процесом досліду; встановлює взаємозв'язки між об'єктами, процесами чи явищами природи; здійснює класифікацію природничо-екологічних об'єктів на основі виділеного критерію.
Уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки	Усвідомлює розмаїття природи, взаємозв'язки її об'єктів, явищ, процесів; виявляє та встановлює взаємозв'язки окремих компонентів навколишнього світу; встановлює зв'язки між екологічними подіями, діяльністю людей та її результатами у часі
Уміння узагальнювати та робити висновки	Поєднує окремі наукові факти природничо-екологічного змісту у загальну синергетичну картину світу; узагальнює отримані результати досліджень світу природи; формулює висновки на основі проведених дослідів; вирішує екологічні проблеми шляхом узагальнення та синтезу наявних знань природничо-екологічних знань.
Уміння оцінювання результатів діяльності	Здійснює об'єктивну кількісну та якісну оцінку результатів власної діяльності; чітко висловлює власну думку, аргументуючи її, щодо шляхів вирішення екологічної ситуації; формулює чіткі ціннісні судження.
Уміння здійснювати рефлексію	Виявляє упущення та помилки у припущеннях, дослідженнях чи інтерпретації результатів екологічного дослідження; корегує власні дії та вчинки стосовно довкілля; знаходить оптимальні шляхи розв'язання проблеми дослідження; планує подальшу діяльність з урахуванням невдач; отримує очікувані результати дослідження.

Отже, при виявленні рівня сформованості екологічного мислення у майбутніх бакалаврів біології оцінюванню підлягали: відповіді здобувачів вищої освіти (цілісність, повнота, логічність, обґрунтованість, правильність); здатність до мисленнєвих операцій вищого рівня (уміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, класифікувати, узагальнювати, робити висновки); самостійність екологічних суджень; сформованість умінь критичного мислення (ставити запитання, висувати припущення, моделювати процес чи явище, лаконічно висловлювати та аргументувати власну думку, критично оцінювати інформацію, порівнювати та класифікувати, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, узагальнювати та робити висновки, оцінювати результати діяльності, а також здійснювати рефлексію).

Репродуктивний рівень характеризується неповними й неглибокими екологічними знаннями; майбутній бакалавр біології має лише окремі уявлення про навчальний матеріал, відтворює його на елементарному та фрагментарному рівні, що зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення; може використовувати знання у відомих ситуаціях за зразком, володіє елементарними вміннями навчальної діяльності.

Показниками репродуктивного рівня екологічних знань було засвоєння здобувачем вищої освіти матеріалу після тривалої тренувальної роботи й не завжди повним обсягом; труднощі під час виділення суттєвого, закономірного (навіть після тренувальної роботи); виконання завдань за аналогією; здатність майбутніх фахівців переказати матеріал своїми словами, навести приклади для конкретизації відповідних теоретичних положень. Особистостям важко виконувати тривалу напружену навчальну, вони вимагають постійного контролю з боку викладача.

Реконструктивний рівень характеризується тим, що майбутній бакалавр біології знає істотні ознаки екологічних термінів, явищ, закономірностей, зв'язків між ними, самостійно застосовує знання в стандартних ситуаціях, володіє розумовими операціями (аналізом, абстрагуванням, узагальненням

тощо), уміє виправляти допущені помилки; відповідь повна, правильна, логічна, обґрунтована, однак бракує власних суджень; робити висновки.

Реконструктивний рівень характеризується готовністю майбутніх фахівців до успішного застосування екологічних знань на практиці у звичайних (стандартних) умовах, що можуть виникати реальному житті.

Показниками реконструктивного рівня екологічних знань було засвоєння матеріалу після тренувальної роботи, виділення суттєвого, закономірного після виконання певних тренувальних вправ, уміння в конкретному бачити загальне, переносити знання до нових ситуацій, здатність до тривалої навчальної праці, але не завжди все виконується ретельно, акуратно, повним обсягом, часом здобувачі вимагали контролю з боку викладача.

Творчий рівень сформованості екологічних знань майбутніх бакалаврів біології характеризується глибокими, міцними, узагальненими, системними знаннями молодих людей; умінням застосовувати знання творчо; діяльність має дослідницький характер, вирізняється вміннями самостійно оцінювати різноманітні екологічні ситуації, явища, факти, виявляти й відстоювати особисту позицію. Майбутні фахівці можуть успішно застосовувати екологічні знання, уміння та навички на практиці як у звичайних (стандартних) умовах, так і в змінених ситуаціях, здатні запропонувати творче розв'язання екологічних проблем.

Показниками творчого рівня екологічних знань було: повнота та правильність розкриття змісту екологічних понять, термінів тощо; самостійність в опануванні знаннями, оригінальність мислення, вияв ініціативи, стійкий пізнавальний інтерес, аналіз і синтез інформації, порівняння й абстрагування, класифікація, узагальнення знань, самостійність суджень, встановлення закономірностей, здійснення перенесення знань у нову ситуацію).

Педагогічний експеримент здійснювався впродовж 2021 – 2022 року, у якому взяли участь 48 респондентів: 38 здобувачів вищої освіти спеціальності 091 Біологія та 10 науково-педагогічних працівників Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Констатувальним етапом педагогічного експерименту передбачалося встановлення вихідного рівня сформованості екологічного мислення здобувачів бакалаврського рівня вищої освіти за ОП Біологія.

З цією метою було проведено комплексне тестування респондентів, яке складалося з двох частин. Перша частина включала завдання на виявлення сформованості в них розумових операцій критичного мислення, таких як вміння ставити запитання, висувати припущення, лаконічно висловлювати та аргументувати власну думку, моделювати процес чи явище, критично оцінювати інформацію, порівнювати та класифікувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, узагальнювати та робити висновки, оцінювати результати діяльності та здійснювати рефлексію. Завданнями даної частини тестування були такі як-от, «У вірші С. Викулова є такі рядки: «І рубаємо, і підриваємо, і трощимо... Природа-мати чекає милостей від нас, узяти їх у вас вона, на жаль, не може». Охарактеризуйте ті «милості», що ми, люди, зобов'язані робити природі для її збереження і захисту»; «Еколог Лі Талбот сказав: «Ми не успадкували землю від своїх батьків. Ми її взяли в борг у своїх дітей». Що означають ці слова? Чи згодні ви з ними?»; «Укажіть, дія яких із забрудників виявляється у вашій місцевості, які їхні джерела, чи ведеться контроль за станом навколишнього середовища?»

Друга частина комплексного тестування включала завдання різного типу безпосередньо спрямовані на виявлення рівня сформованості екологічного мислення майбутніх біологів. До цієї частини тестування було включено завдання типу: «Поясніть причини та наслідки значного збільшення чисельності медуз в Азовському морі», «Прочитайте текст статті: *У зоопарку Бронкса (Нью-Йорк) на кам'яному павільйоні із броньованим склом встановлено табличку: «Тут знаходиться найнебезпечніша тварина земної кулі». Що міститься у павільйоні? Чи насправді людина є найнебезпечнішою серед усіх живих істот? Аргументуйте власну думку», «Чим загрожує зменшення сумарної кількості опадів за літній період?» та інші.*

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту першої частини тестування засвідчили, що у 19 % респондентів, простежується сформованість 6–7 навичок мислення вищого рівня; 9 % протестованих не вміють ставити запитання, 66 % – не виявили здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, а у 88 % респондентів відсутні уміння здійснювати рефлексію та саморефлексію. За результатами аналізу другої частини тестування виявилось, що 91 % здобувачів вищої освіти не змогли запропонувати шляхи вирішення окресленої екологічної проблеми, 32 % – зуміли пояснити причини та наслідки екологічних проблем і лише 16 % – діють у житті відповідно до законів природозбереження. Уважаємо за необхідне акцентувати увагу на відсотковому співвідношенні здобувачів з виявленим рівнем розвитку критичного та екологічного мислення, відповідно: 22 % і 17 % – творчий рівень; 36 % і 34 % – реконструктивний рівень; 42 % і 49 % – репродуктивний рівень. Співставлення отриманих результатів підтверджує прямопропорційну залежність рівня сформованості екологічного мислення від якості сформованості критичного мислення та доцільність продовження роботи в даному напрямі.

Також, було проведено опитування серед науково-педагогічних працівників, що безпосередньо беруть участь в професійній підготовці майбутніх бакалаврів біології. На основі проведеного опитування серед встановлено, що 68 % педагогів усвідомлюють необхідність формування екологічного мислення, проте лише 33 % зазначили, що в своїй педагогічній діяльності вони зосереджують увагу на формуванні особистості, здатної до екологічного мислення та 57 % відзначили необхідність пошуку та впровадження нових форм, засобів, методів, прийомів, спрямованих на формування екологічного мислення студентів; 36 % респондентів змогли назвати розумові операції критичного мислення та установити залежність сформованості екологічного мислення від розвитку мисленнєвих операцій вищого рівня; лише 17 % відзначили, що у майбутніх бакалаврів біології розвинено 6–7 навичок мислення вищого рівня.

Метою формувального етапу експериментального дослідження було досягнення суттєвого підвищення рівня сформованості в майбутніх бакалаврів біології рівнів сформованості екологічного мислення через систематичне впровадження методів розвитку критичного мислення під час аудиторних занять.

Отже, методи формування екологічного мислення впроваджувалися відповідно до трьох фаз засвоєння змісту освіти з теми, формування умінь та навичок на лекційних, практичних, семінарських заняттях з таких освітніх компонентів, як: «Ботаніка», «Основи екології та біосферології», «Фізіологія вищої нервової діяльності», «Анатомія людини», «Зоологія», «Біологія клітини та гістологія», «Основи землезнавства. Грунтознавство», «Основи сучасної біології», «Мікробіологія і вірусологія», «Генетика з основами селекції», «Біологія індивідуального розвитку».

Фаза актуалізації знань і мотивації навчальної діяльності передбачала зосередження уваги майбутніх фахівців на екологічних проблемах: відновлення в пам'яті релевантних відомостей щодо проблем, представлення контексту для розуміння нового матеріалу, самостійне формулювання теми та мети заняття, постановку проблемних запитань до теми обговорення, прогнозування шляхів вирішення проблеми, складання алгоритму досягнення істини. Ефективним на цій фазі заняття виявилось впровадження таких методів розвитку екологічного мислення, як: «Бортовий екологічний журнал», «Припущення на основі запропонованих еко-слів», «Еко-кошик», «Фантастичні екологічні гіпотези», «Чи вірите ви, що...», «Дерево екологічних передбачень», «Правильні та хибні твердження», «Термінологічна ромашка», «Ковдра ідей», «Таблиця «З-Х-Д»» та інші.

Фаза сприйняття й осмислення змісту освіти, формування навичок і вмінь у процесі практичної діяльності була спрямована на засвоєння базових положень теми, пошук оптимальних шляхів розв'язання проблем (зокрема й екологічних) та розуміння змісту власної діяльності. Так, застосовувалися такі методи розвитку екологічного мислення, як «Дерево

рішень», «Концептуальна таблиця», «Читання з зупинками», «Мозковий штурм», «Читання в парах/запитання в парах», «Ручки всередині», «Еко-павутинка», «Ковдра думок», «Навчаючи–вчуся», «Крісло автора», «Читання з маркуванням», «Т-таблиця», «Хмара слів», «INSERT» та інші.

Фаза консолідації знань, навичок і вмінь та аналіз результатів освітньої діяльності включала інтерпретацію та обмін ідеями щодо обговорюваної екологічної проблеми, виявлення у майбутніх бакалаврів біології особистого ставлення до неї, узагальнення та формулювання висновків, а також, виявлення майбутніми фахівцями власних успіхів та помилок через самоаналіз та самооцінювання результатів діяльності.

На цій фазі аудиторних занять систематично запроваджувалися наступні методи розвитку екологічного мислення: «Метод ПРЕС», «Товсті/тонкі запитання», «Діаграма Венна», «Діаграма Ісікави», «6 W», «Синквейн», «Банк запитань», «РАФТ», «Зміни позицію», «ПМЦ», «Кластер», «Мендмейпінг», «Кубування», «Шість капелюхів» та інші.

Як відомо, значна кількість часу на опрацювання теми освітнього компонента відводиться на самостійну роботу здобувачів вищої освіти. Саме тому, майбутнім бакалаврам біології для самостійної підготовки пропонувалися завдання спрямовані на:

- самостійне опрацювання літературних джерел;
- осмислення змісту матеріалу певної екологічної теми та його творче перетворення;
- виконання творчих екологічних проєктів;
- участь у Всеукраїнській екологічній олімпіаді;
- участь у студентському конкурсі наукових робіт;
- підготовка тез доповіді;
- формування дослідницьких умінь під час проведення екологічних досліджень тощо.

Окрім систематичного застосування під час аудиторних занять методів розвитку екологічного мислення майбутніх біологів, також здійснювалася

наскрізна екологізація змісту освітніх компонентів циклу загальної та професійної підготовки, що визначені навчальним планом спеціальності 091 Біологія, зокрема «Філософія», «Ботаніка», «Зоологія», «Основи землезнавства. Грунтознавство», «Основи сучасної біології», «Прикладна ботаніка. Лікарські рослини», «Управління природоохоронною діяльністю та заповідна справа», «Методика викладання біології», «Основи сільського господарства» та інші.

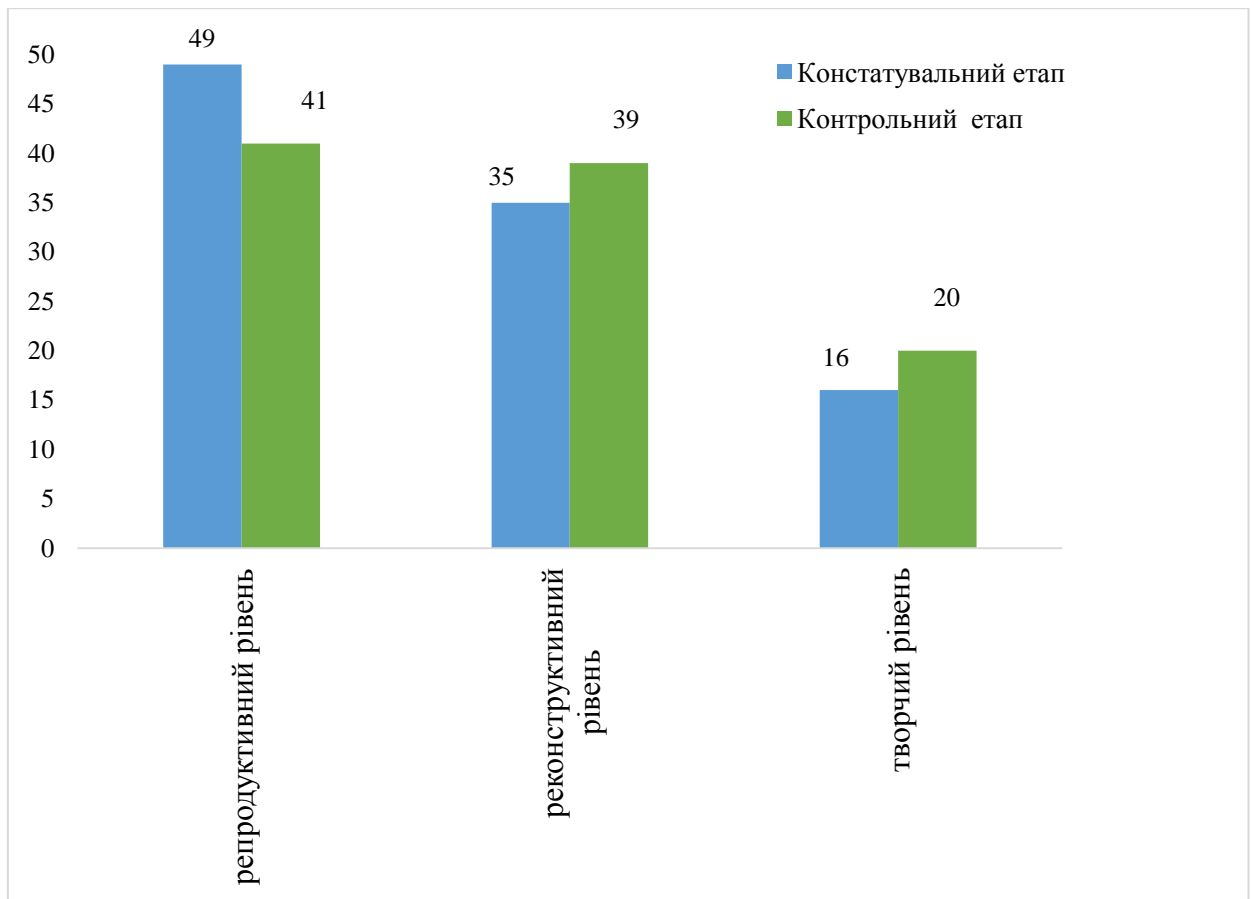
Завданнями контрольного етапу педагогічного дослідження були: здійснити повторне діагностування майбутніх бакалаврів біології й науково-педагогічних працівників та визначити динаміку розвитку рівнів сформованості екологічного мислення майбутніх фахівців задля визначення ефективності систематичної імплементації методів розвитку екологічного мислення в освітньому процесі; установити залежність сформованості екологічного та критичного мислення здобувачів вищої освіти вказаного профілю.

Повторне опитування науково-педагогічних працівників уможливило простежити позитивну динаміку: 73% респондентів вбачають необхідність у формуванні екологічного мислення у здобувачів вищої освіти біологічного профілю; 68 % – вказали на те, що вони систематично застосовують інноваційні методи розвитку критичного мислення майбутніх фахівців; 79 % – чітко називають розумові операції критичного мислення та вказують на залежність розвитку екологічного мислення від розвитку критичного мислення, а також, 48 % – акцентували увагу на тому, що молоді люди мислять по-інакшому і 41 % – на тому, що здобувачі вищої освіти активно цікавляться і діють у напрямі збереження і примноження природних ресурсів.

Також, повторно було проведено комплексне тестування майбутніх фахівців за тією ж технологією, що і на констатувальному етапі педагогічного дослідження. Порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів експериментального дослідження представлено на рис.1.

Одержані результати дозволяють констатувати відповідне підвищення кількості респондентів, що проявили реконструктивний (39 % порівняно

з 35 % на початку експерименту) та творчий (20 % порівняно з 16 % на початку експерименту) рівні сформованості екологічного мислення. Також, відзначається зменшення кількості майбутніх фахівців з репродуктивним рівнем сформованості критичного мислення (30 % порівняно з 42 % на початку експерименту) і, відповідно, зі сформованим екологічним мисленням (41 % порівняно з 49 % на початку експерименту).

Рис. 1. Порівний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів експерименту за рівнями сформованості екологічного мислення майбутніх бакалаврів біологів (%)

Висновки. Підсумовуючи результати дослідження, зазначимо, що систематичне впровадження методів формування екологічного мислення майбутніх бакалаврів біології під час аудиторних занять, наскрізна екологізація освітніх компонентів циклу загальної та професійної підготовки сприяє підвищенню творчого рівня сформованості екологічного мислення у майбутніх

фахівців. Це, своєю чергою, забезпечить формування у здобувачів вищої освіти вказаного фаху умінь та навичок виявляти та формулювати проблеми довкілля; аналізувати, порівнювати і свідомо робити вибір; спостерігати та досліджувати процеси, явища та об'єкти природи, розуміти їх механізми та установлювати взаємозв'язки; самостійно планувати дослідження, прогнозувати та інтерпретувати його результати, формулювати висновки; ефективно взаємодіяти в суспільстві, і як результат – сформоване відповідальне ціннісне ставлення до природних багатств, почуття любові до світу природи.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні методів та засобів формування екологічного мислення майбутніх бакалаврів біології в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Перелік використаних джерел:

1. Баюрко Н. В. Екологічна компетентність у професійній підготовці майбутніх учителів біології. *Актуальні питання географічних, біологічних та хімічних наук : основні наукові проблеми та перспективи дослідження: збірник наукових праць ВДПУ*. Вінниця, 2016. Вип. 13 (18). С. 65–67.
2. Етика відносин з природою : навч.-метод. посіб. / О. Пруцакова, Н. Пустовіт, А. Логінова, Г. Тарасюк. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2019. 180 с.
3. Коваль О. Є. Тематичний словник-довідник з психології та педагогіки : навч. посіб. [2-ге вид., доп. та перероб.]. Тернопіль : ТНЕУ, 2013. 137 с.
4. Концепція екологічної освіти України. *Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України*. 2002. №7. С. 3–23.
5. Львовичкіна А. М. Екологічна психологія. Київ : Міленіум, 2003. 122 с.
6. Пометун О. І., Сущенко І. М. Навчаємо мислити критично: посібник для учителів. Дніпропетровськ, 2016. 144 с.
7. Рибалко Л.М. Формування екологічного мислення в учнів на засадах еколого-еволюційного підходу. *Постметодика*. 2013. № 6. С. 32–36.

8. Сяська І. Стан реалізації екологічної підготовки майбутніх учителів природничих дисциплін. *Проблеми підготовки сучасного вчителя* : зб. наук. праць. Вип. 2 (22), 2020. С. 176–184.

9. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 09 «Біологія», спеціальність 091 «Біологія». Наказ Міністерства освіти і науки України 21.11.2019 р. № 1457. URL : <https://cutt.ly/FVYdNoO> (дата звернення: 07.09.2022).

10. Bloom B. S. Taxonomy of educational objectives : The classification of educational goals : Hand book I, cognitive domain. New York : Longman, 1994. 99 p.

11. Keynes, Richard. Charles Darwin's Beagle Diary. Cambridge University Press, 2001. 464 p.

12. Paul R., Binker, A.J.A., Martin, D., Vetrano Ch. & Kreklau H. Critical thinking handbook : 6th-9th Grades. Sonoma State University. 1989. 325 p.

13. Petruschat J. Vorsätze zu einer Kritik der ökologischen Vernunft. Vortrag vor der Umweltklasse des Bauhauses Dessau. Dezember, 1992.

14. Von Weizsaecker, E., Wijkman, A. Come On! Capitalism, Shorttermism, Population and the Destruction of the Planet. Springer, 2018. 220 p.

References:

1. Baiurko N. V. Ekolohichna kompetentnist u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv biolohii. Aktualni pytannia heohrafichnykh, biolohichnykh ta khimichnykh nauk : osnovni naukovy problemy ta perspektyvy doslidzhennia: zbirnyk naukovykh prats VDPU. Vinnytsia, 2016. Vyp. 13 (18). S. 65–67. [ukr]

2. Etyka vidnosyn z pryrodoiu : navch.-metod. posib. / O. Prutsakova, N. Pustovit, A. Lohinova, H. Tarasiuk. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD, 2019. 180 s. [ukr]

3. Koval O. Ye. Tematychnyi slovnyk-dovidnyk z psykholohii ta pedahohiky : navch. posib. [2-he vyd., dop. ta pererob.]. Ternopil : TNEU, 2013. 137 s. [ukr]

4. Kontseptsiiia ekolohichnoi osvity Ukrainy. Informatsiinyi zbirnyk Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. 2002. №7. S. 3–23. [ukr]
5. Lovochkina A. M. Ekolohichna psykholohiia. Kyiv : Milenium, 2003. 122 s. [ukr]
6. Pometun O. I., Sushchenko I. M. Navchaiemo myslyty krytychno: posibnyk dlia uchyteliv. Dnipropetrovsk, 2016. 144 s. [ukr]
7. Rybalko L.M. Formuvannia ekolohichnoho myslennia v uchniv na zasadakh ekoloho-evoliutsiinoho pidkhodu. Postmetodyka. 2013. № 6. S. 32–36. [ukr]
8. Siaska I. Stan realizatsii ekolohichnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv pryrodnychych dystsyplin. Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia : zb. nauk. prats. Vyp. 2 (22), 2020. S. 176–184. [ukr]
9. Standart vyshchoi osvity Ukrainy: pershyi (bakalavrskyi) riven, haluz znan 09 «Biolohiia», spetsialnist 091 «Biolohiia». Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy 21.11.2019 r. № 1457. URL : <https://cutt.ly/FVYdNoO> (data zvernennia: 07.09.2022). [ukr]
10. Bloom B. S. Taxonomy of educational objectives : The classification of educational goals : Hand book I, cognitive domain. New York : Longman, 1994. 99 p. [eng]
11. Keynes, Richard. Charles Darwins Beagle Diary. Cambridge University Press, 2001. 464 p. [eng]
12. Paul R., Binker, A.J.A., Martin, D., Vetrano Ch. & Kreklau H. Critical thinking handbook : 6th-9th Grades. Sonoma State University. 1989. 325 p. [eng]
13. Petruschat J. Vorsätze zu einer Kritik der ökologischen Vernunft. Vortrag vor der Umweltklasse des Bauhauses Dessau. Dezember, 1992. [germ]
14. Von Weizsaecker, E., Wijkman, A. Come On! Capitalism, Shorttermism, Population and the Destruction of the Planet. Springer, 2018. 220 p. [eng]

**АКТИВНІ КЕЙС-ТЕХНОЛОГІЇ
ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-ЛОГОПЕДІВ**

© Савінова Н. В., Кутержинська К. М.

Інформація про авторів:

Савінова Наталія Володимирівна: ORCID ID 0000-0003-2617-8221; sonata16@i.ua; доктор педагогічних наук, професор кафедри спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти.

Кутержинська Катерина Максимівна: ORCID ID 0000-0001-6169-2168; katerina15.09.1998@gmail.com; аспірант, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-15

У роботі представлено результат науково-дослідної діяльності з формування професійної компетентності майбутніх учителів-логопедів засобами активних кейс-технологій, розкрито технологічний аспект формування професійної культури майбутніх учителів-логопедів, представлено дидактичну модель формування професійної компетентності засобами активних кейс-технологій, визначено критеріально-показникову базу дослідження та репрезентовано серію інноваційних кейс-завдань.

Реформування системи освіти в Україні зумовило нагальну потребу в інноваційному насиченні змісту підготовки висококваліфікованих кадрів галузі спеціальної освіти, здатних ефективно використовувати в практичній діяльності набуті теоретичні знання, активно розробляти і впроваджувати нові технології, методи та підходи у роботі з дітьми, що мають психофізичні порушення. Одним із пріоритетних завдань сучасної вищої освіти є переосмислення підходу до освітньо-професійної діяльності здобувачів вищої освіти, що сприяє формуванню стійкої особистісно-професійної культури, практичної спрямованості діяльності та інноваційному насиченню процесу здійснення корекційної роботи.

Різноманітні наукові праці (М. Берегова, В. Бондар, І. Дмитрієва, І. Кравченко, І. Кузава, О. Ласточкіна, О. Мартинчук, С. Миронова, К. Островська, Н. Пахомова, О. Проскурняк, Н. Савінова, В. Синьов, Є. Синьова, Л. Стахова, Н. Чередніченко, А. Шевцов, М. Шеремет та ін.) з проблем підготовки до професійної діяльності фахівців спеціальної освіти створюють теоретичне підґрунтя формування професійної компетентності майбутніх учителів-логопедів засобами активних кейс-технологій.

Ключові слова: професійна компетентність, кейс-технології, професійна культура, активні засоби навчання.

Natalia Savinova, Kateryna Kuterzhynska «Active case technologies as a means of forming the professional competence of future speech therapist teachers».

The work presents the result of research activities on the formation of professional competence of future speech therapists by means of active case technologies, the technological aspect of the formation of the professional culture of future speech therapists teachers is revealed, a didactic model of the formation of professional competence by means of active case technologies is presented, the criterion-index base is defined research and a series of innovative case-tasks is represented.

The reform of the education system in Ukraine led to an urgent need for innovative saturation of the content of the training of highly qualified personnel in the field of special

education, who are able to effectively use acquired theoretical knowledge in practical activities, actively develop and implement new technologies, methods and approaches in working with children with psychophysical disorders. One of the priority tasks of modern higher education is the rethinking of the approach to the educational and professional activities of higher education students, which contributes to the formation of a stable personal and professional culture, practical orientation of activities and innovative saturation of the process of carrying out correctional work.

Various scientific works (M. Berehova, V. Bondar, I. Dmitrieva, I. Kravchenko, I. Kuzava, O. Lastochkina, O. Martynchuk, S. Myronova, K. Ostrovska, N. Pakhomova, O. Proskurnyak, N. Savinova, V. Sinyov, E. Sinyova, L. Stakhova, N. Cherednichenko, A. Shevtsov, M. Sheremet, etc.) from the problems of training for the professional activity of special education specialists create a theoretical basis for the formation of the professional competence of future speech therapists by means of active case technologies.

Keywords: professional competence, case technologies, professional culture, active learning tools.

Актуальність дослідження. Шлях України до євроінтеграції посилює реформування усіх галузей людського буття. Модернізація системи освіти полягає, перш за все, у розробці нових підходів до фахової підготовки, зокрема й до створення мереж інноваційних прийомів та засобів комп'ютеризації та технологізації процесу навчання. Світова асоціація освіти (США) була заснована 1900 року та функціонує вже 122 роки, має на меті розробку шляхів вдосконалення та стандартизації вищої освіти, зазначена організація – це асоціація науково-дослідних університетів та їх професорсько-педагогічного складу, які здійснюють підтримку академічних досліджень вищої школи. Сьогодні асоціація представляє собою форум для розробок програм щодо покращення змісту освіти, впровадження в освітній процес інноваційних технологій, зміцнення програм наукових досліджень та фахової освіти здобувачів вищої освіти, тощо. Одним із пріоритетних завдань для покращення системи освіти, які проголошує дана асоціація, є необхідність інтерактивного подання навчального матеріалу з використанням допоміжних мультимедійних елементів, таких як «живі» зображення, відео, анімація, ігри. Сукупність вищезазначених компонентів визначається як «асистентські технології», що допомагають ефективно залучити в освітній процес усіх його суб'єктів, що здійснюється в межах реалізації права на освіту на підставі рівних можливостей та унормовує правові засади щодо

інтеграції дітей з особливими освітніми потребами, зокрема й у загальноосвітній простір Нової української школи.

Відповідно затвердженому стандарту вищої освіти для спеціальності 016 «Спеціальна освіта» за першим (бакалаврським) та другим (магістерським) рівнем вищої освіти було визначено головні цілі навчання здобувачів, а саме: формування здатності реалізовувати ефективні корекційно-розвиткові технології під час вирішення складних педагогічних задач, спираючись на здатність фахівця до міжособистісної взаємодії в команді на основі етичних міркувань та мотивів, професійного самовизначення та самовдосконалення [28].

Міжнародні нормативно-правові документи, зокрема Конвенція ООН про права дітей, проголошують: «Рівний доступ до здобуття освіти забезпечується шляхом використання спеціально-розвивальних методів та засобів навчання, які ураховують особливі освітні потреби учнів та сприяють ефективному засвоєнню змісту навчання і розвитку». Отже, інноваційне насичення змісту технологій навчання фахівців галузі спеціальної та інклюзивної освіти ефективно впливає не лише на процес підготовки висококваліфікованих кадрів та осучаснюють систему освіти загалом, а й формують у майбутніх вчителів-логопедів креативність, здатність творчо реалізувати педагогічні задачі, оригінальність та гнучкість ідей, вміння створювати корекційно-розвивальне та активно-ігрове середовище для дітей з особливими освітніми потребами.

Сучасним та ефективним методом формування професійних компетентностей у здобувачів вищої освіти спеціальності 016 «Спеціальна освіта» виступає метод активних кейс-технологій. Наповнення інноваційним змістом, існуючих методик навчання, впливає на внутрішньо-особистісну структуру особистості та зумовлює практичну зорієнтованість її професійної діяльності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. У науково-педагогічній літературі презентовано різноаспектні концепції безперервного розвитку рівня професійної майстерності здобувачів вищої освіти галузі спеціальної освіти:

зарубіжні вчені (A. Artiles, S. Bon, A. Bigbee, G. Cartledge, J. Talbert, L. Tillman, A. Thody та інші) [1; 2; 3; 4]; українські вчені (М. Берегова, І. Демченко, Л. Задорожна-Княгницька, С. Миронова, Н. Пахомова, Ю. Пінчук, Н. Савінова, М. Шеремет та інші) [14; 17; 27; 32].

Учені (В. Бондар, С. Мартиненко, С. Миронова, Н. Савінова, В. Синьов, Л. Стахова, В. Тарасун, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін.) наголошують, що інноваційна діяльність є головним інструментом забезпечення якісної освіти [30; 38; 39; 40]. Ефективність підготовки майбутніх учителів-логопедів залежить від наповнення змістом інноваційних технологій практично-зорієнтованої діяльності (О. Боряк, В. Гладуш, І. Дичківська, Н. Пахомова, Н. Савінова, М. Шеремет та ін.) [10; 25; 31].

Сучасні вчені (М. Гриньова, І. Жадленко, І. Кузава та інші) [13; 20] визначають професійну культуру як комплекс інтелектуальних, духовних та творчих якостей педагога, стиль його діяльності, що характеризується сформованістю загальних та вузькопрофільних знань, умінь та навичок особистості, діалектичний зв'язок елементів загальної культури та освіченості, що проявляється в активній та динамічній професійній діяльності та спілкуванні.

Теоретичні засади активних кейс-технологій як засобу формування професійної компетентності спеціалістів галузі спеціальної освіти висвітлено у роботах вітчизняних та зарубіжних науковців: аспекти застосування інноваційних методів навчання в різних видах діяльності (J. Garcia, N. Heller, N. Ridenhour, S. Winston, P. Вайнола, Л. Козак та ін.) [6; 7; 11; 19]; технологічні підходи підготовки спеціальних педагогів (М. Берегова, С. Миронова, Н. Савінова, В. Синьов, Н. Пахомова, М. Шеремет та ін.) [23; 25; 33]; зміст професійної діяльності вчителя-логопеда (Н. Пахомова, Н. Савінова, М. Шеремет та ін.) [25; 34; 39].

Ефективність засвоєння знань, формування умінь та навичок, набуття фахових (спеціальних) компетентностей залежить від ступеня використання активних методів і форм навчання в освітньому процесі. Наукові напрацювання сучасних вчених галузі спеціальної освіти (І. Кузава, С. Миронова, Н. Савінова,

Н. Пахомова, М. Шеремет та інші) дають змогу визначити роль та місце в освітньому процесі активних методів навчання [20; 23; 25; 35].

Загальне визначення поняття «активний засіб навчання» наведено у словнику української мови (за ред. І. Білодіда) і визначається як «метод особливого пізнання особистості, сутність якого полягає в оволодінні знаннями, вміннями та навичками використання інтерактивних інноваційних засобів та форм» [37].

Міжнародна організація ЮНЕСКО трактує визначення сутності поняття «активний засіб навчання» як залучення, роздуми, навчання та обдумування завдання з усіх його сторін.

Т. Вахрушева наголошує, що активні методи навчання – це процес навчання через активну діяльність, якою керує викладач, здобувачі ж у цьому процесі отримують необхідні знання, набувають уміння та навички практичної професійної діяльності, розвивають творчі здібності [12, с. 64].

М. Берегова, Н. Савінова та інші у своїх працях подають наступне визначення: «активні засоби навчання – це засоби, що забезпечують інтенсивний розвиток пізнавальних мотивів, інтересу, що сприяють прояву творчих здібностей у навчанні» [32, с. 8].

М. Дяченко-Богун наголошує, що значення активних методів навчання полягає не лише в досягненні поставлених освітніх завдань, а й виступає стійкою основою до подальшої самоосвіти, сприяє особистісному та професійному встановленню особистості [16, с. 75].

Головним завданням сучасної підготовки висококваліфікованих спеціальних педагогів (зокрема й вчителів-логопедів) є розкриття інноваційного потенціалу кожного здобувача (Л. Хомич, М. Шеремет та інші), що передбачає розвиток соціальних, особистісних та творчих якостей особистостей, що стає можливим завдяки впровадженню у практичну діяльність здобувачів вищої освіти нових ідей, творчих рішень, педагогічної рефлексії [39, с. 267].

Комплексна практична діяльність для забезпечення розробки, освоєння, реалізації та поширення інноваційних ідей спирається на використання

спеціального набору навчально-розвивальних, навчально-освітніх методик, пред'явлених учню (здобувачу вищої освіти) для вивчення, що носить назву «методичний кейс» або «кейс-технології».

Методологічно-теоретичні засади кейс-технологій як засобу формування професійної культури фахівців напрямку спеціальної та інклюзивної освіти висвітлені у роботах українських учених (В. Галущенко, С. Мартиненко, О. Мартинчук, Н. Пахомова, Ю. Пінчук, Л. Федорович, Л. Черніченко, М. Шеремет та ін.) [22; 25; 27].

Словник іншомовних слів (за ред. О. Мельничука) визначає сутність поняття «кейс-технологія» як «метод конкретних ситуацій, метод ситуаційного аналізу, техніка навчання реальних ситуацій» [36, с. 19].

Словник англійської мови Коллінза (Collins English Dictionary – англomовне видання) визначає «case-study» як процес аналізу однієї або кількох окремих випадків або життєвих історій з метою їх узагальнення [5, с. 20].

Учені (І. Андрощук, О. Друганова, С. Ісаєнко, С. Миронова, Н. Осіна, Т. Пащенко, К. Приходько, Л. Савенкова та інші) розглядають сутність поняття «кейс-технології» з різних аспектів його застосування:

С. Ісаєнко, Н. Осіна у своїх працях визначає сутність поняття «кейс-технологія», як технологію, що являє собою синтез проблемного навчання, інформаційно-комунікативних технологій та методу проектів» [18; 24].

Т. Пащенко вбачає сутність кейс-методу у відпрацюванні практично-зорієнтованих навичок та самостійно-пізнавальної діяльності, яке відбувається у штучно створеному активному середовищі, що інтегрує теорію і практику в єдиний механізм [26, с. 94].

Л. Савенкова, К. Приходько та інші вбачають цінність кейс-технологій у їх всебічному та універсальному значенні, яке одночасно відображає практичний бік проблеми та актуалізує необхідний методичний кейс знань для її розв'язання [29, с. 310].

Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури (V. Gadsden, A. Thody, М. Берегова, Г. Мицик, Н. Пахомова, Н. Савінова, Л. Рискельдієва,

С. Чупахіна та ін.) дозволив нам уточнити сутність поняття «активний засіб навчання», «кейс-технології», «професійна культура» у системі спеціальної та інклюзивної освіти.

Мета роботи полягає у визначенні критеріально-показникової бази формування професійної компетентності майбутніх учителів-логопедів засобами активних кейс-технологій; виокремленні рівнів сформованості професійної культури, розробці моделі формування професійної компетентності та серії кейс-завдань.

Виклад основного матеріалу. Своєрідність професійної підготовки фахівців, що працюють в умовах інклюзивного освітнього простору висвітлювали у своїх дисертаційних дослідженнях (з галузі 13.00.03 корекційна педагогіка): І. Демченко (2016), І. Луценко (2017), І. Малишевська (2018), О. Мартинчук (2019), Д. Супрун (2019), М. Берегова (2019), Л. Черніченко (2020), С. Чупахіна (2021) та інші [9; 14; 21].

Фундаментально-теоретичні основи формування професійних та особистісних компетентностей учителя-логопеда висвітлено у наукових доробках українських учених (М. Берегова, В. Бондар, І. Дмитрієва, І. Кравченко, І. Кузава, О. Ласточкина, В. Литвиненко, О. Мартинчук, І. Мельничук, С. Миронова, К. Островська, Н. Пахомова, О. Проскурняк, Н. Савінова, В. Синьов, Є. Синьова, Л. Стахова, Н. Чередніченко, А. Шевцов, М. Шеремет та ін.) та зарубіжних дослідників (Kursat Sagiltay, Hasan Sakir, Catherine R., Ed. Charles, C. Thomas).

Деякі вчені (І. Дмитрієва, С. Миронова, Т. Пашенко, В. Приходько та ін.) наголошують на схожості понять «інтерактивні технології» та «кейс-технологія», адже практична зорієнтованість обох видів активних методів навчання дозволяє сформувавши в учнів (здобувачів вищої освіти) вміння та навички аналізу та уміння виділити перспективи подальшого розвитку ситуацій, актуалізувати свої знання, та вміння, використовуючи конкретні випадки (ситуації, тексти яких називаються «кейсом») для спільного вирішення педагогічних задач [15; 23].

Ми визначаємо case-study як активний метод ситуаційного аналізу, що полягає в осмисленні реальної ситуації, зміст якого полягає у чіткому відображенні конкретної практичної проблеми та виробленням певного спільного комплексу знань, дій та заходів щодо її вирішення. Головною особливістю є відсутність однозначного розв'язання викладеної проблеми, що актуалізує весь «багаж» знань особистості.

Аналіз сучасних науково-педагогічних праць дозволяє нам стверджувати, що погляди сучасних науковців щодо визначення поняття «кейс-технологія» є різноманітними та неоднозначними, що зумовлює потребу у виділенні власного, інтегрованого, бачення сутності цього поняття у контексті спеціальної та інклюзивної освіти:

Кейс-технологія – це поліфункціональний інноваційний метод, реалізація якого полягає в практичній спрямованості, творчому осмисленні діяльності та активізації комплексу знань для побудови спільної траєкторії розв'язання реальних проблемних ситуацій, що виникають в інклюзивному просторі. Поліфункціональність цього методу полягає у всебічності поля його застосування, доцільності його використання на всіх етапах навчання, різноманітності сформованих умінь та навичок, відповідно до педагогічної мети.

Головною метою методу кейс-технологій є *навчити* вирішувати неструктуровані проблеми, що неможливо вирішити аналітичним способом; *розвивати* аналітичні та комунікативні знання та уміння особистості; *виховати* активну життєву та соціальну позицію, морально-етичні норми роботи в колективі [8, с.7].

На нашу думку, реалії вищої освіти вимагають включення в структуру кейс-технологій трьох ключових частин:

1. Сюжетний зміст (передмова), що представляє дії та послідовність виникнення певної проблемної ситуації;
2. Інформаційна частина (текст), що включає в себе опис конкретної проблеми та усіх її відомих частин;

3. Методична частина (рішення), що пояснює сутність даної проблеми, її значення та формує вміння аналітичного бачення та творчого осмислення шляхів розв'язання проблеми.

Учитель-логопед повинен володіти не лише загальними навичками практичної реалізації кейс-методу, а й вміннями навчати інших впроваджувати відповідний метод. Тому ми визначаємо двокомпонентну етапність створення та впровадження кейс-технологій відповідно сфери застосування чи навчання.

1. Етапність створення та впровадження кейс-технологій:

- визначення мети та практичного значення «кейсу»;
- пошук реальної проблемної ситуації та модифікація її згідно поставленій меті та завданням;
- підготовка теоретичного підґрунтя застосування даного «кейсу», наукове обґрунтування його доцільності;
- моделювання «кейсу» та форми його представлення;
- отримання експертної оцінки доцільності та ефективності використання «кейсу»;
- розробка методичних рекомендацій впровадження даного «кейсу», планування чіткого плану та прогноз дій усіх учасників;
- висновки щодо проведеної роботи, аналітичний аналіз сильних і слабких сторін даного «кейсу».

2. Етапність виконання кейс-технологій:

- структурування та аналіз отриманої інформації;
- пошук ключових моментів виникнення проблеми;
- аналітичне осмислення відомих елементів;
- пошук та оцінка альтернатив вирішення проблеми;
- вибір оптимального шляху розв'язання;
- складання плану дій та подальших перспектив ситуації.

Процес роботи методом case-study є двоскладовим: перша складова – процес створення кейсу та усіх його режимних моментів; друга складова – безпосередня практична діяльність та реалізація методу.

Реалізація методу кейс-технологій є можливою лише при наявності спеціального методичного забезпечення. Отже, технічна складова кейс-технологій, на нашу думку, полягає у пошуку технічних засобів чи продуктів для організації «доставки» кейсу до аудиторії чи до конкретного суб'єкта педагогічного процесу.

Технічне оснащення кейс-технологій можна представити у двох варіантах: 1 – створення власного програмного продукту, інтерактивного спрямування (наприклад, створення освітньої платформи, з якої можна отримати «кейс»); 2 – використання мережевих ресурсів (наприклад, електронна пошта для розсилки методичних матеріалів, «кейсів»).

При підготовці методичної складової кейс-технологій потрібно врахувати два аспекти його використання – для самостійної роботи групи та для його проведення.

У процесі дослідження ми визначили окремий вид «кейс-технологій», який передбачає обов'язкове технічне забезпечення процесу навчання.

Мультимедіа-кейс – це комп'ютеризований метод, який поєднує в собі вербальну та невербальну взаємодію педагога з групою, шляхом вивчення чогось нового та практичного відпрацювання вже відомого, комп'ютерне супроводження матеріалу забезпечує активну та жваву взаємодію з аудиторією, доповнює практичними уточненнями, розвиває творчі здібності та всебічність поглядів на сутність проблеми. Цей метод відноситься до інноваційних кейс-технологій.

Останні роки роль та значення комп'ютеризованих методів кейс-технологій підвищується у зв'язку з впровадженням дистанційної та змішаної форми навчання здобувачів вищої освіти. Процес дистанційного навчання представляє собою форму проведення освітнього процесу, яка будується за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних засобів та характеризується їх інтеграцією з педагогічними технологіями для забезпечення інтерактивної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу.

Проілюструємо прикладом використання мультимедійного кейсу під час дистанційного навчання «Віртуальна дошка для обміну думками»

Передбачає роботу з групою здобувачів вищої освіти в режимі реального часу з використанням додаткових сервісів:

Сервіс Twiddla – це онлайн-сервіс, що представляє собою дошку, на якій можна розміщувати текст, виділяти та виправляти його, розміщувати зображення, формули, різноманітні фігури. Він простий, зручний у роботі та не потребує додаткової реєстрації.

Сервіс Miro – це онлайн-сервіс, який поєднує у собі «дошку» та набір шаблонів для неї. Завдяки такій функції можна з легкістю структурувати текст одразу з усіма учасниками освітнього процесу, провезти мозковий штурм чи рефлексію.

Завдання: Розробити 3 поради, які допоможуть підвищити мотивацію вчителя-логопеда до використання інноваційних підходів.

Завдання: Ознайомтесь із текстом педагогічній ситуації та визначте, які помилки у роботі допустив учитель-логопед.

Завдання: Пригадайте, які особистісні риси вчителя-логопеда є необхідними для його успішної професійної діяльності, а від яких потрібно категорично позбавитись, розподіліть їх на дві колонки.

Процедура проведення: перед початком роботи, усім учасникам надсилається посилання на «дошку», на якій вони зможуть висвітлити свої думки з приводу конкретного завдання, під час написання відповіді, учасники ознайомлюються з думками інших, які також розміщено на віртуальній дошці і в режимі реального часу обговорюють цілісний результат.

Ефективне впровадження кейс-технологій в різні компоненти освітнього процесу можливе завдяки різноманітності видів case-study, які можна варіювати відповідно меті та поставленим завданням. Проілюструємо прикладами, виділених нами, видів кейс-методів:

Кейс - ідея: це метод, що виникає мимовільно у процесі освітньої діяльності для ілюстрації певної ідеї. Цей вид потребує педагогічної

майстерності: високого рівня оволодіння педагогічною діяльністю, комплексом професійно значущих якостей особистості педагога, високого професіоналізму та знань з методики корекційного навчання.

Кейс-завдання: це метод, що спрямований на вдосконалення вже сформованої навички та підвищення її рівня. Цей вид надає можливість перевернути певні уявлення та стереотипи здобувачів вищої освіти про низку звичних для них речей, створити образ чогось абсолютно нового, досліджуючи його з принципово іншої сторони.

Кейс-гра: це метод спрямований на винайдення консенсусу та спільного прийняття рішень в освітньо-корекційній проблемі, на основі аналізу підходів та шляхів їх упровадження. Цей метод відноситься до класичного уявлення про кейс-технології навчання, наприкінці його реалізації, виникає спільна відповідь на питання «Чому так трапилось?»

Отже, кейс-технології – це інтерактивний та поліфункціональний метод, різноманітність та різноплановість якого дозволяє впровадити його під час вирішення педагогічних завдань різного профілю, зокрема й формуванню професійної культури, морально-світоглядних норм та правил поведінки. Практична спрямованість та творча осмисленість реальних проблемних ситуацій стимулює вчителів-логопедів до інноваційної діяльності, формує стійкі орієнтації на базові професійні цінності, їх усвідомлення та належне їх виконання.

Метою констатувального етапу експерименту було визначення критеріїв, показників та рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх учителів-логопедів, розробка банку завдань та опрацювання результатів діагностики.

Для кожної професії існує своя група професійно важливих якостей, які певним чином формують професійний портрет. Головними завданнями вчителя-логопеда є: застосування професійних знань у своїй практичній діяльності; здійснення логопедичного супроводу дитини з порушеннями психофізичного розвитку; навчально-корекційна діяльність; спостереження

та аналіз динаміки розвитку мовлення дитини; налагодження міжособистісних стосунків між усіма учасниками корекційно-освітнього процесу; просвітницька діяльність.

Головними компонентами професійної компетентності ми визначаємо професійну культуру та особистісну культуру.

Професійна культура вчителя-логопеда – це відповідальність, урівноваженість, витримка, моральність як внутрішня здатність творити, діяти не за зовнішнім примусом, а за нормами внутрішньої свідомості та добровільності, моральні почуття та переконання, морально-правові стосунки, діагностика яких є одним із завдань нашого дослідження.

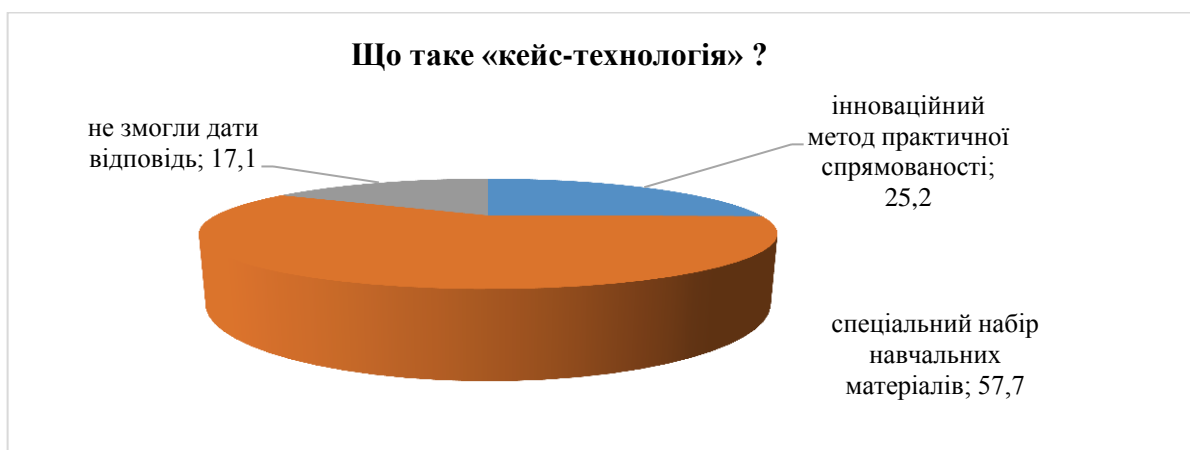
Компонентами особистісної культури вчителя-логопеда є комунікативні та організаційні здібності та ціннісні орієнтації, спрямовані на розвиток людини як особистості й найвищої цінності суспільства.

Діагностичні зрізи проводилися в групах здобувачів вищої освіти I (бакалаврського) – 62 особи та II (магістерського) – 49 осіб рівнів вищої освіти ОП «Логопедія. Спеціальна психологія».

З метою з'ясування обізнаності респондентів з теорією питання нами було застосовано метод інтерв'ювання:

Запитання 1. Що таке «кейс-технологія» ?

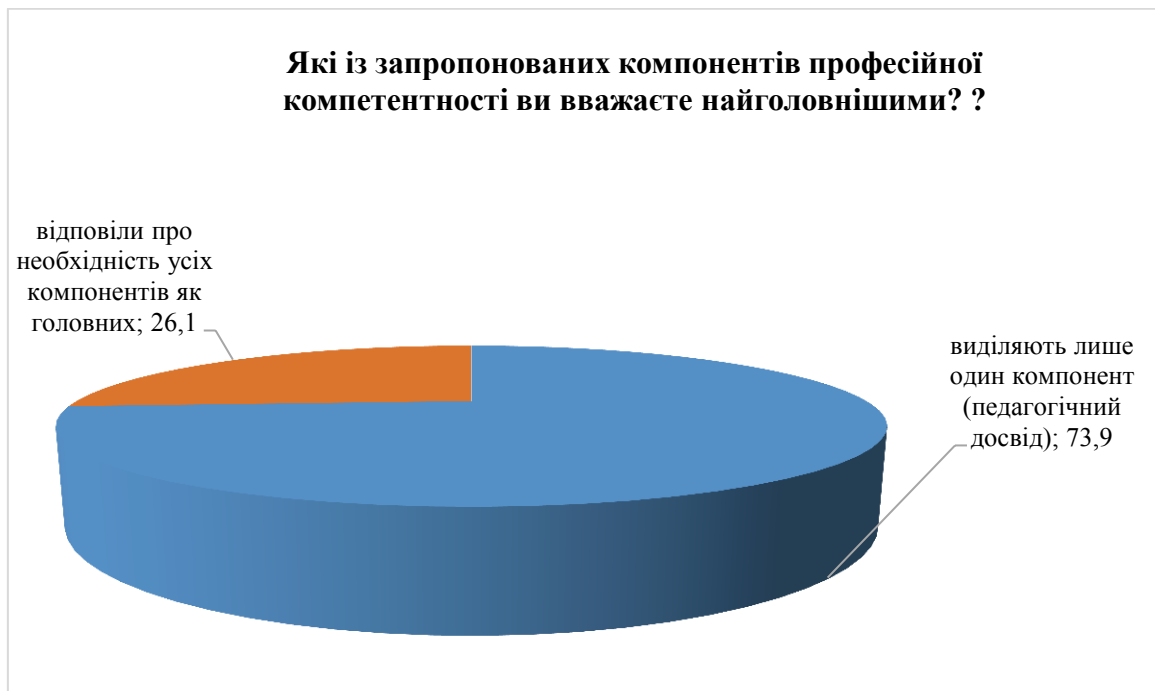
25,2 % майбутніх фахівців визначили її як «інноваційний метод практичної спрямованості», 57,7 % респондентів пояснили поняття як «спеціальний набір навчальних матеріалів», а 17,1 % не змогли дати відповідь.

Рис 1. Результати інтерв'ювання за першим запитанням

Запитання 2. Які із запропонованих компонентів професійної компетентності ви вважаєте найголовнішими? (особистісні якості, професійні знання, уміння, педагогічний досвід, творчий підхід до рішення педагогічних задач).

73,9 % фахівців виділяють лише один компонент (педагогічний досвід); 26,1 % респондентів відповіли про необхідність усіх компонентів як головних.

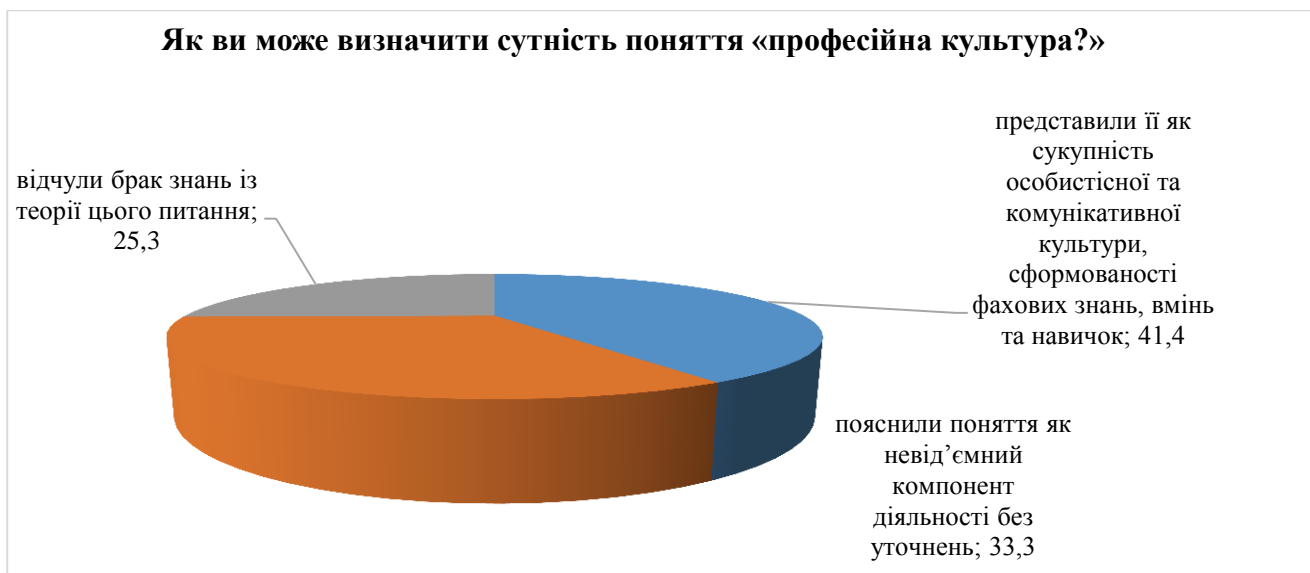

Рис 2. Результати інтерв'ювання за другим запитанням

Запитання 3. Як ви може визначити сутність поняття «професійна культура?»

Загалом, 41,4 % фахівців представили її як сукупність особистісної та комунікативної культури, сформованості фахових знань, вмінь та навичок, 33,3 % респондентів пояснили поняття як невід'ємний компонент діяльності без уточнень, а 25,3 % відчували брак знань із теорії цього питання.

Діагностичні зрізи дали нам змогу визначити критеріально-показникову базу нашого дослідження.

Рис 3. Результати інтерв'ювання за третім запитанням

Перший критерій оцінки – *професійно-комунікативна діяльність* відображає використання вербальних та невербальних засобів, професійного такту, вміння подолати (знівелювати) психолого-педагогічні бар'єри міжособистісної взаємодії з усіма суб'єктами педагогічного процесу, усвідомлення моральної відповідальності, вміння реалізувати внутрішню гармонію, адекватну емоційну забарвленість мовлення у власній практичній діяльності.

Критеріальні показники: *комунікативна компетентність* характеризується вмінням будувати спілкування на основі руйнування психологічних бар'єрів, передавати особисту зацікавленість, доброзичливість, на основі вдосконалення особистісно значущих професійних знань та умінь; *педагогічна компетентність* характеризує сукупність спеціальних пізнавальних якостей, які дають змогу вчителю-логопеду адекватно сприймати та оцінювати педагогічний простір, ситуацію та свою роль, формувати власний інтерес до пізнання та ідентифікувати в подальшому власну індивідуальність, навички емпатії, гуманізму, вміння утримувати увагу до себе, забезпечуючи емоційну виразність, самоконтроль.

Другий критерій оцінки – *особистісно-зорієнтована діяльність* відображає ставлення педагога до себе, інших суб'єктів педагогічного процесу,

своєї професійної діяльності, визначає етичні норми діяльності вчителя-логопеда та характеризує педагогічний процес як систему моральних відносин, єдність створення та засвоєння професійно-етичної культури.

Критеріальні показники: *етико-моральна компетентність*, що характеризується повагою до учнів, уважним ставленням до особистості кожного та комплексом майстерності педагогічної практики, усвідомленням власних морально-етичних норм, в інших суб'єктах педагогічного процесу, ототожнення себе з високим рівнем педагогічної майстерності, вмінням правильно оцінювати себе та інших; *компетентність самовдосконалення* характеризує можливість свідомо прогнозувати власні дії та дії учасників корекційно-освітнього процесу, видозмінювати їх згідно ситуаційних морально-етичних вимог; особисте прагнення до вдосконалення та самоосвіти.

З метою з'ясування рівнів сформованості професійної компетентності майбутніх вчителів-логопедів нами розроблено експериментальні завдання до кожного з виокремлених критеріальних показників. До кожного завдання сформовано шкалу оцінювання результатів виконання завдань.

Перший критерій оцінки – *професійно-комунікативна діяльність*

Перший показник – *комунікативна компетентність*

Завдання 1. Кейс-рішення «Несподіваний бар'єр»

Мета: з'ясувати стан сформованості комунікативної культури майбутніх учителів-логопедів в атипових педагогічних ситуаціях.

Обладнання: мультимедійна презентація, папір, ручка.

Процедура виконання: Експериментатор пропонує вирішити ситуацію, що склалась у певних обставинах під час корекційного процесу та розробити план вирішення, що націлений на успіх.

Завдання має три рівні складності:

Класичний кейс: завдання розгорнуте, відповідь лежить на поверхні, доцільно використовувати на початку.

Структурований кейс: завдання містить мінімальну кількість додаткової інформації, а вирішення є єдиновірним та без «творчого польоту фантазії».

Маленькі начерки: завдання містить лише ключову інформацію і поняття, для вирішення ситуації необхідно застосувати власні знання.

Завдання 2. Мультимедійна презентація «Педагогічна задача»

Мета: визначити рівень умінь і навичок спілкування з дітьми з психофізичними порушеннями.

Обладнання: презентація PowerPoint, ситуація, набір «Емоції»

Процедура виконання: Експериментатор пропонує респондентам уявити себе в запропонованій ситуації та визначити, наскільки легко чи важко ігнорувати зовнішні подразники. Ситуація (презентація): «Марійка, 9 років, заважає вести урок! Постійно перебиває вчителя й відволікає однолітків. Сперечається! Слід зазначити, що в деяких суперечливих ситуаціях дитина дійсно має рацію, але пояснювати всьому класу різні варіанти розв'язання у вчителя фізично бракує часу. Нерідко на уроці можна почути від дитини: «Я все це вже знаю. Мені нудно!», потім іде демонстрація невдоволення дитини, з гучними викриками та інколи істериками».

Завдання 3. Комплексна кейс-гра «Педагогічний анонс»

Мета: визначити вміння тактовного вирішення складних ситуацій у діалозі з дітьми, що мають психофізичні порушення.

Обладнання: картки з ситуаціями, набір фотокарток, відеокамера.

Процедура виконання: Експериментатор пропонує у формі ділової гри представити розв'язання проблемної етико-моральної ситуації. Запропоновані ситуації (на картках, відео): Під час уроку учень не виконує жодного завдання, на зауваження не реагує, відволікає своїх однокласників; ви помітили, що один із учнів увесь час користується чужими речами, під час бесіди хлопець почав голосно кричати, що на нього наговорюють; учень звинувачує вас у тому, що ви розповіли його таємницю про списування домашнього завдання класному керівнику, хоча ви цього не робили.

Другий показник – *педагогічна компетентність*

Завдання 1. Метод КJ (КейДжи) «Коло-ідей»

Мета: визначити внутрішні мотиви до самопізнання вчителя-логопеда.

Обладнання: набір кольорових стікерів, фломастери, наліпки.

Процедура виконання: Експериментатор пропонує групам обрати ключове питання (відповідно до мети завдання). На стікерах написати власні думки. Хаотично розмістити їх на листі ватману (учасники можуть читати записи інших, доповнювати). Кожен учасник намагається класифікувати «стікери ідей» шляхом методу аналогій, інші в цей час спостерігають. Учаснику пропонується обрати назву групи, коли ідеї згруповані. Далі відбувається голосування за найкращі групи.

Завдання 2. Брейнрайтінг «Шляхи вирішення»

Мета: виявити вміння творчо підходити до вирішення ситуаційної проблемної задачі з батьками учнів, відстоювати правильність власної педагогічної позиції, навички самоконтролю.

Обладнання: ситуація, папір, ручка.

Процедура виконання: Експериментатор пропонує учасникам ознайомитись з ситуацією та вирішити її. Ситуація: «Петрик, 11 років, має інтелектуальні порушення та розлади поведінки. Під час занять постійно зачіпає свого сусіда, галасує, нерідко ламає шкільне приладдя, конфліктує з однолітками. Батьки Петрика приходять зі скаргами на погане виховання сина. Мати Петрика постійно звинувачує фахівця в непрофесійності».

Завдання 3. Кейс-гра «Двохальтернативний метод»

Мета: розвинути вміння утримувати увагу до себе, забезпечувати емоційну виразність, впливати на інших людей, тримати самоконтроль.

Обладнання: картки червоного та чорного кольору, олівець, кошик.

Процедура виконання: Експериментатор роздає картки учасникам та пропонує написати на них вирішення реальної ситуації, що виникла з ними в умовах корекційного процесу, далі ці картки сортуються на «Вірно» та «Невірно». Усі картки розкладаються у два кошика та обговорюються у групі.

Узагальнена шкала оцінки виконання діагностичних завдання за першим критерієм – професійно-комунікативна діяльність

Високий рівень (3 бали) – вчитель-логопед швидко та творчо знаходить вихід зі складної морально-етичної ситуації, використовує педагогічний та життєвий досвід, гуманне ставлення до дитини, професійна етика знаходиться на високому рівні, у будь-якій ситуації фахівець підбирає вербальні та невербальні засоби спілкування, творчо реалізує нові технології міжособистісної взаємодії, прагне наближення до еталонних зразків професійної культури.

Середній рівень (2 бали) – вчитель-логопед використовує на практиці напрацьований ним певний алгоритм професійної діяльності, адаптуючи до нових умов елементи пошуку нових рішень у стандартних професійних ситуаціях, відтворює базовий теоретичний матеріал, але нестандартні ситуації з учасниками корекційного процесу не може вирішити одномоментно.

Низький рівень (1 бал) – у вчителя-логопеда простежується поверховий рівень професійних знань, фахівець використовує досвід минулих років, не додає власного бачення при вирішенні педагогічних завдань, він важко контролює свої емоції та дії під час вирішення складних ситуацій.

Аналіз отриманих результатів показав, що, найбільш складними для здобувачів вищої освіти виступили завдання діагностики *педагогічної компетентності*, а саме адекватно сприймати та оцінювати педагогічний простір, ситуацію та свою роль, контролювати себе у нестандартних ситуаціях.

Це позначилось на результатах діагностики другого показника, низький рівень визначено у 28 здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (45,2 %) та 14 здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти (28,6 %).

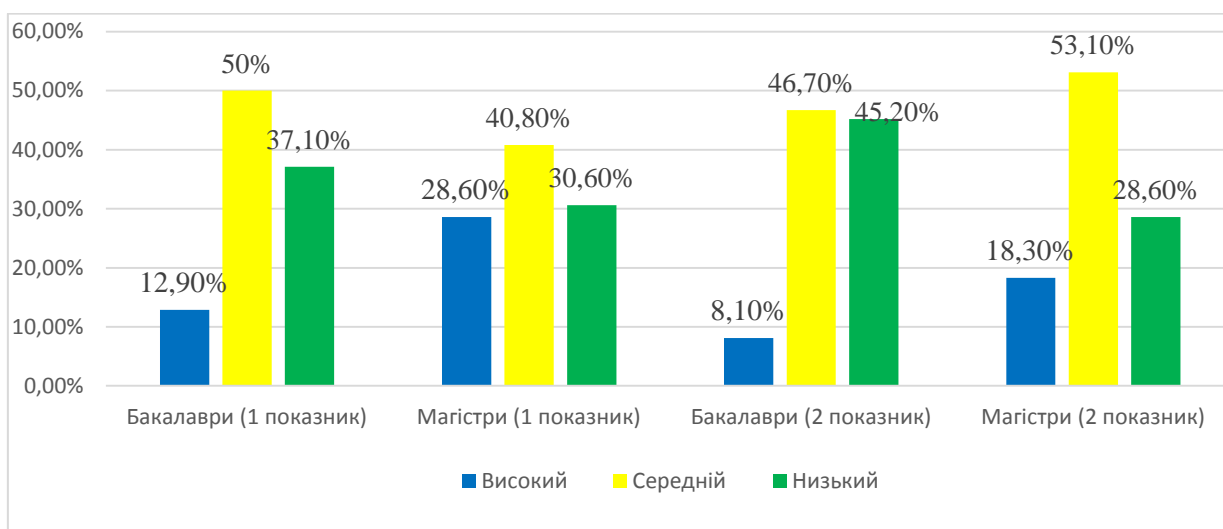
Найбільш зрозумілими були завдання першого показника – *комунікативна компетентність*, а саме вмінням будувати спілкування на основі руйнування психологічних бар'єрів, результати діагностики засвідчують, що на високому

рівні перебувають 8 бакалаврів, що становить 12,9 % та 14 магістрів, що становить 28,6 %.

Таблиця 1

Кількісні показники критерію професійно-комунікативна діяльність майбутніх вчителів-логопедів

Рівень	Кількість фахівців, що виконали завдання					
	Комунікативна компетентність			Педагогічна компетентність		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Бак	8	31	23	5	29	28
	12,9 %	50 %	37,1 %	8,1 %	46,7 %	45,2 %
Маг	14	20	15	9	26	14
	28,6 %	40,8 %	30,6 %	18,3 %	53,1 %	28,6 %

Рис 4. Показники сформованості критерію професійно-педагогічної діяльності майбутніх учителів-логопедів

Другий критерій оцінки – *особистісно-зорієнтована діяльність*. Перший показник другого критерію – *етико-моральна компетентність*.

Завдання 1. Ток-шоу «Педагогічні ідеї»

Мета: розробити доповідь на науково-практичний семінар.

Обладнання: папір, ручка, тематичні посібники та допоміжні джерела.

Процедура виконання: Експериментатор пропонує розробити доповідь на тему: «Основні кроки до самовдосконалення вчителя-логопеда».

Завдання 2. Діалектичний метод «Another look»

Мета: визначити вміння креативного вирішення педагогічних ситуацій.

Обладнання: аудіозапис ситуації, папір, ручка.

Процедура виконання: Експериментатор пропонує ситуацію (аудіозапис), яку необхідно проаналізувати та запропонувати протилежний шлях вирішення. Педагогічна ситуація: «Учень, якому вчитель зробив голосне зауваження, сказав йому: «Прошу на мене не кричати!» Вчитель остаточно вийшов із себе: «Ти не доріс, щоб указувати, як мені бути!» На що учень відповів, що взагалі не буде відвідувати заняття».

Завдання 3. Кейс-рішення «Нормотворчий підхід»

Мета: визначити вміння змістовно представляти сутність проблеми та окреслювати її зміст відповідно до інтересів інших.

Процедура виконання: Експериментатор пропонує кожному учаснику запропонувати по 5 порад стосовно дотримання вчителем-логопедом педагогічного такту та представити їх аудиторії.

Другий показник другого критерію – *компетентність самовдосконалення*

Завдання 1. Метод самоорганізації «Педагогічний такт»

Мета: дослідити вміння до саморегуляції власної поведінки.

Обладнання: ватман, олівець.

Процедура виконання: Експериментатор пропонує учасникам підібрати по два мотиваційних речення, що допомагають вчителю-логопеду зібратися в складній педагогічній ситуації. Інші учасники оцінюють правильність виконання.

Завдання 2. Діалектичний метод «Дерево рішень – взаємонавчання»

Мета: дослідити навички саморегуляції та самовдосконалення.

Обладнання: набір ситуаційних карток, ватман, фломастер.

Процедура виконання: Експериментатор пропонує ознайомитись з ситуацією та запропонувати власний варіант вирішення. Ситуація: «На уроці Даринка відмовляється виконувати завдання. На всі аргументи дівчинка відповідає різкими та голосними викриками в адресу педагога. Будь-які намагання фахівця вгамувати ученицю марні. Дівчинка застосовує фізичні дії».

Завдання 3. Коуч-метод «Хід дій»

Мета: дослідити готовність до здійснення педагогічної ситуативно-поведінкової саморегуляції.

Обладнання: тематичні фотокартки, ватман, фломастери.

Процедура виконання: Експериментатор пропонує описати ситуацію, яка може виникнути (чи вже виникала) у процесі навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку, у якій вчителю-логопеду важко стримувати свої емоції та контролювати власні дії.

Узагальнена шкала оцінки виконання діагностичних завдання за другим критерієм – особистісно-зорієнтована діяльність

Високий рівень (3 бали) – вчитель-логопед володіє комунікативними навичками, гнучко реагує на зміни ситуації, проявляє усвідомлену поведінку незалежно від ситуацій, що виникають в інклюзивному класі, проявляє доброзичливість, чуйність, готовність надати допомогу іншому, здійснює позитивний вплив на оточуючих.

Середній рівень (2 бали) – вчитель-логопед контролює власне мовлення, проявляє стриманість у своїх емоційних проявах, в екстремальних ситуаціях може проявляти емоційні зриви, особливо, намагається справити про себе позитивне враження, уникнути неприємностей.

Низький рівень (1 бал) – поведінка вчителя-логопеда нестійка, спостерігається висока вірогідність нервово-психічних зривів, знижений рівень саморегуляції, залежність поведінки від впливу оточуючих в інклюзивному просторі та від власного емоційного стану.

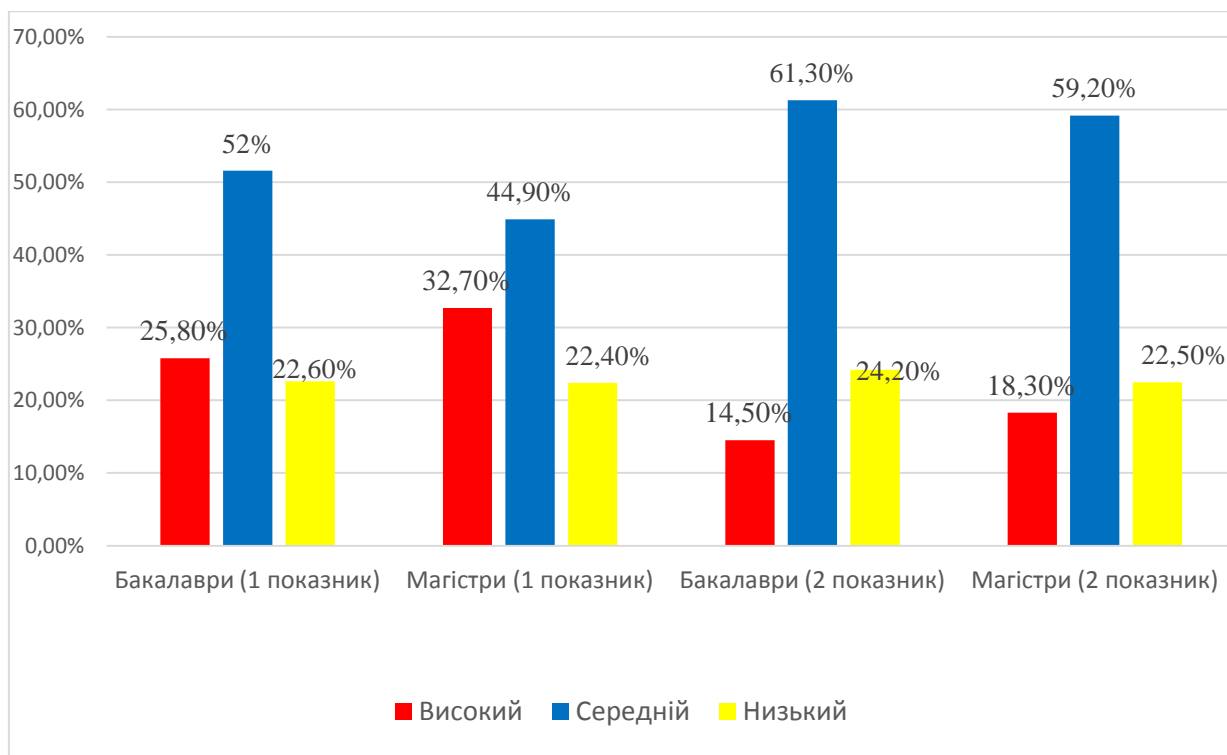
Аналіз отриманих результатів виявив, що виконання завдань за критеріальним показником *компетентність самовдосконалення* відбувалося на середньому рівні у 38 осіб бакалаврського рівня, що становлять 61,3 % та відповідно у 29 магістрів (59,2 %), було виявлено вміння свідомо прогнозувати власні дії та дії учасників корекційного процесу, видозмінювати їх згідно морально-етичних вимог.

Результати діагностики *етико-моральної компетентності* засвідчили, що на високому рівні перебувають 25,8 % (16 здобувачів вищої освіти) бакалаврів та 32,7 % (16 здобувачів вищої освіти) магістрів. Проведена діагностика свідчить про недостатній рівень майстерності педагогічної практики, невміння ототожнювати себе з високим рівнем педагогічної майстерності, вмінням правильно оцінювати себе та інших.

Таблиця 2

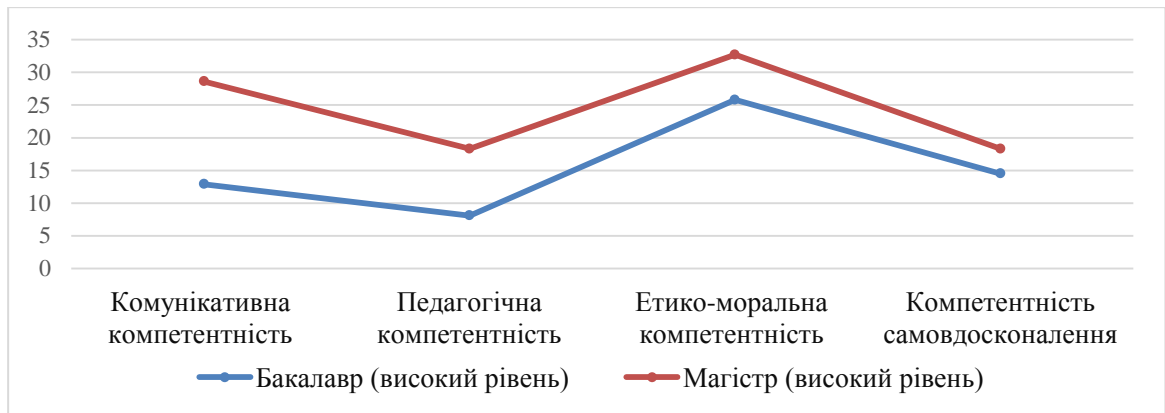
Кількісні показники критерію особистісно-зорієнтованої діяльності майбутніх вчителів-логопедів

Рівень	Кількість фахівців, що виконали завдання					
	Етико-моральна компетентність			Компетентність самовдосконалення		
	Високий	Середній	Низький	Високий	Середній	Низький
Бакалавр	16	32	14	9	38	15
	25,8 %	51,6 %	22,6 %	14,5 %	61,3 %	24,2 %
Магістр	16	22	11	9	29	11
	32,7 %	44,9 %	22,4 %	18,3 %	59,2 %	22,5 %

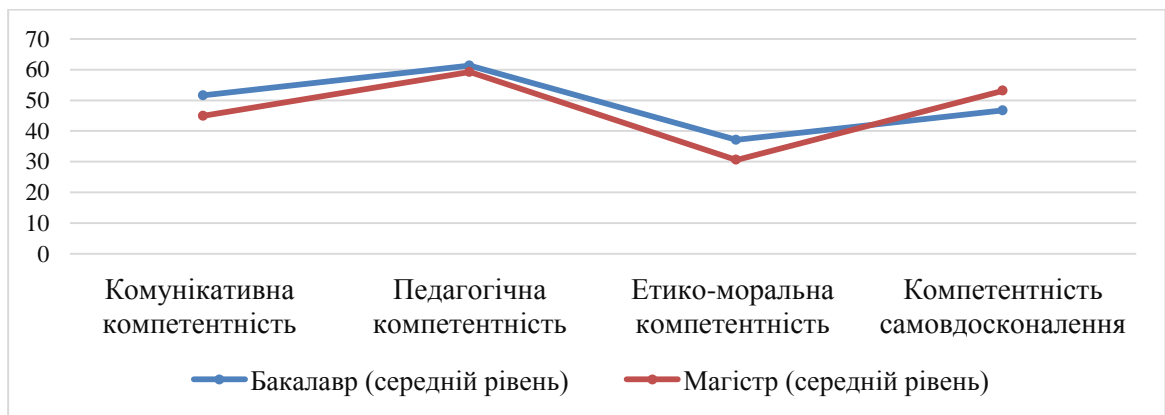

Рис 5. Показники сформованості критерію особистісно-зорієнтованої діяльності майбутніх вчителів-логопедів

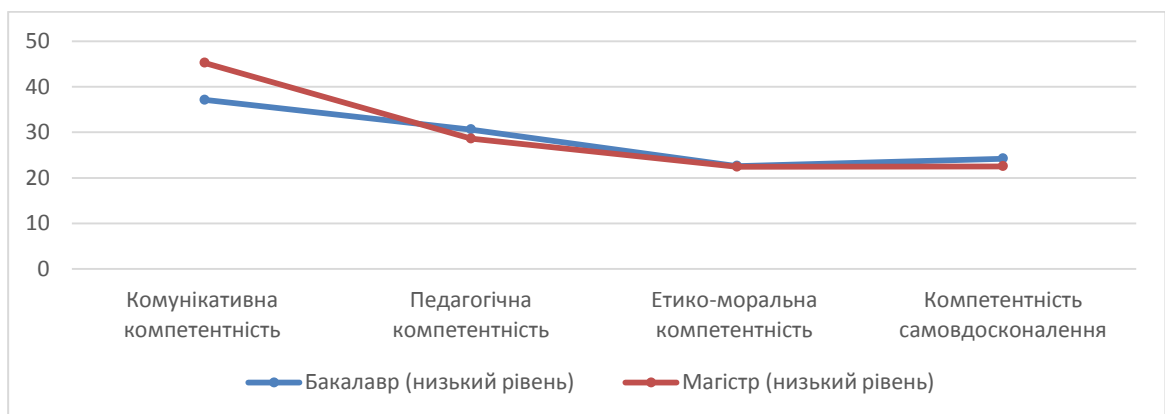
Порівняльний зріз діагностичних результатів
бакалаврів та магістрів за рівнями

Рис 6. Порівняльний зріз діагностичних результатів (високого рівня) бакалаврів та магістрів

Рис 7. Порівняльний зріз діагностичних результатів (середнього рівня) бакалаврів та магістрів

Рис 8. Порівняльний зріз діагностичних результатів (низького рівня) бакалаврів та магістрів

Оскільки професійна компетентність є інтегративною якістю особистості, свідченням її розвитку й професіоналізму, високих морально-особистісних якостей за результатами діагностики нами визначено три рівні її сформованості:

Адаптивний рівень сформованості професійної компетентності характеризується недостатньо високим рівнем професійних знань та моральної культури. Професійна реальність, її цілі та етичні норми визначаються у загальному вигляді і не є орієнтиром професійного розвитку. На цьому рівні вчитель-логопед тільки адаптується до ustalених норм та вимог.

Продуктивний рівень характеризується оцінною роллю професійних знань, які проявляють прагнення вчителя-логопеда до встановлення суб'єкт-суб'єктних відносин між учасниками процесу корекційного навчання. Таким фахівцям властиве часткове задоволення від дотримання норм професійної діяльності. На даному рівні з'являються потреби у пошуку нових рішень у стандартних етичних професійних ситуаціях спеціального навчання дітей, виникає здатність до відтворення пізнавального матеріалу.

Інноваційний рівень характеризується цілеспрямованістю, стійкістю шляхів і способів професійної діяльності. Знання педагога є системними, стійкими, відбувається прийняття професійних цінностей як особистих, прагнення наблизитись до еталонних зразків професійної культури.

Отже, отримані діагностичні зрізи дозволили визначити особливості професійної компетентності здобувачів вищої освіти двох рівнів вищої освіти та здійснити первинний аналітичний зріз.

Здобувачі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти виявили нестабільну поведінку у професійній реальності, коли цілі та етичні норми ще не є орієнтиром подальшого професійного розвитку. А процес вирішення ними завдань теоретичного характеру містить дещо хаотичний характер, порівняно зі здобувачами магістерського рівня вищої освіти, що говорить про збільшену тривалість відбору теоретичного підґрунтя засобами сучасної психолого-педагогічної літератури, ІТ-технологій та інших інформаційних джерел.

Здобувачі другого (магістерського) рівня вищої освіти є більш цілеспрямованими та стабільними у виборі шляхів і способів професійної діяльності, мають усвідомлення важливості власної поведінки, що відповідає нормам та правилам професійної культури. Найвний практичний досвід сприяє ефективному виконанню завдань, які націлені на визначення продуктивного розв'язання проблемних педагогічних ситуацій.

Констатувальний експеримент дозволив нам визначити у здобувачів вищої освіти вміння та якості, що потребують розвитку, серед них: позитивно-емоційна спрямованість на професійну діяльність, важливе місце в якій займають такі прояви як професійна інтуїція, творча уява, схильність до оригінального розв'язання педагогічних завдань; професійна культура, у якій пріоритетними напрямками є творча самовіддача, широкий професійний кругозір, оперування великим обсягом спеціальних знань, понять, умінь, розуміння проблемних ситуацій, розвиток продуктивних здібностей.

Висновки. У роботі представлено аналіз психолого-педагогічної літератури та сучасних інформаційних ресурсів з проблеми формування професійної компетентності майбутніх учителів-логопедів засобами активних кейс-технологій та уточнено сутність понять «професійна культура», «кейс-технології», «активні засоби навчання».

Інтерактивним та мультифункціональним методом, що формує професійні якостей учителя-логопеда є метод «кейс-технологій», що характеризується практичною спрямованістю, вмотивованістю професійної діяльності, творчим осмисленням здобувачами вищої освіти реальних проблемних ситуацій, що виникають в корекційному процесі та активізацією пошуку власного шляху розв'язання суперечностей.

Під час проведення констатувального експерименту відповідно до статистичних даних були виділені пріоритетні напрямки роботи: створення практичних технологій професійних ситуацій, підсумкового банку педагогічних ситуацій, формування педагогічної інтуїції, творчої уяви, схильності до оригінального продуктивного розв'язання педагогічних задач.

Дослідження не вичерпує всіх питань з даної теми, потребує подальших досліджень розробка дидактичної моделі формування професійної компетентності майбутніх вчителів-логопедів засобами активних кейс-технологій.

Перелік використаних джерел:

1. Angela Thody. Persuading Teachers to Adopt Academic Theories (Or Deontological Perspectives in Professional Motivation to Translate Academic Theories into Praxis). *Educational Management Administration & Leadership*, vol. 36, 3: pp. 415-433. , First Published July 1, 2008.
2. Artiles, A. J. (2003). Special education's changing identity: Paradoxes and dilemmas in views of culture and space. *Harvard Educational Review*, 73, PP. 164–202.
3. Bon, S. C., Bigbee, A. J. (2011). Special education leadership: Integrating professional and personal codes of ethics to serve the best interests of the child. *Journal of School Leadership*, 21. PP. 324–359. URL : <https://doi.org/10.1177/105268461102100302> (дата звернення:11.09.2022).
4. Cartledge, G., Tillman, L. C., Talbert Johnson, C. (2001). Professional ethics within the context of student discipline and diversity. *Teacher Education and Special Education*, 24(1), PP. 25–37. URL : <https://doi.org/10.1177/088840640102400105>(дата звернення:11.09.2022).
5. Collins English Dictionary (Reference edition), Reference Reviews, Vol. 30 № 4, PP. 20–28. URL : <https://doi.org/10.1108/RR-02-2016-0029> (дата звернення:11.09.2022).
6. Garcia, J. G., Winston, S. M., Borzuchowska, B., McGuire-Kuletz, M.(2004). Evaluating the integrative model of ethical decision-making. *Rehabilitation Education*, 18(3), 147–164.
7. Heller, H. W., Ridenhour, N. (1983). Professional standards: Foundation for the future. *Exceptional Children*, 49(4), 294–298.
8. Savinova, N., Berehova, M., & Kuterzhynska, K. (2022). Formation of the professional culture of future teachers-speech therapists through the use of

innovative technologies. ScienceRise: Pedagogical Education, (4(49), 4–11. URL : <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2022.259865> (date of application:11.09.2022).

9. Берегова М. І., Савінова Н. В. Підготовка корекційного педагога до роботи в інклюзивному середовищі: інваріантна складова. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови* : зб. наук. праць за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупаєвої. Київ : ТОВ «Наша друкарня», 2017. Вип. 13. С. 216.

10. Боряк О. В. Професійна підготовка вчителів-логопедів до роботи з розумово відсталими дітьми молодшого шкільного віку. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. № 4 (48). С. 9–18.

11. Вайнола Р. Х. Педагогічні засади особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 44 с.

12. Вахрушева Т. Ю. Інтерактивні технології навчання як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. *Нові технології навчання*. Київ. Вип. 47. 2007. С. 64–69.

13. Гриньова М. В. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти). Харків : Основа, 1998. 300 с.

14. Демченко І. І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 ; 13.00.03. Умань, 2016. 45 с.

15. Дмитрієва І., Лопухіна Т. Формування професійної свідомості педагога в роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. *Архів матеріалів міжнародних наукових конференцій*. 2020.

16. Дяченко-Богун М. Активні методи навчання у вищому навчальному закладі. *Витоки педагогічної майстерності. Серія: Педагогічні науки*. 2014. Вип. 14. С. 74-79. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2014_14_14 (дата звернення: 16.09.2022).

17. Задорожна-Княгницька Л.В. Формування індивідуальної освітньої траєкторії магістрів – майбутніх менеджерів освіти у процесі професійної підготовки. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 20. Том 1. ПУ «Причорноморський науководослідний інститут економіки та інновацій», 2020. 154 с.
18. Ісаєнко С. А. Формування професійної культури у студентів інженерно-технічних спеціальностей засобами іноземної мови : дис... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2009. 227 с.
19. Козак Л. В. Кейс-метод у підготовці майбутніх викладачів до інноваційної професійної діяльності. *Освітологічний дискурс*. 2015. № 3. С. 153–162.
20. Кузава І. Б. Специфіка підготовки корекційних педагогів для корекційної та спеціальної освіти. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний, європейський та національний виміри змін* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (23–24 квітня 2020 року, м. Суми). Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 191 с.
21. Малишевська І. А. Теоретико-методичні основи підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.03 / Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Київ, 2018.
22. Мартиненко, С.А. Професійна компетентність фахівця : сучасний стан проблеми. *Вища школа : інтеграція і співробітництво освітніх систем* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції; Черкаси, 25–26 квітня 2013 р. Черкаси, 2013. С. 64–69.
23. Миронова С. Концептуальні основи підготовки вчителя-дефектолога до корекційної роботи у спеціальних закладах. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. 2003. Вип. 17. С. 19–24.
24. Осіна Н. А. Кейс-метод як спосіб формування життєвих компетентностей учнів. *Освітній проект «На Урок»*. 2018. URL : <https://naurok.com.ua/keysmethod-yak-sposib-formuvannya-zhittevihkompetentnoste-u-uchniv13118.html> (дата звернення: 09.10.2020).

25. Пахомова Н. Г. Теорія і практика професійної підготовки логопедів у ВНЗ : монографія. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. 346 с.
26. Пащенко Т. М. Кейс-метод як сучасна технологія навчання спеціальних дисциплін. *Молодь і ринок*. 2015. № 8. С. 94–99.
27. Пінчук Ю. Професіограма вчителя-логопеда. *Теорія і практика сучасної логопедії*. Київ : Актуальна освіта, 2007. Вип. 3. С. 62–73.
28. Про затвердження Стандарту вищої освіти за спеціальністю 016 Спеціальна освіта для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти : Наказ Міністерства освіти і науки України від 16 червня 2020 р. № 799. Київ, 2019. 18 с. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/06/17/016-spetsialna-osvita-bakalavr.pdf> (дата звернення: 11.09.2022).
29. Савенкова Л. О., Приходько К. Збірник міні-кейсів з дисципліни «Комунікативні процеси у навчанні». Київ : КНЕУ, 2009. 343 с.
30. Савінова Н. В. Проблеми підготовки майбутніх корекційних педагогів до роботи в умовах інклюзивного навчального закладу. *Актуальні проблеми корекційної освіти*. 2016. URL : <http://aqce.com.ua/download/publications/96/69.pdf> (дата звернення: 12.09.2022).
31. Савінова Н. В., Берегова М. І., Борулько Д.М., Кутержинська К. М. Професійно – компетентнісна підготовка майбутніх фахівців спеціальної та інклюзивної освіти до формування оцінно-контрольних дій у дітей з тяжкими порушеннями мовлення. *Компетентнісно зорієнтована професійна підготовка майбутніх фахівців спеціальної та інклюзивної освіти* : монографія. Миколаїв : видавець Румянцева Г. В., 2022. С. 10–48.
32. Савінова Н. В., Берегова М. І., Кутержинська К. М. Критеріально-показникова база формування професійної культури майбутніх вчителів-логопедів. *Науковий журнал Хортицької національної академії*. URL : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-15> (дата звернення: 17.09.2022).
33. Савінова Н. В., Кутержинська К. М. Кейс-технології як сучасний інноваційний засіб формування, професійного світогляду вчителів-логопедів. *Спеціальна освіта: проблеми та перспективи* : матеріали XIV-ї Міжнародної

науково- практичної конференції 15–16 квітня 2021 р. (за ред. О.В. Гаврилова). Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2021. С. 145–148.

34. Савінова Н. В., Серета І. В., Борулько Д. М. Технології корекційно-виховного процесу : навч.-метод. посібник. Миколаїв : Гліон, 2018. 172 с.

35. Савінова Н. В., Кутержинська К. М. Формування педагогічної етики дефектолога в умовах інклюзивного навчання. *Серце, віддане дітям Випуск ІХ* : збірник матеріалів Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції «В. О. Сухомлинський і сучасність» (за ред. Н. В. Савінової, Н. В. Стельмах). Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2019. С. 38–41.

36. Словник іншомовних слів, за редакцією члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука – 1-е видання, Київ : Українська радянська енциклопедія (УРЕ), 1974. 776 с.

37. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

38. Стахова Л. Л. Розвиток професійної компетентності учителя-логопеда закладу дошкільної освіти як умова ефективної організації корекційно-розвивального процесу. *Актуальні питання корекційної освіти*. 2017. № 10.

39. Шеремет М. К. Підготовка корекційних педагогів у вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Вип. XVII в двох частинах, частина 1. Серія: соціально- педагогічна*. Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2011. 368 с.

40. Шутьженко Д. І. Особливості підготовки спеціаліста для роботи з аутичними дітьми. *Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського державного університету імені Івана Огієнка* / за ред. О. В. Гаврилова, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський : ПП Мошинський В. С., 2006. Вип. VIII. С. 71–75.

References:

1. Angela Thody. Persuading Teachers to Adopt Academic Theories (Or Deontological Perspectives in Professional Motivation to Translate Academic Theories into Praxis). *Educational Management Administration & Leadership*, vol. 36, 3: pp. 415-433. , First Published July 1, 2008. [eng]
2. Artiles, A. J. (2003). Special educations changing identity: Paradoxes and dilemmas in views of culture and space. *Harvard Educational Review*, 73, PP. 164–202. [eng]
3. Bon, S. C., Bigbee, A. J. (2011). Special education leadership: Integrating professional and personal codes of ethics to serve the best interests of the child. *Journal of School Leadership*, 21. PP. 324–359. URL : <https://doi.org/10.1177/105268461102100302> (data zvernennia:11.09.2022). [eng]
4. Cartledge, G., Tillman, L. C., Talbert Johnson, C. (2001). Professional ethics within the context of student discipline and diversity. *Teacher Education and Special Education*, 24(1), PP. 25–37. URL : <https://doi.org/10.1177/088840640102400105>(data zvernennia:11.09.2022). [eng]
5. Collins English Dictionary (Reference edition), Reference Reviews, Vol. 30 № 4, PP. 20–28. URL : <https://doi.org/10.1108/RR-02-2016-0029> (data zvernennia:11.09.2022). [eng]
6. Garcia, J. G., Winston, S. M., Borzuchowska, B., McGuire-Kuletz, M. (2004). Evaluating the integrative model of ethical decision-making. *Rehabilitation Education*, 18(3), 147–164. [eng]
7. Heller, H. W., Ridenhour, N. (1983). Professional standards: Foundation for the future. *Exceptional Children*, 49(4), 294–298. [eng]
8. Savinova, N., Berehova, M., & Kuterzhynska, K. (2022). Formation of the professional culture of future teachers-speech therapists through the use of innovative technologies. *Science Rise: Pedagogical Education*. 4(49), 4–11. URL : <https://doi.org/10.15587/2519-4984.2022.259865> (data zvernennia:11.09.2022). [eng]

9. Berehova M. I., Savinova N. V. Pidhotovka korektsiinoho pedahoha do roboty v inkluzyvnomu seredovyschi: invariantna skladova. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy* : zb. nauk. prats za red. V. V. Zasenka, A. A. Kolupaievoi. Kyiv : TOV «Nasha drukarnia», 2017. Vyp. 13. S. 216. [ukr]
10. Boriak O. V. Profesiina pidhotovka vchyteliv-lohopediv do roboty z rozumovo vidstalymy ditmy molodshoho shkilnogo viku. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*. Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2015. № 4 (48). S. 9–18. [ukr]
11. Vainola R. Kh. Pedahohichni zasady osobystisnogo rozvytku maibutnogo sotsialnogo pedahoha v protsesi profesiinoy pidhotovky : atoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04. Kyiv, 2009. 44 s. [ukr]
12. Vakhrusheva T. Yu. Interaktyvni tekhnologii navchannia yak zasib aktyvizatsii navchalno-piznavalnoi diialnosti studentiv. *Novi tekhnologii navchannia*. Kyiv. Vyp. 47. 2007. S. 64–69. [ukr]
13. Hrynova M. V. Formuvannia pedahohichnoi kultury maibutnogo vchytelia (teoretychnyi ta metodychnyi aspekty). Kharkiv : Osnova, 1998. 300 s. [ukr]
14. Demchenko I. I. Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky maibutnogo vchytelia pochatkovykh klasiv do profesiinoy diialnosti v umovakh inkluzyvnoyi osvity : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04 ; 13.00.03. Uman, 2016. 45 s. [ukr]
15. Dmytriieva I., Lopukhina T. Formuvannia profesiinoy svidomosti pedahoha v roboti z ditmy z osoblyvymy osvitnimy potrebamy. *Arkhiv materialiv mizhnarodnykh naukovykh konferentsii*. 2020. [ukr]
16. Diachenko-Bohun M. Aktyvni metody navchannia u vyshchomu navchalnomu zakladi. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*. Seria: Pedahohichni nauky. 2014. Vyp. 14. S. 74-79. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2014_14_14 (data zvernennia: 16.09.2022). [ukr]
17. Zadorozhna-Kniachnytska L.V. Formuvannia individualnoi osvitnoi traiektorii mahistriv – maibutnykh menedzheriv osvity u protsesi profesiinoy

pidhotovky. *Innovatsiina pedahohika*. Vyp. 20. Tom 1. PU «Prychornomorskyi naukovodoslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii», 2020. 154 s. [ukr]

18. Isaienko S. A. Formuvannia profesiinoi kultury u studentiv inzhenerno-tekhnichnykh spetsialnosteri zasobamy inozemnoi movy : dys... kand. ped. nauk : 13.00.04. Kyiv, 2009. 227 s. [ukr]

19. Kozak L. V. Keis-metod u pidhotovtsi maibutnikh vykladachiv do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti. *Osvitlohichnyi dyskurs*. 2015. № 3. S. 153–162. [ukr]

20. Kuzava I. B. Spetsyfika pidhotovky korektsiinykh pedahohiv dlia korektsiinoi ta spetsialnoi osvity. *Innovatsiinyi rozvytok vyshchoi osvity: hlobalnyi, yevropeyskyi ta natsionalnyi vymiry zmin* : materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (23–24 kvitnia 2020 roku, m. Sumy). Sumy : Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka, 2020. 191 s. [ukr]

21. Malyshevska I. A. Teoretyko-metodychni osnovy pidhotovky fakhivtsiv psykholoho-pedahohichnoho profilu do roboty v umovakh inkliuzyvnoho osvitnoho seredovyscha : dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.03 / Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni Mykoly Yarmachenka NAPN Ukrainy. Kyiv, 2018. [ukr]

22. Martynenko, S.A. Profesiina kompetentnist fakhivtsia : suchasnyi stan problemy. *Vyshcha shkola : intehratsiia i spivrobotnytstvo osvitnikh system* : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii; Cherkasy, 25–26 kvitnia 2013 r. Cherkasy, 2013. S. 64–69. [ukr]

23. Myronova S. Kontseptualni osnovy pidhotovky vchytelia-defektoloha do korektsiinoi roboty u spetsialnykh zakladakh. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia pedahohichna*. 2003. Vyp. 17. S. 19–24. [ukr]

24. Osina N. A. Keis-metod yak sposib formuvannia zhyttievnykh kompetentnosteri uchniv. *Osvitnii projekt «Na Urok»*. 2018. URL : <https://naurok.com.ua/keysymetod-yak-sposib-formuvannya-zhittevihkompetentnosteri-y-uchniv13118.html> (data zvernennia: 09.10.2020). [ukr]

25. Pakhomova N. H. Teoriia i praktyka profesiinoi pidhotovky lohopediv u VNZ : monohrafiia. Poltava : PNPu imeni V. H. Korolenka, 2013. 346 s. [ukr]
26. Pashchenko T. M. Keis-metod yak suchasna tekhnolohiia navchannia spetsialnykh dystsyplin. *Molod i rynek*. 2015. № 8. S. 94–99. [ukr]
27. Pinchuk Yu. Profesiograma vchytelia-lohopeda. *Teoriia i praktyka suchasnoi lohopedii*. Kyiv : Aktualna osvita, 2007. Vyp. 3. S. 62–73. [ukr]
28. Pro zatverdzhennia Standartu vyshchoi osvity za spetsialnistiu 016 Spetsialna osvita dlia pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity : Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16 chervnia 2020 r. № 799. Kyiv, 2019. 18 s. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/06/17/016-spetsialna-osvita-bakalavr.pdf> (data zvernennia: 11.09.2022). [ukr]
29. Savenkova L. O., Prykhodko K. Zbirnyk mini-keisiv z dystsypliny «Komunikatyvni protsesy u navchanni». Kyiv : KNEU, 2009. 343 s. [ukr]
30. Savinova N. V. Problemy pidhotovky maibutnykh korektsiinykh pedahohiv do roboty v umovakh inkliuzyvnoho navchalnoho zakladu. *Aktualni problemy korektsiinoi osvity*. 2016. URL : <http://aqce.com.ua/download/publications/96/69.pdf> (data zvernennia: 12.09.2022). [ukr]
31. Savinova N. V., Berehova M. I., Borulko D.M., Kuterzhynska K. M. Profesiino – kompetentnisna pidhotovka maibutnykh fakhivtsiv spetsialnoi ta inkliuzyvnoi osvity do formuvannia otsinno-kontrolnykh dii u ditei z tiazhkymy porushenniamy movlennia. *Kompetentnisno zorientovana profesiina pidhotovka maibutnykh fakhivtsiv spetsialnoi ta inkliuzyvnoi osvity* : monohrafiia. Mykolaiv : vydavets Rumiantseva H. V., 2022. S. 10–48. [ukr]
32. Savinova N. V., Berehova M. I., Kuterzhynska K. M. Kryterialno-pokaznykova baza formuvannia profesiinoi kultury maibutnykh vchyteliv-lohopediv. *Naukovyi zhurnal Khortytskoi natsionalnoi akademii*. URL : <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2021-5-15> (data zvernennia: 17.09.2022). [ukr]
33. Savinova N. V., Kuterzhynska K. M. Keis-tekhnolohii yak suchasnyi innovatsiinyi zasib formuvannia, profesiinoho svitohliadu

vchyteliv-lohopediv. *Spetsialna osvita: problemy ta perspektyvy* : materialy KhIV-yi Mizhnarodnoi naukovo- praktychnoi konferentsii 15–16 kvitnia 2021 r. (za red. O.V. Havrylova). Kamianets-Podilskyi : Vydavets Kovalchuk O. V., 2021. S. 145–148. [ukr]

34. Savinova N. V., Sereda I. V., Borulko D. M. *Tekhnolohii korektsiino-vykhovnoho protsesu* : navch.-metod. posibnyk. Mykolaiv : Ilion, 2018. 172 s. [ukr]

35. Savinova N. V., Kuterzhynska K. M. *Formuvannia pedahohichnoi etyky defektoloha v umovakh inkliuzyvnoho navchannia. Sertse, viddane ditiam. Vypusk IKh* : zbirnyk materialiv Vseukrainskoi studentskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «V. O. Sukhomlynskyi i suchasnist» (za red. N. V. Savinovoi, N. V. Stelmakh). Mykolaiv : MNU im. V. O. Sukhomlynskoho, 2019. S. 38–41. [ukr]

36. *Slovnyk inshomovnykh sliv, za redaktsiieiu chlena-korespondenta AN URSS O. S. Melnychuka – 1-e vydannia*, Kyiv : Ukrainska radianska entsyklopediia (URE), 1974. 776 s. [ukr]

37. *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt.* / AN URSS. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. Kyiv : Naukova dumka, 1970–1980. [ukr]

38. Stakhova L. L. *Rozvytok profesiinoi kompetentnosti uchytelia-lohopeda zakladu doshkilnoi osvity yak umova efektyvnoi orhanizatsii korektsiino-rozvyvalnoho protsesu. Aktualni pytannia korektsiinoi osvity.* 2017. № 10. [ukr]

39. Sheremet M. K. *Pidhotovka korektsiinykh pedahohiv u vyshchyykh navchalnykh zakladakh. Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka.* Vyp. XVII v dvokh chastynakh, chastyna 1. Serii: sotsialno- pedahohichna. Kamianets-Podilskyi : Medobory-2006, 2011. 368 s. [ukr]

40. Shulzhenko D. I. *Osoblyvosti pidhotovky spetsialista dlia roboty z autychnymy ditmy. Zb. nauk. pr. Kamianets-Podilskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka* / za red. O. V. Havrylova, V. I. Spivaka. Kamianets-Podilskyi : PP Moshynskyi V. S., 2006. Vyp. VIII. S. 71–75. [ukr]

УДК 378.015.31:005.57(045)

**INFORMATION AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT
OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AS A FOUNDATION
FOR THE FORMATION OF THE INFORMATION
AND COMMUNICATION CULTURE OF FUTURE SPECIALISTS**

© **Klieba A., Shcherbak I., Tupytsia A.**

Інформація про авторів:

Anna Klieba: ORCID ID 0000-0001-8402-8120; anna-kleba@ukr.net;
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Informatics.

Iryna Shcherbak: ORCID ID 0000-0003-4161-735X; irinasherbak19920626@gmail.com;
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Informatics.

Alina Tupytsia: ORCID ID 0000-0002-8463-5681; alinaivanivna2021@gmail.com;
Head of the Educational and Methodological Department, Teacher of the Department of Foreign Philology.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-16

At the current stage, the main goal of higher education is the improvement of the information and educational environment, in which each student will build a personal trajectory of achieving individual self-realization in the chosen specialty and in society.

The content of the concepts «information and communication culture», «interactive information and educational environment», «digital educational resources» has been clarified. The essence of the information and communication culture of higher education applicants is determined. The structure of information and communication culture, which includes value-motivational, information-technological and communicative components, is considered.

The concepts of information and communication orientation and «information and communication competence» as components of information and communication culture are analyzed. The stages of involvement of education seekers in information and communication activities are determined. It has been proven that information and communication activities are carried out in the joint productive activity of teachers and students in higher education institutions.

The role of the information and educational environment in the educational process of the institution of higher education, the role of the latest digital technologies, electronic training courses and requirements for them, methodical recommendations for using the resources of the information and education environment in the formation of the information and communication culture of future specialists as a component of professional culture are substantiated. The creation of an information and educational environment involves the development of software and technical tools (modules, services, databases), the development of the structure and levels of information and communication culture.

Keywords: information and educational environment, educational process, institution of higher education, students of higher education, information and communication culture, information and communicative orientation, information and communicative competence.

Клеба А. І., Щербак І. В., Тулиця А. І. «Інформаційно-освітнє середовище ЗВО як фундамент формування інформаційно-комунікаційної культури майбутніх фахівців».

На сучасному етапі головною ціллю вищої освіти постає удосконалення інформаційно-освітнього середовища, у якому кожен здобувач побудує особисту траєкторію досягнення індивідуальної реалізації себе за обраною спеціальністю та в суспільстві.

Уточнено зміст понять «інформаційно-комунікаційна культура», «інтерактивне інформаційно-освітнє середовище», «цифрові освітні ресурси». Визначено сутність інформаційно-комунікаційної культури здобувачів вищої освіти. Розглянуто структуру інформаційно-комунікаційної культури, яка включає в себе ціннісно-мотиваційний, інформаційно-технологічний та комунікативний компоненти.

Проаналізовано поняття «інформаційно-комунікативна спрямованість» та «інформаційно-комунікативна компетентність» як складових інформаційно-комунікаційної культури. Визначено етапи залучення здобувачів освіти до інформаційно-комунікаційної діяльності. Доведено, що інформаційно-комунікативна діяльність здійснюється у спільній продуктивній діяльності викладачів та здобувачів у закладах вищої освіти.

Обґрунтовано роль інформаційно-освітнього середовища в освітньому процесі закладу вищої освіти, роль новітніх цифрових технологій, електронних навчальних курсів та вимог до них, методичних рекомендацій по використанню ресурсів інформаційно-освітнього середовища у формуванні інформаційно-комунікаційної культури майбутніх фахівців як складової частини професійної культури. Створення інформаційно-освітнього середовища припускає розробку програмно-технічних засобів (модулів, сервісів, баз даних), розробку структури і рівнів інформаційно-комунікаційної культури.

Ключові слова: інформаційно-освітнє середовище, освітній процес, заклад вищої освіти, здобувачі вищої освіти, інформаційно-комунікативна культура, інформаційно-комунікативна спрямованість, інформаційно-комунікативна компетентність.

Relevance of research. A high level of culture is a necessary condition for the effectiveness of any work, especially pedagogical work. The relevance of the process of forming the information and communication culture of higher education students is related to the expansion of the influence of mass media on young people. The information and communicative culture of future specialists is largely determined by the level of pedagogical training, the desire for self-improvement in the conditions of professional activity. Modernization in education and society requires future specialists to possess knowledge in the field of their chosen profession, the ability to work with large volumes of information, to have motivation, the ability for professional self-development, and a high level of development of information and communication culture. Creating an information and educational environment is an important link in the development of professional education.

Analysis of recent research and publications. Scientists have recently been investigating the problem of using digital technologies in the training of future teachers and the problem of forming digital skills in future specialists.

In the context of the formation of information and communication culture, considerable attention is paid to the ability to implement computer technology in educational and practical activities. L. Kartashova [3], V. Kachurivskiy [4], O. Maiboroda [5], V. Hrynkiv [1] and other scientists pay attention to this problem.

The problem of creating an information and educational environment was considered by many scientists: the theoretical and methodological principles of modeling the educational environment of modern pedagogical systems were considered by V. Bykov; M. Rasovytska, A. Striuk, M. Shyshkina considered the system of cloud-based learning tools as elements of the information and educational environment of a higher education institution in their works; I. Zakharova, L. Panchenko, V. Rakhmanov investigated the creation of an information and educational environment of a higher education institution; the modern information and educational environment as a factor in improving the professional and pedagogical training of the future teacher was in the field of view of N. Hunko; the theoretical and methodological principles of designing distance learning environments and the developmental potential of distance learning were considered by M. Zhaldak, Yu. Mashbyts, M. Nazar, M. Smulson, Yu. Ilina; distance learning in a virtual university as a way to access quality education was considered by M. Kademiia, V. Umanets.

A. Yanovskiy paid attention to the process of distance education based on the information and educational environment [11].

The purpose of the article is determined by the need to reveal the features of the organization of the information and educational environment of the institution of higher education as a basis for the development of the information and communication culture of future specialists in the modern conditions of a globalized society.

Presenting main material. The introduction of information and communication technologies (ICT) into the educational process of higher education institutions has created new powerful means to increase the efficiency of the latter. In particular, the development of ICT makes it possible to create an informational and educational environment of a higher education institution, as well as an opportunity for a teacher to create his own informational and educational environment for the organization of a higher quality educational process from an educational and professional program as part of the general environment of higher education institutions.

The analysis of scientific and pedagogical literature showed that there is no unambiguous interpretation of the studied concept.

O. Moiko believes that a single information and educational environment is a change in thinking, methods of activity, management, use of opportunities for interpersonal and collective interaction, which are implemented on the basis of information and communication technologies, aimed at the implementation of educational activities, contribute to the formation of professionally significant and socially important personality qualities in the conditions of informatization of society [6].

According to A. Yanovskyi, the information and educational environment is a combination of the latest information technologies and modern pedagogical achievements, which leads to the maximum effect in the organization of the educational process [11].

Also, in their works, the authors note that the modern information and educational environment of institutions of higher education provides:

- information and methodological support of the educational process;
- planning of the educational process and its resource provision;
- monitoring the process and results of the educational process;
- high-quality ways of creating, searching, collecting, analyzing, processing, storing and presenting information;
- remote interaction of all participants of the educational process.

In Wikipedia, the information and educational environment is defined as a systemically organized set of information, technical, educational and methodological support, inextricably linked with a person as a subject of education [9].

Therefore, the information and educational environment of institutions of higher education should be filled with information, educational, communicative, diagnostic, personal development and reflective content.

The effective use of the latest information technologies in the information and educational environment of the educational process ensures active interaction between students of higher education and teachers with the help of software and technical solutions that allow to effectively satisfy the information and educational needs of students and lead to the maximum effect in relation to learning.

«Blended learning» is implemented, which means the integration of innovative (electronic) and traditional (auditory) learning technologies, face-to-face and distance learning format in which technologies are combined and complement each other, asynchronous (offline) and synchronous (online) distance educational technologies are used, integration technologies of electronic and classroom learning allow organizing real interpersonal emotional interaction of students of higher education among themselves and with the teacher to discuss educational information.

The creation of an information and educational environment involves the development and use of software and technical tools (modules, services, databases), electronic training courses and requirements for them, methodological recommendations for the use of resources of the information and education environment, the development of components and levels of information and communication competence and information and communication culture.

The information and educational environment is the basis for the formation of the information and communication culture of higher education students as a quality that allows students, with the help of information and communication tools and technologies, to independently use resources, elements of the global Internet network to search, save, process, transform and publish educationally

significant information, successful information-pedagogical and information-digital interaction.

According to the materials of the National Online Platform for Digital Literacy «Action. Digital Education» [2] to be digitally literate means to use digital educational resources to the benefit of one's activities, whether educational, professional or everyday.

Digital educational resources are arbitrary educational information stored on electronic media. They are divided into two groups: the first includes information sources (many electronic materials used in the educational process: texts, images, presentations, etc.); the second includes information tools, with the help of which we work with information sources.

We understand the information and communication culture of future specialists as a holistic, socially significant personality formation that has the following characteristics:

- valuable attitude to information;
- awareness of the role of information and digital technologies and the desire to apply them in professional activities;
- knowledge of digital tools, use of digital resources as means of verbal and non-verbal interaction;
- the ability of future pedagogical professionals to self-develop in the fields of digital technologies.

We include value-motivational, information-technological and communicative components in the structure.

The value-motivational component implies awareness of the purpose of information and communication technologies in the educational process, understanding their importance in educational activities, readiness to use information resources as a source of knowledge, motivation and interest in learning ICT, awareness of the social significance of information and ICT tools. The formation of a positive attitude towards ICT is associated with overcoming the psychological barrier to new services. The implementation of this component is achieved due

to the inclusion of applicants in the information and educational environment, to stimulate the active use of various types of information in educational activities.

The information technology component is characterized by a set of certain skills for working with information (finding, storing, processing, analyzing, creating a personal information product). This component is aimed at the formation of students of higher education in the practical use of ICT tools in the information and educational environment and the Internet. The assimilation of tools for effective search of information in the network, programs for processing textual and audiovisual information occurs. Keyword search technologies were used to develop the ability to identify key words and analyze texts.

The communicative component is expressed in the ability to present an information product, to use the means of asynchronous and synchronous communication. It includes the ability and willingness to use various methods, forms and means of communication in local and global networks, which implies knowledge of network etiquette and rules of communication on the network, the basics of safe behaviour on the Internet; ability to speak with audio and video support; the ability to correspond, respond to messages, formulate the subject of a letter, carry out mailing to the target audience; interact in social networks, etc.

So, we can define the concept of information and communication culture as a social phenomenon caused not only by the development of scientific and technical progress, electronic means of processing, storage and transmission of social information, but also as an activity infrastructure that covers all historical eras and civilizations, all spheres human activity, all stages of an individual's development as a social being and personality.

We developed the structure of the information and educational environment of the institution of higher education, which includes:

- information and educational resources (video lectures, methodical guides, recommendations, normative acts regulating the implementation of educational activities using electronic learning technologies, measures to improve

the informational and communication culture of teachers, instructions for working with the system);

- software and technical means that ensure the functioning of the system, which includes the technical basis for the functioning of the information and educational environment (server, communication networks, personal computers), as well as software solutions (distance education system, proprietary software, etc.);

- monitoring and administration tools, which are used for course statistics by directions and training levels, information on the contingent of education seekers, etc.

The educational process of a higher pedagogical institution as a complete system is a structure, the elements of which are the personality of the teacher, the personality of the student of higher education, content, means, forms and methods, and their connecting link is a purposeful interaction focused on the formation of professional culture and its functional component namely, on the information and communication culture of the student. The level of development of the system of relations significantly depends on the organization of special pedagogical conditions, within which the task of forming the information and communication culture of the personality of the future specialist is actualized, which reveals the essence through the processes of formation of information and communication orientation and information and communication competence.

Taking into account the characteristic features of professional and pedagogical activity, we consider the information and communication orientation of the specialist's personality as a set of stable motives, instructions and beliefs: which are manifested in the system of actions, needs, which regulate the behaviour of the specialist in the process of transferring experience of transformation of information into knowledge in the process of pedagogical information communication; which act as the basis of professional value orientation in the process of pedagogical information interaction and which determine the relationship to information and communication activities that contribute to the formation and further development of information and communication culture.

The information and communication orientation of the future specialist is a system of dominant meaning-making motives, which concentrates the activity of the specialist on the purposeful accumulation of information for the formation and development of professionally oriented interpersonal relations, which enriches the personality and acts as a driving force in the formation of the information and communication competence of the future specialist.

In the scientific literature, researchers define "competence" as the professional readiness and ability of labour subjects to perform the tasks and duties of everyday activities; as a general ability that is based on knowledge, experience, values that are acquired through training; as a category that captures a socially recognized complex of knowledge, abilities, skills, relationships of a certain level that can be applied in a wide field of human activity [7].

Based on the analysis of different approaches to the definition of the concept of «competence», we consider it as an integrative qualitative professional characteristic of an individual, which integrates knowledge, abilities, skills, experience and personal attributes that determine the desire, ability and willingness to solve problems and tasks, arising in real situations, which are acquired during the implementation of professional and pedagogical interaction within the framework of the educational process [10].

The information and communication competence of the future specialist is considered by us as a qualitative characteristic of the specialist's personality, which is expressed in a set of professional knowledge, abilities and skills, value orientations that allow one to orientate and adapt in a dynamic information and communication space, to build a personal style of professional and pedagogical information communication, which is directed on the organization of productive interaction between the teacher and students in the educational process.

The leading factor in the process of forming the information and communication culture of future specialists is the information and communication activity in the educational process of a higher education institution, the main forms of which are lecture-seminar and laboratory-practical classes. Information

and communication activity is built in the logic of complicating the nature of cognitive activity and forms of interaction, which includes search tasks of different levels of complexity; problematic issues and research tasks; creative methods, active forms and innovative methods of educational and cognitive activity; a system of educational projects for the creation of professionally oriented information products.

The inclusion of students of higher education in specially organized developing and complicating information and communication activities is carried out in the joint productive activity of subjects of the educational process.

At the first stage, an oriented basis of actions is created for the formation of the acquirer's information and communication culture through the organization of actions in a materialized form and in the form of intralingual actions. At this stage, students receive instructional cards with practical tasks that are allowed in information and communication activities and a full detailed description of the technology of information search operations that activate analytical and synthetic thinking; information selection operations according to the criteria of necessity and sufficiency for the organization of intersubjective interaction with the help of mental operations of comparison, difference, systematization, arrangement, and justification. At this stage, all actions must be spoken, which ensures conscious execution of operations and brings them into foreign language form. At this stage, there is an expansion and deepening of knowledge, abilities and skills in working with information objects in the process of intersubjective interaction.

At the second stage, laboratory-practical tasks are offered, focused on more complex mental operations: transformation, interpretation of information in the process of communication, implemented through mental operations of encoding and decoding. The skill of dialogic speech with the help of the operation of encoding and decoding information formats the original meaning of the text and gives the student the opportunity to move from external speech to speaking a thoughtful text about himself, which contributes to the activation of the student's

mental activity. The stage of "external speech about oneself" implies relatively independent performance of actions according to the model and application of knowledge in solving typical algorithmic problems.

At the second stage, the teacher organizes the simulated action of the learner according to the model and adjusts the information and communication activity.

At the final stage, at the stage of mental actions, further justification of the performed actions appears, the number of actions for performing professional tasks decreases, the technology of performing actions is increasingly automated. The content of the third stage of information and communication activity includes a block of reflective and creative tasks, which are focused on productive thinking, which contributes to the independent performance of mental actions without relying on external means and enriches the student with the experience of information-filled interaction. The heuristic nature of information and communication activity is reflected in the substantive characteristics of the quasi-professional task. The student is offered an atypical task without defining the ways of its solution. Analysis of the intellectual, software and technical means at the disposal of the student allows to determine the possible ways of solving the problem and to predict the most optimal of them.

The presentation of information products as a tangible result of solving the given task involves a reflexive assessment of information and communication activities in the context of its significance for the realization of creative forces and abilities of the student of higher education.

The pursuit of the goal as a result of the information and communication activity of the students at the third stage leads the function of the teacher to stimulate the process of organizing information and communication activity, orients students to a positive attitude towards it, creates a situation of success, which promotes the manifestation of students' confidence in their personal strengths.

Thus, within the process of formation of information and communication culture, there is a change in the system and form of interaction of the subjects of the educational process, a gradual complication of the nature of information

and communication activities of students, a modification of the criterion of manageability and a positive dynamic of the degree of independence of students.

The educational process is completed by the subsystem, which is implemented at the reflective and evaluation stage and is aimed at assessing the level of formation of information and communication culture.

At the first stage, information and communication culture is formed in the conditions of educational activity. These conditions ensure the systematic and conscious functioning of the mechanism of transmission and reception of educational information.

The stage is designed to eliminate the shortcomings of subjects in the perception, comprehension, understanding, interpretation and transformation of professionally oriented information for the purpose of further use in deliberate educational dialogue and collective conversation with the help of external speech.

At this stage, there is an assessment, consideration of the situation with the help of internal speech, as well as forecasting and implementation of optimal solutions in the model of professional interaction. In the process of solving modeling educational and professional situations, the result of the process of knowledge movement and transformation of acquired knowledge into professionally significant abilities, skills, reinterpretation of experience, changes in values, motivations and attitudes occurs [8].

At each stage, the function of the teacher not only manages the system of relations, but also acts as a regulator of the dynamics of changes in the nature of cognitive activity, which is expressed in various forms of educational tasks.

Educational and cognitive activity in which the solution of educational problems arises by inductive methods has a heuristic character. In such an activity, the element of discovery is necessarily present, but its achievement is carried out jointly with the teacher. At this stage, secondary understanding of information occurs, or, in other words, understanding of a new level, which contributes to the transformation of information into personally meaningful knowledge through foreign language actions.

The new round of educational and cognitive activity has an intellectual and creative character. It is reflected in the independent work of the students of education, which is purposefully organized by the teacher, to solve problem problems by deductive methods with the aim of assimilating them with new concepts and ways of acting and developing them in intellectual and other spheres. Deductive methods are based on analytical and synthetic actions that contribute to the evaluation of information and its consideration with the help of internal speech actions. This form of educational and cognitive activity is aimed at the formation of creative thinking and other components of the intellectual sphere, students' independent assimilation of new knowledge and ways of acting, stimulating the emergence of new ways of acting in students who were not previously taught; formation of motivational, emotional and volitional spheres.

Conclusions. Within the framework of the process of formation of information and communication culture, the relationship to it also changes: from alienation as the opposition of oneself in relation to the object that possesses information and communication culture to the diametrically opposite state, to identification as the ability to understand another person through the conscious or unconscious assimilation of his characteristics to one's own subject

Therefore, the information and communication culture of future specialists within the process of its formation in the information and educational process of the institution of higher education is transformed from elementary to functional. In the final stage, we receive as a result of the educational process a qualitative characteristic of the individual-information and communication culture as a value system.

References:

1. Hrynko V. O. (2019). Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii dlia formuvannia u maibutnikh uchyteliv navychok KhKhI stolittia. [The use of digital technologies for the formation of future teachers' skills of the 21st century]. *Molod i rynek*. № 5 (172) traven. S. 56–61. [ukr]

2. Diia. Tsyfrova Osvita. [Action. Digital Education]. URL : osvita.diia.gov.ua (Access Sept. 20, 2022). [ukr]

3. Kartashova L. A. (2004). Osobystisno oriientovana systema navchannia osnov informatsiinykh tekhnolohii v protsesi pidhotovky maibutnikh vchyteliv inozemnykh mov [A personally oriented system of learning the basics of information technologies in the process of training future teachers of foreign languages]. Candidate's thesis / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova. Kyiv. [ukr]

4. Kachurivskiy V. O. (2003). Orhanizatsiia samostiinoi roboty studentiv ahrokoledzhiv iz nabuttia umin ta navychok praktychnoho zastosuvannia kompiuternoï tekhniky [Organization of independent work of students of agricultural colleges to acquire skills and practical application of computer technology]. Candidate's thesis / Ternopil'skyi derzh. ped.un-t im. Volodymyra Hnatiuka. Ternopil. [ukr]

5. Maiboroda O. V. (2002). Stanovlennia i rozvytok kompiuternoï osvity studentiv pedahohichnykh koledzhiv Ukrainy [Formation and development of computer education of students of pedagogical colleges of Ukraine]. Candidate's thesis / Tsentralnyi in-t pisliadyplomnoi osvity APN Ukrainy. Kyiv. [ukr]

6. Moiko O. Informatyzatsiia osvity ta problemy vprovadzhennia v osvitu informatsiinykh tekhnolohii [Informatization of education and problems of introducing information technologies into education]. Molod i rynek. 2011. № 5. S. 115–118.

7. Pometun O. I. (2004). Teoriia ta praktyka poslidovnoi realizatsii kompetentnisnoho pidkhotovky v dosvidi zarubizhnykh krain [Theory and practice of consistent implementation of the competence approach in the experience of foreign countries]. Kompetentnisnyi pidkhid u suchasniï osviti: svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy. Kyiv: «K.I.S.». S. 15–25. [ukr]

8. Sytnyk N. I. (2017). Orhanizatsiine navchannia yak skladova menedzhmentu znan [Organizational training as a component of knowledge management]. Menedzhment i marketynh innovatsii. № 3, S.346–354. [ukr]

9. Slovnyk terminiv vidkrytoi osvity [Glossary of open education terms]. [ukr]

10. Chekan O. I. (2015). Zastosuvannia kompiuternykh tekhnolohii u profesiinii diialnosti vykhovatel'ia doshkilnoho navchalnoho zakladu [Application of computer technologies in the professional activity of a preschool teacher]: navch. posibnyk. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo», 184 s. [ukr]

11. Ianovskyi A. (2019). Informatiino-osvitnie seredovyshe v umovakh dystantsiinoho navchannia [Information and educational environment in the conditions of distance learning]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuz. zb. nauk. prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzh. ped. un-tu imeni Ivana Franka. Tom 14, № 30, S. 310–315. [ukr]

UDC 378.091.313:005.53]:005.336.2(045)

**PROJECT TECHNOLOGY AS A KEY ELEMENT OF THE FORMATION
OF COMPETENCE OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION GRADUATE**

© Bhan T., Otroshko T., Shyshko I.

Information about article authors:

Tetiana Bhan: ORCID ID 0000-0001-8670-8963, bgan2002@ukr.net; Lecturer of higher category, Lecturer-Methodist.

Tamara Otroshko: ORCID ID 0000-0001-5777-2309, tamara_otroshko@ukr.net; Candidate of Pedagogics, Professor.

Iryna Shyshko: ORCID ID: 0000-0002-9127-4277, shishko_iren@ukr.net; Post-Graduate of Kyiv Institute of Special Education and Psychology named after Mykola Yarmachenko of NAES of Ukraine, Teacher of Higher Qualification Category, Teacher-Methodist.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-17

The article thoroughly analyzes the current issues of the development of project technology as a key element in the formation of competence of an educational institution graduate. The authors of the article clarified the theoretical principles of using the project method at lessons and educational events. It has been determined that the project method is one of the pedagogical technologies that reflects the implementation of a person-oriented approach in education and contributes to the formation of the ability to adapt to the rapidly changing human living conditions in the post-industrial society. The purpose of the «Project Method» pedagogical technology is to stimulate students' interest in the problem posed, to acquire the necessary knowledge and skills as well as to organize project activities to solve the problem for the practical application of the obtained results. The following types of projects are also characterized and distinguished in detail, in particular: research, creative, role-playing / gaming, informational, practical (practically oriented). In the scientific study, the authors separately emphasize the importance of external assessment of all projects, since this is the only way to monitor their

effectiveness, shortcomings, and the need for timely correction. The authors also offer constructive recommendations for structuring the project.

Keywords: technology, project technology, competence, graduate, educational institution, project method.

Бган Т. С., Отрошко Т. В., Шишко І. М. «Проектна технологія, як ключовий елемент формування компетентностей випускника закладу освіти».

У статті ґрунтовно проаналізовано актуальні проблеми розвитку проектної технології як ключового елемента формування компетентності випускника закладу освіти. Автори статті з'ясували теоретичні засади використання методу проектів на уроках та виховних заходах. Визначено, що метод проектів є однією з педагогічних технологій, яка відображає реалізацію особистісно-орієнтованого підходу в освіті та сприяє формуванню вміння адаптуватися до швидкозмінних умов життя людини в постіндустріальному суспільстві. Метою педагогічної технології «Метод проектів» є стимулювання інтересу здобувачів освіти до поставленої проблеми, набуття ними необхідних знань і вмінь, а також організація проектної діяльності з вирішення проблеми для практичного застосування отриманих результатів. Також детально охарактеризовано та виділено такі типи проектів, зокрема: дослідницькі, творчі, рольові/ігрові, інформаційні, практичні (практико-орієнтовані). У науковому дослідженні автори окремо наголошують на важливості зовнішнього оцінювання всіх проектів, оскільки лише так можна контролювати їх ефективність, недоліки та необхідність своєчасного виправлення. Автори також пропонують конструктивні рекомендації щодо структурування проекту.

Ключові слова: технологія, проектна технологія, компетентність, випускник, заклад освіти, метод проектів.

Relevance of the study. The process of informatization of society is getting more and more dynamic and puts forward new requirements for the education and training of students. Modern society wants its citizens to be able to act independently, actively, make decisions, and flexibly adapt to changing living conditions. A modern school should create conditions for the formation of such a personality. Moreover, this task is not so much the content of education, but rather the learning technologies that are used.

For example, A. Kharkivska assures: «With the development of computer technologies and the creation of global information networks, the need to develop students' knowledge, abilities and navigation skills in the information and educational space becomes more and more evident in order to increase the effectiveness of their cognitive and practical activities at a time of the information society formation» [4; 2, p. 54].

Starting from the 1st grade, students perform various projects, such as creating crosswords and puzzles. Some works contain basic concepts of a particular topic.

In the future, they are used to assess the knowledge of other students in the class on the relevant topic. Therewith the practical, theoretical, and cognitive significance of the intended result is achieved.

In high school, where the content of education has a profile and in-depth orientation, the use of the project method is of particular importance. The variety of educational projects is great, from a project for one lesson to a project for the whole academic year, from mini projects for studying various subject topics to interdisciplinary, outside the scope of the subject and extracurricular.

The subject of educational projects is suggested by the teacher or the students themselves. At the same time, students are guided by their own interests, not only cognitive, but also creative and applied. If you create a full project on the topics of school subjects, the student (or a small group) receives an assessment not only in computer science, but also in the subject on which the project was performed.

What results can we see in the project execution process?

1. Formed and processed:

- skills of finding, systematization, classification, analysis of information;
- public speaking skills (oratory);
- the ability to present information in an accessible aesthetic form;
- the ability to express your own thoughts, to prove your own ideas;
- the ability to work in a group, in a team;
- the ability to work independently, to make a choice and decisions.

2. Knowledge in various subject areas is expanded and deepened.

3. The level of Information culture is increasing. That includes working with various equipment (printer, projector, tablet, scanner, microphone, etc.).

4. The student thoroughly studies the computer program in which he creates a project and even more, the programs that help to present his work better.

5. The student has the opportunity to realize his creative ideas.

6. The relationship with the teacher moves to the level of cooperation.

7. The self-esteem of those children, who, for one reason or another, considered themselves unsuccessful, increases.

All of the above mentioned allows the student to leave the walls of a school and become a successful, self-sufficient person.

Analysis of major research and publications. The problems of studying the method of project technology and the study of project methods as a way of implementing person-oriented learning are found in scientific developments of T. Bashynska, L. Botko, S. Sysoieva, Z. Taran and others. The polyaspectivity of the project method as a pedagogical teaching technology is clearly revealed in scientific works of O. Pometun, L. Pyrozhenko, S. Sysoieva and many other scientists. Scientists such as V. Myhunov, A. Karachev, G. Selevko, S. Sysoieva and others defined the project method as a comprehensive training method. Now in modern pedagogy, various views on the content, structure and typology, stages of the project method and the specifics of its application in the educational process are presented and studied by such scientists as K. Bakhanov, V. Kurytsyna, O. Piekhota, O. Pometun, L. Siergieieva, E. Mykhailova and others.

The purpose of the article is to identify the features and thorough characterization of project technology as a key element in the formation of competence of an educational institution graduate.

Presentation of the main material.

I. Theoretical principles of using the project method at lessons and during conducting educational events. From all the variety of pedagogical technologies of a humanistic orientation, those that can be organically and easily integrated into traditional teaching deserve special attention, because the development of education should go the evolutionary way and each innovation should be carefully prepared, and it provides, first of all, awareness and mastering it by teachers.

The project method is one of the pedagogical technologies that reflects the implementation of a person-oriented approach in education (it is a pedagogical technology, although the word “method” is used in the name of the technology) and promotes the formation of the ability to adapt to the rapidly changing human living conditions in the post-industrial society.

The mentioned technology is used to build the process of education aimed at activating students' work in accordance with their interests in order to obtain certain knowledge, tangible theoretical or practical results. Therefore, when implementing the project method, it is necessary to use students' own interest in knowledge and show where the acquired knowledge can be applied in real life.

The purpose of the pedagogical technology «Project method» is to stimulate students' interest in a particular problem, master the necessary knowledge and skills, as well as organize project activities to solve the problem for practical application of the obtained results. The project method is based on the idea that reflects the essence of the concept of «project», its pragmatic focus on the result, which was obtained while solving one or another practically or theoretically significant problem. The main thing is that this result can be seen, understood, and applied in real practical activities. To achieve such a result, it is necessary to teach children to think independently, find and solve problems using knowledge from various fields, predict the results and possible consequences of different solutions to the problem, and establish cause-and-effect relationships. The solution of the problem thus acquires the character of a project activity.

The success of applying the project method depends on how students would like to solve the problem, independently or jointly, apply the necessary knowledge, and get real and tangible results.

The project method allows students to develop their cognitive interests, to construct independently their knowledge, to navigate in the information space, to think critically. It is always focused on independent activities of students (individual, pair and group) for a certain time. The solution of the problem with the project method involves, on the one hand, the use of a combination of various ways of learning, and on the other, the need to integrate knowledge and skills from different fields of science, technology, culture, etc. The results of the completed projects should be tangible: a theoretical problem requires a specific solution; a practical one requires a specific result, which is ready for implementation. Therefore, the project method contributes to the creation of socially significant situations, and in accordance

with L. Vyhotskyi's concept, the child's psychological development is determined by the social situation, that is, his status in society, the system of relationships with adults and peers. At the same time, the social situation of development is not created from the outside, but it is formed in the process of live communication between the child and his environment.

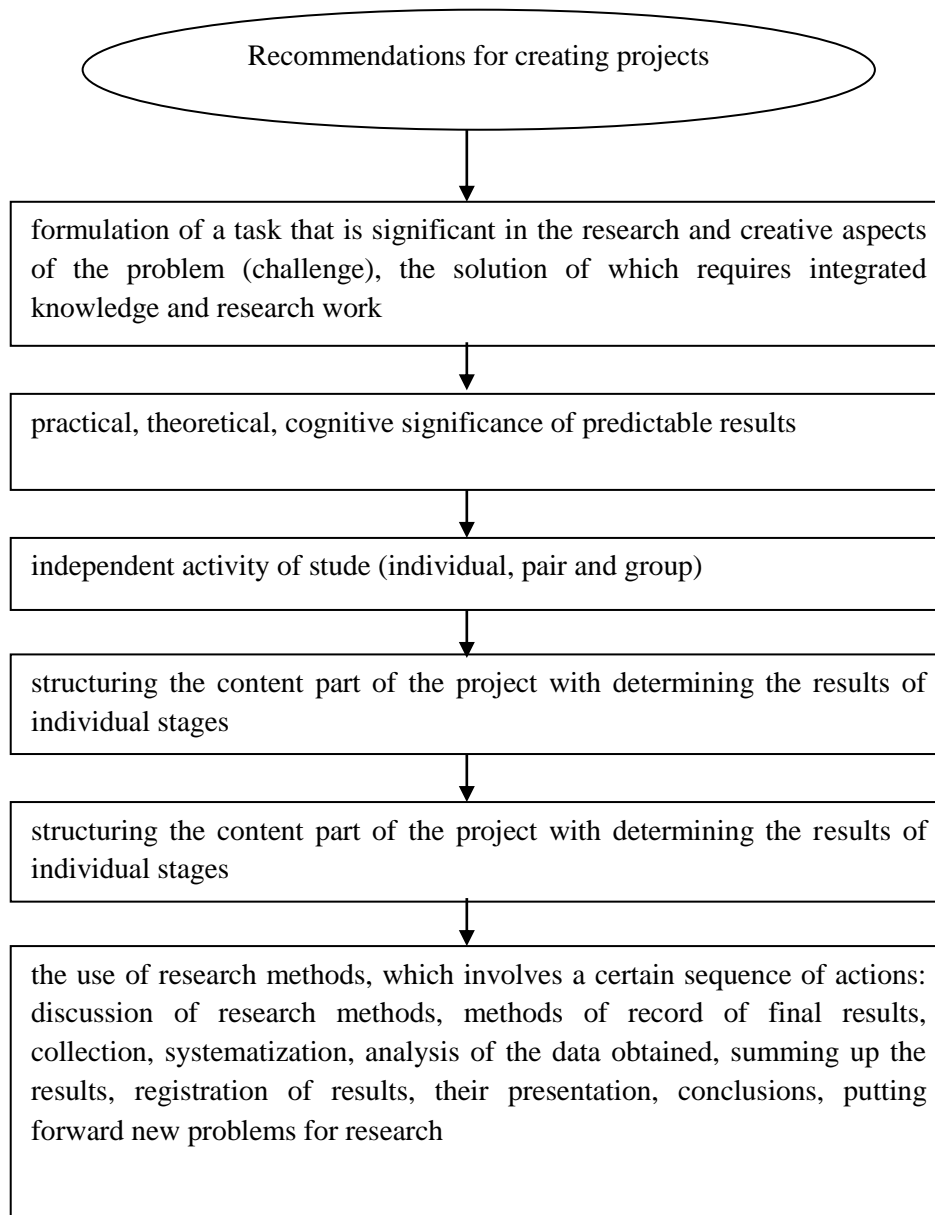
The project method contains a set of research, search, problematic, inherently creative approaches, promotes the creative development of students, their use of certain educational and cognitive techniques that, as a result of independent actions, allow solving a particular problem. In addition, the project method provides for an obligatory presentation of the results.

The ability to use the project method is an indicator of high qualification, progressiveness of the teacher's professional activity and focus on the creative development of students. The ability to organize joint action with students is particularly important in this case.

Analyzing the structure of joint activity, O. Venher identifies its main components: the subject, content and functions of participants in joint activity, as well as functioning (individual contribution of participants to joint activities). It is interesting to note that the actions of participants in a common activity can be both joint and disjoint. He calls joint the activity, the purpose of which is the same for all participants in joint action, but at the same time, each participant can have their own tasks, the conditions for their solution that will determine the operations, which everyone performs individually. Figure 1 shows recommendations for creating projects.

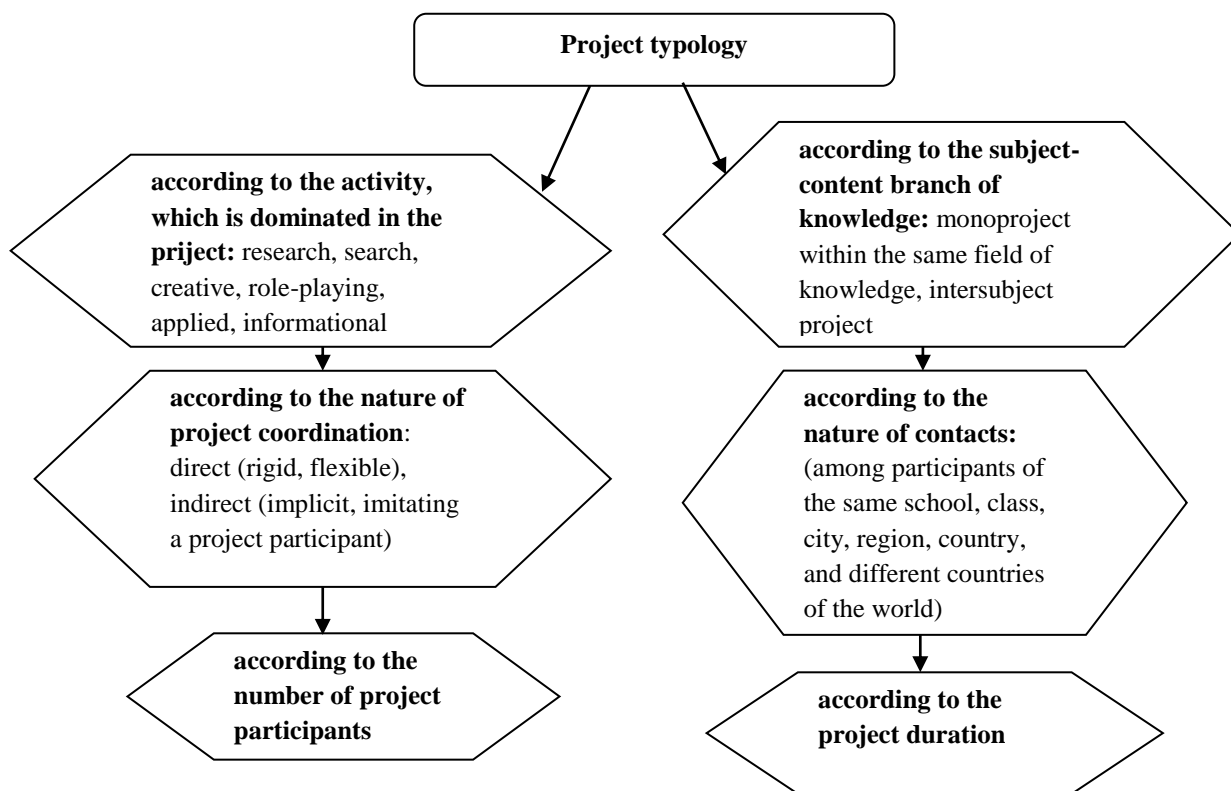
The choice of the project subject may be different (fig. 2). In some cases, the teacher assigns the topic based on the learning situation in a particular subject, in other cases, especially in the projects for extracurricular activities, the topics are suggested by the students themselves and they fully meet their interests such as cognitive, creative and applied. It is necessary to try to make projects' themes useful for solving certain practical problems, which are relevant to everyday life and require students to have knowledge in various subjects, creative thinking and research skills.

Research projects are carried out according to the logic and structure of a scientific research. Creative projects are distinguished from others with responsible presentation of results. Such projects do not have the detailed structure of the overall activities of the participants; it is only outlined and then it develops, obeying the demands of the final result, logic of joint activity and interests of the project participants.

Fig. 1. Recommendations for creating projects

Fig. 2. Project typology

In role-playing, game projects, the structure is also only being outlined and remains open until the work is completed. The participants assume certain roles that are determined by the nature and content of the project. These can be literary characters or fictional heroes who imitate social, business relationships, which are complicated by the situations that the project participants invent. The degree of creativity here is very high, but role-playing or gaming activity remains the leading type.

Information projects are aimed at collecting data about some objects or phenomena, they provide for familiarization of participants with information, its analysis and generalization of facts intended for a general audience.

Practical (practice-oriented) projects are distinguished by a clearly defined result of the participants' activity from the very beginning, which takes into account their social interests. Such a project requires a carefully considered structure, a script of the

activity of its participants with the definition of the functions of every person, clear conclusions, participation in the design of the results of the final product.

Coordination and adjustment of work on the project is of particular importance: discussion of the progress of its implementation and joint or individual actions, organization of presentations, analysis of the obtained results and possible ways to implement them in practice, as well as external assessment of the project.

According to the number of participants, the following projects can be named:

- individual (sole or with the participation of two partners who are located in different schools, regions, countries);
- pair (between pairs of participants);
- group (between groups of participants).

In the latter case, from a methodological point of view, it is very important to organize group activities of project participants correctly: both in a group of their students and in a combined group from different schools, countries, and so on.

According to the duration, the project may be:

- short-term (to solve a small problem or part of a more complex problem), which can be developed in several lessons in the program of the same subject or as interdisciplinary ones;
- medium duration (from a week to a month);
- long-term (from one month to some months).

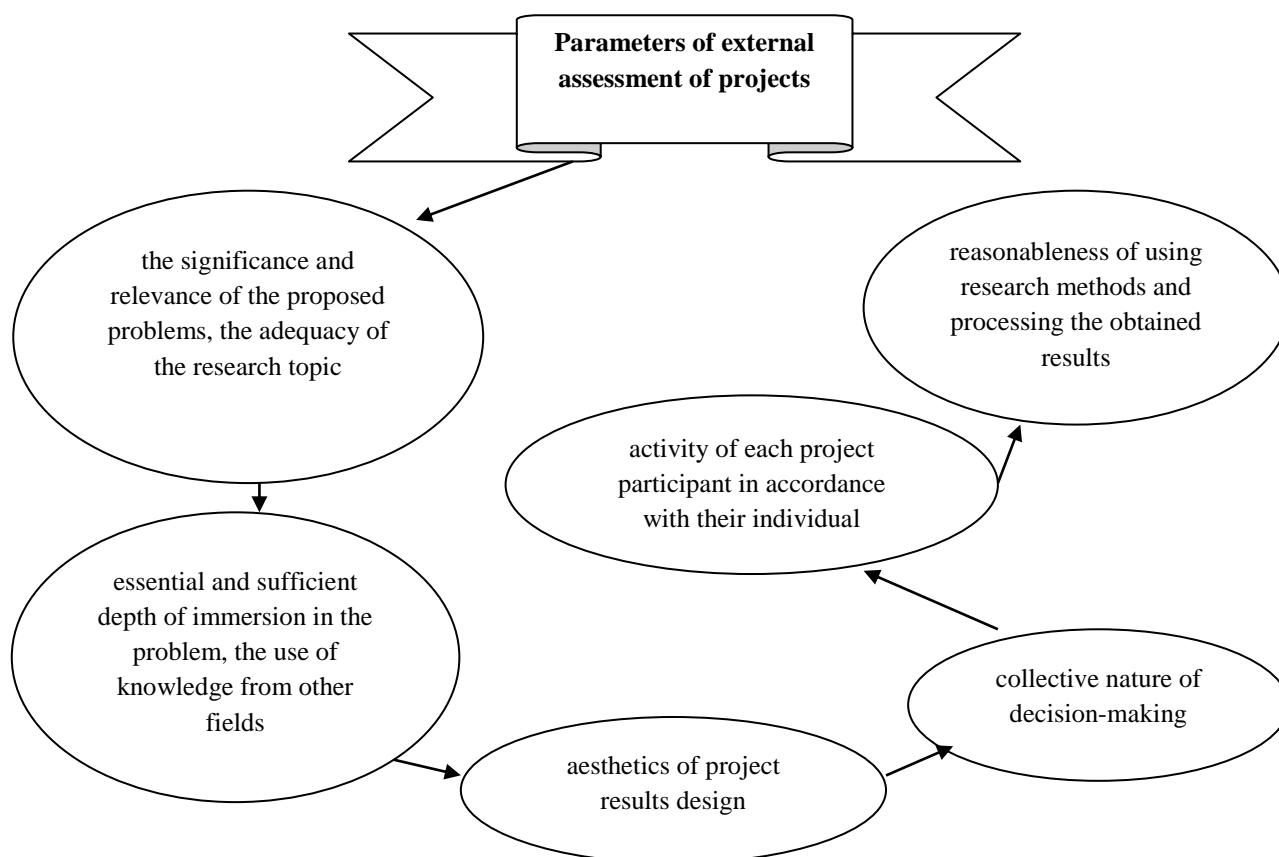
As a rule, work on short-term projects is carried out at lessons on a determined subject. As for medium – and long –term projects, whether conventional or telecommunications, home or international, they are interdisciplinary and their aim is to solve a large-scale problem or several interdependent problems. Such projects are usually carried out during extracurricular school hours, although some of the work on them can also be done in the classroom.

In practice, generally you have to deal with mixed types of projects. Each type of project is characterized by one or another type of coordination, deadlines, stages, and number of participants. Therefore, when developing a project, it is necessary to take into account its features and characteristics.

Implementation of the project method in practice necessarily leads to a change in the teacher's position. From an expert of ready-made knowledge, he turns into an organizer of students' cognitive activity. The psychological climate in the classroom is also changing, because the teacher has to reorient the reproductive learning activities of students to various types of independent activities: research, search, creative. Separately, it is worth noting the importance of external assessment of all projects, since only in this way their effectiveness, shortcomings, and the need for timely correction can be monitored. The nature of external assessment largely depends on both the type of project, its topic (content), and the conditions for its performing (fig. 3.).

Recommendations for structuring a project:

- it is always necessary to start by choosing the topic of the project, its type, as well as the number of participants;
- the teacher has to think through possible options of problems that may arise during the study within the chosen topic;
- problems are put forward by students with the participation of the teacher (questions, situations that contribute to the definition of the problem);
- an important point is the distribution of tasks in the groups, discussion of possible research methods, information search, creative solutions;
- individual work of the project participants is carried out regarding the solution of personal or group research, creative tasks (at lessons, classes, in scientific societies);
- the necessary stage of the project is its defence;
- the work is completed with a collective discussion, examination, announcement of the results of an external assessment, and formulation of conclusions.

Fig. 3. Parameters of external assessment of projects

The project method is becoming increasingly widespread in the education system around the world. The reasons for this phenomenon, according to researchers, lie not only in the field of pedagogy, but also in the social field, viz:

- the necessity not only to transfer to students the amount of certain knowledge, but also to teach them to acquire knowledge independently, using it to solve new cognitive and practical problems;
- the relevance of developing students' communication skills, the ability to work in diverse groups, perform social roles (leader, performer, mediator, and others), get over conflict situations;
- the necessity for broad human contacts with the same point of view on the problem, acquaintance with different cultures;
- the importance of the ability to use research methods for human activity: to collect the necessary information, analyze it from different positions, put forward hypotheses, generalize.

In adolescence, the content of the leading activity becomes the creation of a system of social relations of a teenager with other people: such a system was absent earlier; there was only a rigid connection of a child with a specific social institution. The adult now loses the function of a teacher who has full authority, and, willing or not (more often not), he acquires the function of a senior partner, which is already assessed. Accordingly, the child acquires the function of a younger partner. The main role in the activity of a teenager is played by a new psychological education – personal self-determination, which reflects the general position of a child in the system of social relations. It serves as a basis and allows a teenager to choose independently and consciously (although not always wisely) the activity in which a teenager is ready to participate and perform his function in it.

Thus, one of the forms of creative activity can be project method. If a student participates in the development and implementation of different projects, he acquires skills and abilities that increases significantly his adaptability to modern life.

II. Practical principles and requirements for creating projects.

Requirements for using the method

The purpose of the project methods is to create conditions under which students receive knowledge independently and willingly from different sources, learn to use knowledge to solve new cognitive and practical tasks; improve communication skills with the help of working in different groups; develop research skills and analytical thinking. The implementation of the project involves connection with real life, uncommonness of form and independence of production, creation of materials that are essentially different forms of documentation: abstract, review, questionnaire, table, description, photo, audio or video report, collage, comic, script, diary, magazine, reference book, resume, catalogue, brochure, album, dictionary, article, wall newspaper, exhibition. The material can be submitted in various forms: discussion, review, exhibition, demonstration, discussion, role-playing game, dispute, message, report, conference, commentary, and dramatization.

When using the project method, all participants in the educational process solve a number of multi-level didactic, educational and developing tasks. This contributes

to the development of students' cognitive skills, the formation of the ability to control independently their knowledge, navigate the information space, etc.

So, the main requirements for using the project method are: the presence of a significant research and creative problem (task), the solution of which requires integrated knowledge, research work; practical, theoretical, and cognitive significance of the expected results; independent (individual, pair, group) activity of students; structuring of the content part of the project (with indication of staged results); the use of research methods: identification of the problem of the studied tasks arising from it, putting forward a hypothesis of their solution, discussion of research methods; discussion of ways to design final results (presentations, project defence, creative reports); data collection, systematization and analysis of received data; summing up, design of results, their presentation; conclusions, proposing new research problems.

General advice on project structure:

1. Selection of the project topic, its type, number of participants.
2. The teacher thinks about possible options for problems that are important to explore within the intended topic. The problems themselves are introduced at the teacher suggestion (leading questions, situations) by students, a "brainstorming session" is possible, which is followed by a collective discussion.
3. Assignment of tasks to groups, discussion of possible research methods, search for information, creative solutions.
4. Individual work of project participants on their personal or group research work, creative tasks.
5. Discussion of the obtained data in groups (at lessons or during classes in scientific societies, in-group work in the library).
6. Project defence.
7. Joint discussion, expertise, results of external assessment, conclusions.

Stages of work on the project:

I stage. Choosing the course and forming the project name: generalized name of the problem, defining the range of issues; highlighting the general course or priority (separate) areas, framed in subprojects.

All team members, both teachers and students, determine the course and form the name of the project.

II stage. Project sections:

1. Relevance, necessity, significance of the chosen course (why this one).

2. Project goals and objectives:

a) long-term:

* creating something new (according to the structure, approaches, concept of the educational process);

* new technologies, methods;

* it is possible to develop research according to the project;

* determination of expected results;

* planning of the «product» as a result of the implementation of the program (school-book, script, technology, plan, new program);

б) short-term, a concrete goal or tasks for a specific period are defined.

3. Defining project implementation stages:

a) the start and end dates of the project are specified;

б) the end of the project is determined by the stage of its implementation;

в) the time intervals of each stage are specified: project entries, stage I, stage II, and etc.

4. Project implementation mechanism.

Explanation “How? In what way? What tools will be used to implement the project?” Plans for testing specific cases, actions, and events in accordance with certain stages.

5. Duties and responsibilities of project implementation participants:

a) Who is responsible for the project?

б) Who is responsible and for what within the project?

b) Who helps to implement the project?

6. Expected results: What specific results do you expect to receive at each stage and after the completion of the project?

7. Assessment and self-assessment of the project: when and with what frequency will the implementation of the project be assessed (one, two, three, four times a year); who will take part in the assessment– the participants themselves, experts, management structures; what forms of control (self-control) and assessment (self-assessment) will be; in what form will information about the progress of the project be presented (report, specific materials, scenarios, developments, new projects, etc.)?

8. Budget, resource support (approximate budget, taking into account all types of expenses required for the successful implementation of the project).

III stage. Presentation, it can be presented:

- in the form of a poster, on which the authors present selections of materials in the original form;
- in the form of a diary, booklet, mini-textbook;
- as an oral presentation combined with poster design.

IV stage. This stage covers debate, discussion of the results of the project after its defence, teacher's advice and comments, group analysis of the work and self-monitoring of participants.

Planning in the development of a project implementation strategy has two-stage nature.

The first stage is joint planning together with the teacher and all project participants. It concerns such issues as defining individual stages of work and establishing the sequence of their implementation, determining the number of participants in microgroups and the type of tasks for each microgroup, as well as deadlines and forms for submitting transitional and final results of work.

The second stage is self-organization of partnership work, i.e. planning work without the participation of a teacher, for example, distributing responsibilities among members of the same group, setting deadlines for completing a particular type of task, forms and sequence of reporting.

For the successful implementation of the project, the level of identification of personal responsibility by its individual participants is of great importance. The practice of using projects shows that the higher the level of personal responsibility of participants is, the higher the quality of the final product can be. When self-organizing work in a group, the most responsible tasks are assigned to those students who have the most developed sense of responsibility.

Conclusion. For a modern school, the problem of the amount of knowledge a student should have is becoming less relevant. That is why exploratory technologies and the use of scientific knowledge are being activated. Knowledge as an end in itself gives way to knowledge as tools of life, which provides a person with the opportunity to live in harmony with himself and the environment, society, individuals, to achieve harmony with technics and technology.

Therefore, for example, A. Kharkivska asserts, «Modern education, acting as one of the main factors of socio-economic development of the state, is an investment in the future of the country, along with health care, legal protection, information search, etc. This significantly increases the value of professional personnel, and therefore the recognition of education and training as high assets of society» [5; 2, p. 35].

We decided on the project method after getting acquainted with a large amount of methodological literature that was devoted to innovative teaching methods. And as time has shown, we were not mistaken. In our opinion, it can be used most effectively at information technology lessons, especially in high school.

The project method creates conditions under which the student can acquire knowledge or apply previously obtained one independently, and search and research actions are mainly offered instead of actions based on the model. The main focus is on the creative development of the individual. The student must not only learn the necessary knowledge and skills, but also learn to search for and find objects of their practical application. While working on projects, students not only learn for themselves, they learn to pass on their own knowledge and skills to others. Owing to

this approach, children not only enjoy their own success, but also develop such qualities as civil activity, confidence, perseverance, and so on.

Thus, the purpose of creative projects is to promote the independent formation of intellectual, special and general cultural knowledge and skills of students, the development of such qualities as initiative, cooperation, teamwork, logical thinking, problem-solving and decision-making, obtaining and using information, independent learning, planning, development of communication skills.

The project method is also interesting because it significantly changes the role of the teacher. It has already become not only a generator and integrator of ideas, but to a greater extent a stimulator of cognitive activity of students.

The project method encourages and strengthens the sincere desire on the part of students to learn, because:

- it is personality-oriented;
- it uses a large number of didactic approaches such as independent classes, joint classes, brainstorming, role-playing, problem-based learning, discussion, etc.;
- it has high motivation, which means an increase in interest and implementation in the work as it is carried out;
- it gives you the opportunity to learn from your own experience and from the experience of others during real specific job, and not to portray an educational activity.

The teacher sets tasks, thereby outlining the planned learning outcomes and output data. Everything else is done by students, that is, they outline intermediate tasks, look for ways to solve them, act, compare the obtained results, adjust activities. This is very good, because each stage takes a certain amount of time and has a logically complete content.

References:

1. Bieliavtseva T. V., Lobas T. O. Zastosuvannia metodu proiektiv pry formuvanni piznavalnoi aktyvnosti uchniv serednikh klasiv. Vidkrytyi urok : rozrobky, tekhnolohii, dosvid. 2004. № 5/6. S. 24–25. [ukr]

2. Kravchenia A. O. Upravlinnia yakistiu profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv informatyky : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.06 / Derzhavnyi zaklad «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka». Starobilsk, 2017. 256 s. [ukr]
3. Kosohova O. O. Metod proektiv u praktytsi suchasnoi shkoly. Kharkiv : Ranok, 2020. 144 s. [ukr]
4. Kharkivska A. A. Analiz shliakhiv udoskonalennia zmistu profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia informatyky. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykhologhii : zb. nauk. pr. / Kherson. nats. tekhn. un-t. Kherson : Hrin D. S., 2014. S. 172–174. [ukr]
5. Kharkivska A. A. Yakist osvity v konteksti yevropeiskoho vyboru. Naukovi zapysky. Ser. : Psykhologo-pedahohichni nauky : zb. nauk. pr. / Nizhyn. derzh. un-t imeni M. Hoholia. Nizhyn, 2009. № 2. S. 5–10. [ukr]

УДК 37.018.43:004.77(045)

ADVANTAGES AND RISKS OF USING THE GOOGLE MEET SERVICE FOR THE CONDUCT OF ONLINE LESSONS

© Kyselova O., Khmil N., Chetaieva L.

Information about the authors:

Olesia Kyselova: ORCID ID 0000-0002-8176-1615; o.kyselyova@gmail.com; Ph.D in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Informatics.

Nataliia Khmil: ORCID ID 0000-0002-1218-8042; nkravc0@gmail.com; Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Informatics.

Liudmyla Chetaieva: ORCID ID 0000-0002-8581-4956; lchetaeva@gmail.com; senior teacher at the Department of Informatics, Deputy Dean of the Faculty of Psychology and Pedagogy.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-18

In the article, the authors highlight the relevance of the problem of using the Google Meet service for conducting online classes. Attention is drawn to the fact that, according to Google Trends, over the past three years, Google Meet has taken a leading position in Ukraine among the most popular video conferencing platforms. Emphasis is placed on the promising possibilities of this service in the educational process and its significant didactic potential. The active implementation of Google Meet in educational practice is due to its economic, technical,

technological advantages, and didactic advantages. Important among them are the absence of fees for the use of the resource; intuitive interface; high level of security and quality of communication; the presence of a traffic and battery saving mode; ease of screen sharing to deliver documents, spreadsheets, or presentations, etc. Emphasis is placed on the advantages of organizing new forms of interaction between education seekers and teachers in the educational process: the possibility of chat is available; synchronization with contacts in the Google account; integration into various calendar planning systems; no time limit for video meetings; availability of Jambord virtual board; support for inclusive learning conditions and others. Considered additional benefits and advanced features of Google Meet available in Google Workspace for Education: scalability, availability of the «Video recording» function, organization of polling during the video meeting, breakout sessions, etc. At the same time, the authors draw attention to certain limitations and risks that may arise during the active use of this service. Emphasis is placed on the factors that restrain and inhibit the active process of introducing the Google Meet service into educational practice.

Keywords: online lessons, Google Meet service, educational process, Internet, teacher.

Кисельова О. Б., Хміль Н. А., Четаєва Л. П. «Преваги та ризики використання сервісу Google Meet для проведення онлайн-занять».

У статті авторами висвітлено актуальність проблеми застосування сервісу Google Meet для проведення онлайн-занять. Акцентується увага на тому, що за показниками в Google Trends протягом останніх трьох років Google Meet займає лідерську позицію в Україні серед найбільш популярних платформ для проведення відеоконференцій. Наголошено на перспективних можливостях цього сервісу в освітньому процесі та його значному дидактичному потенціалі. Активне впровадження Google Meet в освітню практику зумовлене як економічними, техніко-технологічними, так і його дидактичними перевагами. Серед них важливими є відсутність плати за використання ресурсу; інтуїтивно зрозумілий інтерфейс; високий рівень безпеки та якість зв'язку; наявність режиму економії трафіку та заряду батареї; простота спільного використання екрану для надання документів, електронних таблиць або презентацій тощо. Акцент зроблено на перевагах щодо організації нових форм взаємодії здобувачів освіти з педагогом в освітньому процесі: доступна можливість чату; синхронізація з контактами в гугл-акаунті; інтеграція в різні системи календарного планування; відсутність обмеження у часі проведення відео зустрічей; наявність віртуальної дошки Jambord; підтримка інклюзивних умов навчання та інші. Розглянуто додаткові переваги та розширені функції Google Meet, доступні в Google Workspace for Education: масштабність, наявність функції «Запис відео», організація опитування під час відеозустрічі, сеансів підгруп тощо. Водночас, автори привертають увагу й до певних обмежень і ризиків, які можуть виникати під час активного застосування цього сервісу. Наголошено на чинниках, якими стримується і гальмується активний процес упровадження сервісу Google Meet в освітню практику.

Ключові слова: онлайн-заняття, сервіс Google Meet, освітній процес, Інтернет, учитель.

Relevance of research. In the conditions of modern challenges faced by educators, there is an urgent need to apply new forms and methods of interaction with education seekers, the transformation of existing teaching methods and techniques. Thus, there was a need to conduct classes in an online format through synchronous video communication sessions with a built-in function of group chats, a presentation of the speaker's screen, etc. A successful selection of services contributes to the achievement of educational goals.

One of the services adapted for educational needs and easy to use is Google Meet, a free service for organizing and holding video conferences, which can be installed not only on a personal computer (PC), but also on any gadget (as an application).

Analysis of recent research and publications. Scientists drew attention to the problems of implementation and use of information and communication technologies in the educational process (N. Balik, V. Bykov, I. Voytovych, R. Gurevich, M. Zhaldak, M. Zadorozhna, M. Kademiya, L. Kartashova, V. Kukharenko, A. Manako, N. Morse, V. Osadchii, O. Spirin, and others).

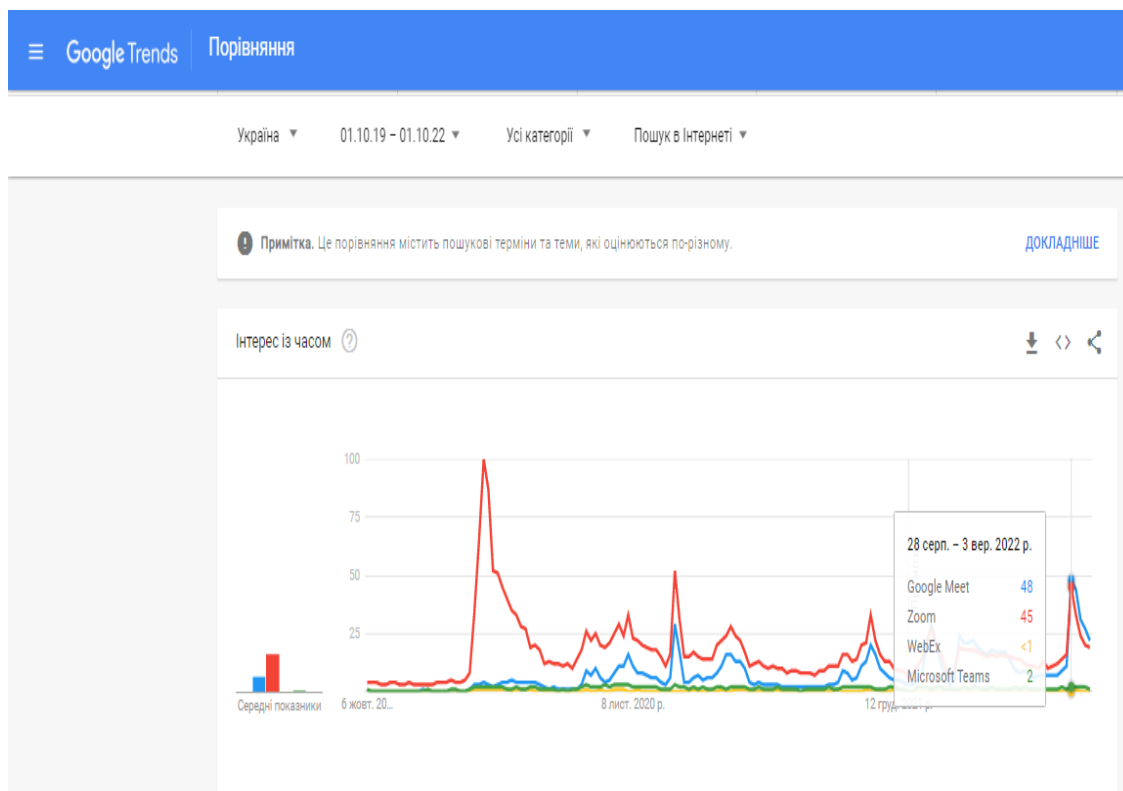
Under the influence of the active spread of the Internet, a new direction of informatization of education was formed – the Internetization of the educational process. In this aspect, the scientific researches of N. Balik, V. Bykov, V. Kuharenko, N. Morse, V. Osadchii, I. Sokol, A. Stryuk, and others are of particular interest.

The problem of organizing interaction between participants in the educational process during online learning using various Internet resources has become the subject of research by a significant number of foreign and Ukrainian scientists, among whom the works of A. Bukach, O. Gaitan, N. Hnedko, T. Dumanskaia are of interest. S. Zaitseva, A. Karpenko, Ya. Martynenko, M. Medvedeva, U. Ostapchuk, S. Parshukov, O. Stechkevich, and other scientists.

Based on the indicators in Google Trends, it should be noted that Google Meet has been the leader among the most popular video conferencing platforms in Ukraine for the past 3 years (Fig. 1).

However, not enough attention has been paid to highlighting the advantages and disadvantages of one of the video conferencing services popular among teachers, Google Meet, as a productive means of online learning.

The purpose of the article. Identify and characterize the advantages and risks of using the Google Meet service during online classes.

Fig. 1. Screenshot of the query in Google Trends

Presentation of the main material. Currently, widely used web services that support a non-traditional way of online interaction at a distance using audio and video communication: Cisco Webex Meetings, Zoom, Google Hangouts, Skype, VideoMost, Mind, Amazon Chime, Polycom, Linkchat, Vidyio, GoToMeeting, Discord webinar rooms, BigBlueButtonBN (BBB) (on LMS Moodle platform) and more. However, although some versions allow for slightly more advanced functionality, most of them require additional software to be downloaded and the free versions have time limits for video calling. To choose the right service, it is necessary to form clear tasks that are planned to be performed with the participants during the video meeting, and certain expectations regarding use [5]. We share the opinion of C. Dong, D. Wai-Ching Lee, and others, that «there are many educational tools on the Internet that also have mobile applications. The best one should be the one that suits your specific needs. With any new online technology, the program can be difficult for novice users. Thus, first of all, the educational tool should be convenient to use

for both teachers and students» [4, p. 59]. In addition, important arguments in favor of the choice and use in the educational process of this or that service for the organization of video communication are taking into account their economic, technological, and didactic advantages.

One of the simple, reliable, functional, and free services of synchronous video communication is Google Meet, which consists of applications Meet (for group video communication) and Chat (for creating group chats). Since March 2020, in connection with the COVID-19 pandemic, it has been announced that the program will be available for free [7].

Its use in the educational process ensures the productive conduct of online classes, meetings of higher education applicants, conferences, consultations, educational events, etc.

Based on research [1; 2; 3; 5; 9; 12; 15 and others] and our own pedagogical experience, we discovered the advantages of the Google Meet service and analyzed their content.

1. *Ease of use.* It does not require special skills from either the teacher or the students, it is available and does not require installation on a computer; to hold a video conference, it is enough to have a Google account.

2. *High level of security.* In Google Meet, meetings are secure, including hacking, and confidential. Joining the meeting is only by invitation or with the permission of the organizer.

3. *Work from any device.* You can work with the platform not only from a computer, using an up-to-date version of any web browser, that is, you do not need to install any software, but also from mobile devices (smartphone, tablet, etc.). To do this, you need to download and install the Google Meet application on your gadget [13].

4. *Availability of a virtual board Jamboard.* During a video meeting in Google Meet, you can open a Jam file using Google Jamboard and in «screen demo» mode organize collaborative work to discuss ideas with students. The link to the board is automatically displayed in the chat.

5. *The screen demonstration* allows both the organizer of the video conference and the participants to show any educational material (presentations, images, videos, etc.), both the entire screen and one of the open windows. Content from Google Docs, Sheets, and Slides can easily be shown directly in Meet video meetings. Thanks to this, the principle of visibility is implemented, which contributes to the optimization of time, better assimilation of educational material, and activation of the educational process. The organizer can both allow the demonstration of the screen to the participants and prohibit it.

6. *Quick exchange of information in the chat.* The organizer can control the chat, in particular, to limit the sending of messages using the «allow everyone to send messages» function.

7. *Integration with various calendar planning systems,* including Google Calendar. Online classes can be scheduled in advance, which makes it easier for the teacher and students to coordinate the meeting time.

8. *Support for inclusive learning conditions.* Voice prompts and live captions can help users with hearing and visual impairments during meetings.

The presence of automatic live captions generated by Google's speech recognition technology helps participants with hearing impairments, attention problems, language impairments, or in noisy environments to follow the speaker's words during video meetings. You can enable subtitles (available for English, Spanish, Portuguese, German, and French) by tapping the three dots on the Meet screen and selecting the appropriate option.

Screen readers and magnifiers. Visually impaired users are offered a built-in screen reader, full-page zoom, enhanced color contrast, and accessibility enhancements in Chrome.

9. *Parallel use of PC and smartphone.* It is possible to broadcast the voice when the teacher is near the blackboard, at a distance from the personal computer.

10. *Visual effects* and *background blur* allow you to apply and diversify the background of online meeting participants and avoid distracting meeting participants with the environment and preserve the privacy of your location during the broadcast.

There is an option to turn on the background blur when the participant's image will be clear and all objects in the background will be blurred, or add your own or one of the proposed options (static or animated) background.

11. *The Support and Help Center* (<https://support.google.com/meet/>) offers comprehensive information on the terms of service with a brief overview, privacy policy, training articles, and Google Meet guides for both beginners and advanced users, and also promptly assists in solving problems. During the online meeting, you can report a problem or privacy violation and send feedback, which will help to solve problems quickly and improve Google services.

12. *High quality of communication.* Google Meet adapts to the speed of the network to ensure high-quality communication during video meetings, wherever their participants are. New improvements based on artificial intelligence make the signal clear even in noisy environments [13].

13. *Noise suppression during a video meeting.* To improve audio quality, Meet has implemented a function to suppress background noise, such as the sounds of key presses, doors opening, and closing, or road construction outside your window. Artificial intelligence based on cloud technologies analyzes the incoming audio signal and cleans it of noise, passing the voice [13].

13. *Traffic and battery saving mode.* Before conducting a video meeting, you should turn on the economy mode in Meet, which will reduce the amount of traffic consumption, as well as reduce the load on the CPU, so that the battery is consumed more slowly.

14. *Uniqueness of meeting codes in Google Meet.* It is possible to create meetings in different ways and from different Google services, namely: Docs, Calendar, Chat, Classroom, Gmail, Nest, Jamboard, Hangouts, Google Meet subgroup rooms, Google Meet homepage (<https://meet.google.com/>), Google Meeting Room device, other third-party software such as Outlook. Each meeting is assigned a unique meeting code. Codes expire depending on the product from which the appointment was created.

15. *Saving the list of video meeting participants* and information about all held meetings. By installing a special free extension for the Google Meet Attendance List browser, the teacher has the opportunity to mark all those present in the class. The functionality of the application allows you to automatically create an attendance list and save it yourself, and view meeting histories. The data stored includes the date of the meeting and information about each participant; controls are integrated into the Google Meet meeting interface for easy access [14].

16. *Availability of the planning function.* Google Meet allows you to schedule a meeting in Google Calendar, that is, create a link for a meeting that will take place in the future.

It should be noted that the above benefits apply to the organization and conduct of online classes from a personal Google account. To use Google services at work or in an educational institution more effectively, you need a corporate account. For educational institutions, the Google Meet service, along with other tools for learning and teaching (for example, Classroom, Google Docs, Google Forms, and Google Chat), is available free of charge as part of the Google Workspace for Education Fundamentals package (<https://edu.google.com/products/workspace-for-education/>), formerly known as G Suit for Education. Different Google Workspace for Education options are available, and you can choose the one that best suits your organization's needs.

Let's briefly describe the additional available advantages and advanced functions of Google Meet.

1. *Magnitude. A significant number of participants.* Unlike Google Account users, who can host online meetings with up to 100 participants for up to 60 minutes each, educational institutions can host meetings with up to 250 participants from within and outside the institution, and live stream to a maximum of 100,000 viewers in the domain up to 300 hours in a row [13]. By default, each meeting has one organizer, but you can add up to 25 co-organizers during a meeting. Thus, with the help of the service, you can organize and conduct

methodological associations, school-wide parent meetings, team meetings, large-scale educational web projects, etc.

2. *Automatic organization of online classes with Google Classroom.*

The Google Meet link is now available on the side of the course stream, so students can easily join and instructors can manage the link from within the stream. Students will be directed to the waiting room until the instructor officially joins the class meeting link. Guests who are not on the class list will need to «ask to join» and be approved by the instructor before they can participate, so meetings are not joined by unintended participants. All assigned co-teachers for the class will automatically co-host the meeting. This moderation tool will allow co-hosts to start a meeting using the same Meet link without the teacher being present [8].

3. *Additional security management tools on various devices, including mobile.* Users of Education versions have access to controls for meeting organizers: control access to meetings, prohibit sending messages to the chat, and prohibit showing the screen to participants. Calendar owners and meeting creators in Google Workspace for Education get additional tools to manage meeting security. Now you can allow and prohibit users from sharing the screen and sending messages in the chat, and manage access to the meeting.

4. *Control over audio and video channels of online meeting participants.*

Google Meet meeting hosts can use audio and video blocking to mute other meeting participants' microphones and/or cameras and prevent them from turning them on again until the instructor unlocks them in the main room and breakout rooms. The audio and video blocking feature allow hosts to prevent participants from unmuting themselves after they've been muted [8].

5. *Blocking anonymous users at training meetings.* To improve the privacy of educational meetings in Google Meet, users who are not signed in to a Google Account cannot join meetings hosted by someone with a G Suite for Education or G Suite Enterprise for Education license. This prevents members from sharing the link publicly to encourage anonymous users to request access. Note that this does not prevent users from connecting by phone [13].

6. *The «Video recording» function allows you to record and save the entire course of the lesson and, if necessary, view it.* After the session ends, after some time a link to Google Drive arrives, where the recording is automatically saved. Both the organizer and participants of the video conference have access to the «Video recording» function. Modern researchers advise recording videos that are easy to understand, visually attractive, understandable, and easily accessible to students, as well as recording mp3 and mp4 with the addition of introductory and final musical accompaniment [10].

7. *Survey during a video meeting.* The moderator of the meeting can conduct a poll among the participants. During the meeting, participants will receive a notification about the survey and can submit a response. At the end of the meeting, the moderator will receive a report of the results of the survey, including the answers and the names of the participants, by e-mail.

8. *Questions during the video meeting.* Currently, you can only use this feature on the web version of Google Meet to ask and vote on questions without interrupting the speaker's speech or presentation. After the meeting, the moderator will receive a detailed report with all questions.

9. *Sessions of subgroups.* During video meetings, moderators can group participants into teams to organize discussions in a narrow circle. Sessions of subgroups can be started both directly during the meeting (not only on a computer, but also from a mobile device), and in advance in Google Calendar, adding a timer to them. Participants in a breakout session can ask the organizer for help. The user who scheduled or started the meeting is appointed by its organizer. If you schedule a meeting in someone else's calendar or move it to another person's calendar, the person who owns the calendar can become the organizer.

10. *Reports on training meeting participants when using Google Meet.* Users of Google Workspace for Education Plus can receive reports on meeting participants in Google Meet, which provides extensive opportunities for monitoring the attendance of online classes.

11. *«Raise your hand» function.* In Google Meet, participants can ask the moderator to speak by virtually raising their hands. When a participant raises their hand, the moderator receives a message. The participants themselves and the moderator can lower their hands.

Continuing, we note that Google services are dynamically developing and improving to help educators more effectively attract students to control the educational process in distance or mixed learning. New features and extensions are added by the developers and are posted on the support site (https://support.google.com/meet/answer/9545619?&ref_topic=7306097). We would like to emphasize that the Google Meet service recently received a maximum update.

At the same time, having analyzed the wide range of advantages offered by Google Meet, it is important to draw attention to certain limitations and risks that may arise during its active use:

- *the resource is available only online* – this makes it impossible to conduct a high-quality online lesson within the educational institution with low throughput and poor quality connection to the Internet;
- *the conflict between accounts on the same device during an online meeting.* There is one camera, and there are several technical software tools for video communication. If you have all accounts active, then there is a technical conflict;
- *lack of control over students' work during class.* The organizer of the online meeting can easily pin participants, remove them or turn off their «mic», but each participant can restore it himself. Other participants can only pin the user to their home screen, but cannot mute the microphone and remove them from the conference. For privacy reasons, you cannot turn on other people's microphones. The participant must enable (disable) his microphone himself. In school accounts, only the organizer can mute remote meeting participants. It is not possible to check the behavior and records of students in real-time.

- *impossibility to send educational materials via chat.* You can provide links to Google services (Documents, Tables, Presentations, etc.);
- *the online class recording is possible only in the corporate account of Google Workspace for Education users;*
- *it is impossible to broadcast or record sessions of subgroups;*
- *there is no recording and playback of subtitles together with video meetings.* If you record a video meeting, subtitles are not recorded or displayed when the recording is played back.

Let's also list the personal factors that affect the quality of conducting an online class: the reluctance of conference participants to turn on the camera, psychological obstacles; quick fatigue, because you have to stay in one position for a long time, there is no possibility to move. Due to this, concentration decreases, and exhaustion is felt. In our opinion, it is necessary to take breaks and reduce the time of the virtual class. Thus, no less human resources are spent in online learning than during classroom classes.

It is also important to emphasize such obstacles that hinder the active use of Google Meet by teachers in the educational process, namely:

- low level of motivation and psychological unpreparedness for its use;
- insufficient level of practical skills in working with the service among teachers and students;
- insufficient methodical support of teachers regarding the introduction of developed methods of using the service in the educational process;
- a high degree of labor costs for teachers for the organization and support of the educational process.

We can state that taking into account the mentioned advantages and disadvantages regarding the use of the Google Meet video conferencing service changes the usual stereotypes regarding the organization of the educational process in real-time, and new methods and forms of education are introduced.

Conclusions. Considering the advantages and disadvantages of the Google Meet service, it is worth noting its necessity in online education. The experience

gained in using the Google Meet platform in the organization of online learning in classes is valuable, it allows the teacher to work with students. However, it is necessary to take into account methodological recommendations for conducting classes in the Internet space and online communication. It is important to use various forms of organizing online education, among which the teacher singles out not only the form of a video conference but also such an educational format as a forum, chat, social networks, mobile applications, e-mail, etc. Each teacher chooses the most convenient form for his group, taking into account whether it is an initial or advanced stage of learning, and what competencies are formed in a specific lesson.

References:

1. Bukach A. Novi mozhlyvosti Google Meet v osvithii diialnosti. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=pbvXMHsAH9E> (Access Sept. 30, 2022). [ukr]
2. Bukach A. Vykorystannia Google Meet v osvithii diialnosti. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=a7oWQCXWU4U> (Access Sept. 30, 2022). [ukr]
3. Bukach A.V. Modeli vykorystannia Google Meet v osvithii diialnosti. URL: <http://surl.li/dfxmc> (Access Oct. 04, 2022). [ukr]
4. C. Dong, D. Wai-Ching Lee, D. Chen-Wee Aw. Tips for medical educators on how to conduct effective online teaching in times of social distancing. Proceedings of Singapore Healthcare. 2021. Vol. 30(1). P. 59–63. DOI : 10.1177/2010105820943907 (Access Sept. 05, 2022). [eng]
5. Dumanska T.V. Onlain-servisy dlia dystantsiinoho navchannia matematyky studentiv vyshiv: perevahy i nedoliky. Fyzyko-matematychna osvita. 2020. Vyp. 3(25). Ch. 1. S. 44-48. [ukr]
6. Google Meet Dovidka. URL: <https://support.google.com/meet> (Access Oct. 4, 2022). [ukr]
7. Google Meet. Vikipediia : veb-sait. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Google_Meet (Access Oct. 4, 2022). [ukr]

8. Google Workspace Updates: Google Meet. URL: <http://surl.li/dfxmh> (Access Oct. 05, 2022). [eng]
9. Kyselova O. B., Khmil N. A. Google Meet yak produktyvnyi zasib onlain-navchannia u suchasnykh kryzovykh umovakh. Problemy, dosvid ta vdoskonalennia metodychnoi roboty u zakladakh osvity : materialy Useukr. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 24 lystopada 2021). Kharkiv : FOP Petrov V. V., 2021. S. 189–193. [ukr]
10. Lorico DS. Lapitan Jr., Cristina E. Tiangco. An effective blended online teaching and learning strategy during the COVID-19 pandemic. Education for Chemical Engineers. 2021. 35. P. 116–131. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ece.2021.01.012> (Access Sept. 25, 2022). [eng]
11. Navchaite, de b vy ne buly. Dovidnyk. URL : <https://teachfromanywhere.google/intl/uk/#for-teachers> (Access Oct. 4, 2022).
12. Stechkevych O. Nalashtuvannia i vykorystannia servisu zoom dlia orhanizatsii dystantsiinoho navchannia. Zbirnyk naukovykh prats ΛΟΗΟΣ, 2020. S. 83-85. [ukr]
13. Videokonferentsii v Google Meet. URL : <https://workspace.google.com/intl/uk/resources/video-conferencing/> (Access Oct. 4, 2022). [ukr]
14. Vykorystannia dodatku Google Meet Attendance List. URL : <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/46495/> (Access Sept. 30, 2022). [ukr]
15. Zaitseva S. S. Platforma Google Meet yak zasib formuvannia profesiino-komunikatyvnoi kompetentnosti inozemnykh studentiv. Sotsialno-humanitarni aspekty rozvytku suchasnoho suspilstva : materialy deviatoi Vseukr. nauk. konf. stud., aspirantiv, vykladachiv ta spivrobotnykiv (Sumy, 15–16 kvit. 2021 r.) / uklad. M. M. Nabok. Sumy : SumDU, 2021. S. 115-120. [ukr]

**ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS
OF THE NEW ONLINE SCHOOL OF UKRAINE**

© Brilliantov A.

Information about authors:

Anton Brilliantov: ORCID ID 0000-0002-1606-7192; anton.brilliantov.kh@gmail.com;
Postgraduate student of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education
and Educational Management.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-19

In the process of studying and scientific substantiation of this issue, the authors of the article found out that today in the realities of today, the problem of substantiating the organizational and pedagogical conditions for the creation of a new online school in Ukraine, taking into account the progressive achievements of the historical and pedagogical heritage of foreign and domestic scientists, is quite relevant. The main purpose of the article was to characterize the peculiarities of the formation and development of online education in Ukraine, as well as to determine the peculiarities of the formation of online education in Ukraine and to outline the organizational and pedagogical conditions for the creation of a new online school in Ukraine based on a systematic analysis of historical and pedagogical experience of the past and present. In the scientific study it was determined the following organizational and pedagogical conditions: accessibility of online platforms for the effective organization of distance learning or online education by students; geography of placement of pedagogical and scientific-pedagogical staff, students and providing them with all necessary computer equipment; ensuring the effectiveness of training future teachers using digital technologies. The authors found out that the integration and implementation of distance learning, network information and communication technologies and other online forms of education into the educational process is extremely important, first of all, for the exchange of various information between users, to diversify and expand the conditions of the educational environment.

Keywords: training, online learning, online school, distance learning, student, organizational and pedagogical conditions.

Брілліантов А. О. «Організаційно-педагогічні умови функціонування нової онлайн школи України».

У процесі вивчення і наукового обґрунтування зазначеної проблематики автором статті з'ясовано, що нині у реаліях сьогодення досить актуальною постає проблема обґрунтування організаційно-педагогічних умов функціонування нової онлайн школи України з урахуванням прогресивних надбань історико-педагогічної спадщини зарубіжних і вітчизняних учених. Основною метою статті було схарактеризувати особливості становлення і розвитку онлайн освіти в Україні, а також на основі системного аналізу історико-педагогічного досвіду минулого та сучасності визначити особливості становлення онлайн освіти в Україні та окреслити організаційно-педагогічні умови функціонування нової онлайн школи України. У науковому дослідженні визначено такі організаційно-педагогічні умови: доступність у використанні здобувачами освіти онлайн-платформ задля ефективної організації процесу дистанційного навчання чи онлайн освіти; географію розміщення педагогічних та науково-педагогічних кадрів, здобувачів освіти та забезпечення їх усією необхідною комп'ютерною технікою; забезпечення ефективності підготовки майбутніх педагогів із застосуванням цифрових технологій. Автором з'ясовано, що інтеграція й упровадження в освітній процес форм дистанційного навчання, мережних інформаційно-

комунікаційний технологій та інших онлайн-форм навчання є вкрай важливим, передусім для обміну різноманітною інформацією між користувачами, задля урізноманітнення та розширення умов організації освітнього середовища.

Ключові слова: навчання, онлайн навчання, онлайн школа, дистанційне навчання, здобувач освіти, організаційно-педагогічна умова.

Relevance of the research. The rapid development of information and communication technologies, socio-political and social problems (pandemic, military aggression of russia, etc.) are becoming the impetus for changes in almost all spheres of human activity, among which education is one of the first places in the introduction of innovations, taking into account the needs of society.

The change in the paradigm of education is associated with free access to information resources for a large part of the population and the growing role of personal qualities in the development of the information society.

Today, the concept of online learning (learning via the Internet) is firmly entrenched in the minds of modern students, and the Internet has become an educational space, providing educators with greater opportunities for access to educational information resources and cooperation. Innovative approaches to learning are developing rapidly: distance learning, mobile learning, online learning, combined (blended, hybrid) learning.

In the current conditions of reforming the education system of Ukraine, the issue of developing a universal and free online school for individualization and differentiation of the pedagogical process, increasing its efficiency through the introduction of educational innovations is particularly acute.

In the existing online schools, today there is no universal service that can combine an electronic journal, diary, student attendance schedule, statistical service of schools, teachers and much more.

Therefore, the problem of substantiating the organizational and pedagogical conditions for the creation of a new online school in Ukraine, taking into account the progressive achievements of the historical and pedagogical heritage of foreign and domestic scientists, is relevant.

Analysis of the main researches and publications. Theoretical and practical aspects of online learning were considered in the works of both foreign and domestic scientists: J. Adams, F. Bodendorf, H. Dichanz, B. Eckert, G. Hoppe, J. Kettunen, H. Lobin, O. Alekseev, A. Andreev, V. Vashchenko, S. Belyaev, V. Bykov, V. Kukhareenko, E. Polat, G. Ponomareva, L. Petrychenko, A. Prokopenko, S. Semerikov, A. Stryuk, A. Kharkivska, N. Khmil and others. The problems of using the latest ICT in the process of education and upbringing were dealt with: J. Cecil, M. Zhaldak, T. Koval, O. Molchanuk, N. Morse, M. Roganova, I. Stepanets, and others.

In the works of M. Dickey, L. Eder, G. Freedman, J. Shen, V. Bykov, V. Oliynyk, N. Tveresovska, B. Shunevich the expediency and possibility of using distance learning technologies and organizing the educational process online in both higher and secondary schools are substantiated.

At the same time, the theoretical analysis of scientific research shows that the problem of organizational and pedagogical conditions for creating a new online school in Ukraine has not been the subject of special research.

The purpose of the article is to determine the peculiarities of the formation of online education in Ukraine (late XX - early XXI centuries) and to outline the organizational and pedagogical conditions for the creation of a new online school in Ukraine on the basis of a systematic analysis of historical and pedagogical experience of the past and present.

Presentation of the main material. In recent years, the domestic education system has demonstrated a high level of mobility in terms of readiness for large-scale and significant changes. Factors of different nature, in particular, complex socio-economic and social processes, lead to the consequences of integration into the world economic, technical, scientific and educational space, which certainly contributed to significant changes in the organization of the educational process in particular [3, p. 4].

The dynamic changes that are taking place and can be traced in the system of education and science at the present stage of political, socio-economic and social

development of Ukraine, have necessitated the reform and reorganization of education in general. «Today integration is able to solve the main contradictions of modern education - the contradiction between the infinity of knowledge and limited human resources» [3, p. 4].

However, it is extremely important to remember under what conditions the Ukrainian society has to carry out the relevant integration processes, what Ukrainians have to go through and experience in order to confirm the expectations of the state educational policy and improve the level of development of the modern national education system, in accordance with the European integration processes.

Under such conditions, it is not an innovation to introduce and optimize the well-known form of education, such as distance or online learning as an effective form of organizing the educational process in accordance with the current conditions.

According to O. Boichuk, «the issue of efficiency and optimization of distance learning is a priority at the state level, but the implementation of these priorities requires significant modernization of the educational system and puts forward new requirements for teachers, psychologists, social workers, IT specialists and programmers involved in this process. Given that online learning is a fairly new and little understood process, it requires an integrated, interdisciplinary approach and the study of such sciences as sociology, social philosophy, pedagogy, technical and information disciplines» [1, p. 31–32].

However, we believe that distance learning is not only a forced step in difficult conditions. This process has a long-term impact on the further functioning of the Ukrainian education system in Ukraine. After all, the experience gained will undoubtedly be applied after the end of the war or after the quarantine restrictions are lifted. Most educational institutions in Ukraine are unlikely to return to full-time education without partial use of mixed (distance) technologies, as this will take some time.

In Ukraine, despite the fact that the use of the online format began long ago, however, in general, the online education market is still at the stage of formation. One of the first forms of such education was online courses in foreign languages.

Such services can be found on the Internet 10 years ago. Other types began to develop with the emergence of such platforms as Prometheus, EdEra, Coursmos and others, where those who wish can take online courses and in some cases even get a certificate. With the development of Internet technologies and the emergence of more modern devices on the market, training is moving to a format using mobile applications [5].

Online education in Ukraine has become one of the few innovations that appeared in our country almost simultaneously with similar Western initiatives. In 2011 the world saw the first mass online courses from Stanford University, and in 2013 the wave of online education began to cover Ukrainians.

In the domestic online space, the possibility of virtual learning appeared with the launch of the Prometheus project. The platform of the first open mass online courses in Ukraine based on Open edX was launched by postgraduate historian Ivan Prymachenko and KPI lecturer Oleksiy Molchanovskyi. Without significant financial resources, the Prometheus team managed to launch a public project, which in a year of work managed to gather more than 150 thousand users, translate and create more than 30 courses [2].

At its core, Prometheus is the closest to Coursera and EdX - it collects long-term academic courses from universities around the world and Ukraine, has its own deadlines, forms of control, and the opportunity to receive a certificate of completion [2].

Among the Ukrainian online education platforms of «academic type» is EdEra. The project started its work in 2014 as a platform of full-cycle online courses. Here you can find interactive lectures, notes, books, as well as get homework, take part in exams and communicate with teachers. However, so far there are only nine full online courses and a library of e-books popular in Ukrainian higher education institutions [2].

Another Ukrainian online educational platform chose a completely different path and followed in the footsteps of Udacity and Udemy. The EDUGET project appeared in 2015 on the initiative of two Ukrainian investors who believed that

online education can be a high-quality and promising business in Ukraine. Now the site has about 40 thousand users per month, and its content ranges from external testing preparation courses to practical professional development courses. Thus, on EDUGET you can find lectures and classes on marketing, IT, English, management and other subjects from practicing teachers. This professionally oriented approach should help users to constantly update their practical knowledge to remain in demand in the market [2].

In general, in recent years, online learning in Ukraine has gone from a «point phenomenon», which caused considerable concern, to the usual way of organizing the educational process for each educational institution. It has its drawbacks and advantages, so it is neither a panacea nor a disaster. However, it is important that the experience of organizing the educational process with the help of online technologies proves or confirms the rejection of the use of more outdated practices, the time of which has passed, and opens up new horizons and formats of work.

The general incentives for the development of the online education market in Ukraine are:

- outdated educational base. Training in many educational institutions is based on textbooks that were published 20-30 years ago. The main reason for this was both insufficient funding and the reluctance of educational institutions to purchase new literature. Therefore, many students in search of more relevant knowledge are looking for online courses;

- military conflict in the East of Ukraine. The Ministry of Education and Science of Ukraine began to introduce distance learning and online courses for students who are in the uncontrolled territories of Ukraine. This allowed them to study the school curriculum of Ukraine in order to be able to successfully pass the External Independent Testing and continue their education in Ukrainian universities;

- full-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, which significantly complicated not only the organization of the educational process, but also for some time suspended or even prevented the functioning of a significant

number of organizations, institutions, enterprises and institutions in various spheres of society;

- recognition by some universities of the distance format as a separate form of education. Thus, the development of programs for distance learning begins, pricing policy is formed, demand is studied;

- development of Internet technologies. If many students take online courses during the standard educational process, then in isolation the demand for them will increase [5].

The main advantages of online education are their accessibility, as many resources provide «knowledge» for free and flexible schedule - the user can take courses at any time convenient for him [5].

According to A. Kharkivska, modernization and improvement of the content of education, the use of scientific and information technologies for the organization and optimization of the educational process in general should be carried out in the following priority areas: «1. Creation of common information technologies of education for different disciplines, focused on information support of different forms of educational activities. 2. The introduction of ICT tools, the development of new components of teaching methods, the creation of information and learning environment in specific disciplines, will allow to take into account possible changes in the state of the system of children's education and make adjustments to the learning process. 3. Creating subject-oriented information and educational learning environments that allow the use of technology of integrated presentation and quality of knowledge through hypermedia, multimedia systems, electronic books, etc. Such environments allow integrating all known pedagogical software tools and implement the idea of innovative approach in the creation and use of new information technologies in education. 4. Use of computer networking technologies for the exchange of various information between users, for access to databases, library collections, resources of large scientific centers, etc. With the development of computer technologies and the creation of global information networks, there is an increasing need to form students' knowledge, skills and abilities to navigate in the

information and educational space in order to increase the efficiency of their cognitive and practical activities in the context of the formation of the information society» [6, p. 173].

Consequently, this allows us to conclude that the integration and implementation of distance learning, network information and communication technologies and other online forms of learning into the educational process is extremely important, primarily for the exchange of various information between users, to diversify and expand the conditions of the educational environment, etc.

The potential of online learning is much greater than just the ability to conduct classes or listen to lectures online. The Internet has not only made learning accessible to the masses, but also completely changed the approach to the learning process.

The more structured and flexible the online learning is, the more effective it is - with minimal time spent, you can significantly expand the list of competencies [2].

Today, under such conditions, the process of creating a new range of online schools in Ukraine - more modern, closer to the norms of European countries and their standards, with a constant updating of the educational paradigm in accordance with the current legislation of Ukraine - is becoming increasingly evident [4].

It is well known for every Ukrainian that since 2014 online schools have become the most popular, because it was during this period that millions of Ukrainians were forced to leave their homes in Donetsk and Luhansk regions, Crimea because of the military aggression by Russia. This format of the educational process allowed the population from the uncontrolled territories to get education. In fact, this also applied to IDPs, who often changed more than one city or even went abroad in search of a new home.

Now this problem is acute for every Ukrainian, and this format is again becoming extremely relevant, since at least 4 million children have left their homes since the beginning of the military aggression of the Russian Federation, and this is not taking into account the young and adult generation in general (including students).

It follows that an online school on a permanent basis allows you to study in any city, at any time, in any format and in any country, but on condition that you have

access to the Internet, a laptop, smartphone or any other electronic device from which it is convenient to get in touch and perform all the necessary tasks.

Thus, in our opinion, we can single out one of the main organizational and pedagogical prerequisites for the creation of online schools in Ukraine: the availability of online platforms for the effective organization of distance learning or online education.

Studying in detail the peculiarities of the organization of the educational process in online schools, it should be noted that online schools work according to the same program approved by the current legislation of Ukraine as regular educational institutions. Lessons and classes in them are held in video format, and knowledge control – in video tests. The academic year is also usually divided into semesters, during which there are also holidays. In general, training is based on video, online lessons and additional materials attached to it in electronic form. But instead of homework, students usually perform tests and creative tasks that are necessarily attached to each lesson. Each online school also has a schedule of lessons, access to which is opened in accordance with the requirements of the school and in accordance with the schedule of classes, although you can attend them and, accordingly, complete the tasks at a convenient time for each student, but taking into account and meeting the deadlines set by the school rules.

When it comes to students and parental control, the main advantages are that parents have the opportunity to track their child's progress through an online journal, as well as monitor the performance of test tasks and final exams.

Communication with teachers or curator is constant. Students can constantly receive feedback, ask questions and get answers to them in special chats or during personal online consultations, which confirms the convenience in organizing interpersonal interaction between teachers (or other organizers and participants of the online school) and students, respectively.

However, there is also a major disadvantage of online schools - the lack of direct communication with the teacher and classmates, whether colleagues, classmates, etc., which can significantly worsen the level of socialization of both children and adults.

However, modern specialists from the relevant leading fields (psychologists, pedagogical and scientific-pedagogical workers, and others), interested in the development and improvement of this format of the educational process, are constantly working to solve this problem and make every effort to achieve their goals.

Speaking about the organization of online or distance learning in higher education institutions and advanced training of teachers, A. Kharkivska and S. Luniachek assure and give the following recommendations: «We should start with a thorough analysis of the specific situation. At the level of educational institution it is the geography of teachers and students, their provision with computer equipment and relevant gadgets, access to high-speed Internet. The next step is to create a detailed plan for the organization of training, an important component of which should be the control over the quality of educational services, including the accounting of the participation of both students and teachers. On the website of educational institutions it is desirable to write out the appropriate algorithm of activity and provide all the necessary links, including to electronic libraries, etc. An important aspect of this activity is the protection of teachers' works, which are practically freely available on the Internet» [7, p. 157–158].

Thus, the next organizational and pedagogical condition of the chosen research problem is the geography of the placement of pedagogical and scientific-pedagogical staff, students and providing them with all the necessary computer equipment, since the algorithm of activity, formed and presented online, which will be freely available to users, will greatly facilitate the work of all participants in the educational process. Creating a single educational digital space for all users of the educational environment is an option to improve the quality of education in general.

For example, describing the formation of digital educational space in higher education institutions of Ukraine, A. Kharkivska assures: «the creation of a digital educational space of a higher education institution is the formation and development of sustainable potential for the full satisfaction of the subjects of the educational process on the basis of an extensive system of digital resources, their interaction and

ensuring a high level of accessibility through their integration with domestic and foreign resources» [8].

We consider the following organizational and pedagogical condition: ensuring the effectiveness of training future teachers using digital technologies.

Therefore, the digital educational space provides new opportunities for: the transition from classroom learning to virtual learning in different places and at different times, thereby forming and developing the digital competence of both participants in the educational process through the introduction of digital technologies; designing an individual educational route of a future teacher, meeting the educational needs of the individual of higher education applicants [8].

Conclusions. Thus, the digital educational space, the organization and optimization of distance learning and the creation of a new online school in Ukraine undoubtedly significantly expands the training opportunities for students in general and teachers in particular, making educational services more open and accessible to all users, regardless of their place of residence, stay or social status.

References:

1. Boichuk O. Aktualni problemy onlain-navchannia v Ukraini. Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnolohii v sotsiokulturnii sferi. 2021. T. 4. № 1. S. 31–41. URL : <http://infotech-soccult.knukim.edu.ua/article/view/236945/235748> (data zvernennia: 11.10.2022). [ukr]
2. Bodnar Yu., Salizhenko Yu. Sydy i navchaisia: chomu onlain-svita peremahaie u sviti ta v Ukraini. 2016. URL : <https://platfor.ma/magazine/text-sq/projects/traditional-vs-online-education/> (data zvernennia: 08.10.2022). [ukr]
3. Intehratsiini aspekty rozvytku pedahohichnoi osvity : realii ta perspektyvy : monohrafiia / H. F. Ponomarova, A. A. Kharkivska, L. O. Petrychenko, O. V. Molchaniuk, I. V. Kadenko, A. O. Kravchenia; Komunalnyi zaklad «Kharkivska humanitarno-pedahohichna akademiia» Kharkivskoi oblasnoi rady. Kharkiv, 2018. 371 s. [ukr]

4. Prokopenko A. O. Zastosuvannia khmarnykh i tumannykh tekhnolohii v osvitnomu protsesi zakladu vyshchoi osvity. Problemy inzhenerno-pedahohichnoi osvity. Suchasni osvitni tekhnolohii. 2020. № 68. S. 113–120. URL : <https://jped.uipa.edu.ua/index.php/JPED/article/download/373/308> (data zvernennia: 17.09.2022). [ukr]
5. Rynok onlain osvity v Ukraini – analitychnyi ohliad. Press-tsentr Pro-Consulting. 2020. URL : <https://pro-consulting.ua/pressroom/rynok-onlajn-obrazovaniya-v-ukraine-analiticheskij-obzor> (data zvernennia: 04.10.2022). [ukr]
6. Kharkivska A. A. Analiz shliakhiv udoskonalennia zmistu profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia informatyky. Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia, pedahohiky ta psykholohii : zb. nauk. pr. / Kherson. nats. tekhn. un-t. Kherson : Hrin D. S., 2014. S. 172–174. [ukr]
7. Kharkivska A. A., Luniachek S. V. Transformatsiia protsesiv pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv v umovakh voiennoho stanu. Modern science: innovations and prospects : The 11 th International scientific and practical conference (July 24-26, 2022) SSPG Publish, Stockholm, Sweden. 2022. S. 156–158. [ukr]
8. Kharkivska A. A. Pidhotovka maibutnykh pedahohiv v umovakh tsyfrovoho osvitnoho prostoru zakladu vyshchoi osvity. Naukovi rozrobky, peredovi tekhnolohii, innovatsii : materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Nemoros s.r.o.: Prague, 2020. S. 195–197. [ukr]

УДК 378.22:373.2:[364.4:37](045)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ

© Апрелева І. В., Балла Л. В., Клебанівська А. О.

Інформація про авторів:

Апрелева Ірина Вікторівна: ORCID ID 0000-0002-3012-7630; Apreleva555@ukr.net; кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти.

Балла Людмила Володимирівна: ORCID ID 0000-0001-7225-9001; ballamila1@gmail.com; старший викладач кафедри теорії і методики дошкільного виховання.

Клебанівська Аліна Олегівна: ORCID ID 0000-0002-7044-2950; KAO1104@ukr.net; вчитель кафедри теорії і методики дошкільного виховання.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-20

У статті розкрито основні аспекти здійснення соціальної роботи, до якої буде залучений у своїй майбутній фаховій діяльності магістр дошкільної освіти. Автором визначено сутність таких понять: «патронаж», «патронат», «соціально-педагогічний патронат», «соціальна робота», «соціально-педагогічна служба», «спілкування», «слухання», «спілкування», «не-рефлексивне слухання», «рефлексивне слухання», «перефразування», «з'ясування». Відзначено, що в усіх розвинених країнах світу соціальна робота є своєрідним проявом рівня цивілізованості суспільства. Розкрито сутність проведення соціальної роботи за кордоном. Виокремлено основні завдання соціальної підтримки родин, що опинились у скрутних умовах і потребують соціальної опіки; подано перелік таких сімей, визначено, яка саме допомога їм надається в країнах Євросоюзу, США, Великобританії та Австралії. Виявлено прямий зв'язок між якістю проведення соціальної роботи та стратегією допомоги, яку приймає уряд певної держави по відношенню до різних типів сімей, що потребують опіки. Розкрито сутність окремих наукових підходів до проведення соціальної роботи в країнах близького та дальнього зарубіжжя.

Пояснено основні причини затребуваності соціально-педагогічного патронату як альтернативної форми здобуття дошкільної освіти. Визначено окремі аспекти взаємодії з сім'ями, які потребують соціальної опіки, на основі врахування принципів педагогіки партнерства.

Перелічено основні напрямки проведення соціальної роботи в Україні. Доведено важливість дотримання принципів діяльності педагога в межах здійснення соціально-педагогічного патронату.

Визначено, що здійснення соціально-педагогічного патронату, побудова взаємодії з дитиною та її батьками на принципах партнерської взаємодії, можливе лише за умови оволодіння майбутніми магістрами дошкільної освіти спеціальними вміннями та навичками, що дозволяють проводити діагностику сімей, які опинились у складних життєвих обставинах. Встановлено зв'язок між функціями, що їх повинен виконувати педагог, який включений до системи соціально-педагогічного патронату, та знаннями, вміннями і навичкам, якими він має оволодіти після завершення педагогічного закладу вищої освіти.

Названо провідну мету здійснення соціальної роботи. Підкреслено важливість проведення діагностування сімей, які потребують соціальної опіки від держави. Розкрито значення провідного методу реалізації завдань соціально-педагогічного патронату – консультування. Перелічено особисті якості, що мають бути притаманні педагогу, який здійснює соціальну роботу.

Запропоновано приблизну функціональну модель педагога, який може виконувати роботу в межах соціально-педагогічного патронату.

У результаті дослідження було зроблено висновок про необхідність навчання магістрів дошкільної освіти створенню власного іміджу як основи ефективного виконання завдань соціальної роботи.

Ключові слова: патронаж, патронат, соціально-педагогічний патронат, соціальна робота, соціально-педагогічна служба, спілкування, слухання, спілкування, нерефлексивне слухання, рефлексивне слухання, перефразування, з'ясування.

Iryna Aprieliava, Liudmyla Balla, Alina Klebanivska «Certain aspects of the master of preschool education training for social and pedagogical work».

The article discloses the main aspects of the implementation of social work, to which the master of preschool education will be involved in his future professional activity. The author defined the essence of the following concepts: «patronage», «patronage», «social-pedagogical patronage», «social work», «social-pedagogical service», «communication», «listening», «communication», «non-reflective listening», «reflective listening», «paraphrasing», «finding out».

It was noted that in all developed countries of the world, social work is a peculiar manifestation of the level of civilization of society. The essence of conducting social work abroad is revealed. The main tasks of social support for families in difficult conditions and in need of social care are highlighted; a list of such families is given, it is determined what kind of assistance is provided to them in the countries of the European Union, the United States, Great Britain and Australia. A direct relationship between the quality of social work and the assistance strategy adopted by the government of a certain state in relation to different types of families in need of care has been revealed. The essence of certain scientific approaches to social work in the countries of near and far abroad is revealed.

The main reasons for the demand for socio-pedagogical patronage as an alternative form of obtaining preschool education are explained. Certain aspects of interaction with families in need of social care have been identified, based on the principles of partnership pedagogy.

The main areas of social work in Ukraine are listed. The importance of observing the principles of a teacher's activity within the scope of social-pedagogical patronage has been proven.

It was determined that the implementation of socio-pedagogical patronage, building interaction with the child and his parents based on the principles of partnership interaction, is possible only if the future masters of preschool education master special skills and abilities that allow diagnosing families that find themselves in difficult life circumstances. A connection has been established between the functions that must be performed by a teacher who is included in the system of socio-pedagogical patronage, and the knowledge, abilities and skills that he must master after graduating from a pedagogical institution of higher education.

The main goal of social work is named. The importance of diagnosis of families in need of social care from the state is emphasized. The meaning of the leading method of implementing the tasks of social and pedagogical patronage - counseling - is revealed. The personal qualities that should be inherent in a teacher who carries out social work are listed.

An approximate functional model of a teacher who can perform work within the limits of socio-pedagogical patronage is proposed.

As a result of the study, it was concluded that it is necessary to train masters of preschool education in creating their own image as a basis for effective performance of social work tasks.

Keywords: patronage, patronage, socio-pedagogical patronage, social work, social-pedagogical service, communication, listening, communication, non-reflective listening, reflective listening, paraphrasing, clarification.

Актуальність дослідження. Упродовж останніх років в українському суспільстві відбуваються складні та суперечливі процеси, що обумовлені швидкими соціально-економічними змінами. Ці перетворення стали причиною низки соціальних проблем та негативних явищ: економічного занепаду, падіння престижності окремих груп професій, підвищення рівня безробіття; нереалізованості потенційних можливостей кожного громадянина; збільшення кількості неповних сімей; асоціальної поведінки молоді (наркоманія, пияцтво); зростання бездоглядності дітей. За таких умов саме освіта – стартовий майданчик для економічного, а отже, і до соціального прогресу нашої країни.

На сьогоднішній день у нормативно-правових актах держава визначає пріоритет дошкільної ланки освіти, пріоритетне завдання якої – всебічний

розвиток дитини, набуття нею соціального досвіду та здійснення соціально-громадянського та морально-етичного виховання. Поступово вдосконалюється зміст дошкільної освіти, з'являються нові форми її здобуття. Це надає батькам право обрати таку форму організації дошкільної освіти, що найбільш повно врахує запити та потреби їх дитини.

Серед сучасних форм здобуття дошкільної освіти можна виділити соціальну діяльність. Світовий досвід роботи над цією проблемою доводить, що саме надання допомоги людям, які через певні об'єктивні причини не можуть знайти своє місце в соціумі (інваліди, самотні люди похилого віку, безробітні та інші), стає своєрідним мірилом культури і рівня цивілізованості певного суспільства, його гуманності.

Уряди розвинених країн світу виділяють у соціальній діяльності систему роботи з дітьми як пріоритетну. Так, у США ще у 1935 році була прийнята програма допомоги дітям із малозабезпечених сімей. Допомога держави спрямована не лише на дитину, але й на розв'язання родинних проблем загалом. У Великобританії розроблені і діють програми для тих, хто потребує допомоги. Таку допомогу за невелику плату надають і тим сім'ям, що не входять до програми соціального патронату.

Окремим напрямком соціальної роботи у країнах Західної Європи є надання допомоги сім'ям, які виховують розумово відсталих дітей. У Швеції розумово відсталі діти, а пізніше – дорослі з таким діагнозом отримують від держави гарантовану можливість жити повноцінним життям (здобувати освіту та працювати (наскільки це можливо), розважатись. Такі діти можуть перебувати у власній сім'ї, а не у притулку, тоді як спеціально підготовлений персонал забезпечує за ними кваліфікований догляд та навчання. Держава забезпечує розумово відсталих громадян оплачуваною роботою після досягнення ними повноліття. У Канаді, Австралії та США для розумово відсталих дітей крім лікарень та будинків-інтернатів, працюють спеціальні стаціонари та диспансери, створено умови для проходження безкоштовних

клінічних досліджень для малолітніх та неповнолітніх дітей з особливими потребами.

Окремим напрямом роботи є допомога дітям-інвалідам. У країнах Європейського союзу, США та Австралії діти, які мають інвалідність, навчаються у спеціальних інтернатах та спецшколах, спецкласах звичайних шкіл. Окремі групи дітей-інвалідів навчаються вдома. Соціальна допомога для таких сімей, як правило, надається індивідуально.

Допомога неповним сім'ям за кордоном має чотири основні напрямки: стратегія допомоги малозабезпеченим родинам; соціальна допомога самотнім матерям; допомога всім сім'ям з дітьми та стратегія, що орієнтована на поєднання самотніми батьками батьківської та професійної ролі.

Усі країни Європейського союзу, Англія, США, Австралія та Україна виділяють значні кошти на стратегію допомоги малозабезпеченим сім'ям, соціальну допомогу самотнім матерям, допомагають родинам з дітьми, які мають інвалідність.

Роб ван Паже наголошує, що зараз соціальна робота здійснюється за двома основними напрямками. Прихильники модернізму вважають, що для розв'язання проблем сімей, які потребують соціальної опіки держави, необхідно зібрати якомога більше інформації і застосовувати якнайбільше наукових прийомів, тоді як прихильники теорії постмодернізму орієнтують людину, яка опинилась у скрутних життєвих умовах, на самостійний пошук виходу з кризової ситуації.

У багатьох зарубіжних країнах іде підтримка прийомних сімей з метою розв'язання проблем сирітства. З початку вони виникли у США, а потім з'явилися у Англії та інших країнах. На превеликий жаль, в Україні обмежена кількість усиновлених дітей різного віку, що пов'язане із гострою економічною кризою. Альтернативою інтернатам у нашій країні і досі вважаються дитячі будинки сімейного типу.

На сьогоднішній день Україна здійснює активні пошуки власної системи організації та проведення соціально-педагогічного патронату, спираючись на найкращий досвід інших країн.

Соціальна робота в Україні стає дедалі більш актуальною, що пов'язано з декількома причинами:

- загостренням соціальних проблем та суперечностей, що обумовлені інтенсивним розвитком ринкових відносин в Україні;
- розшаруванням та швидким зубожінням населення, високим рівнем безробіття, що набувають у нашій країні системного, затяжного характеру;
- відсутністю програм соціальної роботи на державному рівні, моделей діяльності з різними групами населення, що потребують допомоги.

Основним шляхом подолання цих кризових явищ є науково обґрунтована соціальна політика, упровадження в освітній галузі системи соціально-педагогічного патронату. Саме тому професійна підготовка магістрів дошкільної освіти у педагогічних закладах вищої освіти повинна включати в себе опанування вміннями та навичками соціальної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним з основоположників української школи соціальної роботи є І. Мигович. Проблему проведення соціальної роботи у своїх наукових працях розглядали як українські вчені, так і їх колеги з ближнього зарубіжжя: І. Зверева, А. Капська, Л. Коваль, О. Титаренко, О. Холостова.

Зусилля вчених з європейських країн спрямовані на пошук нових, більш ефективних стратегій проведення соціальної роботи. Вивченню загальнотеоретичних основ цієї діяльності присвячені праці У. Лоуренса, Л. Люндквіста, Ф. Парслоу, Ш. Рамона, Р. Саррі, О. Свівенсона, Т. Філпота, К. Ханвея, С. Шадлоу.

Аналіз праць даних авторів переконливо доводить, що на сьогоднішній день не існує чіткого визначення поняття «соціальна робота» і повного переліку якісних характеристик, що їм повинен відповідати педагог, який включений у систему цієї діяльності. Залишаються поза увагою вчених питання розробки

стратегій роботи з різними типами сімей залежно від соціально-економічних та політичних змін у державі.

Мета статті. Мета цієї статті – теоретично обґрунтувати окремі напрямки професійної підготовки магістра дошкільної освіти до здійснення соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день в Україні сформована та працює соціально-педагогічна служба – форма задоволення потреб у набутті знань, умінь та навичок, основ життєвих компетентностей, що передбачені новою редакцією Базового компоненту дошкільної освіти (Державним стандартом дошкільної освіти) дітьми, які не відвідують заклади освіти з різних причин. Мета діяльності цієї служби – забезпечення умов для розвитку, виховання та підготовки дітей дошкільного віку до навчання у школі, надання консультативної допомоги їх батькам.

Соціально-педагогічний патронат у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї та суспільства у вихованні дітей, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам, особам, які їх замінюють.

Патронат (від лат. *patronatus*) – передача на виховання та навчання в сім'ї громадян дітей-сиріт або тих, які втратили батьків [1, с. 250]. Патронаж (від франц. *patronage*) – заступництво, піклування – форма медичного обслуговування дітей раннього віку з метою здійснення оздоровчих і профілактичних заходів [1, с. 249].

Існує низка основних причин затребуваності соціально-педагогічного патронату в Україні, а саме:

- суттєве збільшення кількості дошкільників, які потребують особливих умов навчання та індивідуального розвитку (з обмеженими можливостями, розумово відсталих, дітей-інвалідів та ін.);
- бажання батьків надати своїм дітям більш якісну освіту (обдаровані діти);
- високий рівень захворюваності у закладах дошкільної освіти (діти з хронічними захворюваннями, низьким рівнем імунітету).

Упровадження в освітній системи України соціальної роботи потребує перегляду підготовки магістрів дошкільної освіти як вихователів та потенційних керівників закладів освіти. Специфіка цієї діяльності вимагає від майбутніх фахівців високого рівня вузькоспецифічних знань, вмінь та навичок, без яких неможливо реалізувати завдання та принципи соціально-педагогічної роботи, а також особистісних якостей.

Виділяють три провідні напрями роботи соціальної діяльності:

- з сім'ями, що не мають можливості адаптуватись у суспільстві, переживають кризові явища. Працівнику освіти потрібно здійснювати аналіз сімейного виховання, рівень розвитку та соціалізації дитини;

- з дітьми, які потребують особливого піклування. У межах соціальної діяльності вихователь повинен проводити індивідуальні форми роботи з ними;

- із соціумом, що оточує дитину. Педагог стає посередником між закладом дошкільної освіти, сім'єю, де виховується дитина, громадськими організаціями, організовує їх ефективну взаємодію з метою створення найбільш сприятливих умов для всебічного, гармонійного розвитку дітей.

Соціальна робота покликана підтримати дітей, які з різних причин не можуть адаптуватись до умов перебування в державних та приватних закладах освіти. Педагог, що здійснює соціально-педагогічний патронат, має виконувати декілька основних функцій:

- діагностичну (визначає рівень шкоди, що була нанесена дитині у процесі її особистісного зростання сімейними обставинами, з метою гармонізації її подальшого розвитку, формування у неї основ життєвої компетентності);

- організаторська функція (організація та проведення різних видів діяльності, що притаманні дітям дошкільного віку, з метою їх соціалізації та самореалізації, самоствердження в подальшому житті, навчання та виховання);

- прогностична функція (розробка індивідуальних розвивальних програм, що спрямовані на поліпшення системи опанування дітьми знаннями, вміннями та навичками, різними видами компетенцій з усіх напрямів Базового

компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нової редакції;

- корекційна функція (створення індивідуальних корекційних програм, проведення різних форм роботи, у тому числі й індивідуальних занять);

- реабілітаційна функція (вибір та індивідуалізація підходів щодо проведення діяльності, спрямованої на підвищення рівня адаптації дітей з особливими освітніми потребами до соціуму).

З метою реалізації принципів здійснення соціально-педагогічної діяльності, майбутній магістр дошкільної освіти повинен мати не лише відповідну освіту, але й розвинені особистісні якості, що допоможуть йому ефективно виконувати професійні обов'язки. Так, з метою здійснення особистісно орієнтованого підходу до дітей та індивідуалізації роботи з сім'ями, що потребують соціальної допомоги, студент-магістр дошкільної освіти повинен знати основні закономірності становлення особистості дитини в різні вікові періоди, кризи, які вона переживає у процесі дорослішання. У нього повинні бути сформовані вміння застосовувати в практичній діяльності здобутки сучасних науковців (вітчизняних і зарубіжних) та педагогів-практиків. Це дозволить адаптувати отримані під час навчання знання для індивідуалізації роботи з вихованцями. Майбутні вихователі (вихователі-методисти, завідувачі) повинні опанувати вмінням нести відповідальність за збереження духовного, психологічного та соціального здоров'я дітей та їхню психологічну готовність до навчання у школі, своєчасно нейтралізувати несприятливі наслідки, що були спричинені руйнуванням сімей, або іншими кризовими явищами.

Реалізуючи в роботі з дітьми, що потребують соціальної опіки, принцип розвитку, магістр дошкільної освіти має навчитись мотивувати своїх вихованців до участі у різних формах розвиваючої діяльності, науковій, технічній та художній творчості. Це не лише надає можливість розкрити здібності, таланти вихованців, але й дозволяє їм адаптуватись у найближчому соціумі. При цьому пріоритетними для магістрів дошкільної освіти стають здатність до психолого-педагогічного керівництва особистісним розвитком

дітей раннього і дошкільного віку, зокрема, дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі й обдарованих. Магістрам дошкільної освіти необхідно опанувати навички створення комфортного освітнього середовища в залежності від типу сім'ї, де виховується дитина, її індивідуальних потреб та запитів.

Принцип відкритої системи, використання виховних можливостей соціуму може бути виконаний за умови налагодження відповідних шляхів взаємодії між дитиною і її сім'єю з одного боку, і суспільством (громадськими організаціями), соціальним оточенням, – з іншого. Принцип відкритої системи вимагає залучення різних державних установ до культурно-освітньої, профілактично-виховної, спортивно-оздоровчої та мистецької діяльності з дитиною, яка потребує опіки. Магістри дошкільної освіти повинні оволодіти вмінням організовувати співпрацю сімей, що потребують соціальної опіки, з різними соціальними інституціями, категоріями фахівців. Вони мають навчитись будувати партнерські взаємовідносини з батьками дітей, які виховуються у багатодітних, малозабезпечених, неблагополучних сім'ях, сім'ях з дітьми та (або) батьками-інвалідами, сім'ях, у яких батьки перебувають у суперечності із законами суспільства та (або) одного з батьків засуджено. Майбутні вихователі та (або) керівники закладів дошкільної освіти повинні уміти поширювати і застосовувати у власній педагогічній діяльності досвід традиційного для українців родинного виховання; планувати роботу з проблемними сім'ями на основі проведеної діагностики.

Принцип професійної взаємодії передбачає залучення до соціальної роботи практичних психологів, педагогів, вчителів-дефектологів, лікарів та інших вузьких спеціалістів. Здатність майбутнього фахівця дошкільної освіти діяти свідомо та працювати в команді однодумців дозволяє вибудовувати алгоритм ефективної взаємодії з усіма учасниками, які залучаються до соціальної роботи з певною сім'єю, освітнього процесу з дитиною, яка потребує соціальної опіки та планувати стратегію розвитку колективної діяльності. Така спільна робота надає можливість підвищити рівень опору негативним явищам, що мають місце в родинях вихованців, підтримати інтерес дитини до навчання, сприяти

ранньому виявленню та розвитку її нахилів та здібностей, створити умови для збереження її здоров'я.

Принцип взаємодії сімей дозволяє виявити персональні міжособистісні і внутрішньо сімейні труднощі і конфлікти. Студент-магістр повинен навчитись надавати сім'ям необхідну консультативну, методичну та психолого-педагогічну допомогу.

Мета консультування – підвищення рівня педагогічної культури батьків, пробудження в них бажання і вміння розуміти власну дитину, піклуватись про неї.

У процесі надання консультації педагог робить спроби встановити контакт з батьками та іншими дорослими членами сім'ї, тактовно підводить до висновків про те, що саме є причиною сімейного неблагополуччя, характеризує помилки у вихованні, корегує взаємовідносини, що склались між дітьми та батьками, допомагає дорослим у вирішенні проблем з дітьми.

Магістр дошкільної освіти повинен мати розвинену здатність виявляти, ставити й вирішувати проблеми, а також здійснювати просвітницьку діяльність з метою підвищення психолого-педагогічної компетентності батьків. Йому потрібно уміти аналізувати й оцінювати актуальність дібраного матеріалу, ефективність нестандартних форм для підвищення інтересу батьків та громадськості в досягненні спільної мети – підготовки дітей до дорослого життя.

Провідним завданням педагога, який здійснює соціально-педагогічний патронат, є діагностика та встановлення своєрідного «діагнозу» сім'ї (соціально-побутові умови, у яких перебуває дитина; стиль виховання; можливості для здійснення її подальшого розвитку і навчання). Також ретельно вивчаються особливості дитини, що характеризують її особистість.

Лише правильно встановлений «діагноз» стає основою для здійснення цілеспрямованого впливу на дитину, дозволяє корегувати її поведінку, створює умови для подальшого розвитку. Працюючи з сім'ями, що потребують опіки, педагог має максимально прибрати усі негативні фактори, що призводять

до негативних наслідків у вихованні та навчанні дитини. Здійснення цієї діяльності неможливе без опанування магістрами дошкільної освіти навичками проведення досліджень, розвиненого абстрактного мислення. Майбутній вихователь (керівник) мусить уміти створювати педагогічні ситуації, спрямовані на формування й розвиток особистості дитини-дошкільника, аналізувати результати та проектувати шляхи вдосконалення освітнього та виховного процесу.

Особливе місце в соціально-педагогічній діяльності посідають комунікативні навички педагога, його вміння слухати, висловлювати власні думки та судження, обирати найбільш правильний тон спілкування.

За В. Приходько, спілкування – це процес установалення і розвитку контактів між людьми, зумовлений потребами в спільній діяльності, вміщує в собі обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії, сприйняття іншої людини [4, с. 103]. Майбутній магістр дошкільної освіти повинен володіти професійно важливими якостями педагогічного спілкування: інтересом до людей, до роботи з ними; потребою й умінням спілкуватись, виявляти товариськуність; умінням відчувати і підтримувати зворотній зв'язок із співрозмовником.

Важливою умовою педагогічного спілкування є переконливість, що необхідна у роботі з сім'ями вихованців, які потребують опіки. Переконливість визначається: психологічними чинниками, атмосферою спілкування, що може бути сприятливою та несприятливою; доброзичливою або недоброзичливою; бажанням переконати; вірою в доцільність та результативність переконань. Найбільш типовою помилкою педагогів-початківців є невміння слухати. Слухання – складний процес, який вимагає значних психологічних енерговитрат, певних навичок і загальної комунікативної культури. Саме тому кожен з магістрів дошкільної освіти обов'язково повинен навчитись цього. Г. Атвентар у книзі «Я Вас слухаю» визначає два види слухання: не рефлексивне та рефлексивне. Нерефлексивне слухання – уміння уважно мовчати, не втручаючись у мову співрозмовника

своїми зауваженнями. Це слухання особливо важливе тоді, коли співрозмовником є дитина або дорослий, що потребують соціальної допомоги. У розмові вони дуже часто виявляють такі почуття, як гнів та горе, бажають агресивно відстоювати власну точку зору, переконання, обмірковують наболілі питання. Магістр дошкільної освіти повинен знати, що в такому випадку його відповіді повинні бути зведені до мінімуму: «Так», «Продовжуйте», «Цікаво» тощо.

Рефлексивне слухання – процес розширення змісту повідомлень. З'ясувати реальне значення повідомлення допомагають рефлексивні відповіді, наприклад: пояснення, перефразування, відбиття почуттів і резюмування. Так, з'ясування – це звертання до співрозмовника за уточненням: «Я не зрозумів», «Будь ласка цей факт треба уточнити» тощо. Перефразування – власне формулювання повідомлення співрозмовника для перевірки його точності [2, с. 105–106].

Педагог повинен дотримуватись педагогічної етики, поважати гідність дитини, захищати її від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, пропагувати здоровий спосіб життя.

Висновки. Отже, робота з соціально-педагогічного патронату на сьогодні потребує не лише уточнення структури, виявлення системоутворюючих компонентів та характеристик. Вона є своєрідним підґрунтям, умовою становлення педагога нової формації у сфері дошкільної освіти.

Проведене дослідження не вичерпує порушеної проблеми.

Перспективними напрямками проведення роботи з цього питання є навчання студентів-магістрів, які будуть залучені до роботи у сфері соціально-педагогічного патронату, до створення власного іміджу як складової подальшого професійного успіху в цій сфері.

Це сприятиме формуванню майбутнього фахівця з питань здійснення соціальної роботи як комунікативного лідера, для якого властиве занурення в самий епіцентр професійних стосунків. А це, своєю чергою, пов'язане з розвитком широкого кола фахових вмінь та навичок, особистісних якостей, без

яких неможлива робота педагога взагалі і майбутнього керівника закладу освіти зокрема.

Перелік використаних джерел:

1. Український педагогічний словник / упор. С. Гончаренко. Київ : ТОВ «Либідь», 1997. («Словники»).

2. Про затвердження професійного стандарту вихователя закладу дошкільної освіти : Наказ Міністерства економіки України від 19.10.2021 № 725-21. URL : <https://inlnk.ru/NDBmjv> (дата звернення: 02.09.2022).

3. Про затвердження професійного стандарту «Керівник (директор) закладу дошкільної освіти» : Наказ Міністерства економіки України від 28.09.2021 № 620-21. URL : <https://cutt.ly/SI4OMEr> (дата звернення: 05.09.2022).

4. Приходько В. М. Парадигми моніторингу якості освіти і педагогічного процесу (у запитаннях та відповідях). *Управління школою*. Харків : Основа, 2010. Вип. 3 (87). 192 с.

References:

1. Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk / upor. S. Honcharenko. Kyiv : TOV «Lybid», 1997. («Slovnyky»). [ukr]

2. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu vykhovatel'ia zakladu doshkilnoi osvity : Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 19.10.2021 № 725-21. URL : <https://inlnk.ru/NDBmjv> (data zvernennia: 02.09.2022). [ukr]

3. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Kerivnyk (dyrektor) zakladu doshkilnoi osvity» : Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 28.09.2021 № 620-21. URL : <https://cutt.ly/SI4OMEr> (data zvernennia: 05.09.2022). [ukr]

4. Prykhodko V. M. Paradyhmy monitorynhu yakosti osvity i pedahohichnoho protsesu (u zapytanniakh ta vidpovidiakh). *Upravlinnia shkoloiu*. Kharkiv : Osnova, 2010. Vyp. 3 (87). 192 s. [ukr]

UDC 377.8:780.064.2]:7.071.1(477)(045)

**COMPONENTS OF BUTTON ACCORDION ART IN THE SYSTEM
OF PROFESSIONAL MUSICAL AND PEDAGOGICAL EDUCATION
(BASED ON THE WORKS OF UKRAINIAN COMPOSERS)**

©Tyshchyk V., Zhoga R. , Spivak O.

Information about article authors:

Vadym Tyshchyk: ORCID ID 0000-0002-9962-3069; vip.vadym.tyshchyk@dmail.com; Candidate of Art Criticism (Ph. D.), Senior Teacher of the Department of Musical and Instrumental Teacher Training, Acting Head of the Department of Musical and Instrumental Teacher Training.

Ruslan Zhoga: ORCID ID 0000-0002-3287-6918; ruslan20008@gmail.com; Teacher of the Department of Musical and Instrumental Teacher Training.

Oleksandr Spivak: ORCID ID 0000-0003-0140-5061; spivak.alex47@gmail.com; Senior Teacher of the Department of Musical and Instrumental Teacher Training.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-21

The article analyzes the new possibilities of the button accordion as a musical instrument with a new sound, able to meet the today's «challenges» in higher educational institutions. The authors emphasized the importance and role in general of such a concept as «components of accordion art in the system of professional music-pedagogical education». Button accordion art for young button accordionists as a component of Ukrainian folk-instrumental performance at the turn of the XX–XXI centuries found new forms, preserving the traditional ones in concert practice. Without the education of button accordion thinking in students of higher education, the development of button accordion art as a whole is impossible. Button accordion art was formed in an independent branch of modern button accordion art, which was not only determined in its formation, but it is still actively developing.

In general, the authors of the study found out that bayan art is an emotional formation that is focused on the synthesis of moral, intellectual, and physical aspects of harmonious development.

It was revealed that the formation of accordion art in Ukraine was influenced by various factors: national traditions of different regions, political and social preconditions, artistic preferences depending on the needs of the urban and rural population.

Keywords: students of higher education, button accordion art, performance, instrumental performance, musical education.

Тищик В. Б., Жога Р. А., Співак О. В. «Складові баянного мистецтва в системі фахової музично-педагогічної освіти (на матеріалі творчості українських композиторів)».

У статті проаналізовано нові можливості баяна як музичного інструмента у новому звучанні, здатного відповідати «викликам» сьогодення в закладах вищої освіти. Авторами підкреслено вагомість та роль у цілому такого поняття як «складові баянного мистецтва в системі фахової музично-педагогічної освіти». Баянне мистецтво для молодих баяністів як складова українського народно-інструментального виконавства на межі XX–XXI століть знаходить нові форми, зберігаючи традиційні в концертній практиці. Без виховання баянного мислення в здобувачів вищої освіти неможливий розвиток баянного мистецтва в цілому. Баянне мистецтво сформувалося як самостійна ланка сучасного баянного мистецтва, яка не тільки визначилася у своєму становленні, а й активно розвивається.

У цілому авторами дослідження з'ясовано, що баянне мистецтво є емоційним утворенням, яке зосереджене на синтезі морального, інтелектуального, фізичного аспектів гармонійного розвитку.

Виявлено, що на становлення баянного мистецтва в Україні впливали різні чинники: національні традиції різних регіонів, політичні і соціальні передумови, художні вподобання в залежності від потреб міського та сільського населення.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти, баянне мистецтво, виконавство, інструментальне виконавство, музична освіта.

Relevance of the research. As you know, historical prerequisites in the history of Ukrainian art of button accordion playing were determined by events of historical and social value. The main stages of its formation and development were determined. In the Ukrainian button accordion art, instrumental performance is primary, followed by the development of special primary professional musical and pedagogical education. Gradually asserting themselves, these two components of the button accordion art naturally led to the formation of the composer's creativity, which, in a national way, acquired intensive development from the middle of the 20th century.

This article will emphasize the importance and role of such a concept as «components of button accordion art in the system of professional musical and pedagogical education», which has not been covered in scientific works.

The possibilities of the button accordion as an instrument capable of responding to today's challenges in a new sound are widely used in the practice of performers on the instrument, composers and teachers.

It is worth noting that the listener perceives with interest both the traditional sound of the instrument in the classical and modern manner of performance on stage, as well as the newest playing techniques demonstrated by young button accordionists, button accordion students and concert performers.

The genesis of accordion performance comes from the authentic creativity of amateur button accordionists, gradually transforming into semi-professional and professional performance.

Thus, the button accordion art of Ukraine acts as an object in the system of professional musical and pedagogical education. The subject is the button accordion

art of students in the field of button accordion performance, special professional musical education and compositional activity.

Analysis of recent research and publications on the topic of the study contains both well-known and little-studied works for the button accordion, as well as audio and video recordings of the analyzed works that have become the object of performing interest.

The purpose of the article is to substantiate the role of button accordion art in the system of professional musical and pedagogical education as a paradigm of sense-formation in music based on the creative work of button accordionist composers of creative practice in Ukraine.

Presenting main material. Great importance in accordion art is played by music intended for listening or performance by the younger generation. The best examples of it are characterized by concreteness, lively poetic content, imagery, simplicity and clarity of form. Such art is characterized by programming, sound imitation, danceability, marching, simplicity of musical texture with the use of authentic folklore.

Folk tales, pictures of nature and images of the surrounding world are the basis of musical works for children and button accordionist students. Button accordion art for children and youth (students of studios, musical educational institutions, students of specialized departments of higher educational institutions) has a special role. It forms musical culture, artistic taste, helps develop musical perception, hearing, attention, memory, reveals creative potential. The process of improving the button accordion as an instrument continued for some time [6].

The history of button accordion art and performance itself as an integral part of the national Ukrainian cultural heritage is a vivid confirmation of the traditionality and development of professional musical performance. Studying the heritage of past generations is an important factor in understanding cultural and artistic processes and determining the priority ways of development of button accordion art in the conditions of modern Ukraine that integrated into the European community.

It should be noted that a distinctive feature of Ukrainian button accordion performance at the first stages of its formation (the first half of the 19th century) was the preference for amateur music-making. «Educated amateurs» contributed to the elevation and development of button accordion performance. Learning to play the button accordion before the appearance of pedagogical and musical colleges, higher educational institutions (musical and pedagogical faculties, conservatories) in general did not claim to set and solve purely professional tasks. Two lines are concentrated in views on button accordion performance: the development of classical traditions based on the study of the experience of European countries, as well as the provision of national content to professional pedagogical musical education. Reflecting the ideas formed in Western European button accordion performance, Ukrainian button accordion teachers aim to educate the skills of artistic performance and technical support.

In the second half of the 19th – at the beginning of the 20th century, with the opening of the first studios, schools and musical departments in many cities of Ukraine, button accordion performance reaches the stage of creative maturity [6]. Performance practice acquires not only intensity and versatility, but also a regular character, characterized by trends of professionalization and nationalization. The concept of «performance» is enriched with features of professionalism, character and nationality.

The main criterion in evaluating a button accordionist-performer is the spiritual richness of their artistic nature, artistry, the art of mastering sound, universal technical skill in combination with the development of intellectual musical thinking.

The creation of the first studios, schools, pedagogical and musical colleges made it possible to provide primary musical education with greater professionalism. So, the process of gradually improving the organization and deepening the content of professional training, diversifying the forms of performance, methodical and musical educational activity of button accordion teachers and raising the artistic level of musical education of young people began to take place.

The development of musical art for children and students is closely related to the growth of children's performance culture, the system of musical and pedagogical education and their upbringing. According to Ya. Milshtein: «No performing creativity is possible if the performer's consciousness does not have a corresponding preliminary stock of information, if they are not prepared for this by their previous development and upbringing» [5, p. 20].

Button accordion art in Ukraine acquires a new meaning and becomes the basis of national musical education. In general, button accordion art is an emotional formation that focuses on the synthesis of moral, intellectual and physical aspects of harmonious development. This art has a high professional level. Evidence of this is the participation and recognition of button accordion performances at many international competitions and festivals. The development of children's button accordion art is facilitated by the formed system of musical education in Ukraine. It passes through all stages of formation and development from elementary to higher education, which provides for logical consistency and continuity in time of improvement of the performance technique of button accordionists.

Starting from schools of aesthetic education, professional-pedagogical and musical colleges and higher educational institutions, button accordion is the most popular instrument in the system of musical education in Ukraine. The first program requirements and musical-pedagogical manuals are being created in specialized art educational institutions with different levels of education. At a time when other musical instruments needed centuries to develop and become, the button accordion made its way in a few decades, from an ordinary household instrument focused on simple song and dance national melodies to an exponent of serious images of academic musical art.

The rapid development of primary musical education and children's button accordion art forms the musical and artistic thinking of young button accordionists. With the development of children's button accordion performance, there was a need to create factories for the production of children's accordions. From the second half of the XX century a new stage in the development of the button accordion as a highly

professional concert instrument began: at that time, multi-timbral ready-made button accordions were being actively created. Button accordion factories were opening in Ukraine.

The opening of the button accordion class in studios and musical schools prompted the search and invention of new designs of the button accordion assortment, taking into account the physical characteristics of teenage button accordion students. Constant modification of the instrument's design has led to the invention and introduction into practice of the most advanced model – a five-row, multi-timbral, ready-to-choose button accordion. With the mastery of its musical and technical characteristics, there was a significant rethinking and improvement of the performance potential of button accordion players, which was significantly approaching academic indicators.

The repertoire for button accordionists is enriched every year with new, original and talented works in which the composer's language serves as a means of expressing deep meaning. The sound quality of the instrument, its closeness to the sound of the human voice make the button accordion one of the most beloved and popular musical instruments. The multi-timbral, ready-to-choose button accordion is rich in artistic and technical possibilities, allows you to fully express all the composer's ideas, show all the imagery and colorfulness, expressiveness of children's music, reveal the diversity of the sound world of nature and man and show the variety of sound creation methods. With the growth of performance skills, the literature specially written for the button accordion also improves. The repertoire of aspiring button accordionists has increased significantly.

The formation of button accordion art in Ukraine was influenced by various factors: national traditions of different regions, political and social conditions, artistic preferences depending on the needs of the urban and rural population.

In different periods, domestic button accordionists used the traditional manuals of the «Button accordion school» and «Elementary button accordion courses». They covered the key technological elements: fitting and setting the instrument, the basics of playing and the structure of the right and left keyboards, application principles, the

basics of bellows, working on the development of the technique, working out the basic bar scale, brief information on the history of the button accordion. Over time, others were gradually added to the manuals: for example, textbooks by P. Serotiuk «Button accordion (ready-to-choice button accordion): 1-5 grades of a musical school» (Ternopil, 2007-2010).

The solution of artistic and technical tasks for the button accordion player was also facilitated by various methodological manuals, including: «Teoretychni osnovy vyznachennia obiektyvnoho muzychnoho rukhu» («Theoretical foundations of the definition of objective musical movement») by A. Semeshko (1993); «Pytannia formuvannia vykonavskoi maisternosti v protsesi navchannia hry na baiani» («Issues of the formation of performance skills in the process of learning to play the button accordion») by O. Pankiv (1995); «Teoretychni osnovy formuvannia vykonavskoi maisternosti baianista» («Theoretical foundations of the formation of performance skills of a button accordionist») by M. Davydov (1997); «Harmoniky, baiany, akordeony» («Harmonics, button accordions, piano accordions») by Ye. Ivanov (2002); «Narysy z istorii ukrainskoi muzyky dlia baiana» («Essays on the history of Ukrainian music for button accordion») by A. Stashevskyi (2006).

In addition to systematized manuals, the repertoire boundaries for button accordion performance are constantly expanding. At the first stage, button accordion compositions are easy to perform by their structure. They are based on simple motives of traditional (authentic) culture, folk songs of one or another region of the country. For example: «Hutsulka Ksenya», «Dva kolory» («Two Colors»), «Des tut bula podolianochka» («Somewhere there was a podolianochka»), «Doshchyk, doshchyk» («Rain, rain»), «Ikhav kozak za Dunai» («A Cossack rode across the Danube»), «Od Kyieva do Luben» («From Kyiv to Luben»), «Susidka» («Neighbor»), «U Kharkovi doshch ide» («It is raining in Kharkiv»), «Chornobryvtsi» («Marigolds»), «Iaseny». («Ashes»). Step by step, beginner composers learned to understand children and talk to them in the language of music, to embody musical images that would be close to aspiring button accordionists.

It is noteworthy that in the 50s and 60s of the 20th century, a significant contribution to the button accordion repertoire was made by composers who did not own this instrument themselves, but felt its unlimited possibilities: among such composers, Yu. Shamo, V. Pidvala, H. Liashenko, Yu. Ishchenko, O. Pushkarenko.

The repertoire of button accordionists consisted of pieces created for other instruments, which became material for transcriptions with a «ready-made» system of the left keyboard.

We should agree with the opinion of V. Kniaziev that «... it is no coincidence that the first button accordion performers were instrumentalists of other specialties (M. Gelis, P. Hvozdiev – pianists, I. Panytskyi – a violinist, A. Gefelfinger – an organist) » [4, p. 7-8]. Close ties with European musicians contributed to the success of the first professional composers of Ukraine.

A lot of transcriptions for the button accordion were created by M. Risol: they are based on song and dance samples of the traditional folk culture of the Slavic peoples («Perepilonka» («The Partridge»), «Rozpriahaite khloptsi, koni» («Unharness the boys, the horses»), «Povii vitre» («Bow the wind»), «Rumunskyi vesniani khorovod» («Romanian spring roundabout»), «Reve ta stohne Dnibr shyrokyi» («Reve and moans the wide Dnieper»), «Nich, yaka misiachna» («Night that has a moon»), «Tsvite teren» («Blackthorn in blossom»), «Nese Halia vodu» («Galya is carrying water»), «Kontsertna piesa na bukovynski temy» («Concert piece on Bukovyna themes»), Variatsii na temu ukraïnskoï narodnoï pisni «Doshchyk» (Variations on the theme of the Ukrainian folk song «Rain»), «Ukrainski narodni pisni» («Ukrainian folk songs»), «Ukrainski narodni tantsi» («Ukrainian folk dances»), «Polonez» («Polonaise»), «Slovatska polka» («Slovak Polka»), «Chardash»). These transcriptions of works for the button accordion developed the artistic and aesthetic thinking of children, gave an idea of the possibilities of the button accordion; they introduced the students to the cultural heritage of the Slavic peoples. This is how the genre and style foundation was laid in creativity for children.

The development of button accordion music gave a certain signal for the formation of button accordion art, both performing and compositional. It was the

impetus for the establishment of traditions that enriched the button accordion art with original intonation content, but with the introduction of elements of the logic of musical classical-romantic thinking, with its inherent dramatic development, scale and bright color palette.

The specified trends of combining folklore sources with the norms of academic music in button accordion art for children were developing during the 50s and 60s of the 20th century. It corresponds to the stage of completion of the professionalization of button accordion performing art in Ukraine. This period is inextricably linked with the general development of button accordion culture, the transition to a higher level of academic musical education on folk instruments.

New educational and methodical manuals for the initial training of button accordionists appeared, the authors of which are domestic performers-teachers and composers: «Dytiachyi albom №2» («Children's Album No. 2») by K. Miaskov; «Dytiacha siuita» №1 («Pory roku») («Children's Suite No. 1» («Seasons»)) by A. Biloshytskyi (1980); children's albums by V. Dykusarov and E. Mantuliev (2000); «Baian vidkryvaie svit» («Button accordion opens the world») by P. Serotiuk (2003); «Albomy dlia yunatstva» («Albums for youth») by A. Shmykov and A. Haidenko, which determine the main stylistic directions of the development of children's button accordion repertoire and meet the requirements of modern musical education.

A valid observation regarding children's button accordion albums was A. Dushnyi's opinion about the desire of musicians to interest young people in the world of button accordion music, which prompted them to write «Children's albums», which appeared in different periods and were a priority in the repertoire of primary art educational institutions of the 21st century [2, p. 216].

In addition to the central and eastern regions of Ukraine (V. Podhornyi «Albomy dlia yunatstva» («Albums for Youth»), K. Miaskov «Dytiachyi albom dlia baiana» («Children's Album for the Button Accordion»), O. Shmykov «Albom dlia yunatstva» «Album for Youth»), etc.), composers from the western regions created the following works: «Muzychni kartynky» («Musical pictures») by M. Chamberzhi (1999), «Albom baianista» («Album of the button accordionist») by A. Onufrienko

(Drohobych, 2005), «Dytiachyi albom» («Children's album») by V. Soroka (Ternopil Terebovlia, 2007), «Dytiachyi albom bayanista-akordeonista № 2» («Children's album of the button bayanist-accordionist No. 2») by V. Shliubyk (Drohobych, 2010), «Dytiachyi albom» bayanista (akordeonista) («Children's Album» of a Bayanist (Accordionist)») by V. Saliia.

Interesting and useful from the point of view of the formation of the professionalism of button accordion art for children in Ukraine is «Albom dlia ditei ta yunatstva» («Album for Children and Youth») (1988) by V. Vlasov, which consists of 45 plays in five cycles («Albom pershoklasnyka» («Album of a first-grader»), «U hostiakh u kazky» («In a Fairy Tale»), «Kamerni piesy» («Chamber pieces»), «Narodni melodii» («Folk melodies»), «Estradno-dzhazovi piesy» («Pop and jazz pieces»)). It is noteworthy that in these microcycles-albums the composer demonstrates a different approach to children's worldview. There are also program plays with fairy-tale plots for beginners, chamber lyrical miniatures; there is also a microcycle based on folklore motifs, as well as pop and jazz music making with a diverse set of musical and expressive means, the use of a higher level of complexity of performance techniques, that intended for the education of pupils and students of professional specialized colleges and musical and pedagogical higher educational institutions.

Gradually, the «fund» of the button accordion repertoire was formed from the original works of Ukrainian composers. From the standpoint of professional activity, it contributed to the formation of young button accordionists' conscious attitude to the musical culture of their people as bearers of traditions. Now button accordion teachers have quite a lot of works (of varying degrees of complexity) created specifically for the button accordion.

The development of button accordion art for children is significantly influenced by contests and festivals held not only in Ukraine, but also abroad.

The development of button accordion art for children is closely related to the growth of performance culture among button accordion pupils, students of higher educational institutions and the formation of professional musical and pedagogical

education – a chain of children’s musical schools, studios, sections, circles, musical and pedagogical colleges. The popularity of button accordion art makes it possible to attract young musicians to the beauty, expands children’s musical outlook, makes life more interesting and emotionally rich.

Conclusions. Thus, button accordion art for young button accordionists as a component of Ukrainian folk-instrumental performance at the turn of the XX–XXI centuries found new forms, preserving the traditional ones in concert practice. Without the education of button accordion thinking in students, the development of button accordion art as a whole is impossible. Button accordion art was formed in an independent branch of modern button accordion art, which was not only determined in its formation, but also actively developing.

References:

1. Davydov M. A. (2005). *Istoriia vykonavstva na narodnykh instrumentakh* [History of performance on folk instruments]. Ukrainaska akademichna shkola. Kyiv, 418 s. [ukr]
2. Davydov M. A. (2004). *Teoretychni osnovy formuvannia vykonavskoi maisternosti baiianista (akordeonista)* [Theoretical foundations of the formation of performance skills of a button accordionist (piano accordionist)]. Kyiv. 240 s. [ukr]
3. Dushnyi A. V. (2010). *Lvivska shkola baianno-akordeonnoho mystetstva (Dovidnyk)* [Lviv school of button accordion-piano accordion art (Handbook)]. Drohobych. 216 s. [ukr]
5. Ivanov Ye. V. (2002). *Harmoniky, baiany, akordeony* [Harmonics, button accordions, piano accordions]. *Dukhovni ta materialni aspekty funktsionuvannia v muzychnii kulturi Ukrainy XIX-XX st.: navch. Posibnyk*. Sumy. 70 s. [ukr]
6. Kniaziev V. F. (2005). *Evoliutsiia vykonavskoi tekhniki v ukrainskii baiannii shkoli (druha polovyna XX stolittia)* [The evolution of performance technique in the Ukrainian button accordion school (second half of the 20th century)]. Candidate’s thesis / *Natsionalna muzychna akademiia Ukrainy im. P.I.Chaikovskoho*. Kyiv. [ukr]

7. Milshtein Ya. I. (1983). Pytannia teorii ta istorii vykonavstva [Issues of theory and performance history]. Prague. 266 s. [ukr]

8. Semeshko A. A. (2009). Baianno-akordeonne mystetstvo Ukrainy na zlami XX-XXI stolit [Bayan and accordion art of Ukraine at the turn of XX-XXI centuries]. Ternopil, Navchalna knyha «Bohdan». 244 s. [ukr]

9. Tyshchuk V. B. (2017). Rozvytok baiannoho mystetstva dlia ditei v Ukraini: istorychni peredumovy ta suchasni tendentsii [Development of button accordion art for children in Ukraine: historical background and modern trends]. Visnyk Khark. derzh. akadem. dyzainu i mystetstv. Ser. mystetstvoznavstvo : zb. nauk. pr. Kharkiv, №4. S. 131–136. [ukr]

UDC 378.091.2:784/785]:005.73(045)

**PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMING THE PROFESSIONAL
CULTURE OF FUTURE MUSIC TEACHERS IN THE COURSE
OF INSTRUMENTAL AND PERFORMING TRAINING**

© Tsuranova O., Shumska O., Smorodskiy V.

Information about the authors:

Oksana Tsuranova: ORCID ID 0000-0002-1516-1582; oksanatsuranova@ukr.net;
Candidate of Art Studies, Associate Professor, Head of Piano Department.

Olga Shumska: ORCID ID 0000-0002-5422-8663; oll123@ukr.net;
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Piano Department.

Vitaly Smorodskiy: ORCID ID 0000-0002-8868-8916; vismor406@gmail.com;
Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Teacher of Piano Department.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-22

The paper highlights the main mechanisms designed to contribute to the effective process of forming the professional culture of future music teachers in the course of instrumental and performing training. The need to raise the level of the future teacher's professional culture is substantiated. The abovementioned need is stipulated by the growing requirements for general cultural training of secondary school students, as well as the change of general educational paradigms, which fix the transition from mass-reproductive forms and methods of teaching to individual-creative ones. The professional culture of the music teacher is defined as a complex integrative personality formation, considered in the unity of musical and pedagogical components, which reflects his/her professional and personal qualities. The concept of "professional culture of the future music teacher" is considered through the lens of musical and pedagogical activity and its results. The peculiarities of the functioning of the studied phenomenon in the educational process at the general cultural level are revealed, where it acts as a factor that ensures the teacher's

cultural activity and his/her students; on the general pedagogical, which is determined by the requirements of the profession; and at the music-pedagogical level, which reflects the specifics of the music teacher's professional activity. It is determined that the indicator of the level of the studied culture is the quality of the aforesaid activity, and the professional culture as such, reflected in the music teacher's activity, acts as a measure of the development of his/her creative forces and abilities necessary for the selected professional sphere. It is substantiated that forming future music teachers' professional culture is the most effective in the course of instrumental and performing training. The pedagogical conditions of forming the professional culture of future music teachers are characterized, namely: actualization of the cultural and educational potential of instrumental and performing training; future teachers' mastering the skills of musical and pedagogical communication; educational and methodological support for forming the professional culture of future music teachers in the course of instrumental and performing training.

Keywords: future music teachers, professional culture, instrumental and performing training, musical and pedagogical activity, pedagogical conditions.

Цуранова О. О., Шумська О. О., Смородський В. І. «Педагогічні умови формування професійної культури майбутніх учителів музичного мистецтва у процесі інструментально-виконавської підготовки».

У роботі висвітлено основні механізми, покликані сприяти ефективному процесу формування професійної культури майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі інструментально-виконавської підготовки. Обґрунтовано необхідність підвищення рівня професійної культури майбутнього вчителя, зумовлену зростаючими вимогами до загальнокультурної підготовки учнів закладів загальної середньої освіти, а також зміною загальноосвітніх парадигм, які фіксують перехід від масово-репродуктивних форм і методів викладання до індивідуально-творчих. Професійну культуру вчителя музичного мистецтва визначено як складне інтегративне особистісне утворення, що розглядається в єдності музичного та педагогічного компонентів, у якому відображаються його професійні та особистісні якості. Поняття «професійна культура майбутнього вчителя музичного мистецтва» розглянуто через призму музично-педагогічної діяльності та її результатів. Виявлено особливості функціонування досліджуваного феномена в освітньому процесі на загальнокультурному рівні, де вона виступає як фактор, що забезпечує культуротворчу діяльність учителя та його учнів; на загальнопедагогічному, що детермінується вимогами професії; та на музично-педагогічному, що відбиває специфіку професійної діяльності педагога-музиканта. Визначено, що показником рівня досліджуваної культури є якість означеної діяльності, а сама професійна культура, відображена в діяльності вчителя музичного мистецтва, виступає мірою розвитку його творчих сил і здібностей, необхідних для обраної професійної сфери. Обґрунтовано, що формування професійної культури майбутніх учителів музичного мистецтва найбільш ефективно відбувається в процесі інструментально-виконавської підготовки. Схарактеризовано педагогічні умови формування професійної культури майбутніх учителів музичного мистецтва, а саме: актуалізація культурно-освітнього потенціалу інструментально-виконавської підготовки; оволодіння майбутніми вчителями навичками музично-педагогічного спілкування; навчально-методичне забезпечення формування професійної культури майбутніх учителів музичного мистецтва в процесі інструментально-виконавської підготовки.

Ключові слова: майбутні вчителі музичного мистецтва, професійна культура, інструментально-виконавська підготовка, музично-педагогічна діяльність, педагогічні умови.

Relevance of research. Changes in all spheres of human life and activity, characteristic of modern society, active mastering cultural values objectively require

the transformation of establishments of higher pedagogical education into the institute of creation and reproduction of pedagogical culture. Any changes taking place in higher education necessarily concern the university student, as a future teacher, a bearer of scientific knowledge, cultural and pedagogical experience of society, because it is in the general and professional culture that the socio-cultural, intellectual, and moral potential of the future teacher is manifested. This potential constitutes national wealth and must be timely demanded and rationally used. The need to improve the professional culture of the future teacher is stipulated by the growing requirements for the level of general cultural training of secondary school students; a change in general educational paradigms, which reflect the transition from mass-reproductive forms and methods of teaching to individual-creative ones; preparation of future teachers for professional, competent entry into the labor market with strongly formed needs for constant professional self-education and self-realization.

The extrapolation of the specified problem into the sphere of higher music-pedagogical education showed the need to understand the phenomenon of the professional culture of the music teacher as a unique phenomenon due to the simultaneous combination of pedagogical and musical activities. Such approach to considering the professional culture of the teacher-musician allows you to directly connect the above mentioned phenomenon with professional experience in the field of music-pedagogical activity, which, in turn, is consistent with the idea of training specialists who combine the command of various knowledge, faculties and skills with the ability to their functional application according to practical requirements.

Analysis of recent research and publications. Despite the fact that pedagogical science and practice have accumulated some experience in forming the professional culture of future teachers, forming the professional culture of future music teachers from the standpoint of its integrity has not been given sufficient consideration. Thus, researchers studied the problems of teacher's performing culture (L. Archazhnikova), musical and aesthetic culture (R. Telcharova), and art culture

(L. Rapatska). Representatives of the cultural approach in national art education (O. Oleksiuk, H. Padalka, O. Rostovskyi, O. Rudnytska, O. Shcholokova, etc.) emphasize the profound connection between culture and education, the cultural relevance of art education, and the need to familiarize the individual with cultural values in the course of both general and professional education. These studies became a considerable basis for the further development of issues related to forming the professional culture of future music teachers. In particular, a direct appeal to the category “professional culture” in connection with the training of the teacher-musician can be found in the works by O. Hrybkova, A. Trudkov, I. Shevchenko, who consider this concept as a complex dynamic formation that reflects the extent to which the individual has mastered the culture of society and creative dedication in professional activity. The common position of scholars is manifested in the understanding of professional culture as an integrative phenomenon, which is the sphere of manifestation of both pedagogical and musical abilities of the person.

The purpose of the paper is to characterize the pedagogical conditions of forming the professional culture of future music teachers in the course of their instrumental and performing training.

Results. The concept of «professional culture of the music teacher» is a part of more general concepts: «culture», «professional culture», «pedagogical culture», «musical culture». So, let us turn to the concept of «culture» as the most general of them.

Culture is a multifaceted category of the entire complex of the humanities (philosophy, cultural studies, sociology, history, ethnography, anthropology, archeology, aesthetics, art history). Culture is understood as an artificial sphere of existence and self-realization created by people, a source of regulation of social interaction and behaviour [1, p. 167]. Also, in the most commonly used sense, culture is a historically determined degree of development of society and the individual, expressed in the results of his/her material and spiritual transforming activity [13, p. 392].

The basis of studying the professional culture of future music teachers is the interpretation of culture as a product and process of human activity, as a result of which the world and at the same time the person him/herself changes. The choice of this approach is due to the fact that, firstly, it provides an opportunity to study the specified phenomenon through the lens of music-pedagogical activity and its results. Secondly, the quality of the performed activity can serve as an indicator of the level of the studied culture. And, thirdly, the professional culture itself, reflected in the activity of the music teacher, will act as a measure of the development of his/her creative forces and abilities necessary for the chosen professional field.

Since in his/her activity the teacher-musician cannot do without creating, reproducing and using musical values, he/she needs to have developed appropriate abilities for this; at the same time, he/she must rely on certain cultural norms and models, that is, possess the relevant knowledge, abilities and skills [15, p. 222]. The professional culture of the music teacher is realized in his/her subject activity as the integration in the pedagogical reality certain spiritual and moral relations that are revealed in dialogic interaction in the systems «composer – performer», «performer – listener», «composer – listener». The development of the personality of both the student and the teacher takes place in the development of these relations. In all of this, an important role is played by experience, which implies a fixed unity of knowledge and skills, which develops into a model of actions that correspond to any professional situation.

Therefore, the professional culture of the music teacher can be defined as a complex integrative personal formation, considered in the unity of musical and pedagogical components, which reflects his/her professional and personal qualities. The basis of this formation is the value qualities of the individual, which are realized in the creative nature of the teacher-musician's professional activity. In addition, professional culture reflects the quality level of training of the music teacher [12, p. 8].

The complexity and originality of the phenomenon “professional culture of the music teacher” determines the peculiarities of its functioning in the educational process at three levels simultaneously, that is general cultural level, where it acts as a factor that ensures the cultural activity of the teacher and his/her students; general pedagogical level, which is determined by the requirements of the profession; artistic-pedagogical (music-pedagogical), which reflects the specifics of the professional activity of the teacher-musician [16, p. 19]. The manifestation of future music teachers’ professional culture is determined by the formedness of certain competencies, which are interpreted as generalized methods of action that ensure productive performing activities in a certain field [9, p. 47-48]. The level of acquisition of relevant competencies characterizes the professional competence of the specialist and acts as an integral professional and personal characteristic of the graduate, which includes a system of values and relationships, knowledge, experience, ideas, algorithms of activity, creative abilities that allow the individual to apply these competencies.

Being characterized by the artistic and creative nature of music-pedagogical activity, the professional culture of the music teacher is a socially determined, dynamic individual-personality system, which includes value orientations (value attitude towards musical art in the unity of its content-aesthetic and functional sides, value attitude towards music-pedagogical activity based on an understanding of its personal meaning, a value attitude towards the personality of the student as the highest value), professional and personal qualities (focus on music-pedagogical activities, pedagogical and musical-performing capabilities), professional competence and specific professional experience that combines pedagogical and musical aspects, aspiration for creative self-realization in music-pedagogical activity, which in the aggregate ensures productive interpersonal interaction of the subjects of the educational process by means of musical art.

The basis of future music teachers’ professional training is instrumental and performing training [3, p. 103], which in the context of our research we consider as a set of specific features and functions, the implementation of which should ensure

forming the professional culture of future music teachers. At the same time, the formation and development of the professional culture of the teacher-musician is impossible without providing appropriate pedagogical conditions, as well as without a pedagogically organized musical environment, a component part and condition of existence of which is musical-performing activity.

As pedagogical conditions of forming the professional culture of future music teachers in the course of instrumental and performing training, we suggest the following:

- actualization of the cultural and educational potential of instrumental and performing training to ensure forming the professional and pedagogical world outlook of future music teachers;

- orientation of the process of instrumental and performing training to future teachers' mastering the skills of musical and pedagogical communication, specific for professional activities in the field of general music education;

- educational and methodological support for forming the professional culture of future music teachers in the course of instrumental and performing training, which reflects the content of its cultural and educational potential.

It should be noted that the specified conditions have a complex nature and are mutually complementary. Let us consider each of them in detail.

The basis for choosing the first pedagogical condition was the understanding that the quality of the music teacher's professional activity is determined not only by the extent to which he/she possesses versatile psychological-pedagogical and special knowledge, abilities and skills, but also by the system of views and beliefs that guide this activity. In other words, it is important for the teacher-musician to understand his/her educational mission, his/her place in the educational process, to be consciously guided in his/her work by professional values and ideals [5, p. 7]. Therefore, one of the leading tasks of forming the professional culture of future music teachers on the basis of the higher education institution is the development of their professional and pedagogical outlook.

The composition of the professional and pedagogical world outlook of the teacher-musician, first of all, should include knowledge that provides a “vision” of the world from the point of view of professional values. Forming such knowledge in the course of future teachers-musicians’ instrumental and performing training can be carried out through the coverage of musical phenomena from a pedagogical standpoint, which university students encounter within the educational process. These phenomena include historically determined directions in the development of musical art, the work of composers, outstanding performers, individual works, musical genres, etc. In order for the perception of this kind of information by university students to be not abstract, but to serve as a basis for forming their professional views and beliefs, it is necessary to connect it with a comprehensive assessment of the studied material. The basis for such an assessment should be the system of students’ value orientations.

In the conditions of ambiguous, often aggressive and even destructive influence of modern musical culture on human consciousness, purposeful forming future music teachers’ professional value orientations is a priority task. One of the ways to solve it is that the content of instrumental and performing training is perceived by students as personally meaningful. This can be achieved by:

- supplementing the traditional academic educational and performing repertoire with pedagogically appropriate and at the same time interesting works for students. These can be works of the so-called “popular classics”, compositions by contemporary authors, various arrangements and transcriptions, folk melodies of varying degrees of complexity, highly artistic instrumental pop works, etc.;

- selecting works taking into account their relevance for the future teacher-musician, namely: the possibility of performing them during pedagogical practice, in the course of performing various kinds of social projects, and later in professional activity;

- using, along with classroom, non-auditory forms of educational and performing activities, for example, such as organizing thematic, musical, educational and entertainment events.

Thus, the first pedagogical condition is to a certain extent motivational, because it is connected with the need to form future teachers-musicians' attitude towards instrumental performance as a professional and personal value. Its implementation in pedagogical reality is logically connected with other conditions.

It is necessary to pay attention to the fact that instrumental performance in the a music teacher's activity rarely appears in a "pure" form. As a rule, during the lesson, the teacher-musician has to perform several executive functions – soloist-instrumentalist, accompanist, choirmaster, and singer. Let's add that the teacher must feel confident in front of the class, look good, overcome stressful situations and "harmful" emotions that arise as a result of their occurrence.

It is quite obvious that implementing such a complex activity can hardly be successful without future teachers' mastering the skills of music-pedagogical communication, specific for professional activities in the field of general music education [7, p. 113]. The peculiarity of such communication is that the musical work appears in the educational process both as its subject and as a means. Thus, instrumental performance can be recognized as the optimal form of pedagogical communication at music lessons.

A qualitative indicator of pedagogical communication is «the culture of pedagogical communication – .. the degree of teacher's acceptance of pedagogical values and orientation towards free interpersonal interaction, during which subject-subject relations are realized, personal and peculiar properties of partners are formed and manifested» [7, p. 118-119].

Therefore, forming the professional culture of future teachers of musical art suggests the need to foresee the forms and methods of working with students of higher education, which will contribute to the development of their music-pedagogical communication skills as a system of actions that provide the possibility of pedagogical communication at the lesson with the direct use of musical and artistic means. In the future, these skills should find an outlet in the entire spectrum of interaction of the teacher-musician with the surrounding world, related to learning,

actual performance, educational and other types of activities determined by the requirements of the profession.

Possibilities of implementing this pedagogical condition, first of all, consist in the use of active learning methods. For example, creating educational and educational game situations that imitate the conditions of the a teacher-musician's professional activity (preparation and conduct of a lesson in musical art, extracurricular activities, as well as mastering the performance-pedagogical repertoire), which determines students' acquisition of certain professional experience and prepares them for a quick professional adaptation in the future.

Since organizing the process of forming future music teachers' professional culture in the course of instrumental and performing training at the institution of higher pedagogical education differs from the traditional one, it requires supplementing the educational process with content that reflects the teacher-musician's activity in its specific directions – educational, educational, organizational, educational, and research [10, p. 202]. Therefore, it is logical to single out the following pedagogical condition – educational and methodological support for forming future music teachers' professional culture in the course of instrumental and performing training, which reflects the content of its cultural and educational potential.

In order to implement this pedagogical condition, we consider it expedient to introduce the special course «Instrumental and performing activities of the future teacher-musician» into the educational process. The purpose of the special course is to prepare students for music-pedagogical activity as an artistic-pedagogical activity and lay the foundations for their independent work with the aim of self-development and self-improvement in this field. The special course program consists of 7 themes and is designed for 18 lecture hours, 18 hours of seminar and practical classes, 36 hours for independent work. The content of the special course is aimed at university students' acquiring the necessary theoretical knowledge and practical abilities and skills to solve various problems of musical performance in the context of pedagogical and musical educational activities.

When developing the content of the special course, we were guided by the main provisions, according to which one should take into account the following: scientific approaches (study of basic concepts, leading ideas); psychological characteristics of university students (predicting the reaction of the group and individual students, their attitude to the studied problem being); day logical sequence (structuring the material and preservation of sequence in the presentation of individual and general concepts).

Among the didactic tools, we single out the following: involving university students in cognitive activity; including problem situations in the educational process; using independent works of a creative nature.

When implementing the special course, special attention should be paid to practical classes and independent work, which allows future teachers to use the knowledge acquired in practice, to form new skills necessary for mastering professional culture.

Holding seminars involves not only repeating and consolidating lecture material, but also preparing reports by university students. This form of work is designed to help students develop a clearer idea of the specifics of the a music teacher's professional activity, and their orientation towards mastering the values of musical and pedagogical culture. In particular, the following questions may be proposed for discussion: Musical and pedagogical performance is pedagogy or art? Dialogue as an internal basis of music-pedagogical performing activity. Value orientations of musical and pedagogical performance.

It should be noted that it is also important to use such types of educational activities as discussions, trainings, writing essays, etc.

For example, you can offer such training topics as: «First meeting with students: Professional self-presentation», «Musical performance in front of a children's audience», «School music lesson without the use of audio equipment».

Practical tasks should be aimed at independent generalization and application of acquired knowledge by university students, and at active students' involving in educational music-pedagogical performance activities. Completing such tasks involves annotating musical works from the point of view of pedagogy, pedagogical

commentary on performed works, a “collage” of excerpts of instrumental works in accordance with the subject of school lessons on musical art, etc.

The special course ends with implementing pedagogical and educational projects, in which musical performance acts as an active form of communicative interaction with the audience. Proposed project themes are «Musical Excursion», «Musical Portraits of Time», «Singing the Native Land», etc. A project of your own design can also be done. The main requirement for the project is its pedagogical orientation. Thus, students should form an idea about the instrumental and performing activity of the teacher-musician as the most important means of spiritual development of schoolchildren. It should be noted that the knowledge, skills and abilities acquired by university students within the special course should become the basis for forming the competences, which already during their studies should find an outlet in the practice of educational and professional activities at school and in participation in various kinds of social and cultural and educational activities measures.

Upon completion of the special course, we consider it relevant to hold a pass-or-fail test, and to evaluate the performance of the students according to a set of the following indicators: activity during training sessions; doing research and practical work within the special course; a realized creative music-pedagogical project.

The study and analysis of scientific, scientific-pedagogical, music-pedagogical literature, as well as the conducted research made it possible to formulate the following practical recommendations:

- when developing educational programs and scientific-methodological support for future music teachers' music-pedagogical training one should take into account the structure and content of the professional culture of the music teacher;
- improving the professional training of future teachers-musicians through forming the professional culture of the music teacher within the framework of instrumental and performing disciplines, taking into account the orientation towards socially directed activities of university students;

- it is expedient to introduce into the educational process a special course aimed at expanding and deepening the professional training of future music teachers in both theoretical and practical aspects, taking into account the specifics of the professional activity of the specialist who works in the field of general music education.

Conclusions. Thus, on the basis of the above, we can conclude that the need for forming the professional culture of future music teachers is due to the general need of education for intellectually developed, creatively thinking teachers who are able to exert a progressive influence on the spiritual renewal of society, on the development of human potential, support of cultural traditions, on forming high moral and aesthetic ideals of youth. Based on this, the orientation of higher music-pedagogical education should be the personality of the teacher-musician, focused on students' spiritual development by reproducing the values of musical culture, generating innovative ideas, as well as capable of self-development and self-improvement in the music teacher's professional and pedagogical activities at the institution of general secondary education.

The professional culture of the teacher-musician is considered as a phenomenon of multi-aspect integration of pedagogy (as the art of education and teaching) and the musical art.

A distinctive feature of the process of forming future music teachers' professional culture is its practical orientation, that is the determinism of organizational forms and content filling with various aspects of music-pedagogical activity.

The effectiveness of the aforementioned process depends on successful implementing a set of pedagogical conditions, namely: actualizing the cultural and educational potential of instrumental and performing training to ensure forming a professional and pedagogical outlook of future music teachers; the orientation of the process of instrumental and performing training on mastering by future teachers the skills of musical and pedagogical communication, specific for professional activities in the field of general music education; educational and methodological

support for forming the professional culture of future music teachers in the course of instrumental and performing training, which reflects the content of its cultural and educational potential.

References:

1. Honcharenko S. U. *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk*. Kyiv : Lybid, 1997. 367 p. [ukr]
2. Huzii N. V. *Pedahohichnyi profesionalizm: istoryko-metodolohichni ta teoretychni aspekty* : monograph. Kyiv : NPU im. M. P. Drahomanova, 2004. 243 p. [ukr]
3. Huseinova L. V. *Instrumentalno-vykonavska tvorchist yak zasib profesiinoi pidhotovky pedahoha muzykanta / Naukovi zapysky Nizhynskoho pedahohichnoho universytetu im. Mykoly Hoholia: Seriia Psykholoho-pedahohichni nauky*. Nizhyn, 2002. No 1. P. 103–105. [ukr]
4. Dubaseniuk O. A. *Profesiina pedahohichna osvita: osobystisno oriietovanyi pidkhdid* : monograph. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2012. 436 p. [ukr]
5. Levytska I. M. *Formuvannia pedahohichnoho rozuminnia v maibutnikh uchytyeliv muzyky u protsesi profesiinoi pidhotovky* : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. PDPU im. K. D. Ushynskoho. Odesa, 2012. 21 p. [ukr]
6. Oleksiuk O. M. *Muzychna pedahohika: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv*. Kyiv : KNUKiM, 2006. 188 p. [ukr]
7. Padalka H. M. *Pedahohika mystetstva: Teoriia i metodyka vykladannia mystetskykh dystsyplin* : navch. posibnyk. Kyiv : Osvita Ukrainy, 2008. 274 p.
8. *Pedahohichna maisternist uchytyelia* : navch. posib. / Za red. prof. V. M. Hrynovoi, S. T. Zolotukhinoi. Kharkiv : “OVS”, 2006. 231 p. [ukr]
9. *Pedahohichna tvorchist: metodolohiia, teoriia, tekhnolohii* : monohrafiia / V. P. Andrushchenko, S. O. Sysoieva, N. V. Huzii ta in. Kyiv : NPU im. M. P. Drahomanova, 2005. 183 p. [ukr]
10. Rudnytska O. P. *Pedahohika: zahalna i mystetska* : navchalnyi posibnyk. Ternopil : Navchalna knyha – Bohdan, 2005. 360 p. [ukr]

11. Sysoieva S. *Osnovy pedahohichnoi tvorchosti*. Kyiv : Milenium, 2006. 344 p. [ukr]
12. Tkachenko T. V. *Formuvannia profesiino-pedahohichnoi kultury maibutnoho vchytelia muzyky : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04*. KhDPU imeni H. S. Skovorody. Kharkiv, 2000. 23 p. [ukr]
13. *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk : dovidkove vydannia*. Kyiv: Abrys, 2002. 742 p. [ukr]
14. Shevchenko I. L. *Formuvannia profesiinoi kultury maibutnoho vchytelia muzyky v pozanavchalnii diialnosti : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04*. KDPU imeni Volodymyra Vynnychenka. Kirovohrad, 2008. 21 p. [ukr]
15. Shevchenko O. *Pedahohichna tvorchist yak vymoha suchasnoi osvity. Psykholoho-pedahohichni problemy silskoi shkoly*. 2010. Vyp. 32. P. 220-225. [ukr]
16. Shcholokova O. P. *Systema profesiinoi pidhotovky studentiv pedahohichnykh vuziv do khudozhno-estetychnoi osvity shkolariv : avtoref. dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04*. Kyivskyi un-t im. T. Shevchenka. Kyiv, 1996. 43 p. [ukr]
17. Baron J. *Personality and intelligence // Handbook of human intelligence / R. J. Sternberg (Ed.)*. New York : Cambridge University Press, 2012. P. 308–351. [eng]
18. Sternberg R. J. *Successful Intelligence*. New York : Simon & Schuster, 2017. 265 p. [eng]

УДК 78.08:130.2(045)

МУЗИЧНИЙ ЖАНР ЯК КУЛЬТУРОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

© Халєєва О. В., Смородська М. М.

Інформація про авторів:

Халєєва Олена Вікторівна: ORCID ID 0000-0002-8151-4374; haleevam@gmail.com; кандидат мистецтвознавства, завідувач кафедри вокально-хорової підготовки вчителя.

Смородська Марина Миколаївна: ORCID ID 0000-0002-0001-6024; marinasmorodskaja@gmail.com; кандидат мистецтвознавства, викладач кафедри вокально-хорової підготовки вчителя.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-23

У статті аналізуються основні підходи до теорії жанру і його класифікації. Жанр – багаторівневе і багатоаспектне поняття, тому в межах дослідження проаналізовано основні підходи до теорії жанру і його класифікації, автори уперше дають визначення музичного жанру як культурологічної категорії. У більшості дефініцій жанр характеризується як рід, вид, тип твору, тобто як деяка абстрактна категорія, що ототожнюється з конкретним добутком. Але мобільність є характерною рисою жанру, тому це призводить до постійного коректування критеріїв для позначення його суті.

Розглянуто визначення жанру в існуючих теоріях і концепціях. Наукові положення аргументовані на основі вивчення робіт вітчизняних і зарубіжних музикознавців.

У сучасному музикознавстві, в останнє десятиліття ХХ століття особливо активно став розвиватися новий напрямок у науці – музична культурологія, яка формується на межі музикознавства, філософії естетики і культурології. Але треба відмітити, що системного дослідження музичного жанру саме як культурологічної категорії поки не існує.

Зазначаємо, що музичний жанр як культурологічна категорія – це спосіб осмислення і адаптації до дійсності, що історично формується і характеризує художню картину світу, стиль епохи, музичне мислення, мову, яка володіє семантичною пам'яттю і здатністю до загальнокультурного діалогу і є частиною культури як цілісної системи. В окремому випадку, музичний жанр позначає рід, вид і підвид музичної творчості, яка певним чином організована в просторово-часовому відношенні, володіє рядом досить стійких стилістичних характерних ознак, наповнених музичною знаковістю, які детерміновані соціокультурними умовами, умовами функціонування і сприйняття.

Ключові слова: жанр, музичний жанр, культурологічна категорія, музична творчість, музична культурологія.

Olena Khaleieva, Maryna Smorodska «Musical genre as a cultural category».

In article analyzes the main approaches to the theory of genre and its classification. Genre is a multi-level and multi-faceted concept, therefore within the framework the article analyzes the main approaches to genre theory and its classification, the authors for the first time define the musical genre as cultural category. In most definitions, a genre is characterized as a kind, form, type of work, i.e. as some abstract category that is identified with the specific profit. But mobility is a characteristic feature of the genre, so it leads to the constant adjustment of criteria to indicate its essence

The definition of genre in existing theories and concepts is considered. Scientific provisions are reasoned on the basis of the study of domestic and foreign works musicologists.

In modern musicology, especially in the last decade of the 20th century a new direction in science began to actively develop - musical cultural studies, which is formed on the border of musicology, philosophy of aesthetics and cultural studies. But it should be noted that the systematic study of the musical genre as a cultural category does not yet exist.

We note that the musical genre as a cultural category is a method of comprehension and adaptation to the reality that historically formes and characterizes the artistic picture of the world, the style of the era, musical thinking, the language possessing semantic memory and the ability to cross-cultural dialogue is what it is a part of culture as a wholesome system. In a particular case, a musical genre denotes a kind, type and subtype of musical creativity, which is organized in a certain way in the spatio-temporal relationship, has a number of fairly stable stylistic characteristics filled with musical symbolism, which are determined by socio-cultural conditions, conditions of functioning and perception.

Keywords: genre, music genre, cultural category, musical creativity, musical cultural studies.

Актуальність дослідження. Через жанр відбувається зв'язок музики з реальною дійсністю, й отже він являє собою засіб її художнього осмислення.

Дослідження жанрової проблематики актуально, тому що «у першу чергу жанр

є змістовним поняттям, саме через нього «розшифровуються» художньо-логічні процеси, що відбуваються в музиці» [12, с. 38]. Проблема жанру, його трактування і класифікації виникли не сьогодні, але в новому історико-культурному контексті сучасності актуалізується вивчення музичної культури на новому світоглядному рівні, відкриваються нові аспекти, погляди на проблеми стилю, жанру, символу тощо.

Мета дослідження. Як відомо, жанр – багаторівневе і багатоаспектне поняття, тому в рамках статті обмежимося аналізом основних підходів до теорії жанру і його класифікації, виділивши найбільш перспективні, на наш погляд, і спробуємо сформулювати визначення поняття «музичний жанр» у сучасному контексті як культурологічної категорії. *Об'єкт дослідження:* жанрові концепції, методологія жанрової проблематики та «інтонаційний фонд» сучасної хорової культури. *Предмет дослідження:* музичний жанр як культурологічна категорія.

Виклад основного матеріалу. У більшості дефініцій жанр характеризується як рід, вид, тип твору, тобто як деяка абстрактна категорія, що ототожнюється з конкретним добутком. Але мобільність є характерною рисою жанру, тому це призводить до постійного коректування критеріїв для позначення його суті, що істотно ускладнює подальшу розробку цієї проблеми. Так, у ряді досліджень загальноестетичного характеру піднята жанрова проблематика. М. Каган у своїй монографії «Морфологія мистецтва» виділяє, як відомо, чотири основні грані в структурі мистецтва: гносеологічну, аксіологічну, моделюючу і семіотичну, відповідно до яких і проводить диференціацію жанрів у різних площинах. Автор робить висновок, що «жанр є загальна категорія морфології мистецтва і що його багатозначність і різноплановість глибоко закономірні, тому що породжені багатогранністю мистецтва» [6, 424]. У свою чергу, М. Арановський також відзначає, що жанр «явище принципово невичерпне, бо виступає як «фінальне» вираження всіх основних властивостей твору, інтегруючи їх у собі» [1, с. 7].

В існуючих теоріях і концепціях музичних жанрів (Л. Мазель, А. Сохор, О. Соколов, С. Скребков, В. Цуккерман, та ін.) автори зазвичай виділяють низку жанрових критеріїв, одному з яких приділяється роль головного. Звідси випливає визначення жанру відповідно до переваги тих чи інших ознак.

Так, В. Цуккерман визначає жанр як вид музичного твору, в основі класифікації якого лежать: риси змісту, призначення і тип виконання, але автор не дає однозначного визначення термінів «рід», «вид», «жанр», іноді вживаючи категорії в різних значеннях, а іноді як синоніми [17, с. 60–61]. У своєму дослідженні «Музичні жанри та основи музичних форм» автор запроваджує важливе для музичної теорії поняття жанру як «типізованого змісту», під яким треба розуміти сукупність ознак жанру, що відбивають певний зміст. Близько за суттю цього тлумачення жанру поняття «узагальнення через жанр», введене А. Альшвангом у 30 роки ХХ століття, яке було сформульовано в статті: «Проблеми жанрового реалізму (до 70-річчя з дня смерті А. С. Даргомижського)». Сутність «узагальнення через жанр» полягає в тому, що той чи інший жанр автор використовує не в прямому призначенні, а опосередковано, тобто як носія того чи іншого, сформованого образно-значеннєвого змісту: «Таке виразне застосування жанру, що володіє властивістю виражати в «опосередкованому» вигляді емоції, думки й об'єктивну правду, називаю узагальненням через жанр» [2, с. 100], тобто за А. Альшвангом жанр виступає як метод (засіб) досягнення і посилення реалізму музичної дії. В. Цуккерман, у свою чергу, трактує жанр як явище, яке має ряд стійких характерних ознак, типових для того чи іншого музичного жанру, але виділяє серед них – зміст твору. Так, і А. Альшванг і В. Цуккерман підкреслюють жанрову впізнаваність через суму якісних характеристик, тобто жанр можна інтерпретувати як знак, значення якого слухачеві відомо в результаті багаторазового сприйняття.

А. Сохор, як відомо, розглядає жанр як стійку узагальнюючу категорію, відзначаючи, що «звертаючись до будь-якого жанру, композитор стикається з втіленою в ньому віковичною традицією його тлумачення» [14, с. 305], тобто

спирається передусім на практику функціонування того чи іншого жанру. Так, А. Сохор визначає музичний жанр на основі головної ознаки – виконавської обстановки, умов побутування, відповідно до яких поділяє жанри на чотири групи: театральні (опера, балет і оперета); концертний жанр (симфонія, соната, квартет, ораторія, кантата, романс і т.п.); масово-побутові жанри (пісня, танець і марш із усіма різновидами); культові або обрядові жанри (молитовний піснеспів, меса, реквієм і ін.) [13, с. 23]. І. Нейштадт розвиваючи теорії А. Сохора і В. Цуккермана, пропонує поділяти жанри за змістом (зв'язаним з їх функціонуванням) на іманентно-музичні та позамузичні, тобто безпосередньо пов'язані з природньою людською діяльністю й опосередковано: «Жанри, що кореняться в суспільному побуті і є частиною цього побуту, безпосередньо з ним пов'язані і виступають по відношенню до нього в якості знаків – ознак, жанр виступає як одиниця значення» [9, с. 18].

Класифікація жанрів у сучасному хорознавстві, як відомо, вперше була розпочата П. Левандо. Л. Пархоменко належить пріоритет у подальшій розробці жанрової типології «хорового фонду» України [10]. Системний підхід до хорового твору, який пропонує автор, дає можливість комплексно його аналізувати, виявити особливості його образно-семантичної сторони. Так, Л. Пархоменко, говорячи про один з найбільш важливих чинників у формуванні жанрів музичної творчості, відзначає історично сформовану традицію розуміння їхньої сутності, на яку раніше звернув увагу А. Сохор, розглядаючи жанр як досить стійку категорію, у якій і кристалізується та фіксується практика не лише суспільного побутування музики, а й композиторської творчості та слухачького сприйняття (що в цілому корелює з інтонаційною теорією Б. Асаф'єва) Л. Пархоменко дійшов висновку, що жанр історично соціально детерміноване явище, як в аспекті формування жанрових ознак, композиторської творчості, так і в плані сприйняття конкретних жанрів через суму стереотипних рис, властивих певному колу образів, структури, поетики. На підставі даного висновку, Л. Пархоменко формулює більш системне, функціональне визначення жанру хорової п'єси і дає класифікацію

жанрів хорової творчості по ряду критеріїв. Так, згідно з критерієм природи виконавства, автор виділяє хорову творчість в окремий рід, який розподіляє на дві галузі світської та духовної музики. Л. Пархоменко, розглядаючи лише світську галузь музики, диференціює її на жанри хорової п'єси, пісні, циклу та хори великої форми. Досліджуючи жанр хорової п'єси, автор робить розподіл її на види, згідно з яким хорова п'єса ділиться на п'ять видів, а саме: 1) героїчні та героїко-епічні; 2) епічні, лірико-епічні; 3) ліричні, лірико-психологічні; 4) драматичні; 5) характерні п'єси. Тобто автор, використовуючи традиційно усталений родовий принцип розподілу хорової творчості, застосовує його для видової диференціації жанрів та доповнює свою класифікацію п'ятим видом хорової п'єси. Види, своєю чергою, автор пропонує ділити на типи. Однак, необхідно відзначити, що основну увагу Л. Пархоменко приділила розробці проблеми саме жанру хорової п'єси і система її жанрової класифікації застосована до цього жанру.

У контексті дослідження великий інтерес мають праці А. Терещенко щодо кантатно-ораторіального жанру, а саме: монографії «Українська радянська кантата і ораторія» (1975) і «Українська радянська кантата і ораторія» (1980).

Автором проведено дослідження кантатно-ораторіального жанру від джерел його зародження на Україні до 80-х років ХХ століття. Основну мету свого дисертаційного дослідження А. Терещенко сформулювала як: «осмислення історичної динаміки української радянської кантатно-ораторіальної творчості, у розгляді формування і розвитку жанру, як категорії історичної, у контексті соціально-суспільних і естетичних поглядів *соціалістичної епохи*» [16, с. 6]. Отже, незважаючи на комплексний аналіз кантатно-ораторіального жанру: вивчення історіографії проблеми, висвітлення таких актуальних питань як традиція і новаторство, форми розвитку вербального ряду в жанрових моделях кантати, ораторії, кантати-поєми, національне й інтернаціональне, проблема жанрового і видового синтезу, необхідно відзначити, що автором не проаналізований аспект вивчення жанру як інформаційно-семіотичного об'єкту, як засобу комунікації й інші питання

музичної культурології. Також треба відзначити, що нова історико-культурна ситуація, яка розпочалася з початку 90-х років ХХ століття, дала поштовх до переосмислення всього музичного «хорового фонду» України, у контексті якої також намітилися нові підходи і до вивчення актуальних проблем музикознавства.

У сучасному музикознавстві, в останнє десятиліття ХХ століття особливо активно став розвиватися новий напрямок у науці – музична культурологія, яка формується на межі музикознавства, філософії естетики і культурології. Але власне культурологія – наука досить молода і ще не має єдиного напрямку. Так, в «Енциклопедичному словнику з культурології» приведено декілька версій культурології: «семіотична» (Ю. Лотман), «літературознавча» (С. Аверінцев), «діалогічна» (В. Біблер), «історична» (Л. Баткін, А. Гуревич) та інші. Тому, для ясності відмітимо, що наше дослідження буде базуватися на стику «семіотичній», «діалогічній», частково «історичній» теорії культурології та «інформаційно-семіотичній» концепції, яку запропонував у своїй роботі «Культурологія» (2003) А. Кармін. Конкретно у музичній культурології перспективними є напрями, пов'язані з комплексним, контекстним аналізом категорій: «стиль», «жанр», «символологія», «семантика» тощо. Так, О. Самойленко у своїй монографії «Музикознавство та методологія гуманітарного знання. Проблема діалогу» (2002) відзначає дві тенденції у сучасній культурології. Одна з них – інтегруюча «звернена до «значеннєвого світу» культури, як єдиному, пов'язана з пошуком універсалій, у тому числі архетипів культурної свідомості, загальної культурної семантики і т.інш.» [11, с. 6]. Але треба також відмітити, що системного дослідження музичного жанру саме як культурологічної категорії поки не існує.

Так, з позицій музичної культурології, кантатно-ораторіальний жанр може розглядатися, по-перше, в аксіологічному аспекті як культурна цінність. Але треба зауважити, що поняття «цінність» є суб'єктивним, тому цінністність кантатно-ораторіального жанру як феномену культури можна розглядати тільки в контексті сучасної культурної парадигми.

По-друге, культурологічний підхід дозволяє розглядати кантатно-ораторіальний жанр у більш широких системах: суспільство, людська діяльність і культура в цілому. Тут для дослідження даної проблеми у межах культурологічного є ефективним і соціокультурний підхід, у якому акцентується увага на діалектичній єдності соціального і культурного процесу.

По-третє, культурологія як деяке теоретичне розуміння культури, націлює на інформаційність культури як засобу збагнення мистецтва, а розгляд окремих феноменів мистецтва дозволяє осягати сутність і цілісність самої культури. Тут застосовуємо семантико-семіотичну теорію, через яку виходимо на тлумачення музичного змісту, що дозволяє піднятися на рівень «музичних звукоїдей» (за О. Самойленко). Через визначення «семантичної пам'яті» або «пам'яті музичного жанру» (за М. Лобановою) ми підходимо до проблеми діалогу жанрово-стильових форм, що виявляється в кореляції їх структурних і семантичних проявів стилістичних констант. Саме діалог «значеннєвих інтенцій» культури і музичної поетики О. Самойленко визначає як головний – семантичний діалог музики. У музичній поетиці, у даному аспекті, основними значеннєвими інстанціями стають «жанр – композиція – стиль» (за О. Самойленко), на відміну від М. Арановського, який визначає жанр як «фінальну» інстанцію. Так, внутрішньомузичний діалог, своєю чергою, націлює на діалог загальнокультурний, що дозволяє висвітлити історико-типологічний ракурс зазначеної проблеми.

По-четверте, усвідомлення внутрішньої цілісності, системності культури, інтеграційні тенденції, що підсилюються у всіх сферах культури, не могли не відбитися на процесах у жанровій системі музичного мистецтва України. Тому музично-культурологічний підхід полягає у виявленні й аналізі різноманітних зв'язків (причинних, функціональних, змістовних тощо), кантатно-ораторіального жанру і культури як цілісної системи і задача тут складається в аналізі і реконструкції художньої картини світу, стилю епохи, музичного мислення, мови.

У контексті вищесказаного, кантатно-ораторіальний жанр можна розглядати як прояв діалогічності культури, як текст у контексті культури як метасистеми. Отже, кантатно-ораторіальний жанр є синтетичним і водночас символічним за своєю природою, він володіє «семантичною пам'яттю» і здатністю як до музичного діалогу жанрово-стильових форм, так і до діалогічності як узагальнюючого культурологічного принципу.

Серед робіт музично-культурологічної спрямованості також є дослідження Є. Мінаєва «Музичне інформаційне поле в еволюційних процесах мистецтва», в якому автор запроваджує ряд нових понять стосовно музичної культури, через розкриття яких відкривається новий погляд на жанрову систему. Варто помітити, що застосований автором, інформаційний підхід у науці одержав розвиток порівняно недавно, відповідно до якого, стосовно до музичної культурології, створення музичного мистецтва складає особливу ступінь енерго-інформаційної еволюції свідомості. Накопичена музична інформація формується в структурах «суспільно-польової тезаурусної свідомості» (за Є. Мінаєвим), які виконують функцію збереження інформації, і яка передається через систему інтонацій, жанрів, музичних мислеформ, а також через «банки ідеалізованої інформації» (за Є. Мінаєвим). Автор дослідження виділяє три «потіки» музичної реальності: «потік акціонального біотичного музичення», «потік відтвореного музичення» та «вірогідно-ментальний потік» [8, с. 9], відповідно до яких формується і жанрова система культури як цілісного організму. За допомогою поняття «музично-інформаційного поля» Є. Мінаєва можна визначити сформовану систему музичних жанрів як результат і засіб передачі актуалізованої інформації і адаптації на ланцюзі реципієнтів, і як наслідок, утворення інформаційної спільноти. У контексті вищесказаного композиторська творчість являє собою форму коадаптації з використанням попереднього досвіду людства, а досліджуваний нами кантатно-ораторіальний жанр представляє певний енергетичний код, «мислеформу коадаптивної ідеалізованої інформації» [8, с. 19]. Жанрова система як цілісний організм являє собою

ієрархію музичних «мислеформ» і служить своєрідним «художньо-генетичним кодом» (за А. Васильєвим) або «семантичною пам'яттю» (за О. Самойленко), «перетворюючим соціальні імпульси в художні структури» [4, с. 71]. Тобто, кантатно-ораторіальний жанр у контексті музичної культурології можемо тлумачити як інформаційно-комунікативний засіб, спосіб адаптації і коадаптації до дійсності, який виражений у знаковій формі, отже, кантатно-ораторіальний жанр можна розглядати як інформаційно-семіотичний об'єкт. Ступінь же детермінованості музичних жанрів пов'язана із суспільно-історичними передумовами їхнього виникнення, умовами функціонування і розвитку, що відповідає і естетичній теорії музичних жанрів А. Сохора. Але незважаючи на певну обумовленість музичних жанрів від різних факторів, необхідно підкреслити велику роль у процесі жанроутворення композитора як суб'єкта творчості, тому що саме з проявом індивідуальної творчої свідомості пов'язана варіантна мобільність жанрової системи. Так, жанрові системи розвиваються, взаємодіючи між собою (що можна простежити в музичній культурі) і в нових культурно-історичних умовах готові до метаморфоз, дифузії, «переінтонування» (за І. Земцовським), виникненню нових форм музичного мислення.

Так, здобутки сучасних українських композиторів ґрунтуються на міцному фундаменті європейської традиції, що витікає ще з давніх шарів народної і професіональної художньої культури. Можна простежити шлях еволюції кантатно-ораторіального жанру у контексті загальнокультурного діалогу та звернути увагу на специфіку його розвитку у різні етапи історії культури та постійне «переакцентування» значень тих чи інших властивостей, притаманних цьому жанру, який розпочинає свій шлях ще з XVI–XVII століття, отримавши подальший розвиток у творчості І. Баха, Дж. Каріссімі. Але саме у творчості Г. Генделя ораторія надбала класичні риси цього жанру, які ми знаходимо і в кантатно-ораторіальній творчості сучасних авторів: принципи ораторіальності, народності і демократичності, секуляризації жанру. Провідна роль симфонії та симфонізму як творчого методу віденської класичної

школи також не могла не вплинути на вокально-симфонічні жанри, що згодом проявилось в симфонізації кантатно-ораторіального жанру і в українській хоровій музиці. Як відомо, Україна «конспективно» (за Д. Ліхачовим) пройшла шлях до світового рівня музичної культури майже за пів століття (40-і роки ХІХ ст. – початок ХХ ст.). Так, розвиток української музичної культури цього періоду можна простежити, проаналізувавши творчість М. Лисенка (кантата «Радуйся, ниво неполитая»), К. Стеценка (кантата «Шевченкові»), С. Людкевича (кантата-симфонія «Кавказ»), Л. Ревуцького (кантата «Хустина»), Б. Лятошинського (кантата «Заповіт»), у хоровій творчості яких поєднані в тій чи іншій ступені і монументальність, і симфонізм, і принципи оперної драматургії у плані театралізації.

ХХ століття – вік бурхливих історичних подій, великих наукових відкриттів, зміни культурних парадигм, характеризується як вік режисерської, колажної культури, вік синтезу, що не могло не позначитися на культурі в цілому. Час вимагав монументальних, демократичних форм, які спроможні втілити теми загальнолюдського значення, які і дотепер є актуальними. Це насамперед твори А. Онеггера (ораторія «Крики світу», опера-ораторія «Цар Давид»); (опера-ораторія «Цар Едип») І. Стравинського; (кантата «Stabat mater») Ф. Пуленка; (сценічна кантата «Carmina Burana») К. Орфа і ораторія А. Онеггера «Жанна Д'Арк на вогнищі», яка сполучає в собі ораторіальні риси з елементами народних дійств – містерій. Саме в цей час були закладені основи для відкриття нових форм художнього мислення, які знайшли прояв у різних жанрах та видах мистецтва.

У хоровій творчості композиторів радянського часу етапним став твір Г. Свиридова «Поема пам'яті Сергію Есеніну» (1956), а потім і «Патетична ораторія» (1959), які багато в чому стали програмними для чисельних творів сучасних авторів, творчість яких у цілому демонструє зв'язок сучасної музичної лексики, що відбиває авторську особистість з загальнолюдським музичним досвідом. Так можна прослідкувати рух від жанрової пам'яті музичної культури (з постійно наростаючим обсягом) – до феномена твору –

відтворення і далі – до відновлення, розширення значеннєвих наповнень. Тобто завдяки семантичній пам'яті, а точніше процесу її накопичення і розростання відбувається розширення жанрово-стильових модифікацій з різним семантичним акцентуванням і полем можливостей.

У контексті сучасної соціокультурної ситуації важливим моментом є існування у творчому мисленні композиторів сфери вільного концептуального висловлення, не пов'язаного зі стереотипами жанрових моделей, семантичних тлумачень і т.п. У творчості сучасних українських композиторів ця свобода стає одним з фундаментальних принципів сучасного музичного мислення, де привносяться авторські концепції стилю, жанру, символіки, форми, гармонії тощо. «Всякий істинно творчий текст завжди є якоюсь мірою вільне і не зумовлене емпіричною необхідністю одкровення особистості» [3, с. 285].

Відзначимо, що спектр творчого пошуку в хоровій творчості українських композиторів випереджає теоретичне осмислення процесів, що відбуваються, у музичній культурі. Це можна простежити, проаналізувавши сучасний фестивальний рух хорової музики («Золотоверхий Київ», «Київ Музик Фест», «Музичні прем'єри сезону» і т.п.), у якому знайшло відображення, насамперед, жанрово-стильове різноманіття і кантатно-ораторіальний жанр як споконвічно синтетичний вид мистецтва найбільш яскраво виявив ці тенденції у творах Е. Станковича «Симфонія-диптих» на вірші Т. Шевченка; В. Степурка «Супроментальний сон» – жанр театральна містерія-диптих; Л. Дичко «Золотослов» – хорова опера; В. Зубицького «Ярмарок» – сценічна кантата; І. Карабиця «Київські фрески» – опера-ораторія (лібрето Б. Олійника) і ін.). Процес жанрово-стильових пошуків є характерним і для творчості композиторів на пострадянському просторі (А. Шнітке «Історія доктора Іоганна Фауста» – кантата з рисами жанру пасіон, «Реквієм-містерія» В. Артемова, «Реквієм» Е. Денисова, О. Тактакишвілі ораторія «За слідами Руставелі», В. Торміса кантата «Закляття заліза» та ін.). Так, у сфері жанрово-стильового синтезу виникають нові модифікації, відроджуються жанри хорового концерту (В. Зубицький, І. Карабиць, Ю. Алжнев, Л. Дичко й ін.),

духовні жанри: реквієм, літургія (Є. Денісов, Л. Дичко, В. Птушкін, А. Гайденок й ін.) у сучасній авторській інтерпретації. Так, сучасний композитор, працюючи з жанром, часто виділяє у ньому властивості, які сприймаються як відхилення від жанрового архетипу. Але ці відхилення «іноді спираються на глибині його основи, що зникли із реального побутування у підсвідомість культури» [7, с. 168]. Тут спрацьовує «пам'ять музичного жанру» (за М. Лобановою), яка активізується у переломні етапи історії культури.

Висновки. З усього вищевикладеного можна визначити музичний жанр як:

- історичну категорію, що проходить шлях еволюції від первинного жанрового розподілу до розвинутої жанрової системи з рівнобіжним відцентровим і доцентровим векторним спрямуванням;

- певний елемент у жанровій системі, що взаємодіє з іншими елементами, компонентами цієї системи, а кантатно-ораторіальний жанр як елемент системи, що має свою підсистему, яка розвивається і сьогодні;

- елемент морфології мистецтва і формоутворюючий, композиційний фактор зі специфічними, досить стійкими ознаками конкретного жанру;

- стилістична константа, що знаходить прояв від стилю епохи – до національного стилю – і до стилістики конкретного автора;

- феномен, детермінований соціокультурними факторами й умовами функціонування, побутування;

- своєрідний спосіб зв'язку й осмислення реальності через накопичення обсягу семантичної пам'яті, що стає передумовою для загальнокультурного діалогу.

Отже, можна прийняти, що музичний жанр як культурологічна категорія – це спосіб осмислення і адаптації до дійсності, що історично формується і характеризує художню картину світу, стиль епохи, музичне мислення, мову, яка володіє семантичною пам'яттю і здатністю до загальнокультурного діалогу і є частиною культури як цілісної системи. В окремому випадку, музичний жанр позначає рід, вид і підвид музичної творчості, яка певним чином

організована в просторово-часовому відношенні, володіє низкою досить стійких стилістичних характерних ознак, наповнених музичною знаковістю, які детерміновані соціокультурними умовами, умовами функціонування і сприйняття.

Перелік використаних джерел:

1. Арановський М. Структура музичного жанру та сучасна ситуація в музиці. *Муз. сучасник*. Вип. 6. 1987. С. 5–44.
2. Альшванг А. Проблеми жанрового реалізму (до 70-річчя з дня смерті А.С. Даргомижського) / *Ізбр. ст. в 2-х томах, Т.1*. К.: Музика, 1964. С. 97–103.
3. Бахтін М. М. Естетика словесної творчості. 1979. 424 с.
4. Васильєв А.В. До проблеми соціології жанру (соціогенології). *Методологічні проблеми сучасного мистецтвознавства, вип. IV*. Л. 1985. С. 63–73.
5. Закс Л.А. Про культурологічний підхід до музики / *Музика. Культура*. Людина. К, 1988. С. 9–43.
6. Каган М. С. Морфологія мистецтва. Ч.І, II, III / М. С. Каган. Л.: Мистецтво, 1972. С. 410–425.
7. Лобанова М. Музичний стиль та жанр. *Історія і сучасність*. 1990. С. 152–179.
8. Мінаєв Е. А. Музично-інформаційне поле в еволюційних процесах мистецтва : автореф. дис. ... д-ра мистецтвознавства. Київ, 2000. С. 3–34.
9. Нейштадт І. Я. Проблема жанру в сучасній теорії музики. *Проблеми музичного жанру*. Київ, 1981. Вип. 54. С. 6–20.
10. Пархоменко Л. Українська хорова п'єса. Типологія, тематизм, композиція Київ : Наукова думка. 1979. С. 15–28.
11. Самойленко А. І. Музикознавство та методологія гуманітарного знання. *Проблеми діалогу*. Одеса : Астропринт, 2002. С. 5–225.
12. Скребкова-Філатова М. С. Деякі проблеми жанрового аналізу в музиці. *Проблеми музичного жанру*. 1981. Вип. 54. С. 38–53.

13. Сохор А. Н. Естетична природа жанру в музиці. М. : Музика, 1968. С. 6-95.
14. Сохор А. Н. Теорія музичних жанрів: завдання та перспективи. *Теоретичні проблеми музичних форм та жанрів*. 1971. С. 292–309.
15. Терещенко А. К. Українська радянська кантата і ораторія. Київ : Наукова думка, 1980. С. 20–25.
16. Терещенко А. К. Українська радянська кантата і ораторія. Еволюція жанрових різновидів : автореф. дис. д-ра мистецтвознавства. Київ, 1984. С. 3–30.
17. Цуккерман В. А. Музичні жанри та основи музичних форм. 1964. С. 24–64.

References:

1. Aranovskyi M. Struktura muzychnoho zhanru ta suchasna sytuatsiia v muzytsi. *Muz. sovremennyk*. Vyp. 6. 1987. S. 5–44. [ukr]
2. Alshvanh A. Problemy zhanrovoho realizmu (do 70-richchia z dnia smerti A.S. Darhomyzhskoho) / *Izbr. st. v 2-kh tomakh*, T.1. K.: Muzyka, 1964. S. 97–103.
3. Bakhtin M. M. Estetyka slovesnoi tvorchosti. 1979. 424 s. [ukr]
4. Vasyliiev A. V. Do problemy sotsiologhii zhanru (sotsiohenologhii). *Metodolohichni problemy suchasnoho mystetstvoznnavstva*, vyp. IV. L. 1985. S. 63–73. [ukr]
5. Zaks L.A. Pro kulturolohichnyi pidkhid do muzyky / *Muzyka. Kultura. Liudyna*. K, 1988. S. 9–43. [ukr]
6. Kahan M.S. Morfolohiia mystetstva. Ch.I, II, III / M.S. Kahan. L.: *Mystetstvo*, 1972. S. 410–425. [ukr]
7. Lobanova M. Muzychnyi styl ta zhanr. *Istoryia i suchasnist*. 1990. S. 152–179. [ukr]
8. Minaiev E. A. Muzychno-informatsiine pole v evoliutsiinykh protsesakh mystetstva : avtoref. dys. ... d-ra mystetstvoznnavstva. Kyiv, 2000. S. 3–34. [ukr]
9. Neishtadt I. Ya. Problema zhanru v suchasniy teorii muzyky. *Problemy muzychnoho zhanru*. Kyiv, 1981. Vyp. 54. S. 6–20. [ukr]

10. Parkhomenko L. Ukrainska khorova piesa. Typolohiia, tematyzm, kompozytsiia Kyiv : Naukova dumka. 1979. S. 15–28. [ukr]
11. Samoilenko A. I. Muzykoznavstvo ta metodolohiia humanitarnoho znannia. Problemy dialohu. Odessa : Astroprynt, 2002. S. 5–225. [ukr]
12. Skrebkova-Filatova M. S. Deiaki problemy zhanrovoho analizu v muzytsi. Problemy muzychnoho zhanru. 1981. Vyp. 54. S. 38–53. [ukr]
13. Sokhor A. N. Estetychna pryroda zhanru v muzytsi. 1968. S. 6-95. [ukr]
14. Sokhor A. N. Teoriia muzychnykh zhanriv: zavdannia ta perspektyvy. Teoretychni problemy muzychnykh form ta zhanriv. 1971. S. 292–309. [ukr]
15. Tereshchenko A. K. Ukrainska radianska kantata i oratoriia. Kyiv : Naukova dumka, 1980. S. 20–25. [ukr]
16. Tereshchenko A. K. Ukrainska radianska kantata i oratoriia. Evoliutsiia zhanrovykh riznovydiv : avtoref. dys. d-ra mystetstvoznavstva. Kyiv, 1984. S. 3–30. [ukr]
17. Tsukkerman V. A. Muzychni zhanry ta osnovy muzychnykh form. 1964. S. 24–64. [ukr]

UDC 373.5.015.31:792(045)

**DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES
IN CHILDREN OF SENIOR SCHOOL AGE BY MEANS
OF STAGE AND PLASTIC EXPRESSION**

© **Maxym Yakymenko**

Information about the authors:

Maxym Yakymenko: ORCID ID 0000-0002-7329-1094, maksimproykimenko@gmail.com;
Postgraduate student of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary Education and Educational Management.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-24

In the scientific research the author theoretically substantiates the main features of the development of creative abilities in children of senior school age by means of stage-plastic expression. In the course of the research, the scientist found out that creativity is a qualitative characteristic of a personality, which at the present stage of development of pedagogy is generally determined not only by the ability to create and creative development, but also by a complex

of other valuable personality traits; it is one of the most important links in the development of a person's personality, since it determines the formation of a person as a fully developed person, a person who is not afraid to think creatively, to find an extraordinary approach to solving a particular situation, and creative abilities help to easily express themselves. The development of creativity and, accordingly, the formation of creative abilities in the personality have their own characteristics in accordance with a certain age period, and various factors affecting their dynamics in a particular period can acquire important, paramount importance. It is determined that the aspect of human creative abilities is complex and includes: commitment to knowledge and discovery; initiative; fantasy; creative imagination; intuition; imaginative, logical and critical thinking; activity; use of theoretical skills in practice, etc. It was found that in the process of developing creative abilities in senior school children by means of stage-plastic expression, an important role is also played by acting skills, with the help of which the student can most clearly show his creative abilities, creative potential and deep inner world.

Keywords: creativity, creative abilities, students, senior school children, stage and plastic expression.

Якименко М. О. «Розвиток креативних здібностей у дітей старшого шкільного віку засобами сценічно-пластичного вираження».

У науковому дослідженні автором теоретично обґрунтовано основні особливості розвитку креативних здібностей у дітей старшого шкільного віку засобами сценічно-пластичного вираження. У процесі дослідження науковцем з'ясовано, що креативність – це якісна характеристика особистості, яка на сучасному етапі розвитку педагогіки загалом визначається не тільки здатністю до творчості та творчого розвитку, а й комплексом інших цінних властивостей особистості; це одна з найважливіших ланок розвитку особистості людини, оскільки від неї залежить становлення її як усебічно розвиненої, людини, яка не боїться творчо мислити, знаходити неординарний підхід до вирішення тієї чи іншої ситуації, а творчі здібності допомагають легко проявити себе з різних сторін. Розвиток креативності і відповідно формування в особистості креативних здібностей мають свої особливості відповідно до певного вікового періоду, причому різні чинники, що впливають на їх динаміку, в тому чи іншому періоді можуть набувати важливого, першорядного значення. Визначено, що аспект креативних здібностей людини входить комплексний і включає: цілеспрямованість до знань та відкриттів; ініціативність; фантазію; творчу уяву; інтуїцію; образне, логічне та критичне мислення; активність; використання теоретичних навичок практично тощо. Виявлено, що у процесі розвитку креативних здібностей у дітей старшого шкільного віку засобами сценічно-пластичного вираження важливу роль відіграє також акторська майстерність, за допомогою якої здобувач освіти якнайяскравіше може проявити свої креативні здібності, творчий потенціал та глибокий внутрішній світ.

Ключові слова: креативність, креативні здібності, здобувачі освіти, діти старшого шкільного віку, сценічно-пластичне вираження.

The relevance of the research. The problem of developing the creative abilities of the individual is one of the priorities in pedagogy, since the progress of society is the path of constant creativity, overcoming stereotypes and developing new, non-standard, often unexpected ideas, original approaches and ways to their implementation. At the present stage, during the COVID-19 pandemic, russia's military aggression and, as a result, forced emigration of the population and other

socio-political, economic and social problems, more and more attention is paid to finding promising approaches to solving the problem of humanizing the process of education, stimulating the cognitive activity of students, accumulating experience in their creative and creative activities. In the implementation of this complex process, an important role belongs to art, which helps children to know themselves deeper, their inner world, encourages self-improvement.

In the period of global technocratism (intensive development of information and communication technologies), the artistic and aesthetic direction of activity, namely the stage-plastic expression of personality, which is manifested in choreographic, stage, musical art, is devalued and relegated to the background.

The problems of education of children of senior school age are covered in the following state documents: The Constitution of Ukraine, the Laws of Ukraine «On Education», «On Childhood Protection», the Concept of National-Patriotic Education in the Education System of Ukraine, the Regional Education Development Program «New Educational Space of Kharkiv Region» for 2019–2023 and others.

Of particular relevance is the problem of the development of creative abilities in children of senior school age by means of stage-plastic expression, which is the basis for the comprehensive harmonious development of their personality as a whole.

The analysis of scientific literature on the research problem shows the multidimensionality of its scientific understanding. At the theoretical and methodological level, the problems of pedagogical education in Ukraine are reflected in the works of V. Andrushchenko, O. Babakina, S. Belyaev, I. Bekh, R. Gurevich, O. Dubaseniuk, I. Zyazyun, A. Kolomiyets, V. Kremen, O. Lavrinenko, O. Molchanuk, N. Nichkalo, L. Petrychenko, G. Ponomaryova, A. Prokopenko, M. Roganova, V. Semichenko, I. Stepanets, S. Sysoieva, O. Sukhomlynska, A. Kharkivska, V. Shakhov, G. Shevchenko, O. Shestopalyuk, M. Yarmachenko, and others.

The issue of the development of creative personality through the formation of creative qualities is reflected in the works of philosophers (E. Ilyenkov, O. Luk, etc.) and psychologists (D. Bogoyavlenskaya, V. Druzhinin, Y. Ponomarev, etc.).

Scientists (N. Vyshniakova, G. Mednikova, N. Yaremenko, etc.) consider the phenomenon of creativity in the context of studying creativity, comparing their common and distinctive features.

Modern dissertations have been devoted to various aspects of the development of creative abilities, in particular: the development of creative abilities of adolescents in the process of extracurricular work of secondary schools (L. Yakubova), the development of creativity of adolescents in integrated music lessons (S. Tereshchenko), creativity as a factor of social change (K. Nikolenko), development of children's creativity as a personal ability to create (S. Lozynska, V. Falko), development of creative abilities of primary school students in the process of physical education (I. Sereda), etc.

At the same time, the theoretical analysis of scientific research shows that the problem of the development of creative abilities in senior school children by means of stage-plastic expression has not yet been the subject of special research.

The expediency of solving the problem of development of creative abilities in children of senior school age by means of stage-plastic expression is connected with the need to overcome such contradictions:

- modern trends in the development of pedagogical education and the need to modernize the theoretical and methodological foundations of the development of creative abilities in senior school children by means of stage and plastic expression;

- the need to modernize the education system (introduction of modern content, forms, methods into the practice of institutions), which would promote the development of creative abilities in senior school children by means of stage and plastic expression, and the lack of a model for its development;

- the need to assess the level of development of creative abilities in senior school children by means of stage and plastic expression and the imperfection of tools for measuring this result.

The purpose of the article is to theoretically substantiate the development of creative abilities in senior school children by means of stage-plastic expression.

The research materials can be used to improve the education of pupils of out-of-school educational institutions and during training activities.

Presenting main material. It is well known that the political, socioeconomic situation in the world in general and in Ukraine in particular qualitatively changes certain requirements for the individual. Thus, the applicant for education as a future school graduate should have not only a high level of independence and self-development, but also have a well-developed creative imagination, creative memory, creative thinking and absolute formation of key competencies. And with the change of social requirements for a person in general, the system of organization of the educational process is changing; in particular, it concerns the content, forms and methods of the process of education, upbringing and development, which allows to prepare future graduates of secondary schools for work, etc. Accordingly, the process of learning, education and development in our understanding will be understood under the term «education». Already new values, benchmarks of education (concerning individual-personal approach in the educational process, subject-subject interaction between teacher and pupils, etc.), as well as modern achievements in the field of science largely determine the need and choice of information and communication technologies, teaching aids, which modern teachers increasingly prefer nowadays and in real conditions [2, p. 4].

Thus, there is a need to modernize the problem of pedagogical education, where modern teachers' pay more and more attention to the use of creative forms, methods and means of teaching, which undoubtedly develop the ability of students to original thought and creative activity. It follows that creativity is one of the important conditions for the development and formation of a person as an individual. Undoubtedly, creativity is possible in all spheres of human activity, including art, science, education, play and other areas of everyday life. After all, everyone has the ability to be creative, because creative abilities – fully help to reveal the creative potential of the individual. But this requires appropriate conditions and sufficient knowledge and skills, the level of development of general competencies, etc. [2, p. 4].

A. Kharkivska and other authors note: «In the National Doctrine of Education Development of Ukraine in the XXI century it is determined that the main goal of the Ukrainian education system is to create conditions for the development and self-realization of each individual, to ensure high quality education for graduates of pedagogical institutions of higher education. Education brings up a citizen and patriot of Ukraine, instills love for the Ukrainian language and culture, respect for folk traditions» [3, p. 68].

Since the pace of development of technology, science and education is quite high, it is important in the process of forming a personality that can quickly navigate in the information space, which is constantly evolving and updating, to reflect the need of society in people who think, first of all, extraordinary, act creatively, are able to create and implement new ideas. And accordingly, such people are called creative.

According to V. Pavlenko, creativity is not only a psychological, but also a pedagogical phenomenon, and we agree with this, because the processes and mechanisms that directly affect the development of creativity depend on the activity of the individual, efficiency, effectiveness, etc.

The task of pedagogical education is to identify and develop creativity and creative abilities in activities accessible and interesting for children. Increasing the effectiveness of creativity in children of both junior and senior school age with the help of little used in education methods of psychology, such as suggestion, neurolinguistic programming and art therapy. With the use of these methods of psychology, the internal creative reserves of a person are developed, and accordingly, the overload of students in the educational process is reduced.

Consequently, creativity is a qualitative characteristic of a personality, which at the present stage of pedagogy development is generally determined not only by the ability to create and develop creatively, but also by a complex of other valuable personality traits. «Creativity is a general property of the personality, which manifests itself during the creative process as the ability to generate a diverse, socially important, original product and productive ways of its application; the ability to find solutions in non-standard situations; a property that is realized only under

favorable environmental conditions at a high level in various fields of human activity throughout life» [2, p. 5].

It should be noted that the term "creativity" was first used by the psychologist D. Simpson, who believed that creativity is the ability of a person to abandon stereotypical and outdated ways of thinking, the ability to destroy the boundaries of the generally accepted, usual order of origin of ideas in the process of thinking, which proves the originality and originality of thoughts [2, p. 7].

Thus, it should be noted that creativity is one of the most important links in the development of a person's personality, as it determines the formation of a person as a fully developed person, a person who is not afraid to think creatively, to find an extraordinary approach to solving a particular situation, and creative abilities help to easily express themselves from different sides, etc.

Nowadays, the orientation of secondary schools on the formation of reproductive activity in students often leads to the fact that most graduates, although they have mastered the content of the school curriculum with «excellent» marks, are not able to fully use the knowledge and competencies acquired at school in solving problematic life situations. Therefore, the task of developing students' creativity in schools, their creative potential and creative abilities, which must be addressed through the development and implementation of scientifically based methods, programs, models and educational concepts in the educational process, is of particular importance.

The monograph by V. Pavlenko states: «The social demand for a creative personality is reflected in legislative acts on education, which emphasize the prospects for the formation of a unique unique person capable of creating. As noted in the Law of Ukraine «On Education», the National Doctrine of Education Development of Ukraine in the XXI century, sectoral standards of higher education, the National Strategy for Education Development in Ukraine for 2012–2021 and other state documents, education should ensure the formation of children and youth not only the system of knowledge, scientific worldview, but also the development of their creativity, skills of independent scientific knowledge, self-education and self-

realization. The development of personality creativity is a priority direction of modern education» [2, p. 28].

The formation of creative abilities and creativity in general slowly and gradually occurs from simpler forms. Thus, in each age period creativity has its own specific expression and each period has its own form of expression. Therefore, it is advisable to emphasize that the possibilities of creativity in people are not the same in different age periods [2, p. 31].

It follows that the development of creativity and, accordingly, the formation of creative abilities in the personality have their own characteristics in accordance with a certain age period, and various factors affecting their dynamics in a particular period may become important, paramount.

It is clear that in childhood creativity, creativity, and creative abilities are more pronounced. However, over time, even with age, the need for creativity significantly decreases, as growing up requires more rigid forms of behavior and more restrained display of creative abilities. However, this is not a reason to completely stop the process of formation of creative abilities and development of personality creativity at any age.

It should be remembered that man is primarily characterized by increasing cruelty, but abilities are not lost. And to enter the society with dignity, to socialize, a child must sacrifice his uniqueness. «In adolescence, the development of creativity does not occur linearly, but has two most pronounced peaks: the brightest surge of abilities is noted by the age of 10 years, and the second surge – in adolescence» [2, p. 31].

Quite often you can hear, and in general it is well known that creative or creative people have high intellect and willingness to take risks. That is, a creative person is not afraid to look «fear in the eye», is not afraid to express their ideas out loud, no matter how non-standard and extraordinary they are, and the main feature of such personalities is originality, but without the desire to emphasize their originality.

Let us consider what is included in the concept of the basis of human creative abilities. This aspect is, first of all, complex and includes: commitment to knowledge

and discovery; initiative; fantasy; creative imagination; intuition; imaginative, logical and critical thinking; activity; use of theoretical skills in practice, etc.

Most scientists (V. Andrushchenko, I. Zyazyun, G. Ponomaryova, A. Prokopenko, A. Kharkivska, N. Yaremenko and others) distinguish the following components of creativity: observation, special concentration of attention; creative imagination, depth of knowledge, flexibility, independence, speed of logical thinking, etc.

Creativity and creative abilities are manifested only when the environment allows it. To form creative abilities, it is necessary to have a model of creative behavior; conditions for imitation of creative behavior; consolidation of creative behavior in the social environment.

The role of the teacher as the only carrier of knowledge has changed in the modern school. A modern teacher is primarily a coordinator of ideas that motivates students to intellectual development, research and self-development in general.

According to psychologists, in order for a child to develop as a creative personality, it is not enough to remove «barriers» and remove the control of consciousness, it is necessary that the structure of consciousness be different: a positive example of creative behavior, manifestation of creative abilities is needed. The teacher can become such a model for the student – a coordinator of ideas and motivator. After all, to develop the creativity of students, the teacher must be creative: constantly overcome inertia, patterns and formalities in teaching, strive for discoveries and apply new methods in teaching, forms of creative communication, self-improvement, etc.

All the efforts of the teacher should be aimed at the development of the child's personality, his/her individuality, at finding the most optimal ways to develop the creative abilities and creative potential of pupils (using discussions, dialogues, setting new goals and finding ways to solve problems, variable tasks, using reasonable silence, giving advice, etc.)

In order to optimize the teacher's pedagogical activity aimed at the development of creativity and creative abilities of students, the following recommendations are offered:

- awareness of own responsibility related to the quality of the teacher's educational activity;
- ensuring the attractive creative nature of the learning content in general for their students;
- understanding of their place and the role that the teacher plays in the lives of students';
- clear definition of the purpose and final results of training, ways to assess the creative potential and the level of formation of creative abilities;
- respect, tolerance, trust, open and sincere attitude to students;
- involvement of students in the creative process, planning of goals and objectives of education;
- recognition and encouragement of the results achieved, lack of criticism, pressure on the student.

Yes, most teachers want their students to be creative personalities. Many of them set the goal of «developing students' creative abilities» in their plans. Why do the results so often diverge from the intentions? The problem is that the meaning of the expression «creative student» is often understood by teachers in a very stereotypical way. As a rule, teachers identify «creative abilities» in particular with intellectual abilities, which do not fully speak about the creative activity of the child.

A teacher who seeks to develop the creativity and creative abilities of students should, first of all, provide conditions conducive to the creativity of students in the classroom and school in particular.

Therefore, a necessary condition is to facilitate and stimulate the emergence of unusual questions, new angles, creative ideas, etc. At the same time, it is necessary to pay attention to special training in various aspects of creative thinking: search

for problems, connections; alternatives and originality in hypothesizing; evaluation of the development of ideas.

Nowadays, modern society puts high demands on school graduates. In addition to knowledge, they should have such qualities as independence, ability to make choices, mobility, creativity. Senior school age is considered a special period of further development of creative abilities. At this time, «specialized abilities» are formed on the basis of «general» ones: creativity abilities related to a certain sphere of human activity. Self-esteem directly significantly affects the development and manifestation of creative abilities in adolescence.

In the works of L. Shelestova we find: «Psychologists believe that high school age is the most favorable for the development of creative abilities. For this process to be effective, it is necessary to create appropriate conditions, select technological tools, determine the organization of activities to achieve the goal» [5, p. 644].

Yes, adolescence is very difficult not only for parents and teachers, but also for the child. And in order to find oneself, to reveal one's creative potential, to understand creative abilities and to break all the barriers of constraint, a child needs time and special exercises on body plasticity. But for adults, the main idea of the teaching method is to reflect the state of mind of the individual. It is appropriate to use the means of stage-plastic expression, which undoubtedly helps to reveal creative abilities in children of senior school age, in their often difficult adolescence [4, p. 4].

In the process of developing creative abilities in senior school children by means of stage-plastic expression, acting skills also play an important role, with the help of which the applicant for education can most clearly show their creative abilities, creative potential and deep inner world.

For example, in the research of O. Lysenko we find: «I. Koch defines the concept of «actor's plasticity» first of all as «the mobility of his psyche, the ability to instantly perceive and depict the influence of the stage environment and inner well-being in the tempo of individual effective episodes. Such plasticity, – he writes, – creates the truth of life and underlies the overall expressiveness of the actor» [1, p. 152].

Undoubtedly, the mobility of the psyche of the personality of senior school students affects the formation of creative abilities, the development of their creativity, creative thinking, imagination, memory, logical presentation of thoughts and, of course, the originality of the expression of ideas. Thanks to acting skills, the student is able to freely express himself in different roles and images, which undoubtedly proves his creativity. Consequently, «stage plasticity in the context of acting is considered as a complex of special knowledge, a set of physical skills, abilities and psychological qualities of the actor, moral and aesthetic categories, which contributes to the artistic embodiment of the image» [1, p. 152].

Conclusions. The development of creative abilities and creativity in general in senior school children by means of stage and plastic expression has a special advantage nowadays. However, the problem requires more detailed and deeper substantiation. However, we emphasize that for the effective organization of the educational process, in accordance with the requirements and conditions of the present, it is appropriate for the teacher to use the means of artistry, such as stage and plastic expression for the formation of creative abilities, creative potential, expression of individuality, etc. «And daily work on oneself, thanks to various techniques and techniques, will help to develop personal and professional qualities and will bring the actor to a new level of skill», but the senior school student to a higher stage of self-improvement and self-knowledge [1, p. 152–153]. The prospect of further research is a more detailed analysis and substantiation of the means of stage-plastic expression in the process of formation of creative abilities in senior school children.

References:

1. Lysenko O. O. Vprovadzhennia metodyk suchasnoho tantsiu pry roboti z aktoramy dramatychnoho teatru. Informatsiini komunikatsii v kulturi ta mystetstvi. S. 152–156. [ukr]
2. Pavlenko V. V. Rozvytok kreatyvnosti molodshykh shkolariv : monohrafiia / za red. prof. O.Ie. Antonovoi. Zhytomyr, 2017. 158 s. [ukr]
3. Pidvyshchennia rivnia tertsiarnoi edukatsii maibutnikh pedahohiv zakladiv doshkilnoi osvity: teoretychnyi aspekt: monohrafiia / avt. :

H. F. Ponomarova, A. A. Kharkivska, Kh.A. Shaparenko, M.V. Rohanova, A.I. Chahovets, I.V. Poliakova ta inshi; Komunalnyi zaklad «Kharkivska humanitarno-pedahohichna akademiia» Kharkivskoi oblasnoi rady. Kharkiv: FOP Panov A M., 2021. 590 s. [ukr]

4. Sosina V. Yu. Teoriia i praktyka aktorskoï maïsternosti : tezy lektsii – 4 hod. dlïa studentiv V kursu z dystsypliny «Teoriia i praktyka aktorskoï maïsternosti» / Lvivskyi drzhavnyi universytet fizychnoi kultury. Lviv, 2018. 33 s. [ukr]

5. Shelestova L. V. Rozvytok tvorchykh zdibnostei starshoklasnykiv na riznykh etapakh navchalnoho piznannia. *Actual problems of Science and Practice*. URL : https://lib.iitta.gov.ua/720557/1/ShLV_2020%2004%2027-28%20Sweden.pdf (data zvernennia: 11.10.2022). [ukr]

УДК 378.011.3-057.175]:349.22(045)

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ

© Васильєв С. В., Хряпін Е. О.

Інформація про авторів:

Васильєв Станіслав Валерійович: ORCID ID 0000-0002-1470-4426; Stas.vasilev.83@ukr.net; кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін.

Хряпін Едуарт Олександрович: ORCID ID 0000-0002-4239-5069; khriapine@gmail.com; кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та суспільно-економічних дисциплін.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-25

Наукове дослідження присвячено проблемам правового регулювання трудових відносин педагогічних працівників. Авторами проаналізовані законодавчі і підзаконні акти, які регулюють трудові відносини працівників дитячих садочків, загальноосвітніх шкіл, коледжів, а також закладів вищої освіти. Вивчено праці окремих науковців, які досліджували проблеми правового регулювання трудових відносин педагогічних працівників. Встановлені перелік посад педагогічних і науково-педагогічних працівників, з'ясовано вимоги до осіб, які бажають працювати у закладах освіти. У дослідженні відображено особливості правового регулювання робочого часу і часу відпочинку педагогічних працівників. Особливістю правового статусу педагогічного працівника є збільшена тривалість щорічної основної відпустки і скорочена тривалість робочого часу. Визначено специфіку оплати праці

педагогічних працівників і науково-педагогічних працівників у різних закладах освіти. На особливу увагу заслуговують особливості звільнення педагогічного працівника за вчинення аморального проступку. Обґрунтовано необхідність закріплення у законодавстві чіткого переліку аморальних вчинків педагогічних працівників, які можуть бути підставами для звільнення. Запропоновано внести низку змін до законів України стосовно правового регулювання робочого часу і часу відпочинку працівників закладів освіти.

Ключові слова: трудові відносини, освіта, педагогічний працівник, правове регулювання, звільнення.

Stanislav Vasiliev, Eduard Khryapin «Peculiarities of legal regulation of labor relations of pedagogical workers in Ukraine».

The scientific research is devoted to the problems of legal regulation of labor relations of pedagogical workers. The authors analyzed legislative and subordinate acts regulating labor relations of employees of kindergartens, secondary schools, colleges and higher education institutions. The works of individual scientists who studied the problems of legal regulation of labor relations of pedagogical workers were studied. The list of positions of pedagogical and scientific-pedagogical workers is established, the requirements for persons wishing to work in educational institutions are clarified. The study reflects the peculiarities of legal regulation of working time and rest time of pedagogical workers. The peculiarity of the legal status of a pedagogical worker is the increased duration of the annual basic leave and the reduced duration of working time. The specifics of remuneration of pedagogical workers and scientific and pedagogical workers in various educational institutions are determined. Particular attention should be paid to the peculiarities of dismissal of a pedagogical employee for committing an immoral offense. The necessity of fixing in the legislation a clear list of immoral acts of pedagogical workers, which may be grounds for dismissal, is substantiated. It is proposed to make a number of changes to the laws of Ukraine concerning the legal regulation of working time and rest time of employees of educational institutions.

Keywords: labor relations, education, pedagogical worker, legal regulation, dismissal.

Актуальність дослідження. Якісна освіта майбутніх поколінь є запорукою формування потужного людського потенціалу розвитку економіки держави. Творчий, ініціативний, вільний у наукових пошуках працівник може висувати нові ідеї для розвитку окремого підприємства та всієї галузі. Саме тому роль педагога у формуванні необхідних знань учня є визначальною. Для ефективної праці вчитель, вихователь і викладач повинні мати достатньо часу для відпочинку, відновлення сил, підготовки для занять, наукової і методичної діяльності. Наведені обставини обумовлюють актуальність вивчення проблем трудових відносин педагогічних працівників.

Достатньо велика кількість науковців вивчали проблеми правового регулювання трудових відносин в Україні. Серед науковців, які вивчали сутність діяльності і правовий статус закладів дошкільної освіти варто назвати М. Рожкову, Л. Таран, К. Чередниченко, а також І. Хомишин. Особливості

трудових відносин науково-педагогічних працівників досліджували К. Попова-Коряк, В. Кононенко, А. Печенюк та інші дослідники. Загальні засади правового регулювання окремих інститутів трудового права відображені у працях Л. Геращенко, З. Малишевської, М. Савельєвої, К. Севастьяненко, а також Т. Юзько. Праці вказаних науковців дозволили зрозуміти сутність правового регулювання окремих аспектів трудових відносин працівників різних галузей економіки України. Водночас, вони лише частково висвітлюють специфіку трудової діяльності у закладах освіти. Праці названих вище науковців, законодавчі і підзаконні акти України склали джерельну базу наукового дослідження. Вивчення норм права, які регулюють специфіку трудової діяльності та статус закладів освіти, дозволило досягти необхідних висновків у роботі.

Мета статті. Метою наукового дослідження є визначення специфіки трудової діяльності педагогічних працівників.

Завдання дослідження полягають у тому, щоб розробити рекомендації для вдосконалення законодавства, яке:

- встановлює специфіку правового регулювання робочого часу працівників закладів освіти;
- визначає особливості часу відпочинку педагогічних працівників;
- закріплює перелік посад у закладах освіти;
- визначає особливості звільнення педагогічного працівника за вчинення аморального проступку.

Об'єктом дослідження є трудові відносини педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Виклад основного матеріалу. Трудові відносини працівників закладів освіти врегульовані нормами як трудового законодавства, яке поширюється на працівників різних галузей економіки, так і окремими законодавчими актами у сфері освіти. Відповідно до норм Кодексу законів про працю України встановлено особливості прийому на роботу, регулювання робочого часу і часу відпочинку, оплати праці, звільнення працівників, притягнення

до дисциплінарної та матеріальної відповідальності [2]. Так, особливості правового регулювання трудової діяльності працівників закладів освіти можуть полягати у специфічних умовах прийому на роботу і звільнення, тривалості робочого часу і часу відпочинку.

Виконання трудових функцій педагогічних працівників характеризується низкою особливостей. Зокрема, Л. Геращенко звертає увагу на те, що науково-педагогічні працівники повинні прийматися на роботу в порядку конкурсу. Із педагогічними працівниками може бути укладено трудовий договір у формі строкового трудового договору або контракту [1, с. 90]. К. Попова-Коряк наголошує, що особливості правового регулювання трудової діяльності педагогічних працівників обумовлені тими трудовими функціями, які вони виконують [7, с. 80]. Дослідниця Л. Таран стверджує, що в Україні створені належні організаційно-правові засади роботи мережі закладів дошкільної освіти. Водночас, існують проблеми у правовому регулюванні статусу закладів дошкільної освіти та гарантій трудової діяльності педагогічних працівників [20, с. 87]. Науковець у сфері права І. Хомишин стверджує, що модернізація законодавства у сфері дошкільної освіти України вимагає врахування сучасних світових та європейських тенденцій розвитку дошкільної освіти і повинна ґрунтуватися на національних надбаннях і вітчизняній культурі [23, с. 180]. Дослідник В. Кононенко стверджує, що правове регулювання трудових відносин із викладачами закладів вищої освіти повинно базуватися на поєднанні централізованої регламентації із локальною [3, с. 90]. Отже, правознавці, які вивчали проблеми правового регулювання у сфері освіти, звертають увагу на необхідність вдосконалення правового регулювання освітньої діяльності.

Необхідно визначитись із посадами педагогічних працівників закладів освіти. Варто зазначити, що відповідно до ст. 27 Закону України «Про дошкільну освіту» у закладі дошкільної освіти можуть працювати такі педагогічні працівники, як директор, його заступник, вихователь та асистент вихователя [9]. У Переліку посад педагогічних та науково-педагогічних

працівників, затвердженому Кабінетом Міністрів України, названі посади директора, завідувача, заступника завідувача навчального закладу, вчителя, асистента вчителя, викладачів всіх спеціальностей, майстра виробничого навчання, старшого вихователя, вихователя та асистента вихователя [10]. Відповідно до ст. 45 Закону України «Про професійно-технічну освіту» до педагогічних працівників вказаних закладів належать викладачі, педагоги професійного навчання, вихователі, майстри виробничого навчання, старші майстри, старші майстри виробничого навчання, інструктори виробничого навчання [15]. Згідно зі ст. 55 Закону України «Про вищу освіту» основними посадами науково-педагогічних працівників є ректор, проректор, декан, професор, доцент, викладач та інші [8]. Отже, законодавство передбачає детальний перелік посад педагогічних і науково-педагогічних працівників в окремих закладах освіти.

Законодавство встановлює також і вимоги до педагогічних і науково-педагогічних працівників. Згідно зі ст. 32 Закону України «Про повну загальну середню освіту» на посади педагогічних працівників приймаються особи, які мають педагогічну освіту, вищу освіту або професійну кваліфікацію. Громадяни України повинні вільно володіти державною мовою, а іноземці – володіти державною мовою в обсязі, достатньому для спілкування. Висувається вимога, щоб моральні якості та фізичний і психічний стан здоров'я вчителя дозволяли виконувати професійні обов'язки [14]. Як передбачено у ч. 9 ст. 55 Закону України «Про вищу освіту» посади науково-педагогічних працівників можуть займати особи, які мають науковий ступінь або вчене звання, а також особи, які мають ступінь магістра [8]. В. Кононенко стверджує, що перелік вимог до кандидатів на посади науково-педагогічних працівників варто доповнити вимогами щодо наявності належних моральних якостей, вимогами до належного стану фізичного і психічного здоров'я [3, с. 92]. Варто погодитися із такою пропозицією дослідника.

Відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону України «Про дошкільну освіту» педагогічний працівник дитячого садочку повинен мати високі моральні

якості, вищу педагогічну освіту за відповідною спеціальністю або професійну кваліфікацію педагогічного працівника. Фізичний і психічний стан такої особи повинен дозволяти виконання їй обов'язків з виховання дитини [9]. М. Рожкова стверджує, що якість освіти, в першу чергу, залежить від професійних та моральних якостей викладача, вчителя і вихователя закладу освіти [17, с. 199]. Законодавство України визначає вимоги до педагогічних і науково-педагогічних працівників, зокрема, щодо рівня освіти, стану фізичного і психічного здоров'я, моральних якостей.

Права та обов'язки педагогічних і науково-педагогічних працівників закладу освіти встановлені у ст. 54 Закону України «Про освіту». Зокрема, серед обов'язків таких працівників варто назвати виконання освітньої програми, підвищення кваліфікації та рівня педагогічної майстерності, дотримання вимог педагогічної етики, правил внутрішнього трудового розпорядку, захист здобувачів від булінгу та психічного насильства. Водночас, педагогічні працівники мають право на справедливе і об'єктивне оцінювання своєї діяльності, захист професійної честі і гідності, безпечні і нешкідливі умови праці, подовжену відпустку [13]. Права та обов'язки педагогічних працівників у закладах дошкільної та загальної середньої освіти деталізовані у галузевих законодавчих актах. Особливості прав та обов'язків науково-педагогічних працівників передбачені у Законі України «Про вищу освіту».

Вимоги до тривалості робочого часу і часу відпочинку працівників різних підприємств, установ та організацій встановлені у Кодексі законів про працю України. Дослідниця М. Савельєва визначає робочий час як період, протягом якого працівник виконує свою трудову функцію. Натомість, протягом часу відпочинку працівник такої функції не виконує [18, с. 40]. Т. Юзько наголошує, що інститути (норми) робочого часу і часу відпочинку спрямовані на реалізацію права на життя у сфері праці та врегульовують питання безпосереднього здійснення трудової функції працівником [24, с. 100]. Наведені визначення робочого часу і часу відпочинку цілком обґрунтовано можна застосувати до трудової діяльності працівників закладів освіти.

Особливості правового регулювання робочого часу педагогічних працівників встановлені в Законі України «Про освіту» та галузевих законах. У ст. 60 Закону України «Про освіту» перелічено види робіт, які повинен виконувати педагогічний працівник протягом робочого часу. Окрім того, положення цієї статті відсилають до спеціальних законів, які повинні встановлювати норми педагогічного навантаження на одну ставку [13]. Тривалість робочого часу педагогічних працівників дитячих садочків встановлена у ст. 30 Закону України «Про дошкільну освіту». Відповідно до норм цієї статті педагогічне навантаження вихователя групи загального типу встановлене у розмірі 30 годин, вихователя групи інклюзивного або компенсуючого типу – 25 годин, а тривалість робочого часу асистента вихователя інклюзивної групи дорівнює 36 годинам [9]. Так, норми законодавства про дошкільну освіту чітко визначають тривалість робочого часу педагогічних працівників закладів дошкільної освіти.

Відповідно до ст. 24 Закону України «Про повну загальну середню освіту» робочий час педагогічного працівника включає час, необхідний для виконання ним навчальної, виховної, методичної, організаційної роботи та іншої педагогічної діяльності, передбаченої трудовим договором та/або посадовою інструкцією. Педагогічна діяльність у межах робочого часу становить 18 годин на тиждень [14]. Звернемо увагу, що загальної тривалості робочого часу протягом тижня для вчителя не встановлено.

У ст. 28 Закону України «Про професійно-технічну освіту» закріплено загальну норму, згідно із якою робочий час викладача, педагога професійного навчання, майстра виробничого навчання, інструктора виробничого навчання, асистента майстра виробничого навчання, асистента викладача закладу професійної (професійно-технічної) освіти визначається згідно з обсягом навчального навантаження та позаурочної навчально-методичної, організаційної та виховної роботи серед здобувачів освіти [15]. Отже, ані тривалості тижневого робочого часу, ані обсягу навчального навантаження цей закон не встановлює.

Згідно зі ст. 72 Закону України «Про фахову передвищу освіту» робочий час викладачів таких закладів освіти повинен становити 36 годин на тиждень, а максимальне навчальне навантаження дорівнювати 720 годинам на рік. Викладачі здійснюють навчальну, методичну, інноваційну та організаційну роботу [16]. Отже, окрім освітньої діяльності викладачі повинні виконувати й інші посадові обов'язки.

Як передбачено у ст. 56 Закону України «Про вищу освіту», робочий час науково-педагогічного працівника становить 36 годин на тиждень і включає час виконання ним навчальної, методичної, наукової, організаційної роботи та інших трудових обов'язків. Максимальне навчальне навантаження на одну ставку науково-педагогічного працівника не може перевищувати 600 годин на навчальний рік [8]. А. Печеньок звертає увагу, що професійний розвиток науково-педагогічного працівника повинен відбуватися постійно шляхом ознайомлення із досягнення науки і техніки, врахування передових винаходів в освітньому процесі [6, с. 82]. Звернемо увагу, що Закони України «Про фахову передвищу освіту» та «Про вищу освіту» закріплюють загальну тривалість робочого часу педагогічного працівника протягом тижня. Також вони встановлюють граничний обсяг навчального навантаження протягом року.

Вважаємо, що норма про тривалість робочого часу вчителя школи, ліцею та гімназії повинна бути закріплена у Законі України «Про повну загальну середню освіту». Необхідно також визначити місце виконання методичної та наукової роботи. Варто передбачити, що така діяльність може здійснюватися у бібліотеці, лабораторії, а не тільки у приміщенні закладу освіти.

Отже, специфіка правового регулювання робочого часу працівників закладів освіти полягає у встановленні скороченої тривалості робочого часу. Дослідниця З. Малишевська наголошує, що держава повинна створювати належне соціально-правове середовище для реалізації та захисту трудових прав громадян на законодавчо встановлені норми робочого часу [5, с. 84]. Наведене зауваження у повній мірі стосується педагогічних працівників закладів освіти,

адже скорочена тривалість робочого часу і необхідний час відпочинку дають змогу працівникові творчо і активно працювати з дітьми.

Особливості правового регулювання часу відпочинку педагогічних працівників закладів освіти також врегульовані нормами законодавства. Дослідник К. Чередниченко слушно зауважує, що раціональне поєднання робочого часу з часом відпочинку дає змогу досягти багатьох цілей, серед яких відтворення фізичних та психологічних характеристик педагогічного працівника [21, с. 1020]. Необхідність відпочинку зумовлена потребою у відновленні не тільки фізичних, але й розумових, інтелектуальних сил працівника.

Загальні засади правового регулювання часу відпочинку передбачені Кодексом законів про працю України та Законом України «Про відпустки». Науковець С. Черноус відрізняє наступні види часу відпочинку: перерви упродовж робочого дня, щоденний (міжзмінний) відпочинок, вихідні та святкові дні, відпустки [22, с. 130]. Названі види часу відпочинку поширюються і на працівників закладів освіти.

Специфіка правового регулювання часу відпочинку працівників закладів освіти відображена у Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про дошкільну освіту» та підзаконних нормативно-правових актах. Зокрема, згідно із п. 16 ч. 1 ст. 54 Закону України «Про освіту» працівники освіти мають право на подовжену оплачувану відпустку [13]. Водночас, тривалість згаданої подовженої відпустки цим законом не встановлена. Варто також звернути увагу на те, що відповідно до ч. 1 ст. 31 Закону України «Про дошкільну освіту» педагогічні працівники мають право на додаткову оплачувану відпустку [9]. Відповідно до п. 12 ч. 1 ст. 61 Закону України «Про фахову передвищу освіту» педагогічні і науково-педагогічні працівники мають право на подовжену відпустку [16]. Але тривалість такої додаткової відпустки у цих законодавчих актах не закріплена. Водночас, у ст. 43 Закону України «Про професійно технічну освіту» передбачено, що держава забезпечує щорічну оплачувану відпустку працівникам тривалістю не менше 42 календарних днів [15]. Отже,

лише в цьому законодавчому акті встановлено тривалість відпустки педагогічних працівників закладів освіти.

Перелік різновидів додаткових відпусток встановлено у Законі України «Про відпустки» та Кодексі законів про працю України. Надання таких відпусток пов'язано із наявністю дітей, навчанням або іншими обставинами. Водночас, жодна із вказаних відпусток не пов'язана із роботою у закладі освіти. Отже, на законодавчому рівні не врегульовано тривалість подовженої або додаткової відпустки педагогічних працівників, окрім тих, які працюють у закладах професійно-технічної освіти.

Порядок надання щорічної основної відпустки тривалістю 56 календарних днів педагогічним та науково-педагогічним працівникам встановлено підзаконним актом. Відповідна постанова Кабінету Міністрів України передбачає, що відпустка директора або завідувача дитячого садочку, майстра виробничого навчання повинна складати 42 календарні дні, а відпустка вихователя закладу дошкільної освіти, вчителя, директора школи, науково-педагогічного працівника – 56 календарних днів [11]. Так, тривалість відпустки педагогічних та науково-педагогічних працівників встановлена не законодавчими, а підзаконним актом.

Однією з особливостей правового регулювання трудової діяльності працівників закладів освіти є система оплати праці. К. Севастьяненко стверджує, що під заробітною платою варто розуміти всі виплати, на отримання яких працівник має право згідно з умовами трудового договору і відповідно до державних гарантій, встановлених законодавством [19, с. 110]. Згідно зі ст. 57 Закону України «Про освіту» передбачено право педагогічних працівників на диференціацію посадових окладів, оплату підвищення кваліфікації, виплату допомоги на оздоровлення та грошової винагороди за сумлінну працю [13]. Відповідно до ст. 24 Закону України «Про повну загальну середню освіту» встановлено низку надбавок до посадових окладів вчителів: за класне керівництво, перевірку робіт учнів, завідування кабінетами та майстернями, інші [14]. Згідно зі ст. 63 Закону України «Про фахову

передвищу освіту» передбачені надбавки за педагогічні та почесні звання, науковий ступінь та вчене звання [16]. Відповідно до ст. 59 Закону України «Про вищу освіту» встановлені надбавки за науковий ступінь і вчене звання [8]. Так, окремі законодавчі акти з питань освіти встановлюють особливі надбавки і доплати до посадових окладів педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Водночас, розмір посадових окладів педагогічних і науково-педагогічних працівників встановлюється на підставі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери. Цей нормативно-правовий акт передбачає додаткові надбавки за виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника, за суміщення професій, за використання в роботі іноземних мов, за почесні і спортивні звання, за ненормований робочий день [12]. Наведений підзаконний акт дозволяє визначити базовий посадовий оклад педагогічного працівника. До заробітної плати можуть додаватися інші надбавки у передбачених освітнім законодавством випадках.

Особливої уваги заслуговує специфіка звільнення педагогічних працівників закладів освіти. Згідно із п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України працівника, який виконує виховні функції, може бути звільнено за вчинення аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи [2]. Згідно зі ст. 54 Закону України «Про освіту» та ст. ст. 29, 30 Закону України «Про дошкільну освіту» педагогічний працівник закладу дитячої освіти виконує виховні функції, а законодавство висуває вимоги до його моральних якостей. Згідно зі ст. 15 Закону України «Про повну загальну середню освіту» виховний процес є однією зі складових частин освітнього процесу [14]. Як встановлено у п. 5 ч. 1 ст. 29 Закону України «Про фахову передвищу освіту» педагогічний працівник забезпечує виховання патріотизму, соціальної активності, громадянської позиції та відповідальності, академічної доброчесності, формування правової та екологічної культури, моральних цінностей [16]. Так, у багатьох випадках на педагогічного працівника покладаються виховні функції. Отже, педагогічних працівників може бути

звільнено за вчинення аморального проступку відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 41 КЗпП України.

Водночас, законодавство про освіту або трудове законодавство не містить роз'яснень з приводу того, які саме вчинки можна вважати аморальними, а які ні. Важливим питання є проблема розмежування аморального проступку не сумісного з продовженням роботи вихователем від аморального проступку, який дозволяє продовжувати таку роботу.

С. Кучер звертає увагу на те, що критерії для визнання певної інформації аморальною встановлені у Законі України «Про захист суспільної моралі». Але вони стосуються заборони поширення певних поглядів і переконань у засобах масової інформації [4, с. 47]. Дійсно, названий закон встановлює заборону для поширення певної продукції, яка порушує суспільну мораль. Водночас, він не містить критеріїв для визначення аморальними вчинків працівників у трудових відносинах. Отже, трудове законодавство повинно містити детальний перелік вчинків працівника закладу дошкільної освіти, які можуть вважатися аморальними і слугувати підставою для звільнення.

Висновки. Особливості правового регулювання трудової діяльності працівників закладів освіти полягають у наступному:

1. Закріплення у законодавстві певних вимог до осіб, які бажають працювати у закладах освіти: вимоги до рівня освіти, до стану фізичного і психічного здоров'я, моральних якостей.

2. Встановлення скороченого робочого часу тривалістю, як правило, 36 годин на тиждень, а для вихователів дитячих садочків навіть 30 годин на тиждень.

3. Закріплення подовженої тривалості щорічної основної відпустки тривалістю 56 або 42 календарні дні.

4. Додаткова підстава для звільнення – вчинення аморального проступку.

Вважаємо, що у законодавстві, яке регулює освітню діяльність, необхідно передбачити наступні зміни:

1. У ст. 24 Закону України «Про повну загальну середню освіту» передбачити, що робочий час вчителя закладу загальної середньої освіти повинен становити 36 годин на тиждень.

2. У законах України «Про фахову передвищу освіту» та «Про вищу освіту» встановити, що наукова та методична діяльність педагогічних і науково-педагогічних працівників може виконуватися у бібліотеці або в лабораторії. Присутність на кафедрі або цикловій комісії є обов'язковою.

3. Серед вимог до кандидатів на посади науково-педагогічних працівників варто передбачити наявність високих моральних якостей, необхідні умови фізичного і психічного здоров'я.

4. Серед норм Закону України «Про дошкільну освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про фахову передвищу освіту» та «Про вищу освіту» варто передбачити окреме положення про встановлення календарної відпустки педагогічних і науково-педагогічних працівників тривалістю 56 календарних днів.

5. Необхідно розробити детальний перелік вчинків педагогічного працівника закладу освіти, які можуть розглядатися, як аморальні і бути підставою для звільнення. Такі проступки можуть бути вчинені лише під час виконання трудових обов'язків. Поведінка педагогічного працівника дома або певна інформація у соціальних мережах не можуть бути підставою для його звільнення за вчинення аморального проступку.

Перелік використаних джерел:

1. Геращенко Л. П. Особливості трудового договору з окремими категоріями працівників. *Юридичний вісник*. 2012. № 3 (24). С. 88–92.

2. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 25 жовтня 2022 року).

3. Кононенко В. А. Стан правового регулювання трудових відносин з науково-педагогічними працівниками: актуальні проблеми та шляхи вдосконалення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Випуск 1 (22). Том 2. С. 89 – 93.

4. Кучер С. А. Правові обмеження на вільне вираження поглядів і переконань, які порушують суспільну мораль. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. № 2 (93) С. 41–49.

5. Малишевська З. Я. Класифікація режиму робочого часу. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 82–86.

6. Печенюк А. В. Управління розвитком науково-педагогічних працівників: теоретичні підходи та трактування суті. *Соціально-трудова відносина: теорія та практика. Збірник наукових праць*. 2011. № 1. С. 80–85.

7. Попова-Коряк К. О. Особливості реалізації права на працю науково-педагогічних працівників: сучасність і перспективи правового регулювання крізь призму міжнародних стандартів прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 79–84.

8. Про вищу освіту : Закон України від 01 липня 2014 року № 1556-VII. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 25 жовтня 2022 року).

9. Про дошкільну освіту : Закон України від 11 липня 2001 року № 2628-III. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення: 25 жовтня 2022 року).

10. Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників : постанова Кабінету Міністрів України від 14 червня 2000 року № 963. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25 жовтня 2022 року).

11. Про затвердження Порядку надання щорічної основної відпустки тривалістю до 56 календарних днів керівним працівникам закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним працівникам та науковим працівникам : постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 року № 346. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25 жовтня 2022 року).

12. Про оплату праці працівників на основі Єдиної тарифної сітки розрядів і коефіцієнтів з оплати праці працівників установ, закладів та організацій окремих галузей бюджетної сфери : постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2002 року № 1298. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-%D0%BF#top> (дата звернення: 25 жовтня 2022 року).

13. Про освіту : Закон України від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 25 жовтня 2022 року).

14. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січня 2020 р. № 463-IX. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 25 жовтня 2022 року).

15. Про професійно-технічну освіту : Закон України від 10 лютого 1998 року № 103/98-ВР. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-вр> (дата звернення: 25 жовтня 2022 року).

16. Про фахову передвищу освіту : Закон України від 06 червня 2019 року № 2745-VIII. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text> (дата звернення: 25 жовтня 2022 року).

17. Рожкова М. Г. До питання визначення сутності адміністративно-правових засад дошкільної освіти України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 1 (16). Том. 4. С. 196–200.

18. Савельєва М. О. Трудо-правове значення цільового характеру деяких відпусток. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 2. Том 2. С. 38–42.

19. Севастьяненко К. О. Оплата праці: соціальний, економічний і правовий аспекти. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 110–114.

20. Таран Л. В. Особливості господарської діяльності приватних закладів дошкільної освіти. *Проблеми цивільного та господарського права*. 2018. № 3. С. 85–89.

21. Чередниченко К. Ю. Правове регулювання робочого часу педагогічних працівників в Україні: проблемні аспекти. *Молодий вчений*. 2017. № 11 (51). С. 1018–1021.

22. Черноус С. М. Проблеми правового регулювання додаткових вільних від роботи днів у проекті Трудового кодексу України. *Соціальне право*. 2017. № 1. С. 126–133.

23. Хомишин І. Ю. Нормативно-правове регулювання дошкільної освіти в Україні. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 178–181.

24. Юзько Т. М. Робочий час і час відпочинку як невід’ємна категорія права людини на життя. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 102–104.

References:

1. Herashchenko L. P. Osoblyvosti trudovoho dohovoru z okremymu katehoriiamy pratsivnykiv. *Yurydychnyi visnyk*. 2012. № 3 (24). S. 88–92. [ukr]

2. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : Zakon URSR vid 10 hrudnia 1971 roku № 322-VIII. *Zakonodavstvo Ukrainy*. Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (data zvernennia: 25 zhovtnia 2022 roku). [ukr]

3. Kononenko V. A. Stan pravovoho rehuliuвання trudovykh vidnosyn z naukovo-pedahohichnymy pratsivnykamy: aktualni problemy ta shliakhy vdoskonalennia. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. 2018. Vypusk 1 (22). Tom 2. S. 89–93. [ukr]
4. Kucher S. A. Pravovi obmezhenia na vilne vyrazhenia pohliadiv i perekonan, yaki porushuiut suspilnu moral. Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. 2021. № 2 (93) S. 41–49. [ukr]
5. Malyshevska Z. Ya. Klasyfikatsiia rezhymu robochoho chasu. Pidprijemnytstvo, gospodarstvo i pravo. 2016. № 2. S. 82–86. [ukr]
6. Pecheniuk A. V. Upravlinnia rozvytkom naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv: teoretychni pidkhody ta traktuvannia suti. Sotsialno-trudovi vidnosyny: teoriia ta praktyka. Zbirnyk naukovykh prats. 2011. № 1. S. 80–85. [ukr]
7. Popova-Koriak K. O. Osoblyvosti realizatsii prava na pratsiu naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv: suchasnist i perspektyvy pravovoho rehuliuвання kriz pryzmu mizhnarodnykh standartiv prav liudyny. Pidprijemnytstvo, gospodarstvo i pravo. 2017. № 11. S. 79–84. [ukr]
8. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy vid 01 lypnia 2014 roku № 1556-VII. Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (data zvernennia: 25 zhovtnia 2022 roku). [ukr]
9. Pro doshkilnu osvitu : Zakon Ukrainy vid 11 lypnia 2001 roku № 2628-III. Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (data zvernennia: 25 zhovtnia 2022 roku). [ukr]
10. Pro zatverdzhennia pereliku posad pedahohichnykh ta naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 chervnia 2000 roku № 963. Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy.

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2000-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 25 zhovtnia 2022 roku). [ukr]

11. Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia shchorichnoi osnovnoi vidpustky tryvalistiu do 56 kalendarnykh dnev kerivnym pratsivnykam zakladiv ta ustanov osvity, navchalnykh (pedahohichnykh) chastyn (pidrozdiliv) inshykh ustanov i zakladiv, pedahohichnym, naukovo-pedahohichnym pratsivnykam ta naukovym pratsivnykam : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 kvitnia 1997 roku № 346. Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-97-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 25 zhovtnia 2022 roku). [ukr]

12. Pro oplatu pratsi pratsivnykiv na osnovi Yedynoi taryfnoi sitky rozriadiv i koefitsientiv z opłaty pratsi pratsivnykiv ustanov, zakladiv ta orhanizatsii okremykh haluzei biudzhetnoi sfery : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 serpnia 2002 roku № 1298. Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1298-2002-%D0%BF#top> (data zvernennia: 25 zhovtnia 2022 roku). [ukr]

13. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05 veresnia 2017 roku № 2145-VIII. Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (data zvernennia: 25 zhovtnia 2022 roku). [ukr]

14. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2020 r. № 463-IKh. Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (data zvernennia: 25 zhovtnia 2022 roku). [ukr]

15. Pro profesiino-tekhnicnu osvitu : Zakon Ukrainy vid 10 liutoho 1998 roku № 103/98-VR. Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/98-vr> (data zvernennia: 25 zhovtnia 2022 roku). [ukr]

16. Pro fakhovu peredvysychu osvitu : Zakon Ukrainy vid 06 chervnia 2019 roku № 2745-VIII. Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy.

URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2745-19#Text> (data zvernennia: 25 zhovtnia 2022 roku). [ukr]

17. Rozhkova M. H. Do pytannia vyznachennia sutnosti administratyvno-pravovykh zasad doshkilnoi osvity Ukrainy. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk. 2017. № 1 (16). Tom. 4. S. 196–200. [ukr]

18. Savelieva M. O. Trudo-pravove znachennia tsilovoho kharakteru deiakykh vidпустok. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii. 2018. № 2. Tom 2. S. 38–42. [ukr]

19. Sevastianenko K. O. Oplata pratsi: sotsialnyi, ekonomichnyi i pravovyi aspekty. Pravo i suspilstvo. 2018. № 5. S. 110–114. [ukr]

20. Taran L. V. Osoblyvosti hospodarskoi diialnosti pryvatnykh zakladiv doshkilnoi osvity. Problemy tsyvilnoho ta hospodarskoho prava. 2018. № 3. S. 85–89. [ukr]

21. Cherednychenko K. Yu. Pravove rehuliuвання robochoho chasu pedahohichnykh pratsivnykiv v Ukraini: problemni aspekty. Molodyi vchenyi. 2017. № 11 (51). S. 1018–1021. [ukr]

22. Chernous S. M. Problemy pravovoho rehuliuвання dodatkovykh vilnykh vid roboty dnev u proekti Trudovoho kodeksu Ukrainy. Sotsialne pravo. 2017. № 1. S. 126–133. [ukr]

23. Khomyshyn I. Yu. Normatyvno-pravove rehuliuвання doshkilnoi osvity v Ukraini. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii. 2018. № 1. S. 178–181. [ukr]

24. Iuzko T. M. Robochyi chas i chas vidpochynku yak nevidiemna katehoriia prava liudyny na zhyttia. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2015. № 6. S. 102–104. [ukr]

**ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ
СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ФІЛОСОФСЬКА, СОЦІАЛЬНА
ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

© Бабак П. С., Дмитренко К. А.

Інформація про авторів:

Бабак Павло Сергійович: ORCID ID 0000-0002-3739-5566; pavbabak@gmail.com; аспірант кафедри соціальної роботи.

Дмитренко Катерина Анатоліївна: ORCID ID 0000-0002-4880-8274; dm_kat@ukr.net; кандидат педагогічних наук, доцент, учений секретар.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-26

У статті авторами ґрунтовно проаналізовано основні особливості формування патріотичного виховання майбутніх соціальних працівників. Дослідники наголошують, що система патріотичного виховання в сучасних умовах передбачає формування та розвиток соціально значущих цінностей: громадянськості та патріотизму у виховному процесі; масова патріотична робота, організована та проведена державними структурами, громадськими рухами та організаціями; діяльність засобів масової інформації, наукових та інших організацій, творчих спілок, спрямована на розгляд і висвітлення проблем патріотичного виховання, формування та розвитку особистості громадянина і патріота Батьківщини. Визначено, що патріотизм – складне і багатогранне поняття, один із найважливіших елементів способу життя особистості та суспільства. В особистісному плані патріотизм – це пріоритетна, стійка якість людини, яка виявляється в її свідомості, ідеалах і моральних цінностях, у реальній поведінці та вчинках. Автори зазначають що в умовах сучасного розвитку знань і технологій національно-патріотичне виховання вимагає філософсько-світоглядного осмислення культурних, культурних і моральних надбань системи патріотичного виховання. А без піднесення громадянської свідомості, патріотичного потенціалу населення, а також української державності не можна розраховувати на успіх у Відродженні Вітчизни.

Ключові слова: виховання, патріотизм, патріотичне виховання, соціальний працівник, проблема, майбутній учитель.

Pavlo Babak, Dmytrenko Kateryna «Patriotic education of future social workers as a philosophical, social and psychological and pedagogical problem».

In the article the authors thoroughly analyze the main features of the formation of patriotic education of future social workers. The researchers emphasize that the system of patriotic education in modern conditions involves the formation and development of socially significant values: citizenship and patriotism in the educational process; mass patriotic work organized and conducted by state structures, social movements and organizations; activities of the media, scientific and other organizations, creative unions aimed at considering and highlighting the problems of patriotic education, the formation and development of the personality of a citizen and patriot of the Motherland. It is determined that patriotism is a complex and multifaceted concept, one of the most important elements of the lifestyle of the individual and society. In personal terms, patriotism is a priority, stable quality of a person, which is manifested in his consciousness, ideals and moral values, in real behavior and actions. The authors note that in the conditions of modern development of knowledge and technology, national-patriotic education requires philosophical and ideological understanding of cultural, cultural and moral achievements of the system of patriotic education.

And without the rise of civic consciousness, patriotic potential of the population, as well as Ukrainian statehood, we can not count on success in the Revival of the Motherland.

Keywords: education, patriotism, patriotic education, social worker, problem, future teacher.

Актуальність дослідження. Проблеми патріотичного виховання учнівської молоді зумовлені низкою обставин – соціальною ситуацією, що склалася в нашій країні, змінами в суспільно-політичному та економічному житті, переоцінкою цінностей у свідомості людей. У Концепції Державної цільової програми соціально-патріотичного виховання населення на 2013–2017 роки зазначається, що важливість патріотичного виховання визначається процесом формування єдиної політичної нації в Україні. Патріотичне виховання населення спрямоване на забезпечення цілісності та єдності України, що є стрижнем української національної ідеї. У розпорядженні МОН від 16.06.15 № 641 Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді визначено кошти на реалізацію Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді та методичні рекомендації щодо національно-патріотичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах зазначається, що відбуваються інтеграційні процеси, які відбуваються в Україні, європоцентризм, пробудження громадянської та соціальної ініціативи, виникнення різноманітних громадських рухів, поширення волонтерства. На фоні підвищення інтересу та прояву патріотичних почуттів та нового ставлення до історії, культури, релігії, традицій і звичаїв українського народу. На сучасному етапі розвитку суспільства університет покликаний поставити на перше місце виховання патріотизму як складової світогляду студента та його ставлення до Батьківщини, інших націй і народів, національних святинь, укріплення любові до України, мови, почуття відповідальності. За свою незалежність, збереження матеріальних і духовних цінностей. Особливо це стосується майбутнього вчителя, який у своїй професійній діяльності має здійснювати патріотичне виховання учнів. Тому в сучасній вищій освіті існує реальна потреба у вихованні патріотизму майбутніх соціальних працівників як почуття і як базової якості особистості

на основі нових підходів і шляхів його реалізації. Для ефективного вирішення цієї проблеми ефективним буде створення патріотичного виховного середовища в педагогічному університеті.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Теоретичний аспект патріотичного виховання розробляли відомі українські педагоги минулого: Г. Альчевська, Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Духнович, М. Драгоманов, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського, які великого значення надавали вихованню любові до свого краю, рідної мови та формуванню національної самосвідомості. Світоглядні основи освітнього процесу за новою парадигмою освіти і виховання розробляли М. Антонєць, А. Бойко, Л. Вовк, М. Євтух, П. Кононенко, В. Москалець, М. Стельмахович, М. Ярмаченко. і інші. Проблема сутності патріотичної свідомості відображена у вітчизняній (А. Бичко, І. Надольний, Л. Сохан) і зарубіжній (І. Кант, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.) філософії. Загальнопедагогічні аспекти виховання майбутніх учителів досліджували О. Антонова, О. Дубасенюк, Р. Гуревич, І. Зязюн, Н. Кічук та О. Куцевол. Інноваційні підходи до організації виховної роботи в педагогічному університеті досліджували О. Акімова, О. Коберник, В. Сорочинська, В. Шахов та ін. Ціннісні мотиви формування громадянсько-патріотичної культури молоді тематично представлені у працях О. Безкоровайної, М. Сметанського, Г. Тарасенка, Г. Шевченка, І. Шоробури та ін. Психологічні основи патріотичного виховання досліджували П. Блонський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Петровський, П. Якобсон.

Соціально-філософський аналіз сучасного українського суспільства свідчить про наявність складних проблем матеріального і духовного характеру, які становлять серйозну загрозу утвердженню України як національної, цілісної держави.

Серед них ключовим є питання патріотичного виховання людини – особистості, національно свідомого громадянина України.

Патріотизм, на розвиток якого раніше витрачалося багато зусиль, поступово з неодмінної складової виховання наступних поколінь перетворився на щось зайве, застаріле. До розвитку патріотизму у молоді ставляться все більш формально, що відбиває бажання бути патріотом і викликає сумніви в цілеспрямованості цієї особистісної риси. Перед незалежною Україною постала проблема історичного значення: творче відродження українського національно-патріотичного виховання і водночас піднесення його на сучасний рівень розвитку науки і культури.

Мета статті. У наш час, коли молодь спрямовує свої зусилля переважно на накопичення цінностей і матеріальних благ, актуальним стає творче використання кращих надбань минулих поколінь для всебічного обґрунтування нової парадигми патріотичного виховання як процесу формування особистості [7, с. 76].

Проблеми патріотичного виховання молоді знаходяться в центрі досліджень філософської та психолого-педагогічної науки, вирішення яких потребує нині кардинальних змін у сфері підготовки майбутнього вчителя. Система патріотичного виховання в сучасних умовах передбачає формування та розвиток соціально значущих цінностей: громадянськості та патріотизму у виховному процесі; масова патріотична робота, організована та проведена державними структурами, громадськими рухами та організаціями; діяльність засобів масової інформації, наукових та інших організацій, творчих спілок, спрямована на розгляд і висвітлення проблем патріотичного виховання, формування та розвитку особистості громадянина і патріота Батьківщини.

Тому сучасний учитель має бути носієм гуманізму та живим прикладом громадянина і патріота, що створює умови для розвитку гуманістично орієнтованого, конкурентоспроможного громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. За результатами аналізу літератури з теми, першоджерел та журналів встановлено, що існують різні підходи до визначення поняття «патріотизм». Так от у Великому тлумачному словнику сучасної української мови це поняття визначається так: «любов

до Батьківщини, відданість їй і своєму народу, готовність її захищати» та «патріот, який любить Батьківщину, відданий свій народ, є для нього... готовий на жертви і подвиги» [3, с. 894]. Визначальною в такому трактуванні є емоційно-чуттєва сфера особистості, категоріями якої є: любов, відданість, готовність. Філософія трактує це поняття як феномен, морально-політичний принцип, зміст якого включає любов до Батьківщини, гордість за її сьогодення та минуле, відданість інтересам Батьківщини та волю до її захисту.

Історико-філософський аспект патріотизму полягає у визнанні його як соціально-історичного явища, зумовленого соціально-політичними, економічними, етнокультурними та іншими особливостями даного суспільства. Зауважимо, що проблема патріотичного виховання та його ролі у формуванні людини була предметом інтересу багатьох українських мислителів різних поколінь і поглядів від часів Київської Русі до сьогодення [7, с. 76].

Видатні українські філософи-мислителі Г. Сковород, Т. Шевченко, П. Юркевич, К. Ушинський, І. Франко, О. Духнович, І. Чепіга займали чільне місце у своїх працях за патріотизм українського народу, а саме: любов до Батьківщини; повага до історичного минулого; формування національної свідомості. У своїх філософських і літературних творах Г. Сковорода порушує питання дослідження людини та її буття.

Його світоглядні позиції патріотичні та релігійно-філософські. Розмірковуючи про віру, любов, мораль, щастя, патріотизм, філософ вказує, ким є людина, у чому сенс її життя. Т. Шевченко різко критикував псевдопатріотів, які «з власного народу шкуру здирають і соки його п'ють», удаючи, що люблять людей і дбають про їхнє благо. Усю свою творчість він присвятив проблемам національного самоусвідомлення, боротьби народу за національне і соціальне самоусвідомлення. Головним гаслом Т. Шевченка є вислів «любіть Україну, як неньку».

Ця філософія є глибоко індивідуальною, особистою і водночас базується на національній ідеї українського народу, його ментальності. Саме з патріотичної любові до батьківщини народжується Шевченкова

філософія пробудження людської гідності, скорботи-скорботи за зраним життям, сили протесту й бунту [7, с. 77].

Сутність морально-патріотичної філософської парадигми розкрив видатний український філософ XIX століття П. Юркевич, а саме те, що істина відкривається не лише через мислення, а й через «серце», адже пошук істини – це зумовлені моральними, патріотичними та релігійними поглядами даної особи. Філософія І. Франка — це заповідь любові до батьківщини і до людства. Загалом його філософія є живим втіленням філософії українського духу початку XX століття. витоки якого сягають Г.Сковороди та Т.Шевченка. Традиційну українську родину І. Франко вважав першим і найвпливовішим осередком патріотизму, національної єдності та виховання, місцем, де прищеплювалися здорові норми й навички поведінки, повага до рідної мови, звичаїв і народних традицій [7, с. 77].

Він писав: «від свого імені та від імені своїх однодумців, якби ми поклали життя на захист високих принципів людства, на захист людської свободи і добра, ми б без вагань зробили це» [9, с. 38].

Він наголошував, що у молоді треба виховувати патріотизм, щоб вона прагнула здобути «всі теоретичні знання, вона повинна літати над усіма рівнями освіти і культури людської, як ці бджоли, збираючи все, що піднімає і облагороджує людський розум і облагороджує серцем, розуміючи тільки одне, що чекає її практичного життя на своїй батьківщині і що все, що є багате і міцне в людстві, свого часу стане доречним і корисним і для нашого народу» [9, с. 37–38].

Про значення освіти в національно-патріотичному вихованні І. Франко писав: «Це не ті часи, коли ми і наш народ можемо китайським муrom відгородитися від Європи». «Мій патріотизм, – наголошує Франко, – це тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі. Я можу здригнутися, можу мовчки проклинати долю, що накинула на мої плечі це ярмо, але не можу скинути його, не можу шукати іншої батьківщини, бо я був би злий перед власною совістю» [9].

Це звучить як свідчення майбутнім поколінням українців, справжніх патріотів своєї Батьківщини. Філософи визначають патріотизм, з одного боку, як соціально-моральне начало, що характеризує ставлення людей до Батьківщини і виявляється в певній манері поведінки та складному комплексі соціальних почуттів, що прийнято називати любов'ю до Батьківщини. З іншого боку, як соціально-політичне явище з природним походженням, власною внутрішньою структурою, яка в процесі суспільного розвитку наповнювалася різноманітним соціальним, національним і класовим змістом [7].

Важливість філософської проблеми виховання підкреслюється духовною кризою, яка стала повсякденним атрибутом сучасного суспільства. Поява нового глобального інформаційного простору, зміна форм соціальної комунікації та зміна морально-етичних орієнтирів актуалізують необхідність комплексного обґрунтування нової парадигми патріотичного виховання як процесу становлення людини [7].

Філософсько-соціальна сутність патріотизму дослідники пов'язують насамперед з тим, що кризові явища, які виявляються в суспільстві, активізують ставлення людей до певних явищ, які мають глибоку історико-культурну спадщину та великий невикористаний потенціал, сам патріотизм вважається джерелом суспільства. переродження. Новий підхід базується на розумінні патріотизму як складного соціокультурного явища, що пронизує основні сторони життя як суспільства, так і особистості. Зауважимо, що оновлене розуміння патріотизму, звільнене від комуністичних, ідеологічних, партійно-класових засад тощо, відображає та охоплює нові тенденції сучасної соціокультурної дійсності та передбачає глибоке переосмислення його теоретичних засад.

Оновлений патріотизм може стати одним із чинників консолідації та розвитку суспільства, подолання багатьох негативних явищ сьогодення. Світоглядні основи освітнього процесу за новою парадигмою навчання та виховання розробляли М. Антонєць, А. Бойко, Л. Вовк, М. Євтух,

П. Кононенко, В. Москалець, М. Стельмахович, М. Ярмаченко та ін. Проблема сутності патріотичного усвідомлення відображена у працях вітчизняних (А. Бичко, І. Надольний, Л. Сохань) та зарубіжних (І. Кант, К. Роджерс та ін.) науковців. На проблему демократичного та національно-патріотичного виховання з філософськими та інші антропологічні акценти.

Соціально-філософський вимір патріотизму в сучасному українському суспільстві досліджувала Н. Волошина [4]. Дослідник зазначає, що патріотизм є елементом системи духовних цінностей людини. Вона не дається людині при народженні на генетичному рівні, а формується під впливом суспільства. У кожную історичну епоху була відповідна форма патріотизму, яка визначалася існуючими суспільними відносинами [4].

На думку автора, патріотизм є особливою духовною цінністю, оскільки виступає гарантом єдності, гармонізації сучасного українського суспільства, збереження його самобутності та культурної самобутності в полігамній людській спільноті. Прийшовши до висновку, що стрижнем патріотизму, його основною складовою є любов до малої і великої Батьківщини, яка формується під впливом соціальних чинників, вона запропонувала оригінальне розуміння соціального патріотизму: це соціально-психологічна властивість, яка формується в суспільстві, притаманна окремій людині, сім'ї, соціальній групі, етносу, що виявляється у вірі та безкорисливій любові до Батьківщини, готовності самовіддано працювати на її благо, здатності до самопожертви у захисті своїх інтересів від загроз та вміє консолідувати суспільство. Патріотизм українського суспільства має свої особливості. Насамперед, це висока гуманістична спрямованість української патріотичної ідеї; віротерпимість; соборність; колективізм у вирішенні громадських завдань, особлива любов до рідної природи. Складовими патріотизму є емоційний, інтелектуальний та діяльнісний аспекти [4].

Психологічні основи патріотичного виховання досліджували Г. Костюк, О. Петровський та ін., Погрібний, Ю. Руденко, К. Чорна, О. Шестопалюк та інші. Психологічні науки досліджують механізми інтеріоризації соціальних

процесів і явищ, які впливають на формування патріотичних рис особистості (І. Бех, П. Гнатенко, О. Киричук, Н. Михальченко, В. Павленко, С. Таглін). Особистісна цінність почуття патріотизму породжується тривалим досвідом любові людини як до найближчого, так і до віддаленого оточення, у якому вона опинилася і яке для неї є важливим [5].

І. Бех визначає патріотичне виховання як управління індивідуальним формуванням особистості в патріота, що полягає у формуванні ціннісного позитивного (пізнавально-емоційного) ставлення до Батьківщини.

Психічна структура людського ставлення є своєрідним поєднанням когнітивних і емоційних утворень, причому останній компонент вважається провідним [1]. В. Мірошніченко, досліджуючи психологічні аспекти патріотичного виховання, стверджує, що ставлення особистості до Батьківщини відображає її соціально-психологічну позицію. На думку автора, сама установка пов'язана з такою рисою психіки, як психіка. Менталітет дає змогу людині ідентифікуватися з певним народом, певною культурою, тобто виявити свою ментальність. Ментальність є філософсько-психологічною основою патріотизму, оскільки вона формується в процесі порівняння культур різних цивілізацій [8]. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє зробити висновок, що менталітет – це сукупність моральних, розумових та інтелектуальних особливостей мислення конкретного народу, які виявляються в культурі, поведінці, поглядах, звичаях тощо.

Менталітет українців вирізняють такі риси: працьовитість, волелюбність, доброзичливість, гостинність, миролюбність тощо. Н. Снопко, досліджуючи психологічні механізми патріотичного виховання в системі професійно-технічної освіти, стверджує, що патріотичне виховання має на меті виявляти особливий вплив на патріотичне виховання. – це суб'єктно-орієнтований процес, у якому суб'єктом є і той, хто навчає (вчитель), і той, хто навчається концепцій патріотичного виховання базуються на педагогічних технологіях конструктивного використання психологічних механізмів суб'єкта патріотичного виховання – сублімації, проєкції, ідентифікації.

Подібну думку висловлює Н. Волошина [4], яка стверджує, що патріотизм суспільства існує і проявляється в наявності суб'єкт-об'єктних відносин. До суб'єктів соціального патріотизму належать особистість, особистість, сім'я, еліта, клас, група, етнос, нація. З огляду на співвідношення суб'єкта та об'єкта суб'єктом патріотизму може бути Батьківщина та елементи суспільства, які є суб'єктами патріотизму, окрема особа чи військова організація. Патріотизм – це соціально-психологічна якість, яка формується, розвивається або притуплюється (втрачається) протягом життя під впливом політичних, економічних і соціальних факторів. Н. Волошина виділила такі принципи формування та розвитку патріотизму в суспільстві: наступність; патріотизм детермінізм, причинно-наслідковий зв'язок; системне використання всіх доступних чинників формування патріотизму; співвідношення суспільних та індивідуальних форм патріотизму; орієнтація патріотизму на людей, які є його суб'єктом і об'єктом [4, с. 3].

Ідеалами в патріотичному вихованні можуть бути духовні цінності етичної, естетичної та художньої культур, а також якості самої людини – розум, воля та інші здібності, які втілюються в різних видах діяльності. Інші дослідники звертають увагу на важливість урахування педагогом об'єктивних психологічних механізмів розвитку мотиваційно-ціннісної сфери особистості: її почуттів, потреб, переконань, ціннісних орієнтацій, рис характеру.

Під механізмами виховання розуміють способи формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості в процесі засвоєння соціального досвіду. Теоретичний аспект патріотичного виховання розробляли відомі українські педагоги минулого: Г. Алчевська, Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Грушевський, О. Духнович, М. Драгоманов, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський, які сплатили велику увагу приділяти вихованню любові до свого краю, рідної мови, формуванню національної самосвідомості.

Історико-педагогічний аналіз творчої спадщини В. Сухомлинського дає підстави констатувати прагнення педагога розв'язати проблему гармонійного виховання людини і громадянина, що виразилося в його неординарному знанні досвіду, методів, підходів і засобів народного виховання, виховання особистості, виховання особистості, виховання особистості, виховання особистості, виховання особистості. у ставленні до культури, звичаїв і традицій українського етносу, а також у творчому підході до застосування ідей прогресивних діячів і педагогів у практичній діяльності.

Розглядаючи патріотизм як сукупність політичних і моральних уявлень, моральних почуттів, В. Сухомлинський здійснював патріотичне виховання на основі гармонійної взаємозалежності інтересів особи і держави, наголошуючи при цьому на неприпустимості відокремлення впливу на свідомість і почуття від дій з обов'язкове врахування особливостей духовного життя учнів у різні вікові періоди.

При цьому він наголошував, що насамперед патріотичні та моральні уявлення перетворюються на стійкі духовні утворення – погляди, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації – за умови, що людина здобуває їх дослідницьким шляхом, працею, евристичним опануванням із певної системи знань, евристичним опануванням інформації, художньо-естетичні образи, національні традиції, звичаї тощо.

По-друге, удосконалення світогляду патріота в учнів відбувається через оновлення змісту навчання, яке за своїм обсягом і характером має відображати передусім ідейно-ціннісні надбання корінних народів, найвищі досягнення світової культури, сприймається крізь призму національної свідомості. По-третє, дієвою формою виховання обов'язку та відповідальності перед Батьківщиною має бути участь учнів у суспільно корисній праці, що має патріотичне спрямування. По-четверте, ставлення здобувача до свого фізичного та психічного здоров'я має розглядатися не лише як особиста справа, а й як прояв відповідальності перед суспільством і державою. По-п'яте, необхідність реформування педагогічної думки вимагає переорієнтації вчителя

з ролі інформатора і контролера, організатора навчальної діяльності на старшого товариша, друга, духовного наставника, наукового консультанта, організатора самонавчання і творчості учнів [6].

В. Сухомлинський створив абсолютно нову систему виховання, у центрі якої поставив учня як суб'єкта виховання, керуючи виховним впливом на його внутрішній світ, духовність. Зокрема, весь процес патріотичного виховання в дитинстві вчений побудував на психологічній основі поступового переходу від зовнішніх регуляторів діяльності підлітка до внутрішніх детермінант його поведінки та діяльності. В основі формування та виховання патріотичних переконань та ідеалів лежали психологічні закономірності: розуміння підлітком моральних цінностей; усвідомлення та переживання моральних понять у реальних стосунках з людьми; суб'єктивне ставлення підлітка до істин і сприйняття суспільно значущих моральних цінностей у сфері особистісно значущих; психологічна готовність підлітка діяти відповідно до переконань перед формуються ідеалами; мотивація вчинків, активність молоді та моральне задоволення від їх результатів у розвитку моральної свідомості.

Особливу увагу вчений робив на розвитку почуттів любові, відповідальності, обов'язку перед своїм народом, на постановці власної совісті особистої проблеми щодо вибору моральної поведінки щодо Батьківщини. Бачення В. Сухомлинського на гармонійне виховання як процесу виявлення вроджених властивостей дитини в спеціально організованому суспільстві яскравіше простежується в його працях останнього десятиліття. Сила й ефективність патріотичного виховання, на думку В. Сухомлинського, визначає те, наскільки глибоко уявлення про Батьківщину проникають у духовний світ підлітка під час його становлення як особистості і громадянина, наскільки глибоко він бачить світ і самого себе. очима патріота [6].

Нині достатньо національно-патріотичного (Я. Бондаренко, М. Боришевський, О. Вишневський, Р. Захарченко, В. Кузь, Б. Цимбаліста, В. Янів, Я. Ярема, О. Ярмоленко) та військово-патріотичного виховання займався педагогікою (З. Діхтяренко, М. Зубалія, В. Івашковський,

В. Мірошниченко). Питання про формування військового патріотизму певною мірою розглядається в працях А. Абрамова, В. Барановського, В. Лутовінова, В. Осіоделя, В. Стасюка, Я. Красильника, В. Міросниченка. За останні десятиліття виконано низку дипломних робіт з питань патріотичного виховання: Р. П'єтронговський (Формування патріотизму старшокласників у позаурочній виховній діяльності, 2002); О. Гевко (Національно-патріотичне виховання студентів педагогічних ВНЗ засобами декоративно-прикладного мистецтва, 2003); О. Абрамчук (Патріотичне виховання студентів технічних вузів, 2006); О. Стьопіна (Виховання патріотизму в учнівської молоді засобами мистецтва, 2007); Т. Гялітіна (Національно-патріотичне виховання молоді в умовах позашкільного навчального закладу, 2007); М. Качур («Патріотичне виховання молодших школярів засобами краєзнавчого мистецтва», 2010); С. Оришко (Патріотичне виховання старшокласників у процесі оглядової та екскурсійної діяльності загальноосвітніх навчальних закладів, 2010); М. Тимчик (Патріотичне виховання старшої молоді в процесі фізкультурно-масової роботи, 2012); В. Мірошниченко (Теоретико-методичні засади патріотичного виховання майбутніх прикордонників, 2012); А. Максютів (Патріотичне виховання майбутніх соціальних працівників-географів у процесі пізнавального туризму та краєзнавчої діяльності, 2013). Проблеми патріотичного виховання на сучасному рівні досліджували І. Бех та Н. Чорна, які констатували, що за роки незалежності в Україні створено передумови для оновлення змісту і технології патріотичного виховання, формування гуманістичних цінностей. І громадянська позиція молодого покоління. У центрі патріотичного виховного процесу була людська особистість як найвища цінність. Основою системи патріотичного виховання є національна ідея як консолідуючий чинник розвитку суспільства [2].

Патріотизм розглядається авторами як соціальна та індивідуальна цінність, складова структури особистості. Патріотизм – це любов до Батьківщини, до власного народу, турбота про його добробут, прихильність до становлення та утвердження України як суверенної, правової, демократичної, соціальної

держави, готовність захищати її незалежність, служити їй і захищати її, розділяти своє доля своєю долею.

Патріотизм – складне і багатогранне поняття, один із найважливіших елементів способу життя особистості та суспільства. В особистісному плані патріотизм – це пріоритетна, стійка якість людини, яка виявляється в її свідомості, ідеалах і моральних цінностях, у реальній поведінці та вчинках. Це нормальний моральний стан людського життя. Воно проявляється не тільки в незвичайних ситуаціях, але й у щоденному виконанні окремою роботою на благо як людини, так і суспільства. Так, суб'єктом – носієм патріотизму, є сама людина. Завдяки її творчості, любові та відданості розвивається почуття патріотизму. Бути патріотом означає піднятися духовно, усвідомити безумовну цінність Батьківщини, яка їй реально й об'єктивно належить, пов'язати її розумом і почуттями. Водночас патріотизм передбачає виявлення беззастережної відданості Батьківщині, вміння безкорисно радіти її успіхам, вдосконалювати її, служити їй, пов'язувати свою долю з її долею, а не любити Україну здалеку.

Патріотизм – це складна цілісна система патріотичних рис духовно-морального, емоційно-почуттєвого, інтелектуального та діяльно-поведінкового характеру. На цій основі визначено структуру патріотизму, яка складається з таких елементів: 1) духовно-моральний (почуття любові до Батьківщини, моральної відповідальності перед нею, почуття духовного зв'язку з власним народом); 2) пізнавальний (повне знання історії та культури Батьківщини, патріотична свідомість); 3) ціннісна (потреба інтеріоризації системи духовно-моральних і культурних національних і загальнолюдських цінностей, серед яких місце займає патріотизм); 4) ініціативний (готовність діяти на благо своєї країни, відстоювати її інтереси, захищати їх тощо); 5) ідентифікаційні: - етнічна самоідентифікація (толерантне ставлення до представників інших націй на основі позитивної етнічної самоідентифікації); - національна ідентифікація (національна гідність, почуття приналежності до нації, позитивне ставлення

до співвітчизників); - громадянство (необхідність належного виконання громадянських обов'язків).

Педагогічне розуміння патріотичних особливостей студентів лежить на рівні цілеспрямованої особистісно-перетворювальної діяльності в процесі патріотичного виховання (О. Вишневський, Т. Гавлітіна, О. Коркішко, Р. Петронговський, О. Сухомлинська, К. Чорна). Отже, з педагогічної точки зору патріотизм визначається як одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народу, гордість за надбання національної культури [5].

Аналіз різних підходів до визначення поняття «патріотизм» (О. Биков, О. Вишневський, В. Гонські, С. Гончаренко, М. Іванов, О. Коркішко, В. Лутовінов, Г. Мітін, С. Паршук, Ю. Руденко, К. Чорна та ін.) дозволило Зубцовій виділити такі аспекти цього явища: 1) патріотизм як почуття: ставлення до Батьківщини, народу, суспільства, моральне почуття, зумовлене світоглядом людини, її приналежністю до етнічна спільність; 2) патріотизм як один із сильних і стійких мотивів суспільної діяльності; 3) патріотизм як система поглядів та уявлень, що виникають у результаті пізнання культури, традицій і звичаїв свого народу; 4) патріотизм як безпосередній вияв любові до Батьківщини у вчинках людей, активна самореалізація заради Батьківщини. Узагальнюючи сучасні наукові підходи В. Гарнійчука, В. Дзюби, К. Журби, Є. Заредінової, В. Киричок, О. Коркішко, К. Чорної та інших дослідників до визначення сутності поняття «патріотичні риси», Ю. Зубцова встановила: патріотична якість особистості – це соціально-психологічна властивість, яка виявляється в єдності знань і активних почуттів особистості по відношенню до світу людини, навколишнього матеріального середовища і суспільства в цілому [5]. Науковими дослідженнями встановлено, що в структурі особистості тісно пов'язані три групи патріотичних рис: 1) риси, що характеризують ціннісне ставлення особистості до сім'ї; 2) риси, що зумовлюють моральне ставлення до людей, толерантне ставлення до інших культур і націй; 3) риси, що характеризують ставлення до власної країни,

рідного краю. Основними патріотичними рисами визначено: любов і повага до батьків, власної родини, почуття гордості за свій рід; ціннісне ставлення до Батьківщини, рідного краю; толерантне ставлення до людей іншої національності, шанобливе ставлення до своєї культури та традицій; усвідомлення себе частиною української нації [5, с. 3].

Висновки. Від того, наскільки вивіреними і далекоглядними будуть сьогодні вжиті заходи щодо виховання патріотизму молодого покоління, залежить майбутнє України. Як бачимо, сучасний стан розвитку світової цивілізації стимулює процес відродження і становлення української нації, а відтак, потребу в патріотичному вихованні як чиннику пізнання і самопізнання української нації, а виховання і виховання української нації як чинника пізнання і самопізнання української нації. української нації. українська молодь. В умовах сучасного розвитку знань і технологій національно-патріотичне виховання вимагає філософсько-світоглядного осмислення культурних, культурних і моральних надбань системи патріотичного виховання. Сучасна педагогічна наука має постійно розвиватися, набувати глибшого національного змісту та характеру, творчо використовуючи кращі здобутки інших народів. Молодь має оволодіти не лише системою наукових знань, а передусім повноцінною культурою та національно-патріотичною духовністю. Без піднесення громадянської свідомості, патріотичного потенціалу населення, а також української державності не можна розраховувати на успіх у Відродженні Вітчизни. У здійсненні патріотичного виховання необхідні нові концептуальні підходи, насамперед усвідомлення того, що формування патріотизму у молоді не може займати другорядне місце чи бути предметом спекуляцій [7].

Перелік використаних джерел:

1. Бех І. Д. Освіта особистості: шлях до духовності: навчання. видання. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
2. Бех І. Д., Чорна К. І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. 29 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Упоряд. і головний редактор. В. Т. Биків. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.

4. Волошин Н. М. Соціально-філософський вимір патріотизму в сучасному українському суспільстві : автореф дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 22 с.

5. Зубцова Ю Є. Формування патріотичних якостей молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї : автореф. дис. ... канд. пед. наук. : 13.00.07 / Запорізький національний університет. Київ, 2012. 21 с.

6. Кіндрат В. К. Патріотизм В. О. Suchomłyński : зб. матеріалів III Всеукраїнської пед.чт «Василь Сухомлинський і сучасність». Вип. 3. Умань, 1996. С. 29–31.

7. Кульчицький В. Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогічний і соціальний цикли*. 2013. № 30. С. 76–78.

8. Москалець В. Родина як центр етнічного самовідтворення, формування української національної самосвідомості / Вісн. Прикарпатського університету В. Стефаника. Педагогіка. Івано-Франківськ, 2001. № 6. С. 89-92.

9. Франко І. Я. Хто цього соромиться? (Відкритий лист до редакції «Prawda») / Зібрання творів: у 50 т. / редкол.: Є. П. Кирилюк (керівник) та ін.; АН УРСР, Інститут філософії, Інститут літератури ім. імені Т. Г. Шевченка. Київ : Наук. думка, 1986. Т. 45. 574 с.

References:

1. Bekh I. D. Osvita osobystosti: shliakh do dukhovnosti: navchannia. vydannia. Kyiv: Lybid, 2006. 272 s. [ukr]

2. Bekh I. D., Chorna K. I. Prohrama ukrainskoho patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. Kyiv, 2014. 29 s. [ukr]

3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy / Uporiad. i holovnyi redaktor. V. T. Bykiv. Kyiv : Irpin: VTF «Perun», 2004. 1440 s. [ukr]

4. Voloshyn N. M. Sotsialno-filosofskyi vymir patriotyzmu v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi : avtoref dys. ... kand. filosof. nauk : 09.00.03 / Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova. Kyiv, 2010. 22 s. [ukr]
5. Zubtsova Yu Ye. Formuvannia patriotychnykh yakosti molodshykh shkolariv u vzaiemodii shkoly ta simi : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk. : 13.00.07 / Zaporizkyi natsionalnyi universytet. Kyiv, 2012. 21 s. [ukr]
6. Kindrat V. K. Patriotyzm V. O. Suchomlyński : zb. materialiv III Vseukrainskoi ped.chit «Vasyl Sukhomlynskyi i suchasnist». Vyp. 3. Uman, 1996. S. 29–31. [ukr]
7. Kulchytskyi V. Y. Filosofsko-svitohliadni peredumovy rozvytku patriotychnoho vykhovannia v Ukraini (istorychnyi aspekt). Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Pedahohichni i sotsialnyi tsykly. 2013. № 30. S. 76–78. [ukr]
8. Moskalets V. Rodyna yak tsentr etnichnoho samovidtvorennia, formuvannia ukrainskoi natsionalnoi samosvidomosti / Visn. Prykarpatskoho universytetu V. Stefanyka. Pedahohika. Ivano-Frankivsk, 2001. № 6. S. 89-92. [ukr]
9. Franko I. Ia. Khto tsoho soromytsia? (Vidkrytyi lyst do redaktsii «Prawda») / Zibrannia tvoriv: u 50 t. / redkol.: Ye. P. Kyryliuk (kerivnyk) ta in.; AN URSR, Instytut filosofii, Instytut literatury im. imeni T. H. Shevchenka. Kyiv : Nauk. dumka, 1986. T. 45. 574 s. [ukr]

UDC 378.015.31:796.011.3(045)

**PHYSICAL ACTIVITY AS THE MAIN COMPONENT
OF HUMAN LIFE ACTIVITY**

© Shkola O., Fomenko O., Peleshenko I.

Інформація про авторів:

Olena Shkola: ORCID ID 0000-0003-3013-0423; alesikk1974@gmail.com;
Candidate of Pedagogical Sciences, Professor.

Olena Fomenko: ORCID ID 0000-0003-0929-807X, [lena.fomenko.78@ukr.net](mailto:lana.fomenko.78@ukr.net);
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;

The article is devoted to the substantiation of the physical and spiritual value orientations of the life priorities of modern Ukrainian youth. The influence of physical culture and sports activities on the formation of the system of spiritual values and worldview of young people with the help of BEACTIVE DAY was traced.

The BEACTIVE DAY campaign is a celebration of joy through fitness and physical activity for everyone who wants to be physically active throughout the day. The main components of physical activity and spiritual values in the field of physical culture and sports are revealed; the field of physical culture and sports is considered, in the process of mastering which the individual personal qualities and characteristics of a person are revealed in many ways; it is proposed to use the specifics of this field as much as possible in practice and everyday life.

The system of spiritual values, attitudes and motives of the behavior of student youth, the degree of their responsibility for actions and deeds in relation to themselves and others, is also considered, consistent with the ideas of respect, freedom, goodness, love and a healthy lifestyle.

The types of physical activity that modern youth tend to engage in are characterized. The directions of the formation of physical and spiritual qualities of a person under the influence of physical activity are considered. The positive impact of engaging in any physical activity on increasing the spiritual values of the individual and his healthy lifestyle is substantiated.

Keywords: healthy lifestyle, youth, sport, physical activity, values, physical culture.

Школа О. М., Фоменко О. В., Пелешенко І. М. «Фізична активність як головна складова життєдіяльності людини».

Стаття присвячена обґрунтуванню фізичних і духовних ціннісних орієнтацій життєвих пріоритетів сучасної української молоді. Простежено вплив фізкультурно-спортивної діяльності на формування системи духовних цінностей та світогляду молоді за допомогою BEACTIVE DAY.

Кампанія BEACTIVE DAY – це святкування радості від заняттям фітнесом та фізичною активністю всіх, хто хоче бути фізично активним протягом всього дня. Розкриваються основні складові фізичної активності та духовних цінностей в галузі фізичної культури і спорту; розглядається галузь фізична культура і спорт, у процесі освоєння якої багатогранно розкриваються індивідуальні особистісні якості та особливості людини; пропонується специфіку даної галузі максимально використовувати в практиці та повсякденному житті. Також розглядається система духовних цінностей, установок і мотивів поведінки студентської молоді, ступінь її відповідальності за дії та вчинки по відношенню до самих себе та інші, узгоджується з ідеями поваги, свободи, добра, любові, здорового способу життя.

Охарактеризовано види фізичної активності, яким прагне займатися сучасна молодь. Розглянуто напрямки формування фізичних та духовних якостей людини під впливом занять фізичною активністю. Обґрунтовано позитивний вплив занять будь-якою фізичною активністю на підвищення духовних цінностей особистості та її здорового способу життя.

Ключові слова: здоровий спосіб життя, молодь, спорт, фізична активність, цінності, фізична культура.

Relevance of research. Motor activity is one of the ways in which a person can demonstrate his perfection, using physical capabilities to achieve the improvement of his body and self-improvement. Sport is a natural laboratory of human capabilities. This activity has high motivation, clear criteria for evaluating results, and requires

human activity. It is associated with great physical and psychological stress, the need to overcome not only the resistance of a strong opponent, but also personal weakness.

Not everyone is ready to work hard and be a high-level athlete. But all people need to be healthy, strong, ready to overcome life's difficulties and stress, etc. One of the main purposes of physical exercises should be connected with the belief that it also has a great spiritual value in the life of modern youth. For this, it is important that a person is constantly aware of the beauty and pleasure of such activities, and physically feels joy. It is necessary to build the physical culture and health improvement process in such a way that it contributes to the development of the ability to see not temporary, but eternal and holy values of life, to experience such moments which contribute to the feeling of a certain achievement, the fullness of the joys of being and positive emotional experiences [6].

A human, by his or her essence, is a combination of spirit, soul and body. In his/her development, a person mostly emphasizes one aspect. This choice is influenced by the environment in which he or she lives, but it is important that this development is harmonious. Modern secular culture does not put the spiritual dimension of a person in the first place, and such a phenomenon as sports takes not the last place in its values. Therefore, today it is important to evaluate this social institution in the light of the physical and spiritual life of a person [1].

Thus, the study of the influence of physical culture and sports activities (physical activity) on the formation of the system of spiritual values and life priorities of modern youth is quite relevant, as the results of research can serve as a reference point in working with young people at different levels. The processes taking place in Ukraine make it possible to make sure that the formation of a spiritual worldview in the field of physical culture and sports is an actual scientific and practical problem.

Analysis of recent research and publications. The analysis of special and scientific-methodical literature, the experience of practitioners in physical culture and health and sports activities shows that in recent years, leading scientists have paid great attention to the problem of personal physical culture.

According to A. Maksymenko, spiritual values are historically selected and tested in practice by physical exercises, concentrated in the form of gymnastics, sports and moving games, tourism, based on physical activity. The spiritual values of physical culture also include special physical culture knowledge accumulated through practice and science, which are reflected in the relevant theories of physical culture and sports and are contained in various methodological manuals, textbooks, monographs, competition rules.

José Ortega y Gasset evaluated physical culture and sports as an activity of great cultural potential, since it, as one of the forms of game activity – along with art – saves modern person from the seriousness of life. The triumph of sports means the victory of youthful values over the values of old age [2].

S. Arkhanhelskyi divides values into material and spiritual depending on the nature of the need and the means of its satisfaction. Spiritual values, in turn, are divided into cognitive, scientific, aesthetic, artistic and moral.

One of the most outstanding and authoritative figures of the United Nations – Federico Major (Director-General of the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO)) noted in his speech at the opening of the second international conference of ministers and managers responsible for physical education and sports that sport is a full-fledged element of modern culture, equal to aesthetics and history, «has become the most widespread form of modern culture» and «contributes to the enrichment of the individual with the same to the extent that art and poetry» [4].

Indeed, a person, being in a state of certain physical, spiritual comfort, material well-being, is not inclined to make active efforts to change this state without sufficient incentive for this. And such a stimulus is most often either a comparison of oneself with another, or a clear, tangible decrease in the usual «comfort level». A person treats own physical condition in a similar way. If the condition feels normal, it is difficult to convince that it can be even more normal.

This is the problem, namely to break the passive inertia of a person's sense of physical comfort. Unfortunately, human vices, for example, alcohol, causing

euphoria (an artificial feeling of lightness, fun, carefreeness), cope with this problem very easily. As for the not imaginary, but real vitality that daily morning gymnastics gives, then nature seems to have specially made sure that its real riches are not easily given. On the one hand, a healthy person does not directly feel the beneficial changes that occur in the body due to any physical activity, just as he does not feel the work of the heart, liver, etc. A person can only know about such changes and be sure that they are really happening. On the other hand, the subjective feeling of cheerfulness does not have a clear, standard level that allows the person himself to mark the moment of onset of this feeling, which is influenced by other factors, including psychological ones [10, 11].

In Europe, a huge movement of physical activity began to exist on this occasion. The marathon of physical culture and health events takes place every year in the countries of the European Union, which is intended for people of different ages, genders, conditions and lifestyles.

Thus, there are a number of unsolved problems for Ukrainian youth, related to the methodological foundations of health and physical activity of a person, as well as his spiritual value, which significantly complicate the transition to a harmoniously developed personality. This is confirmed by the fact that military operations and the system of socio-economic stimulation of a healthy lifestyle are practically absent in the country today, which affects, first of all, the physical and mental state of the population.

The purpose of the article is to analyze the relationship between classes of any physical activity, to analyze the problem of the formation of physical and spiritual qualities of a person under the influence of classes in physical culture and sports, to increase the level of harmonious development and a healthy lifestyle of a person.

Presenting main material. Recently, there has been a decrease in the birth rate in Ukraine. Compared to the beginning of the 90s, the total birth rate in the country decreased by 28.1% and amounted to 8.7% in 2021. The birth rate in the country was assessed as insufficient, because it has not ensured population recovery for a long time: the net coefficient of population recovery, for example, in 1996-1997,

corresponded to 0.606, with the required value of this indicator not less than 1.0. And only since 2005, the rapid decline in the birth rate has slowed somewhat. Indicators of not only the quantity, but also the quality of the population have worsened: health, level of education, level of activity in the life position, etc. All this affected the number of children who, due to their health and desire, can engage in physical education and sports.

Physical culture and sports activity of a person has a considerable spiritual load. Pierre de Coubertin also said that the main strength and achievement of sports is that it is a school of moral good, kinship and purity, physical endurance and energy. All human qualities are especially clearly expressed in sports: character, attitude to a certain matter, will, conscience, honesty. This is exactly the type of activity where the moral and volitional qualities of a person are especially clearly tested and formed. At the same time, the problem of the formation of personal qualities of students under the influence of physical activity, taking into account new socio-economic conditions and changes in the surrounding environment, requires further research.

The role of physical culture and sports in the formation of a harmoniously developed personality lies in its transformative actions based on certain psychological patterns. Physical culture and sports are a unique social institution, the potential transformative capabilities of which exceed the capabilities of many other social institutions. This is due to the following factors: a combination of quality characteristics of work, art, culture, profession; a huge stock of documentary life situations and biographies of specific people, which are examples of the victorious confrontation of the strength of the spirit, the joint power of rivals, fateful coincidence of circumstances, tragic events; meets the deep needs of a person in various forms of psychological identification (from heroic to national) [7-9].

Ensuring the spiritual development of the individual through physical activity is of great social importance. First of all, when characterizing an individual, one should bear in mind the maturity of his civic consciousness, stability of character, high moral qualities [2].

There is an opinion that sport is a sphere of only physical development, which has no spiritual and moral values. This opinion does not correspond to the real meaning of sport. Speaking about spirituality, we often do not include such a phenomenon as sport in its category, we leave a place for it only for the body. Indeed, sport is an effective means of keeping the body in excellent physical shape, but its benefits for a person do not end there.

Now a large number of modern youth can be seen on sports grounds and in halls. They come there not for the purpose of enrichment or self-affirmation, but to maintain their health. Physical activity can benefit both physical and mental health, serve for the harmonious development of body and spirit. Sports competitions and training not only affect the body, but also affect the consciousness of young people, which affects their mental and spiritual spheres. Physical culture and sports can never be an end in themselves, but only a means. It all depends on what goal we set. If the goal is spiritual values, then physical culture and sports will be an effective means to achieve them.

Many athletes, for example: football players Juan Carlos Valerón (Spain), Lúcio Carlos (Brazil), Paulo Sérgio (Brazil), Zé Roberto (Brazil), tennis player Michael Chung (USA), athlete Jonathan Edwards (Great Britain), hockey player Mike Gartner (Canada) and many others testify that they found a reliable foundation in their lives – Jesus Christ. It was their faith in God that helped them achieve success in sports.

The spiritual values of physical culture include works of art dedicated to physical culture and sports, namely painting, sculpture, music, cinema; the system of management of physical education activities in the state; science of physical education. In general, spiritual values are embodied in the results of scientific, theoretical, methodical activity [3]. However, given the progressive development of Ukrainian culture, the current situation in the country cannot be considered positive. Since there is excessive commercialization of educational institutions and institutions, the prices for using cultural institutions are increasing, the number of libraries, centers, clubs, creative associations, etc. is decreasing, which negatively affects the spiritual life of modern Ukrainian youth.

Thus, from the point of view of many studies, consideration of the structure of leisure time is of considerable interest. Among the respondents, 61% prefer listening to music, watching TV shows, videos, and playing computer games. At the same time, a very low percentage of higher education graduates who are engaged in physical exercises is 22 %, because there is an excessive increase in the prices for using sports facilities, only 7% of respondents visit physical culture and health and sports facilities.

Thus, sociological data indicate that there is a positive influence of physical culture and sports activities on the formation of the best personality traits. In physical culture and sports there are huge opportunities for a complex spiritual influence on the individual. Physical activity makes it possible to consciously and very effectively influence various physical, mental, and spiritual qualities and abilities of a person [5]. In general, physical activity will contribute to the improvement of women's and men's health for the birth of strong and healthy children and the preparation of the future defender of Ukraine.

Therefore, considering all of the above, the teachers of the Department of Physical Education and Sports Improvement of the Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy" of Kharkiv Regional Council together with the students of higher education in the specialty 017 Physical culture and sports with the specialization «Fitness" decided to join the project «Being active for peace! (BEACTIVE)» within the framework of the Ukrainian-Swiss project «Let's act for health!», which was organized by the Physical Education and Sports Committee of the Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology of Ukraine, NGO «UkrainEktiv» (UK Active), the Institute for Modernization of Education Content of the Ministry of Education and Culture of Ukraine."

This project operates throughout Europe and Ukraine joined it this year. Our establishment was no exception. On September 23, 2022, BEACTIVE DAY was held with students and teachers of our academy. Student youth engaged in any physical activity that is close and interesting to them. The project considers the use by people of different ages and genders of any type of physical activity: simple physical

exercises, running, walking, cheerleading, various fitness, swimming, squash, pétanque, etc.

The goal of the BEACTIVE DAY campaign is to be the largest annual celebration and contribution of the field of fitness and physical activity.

The BEACTIVE DAY campaign is a celebration of the joy of fitness and physical activity. The campaign relies on free events in hundreds of fitness clubs and sports centres, parks, high streets, schools, universities and workplaces to benefit everyone who wants to be physically active throughout the day.

Therefore, our goal was to make this day unforgettable for the visitors of the academy, acquaintances, friends and relatives, to give them the opportunity to constantly move, perform various exercises, just walk, actively spend their rest, so as not to sit behind gadgets and lead a sedentary lifestyle. This is an attempt to involve new, not yet active students, especially girls, in BEACTIVE DAY to physical activity.

The task is to make as many Ukrainians as possible aware of BEACTIVE DAY. And our positioning as an ambassador of a major European fitness event will positively affect the image of your club.

Such experience is very useful and important for our academy, because our teachers educate and train future teachers in various school subjects. The material and technical base of the academy is capable of conducting classes in various physical activities (fitness, football, sports games, moving games, squash, pétanque, cheerleading, classes on simulators, fitness, swimming, badminton, small towns, table tennis, running, walking, etc.).

Unfortunately, the situation in our country is very difficult this year. Therefore, higher education students are forced to work remotely, without the use of any special equipment. But everyone in the academy knows that movement is life, health and fortitude. Therefore, it is physical activity that helps to be active, to move constantly, to be resistant to all kinds of troubles.

We will give some examples of the types of such classes with our students.

1. Morning exercise. Physical activity in the morning activates the metabolism, due to which calories and fat are burned faster and more efficiently than at any other time of the day. It helps to maintain a normal weight without extra effort and feel good during the day, wakes up the body and brain, and improves future sleep. Those who start the morning with active training can spend the day in the same way. So, after charging, an active day full of movement and fresh ideas is simply guaranteed. Morning exercise energizes and helps diversify the day, which is important today (distraction from stress). Physical activity and good sleep always go hand in hand. By starting an active metabolism from the very morning, the correct balance of hormones is created in the body, which is necessary for healthy sleep.

2. Cheerleading. This type of fitness serves for recreation, to distract from problems, to overcome stressful situations that suddenly arise. In dance, a person reveals himself. Music promotes uplifting, good emotions, etc.

3. Ball game. There can be many types, but they have one goal is to move. The ball allows you to better develop or improve motor actions, teaches you to work in a team, to make quick decisions. Therefore, students like this type of physical activity.

4. Trainings on simulators. Classes that are interesting for their equipment. They can perform exercises both in the hall and in the fresh air. For this, it is not necessary to go to expensive fitness centers or clubs.

5. Swimming. Water is the best source of health improvement, muscle strengthening, improvement of emotional state, transfer of stress resistance. Swimming is a popular and very healthy type of physical activity. The benefit of swimming is undeniable when it comes to the cardiovascular system, the need to relieve stress, reduce the risk of high blood pressure and diabetes. Swimming is especially useful for stress relief, because each movement is accompanied by rhythmic breathing, which engages the part of the nervous system responsible for rest and relaxation. It is also a great way to burn extra calories.

6. Yoga. Yoga is a great way to distract yourself from problems and get rid of unnecessary thoughts. It helps to know yourself both from the outside and from the inside. With the help of yoga comes mastery of your body and breath control. In

addition, like all physical exercises, yoga allows you to keep your muscles in good shape.

7. Scandinavian walking. Nordic walking is a very loyal type of motor activity for any conditions, age and health characteristics. It has existed for more than 90 years, and the Finnish skiers were the first to notice its considerable benefit: they needed to keep themselves in shape in snowless periods and they changed their skis to sneakers, but left the poles to sufficiently load the upper limbs. It is very popular among Europeans. During normal walking, mainly the lower limbs are strained, and due to pushing off with sticks, both the body and the upper limbs are activated. That is why your muscles are always toned and the load is even on your arms, legs and back. Such walking stimulates the heart, increases blood circulation, and metabolism.

The peculiarity of Nordic walking is that you can walk anywhere: parks, forests, meadows, sandy or soil surfaces.

8. Aerobic dances. A variety of music in classes allows a person to relax and improve their emotional state. And when the class is held using various movements borrowed from certain dances, it is a double pleasure from the class.

9. Moving games. The contribution of this type of physical activity to the human body and mood is undeniable. Age, gender and occupation are also not important here.

Conclusions. The analysis provided above shows that the concept of personal physical culture combines two key provisions. First, it is claimed that the physical culture of an individual is an element of the general culture of a person with specific characteristics. Secondly, the generalization is that the main features of personal physical culture are leading a healthy lifestyle and systematic physical exercises aimed at the comprehensive improvement of a person's physical nature; the degree of orientation to health care and the variety of means used to achieve this goal; organizational and methodical skills regarding the construction of independent classes in the field of physical culture and health; willingness to help other people in their recovery. But in modern society, it is practically impossible to form a personality that would meet all the above-mentioned criteria. However, it is possible

to form a complex of spiritual qualities of a physically cultural personality depending on the direction of influence and social conditions in which this process unfolds. The BEACTIVE European campaign made proposals for holding a European marathon of physical culture and health events in Ukraine. Students and teachers of Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy actively participated in the physical activity project this year.

Thus, it was determined that there is a close relationship between physical education and sports and increasing the level of spiritual development. Physical activity can lead today's youth to discover something spiritual. This will be able to open the wealth of treasures of the spiritual world, become an incentive not only for physical improvement and achieving sports results, but also for growth in virtues and spiritual life. At the same time, becoming more spiritual, a young person will not need to leave physical training, and this can become a good support in his further spiritual and physical development. The results of the analysis of literary sources indicate that the physical culture of an individual is one of the characteristics of his general spirituality with specific features in the field of physical culture and sports. The main signs of a person's physical culture are leading a healthy lifestyle and systematic exercise. Education of the physical culture of an individual is the process of forming needs, motives and interests in the spiritual values of physical culture and systematic physical exercises, which is carried out through a person's use of various types of physical culture and sports activities.

Therefore, a person's needs, motives and interests in spiritual values and the importance of systematic physical education and sports are a psychological mechanism for transforming social values into a person's personal spirituality. Therefore, the study of the spiritual priorities of today's youth is quite relevant, as the research results can serve as a guide in working with young people at various levels.

Prospects for further research consist in the analysis of the peculiarities of the formation of the personal spiritual culture of a young person through physical exercises.

References:

1. Vasylenko M. (2019). Profesiina pidhotovka maibutnikh fitnes-treneriv u zakladakh osvity: teoriia ta metodyka. Vyd-vo: Tsentr uchbovoi literatury. 450. [ukr]
2. Hryban H. P. (2017). Sotsialni ta dukhovni vymiry osobystosti studenta u fizychnomu vykhovanni ta sporti. *Sportyvnyi visnyk Prydnistrovia*. 2–3, 78–81. [ukr]
3. Sukhomlynska O. (2016). Dukhovno-moralne vykhovannia ditei ta molodi: zahalni tendentsii y indyvidualnyi poshuk. Kyiv: Vseukrainskyi fond «Dobro», 204. [ukr]
4. Sharonova N. (2016). Dukhovnist, sotsializatsiia i osvita: mekhanizmy vzaiemodii v suchasnomu suspilstvi. Dukhovnist i khudozhno-estetychna kultura. Kyiv: NDT «Problemy liudyny», 17, 45–48. [ukr]
5. Olena Ilchenko, Nataliia Kononets, Valeriy Zhamardiy, Olena Shkola, Vadym Voronetskyi, Alla Kobobel (2022). Motivational readiness of students to work at school as condition of professionalism of future teachers of physical culture *Journal for Educators, Teachers and Trainers*, Vol. 13(3). 121–133. [eng]
6. Oksana Kornosenko, Pavlo Khomenko, Iryna Taranenko & Petro Kyzim (2021). Professional competencies as a component of professional training of a fitness trainer-teacher in higher education institutions. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*, Vol. 12(1). 67–71. [eng]
7. Nataliia Kononets, Iryna Denysovets, Liudmyla Derevianko & Valeriy Zhamardiy (2022). Resource-based learning of students in the system of cross-cultural training of future specialists in fitness and recreation. *Journal for Educators, Teachers and Trainers*, Vol. 13(1). 41–50. [eng]
8. Zhamardiy V., Shkola O., Otravenko O., Momot O., Andrieieva M., Andrieieva O. & Putiatina G. (2020). Dynamics of the Functional State of Students in the Process of Powerlifting in Higher Education. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 9 (10). 24–35. [eng]

9. Zhamardiy V., Shkola O., Tolchieva H., Saienko V. (2020). Fitness Technologies in the System of Physical Qualities Development by Young Students. *Journal of Physical Education and Sport*. Vol 20 (1), Art 19. 142–149. [eng]

10. Shkola O., Fomenko O., Otravenko O. & Shynkarova O. (2021). Study of the State of Physical Fitness of Students of Medical Institutions of Higher Education by Means of Crossfit in the Process of Physical Education. *Acta Balneologica*. T. LXIII, Vol. 2(164), 105– 109. [eng]

11. Yalanska, S. P. (2017). Psychological aspects of the formation of creative competence of future teachers. *Science and education*. 9:11–15. [eng]

УДК 796.011.3:615.825(045)

АДАПТИВНА ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА

© Лавріненко Т. М., Дмитренко К. А.

Інформація про авторів:

Лавріненко Тетяна Михайлівна: ORCID ID 0000-0002-6599-3096; tasyalavrineko@gmail.com; аспірант кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту.

Дмитренко Катерина Анатоліївна: ORCID ID 0000-0002-4880-8274; dm_kat@ukr.net; кандидат педагогічних наук, доцент, учений секретар.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-28

У процесі наукового дослідження авторами статті ґрунтовно схарактеризовано головні особливості розвитку адаптивної фізичної культури. Науковці дійшли висновку, що адаптивна фізична культура як відносно новий освітній компонент містить у собі креативні джерела, метою яких є створення належних умов для здійснення соціалізації та акультурації людей з особливими потребами у фізичному та соціальному розвитку. З'ясовано, що предметом адаптивної фізичної культури дітей із вадами здоров'я є поетапна і цілеспрямована корекційно-профілактична робота. Авторами проаналізовано такі виховні принципи у процесі роботи з дітьми з особливими потребами: принцип свідомості та активності, принцип доступності, принцип індивідуальності, принцип систематичності та послідовності, принцип диференціально-інтегрального оптимуму, принцип сили і чергування м'язового тону. Наголошено що дуже важливим і відповідальним моментом у заняттях з дітьми з особливими потребами є підбір адаптивних фізкультурних заходів, орієнтованих на конкретного учня або учнів зі схожою нозологією. Визначено поняття адаптивного фізичного виховання: АФВ – новий напрям у вітчизняній системі освіти і науки, що вивчає аспекти фізичного виховання людей, які внаслідок захворювань або травм страждають різними стійкими порушеннями життєдіяльності організму та пов'язаними з ними обмеження фізичних можливостей.

Ключові слова: фізична культура, адаптивна фізична культура, здобувач вищої освіти, діти з особливими потребами, фізичний розвиток, соціальний розвиток, гра.

Tetyana Lavrinenko, Kateryna Dmytrenko «Adaptive physical culture».

In the process of scientific research, the authors of the article thoroughly characterized the main features of the development of adaptive physical culture. The scientists concluded that adaptive physical culture as a relatively new educational component contains creative sources, the purpose of which is to create appropriate conditions for the socialization and acculturation of people with special needs in physical and social development. It is found that the subject of adaptive physical culture of children with health problems is a phased and purposeful correctional and preventive work. The authors analyzed the following educational principles in the process of working with children with special needs: the principle of consciousness and activity, the principle of accessibility, the principle of individuality, the principle of systematicity and consistency, the principle of differential-integral optimum, the principle of strength and alternation of muscle tone. It is emphasized that a very important and crucial point in classes with children with special needs is the selection of adaptive physical education activities aimed at a particular student or students with similar nosology. The concept of adaptive physical education is defined: AFP is a new direction in the domestic system of education and science, which studies aspects of physical education of people who, due to diseases or injuries, suffer from various persistent disorders of the body and related disabilities.

Keywords: physical culture, adaptive physical culture, higher education applicant, children with special needs, physical development, social development, game.

Актуальність дослідження. Нині адаптивна фізична культура користується великим інтересом у всьому світі. Це пов'язано з тим, що адаптивна фізична культура є відносно новою галуззю освіти, яка з кожним роком набуває все більшого значення. Незадовільний стан здоров'я верств населення в усьому світі з кожним роком погіршується. Причиною цього є низка несприятливих умов для задовільного фізичного, фізіологічного та психічного розвитку людини.

Екологічний чинник, який шкідливо впливає на здоров'я людини, малорухливий спосіб життя, науково-технічний прогрес, що прискорює ритм життя і порушує природні біологічні ритми людини, шкідливі звички та вроджені нозології. Особливу увагу слід приділити дітям, так як більшість відхилень у здоров'ї у них не набуті, як у дорослих, а вроджені. Упровадження курсу адаптивної фізичної культури в школах – це крок, який дає змогу підготувати дитину до подальшого життя з урахуванням її фізіологічних особливостей, оптимізувати якість її життя, насамперед, рухово та психоемоційно. Дитина, яка має відхилення у здоров'ї внаслідок функціональних ускладнень внаслідок порушення роботи тієї чи іншої системи організму, може мати ряд явних відхилень або недоліків розвитку. Вона може

істотно відрізнятися від своїх однолітків не тільки розумовою або фізичною активністю, але і зовнішнім виглядом, провокуючи тим самим упереджене ставлення до неї з боку оточуючих її здорових дітей і всього суспільства. Це може призвести до відстороненості дитини від суспільства, самозаглибленості, відсутності інтересу до навчання, спілкування, спорту чи гри, що, у свою чергу, призведе до психоемоційного погіршення, депресії та зниження фізичної активності, що безпосередньо негативно вплине на фізичний стан дитини. розвитку і може викликати ускладнення відповідно до нозології фізіологічного стану організму. Враховуючи все це, сучасне глобальне суспільство має усвідомлювати та сприймати існування людей з особливими потребами, виховувати толерантне ставлення до них і надавати їм можливість співіснувати в сучасному світі з умовно здоровими людьми на одному рівні. , забезпечуючи їм належні умови життя як у повсякденному житті, так і соціальному та соціальному. Творчі осередки є надбанням кожної культури.

Виходячи з цього, ми маємо повне право свідчити, що адаптивна фізична культура, як відносно новий освітній компонент, містить у собі креативні джерела, метою яких є створення належних умов для здійснення соціалізації та акультурації людей з особливими потребами у фізичному та соціальному розвитку, культурні терміни. Що в основному включає:

- покращення поточного стану здоров'я дітей з фізіологічними та фізичними вадами та загального оздоровлення організму;
- розпізнавання творчих здібностей дитини та створення умов для їх реалізації;
- формування її мотивацій та інтересів для подальшого розвитку особистості;
- поведінка і розвиток психічних і психологічних функцій.

Основні завдання адаптивної фізичної культури в узагальненому вигляді можна представити у двох напрямках роботи.

Перший напрямок роботи спрямований на визначення нозологічних особливостей дітей з особливими потребами, при цьому використовуються компенсаторні, профілактичні та корекційні завдання.

Другий напрямок роботи передбачає найбільш відомий і традиційний підхід до фізичної культури, орієнтований на освітню, рекреаційну та освітню діяльність.

Предметом адаптивної фізичної культури дітей з вадами здоров'я є поетапна і цілеспрямована корекційно-профілактична робота. За допомогою адаптивної фізичної культури реально вирішити такі проблеми:

- дізнатися про природу функції розвиток і функціонування дитячого організму , викликаного дефектом одного або кількох функціональних систем організму;

- враховуючи нозологію визначити робочий план та організувати процес навчання та виховання;

- розробити принципи і методи подолання наслідків вади, шляхи і способи підготовки дитини з особливими потребами до життєвих ситуацій;

- налагодити взаємозв'язок між вихованням дитини з особливими потребами в умовах сім'ї за спеціально організованим процесом;

- розробити зміст, засоби, методи та організувати форми виховання і навчання враховуючи направленість відповідної установи для дітей з особливими потребами.

Аналіз фундаментальних досліджень і публікацій. Аналізуючи літературні джерела, у яких наголошується на узагальнених методах, засобах і принципах організації роботи з адаптивної фізичної культури з дітьми з особливими потребами, можна виділити такі виховні принципи:

- Принцип свідомості та активності полягає в тому, щоб викладати предмет так, щоб це було зрозуміло і цікаво для дитини, мета цього принципу – формувати вміння дитини пересуватися в навколишньому середовищі, для цього завдання можна використовувати Монтессорі -метод спостереження . За допомогою цього методу вчитель зможе визначити інтереси та потреби

учня, завдяки чому він зможе бути цікавим і зрозумілим для дитини, що є прямою необхідністю для засвоєння матеріалу та досягнення позитивного результату в роботі.

- Принцип доступності передбачає підбір таких заходів адаптивної фізичної культури, які відповідають рівню фізичної підготовленості дитини, стану її опорно-рухового апарату, психомоторному розвитку та загальному фізичному здоров'ю. Доступність забезпечується наочністю, коли вона впливає на сенсорні системи дитини, її емоційну сферу шляхом створення кінестетичного образу, коли учень чітко розуміє, які дії необхідно виконувати, в якому порядку і якими засобами.

- Принцип індивідуальності ґрунтується на необхідності володіння вчителем інформацією про дитину з метою застосування більш ефективного методу та засобу навчання, більш прийняттого для конкретного учня, з урахуванням таких показників: стать, вік, стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток, поточний стан підготовки фізичний, інтереси та цінності дитини, цілі та бажання, особливості. Учитель також повинен враховувати протипоказання, щоб не допустити погіршення стану здоров'я дитини, і пам'ятати про заходи безпеки під час занять, про які слід розповідати учню окремо і повторювати перед кожним заняттям.

- Принцип систематичності та послідовності – це регулярність, послідовність і систематичність виконання основних вправ, спрямованих на збереження або розвиток певних рухових якостей і фізичних якостей. Регулювання навантаження на тіло під час занять залежно від фази рухової підготовки та відпочинку між вправами з метою поступового підвищення функціональних можливостей організму. Таксономія визначається дотриманням наступних вимог:

- розв'язування завдань і способів і засобів їх виконання, послідовне і систематичне відпрацювання на кожному етапі;

- поетапне пояснення окремої вправи в різних фазах, виконання підвправ завчасно до основної.

- Принцип диференціально-інтегрального оптимуму базується на використанні оптимального навантаження на організм дитини, локальному застосуванні різноманітних фізичних навантажень, розвитку та підтримці основних життєвих рухових якостей. Для досягнення цієї мети необхідно поступово збільшувати інтенсивність занять і їх обсяг. Основним показником для збільшення навантаження є частота серцевих скорочень, коли вона стабілізується і стає постійною під час певних вправ, ми можемо збільшити обсяг навантаження.

- Принцип сили і чергування м'язового тону. Чергування м'язового тону необхідно для запобігання втоми в організмі, тому для відновлення процесів дуже важливо чергувати роботу груп м'язів. Принцип сили базується на повному засвоєнні учнем вправи через сприйняття та відчуття рухів, щоб розвинути сильні рухові навички. Необхідно освоїти вправи і лише потім переходити до вивчення нових, при вивченні нових вправ також необхідно включати раніше вивчені вправи, продовжувати тривалість і збільшувати інтенсивність вправ.

Дуже важливим і відповідальним моментом у заняттях з дітьми з особливими потребами є підбір адаптивних фізкультурних заходів, орієнтованих на конкретного учня або учнів зі схожою нозологією. Вибираючи засіб, враховуйте наступні фактори:

- завдання, які необхідно виконати під час заняття;
- фізичні та фізіологічні властивості організму учня або групи учнів;
- наявність необхідного матеріально-технічного забезпечення закладів

для проведення занять.

Розглянемо можливість забезпечення безпеки під час занять.

До форм адаптивної фізичної культури традиційно відносяться: рухливі ігри, танці, спортивні ігри, загартовування, фізкультура, ранкова гімнастика, уроки фізкультури в навчальних закладах, фізкультурні перерви, самостійні гімнастичні заняття, прогулянки, плавання, туризм, спортивні елементи, свята. спорт, заняття з тваринами: плавання з дельфінами, іппотерапія. Розглянувши

та проаналізувавши методи та засоби застосування адаптивної фізичної культури під час занять з дітьми з особливими потребами, слід враховувати, що на сьогодні існують методики адаптивної фізичної культури лише за такими нозологіями:

- Адаптивна фізична культура особистості с порушення слуху;
- Адаптивна фізична культура особистості с недоліки бачення;
- Адаптивна фізична культура особистості с порушення локомоційного апарат;
- Адаптивна фізична культура особистості с дитячий церебральний параліч;
- Адаптивна фізична культура особистості с психічний затримка .

Враховуючи сучасні реалії життя XXI століття та їх особливості, такі як пандемії, війни, виникла потреба та необхідність розробки методичного забезпечення навчання адаптивної фізичної культури з психоневрологічними особливостями як дітей, так і дорослих.

Метою статті є проблема значення адаптивної фізичної культури в соціалізації людей з порушеннями здоров'я, на підставі чого досліджено особливості адаптивної фізичної культури та місце адаптивної фізичної культури в соціалізації людей з порушеннями стану здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Адаптивна фізична культура – це соціальне явище, основною метою якого є соціалізація людей з обмеженими фізичними можливостями, а не тільки їх лікування за допомогою фізичних вправ і фізіотерапевтичних процедур.

Адаптивне фізичне виховання (АФВ) – новий напрям у вітчизняній системі освіти і науки, що вивчає аспекти фізичного виховання людей, які внаслідок захворювань або травм страждають різними стійкими порушеннями життєдіяльності організму та пов'язаними з ними обмеження фізичних можливостей.

Основна мета АФВ – формування та розвиток рухової активності, фізичних і розумових здібностей, що забезпечують адаптацію людини

до її здоров'я, навколишнього середовища, суспільства та різних видів діяльності.

Сучасна БМП в Україні має правове забезпечення та включена до державної системи реабілітації інвалідів. Їхні права визначені Законом України «Про основи соціальної захищеності інвалідів».

Право на заняття фізичною культурою людей з обмеженими фізичними можливостями гарантується Законом України «Про підтримку олімпійського, параолімпійського руху і спорту вищих досягнень в Україні»: «...ст.2.1. Держава стимулює розвиток... параолімпійського руху і спорту вищих досягнень шляхом бюджетного фінансування, зміцнення матеріально – технічної бази, надання пільг по податках і кредитуванні добродійників і інших суб'єктів фізкультурно-спортивної діяльності, а також морального і матеріального заохочення спортсменів, тренерів і фахівців галузі, які забезпечують підготовку і участь спортсменів в змаганнях спорту вищих досягнень» [2].

Адаптивне фізичне виховання має такі принципи:

- Принцип усвідомленості та активності спрямований на розвиток уміння орієнтуватися в навколишній дійсності. Учитель будує урок так, щоб учень міг пізнати навчальний матеріал, правильно сприймаючи дійсність. Для цього вчителі повинні реагувати на потреби та інтереси учня, бути йому чіткими та зрозумілими. Досвід Монтесорі-педагогіки, яка базується на спостереженні, може значно допомогти вчителю в постановці індивідуальних завдань.

- Принцип індивідуалізації. Учитель звертає увагу на вік, стать учня, особливості здоров'я, фізичний розвиток, темперамент, риси особистості та характеру, його погляди, цінності та інтереси, наявність і якість попередньої фізичної підготовки. Крім того, вчитель повинен знати також загальні закономірності патологічного процесу, що протікає в учня; орієнтуватися в змінах рухової активності, пов'язаних з цим захворюванням; ви добре розумієте не тільки фізичні, а й розумові можливості свого учня/підопічного

(зокрема, знаєте його/її реакцію на сам стан інвалідності); врахувати протипоказання, пов'язані з ризиком погіршення здоров'я, та особливі індивідуальні заходи безпеки.

- Принцип доступності полягає в тому, що всі заходи, які використовуються в АФВ, повинні бути адекватні рівню фізичних зусиль, психомоторному розвитку, стану здоров'я, функціональному стану опорно-рухового апарату, попередньому досвіду рухів і фізичній підготовленості. Значною мірою доступність забезпечується на рівні створення кінестетичного образу завдяки відповідній репрезентації дії та підбору відповідних засобів. Для цього бажано впливати на якомога більше сенсорних систем учня, його емоційну сферу, яка може бути порушена в залежності від нозології, тобто дотримуючись принципу наочності.

- Принцип послідовності навчальних вправ безпосередньо пов'язаний із принципом доступності. Цей принцип значно підвищує ефективність навчання новим фізичним вправам. Бажано якомога активніше використовувати позитивний трансфер дрібної моторики. Це в тому випадку, коли є велика схожість у структурі та змісті вправ (у їх основній фазі). Цей принцип знайшов відображення в широкому застосуванні підводних і імітаційних вправ. Відзначається, що передача навичок людям з обмеженими можливостями найбільш ефективна на початкових етапах навчання, коли рухи виконуються в більш примітивних варіантах і під посиленням свідомим контролем. Не слід забувати про негативне повідомлення, коли раніше засвоєна рухова дія заважає правильному виконанню перевіряється фізичної вправи.

- Принцип диференційно-інтегральних оптимумів міститься в застосуванні оптимальних локальних та інтегральних фізичних навантажень. Якісні зміни в організмі людини, що досягаються шляхом оптимальної дії локальних фізичних навантажень різного змісту, є основою формування резервних можливостей обмежених систем у формуванні ресурсу життєво важливих рухових умінь і навичок. Функціональні резерви організму виникають шляхом розвитку основних рухових якостей. З цією метою дозовано

та індивідуально збільшуйте обсяг та інтенсивність тренувальних занять. При збільшенні параметрів навантаження слід дотримуватися наступного правила: розмір і інтенсивність навантаження зберігають до стабілізації ЧСС. Потім інтенсивність навантаження збільшується і організм адаптується до нових умов фізичного навантаження. Вважається, що стабільність одного з параметрів навантаження при мінливості іншого дозволяє системам організму ефективніше засвоювати кількісні та якісні форми тренувальних навантажень.

- Принцип систематичності впливає з принципів послідовності і диференційного інтегрального оптимуму і базується на законах умовного рефлексу. Послідовність виконання основних вправ повинна відповідати вирішенню конкретних завдань кожного з етапів рухової підготовки, відбір і повторення – закономірностям «перенесення» рухових навичок і фізичних характеристик, а чергування навантаження і відпочинку - постійно підвищення функціональних можливостей організму учня. Систематичність забезпечується такими правилами:

- попереднє узгодження порядку виконання вправ;
- оптимізація сумарного навантаження застосовуваних педагогічних факторів (методів, засобів, форм фізичного виховання);
- дотримання послідовності розучування фізичних вправ від основної фази, провідної вправи до другорядної, похідної фази;
- періодичне повернення до основної фази рухової діяльності.

- Принцип почергового або рівномірного навантаження на м'язи важливий для запобігання втоми. Він забезпечує комбінацію заходів AFV, у яких робота однієї групи м'язів, яка виконує рух або реакцію пози, замінюється роботою іншої групи м'язів, що дозволяє здійснювати процеси відновлення.

- Принцип сили зводиться до створення повних і релевантних ідей, уявлень і відчуттів рухів, які вивчаються, в учня з метою розвитку сильної навички. Порушення сенсорного аналізу або оптимального співвідношення

функції свідомості і автоматизмів , що виникають при АФВ, призводить до ускладнень у формуванні рухових умінь і навичок.

• Принцип сили допомагає реалізувати дотримання наступних принципів:

- не переходити до вивчення нових вправ, не досконало засвоївши поточний матеріал;

- включати вивчені вправи, в нових комбінаціях і варіантах;

- збільшити інтенсивність і тривалість вивчених вправ. Крім загальноприйнятих, існують і спеціальні правила АФВ:

- поєднання знань, умінь з життям і практикою;

- освітньо-розвивальна спрямованість;

- комплексність, гармонійність змісту знань, умінь і навичок;

- концентрація в навчанні [3] .

Слід також зазначити, що вибір заходів адаптивного фізичного виховання є важливим для вчителя АФВ. Вибір заходів полягає у визначенні:

1) завдання навчально-виховного процесу;

2) функціональні здібності учня;

3) матеріально-технічне забезпечення;

4) необхідні умови безпеки.

Заходами АФВ є: фізичні вправи, рухливі та спортивні ігри, заходи загартовування, елементи хореографії та ін.

Танець – це емоційний спосіб вираження настрою, почуттів і думок за допомогою рухів і положень тіла. Формотворчим у танці є ритм – закономірна послідовність рухів. Ритм передає емоційний стан: активність, імпульсивність, плавність або спокій. Закономірності побудови рухових форм танцю засновані на законах музики, яка є зовнішнім фактором впливу на органи і системи організму (нервову, серцево-судинну, дихальну).

Рухливі ігри мають великий оздоровчий і виховний потенціал. Правила рухливих ігор передбачають швидкі та різноманітні рухи учасників. Ситуація в грі постійно змінюється, висуваючи вимоги до концентрації уваги,

її правильного розподілу і переключення, значної координації рухів. Рухливі ігри дають змогу нормалізувати рухливість нервових процесів, розвивати увагу, пам'ять, ініціативу, вольові якості, сприйняття просторового та часового орієнтування, зміцнювати серцево-судинну та дихальну системи, активізувати обмін речовин, розвивати руховий апарат, розвивати емоційно-вольову сферу і моральні якості.

Використання ігор з оздоровчою метою ставить перед учителем такі завдання:

- регулювання фізичного навантаження залежно від функціональних можливостей учасників;

- контроль адекватності емоційних переживань, удосконалення рухових якостей і якостей. При дозуванні фізичного навантаження під час занять необхідно враховувати рівень загальної рухової активності в іграх (низька, середня і висока рухливість).

Спортивні ігри та бойові мистецтва в адаптивних видах спорту:

- для людей з вадами слуху: бадмінтон, баскетбол, вільна та греко-римська боротьба, боулінг, волейбол, гольф, дзюдо, бочче, теніс, футбол, хокей, хокей з м'ячем, шашки, шахи;

- для людей з вадами зору: вільна та класична боротьба, голбол, дзюдо, роллбол, теорбол, шашки, шахи та шахова композиція;

- з ушкодженнями опорно-рухового апарату: бадмінтон, баскетбол (на візках), волейбол (сидячи), теніс, футбол, шашки, шахи;

- із затримкою психічного розвитку: бадмінтон, баскетбол, боулінг, волейбол, гандбол, гольф, футбол, софтбол, теніс, хокей на паркеті, бочча, настільний теніс.

Загартовування – цілеспрямована дія на організм природними загартовувачами з метою підвищення рівня здоров'я шляхом створення механізмів пристосування до несприятливого впливу температури повітря, води, атмосферного тиску, сонячної радіації, виховання морально-вольових цінностей: свідомості, відповідальності, стійкості, витривалості.

Крім загартовування організму, має й інші специфічні ефекти: зменшує силу тяжіння, нормалізує функції центральної нервової системи, активізує обмін речовин, запобігає зневодненню і втраті мінеральних речовин з потом під час фізичних навантажень, зменшує самопочуття. біль, попереджає травми, сприяє розвитку здатності контролювати рухи в складних умовах, розвиває координацію рухів.

Під час занять фізичними вправами у воді полегшуються статичні положення, досягаються повільні, плавні рухи, а завдяки швидким рухам розвивається сила за рахунок підвищеного опору водного середовища.

У воді ігрові вправи, ігри з елементами змагання, рольові ігри, естафети, ігри з м'ячем, фізичні вправи, базова аеробіка, степ-аеробіка, танцювальна аеробіка, аеробіка з різними обтяженнями, еластичні бинти, предмети, завдяки яким розвивається координація, витривалість, розвивати силу, гнучкість і вміння розслаблятися. Однак слід пам'ятати, що при заняттях у воді споживання енергії в 2 рази вище, ніж при виконанні подібних вправ на суші, через опір ефекту більш щільного середовища і більшої теплопровідності, і враховуйте цей чинник при харчуванні.

Існують також методики адаптивної фізкультури:

- репродуктивна – вчитель підводить учня до основного вміння визначити послідовність виконання вправ. Діти аналізують діяльність, виявляють схожість і відмінність. Учитель показує учневі вид діяльності (наприклад, вправи, ігри) і залучає його до діяльності;

- проблемна – виникає проблемна ситуація. Учитель пропонує завдання, яке спонукає до аналізу, порівняння, умовиводу (систематизації знань);

- ігри – рухливі або спортивні ігри, використання історій, наприклад, казок.

Одним із специфічних методів АФВ є пропедевтика - вивчення уявлень, пам'яті, мислення, мови, моторики учня; навчання орієнтуванню в просторі та типових ситуаціях; корекція серйозних недоліків сприйняття; виховання

дисциплінованості та підвищення працездатності; формування мотивації до навчання.

Крім того, у соціально-реабілітаційній педагогіці використовуються такі технології: проєктивно-рефлексивне навчання, розвивальне навчання, колективне творче виховання, реабілітаційні заняття. Значна увага приділяється нестандартній діяльності: інтеграційній, ігровій, конкурсній, хореографічній, міжпредметній, бінарній, заняттям з різновіковими групами.

Способи формування дій за кроками алгоритму:

- формулювання проблеми. Після прийняття учнями запропонованого завдання вчитель керує етапами його вирішення;

- створення ідеї: учитель демонструє вправу учню; вчить його розрізняти важливі речі, які потрібно засвоїти, залучає до виконання вправ; показує, як виконувати цю вправу в різних ситуаціях; учитель пропонує учневі виконати тестову вправу;

- повторення: використовуються дзеркальний, ігровий, змагальний методи;

- здійснення діяльності словами: у парах або малих групах обговорюються проблеми, що виникли під час виконання досліджуваної вправи;

- індивідуальна та самостійна робота здобувача вищої освіти: доведення вивченої діяльності до мобільності, а також самостійний пошук можливості виконання цієї діяльності в нових умовах [1].

АФВ використовує матеріально-технічну допомогу загального та спеціального призначення (за нозологіями).

Загальні вимоги до обладнання:

- 1) доступність для сприйняття здобувача (з урахуванням специфіки інвалідності);

- 2) стимулювання учня до активності;

- 3) можливість вирішення розвивальних завдань навчально-виховного процесу.

«Предмет створює поняття», тому практична робота з предметами має високе розвивальне значення. У зв'язку з цим рекомендується спортивний

інвентар та інвентар, здатний привернути увагу, зацікавити і спонукати до дії: яскравий, різноманітний, привабливої форми, що асоціюється зі звичними для учнів образами, або, навпаки, незвичайні різнокольорові м'ячі різного розміру, гімнастичні палки, круги, обручі, булави, набивні м'ячі, скакалки, прапорці, баскетбольні кошики, сітки, кубики, ролики, боулінг, іграшки різного розміру (для вправ, що розвивають спритність, тактильну чутливість, точність рухів рук). Для підвищення ефективності занять рекомендується наявність дзеркал, гімнастичних стінок (шведських), лав, помостів, пандусів, столів для настільного тенісу, драбин, доріжок, рельєфних і ребристих пересувних платформ, пандусів, міні-батутів, гойдалок, каруселі, тренажери, надувні предмети тощо.

Крім того, кожна нозологія потребує певного обладнання та інвентарю. Наприклад, для фіксації частин тіла при ушкодженнях спинного мозку використовують пояси, матерчаті тасьми, пояси, манжети, корсети; при церебральному паралічі – сучасні апарати, які полегшують рух, наприклад, антигравітаційні костюми. На заняттях з учнями з вадами зору використовують м'ячі трохи більшої ваги, можна круглі і плоскі; кольори інвентарю повинні контрастувати із загальним освітленням і навколишнім оточенням, добре, якщо воно звучить (поряд з м'ячем ставлять дзвіночки або бубни). При приглухуватості активніше використовуються візуальні знаки: прапорці, булавки тощо.

Критерії вибору спортивної бази для занять БТР:

- відповідність спортивної споруди (поля) меті уроку;
- доступність корпусу для здобувачів з огляду на їх нозологію, наявність спеціальних приладів та обладнання;
- наявність автотранспорту, якщо будівля (майданчик) розташована не на території установи.

Неодмінною вимогою до матеріально-технічного забезпечення є його відповідність перспективним і найближчим завданням навчального процесу. Рухові заняття проводяться у спеціально відведених спортивних приміщеннях

відповідних установ. Оскільки кінцевою метою адаптивної фізичної культури є інтеграція людей з обмеженими можливостями в суспільство, заняття фізичною культурою бажано по можливості проводити в громадських спортивних спорудах і на спортивних майданчиках.

Різноманітність форм адаптивного фізичного виховання сприяє підвищенню мотивації до діяльності. Ранкова гігієнічна гімнастика – одна з форм фізичного виховання, спрямована на оптимізацію переходу організму від сну до активного життя.

Його завдання: поступова активізація всього організму, подолання інерції спокою, нормалізація загального життєвого тону: розтяжка в ліжку; дихальні вправи; вправи для хребта; активізація кровообігу шляхом самомасажу і фізичних вправ по порядку від центру до периферії; вправи на розтяжку суглобів; циклічні (аеробні) вправи; індивідуальні вправи; завершальні вправи, спрямовані на нормалізацію частоти дихання і пульсу. Для гігієнічної ранкової гімнастики найбільше підходять фізичні вправи, які вже добре вивчені, легко дозуються, мають чітко виражену загальну або місцеву дію, не потребують великих витрат.

Критерієм ефективності ранкової гігієнічної гімнастики є самопочуття та покращення функціональних проб.

Урок – це основна форма організації діяльності в освітньому процесі, яка характеризується чітко визначеним обсягом навчальної роботи та послідовністю її виконання в певний час. У програмі, розкладі та розкладі занять визначаються мета, засоби, методи, прийоми та терміни проведення занять.

Кожен урок має мету, конкретні завдання та шляхи їх вирішення; матеріально-технічне забезпечення та документація. Завдання вчителя АФВ – знайти такий алгоритм уроку, який би привів учнів до вирішення певної серйозної життєвої (рухової) задачі. Тому для кожного завдання розробляються конкретні просторові, силові та часові параметри.

Перерва для занять фізкультурою - це короткочасна зміна діяльності у вигляді фізичних вправ. Це має велике значення у разі тривалого вимушеного положення (наприклад, в інвалідному візку), роботи за комп'ютером або читання шрифтом Брайля) як профілактика гіподинії, ускладнень і патологічної компенсації. Рекомендується робити перерви для занять 5–7 разів на день тривалістю 5–7 хвилин. Характерною особливістю АФВ є максимальне залучення до навчального процесу добровільних помічників та учасників: батьків або родичів учнів, старших учнів, усіх охочих. Таке збільшення «тренерської групи» полегшує проведення занять, робить їх цікавішими і водночас підвищує вимоги до викладача як організатора.

Висновки. Отже, можна дійти висновку, що основним завданням адаптивного спорту є формування спортивної культури індивіда, залучення його до соціально-історичних досліджень у цій сфері, засвоєння мобілізаційних, технологічних, інтелектуальних та інших цінностей. Тому суспільне значення адаптивної фізичної культури полягає у розвитку, збереженні та підтримці фізичного, психічного, морального та духовного здоров'я людини з обмеженнями здоров'я.

Перелік використаних джерел:

1. Адаптивне фізичне виховання : навч. посібник / уклад.: Осадченко Т. М., Семенов А.А., Ткаченко В.Т. Умань : ВПЦ «Візаві», 2014. 210 с.
2. Конституція України. Київ, 1996. Ст. 23, 28, 49.
3. Теорія і методика адаптивної фізичної культури : навч.-метод. посібник для студентів / Н. А. Деделюк. Луцьк : Вежа-Друк, 2014. 68 с.

References:

1. Adaptivne fizychnе vykhovannia : navch. posibnyk / uklad.: Osadchenko T. M., Semenov A.A., Tkachenko V.T. – Uman : VPTs «Vizavi», 2014. 210 s. [ukr]
2. Konstytutsiia Ukrainy. K., 1996. St. 23, 28, 49. [ukr]
3. Teoriia i metodyka adaptivnoi fizychnoi kultury : navch.-metod. posibnyk dlia studentiv / N. A. Dedeliuk. – Lutsk : Vezha-Druk, 2014. 68 s. [ukr]

**PHYSICAL AND SPORTS ACTIVITIES
AS A NECESSARY CONDITION FOR THE HARMONIOUS
DEVELOPMENT OF YOUTH STUDENTS**

© **Ivakhnenko V., Lukianchenko S., Vasiutiak O.**

Information about the authors:

Viacheslav Ivakhnenko: ORCID ID 0000-0001-6460-6907; ivahnenkovaycheslav@gmail.com; Teacher of Physical Education, Specialist of the Highest Category, Senior Teacher.

Svitlana Lukianchenko: ORCID ID 0000-0001-9352-4871; slukancenko2@gmail.com; Teacher of Physical Education, Specialist of the Highest Category.

Oleksandr Vasiutiak: ORCID ID 0000-0003-0276-7427; vasutaka@gmail.com; Teacher of Physical Education, Specialist of the Second Category.

DOI NUMBER: 10.46489/EOTPCOES-17-29

The article analyses the current issues of the introduction of sports and recreation activities and the use of health technologies in the student's educational process. The main principles of the formation of a student's healthy lifestyle are characterized, as well as advice on the implementation of the principles of a healthy lifestyle in the student's daily life of professional pre-tertiary education.

The role of a Physical Education teacher is considered not only as a specialist with knowledge, skills, and abilities in the professional field but to a greater extent as a specialist in promoting a healthy lifestyle, a valeological attitude to one's health, as a person who increases the motivation of the younger generation for physical activities, engages young people in various sports.

The use of sports and recreation measures and the use of health technologies in the student educational process which will contribute to an increase in interest in active independent physical culture activities due to a better mastery of theoretical material, an increase in mental and physical capacity for work, physical training, improvement of well-being, activity, mood, positive correction of the functional state are substantiated.

Keywords: educational process, Teacher of Physical Education, physical and sports activities, healthy lifestyle, sports and recreation measures, harmonious development, student youth.

Івахненко В. О., Лук'янченко С. П., Васютяк О. В. «Фізкультурно-спортивна діяльність – необхідна умова гармонійного розвитку студентської молоді».

У статті проаналізовано актуальні питання впровадження фізкультурно-оздоровчих заходів та застосування оздоровчих технологій в освітній процес здобувачів фахової передвищої освіти. Охарактеризовано основні принципи формування здорового способу життя студентської молоді, поради стосовно впровадження засад здорового способу життя в побут здобувачів закладів освіти.

Розглянуто роль вчителя фізичної культури не лише як фахівця, що має знання, уміння і навички в професійній сфері, а більшою мірою як фахівця з пропаганди здорового способу життя, валеологічного ставлення до свого здоров'я, як людини, що підвищує мотивацію в молодого покоління для занять руховою діяльністю, залучає молодь до занять різними видами спорту.

Обґрунтовано впровадження фізкультурно-оздоровчих заходів та застосування оздоровчих технологій в освітній процес здобувачів освіти, що сприяє збільшенню інтересу до активної самостійної фізкультурної діяльності за рахунок кращого опанування теоретичного

матеріалу, підвищенню розумової і фізичної працездатності, фізичної підготовленості, покращенню самопочуття, активності, настрою, позитивної корекції функціонального стану.

Ключові слова: освітній процес, фізкультурно-спортивна діяльність, здоровий спосіб життя, гармонійний розвиток, студентська молодь.

Relevance of research. In modern economic conditions, the Ukrainian school faces the important task of educating students in discipline, which involves the purposeful concentration of imagination, will, all intellectual and creative abilities and forces to achieve certain personally and socially significant goals.

The formation of the personality and its upbringing take place in the process of various types of activities, among which physical culture and sports are important. Physical culture and sports activities combine the desire for a high sports result, the development of physical, moral and willpower qualities, an organized way of life, and a collectivist character.

Analysis of basic research and publications. The problem of raising the younger generation by means of physical education and sports is the subject of study of many sciences as pedagogy, psychology, medicine, hygiene, social pedagogy. Various aspects of this problem were studied by Ye. Doroshenko, V. Dobrynskyi, V. Velytchenko, O. Vyshnevskyi, N. Kalnin, Yu. Kyselov, O. Ostapenko [15]. Physical culture as a type of social activity aimed at strengthening health and developing physical abilities is considered in the works of P. Korobeinikov, B. Shyian, H. Leshchenko [16]. The role of physical education in the process of aesthetic education is revealed in the works of V. Klyment and V. Omelchuk [9]. A. Makarenko, Yu. Babanskyi and others raised the issue of educating schoolchildren at different times [10].

Many researchers in their writings point to the wide possibilities of physical culture in terms of personality education, but do not trace the relationship between physical education and the formation of conscious discipline in children and adolescents. In view of this, the purpose of this article is to determine the possibilities of physical culture and sports activities for the formation of personal discipline in adolescence.

In order to realize such a goal, it is necessary, firstly, to specify the structure of discipline as an integral property of the personality and the peculiarities of its formation in students and, secondly, to determine the possibilities of forming discipline in teenagers in the process of physical culture and sports activities. In the psychological and pedagogical literature, discipline is defined as the conscious submission of one's behavior to certain rules [7; 9].

Conscious discipline is manifested in the fact that a person, without coercion, considers it obligatory for himself to follow rules and orders, maintain order and demand this from others. However, discipline is a holistic, concrete, psychologically more complex and dialectically more contradictory personality trait than ordinary obedience or an external cultural manifestation. As an integral quality of personality, it matures in a child gradually, depending on the formation of his worldview, civic beliefs, purposefulness and will, skills and habits of behavior, initiative and independence and principles, in the process of all leading types of activities, relationships and communication [10, p. 114]. This personality quality is formed as an element of consciousness and a method of practical habitual action in the process of accumulating experience of successes and achievements, thanks to individual and collective efforts. It is learned by the child as overcoming, fighting, solving real life tasks. The dialectic of the formation of conscious discipline lies in the unity and contradictory interrelationship of the child's executive activity and the initiative and social activity it exhibits.

Scientists believe that the formation of discipline in students goes through three stages. At the premoral level (the first stage), the child fulfills the requirements, fearing punishment. At the convention level (second stage), compliance with disciplinary requirements is determined by an effort to belong to a group, to society, to meet their requirements for the purpose of self-preservation. At the autonomous level of the development of discipline (the third stage), a person voluntarily subordinates his own behavior to certain rules, because he is convinced that he needs to live according to the norms he voluntarily accepted [13, p. 420].

Discipline as a willful character trait integrates purposefulness, independence, organization, diligence, perseverance, flexibility, ability to obey certain rules and requirements and is a guarantee of success in education. It is like a foundation (the first step) in the formation of other volitional qualities. Traditionally being the subject of attention of teachers, discipline at the age of 7–10 is known through diligence, at the age of 11–15 – through independence, and at the age of 16–20 it is sharply separated against the background of initiative, responsibility, perseverance, activity, for which it becomes a hierarchy.

One of the most effective means of training discipline in adolescence is, without a doubt, physical education and sports. The purpose of physical education classes is not only to improve the health of growing youth, to acquire relevant knowledge, skills and abilities, but above all to form a comprehensively developed personality.

The purpose of the article. To determine the main directions of the introduction of physical culture and sports activities of students of education into the educational process and to consider a modern approach to the training of future teachers of physical culture, which should ensure the appropriate level of their knowledge, create opportunities for the formation of an active life position in them, develop a broad outlook and pedagogical thinking, psychological -pedagogical abilities and pedagogical skills. Taking into account the specificity of the work of teachers of this profession, the problem of forming their abilities and skills to solve practical tasks in various psychological and pedagogical situations, to investigate the level of development of interpersonal relations among students of education, to identify their life values and to cultivate a valuable attitude to a healthy lifestyle, is relevant. open opportunities for personal growth and development.

Presenting main material. In the conditions of constant changes, the orientation of the vector of higher education towards European integration, the requirements for the training of future teachers of physical culture are increasing – «comprehensively developed and professionally competent, able to easily adapt to changes in life, capable not only of freely operating the acquired knowledge and skills and being able to transfer them to students, but also

continuously, throughout life, to enrich one's own experience of professional self-improvement, self-development, self-education, creative self-realization» [16]. The theoretical and methodical principles of professional training of future teachers of physical culture are thoroughly covered in the scientific researches of researchers (O. Azhyppo, M. Hertsyk , M. Hodyk , L. Matvieiev, V. Platonov, N. Shyian, O. Shabalin). Scientists prove that physical culture and sports activity has largely lost its mass character, which is due not only to the peculiarities of the socio-economic situation, but also to the fact that educational practice in the field of physical culture and sports is not sufficiently clearly oriented to the formation of future teachers' readiness for physical culture and sports activities in educational institutions [16].

The researchers define the main goal of a physical culture teacher engaged in physical culture and sports activities in educational institutions to be the formation of a sustainable need of education seekers for a healthy and active lifestyle and sports. Achieving this goal involves solving the following tasks:

- development of motor skills to a higher level than during physical education;
- the formation of vital personality qualities allow them to successfully socialize, assert themselves, and realize themselves ;
- formation of sustainable motivation for physical education and sports;
- the ability to perform physical culture and sports activities;
- achieving subjectively significant results in sports [16].

Sports activity is a joint activity. With other types of activity, it is combined with an ideological focus, personal and collective interest in the final result. In all types of activities, except for sports, the objects of consciousness and will of teenagers are various objects, phenomena, other people. And in sports, a person is an object and a subject of activity, since he works on himself, improving his physical and moral-willed qualities. Adolescents who are engaged in sports and regularly attend physical education classes differ from others not only in high health indicators, but also in their overall attitude to life, they have completely different psychological characteristics and an optimistic outlook on life [4].

The educational impact of sports activities depends on how it is organized, what motivates it, and the relationships between athletes and others. Properly organized social activity in the process of physical education and sports contributes to the successful solution of educational tasks, it is a real school for acquiring moral experience, and the process of sports training itself is one of the important means of education.

On the one hand, this is the education of patriotism, conscious discipline, independence, honesty, sociability, and mutual assistance; on the other hand, courage, determination, diligence, initiative, perseverance. Of course, all these qualities cannot be cultivated by themselves, they depend on the systematic, purposeful and persistent work of the teacher and on his personality. The teacher's communication with the students is carried out both during classroom classes and during sports competitions, and outside of them, which obliges the teacher to know the living conditions, their success in education. This is necessary in order for the teacher to be able to combine educational influence during classroom classes with upbringing in the family, educational institution. A coach-pedagogue who cannot do this will not be able to educate either an athlete or a person.

Purposeful, organized and collective nature of sports activities is important for the formation of discipline. A sports team, as a team, has certain characteristics. First, in a sports team, there are only socially significant goals for the entire team, that is, what the activity is aimed at (achieving a high result and winning in competitions); secondly, highly moral, goals-adequate motives are what determine a person's desire for a given goal (satisfaction of personal and common interests, needs, etc.); joint activity of all members, which is aimed at achieving these goals [19].

Education in a sports team contributes to the formation of students' sense of collectivism, the understanding that the goal is achieved only in cooperation with others, and the result depends on the contribution of each player, which helps the manifestation of independence and initiative. In the sports team, favorable conditions are created for raising a child's sense of responsibility, which is characterized by the individual's awareness of a universal duty.

Responsibility is a conscious, conscientious attitude towards the content, goals and objectives of one's work, characteristic of the team. In individual sports (athletics, wrestling, etc.), responsibility is not manifested in the same way as in team sports (football, basketball, volleyball, etc.). This is explained by the fact that the result in individual sports depends on one athlete, and in team sports it depends on the whole team, that is, on how responsible everyone is towards the common cause, on the ability to make the right decision, on such personality qualities as hard work, discipline, demandingness, perseverance, which are necessary to achieve the result. Physical culture and sports activities create favorable conditions for the development of a whole set of moral and willpower qualities in students.

Strict adherence to the rules and instructions of the teacher, the educational process, and the training regime contributes to the upbringing of discipline. Properly organized joint activities in the process of physical education and sports, their emotionality, socially beneficial character, and a combination of personal and public interest will contribute to the successful solution of tasks on the formation of discipline. A particularly important role in personality education is played by the teacher-trainer, his personal example and ability to unite the team and establish trusting friendships with each pupil.

The renewal of all aspects of social life has put forward fundamentally new requirements for the personality of a specialist. Society's need for competitive specialists who are able to solve complex professional tasks in constantly changing production conditions comes to the fore. The intellectual potential of the country, which is directly determined by the quality of higher education, becomes the most important factor not only in economic and social development, but also in the economic and political stability of the country, a factor in its survival. This determines the need for radical changes in the system of training professional personnel, the need to implement international standards in the system of higher professional education.

The tasks of a teacher of physical education in an institution of professional pre-higher education include training and education of the younger generation. Along

with this main feature, a number of others can be distinguished, which, characterizing pedagogical activity in general, distinguish the activity of a physical education teacher from the positions of general and partial. Let's consider these features.

According to V. Martynenko, the training of specialists in the field of physical education should pursue the following goals:

- creation of conditions for self-affirmation and self-realization of the individual in order to master the profession and include the student in the system of continuous professional training;
- in-depth study of theoretical and practical disciplines of curricula at all stages of continuous training of the educational field "Physical Culture";
- mastering, increasing and maintaining the level of physical fitness at all stages of continuous training; formation of interest in professional activity;
- ensuring continuity in curricula at all levels of continuous training of physical education and sports specialists;
- introduction of innovative technologies into the educational process [11] .

Qualitative changes taking place in the system of higher physical education also affect such aspects of the training of future specialists as their general pedagogical readiness to carry out professional activities.

A specialist in physical culture must have a high level of professional training, combine theoretical and practical training, master his specialty perfectly, systematically update his knowledge, improve his skills and abilities with the latest technologies and apply them in the practice of physical education. According to O. Hauriak, he should possess the following qualities: value orientations of the teacher's personality, moral qualities that are inseparable from the humanistic orientation of the teacher's personality, attitude to the person as the greatest value, readiness for full-fledged interpersonal communication; to have interests and spiritual needs [11].

According to B. Shyian, physical education expands the sphere of aesthetic influence of the environment on the individual. In the process of physical exercises in the context of connection with aesthetic education, the following tasks can be solved:

to educate the ability to perceive, feel and evaluate beauty in the field of physical culture and other areas of its manifestation; to form an aesthetically mature desire for physical perfection; to form the aesthetics of behavior and interpersonal relations in physical activity; develop an active position in the affirmation of the beautiful, intransigence towards the ugly, ugly [19].

Therefore, an important component of training a future physical education teacher is his personal qualities. The physical culture of the individual manifests itself in the ability to self-development, reflects the orientation of the individual "on himself", on the subject and process of professional work, as well as on the relationships that arise in the process of physical culture and sports, social and professional activities.

Future teachers of physical culture, as I. Nikulin proves, implement in their training, in particular, sports, educational and pedagogical activities, which are interconnected and successively change each other [11]. Their development occurs unevenly, as a result of which some types of activity at certain stages become leading, subordinating others to themselves, entering into a contradiction with them.

Thus, for the majority of students of the junior courses of study in the «Physical Culture» specialty, sports interests, goals, skills and other components of their activities, which are closely interconnected, are dominant. In the 2nd to 3rd years of study, the educational characteristics of the students' activities begin to prevail, «the significance of their cognitive actions, which act as the intellectual basis of motivation for the professional goal-setting of the future specialist, increases». Only in the senior years (IV) about half of all education seekers are found to have leading pedagogical interests, goals, skills, orientation to work in institutions of general secondary education.

According to B. Shyian, in order for a physical education teacher to become a master in solving pedagogical tasks, he needs to purposefully develop his general pedagogical and special (taking into account the specifics of his profession) abilities. A professional teacher must possess the theory of learning and education, the subjects

of the medical and biological cycle, the theory of physical education, and the method of using computer technologies [19].

According to the regularity of use, physical culture and sports activities of students can be carried out every day, several times a week, on weekends and holidays. Morning exercises and home exercises aimed at motor rehabilitation are included in daily physical education and sports activities. In this case, it is about taking daily walks, exercises that shape posture or train vision, etc.

The non-auditory form of physical culture and sports activities of students, which is carried out several times a week, includes sports clubs organized at the sports base of educational institutions, sections on general physical training, classes in special medical groups, health classes, independent classes on general physical training, etc.

A traditional physical culture and sports event held no more than once a week is a health day. Usually, the day of health includes cross-country skiing in the summer, cross-country skiing in the winter, and attractions. Sports and health festivals are organized even less often. The use of sports equipment in physical culture and sports activities is carried out by simplifying the rules of the game, reducing the volume of loads, and reducing the playing fields. The task of health days and sports festivals is to ensure the expansion of the scope of motor activity of students and the organization of their active recreation [16].

According to the nature of application, extracurricular physical culture and sports activities of students are divided into group, individual and family classes. Group classes are organized for sports, movement, and folk games. In recent years, a lot of attention has been paid to the application of folk games. They are used during sports and game holidays, health hours and during active movement breaks. In the process of physical culture and sports activities carried out by groups of education seekers, public, physical culture and sports associations and clubs can be formed. Today, this is already a widespread form of extracurricular physical culture and sports work [16].

Individual physical culture and sports classes for students of education are carried out by the students themselves in their free time from studying, at home, in the yard or at stadiums, sports grounds. Such classes can be planned by the physical education teacher and be performed in the scope of homework, which they must do independently.

Individual types of physical culture and sports activities include: hiking, fitness running, skating and skiing, swimming, cycling, etc.

Family types of physical culture and sports activities can be all those types that belong to individual and group forms of physical culture and sports activities.

In addition, physical culture and sports activities of students are divided into activities and exercises that are carried out during the school day, and extracurricular, independent forms.

Depending on the place of application, physical culture and sports activities are carried out in the sports hall of educational institutions, a sports ground or in the auditorium, during physical culture breaks during classes.

Modern educational institutions have accumulated a wealth of experience in the implementation of physical culture and sports activities. Therefore, when organizing and conducting physical education classes based on the teacher's physical culture and sports activities, first of all, it is necessary to fully use this experience.

Therefore, the activity of a physical education teacher has its own characteristics, as it takes place in unusual conditions, compared to the activities of other teachers. First of all, this is the specifics of conducting lessons, which are not held in a classroom, but in a sports hall or in the fresh air (sports ground, stadium, etc.), using special or non-standard sports equipment and inventory.

A significant difference in the professional activity of a physical education teacher is the motor component (need to demonstrate physical exercises, perform physical movements together with the group, ensure students during the exercise), i.e. the comprehensive preparation of the teacher in sports provided by the school program.

A specialist in physical culture and sports of the new formation should know: the content of innovative technologies in the field of physical culture and sports; forms, methods and principles of organization of innovative training; medical-biological, psychological-pedagogical, socio-cultural foundations of innovative technologies in the field of physical culture and sports. A specialist in physical culture and sports of the new formation must be able to:

- plan, organize and conduct classes using innovative technologies;
- apply modern means and methods of physical education in classes, adequate to the content of innovative technologies;
- evaluate the effectiveness of the technologies used and control the quality of the educational process;
- analyze and correct their professional activity; organize and conduct scientific research in the field of professional activity [16].

The formation of a teacher is a complex process, during which personal structures undergo significant changes associated with the formation of the ability to reflect, cooperate, and be disciplined.

O. Trofimov defines the following as the characteristic features of the professional activity of a physical education teacher in a secondary school:

- the activity of a physical culture teacher is characterized by a high degree of responsibility for students. In the process of training, he bears moral, professional and legal responsibility for their health;
- the activity of a physical education teacher is carried out at a high level of emotional tension, which occurs when a traumatic situation occurs when students perform risky elements that cannot be completely excluded during physical education classes;
- a physical education teacher must have good physical training. It is necessary for high-quality display of motor actions, as well as for performing insurance actions;
- a physical education teacher must be competent in those sports that are included in the curriculum of general secondary education institutions in physical

education, know the rules of competitions, techniques and methods of teaching motor actions in each of them;

– a physical education teacher must possess not only the system of psychological and pedagogical knowledge, but also be well versed in the field of medical and biological disciplines (anatomy, physiology, sports medicine, etc.) [2].

This is due to the fact that, improving the functional capabilities of the child's body, it is necessary to know its structure and functional age characteristics.

Since the work of a physical culture teacher, who is engaged in physical culture and sports activities in general secondary education institutions, is one of the types of pedagogical activity, he must, to a greater or lesser extent, meet all of the above-mentioned requirements for a teacher in general, a physical culture teacher and a coach, in particular.

The professional activity of a physical education teacher has both general features that bring him closer to other pedagogical specialties (pedagogical nature and high workload), and specific features that significantly distinguish him from teachers of other fields.

Since the work of a physical culture teacher, who is engaged in physical culture and sports activities in general secondary education institutions, is one of the types of pedagogical activity, he must, to a greater or lesser extent, meet all the above-mentioned requirements for a teacher in general, a physical culture teacher and a coach, in particular.

The physical education teacher plays a key role in the implementation of social goals and tasks of physical education and sports. Modern European society considers a physical education teacher not only as a specialist with knowledge, skills and abilities in the professional field, but to a greater extent as a specialist in promoting a healthy lifestyle, a valueological attitude to one's health, as a person who increases motivation in young generation for physical activity, attracts young people to various sports [2].

Peculiarities of physical culture and sports activity of future physical culture teachers, which, characterizing pedagogical activity in general, distinguish the

activity of a physical culture teacher from the positions of general and partial. The general features of this activity include: high requirements for professionalism and the personality of the teacher; a high degree of responsibility for the physical and psychological well-being of his wards, the ability to communicate with his pupils; increased stressogenicity of the activity of a physical education teacher; unlimited amount of educational and training work, unregulated nature of its activity; campaigning skills for selecting education seekers in the group; good sports form; the specifics of the work of a physical culture teacher, organizer of physical culture and sports activities.

In the activity of a physical culture teacher, we single out partial features: the educational and training orientation of his activity, his physical culture and sports specialization, since the success of his work is evaluated, as a rule, by the sports achievements of his students.

Physical education and sports in institutions of professional pre-higher education are an integral part of the formation of general and professional training of students by means of increasing work capacity and creating conditions for an active life.

Physical training involves the achievement of such a level of development of certain physical qualities, development of motor skills and skills that meet the requirements of successful activity in the acquired profession. It allows young men and women not only to successfully cope with physical exertion, but also to carry out everyday efforts that require the manifestation of a certain level of motor qualities, abilities and skills.

Physical culture and health activities during the day should be understood as: morning hygienic gymnastics, gymnastics before classes and physical culture breaks during the school day. Forms and methods of conducting physical culture and health activities during the day are determined by the educational institution depending on the conditions and internal routine.

Extracurricular physical and mass work in educational institutions is carried out outside the educational process with the involvement of the maximum number of students, and it does not involve sports improvement, it is planned in the relevant

documents and plans and approved by the director's order before the beginning of the academic year.

Health care work includes: scheduled preventive medical examination of students; determination of the functional state of health and general physical fitness of students; their participation in physical culture and health activities during the day and outside the educational process; participation in the work of sports circles, sections, teams, groups, health clubs.

Physical culture of students is an integral part of higher humanitarian education. It acts as a qualitative and effective measure of the complex influence of various forms, means and methods on the person of the future specialist in the process of forming his professional competence. The result of this process is the level of individual physical culture of each applicant, his spirituality, the level of development of professionally significant abilities.

Professional pre -higher education provides ample opportunities for rethinking the values of physical culture of the students of education, highlighting its educational, educational and health-improving functions in a new spectrum. This provision determines the content of physical culture of education seekers as an independent field of activity in the socio-cultural space, highlighting its educational priorities.

Conclusion. In the conditions of intense mental activity and against the background of limited motor activity inherent in the lifestyle of student youth, physical education and sports are designed to create conditions for preserving and strengthening the physical and moral health of students, and physical education acts as a means of relaxation and rehabilitation and restoration of vitality.

Physical education in institutions of professional pre-higher education is aimed at strengthening the health of students, increasing the level of their physical fitness and mental capacity. Enormous reserves for improvement of work on physical education are laid in the independent classes of students of physical exercises, the duration of which should be at least 4-6 hours per week. In the process of independent classes, students, in addition to expanding the range of their motor

actions, acquire the skills of planning and conducting physical exercises, monitoring their physical development and fitness.

The implementation of physical culture and health measures and the use of health technologies in the educational process of students contributes to the increase of interest in active independent physical culture activities due to better mastering of theoretical material, increase of mental and physical capacity, physical fitness, improvement of well-being, activity, mood, positive correction of functional state.

It is considered optimal when the volume of motor activity is 12-14 hours per week (it is impossible to achieve this without independent classes). With such a volume of motor activity of the students of education, not only improvements in physical fitness and health status are observed, but also the highest indicators of mental capacity.

From various scientific data, it is known that only 15–20 % of students are engaged in physical culture and sports on their own. It is considered unacceptably low. Therefore, our task is to ensure that as many students as possible do physical exercises on their own, attend sports clubs and sections.

Leading a healthy lifestyle is important for every person, and first of all, for student youth. Therefore, an important task of social education is the formation of young people's active attitude to personal health and awareness that health is the greatest value given to man by nature. Strengthening and preserving health is a priority direction to make a teacher of physical education based on the main legislative acts, regulatory and legal documents on physical education and sports.

References:

1. Antonik V. I. Anatomiiia, fizioloiiia ditei z osnovamy hiiieny she fizychnoi culture : navch. possib. Kyiv : Vydavnychi dim «Professional», Tsentri uchbovoi literatury, 2009. 336 p. [ukr]
2. Vaskov Yu. V. Zmist fizkulturnoi osvity yak katehoriia dydaktyky. *Fizychni vykhovannia v shkoli*. 2002. № 3. S. 37–42. [ukr]
3. Vilchkovskyi Yes. S. Teoriia i metodyka physical vykhovannia ditei doshkilnoho viku : navch . possib. Sumy : Osнова, 2008. 428 p. [ukr]

4. Vilchkovskiy Yes. S. Teoriia i praktyka physical vykhovannia : possib. Lviv : VNTL, 1998. 336 p. [ukr]
5. Hauriak O. S. Formuvannia pedahohichnoi culture maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury v protsesi fakhovoi pidhotovky u VNZ. *Visnyk Zaporizhia national university*. 2012. № 2, S. 31–32. [ukr]
6. Hurevych R. S. Pryntsyp nastupnosti u navcchanni u konteksti neperervnoi professional Osvity. *Continuous professional osvita* : za red. I. A. Ziaziuna. Kyiv, 2011. Ch. 1. S. 124–130. [ukr]
7. Denysenko N. F. Formuvannia zdorovoho method zhyttia u ditei from especially we need yak skladovoi yikhnoi zhyttievoi competence. *Upravlinnia Shkoloji*. 2005. № 35. S. 7–8. [ukr]
8. Yevtushevska N. V. Vykhovannia osobystosti v sporti. *Ridna School*. 2005. № 4. S. 38–40. [ukr]
9. Zaitseva V. M. Teoriia sporty trenuvannia z osnovamy metodyky : pidruchnyk dlia studentiv VNZ. Kyiv : Milenium, 2003. 173 p. [ukr]
10. Martynenko V. M. Bezperervna pidhotovka fakhivtsiv physical vykhovannia and sport . Scientists practice. Series : Pedahohika. 2009, № 99, T. 2. S. 110–112. [ukr]
11. Moskalenko N. V. Fizyчне vykhovannia molodshykh shkoliariv : monohrafiia. Dnipropetrovsk : Innovatsiia, 2007. 252 p. [ukr]
12. Muntian V. S. Poslidovnist yak agreement neperervnogo process physical vykhovannia. *Fizyчне vykhovannia studentiv*. № 4. 2012. S. 101–102. [ukr]
13. Neperevna education in context osvity reform v Ukraini : monohrafiia / VI Astakhova [ta in.]. Kharkiv : Viesta, 2016. 300 p. [ukr]
14. Papusha V. M. Fizyчне vykhovannia shkoliariv : formy, zmist, orhanizatsiia : posib. Ternopil : Pidruchnyky i posibnyky, 2008. 192 p. [ukr]
15. Poluliakh A. V. Formuvannia zdorovoho method zhyttia shkoliariv zasobamy physical vykhovannia v umovakh stupenevoi osvity. *Fizyчне vykhovannia v shkoli*. 2002. № 4. S. 35–38. [ukr]
16. Statute Vsesvitnoi organization okhorony zdorov'ia. URL : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_599. (data zvernennia: 06.09.2022). [ukr]

17. Suchasni fizkulturno-ozdorovchi tekhnolohii u fizychnomu vykhovanni. *Theory she methodology Phys . vykhovannia and sport*. 2002. № 2–3. S. 81–82. [ukr]
18. Chernenko O. Ye. Riznovydy hymnastyky yak especially physical vykhovannia : navchalnyi possible dlia studentiv faculty physical vykhovannia. Zaporizhzhia : ZDU, 2004. 54 p. [ukr]
19. Shyian B. M. Teoriia i metodyka physical vykhovannia shkolariv : u 2-kh ch . Ternopil : Bohdan , 2001. 272 p. [ukr]

AFTERWORD

Since the education system is one of the social institutions, its development fully involves changing the needs of society, determined by the nature and achievements of scientific, technical and social progress.

The dynamics of modern social development are characterized by rapid and deep changes in all spheres of human activity, namely in science and technology, in economy and politics, in education and culture, in the organization of production and in its management. Education, as one of the most important social institutions, also supports constant development in accordance with the changing goals and needs of society, with the development and implementation of high innovative technologies. At the same time, the response of educational systems to the social challenges of the time does not occur automatically, but indirectly, in the process of the development of public opinion and the activities of pedagogical personnel, public and government officials, which is characterized by a certain inertia.

These circumstances determine the need for constant search, research and monitoring of both national processes and the processes of functioning of the educational system with the coordination of their main parameters with social changes, with the leading directions and trends of scientific, technical and social progress. At the same time, such an element of education as its content usually requires the most radical modernization, since it is the content of education that forms the foundation and the possibility of improving the training program of those seeking education (institutions of general secondary education in particular), provides for the level and quality of higher education (institutions of higher education, postgraduate education, etc). The content of professional education directly affects the nature of the development of the use and production forces of society, material and spiritual culture, well-being and life activities of the population.

Therefore, significant dynamic changes in the pedagogical theory and practice of the educational process confirmed the value of international partnership in the field of education and, accordingly, the acquisition of certain pedagogical experience,

professional competences, etc. This process emphasizes the need to implement and generalize the results of fundamental psychological-pedagogical and management research in education, aimed at increasing the quality of education as an indicator of a dignified human life, an instrument of social and cultural harmony, economic growth for the implementation of a strategic program for the development of education as a holistic system and the definition of prerogatives effective forms and methods of its improvement in modern conditions.

The developed and presented material in the monograph does not exhaust the need to study all aspects of the research problem. And although the didactic material does not cover all aspects of the problem of enriching the pedagogical cluster of educational services, the scientific publication focuses on its important characteristics and components, which were and remain quite relevant today.

Scientific publication

**ENRICHMENT OF THE PEDAGOGICAL CLUSTER
OF EDUCATIONAL SERVICES**

International collective monograph

OKTAN PRINT s.r.o.
5. května 1323/9, Praha 4, 140 00
www.oktanprint.cz
jako svou 140. publikací
Vydání první